

E 2.15/5:1

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

I.

SZERKESZTI
BÁRCZI GÉZA

DEBRECEN
1951

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

I.

SZERKESZTI

BÁRCZI GÉZA

DEBRECEN
1951

Kiadásért felelős: Bárzi Géza

Alföldi Nyomda, Debrecen. 1952—307 — Fv.: Patai István

Szemponatok az *i*-zés vizsgálatához.

BEVEZETÉS.¹

Az *i*-zés a magyar nyelvészeti irodalom egyik sokat vitatott, de megnyugtató módon még meg nem oldott kérdése.

FÜR ISTVÁN (Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930. 3) nézete szerint a magyar nyelvtudománynak az *i*-zéssel kapcsolatban négy kérdésre kell megfelelnie: „1. Mióta? 2. mely vidékeken? 3. mely szavakban és suffixumokban? 4. miért éppen csak ezekben ejtenek köznyelvi *é* helyén *i*-t?” Véleményem szerint ezekhez a kérdésekhez hozzá kell tennünk még a következőt: 5. Mi a szerepe az *i*-zésnek a) mint hangfejlődésnek az érintett nyelvjárás hangrendszerének kialakulásában, b) mint állapotnak az illető nyelvjárás hangrendszerében?

Az 1. kérdésre — nyelvjárási emlékek híján — nem tudunk felelni nyelvemlékeinknek (ideértve a szórványadatokat is) az *i*-zés szempontjából történő áttanulmányozása nélkül. A 2. kérdésre sem tudunk megfelelni addig, amíg az egész magyar nyelvterület nyelvjárásait nem ismerjük. A 3. kérdéssel is hasonlóképp vagyunk, mert ARANY JÁNOS alapvető tanulmánya óta (Az *é*-t *i*-re váltó tájszólásról. Összes Prózaí Művei, Franklin h. és é. n. 976—88) alig néhány helyről közölték az *i*-ző szavak és járulékok többé-kevésbé teljes jegyzékét.

A 4. kérdés megoldására van ugyan egy általában elfogadott magyarázat: a XVI. század előtti *é* > *i* zártabbá válása,² amely általában ARANY JÁNOS és BUDENZ JÓZSEF eredményeire épült. Véleményem szerint azonban ez a magyarázat BALASSA JÓZSEFNEK (A magyar magánhangzók történetéhez: NyK. XXIV, 258—86) és MUNKÁCSI BERNÁTNAK (A magyar magánhangzók történetéhez: NyK. XXV, 168—77) az *i*-zés, illetőleg az *e*:*é* hangok eredetéről vallott felfogása és PAIS DEZSŐ (1939—1940. évi) egyetemi előadásában elhangzott és a NyK. LII. kötetében közzétett hozzászólása értelmében, nem különben jelen dolgozatom eredményeinek a figyelembevételével felülvizsgálatra, illetőleg kiegészítésre

¹ Ez a dolgozat még 1944-ben készült, de akkor a háborús viszonyok miatt, és később a háború okozta gazdasági nehézségeink közepette nem jelenhetett meg. Így módomban volt utólag beledolgozni a felszabadulás után megjelent irodalmat is, de a dolgozat felépítését és módszertani alapjait változtatás nélkül meghagytam.

² Vö. FÜR i. m.; HORGER ANTAL, A magyar nyelvjárások (1934) 54 kk.; LAZICZIUS GYULA, A magyar nyelvjárások (1936), 26—9.

szorul. Az 5. kérdésre Laziczius Gyula (i. m. 30—31) felelt meg, amikor kimutatta, hogy az *i*-zés kialakulása az érintett nyelvjárásbeli hosszú magánhangzók rendszerének egyszerűsödését jelentette, illetőleg rámutatott arra, hogy az *i*-zésnek a mai nyelvjárásokban sajátos jelentésdifferenciáló szerepe van.

Láthatjuk tehát, hogy a magyar nyelvjárásokbeli *i*-zés nem egyszerű kérdés, hanem több összetett és nehéz kérdésnek a szövevénye. Világos, hogy az *i*-zés összefoglaló tárgyalásával nem juthatunk biztos eredményekre mindaddig, amíg az említett részletkérdéseket teljességgel nem tisztázzuk. Az *i*-zés vizsgálói egyetértenek abban, hogy a legfontosabb és a legsürgetőbb feladat az *i*-zés egész anyagának összegyűjtése egy-egy nyelvjárási egységen belül.¹ Ennek a feladatnak az elvégzése annál is sürgetőbb, mert az iskola, sajtó és a rádió útján terjedő irodalmi nyelv ma már minden nyelvjárásunkat eléri és kiegyenlítő hatásával fokozatosan megszünteti a nyelvjárási sajátságokat.

A most újult erővel meginduló és fokozódó ütemű és méretű nyelvjárási gyűjtőmunkától jogosan várhatjuk az *i*-zés teljes anyagának összegyűjtését az egész magyar nyelvterületről. Az *i*-zés kialakulásának megfejtése szempontjából kívánatos volna azonban, hogy az *i*-ző anyag gyűjtése mindenütt nagyjából egységesen alkalmazott szempontok alapján történjék. Kétségtelen ugyanis, hogy a gyűjtés csak így eredményezhet olyan egyretű és egyforma értékű anyagot, amilyen egy ilyen szövevényes kérdéscsoport megoldásához feltétlenül szükséges.

Dolgozatomnak hármas célja van.

1. Az *i*-zést érintő eddigi vizsgálódások módszereinek és eredményeinek megbírálása alapján meghatározni az *i*-zést mind a szinkrónia, mind a diakrónia szempontjából, azaz megállapítani az *i*-zés vizsgálatának anyagát a leíró és a történeti nyelvtudomány számára s ezzel kapcsolatban néhány szempontot adni az *i*-zés további vizsgálatához.

2. A mai martosi *i*-ző anyag közzétételével hozzájárulni az *i*-zés teljes anyagának a későbbi vizsgálódások számára történő összegyűjtéséhez.

3. A martosi anyagból adódó nyelvtörténeti tanulságok alapján megbírálni az *i*-zés kialakulásáról eddig vallott felfogást és ezzel újabb szempontokat adni az *i*-zés történetének vizsgálatához.

¹ Vö. pl.: Trócsányi Zoltán: A XVI. századbeli nyomtatványok e-jelei. 1908, 52—3; Véghez József: A felső nyelvállású hosszú hangzók a békési nyelvjárásban. Debrecen, 1939, 5; Szabó István: Az *i*-zés esetei a békési népnyelvben. Debrecen, 1941, 3.

I. AZ Í-ZÉS VIZSGÁLATÁNAK ANYAGA ÉS PROBLÉMÁI.

1. Az *i*-zés meghatározása.

Ha az *i*-zéssel foglalkozó eddigi leírásokat és nyelvtörténeti tanulmányokat bíráljuk, rögtön néhány módszertani fogyatékosagra kell rámutatnunk: *a)* az *i*-zés meghatározásának és az ebből természetesen adódó feladatok világos megjelölésének hiánya; *b)* a szinkronikus és diakronikus nyelvszemlélet szempontjainak összekeverése a leíró és nyelvtörténeti tanulmányokban; *c)* az *i*-zés kiszakítása szerves összefüggéseiből. Ezeknek a módszertani hiányoknak tulajdoníthatjuk nagyrészt azt, hogy az eddig gyűjtött és közölt *i*-ző anyag nem egyforma értékű, és így az *i*-zéssel kapcsolatos kérdések megoldását nem teszi lehetővé.

Ha mármost olyan szempontokat akarunk adni az *i*-zés vizsgálatához, amelyek alkalmazásával az eddigi tévedésektől mentesen láthatunk a kérdés megoldásához, illetőleg az ehhez szükséges nyelvjárási anyag összegyűjtéséhez, mindenekelőtt meg kell határozni az *i*-zést mind a szinkronia, mind a diakronia szempontjából és e meghatározások alapján meg kell jelölnünk az *i*-zés leíró és történeti vizsgálatának anyagát, szemügyre kell vennünk továbbá az eddigi munka módszertani kuszáltságát, végül pedig fel kell derítenünk az *i*-zéssel szervesen összefüggő egyéb nyelvjárási jelenségeket.

Az *i*-zés (leíró és történeti szempontból való) meghatározása azért is fontos, mert amióta nyelvjárási irodalmunkban is felbukkant a szinkronia szempontja, egyesek — igaz, csak szóbelileg — kételyt igyekeztek támasztani az iránt, hogy vajjon szabad-e *i*-zésről beszélni tisztán leíró szempontból is. Természetesen csak olyanok hangoztatták ezt a kételyt, akik az *i*-zésben csupán csak hangfejlődést, mégpedig csak *é* > *i* hangfejlődést láttak.

Véleményem szerint itt szó sem lehet vitáról. Az *i*-zést ugyanis kétféleképpen szemlélhetjük, s ennek megfelelően két külön értelmezéssel használhatjuk ezt a kifejezést.

A) Szemlélhetjük az *i*-zést először is a szinkronia szempontjából, mint a nyelvnek olyan állapotát, amelyre jellemző az *i* fonéma fokozott felhasználása, vagyis fokozott funkcionális megterhelése. Az *i*-zés a szinkronia szempontjából ugyanis nem más, mint az *i* fonémának eluralkodása a nyelvjárásban más fonémák rovására.

A magánhangzók funkcionális megterhelésének megoszlása feltétlenül jellemző egy-egy nyelvjárásra.

Ha az *i* fonéma kihasználásának tekintetében vizsgáljuk a mai magyar nyelvjárásokat, megállapíthatjuk, hogy bizonyos nyelvjárásokban egy sereg olyan szóban és járulékbán van *i*, amelyekben mind az irodalmi nyelv és a köznyelv, mind a nyelvjárások egy része (az *i* helyén) más hangot ejt. Ahhoz tehát, hogy a mai nyelvállapot szempontjából jól megítélhessük az *i*-zés miben-

létét és mértékét, tekintetbe kell vennünk a vizsgált nyelvjárás, illetőleg általában nyelvjárásaink minden *i*-t tartalmazó elemét.¹

B) Szemlélhetjük azonban az *i*-zést a diakrónia szempontjából is, mint az *i*-re irányuló hangfejlődéseknek az eredményét. Ebből a szempontból *i*-zésnek kell neveznünk mindazoknak a hangfejlődéseknek az összességét, amelyek az *i*-zést, mint állapotot létrehozták.

E meghatározásból önként következik, hogy az *i*-zés nyelvtörténeti szempontú vizsgálatába bele kell vonnunk mindazokat a hangfejlődéseket, amelyek nyelvjárásilag vagy a köznyelvben *i*-t eredményeztek.

Tehát: az egynyelvjárásbeli *ír* 'scribit' és *ír* 'valet' igealakok, valamint a *bi* 'bő' melléknév a szinkrónia szempontjából egyformán *i*-zők: mind a két ige és a melléknév egyformán beletartozik a nyelvjárás szinkronikusan felfogott *i*-zésének körébe. Az *ír* 'scribit' ige a nyelvjárás diakronikusan felfogott *i*-zésének körébe azonban nem tartozik bele, mert *i*-je nyilvánvalóan eredeti; az *ír* 'valet' viszont már beletartozik, mert ebben a szóban $e > i$ hangfejlődés történt. De idetartozik a *bi* 'bő' melléknév is, mert ez is egy *i*-t eredményező — eddig még nem tisztázott — hangfejlődés eredménye.

Ezek szerint tehát mind leíró, mind pedig történeti nyelvjárási tanulmányban nyugodtan beszélhetünk *i*-zésről és *i*-ző alakokról. Ez egészen természetes is, mert minden nyelvi jelenség szerves része egy megadott nyelvallapotnak, egyben pedig olyan tény is, amelynek multja, története van.

Ez a meghatározás lényegében nem új. Ily módon határozta meg L a z i c z i u s is pl. az *ö*-zést (Általános nyelvészet, 93—94).

Hasonlóképen az ó-magyar emlékekben megfigyelt és nyelvjárasi sajátságként magyarozott *i* ~ *ü* váltakozást a fenti kettős értelemben szintén joggal nevezhetjük *i*-zésnek, illetőleg *ü*-zésnek, mert egyes emlékekben pl. feltűnően sok az *i*-s, illetőleg *ü*-s szó, ami az *i*, illetőleg *ü* fonéma fokozott funkcionális megterhelését jelenti, szemben az *i*-nek, illetőleg *ü*-nek más (nyelvjárású) emlékekben megfigyelhető kihasználásával. Így nézve a dolgot, az ó-magyar *i*-zést, illetőleg *ü*-zést még csak leíró szempontból — mint állapotot — vettük szemügyre, de felfoghatjuk mint történeti folyamatot is, ha azt nézzük, hogy milyen változások idézték elő az ó-magyar emlékekben az *i*-s, illetőleg *ü*-s alakok elszaporodását.

2. Az *i*-zés eddigi értelmezésének bírálata.

Régebbi nyelvészeti irodalmunkban kialakult az *i*-zésnek bizonyos hagyományos értelmezése.

Ennek a hagyományos értelmezésnek a képviselői az *i*-zést ugyan jellemző

¹ Ha történetesen ismernék minden egyes nyelvjárásunkban az egyes fonémák funkcionális megterhelésének mértékét, akkor kiszámíthatnók az egyes fonémák kihasználásának a magyar nyelvre jellemző átlagát, és ehhez az átlaghoz viszonyítva az egyes nyelvjárásokban fokozatokat állapíthatnánk meg a fonémák funkcionális megterhelése tekintetében. Az *i*-zés (*ö*-zés, *é*-zés, *u*-zás stb.) meglétét és mértékét az illető nyelvjárásban tehát megállapíthatnók úgy is, hogy megvizsgálják, milyen mértékű az *i* (*ö*, *é*, *u* stb.) fonéma funkcionális kihasználása a nyelvjárás egyéb fonémáinak kihasználásához viszonyítva. Hangstatisztikával azonban a magyar nyelvészeti irodalomban eddig keveset foglalkoztak. Mindössze Tolnai Vilmos, Tarnóczy Tamás és Arany A. László kutatásaira hivatkozhatunk csupán, de ezek — sajnos — nem mind olyanok, hogy szilárdan építhetnénk rájuk. Vö.: Tolnai Vilmos: A nyelvek szépségéről MNy. XVII, 28—32; Ua., Halhatatlan magyar nyelv MNy. XX, 50—9; Tarnóczy Tamás: A magyar magánhangzók eloszlása MNy. XXXVIII, 352—7; Arany A. László: Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárásba; Szlovákiai Magyar Közlemények 3. Pozsony, 1944, 141—158.)

állapotnak tekintették, ezt az állapotot azonban egyetlen egynemű hangfejlődés: az $\acute{e} > i$ zártabbaválás eredményének tartották. A szinkroniából kiinduló szemléletükbe tehát a diakrónia szempontjait vitték bele, és ezzel egyidejűleg az i -zés leíró fogalmát meg is szűkítették: kirekesztették belőle az eredeti i -t őrző, illetőleg az irodalmi és a köznyelvben is i -vel hangzó elemeket. Sőt, az i -zés diakrónikus képét szintén megsűkítették, amikor kirekesztették belőle a más hangfejlődések (nem az $\acute{e} > i$ zártabbaválás) eredményeként jelentkező i -s elemeket is. Ennek a zavaros értelmezésnek az alapján aztán természetesen nem tudták megrajzolni sem az i -zés mai állapotát, sem pedig kialakulását. Mind leíró, mind történeti vizsgálódásuk tárgyát ugyanis csak azok az i -s szavak és járulékok képezték, amelyekben az i -t az illető nyelvjárásnak egy korábbi állapotához képest új elemnek, pontosabban véve egy bizonyos egynemű hangfejlődés ($\acute{e} > i$ zártabbaválás) eredményének tartották. A nyelvjárásnak ez a korábbi állapota azonban szinte mindenkor csak fikció volt, hiszen nyelvjárásilag pontosan meghatározható és földrajzilag pontosan elhelyezhető nyelvemlékeink nincsenek, a helyszínen fellelhető írásokat (anyakönyveket, városi és községi jegyzőkönyveket, árva- és gyámkönyveket, szerződéses fogalmazványait, peres iratokat stb.) nyelvjárástörténeti tanulmányokban eddig nem, vagy alig használták fel. Mint az eddigi történeti szempontú nyelvjárás tanulmányokban általában szokták, az i -zés történetének vizsgálata során is a köznyelvet azonosították a korábbi nyelvállapottal: fejlődésről beszéltek ott, ahol az előzmények ismeretének hiányában legfeljebb csak megfelelésről lehetett volna beszélni. Hiba volt természetesen az is, hogy a vizsgálódás alapjául szolgáló i -ző anyagot olyan nyelvjárású közlésekből és leírásokból vették, amelyek nem az i -zés szempontjából készültek.

Ezek után megállapíthatjuk, hogy az i -zésnek és általában az i -zéshez hasonló nyelvi jelenségeknek ez a nyelvtörténeti értelmezése nem volt helytálló, mert a jelenséget a mai nyelvállapotnak egy vélt korábbi nyelvállapottal való összehasonlítása alapján határozta meg. Ezt a korábbi nyelvállapotot ugyanis a nyelvjárások esetében egyáltalán nem ismerjük, az irodalmi nyelv esetében pedig csak egy évszázaddal korábbi állapotról beszélhetünk, mert ennekelőtte mai értelemben vett — mindenhol mindenrendű magyarul író egyént egyformán kötelező — irodalmi nyelvünk nem is volt. A vélt korábbi nyelvállapotnak a mai köznyelvvél való azonosítása pedig éppenséggel helytelen, mert az egész magyar nyelvterületen élő köznyelv előfeltétele az egységes irodalmi nyelv; nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy országos használatú köznyelvünk is csak most kezd lenni. B u d e n z, B a l a s s a, M u n k á c s i és P a i s szempontjai és eredményei pedig azt mutatják, hogy indokolatlan, tehát helytelen történeti szempontból az i -zést csupán az $\acute{e} > i$ zártabbaválás eredményének tartani.

Az elmondottakból néhány tanulság kínálkozik az i -zés további vizsgálata számára.

A) Az i -zés és minden nyelvjárási jelenség történeti vizsgálatánál abbó kell kiindulnunk, hogy nincs megfelelő nyelvjárástörténeti anyagunk, amelynek alapján megállapíthatnók a jelenség történetét s meghatározhatnók a jelenség szerepét a nyelvjárástörténetében.

Nyelvjárástörténeti emlékek híján tudniillik — pusztá összehasonlítással — nem dönthetjük el, valóban bizonyos hangváltozás eredménye-e pl. minden ma i -zőnek látszó elem i -je, s ha hangfejlődésről van szó, kétséges, vajjon nem fordított-e az iránya: nem éppen az eredetinek tartott alak-e a

fejlemény, az *i*-zõ alak pedig az eredeti; végül nem tudhatjuk, vajjon nem több külön hangfejlődés eredménye-e a vizsgált és a többi nyelvjárásbeli *i*-zõ alak.

Világos tehát, hogy önkényesen járunk el, ha az *i*-zést már eleve csak egyetlen bizonyos *i*-re irányuló hangfejlődés eredményeként fogjuk fel. Tekintve, hogy a hangfejlődés tényének megállapításában alapul csak a más nyelvjárás és a mai irodalmi és köznyelvi megfelelésekkel való összehasonlítás szolgálhat, az *i*-zés ilyen szemlélésével ingoványra kerülünk.

B) Ha tehát egy nyelvjárás *i*-zését akarjuk vizsgálni, először is össze kell állítanunk a nyelvjárás valamennyi *i*-t tartalmazó elemét, hogy megállapíthassuk az *i*-zés, azaz az *i* fonéma funkcionális megterhelésének mértékét az illető nyelvjárásban. Ezután következhetik e nyelvállapot előzményeinek a vizsgálata. Azok az *i*-zõ nyelvelemek azonban, amelyek mind az irodalmi és a köznyelvben, mind pedig az összes többi nyelvjárásban *i*-zõk, az *i*-zés történetének vizsgálatában aligha jönnek már tekintetbe, mert igen valószínű, hogy eredeti *i*-t örízenek. A fennmaradó *i*-zõ elemeket azután szigorú nyelvtörténeti vizsgálat tárgyává kell tennünk: össze kell állítanunk az *i*-zõ nyelvelemek nyelvtörténeti adatait és mai nyelvjárásbeli változatait, szükség esetén vissza kell mennünk a rokon- vagy átadó nyelvi megfelelésekig is, majd ezek egybevetéséből ki kell következtetnünk az eredetinek feltehető magyar hangalakot. Ha ezt a munkát elvégeztük, felderítettük a történeti szempontból is *i*-zõknek tekinthető nyelvelemek *i*-jének valószínű eredetét. Biztos és megcáfolhatatlan hangfejlődésekről azonban még ezután sem beszélhetünk, mert az *i*-zõ elemek folytonosságát az illető nyelvjárásban nem ellenőrizhetjük, és így nem szabad kizárnunk a más nyelvjárásból való kölcsönvétel vagy esetleg még az idegen nyelvi hatás érvényesülésének a lehetőségét sem az *i*-zés kialakulásában.

3. Az *i*-zés rendszertani összefüggései: az *é*-zés és *ie*-zés.¹

Ha az *i*-zést a nyelvi rendszer szempontjából vizsgáljuk, olyan összefüggésekre bukkanunk, amelyeket az eddigi kutatások figyelmen kívül hagytak.

A) Akár a szinkronia, akár a diakronia szempontjából vizsgáljuk az *i*-zést, világossá válik előttünk, hogy az *i*-zés összefügg az *é*-zés kérdésével.

Az *i*-zés történeti szemléletével kapcsolatban általában ezt eddig is elismerték, mégsem szenteltek nagyobb figyelmet az *é*-zés kérdésének. Már L a z i c z i u s rámutatott az *é*-zés kérdésének elhanyagoltságára, rámutatott ennek okaira és hangsúlyozta az *i*-zés és *é*-zés párhuzamos vizsgálatának szükségességét. A nyelvjárásleírók már csak azért sem foglalkoztak különösebben az *é*-zéssel — és most L a z i c z i u s (MNyj. 24—30) után idézem —, „mert a köznyelvi és irodalmi nyelv is erősen *é*-zõ, s így azoknak, akik a népnyelvet csak az eltérések számbavételéért vizsgálták, nem igen keltette fel a figyelmét... Fokozza a nehézséget, hogy általában nem is látták világosan a kérdést, főleg azt nem látták, hogy lehet t á g a b b és s z o r o s a b b (A ritkítás tölem | S. B.) értelemben vett *é*-zsről beszélni. Leginkább még azt feszegették, mikor lett a hajdani *é*-ből *é*?... Pedig nyilvánvaló, hogy az *é* > *é* záródást nem szabad kiszakítanunk természetes összefüggéseiből, nevezetesen nem szabad elválasztanunk attól a kérdéstől, hogy mi lett ugyanabban a nyelvjárásban az egykori *é*-ből?... Ha így tesszük föl a kérdést, akkor rögtön látnivaló, hogy a nyelvjárások egy részében az *é* > *é* záródással együtt járt egy *é* > *i* záródás is, másutt viszont nem: a hajdani *é* megmaradt változatlanul. Tehát a szél 'Wind' (vö. szelek) ~ szél 'Rand' szópárból szél 'Wind' ~ szil

¹ Az *é* az egész tanulmányban emelkedő kettős hangzót jelöl.

'Rand' lett, (az *i*-zö nyelvjárásokban, amelyeknek *é* ~ *é*-je csak *t á g a b b* (A ritkítás tőlem! S. B.) értelemben tekinthető *é*-zésnek), vagy pedig össze-
 eséssel *szél* 'Wind' és 'Rand' jelentéssel. *S z o r o s a b b* (A ritkítás tőlem!
 S. B.) értelemben csak ez utóbbiakat nevezhetjük *é*-zö nyelvjárásoknak.
 ...Ahol mármost az *é* > *é* együtt járt az *é* > *i*-vel, ott különösebb probléma
 nem adódik. Egészen világos, hogy ott a kettős változás egy összetett folya-
 matot képez, és ezt kettészakítanunk nem szabad. Ilyen formán az *i*-zö
 nyelvjárások *é*-zése az *i*-zés fejezetébe tartozik és
 ott tárgyalandó." (A ritkítás tőlem! S. B.)

Lazicius idézett műve ugyan még 1936-ban jelent meg, eredmé-
 nyeit és szempontjait mégsem érvényesítették az *i*-zés újabb irodalmában :
 az *i*-zö nyelvjárások tágabb értelemben vett *é*-zését nem tárgyalták az *i*-zés-
 sel együtt, illetőleg vele párhuzamosan.

Tudomásom szerint azóta csak a debreceni iskola tagjai (Csűrű B á-
 lint és legújabban Bárczi Géza tanítványai) közöltek *i*-zö anyagot.

A debreceniek helyesen látták meg addigi nyelvjárási tanulmányaink
 módszertani kuszáltságát, következtelenségeit, és a nyelvjárási anyaghoz
 módszeresen igyekeztek közeledni: részletesen leírták a vizsgált hangtani
 jelenségeket és bőséges nyelvjárási anyaggal szerelték fel leírásaikat. Nagy
 haladás ez a korábbi nyelvjáráskutatás eljárásával szemben. De a debreceniek
 is csak látszólagosan kapcsolták ki a köznyelvből való eredeztetést a nyelvjá-
 rási jelenségek leírásából és náluk is megmaradt pl. az *i*-zésnek *é* > *i* értel-
 mezése (vö. pl. *S z a b ó I s t v á n i. m.*), végül a kikövetkeztetett, illetőleg
 összetételekből elvont szavakat továbbra is úgy kezelték, mintha azok önállóan
 élő szavak volnának.¹ De ez lett volna még a kisebb hiba. Sokkal nagyobb
 hiba volt az, hogy a leíró módszer következetes érvényesítését csak abban
 látták, hogy a vizsgált jelenséget a lehető legrészletesebben megvilágítsák,
 de mindig csak önmagában, mindig elszigetelten, tehát
 természetes összefüggéseiből kiszakítva. Ez a hiba
 — tudjuk — az *i*-zés egyeduralgó értelmezésének öröksége volt a debre-
 cenieknél is.

A debreceniek nyilván úgy vélték, hogy az *é*-zésnek az *i*-zés vizsgálatába
 való bevonásával megsértik a szinkronikus nyelvszemlélet elveit és azzal
 tévesen azonosított leíró módszerüket. Tévedésük onnan eredt, hogy — mint az
 imént már említettem — elszigetelten és nem a nyelvjárás rendszerében
 nézték a vizsgált jelenségeket. Ezért vagy nem vették észre, vagy egyszerűen
 nem akarták figyelembe venni a vizsgált jelenségeknek — csak a nyelvjárás
 rendszerében érthető — kísérő jelenségeit, pl. az *i*-zést kísérő tágabb értele-
 mben vett *é*-zést. Ha pedig mégis meglátták a rendszertani összefüggést az *i*-zés
 és az *é*-zés, illetőleg más jelenségek közt, nem az *i*-zés címén tárgyalták ezt a
 jelenséget, hanem óvatosan megfogalmazott más címet kerestek számára
 (pl. *I m r e S a m u*: Az *é* hangok állapota a felsőöri nép nyelvében, Kolozs-
 vár, 1942).

Lazicius ugyan a tágabb értelemben vett *é*-zést a diakrónia
 szempontjából utalta az *i*-zés fejezetébe, én azonban az *i*-zésnek a nyelv-
 állapot szempontjából való meghatározására támaszkodva, a szinkrónia
 szempontjából is az *i*-zés fejezetébe utalom az *i*-zö nyelvjárások *é*-zését.
 Világos ugyanis, hogy az *i* fonéma fokozott funkcionális felhasználása az *é*
 fonéma rovására történik, és hogy az *i*-zés szinkronikus kiterjedéséről csak úgy

¹ Vö. erre dolgozatom II. része 2. fejezetének 4. bekezdését és a II. rész 5. fejeze-
 tének D. pontját.)

kapunk tiszta képet, ha ismerjük [ugyanabban a nyelvjárásban az *é*-zés kiterjedését is. A szinkronia követelményeinek egy leíró nyelvjárási tanulmányban tehát éppen akkor teszünk hiánytalanul eleget, ha az *i*-zést a tágabb értelemben vett *é*-zéssel együtt vizsgáljuk.

B) Van nyelvjárás, amelyben az *é*-zésen kívül az *i*-zés kísérő jelenségeként jelentkezik az *ie*-zés is. Ha például megvizsgáljuk a felsőöri magyar nép nyelvét, azt látjuk, hogy ebben a nyelvjárásban az *i*-ző *bíke* 'béke', *bír* 'bér', *csíp* 'csép', *di* ~ *dil* 'dél' (napszak), *ig* 'brennt', *il* 'él' (ige), *fil* 'fél' (ige), *kik* 'kék', *mi-mül-mij* 'mély', *szíp* 'szép', *szít* 'szét', *vít* 'vét' stb. mellett élnek az *ie*-ző *biéka*, *biéna*, *iér*, (*eret*, *erek*, *eres*), *iérce*, *iérdém*, *dziéimánt*, *kiés*, *piélda*, *miész* (*meszet*, *meszes*), *riéz* (~ *rezet*, *rezes*), *siéle*, *tié* (~ *tejet*, *tejes*, *teje*) stb. és az *é*-ző *és*, *Jezus*, *predikál*, *béder* 'zivatar', *békni* 'hosszúka', péksütötte kenyér', *prézli* 'zsemlyemorzsa', *rékli* 'vékony női bluz' stb. alakok.¹ Ebben a nyelvjárásban az *i*-zés mértéke természetesen nem állapítható meg az *ie*-zés és az *é*-zés mértékének megállapítása nélkül. Világos tehát, hogy az ilyen nyelvjárás *i*-zésének tanulmányozásából nem rekeszthetjük ki az *ie*-zés és *é*-zés tanulmányozását.

C) Az *i*-zéssel foglalkozó eddigi nyelvjárási közlésekben és tanulmányokban a szerzők gyakran helytelenül kitértek az *i*-zésre is. Tévedésük onnan eredt, hogy sem leíró, sem nyelvtörténeti szempontból nem határozták meg az *i*-zést. Ennek az eljárásnak a következményeképpen az *i*-zést általában bizonyos *i*-re irányuló egyetlen hangfejlődés, nevezetesen az *i* > *i* rövidülés eredményeként fogták fel és így az *i*-zés függvényeként tárgyalták.²

Az *i*-zésnek illetén felfogása és tárgyalása természetesen helytelen: világos, hogy az *i*-zést leíró szempontból önálló jelenségnek kell tekintenünk, mert közvetlenül nem érinti az *i* hang funkcionális megterhelését, tehát leíró tanulmányban az *i*-zést nem tárgyalhatjuk az *i*-zéssel együtt. Nyelvjárástörténeti tanulmányokban azonban szintén helytelen az *i*-zésnek az *i*-zés részeként, illetőleg függvényeként való tárgyalása a nyelvjárás korábbi állapotának ismerete és az ezt esetleg pótló szélesebbkörű nyelvtörténeti vizsgálódások nélkül. Az *i*-zés ugyanis a diakronia szempontjából is külön jelenség, és nem tárgyalható az *i*-zéssel együtt, legalább is nem az *i*-zés részeként, még akkor sem, ha *i*-zésen csak az *i* > *i* rövidülés eredményeképpen jelentkező *i*-t tartalmazó nyelvelemek összességét értjük. Az *i*-zés úgy viszonylik az *i*-zéshez, mint az *i*-zés a szorosabb értelemben vett *é*-zéshez: bizonyos *i*-ző elemek az *i*-zés továbbfejlődéséből *i* > *i* rövidüléssel származnak, éppen úgy, mint ahogy bizonyos *i*-ző elemek esetleg a korábbi szorosabb értelemben vett *é*-ző alakok továbbfejlődésének: *é* > *i* zártabbá válásnak az eredményei. Nem kétséges tehát, hogy az *i* > *i* rövidülésként felfogott *i*-zés önálló hangfejlődés és így az *i*-zés történeti képébe sem tartozik bele.³

Véleményem szerint tehát az *i*-zéssel kapcsolatban tárgyalnunk kell a tágabb értelemben vett *é*-zést, illetőleg — ahol megvan — az *ie*-zést és *é*-zést is, viszont mellőznünk kell az *i*-zésnek az *i*-zés részeként való tárgyalását.

¹ Erről a nyelvjárásról l. Imre i. m.

² Vö.: Horger, A magyar nyelvjárások (1934), 51—2; Für i. m., ahol az *i*-ző alakokat az *i*-zőkkel együtt — az *i*-zés függvényeként — sorolja fel; Imre i. m. 10—1 stb.

³ Az itt érintett kérdésekkel „Az *i*-zés kérdéséhez” címen részletesen foglalkoztam a Magyar Népryelv V. kötetében (11—22).

II. AZ Í-ZÉS A MARTOSI NYELVJÁRÁSBAN.

1. A martosi nyelvjárás rövid jellemzése.

Martos kisközség a Nyitra és a Zsitva folyók összefolyásában. Bár határával együtt a Nyitra-Zsitva közének szerves része, mégis nyelvileg élesen elkülönül ennek a területnek Martostól északra eső településeitől.

A martosi nyelvjárás rövid jellemzése céljából szükséges legalább a nyelvjárás legfontosabb hangtani sajátosságait röviden ismertetni. A magyar nyelvjárások osztályozására eddig ajánlott rendszerek ugyanis nem adnak módot arra, hogy egy-egy képlettel (Laziczius), vagy egy-egy földrajzi, illetőleg etnikai szempontú rövid jellemzéssel (Balassa és Horger) kifejezzük nyelvjárásaink jellemző sajátosságait.

A martosiak fonológiai különbséget tesznek a rövid nyílt *e* és a rövid zárt *ĕ* közt. A martosi nyelvjárás rövid magánhangzójának rendszere tehát négyszögű:

<i>a</i>		<i>e</i>
<i>o</i>	<i>ö</i>	<i>ĕ</i>
<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>

A hosszú magashangú magánhangzók közül viszont csak a hosszú zárt *é* hangot használják ki fonológiai értékű hangeszközként a martosiak. Az *ĕ* hang sem ismeretlen, csak éppen nem fonémaként, hanem az *e* fonéma *e + l* polifonematikus értékű fakultatív változataként él a nyelvjárásban (pl. *szíjjē, tíjjē, étör* stb.). A martosi nyelvjárás hosszú magánhangzójának rendszere tehát háromszögű:

		<i>á</i>		
	<i>ó</i>	<i>ő</i>	<i>é</i>	
<i>ú</i>	<i>ü</i>		<i>i</i>	

Az *i*-zés jellemző tulajdonsága a martosi nyelvjárásnak. Az *i*-zésnek és az *i*-zést kísérő tágabb értelemben vett *é*-zésnek Martoson sajátos jelentés-differenciáló szerepe van:

<i>cseléd</i> 'gyermek'	:	<i>cselid</i> 'szolga'	
<i>dél</i> 'Süd'	:	<i>dil</i> 'Mittag'	
<i>év</i> 'Jahr'	:	<i>iv</i> 'Bogen'	
<i>még</i> 'noch'	:	<i>míg</i> 'amíg, mialatt'	
<i>méter</i> 'hosszmérték'	:	<i>míler</i> 'métermázsa'	
<i>szék</i> 'mészárszék'	:	<i>szik</i> 'Stuhl'	
<i>szél</i> 'Wind'	:	<i>szil</i> 'Rand'	
<i>kérte</i> 'kérdelte'	:	<i>kírte</i> 'kérte'	
<i>vét</i> 'vet'	:	<i>vít</i> 'vét'	
<i>ég</i> 'Himmel'	:	<i>íg</i> 'brennt'	
<i>fél</i> 'Hälfte'	:	<i>fíl</i> 'fürchtet'	
<i>kék</i> 'kellene'	:	<i>kik</i> 'kék'	
<i>vér</i> 'ver'	:	<i>vír</i> 'vér'	stb.

A martosi nyelvjárás tehát — Laziczius felosztása (Bevezetés a fonológiába 62—74 és MNyj. 54—8) szerint — nyelvjárásaink második csoportjának első osztályába tartozik, amelyben a fonológiai értékű hangeszközökül használt magánhangzók rendszerét a következő képlettel fejezhetjük ki:

$$\square + \triangle,$$

azaz négyszögű rövid és háromszögű *i*-ző hosszú magánhangzórendszer.

Itt azonban rá kell mutatni arra, hogy Lazicziusnak ez a képlete hozzávetőleg sem ad teljes képet a martosi nyelvjárás hangtani viszonyairól. Laziczius osztályozási rendszere tehát a mi esetünkben nem felel meg rendeltetésének. A Martostól északra fekvő községek magánhangzórendszere ugyanis szintén a $\square + \triangle$ képlettel jellemezhető Laziczius osztályozási rendszerében. Emezek nyelvjárása tehát — Laziczius osztályozása szerint — szintén a fenti második csoport első osztályába tartozik. Mégis első hallásra tapasztalható különbség választja el Martost ezektől a településektől: a martosi nyelvjárás ugyanis rövid labiális *á* hangot használ (az illabiális *a* ejtését a martosiak *tótosnak* vagy *kathólikusoknak* tartják), míg a tőle északra fekvő községek lakossága rövid illabiális *á*-val beszél. Ezt a hangtani sajáttságot, amely különben legalább annyira jellemző egy-egy nyelvjárásra, mint az *i*-zés, vagy az *ö*-zés, Laziczius képletével nem tudjuk kifejezni.

Az *á*: *a* különbség nem kap szerepet Laziczius felosztásában, noha ez a különbség hallásra sajátos módon jellemzi nyelvjárásainkat: az *á*: *a* közötti minőségi különbség van olyan nagy, mint pl. az *e*: *é* közötti különbség. Ez a hiányosság onnan ered, hogy Laziczius felosztása fonológiai felosztás, amelynek alapja a magánhangzók rendszerintani szerepe, nem pedig a magánhangzók minőségi jellege. Ebben a felosztásban tehát az *á*: *a* különbség azért nem jön figyelembe, mert a két *a* hang önálló fonológiai értékű hangeszközként nem fordul elő egyik nyelvjárásunkban sem együtt, és nincs külön fonológiai szerepe egyiknek is, másiknak is az *á*-zó, illetőleg *á*-zó nyelvjárásokban. Ez az elv fonológiai szempontból kétségkívül helyes. A nyelvjárások hangtani jellemzésén alapuló osztályozásban azonban nem alkalmazható, mert a magyar nyelvjárások egy igen fontos, szembeszökő hangtani sajáttságának, az *á*-zás, illetőleg *á*-zás elsikkadását eredményezi. Ez a tény különben jól mutatja, hogy nyelvjárásaink hangtani jelenségeik alapján való osztályozása kizárólag fonológiai alapon sem lehetséges.

Az eddigiekből láttuk, hogy a martosi nyelvjárás megkülönbözteti a zárt *ē* és nyílt *e* hangokat, viszont nincs meg benne a hosszú nyílt *ē* és hogy a martosi rövid *á* labiális. E hangtani sajátságok alapján Martos Balassa Józsóf osztályozási rendszerében (A Magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, 1891) a felső-dunántúli nyelvterülethez, míg a Nyitra-Zsitva köz többi része az észak-nyugati palócsághoz csatlakozik.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezzel még nem jellemeztük a martosi nyelvjárás hangtani viszonyait, illetőleg hogy Balassa felosztási rendszere sem teszi lehetővé a martosi nyelvjárás jellemzését egyetlen formula segítségével. Ehhez tehát néhány további jellemző hangtani sajáttság felsorolása elengedhetetlen. A martosi nyelvjárás ugyanis nem tiszta felső-dunántúli típusú nyelvjárás.

A felső-dunántúli nyelvjárással szemben a martosi nyelvjárásban van egy-két — a palócságra jellemző — hangtani sajáttság is. A palatális mássalhangzók túltengése Martoson palócos sajáttság. Akárcsak az *ē* hang, a palócságra jellemző *ā* hang is él a martosi nyelvjárásban, csakhogy itt nem fonéma,

hanem a rövid labiális *â* fonéma *â + l* polifonematikus értékű fakultatív változata.¹

Fontos jellemző sajátága a martosi nyelvjárásnak a többi Nyitra-Zsitva-közi község nyelvével szemben az *â* fonémának *â-t* tartalmazó szótagutáni szótagban jelentkező fakultatív *â* változata. Pl.: *ház*: *házbo*, *háznok*, *házro*, *házzol* ~ *házzó* 'házzal', *házom*, *házo*, *házo* stb.; *vár*: *várbo*, *várnok*, *várro*, *várrol* ~ *várró* 'várral', *váro* stb.; *sár*: *sárbo*, *sárnok*, *sárró*, *sárról* ~ *sárró* 'sárral' stb.; *lát*: *látlok*, *látnok* (ők), *láltok* (ők) stb.; *jár*: *járnok*, *jártok* (ők) stb. De: *fal*: *falba*, *falnak*, *falra*, *falam*, *fala* stb.; *pad*: *padba*, *padnak*, *padra*, *padom*, *paggya* stb.; *varr*: *varnak* (ők), *varlak* (ők) stb.; *ri*: *rinak*, *ritak* stb.

A martosi nyelvjárás többi hangtani sajátága egyformán jellemző az egész Nyitra-Zsitva-köz nyelvére. Ezek közül itt a nyelvjárás nagy vonalakal való jellemzésére éppen csak néhány szembeötölő sajátágot említek meg.

Gyengefokú *ö*-zésre vallanak a következő példák: *böcsül*, *böcsüel*, *csömpisz*, *csömpíszel*, *ömelel*, *ömelviny*, *Örse*, *öveddzenyi* 'evezni', *ökrököl*, *sütgödöt* 'fejkötödöt', *lötte* 'lette' *mékilinderöllöm* 'megtisztítom' (a gabonát hármastostán), *döngicsöll* ~ *döngicső*, *fércötem* 'férceltem', *mécsöll* ~ *mécső* 'méccsel világít, világít', *tivőjög* 'tévelyeg' stb. / Gyengefokú *u*-zásra is idézhetünk néhány példát: *bugár*, *pundró*, *bekurmót* 'bekormolt', *ustor*, *fujt* 'fojt', *hun* 'hol', *hugyan*, *hunnén* 'honnan' stb. / Szórványosan a magánhangzóilleszkedés hiánya is tapasztalható: *zécskő* 'zacskó', *hunnén* 'honnan', *onnén* 'onnan', *osztén* 'osztán', *pércog* 'perceg', *sércog* 'serceg', *picika* ~ *picinka* 'picike' stb.

A mássalhangzók használatával kapcsolatos jelenségek közül feltűnő a palatális mássalhangzók nagymértékű kihasználása: *gyēnērális* ~ *gyenerális*, *gyükör* 'tükör', *gyuk* 'dug', *gyobjátok* *lē* 'dobjátok le', *aggyig* 'addig', *visszahordoszkogyik*, *térgye* 'terde', *keményce*, *mostanyiban* 'mostanában', *Sopronyon főju* 'Sopronon felül, Sopron felett', *kinyöl* ~ *kinyő* 'kinő', *vágnyi* 'vágni', *füttenyi* stb., *Pistya*, *méktyüzik* 'megtüzik', *kifejtyölöddzött* 'kifeszlett', *kifejtödött*, *motyoszkál* ~ *motyoszká* 'motoszkál', *testyihöl* ~ *testyihő* 'testéhez', *összepöttyörödött* 'összetöpörödött' stb. / A *-d* és *-l* mássalhangzókat mássalhangzóközi, illetőleg néha mássalhangzó előtti helyzetben elhagyják: *hord*, de *hornak*, *hornátok* 'hordanátok', *hortá* 'hordtál'; *mond*, de *montam* 'mondtam', *monhatom* 'mondhatom', *mégmonhad* 'megmondhatod'; *méktekincsd* *ē!*, de (*kiskácsátok*) *méktekincs* (*lányom*) 'megtekintsd'; *széd*, de *kiszéhetēm* 'kiszedhetem'; *oszt* ~ *osztan* ~ *osztand* stb., de *osz csak*; *szorít*, *szólít* stb., de *szoríthatok*, *szólíthatok* stb.; *évit* de *évide* 'elvéteve'; *nyil*, de *nyíva* stb. / A szótagzáró *-l* hangot szóvégen vagy mássalhangzós szótagkezdet előtt elhagyják, fonológiai értékét azonban az előtte álló magánhangzó hosszúsága őrizi: *elád*, de *ēmēnt* 'elment'; *alá*, *alatl*, de *āsó* 'alsó'; *tilos*, de *tít* 'tílt' stb. / Magánhangzóközi helyzetben a mássalhangzók általában megnyúlnak: *utállom*, *kipucullod*, *kerepellő*, *reperallás* 'javítás', *izéllünk*, *belülle*, *mocskossan*, *könnyessen* 'könnyen', *zsirossan*, *szamarassan* 'szamarúl', *számár módra*, *Etusossan* 'Etus módjára, ahogy Etus szokta', *százossal* 'százast' *téjessen* 'teljesen', *töltis* 'töltés', *füttenyi* 'fütteni' stb. / Néhány *-n*-re végződő szó magánhangzós szókezdet előtt *-d* járulékhangot vesz fel: *ippen*, de *ippend ott* 'éppen ott'; *onnén* ~ *onnan*, de *onnand* az *udvarbú* 'onnan az udvarból'; *osztan*-*osztén*, de *oszténd* *abba üt* 'asztán abba ült' stb. / A hiátus kiküszöbölésére a *j* és *l* mássalhangzókat használják: *mi jaz?*

¹ A továbbiakban közölt martosi nyelvjárási anyagban az *a* mindig rövid labiális *â* hangot jelöl.

pundrónak való ja ! a dërkamra jë ! (nyomatékosító *ë*) ; *butájú 'butául, bután'* ; *franciájú 'franciául'* ; *furcsájú 'furcsán'* ; *gorombájú 'gorombán'* ; *kutyájú 'kutya módra' kutya rosszul'* ; az *anya mēnt Ímőre fírhő, de fírhöl ád* ; *ehhöl a embërhő.*¹ *ahhol a ronggyos kutyáho 'ahhoz a rongyos kutyához'* ; *húshol annak 'húshoz adnak' stb.*

2. Az *i*-zö anyag gyűjtésében és rendezésében követett szempontjaim.

4. Martoson 1940 nyara óta 1943 őszéig összesen körülbelül öt hónapot töltöttem el nyelvjárásgyűjtéssel. Ez alatt az idő alatt többnyire beszélgető-töredékeket és alkalmi szövegeket gyűjtöttem. Mivel a nyelvjárás jellemző sajátosságai közül az *i*-zéssel készültem foglalkozni, szövegfeljegyzéseimből mindig kiírtam minden *i*-t tartalmazó alakot. Anyagomat kezdetben tehát közvetett gyűjtőmódszerrel gyűjtöttem. Később azonban rájöttem, hogy ha ilyen szöveggyűjtésekből akarom majd összeállítani a martosi *i*-zés eseteinek lehetőleg teljes jegyzékét, az *i*-zés terjedelméről adott vázlatom talán nagyon is hiányos lesz, mert nem az *i*-zés szempontjából készülő gyűjtésekkel aligha juthatok a martosi nyelvjárás minden *i*-zö eleméhez. Ezért körülbelül három hónapos szöveggyűjtés után a közvetlen gyűjtőmódszerhez folyamodtam : az *i*-zö anyagot közlő leírásokból összeállítottam egy kérdőívet, ezt kiegészítettem B a l a s s a szótárának (A magyar nyelv szótára, Bp., 1941) *i*-t tartalmazó szavaival, továbbá a NyÚSz. alapján készítettem — az *i*-zés szempontjából számbajöhető — nyelvújítási szavak jegyzékével, és ennek a kérdőívnek az anyagát közvetlenül végigkérdeztem. Az így gyűjtött anyag lehetővé teszi, hogy hozzávetőleges pontossággal megállapítsam az *i*-zés, vagyis az *i* hang funkcionális megterhelésének mértékét a martosi nyelvjárásban.

Ebből az anyagból később kiemeltem azokat az *i*-zö elemeket, amelyek a köznyelvi és a nem *i*-zö nyelvjárásokbeli megfelelésükhöz viszonyítva többletet jelentenek az *i* fonéma kihasználása terén a martosi nyelvjárásban. A következő fejezetben csak ezt az anyagot közlöm, hogy később felhasználhassam a martosi *i*-zés mai állapota kialakulásának vizsgálatában.

Azok az *i*-zö nyelvelemek ugyanis, amelyek mind a köznyelvben, mind pedig az összes többi nyelvjárásban *i*-vel hangzanak, valószínűleg eredeti *i*-t őriznek, az *i*-zés diakronikus vizsgálatában tehát nem jönnek tekintetbe. Az eddigi *i*-zö anyagközlésektől eltérően, a szinkronikusan felfogott *i*-zés anyagának eme korlátozásával természetesen nem azt akarom kifejezni, hogy a felsorolandó *i*-zö nyelvelemek egy bizonyos egynemű *i*-re irányuló (nevezetesen *é > i*) hangfejlődés eredményei, hanem azt, hogy a martosi nyelvjárás *i*-zésében éppen ezek azok az esetek, amelyeket nyelvtörténeti vizsgálat tárgyává kell tennünk, ha meg akarjuk érteni a martosi *i*-zés mai állapotának kialakulását. A szinkronikusan megállapított *i*-zés többi esetének felsorolását itt azért is mellőzhetjük, mert a nyelvtörténeti vizsgálat szempontjából nem jelentenek problémát. Az egész martosi *i*-zö anyag közlése akkor volna kívánatos, ha a már fentebb hiányolt hangstatisztikai kutatások eredményei rendelkezésünkre állnának, és így azoknak teljes *i*-zö anyagunkkal való egybevetéséből megállapíthatnók a martosi nyelvjárásbeli *i* fonéma funkcionális terhelésének mértékét *a*) a köznyelv és a többi nyelvjárás terhelési átlagához, *b*) a martosi nyelvjárás egyéb magánhangzós fonémáinak terhelési mértékéhez viszonyítva.

¹ A névelő használatáról a martosi nyelvjárásban l. Sulán: MNy. XXXVII, 141—2.

Mivel az *i*-zés összefügg a tágabb értelemben vett *é*-zéssel, és így az *i*-zés mértékéről csak akkor alkothatunk helyes képet, ha ismerjük a nyelvjárás *é*-ző elemeit is, összegyűjtöttem és dolgozatomban közzéteszem a martosi nyelvjárás *é*-ző eseteit is. Az *i*-zéssel párhuzamosan gyűjtött és közölt anyag lehetővé teszi majd annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy miért éppen csak bizonyos *é*-t tartalmazó elemek váltak *i*-zőkké a martosi nyelvjárásban

Anyagom rendszerezésében a hasonló tárgyú debreceni dolgozatokat követem.¹

Külön sorolom fel az *i*-ző töveket és külön a járulékokat. A töveknél külön választom a névszótöveket az ige-tövektől, mindkét szófajnál külön mutatom be az egytagú és a többtagú töveket, végül az utóbbiaknál megkülönböztetem az első és a többi szótagban levő *i*-t. A járulékokon belül külön választom a ragokat, képzőket, jeleket és egyéb járulékokat. Ez a rendszerezés sokkal jobb, mint a *Fürn*él alkalmazott egyszerű *abc* sorrend szerint való csoportosítása az *i*-ző anyagnak. Jobb, mert természetesebb: önként adódik az anyag belső nyelvtani sokrétűségéből.

Névszóknál az alanyesetet, igéknél a jelen idejű jelentő mód egyes sz. 3. személyű alakját közlöm. Más ragos alakokat csak akkor közlök, ha jellemzőek az *i*-zés szempontjából. A származékokat, illetőleg összetételeket zárójelben közlöm. Az *i*-ző alakokat egytől-egyig értelmezem. Példamondatokat általában nem idézek, mert az túlságosan sok helyet foglalna el, ott azonban, ahol a szó helyes értelmezése megkívánja, mégis ehhez folyamodom. Kikövetkeztetett, illetőleg elvonás útján nyert alakokat nem közlök címszóként. Tapasztalataim szerint ugyanis a származékokban és összetételekben az alapszó, illetőleg az összetétel tagjainak hangképe másképp alakul, mint az önállóan élő szóban; az ilyen kikövetkeztetett, illetőleg elvonással kapott szavaknak önálló szóként, illetőleg címszóként való közlése helytelen képet ad az *i*-zés mértékéről. Én tehát a *kízbesít* ige miatt nem veszek fel egy kikövetkeztetett *kíz* alanyesetet, és nem is a *kéz* címszónál mutatom be ezt az ígét, hanem az első szótagban *i*-t tartalmazó ígék közt. A *bíles* 'tésztaféle' főnevet nem a *bél* címszónál tárgyalom, nem is következtetek ki belőle egy külön *bíl* alanyesetet, hanem az első szótagban *i*-t tartalmazó többtagú névszók közé sorolom stb. Többen estek előttem ugyanis abba a szerintem súlyos módszertani hibába, hogy az ilyen származékok alapján *i*-zőként tárgyalták magát a feltehető alapszót is.² Ha egy *i*-ző alak csak az alanyesetben él, ezt külön megjegyzem, pl. : „*élig*, de ragos alakokban az *öleg* alak *ölege*- töve járja“. Nem fölösleges pontoskodás ez : a későbbiek folyamán meglátjuk majd, hogy ez a jelenség is figyelemreméltó mozzanata lehet az *i*-zés történetének. — A szó után zárójelben viszont azokat a származékokat közlöm, amelyek hangalakilag nem különböznek az önállóan használt alapszóktól.

Ugyanígy rendszereztem az *é*-ző anyagot is.

¹ L. pl. V é g h J ó z s e f, A felső nyelvállású hosszú hangzók a békési nyelvjárásban (Debrecen, 1930) és S z a b ó I s t v á n i. m.

² Pl. F ü r i. m. egyetlen *bíles* adat alapján *i*-zőnek mondja a *bíl* alapszót is. S z a b ó I s t v á n i. m. pedig pl. a *fikető* adatból elvonja a *fi* szót és meg sem csillagozva, külön címszóvá teszi.

3. Az í-zés esetei a martosi nyelvjárásban.

A) N é v s z ó k.

a) Egytagú névszók:

bí 'bő'
 bír (fűbír, birhátrolík, birlet, birell, birenc) 'bér'
 csíp, (csíplís, csíplő, csípöll ~ csípő) 'csép'
 dil (de: dilután, dilutálló 'vasárnap délutáni női viselet') 'dél' (nap-szak)
 ik (jaik) 'ék' (szerszám)
 fík 'fék'
 fíny (fínykípez' 'fény'
 fír-je, fírhő ~ fírhol (fírji) 'férj'
 íj, íjjē ~ íjjel (de: éfélkor és icaka) 'éj'
 kik 'kék'
 kíp 'kép' arc'
 kítsz 'kész'
 mí ~ míhet 'méh, apís'
 mí ~ míhibe (míbaj) 'méh, uterus'
 mí ~ míl 'mély'
 mír 'miért'
 nígy (nígyen) 'négy'
 níp 'nép'
 píz 'pézt'
 ríq (rígí) 'rég'
 rím 'rém'
 rís 'rés'
 rísz (alkotrisz) 'rész'
 rít 'rét'
 szí ~ szíl (Vákszi 'Vágszél — dülő-név', szíssó, szít, szíjjē ~ szíjjel 'Rand'
 szíp 'szép'
 szít („szít, mongyák ezek a kathólikusok“ azaz szlovákok) 'szét, széjjel' (a martosi nyelvjárásban idegen elem)
 víg (vígez, vígelt) 'vég'
 vín (vínasszony) 'vén'
 vír (vírbaj, vírgerjesztő, vírëshurka, testvír, öszvír) 'vér'

b) Többtagú névszók:

Az első szótagban.

bíka 'béka'
 bikó 'béklyó'
 bíjag (de az öregek nyelvében billeg) 'bélyeg'
 bilēs 'teszta'
 csíve (náccsíve 'nádcsíve') 'cséve'
 fíkelő 'fejkötő'
 fíreg ~ fírgēt, fírgék, fírgēs 'fereg'
 fírész 'fűrészt'
 fízsek 'fészek'
 hívēs 'hüvös'
 íjjē ~ íjjel (de: éfélkor) 'éjjel'
 ísíg (de: éhomra és mégehül) 'éhség'
 ítel (de: éllen-szomjan) 'étel'
 kímíny (~ kémény) 'kémény'
 kínlő 'küllő'
 kínyēs 'kényes'
 kíreg ~ kírgēt, kírgēs 'kéreg'
 kíső (kísőn, kísőbb, kísőbbet 'később', - kísőbben) 'késő'
 kísső 'külső'
 kíve 'kéve'
 míreg ~ mírgēt, mírgēs 'méreg'
 míttér 'métermázsa'
 níhun ~ níhy 'néhol'
 pítek 'péntek'
 rígi 'régí'
 ríszeg 'részeg'
 rípa 'répa'
 ríteg 'réteg'
 rízsut 'részsut, keresztül-kasul'
 szíjjē ~ szíjjel (~ szít) 'széjjel'
 szína 'széna'
 szíró 'szérű'
 szíva 'szilva'
 tínleg 'tényleg'
 víka 'véka'
 víkony, 'vékony'
 vílemíny 'vélemény'

A második és a következő szótagban.

ajándík 'ajándék'
 árnyík 'árnyék'
 beszíd 'beszéd'
 betít (betítkönyv) 'betét'
 bevítel (bevíteliz) 'bevétel'
 biztosítík 'biztosíték'
 bizonyítík 'bizonyíték'
 borítík 'boríték'

bűvisz (bűviszkédís) 'bűvész'
 buborik 'huborék'
 csapadík 'csapadék'
 cipisz 'cipész'
 cselekmény 'cselekmény'
 cselekviny 'cselekvény'
 csömpisz (csömpiszet) 'csempész'
 dërk, dërkfájás ~ dërkát, dërka, dërkas, dërkam, dërka (dërkas kaci 'női ruhadarab'), 'derék' (testrészt)
 dërik 'derék' (melléknév; csak alanyesetben használatos)
 ebíd 'ebéd'
 ediny 'edény'
 égyezmíny 'egyezmény'
 egisz (egiszen) 'egész'
 élig (~ élig, de öleg ~ öleget; az élig ~ élig többnyire csak ebben az alakjában használatos; ragos alakokban az ölege-tő járja; ritkán hallani a valószínűleg iskolai hatásra keletkezett öleget alakot is) 'elég'
 ellenzik 'ellenzék'
 elősmerviny 'elismervény'
 előzikény 'előzékeny'
 emisztet 'ami meg van emésztve': Ez a zulca, ë! (zuzája): Ez emiszt még mindet. Ebbem van az emisztet.
 emlik 'emlék'
 engedij 'engedély'
 engedikény 'engedékeny'
 eredmíny 'eredmény'
 erij (erijjës) 'erély'
 eríny 'erény'
 erödítmíny 'erödítmény'
 esedikës 'esedékes'
 esemíny 'esemény'
 ékszerisz 'ékszerész'
 értesítviny 'értesítvény'
 fazik ~ fazikat, fazikak, fazikam, fazikas 'fazék'
 fehír (fehírüröm, fehírje) 'fehér'
 fejlemíny 'fejlemény'
 fektj 'fekéj'
 feledikény 'feledékeny'
 felesíg 'feleség'
 festík 'festék'
 festtszet 'festészet'
 festmíny 'festmény'
 filtnk 'félénk'
 fillikény 'föltékeny'

fogikony 'fogékony'
 foglalik 'foglalék'
 fogyatikos 'fogyatékos'
 fojadik 'folyadék'
 fojikony 'folyékony'
 fonyadik ~ fonyatik 'vegyzőfonás'
 fókép 'fökép'
 főzellik 'főzelék'
 gëriný (gërimbör) 'görény'
 gyülevisz 'gyüleveszt'
 hajlikony 'hajlékony'
 halántik 'halánték'
 hátrolik (adóhátrolik, bírhatrolik) 'hátralék'
 hirdetmíny 'hirdetmény'
 hőmírsiklet 'hőmérséklet'
 hulladik 'hulladék'
 hülis 'hülés'
 idézviny 'idésvény'
 ijedikény 'ijedékeny'
 iltnk 'élénk'
 illetik 'illeték'
 ilmíny 'élmény'
 íptisz ~ íptítség 'építész'
 írtik (böcsírtik) 'érték'
 írvinyës 'érvényes'
 írzikény (élizikényül) 'érzékeny'
 járulík 'járulék'
 jegyzik 'jegyzék'
 jelentiktelen 'jelentéktelen'
 jótétemíny 'jótétemény'
 kastí ~ kastij 'kastély'
 kedij (kedijjës) 'kedély'
 kedvezmíny 'kedvezmény'
 keleviny 'kelevény' (betegség)
 kelevisz 'tehénkötél, lószerszám része'
 kemíny 'kemény'
 kënyír ~ kënyeret, kënyerek (kënyírkövász) 'kenyér'
 kërsztíny 'keresztény'
 keverik 'keverék'
 kezdemíny 'kezdeményezés'
 kírviny 'kérvény'
 kíszítmíny 'készítmény'
 kömíny (kömímmag) 'kömény'
 köpedík 'köpet, köpedék'
 környík 'környék'
 körti ~ körtij, körtít 'körte'
 körlmíny 'körülmény'
 kötelezviny 'kötelezvény'
 kötíny 'kötény'

következmény 'következmény'
 kötviny 'kötvény'
 küldemény 'küldemény'
 lágyik 'lágycék'
 legíny (legínyület) 'legény'
 lelkisz 'lelkész'
 lepíny 'lepény'
 mellikés 'mellékes'
 mellíny 'mellény'
 merínylet 'merénylet'
 metellis (metellisés tökmagos kesz-
 kenyő) 'kivágott, rátétes kézi-
 munka'
 metít (csikmákos metít) 'keskeny, hosz-
 szúsulás metélt tészta', de:
 metél ~ meté, metellis) 'metélt
 tészta'
 moslík 'moslék'
 mozgíkony 'mozgékony'
 művís 'művész'
 nemzedik 'nemzedék'
 nőstíny 'nőstény'
 növevény (növevényes) 'növény'
 növény 'növény'
 nyeremény 'nyeremény'
 ötözik 'öltözék, öltözet'
 ömelvény 'emelvény'
 őrelemény 'örlemény'
 pocsik 'pocsék'
 pótlík 'pótlék'
 polyadik (polyadik szíva) 'ami le-
 esett'
 regíny 'regény'
 rekesztík 'rekeszték' (halász műszó)
 remíny 'remény'
 riszvény 'részvény'
 romlíkony 'romlékony'
 rostij ~ rostil ~ rostí (rostillos)
 'rostély'
 segíd 'segédjegyző'
 segít 'segély'
 séríny 'serény'
 sőtít (sőtítés, sőtítessen: Főkelem
 még sőtítessen 'még sötét volt,
 éppen csak hogy kezdett hajna-
 lodni, amikor fölkeltem') 'sötét'
 sövíny 'sövény'
 sütemíny 'sütemény'
 szármozik 'származék'
 szávolik 'százalék'
 szegij (náccegtj 'a nádtető széle')
 szegély

szegíny 'szegény'
 szelvény 'kubikgödör' (az ártér része,
 térszíni forma neve)
 szemírém (szemírémtest 'nemi szerv')
 'szemérem'
 szemlís 'szemlész'
 szemvedij 'szemvedély'
 szerdik ~ szergyik ~ szerdiket ~
 szergyiket (észék aluttejet vaty szer-
 gyiket – tréfás szólás) 'aludttej'
 szerelviny 'szerelvény'
 szeríny (szerínység) 'szerény'
 szerzeminy 'szerzemény'
 szerződmíny 'szerződés'
 szerződís 'szerződés'
 szeszíjés (Szeszíjés-pusztá 'helynév';
 csak ebben a melléknévi száрма-
 zékban él Martoson) 'szeszélyes'
 színís 'színész'
 szomszíd 'szomszéd'
 szökeviny 'szökevény'
 szöveviny 'szövevény'
 takarík 'takaréék'
 tartalík 'tartalék'
 támosztík 'támaszték'
 tányír (tányírbél, tányírbélvirág,
 tányírbélrúza 'napraforgó')
 'tányér'
 táplálík 'táplálék'
 tehenís 'tehenész'
 tekintij 'tekintély'
 teljesítmíny 'teljesítmény'
 teremtmíny 'teremtmény'
 teremviny 'teremtvény'
 terítík 'teríték'
 térítmíny 'térítmény'
 termík 'termék'
 termíny 'termény'
 tömíntelen 'tömerdek'
 tömíny 'tömjén'
 töredík 'töredék'
 törmelík 'törmelék'
 törtínis 'történész'
 törviny 'törvény'
 Trencsín 'Tréncsén'
 tünemíny 'tünemény'
 ügyís 'ügyész'
 ügyvid 'ügyvéd'
 ünneptj 'ünnepély'
 választík 'választék'
 vegyís 'vegyész'
 vejisz 'vejsz, vejsze, vejsz'

vendíg 'vendég'
 vőfity 'vőfély'
 zenész 'zenész'
 zsírmadik 'zsiradék'

B) I g é k.

a) Egytagú igék.

fil 'fél'
 ig 'ég'
 il (ilet, megílis 'megélhetés', ilódik
 'éldogél', ilmány, ílelém, ílelmez,
 ílelmés, ílelmellen, ílelmiszér, ílínk,
 íljenzís) 'él'
 ír (írítik, böcsírítik) 'ér, valet'
 ír (elír, kiír, odair) 'ér, reich'
 írík (írellen) 'érik'
 kir (kiréget, kirégető, kirviny, kirel-
 mez) 'kér'
 kísik (kísís, kísedelem, ékísik)
 'késik'
 lép (lípís, belípő díj, belípti díj) 'lép'
 mér (hómírsíklet, mérleg, mérnök)
 'mér'
 néz (kíníz) 'néz'
 tilt 'tilt'
 vít 'vét valaki ellen,

b) Többtagú igék.

Az első szótagban.

kíróddzik 'kérőddzik'
 rímül ~ rímű, ríműnyi 'rémül'
 szídul ~ szídú, szídúnyi (méksszídul)
 'szédül'
 tíbojog 'jár-kel'
 tíved (éíved, beletíved) 'téved'
 tílováz 'tétovázik'

A második és a következő
 szótagban.

beszíl ~ beszí (beszíget) 'beszél'
 böngísz (böngíszet) 'böngész'
 csömpísz 'csempészik'
 dícsír (dícsíret) 'dícsér'
 elmílkédik 'elmélkedik'
 eltőkíl 'eltökél'
 emísz (megemísz, emíszet) 'ami meg
 van emésztve' 'emészt'
 emlékezik 'emlékezik'

eszmil (eszmillet, föleszmil) 'eszmél'
 heril (kiheril, heríllís, de: here ~
 herét 'lóhere') 'herél'
 hevenyísz 'hevenyészik'
 heverísz 'heverészik'
 ígír 'ígér'
 ígíz (megígíz, ígízís, ígízet) 'ígéz'
 íldegíl 'éldogél'
 kímíl (kímíllét) 'kímél'
 kukoríkol 'kukorékol'
 tenyíszik (tenyíszít, tenyíszet) 'tenyé-
 szik'
 tetvíszkédik 'tetvészkedik'
 törtínik (törtínís) 'történik'
 vezínyöll 'vezényel'

c) Egyes í-ző igealakok.

lígý (~ lenni, légyék) 'sei'
 mígy ~ mísz (~ mennyi, mégyék)
 'gehs'
 nyíva 'nyitva'
 tíve (~ tédve, ténnyi, tész; létíve,
 betíve, betít, betítkönyv, ellentít)
 'téve'
 víve (~ védve, vénnyi, vész; bevíve,
 lédíve, bevítel, bevítelez) 'véve'

() J á r u l é k o k

a) Ragok.

Névszói ragok.

-ír okhatározó rag: azír, mír

-ír értékhatározó rag: jószágír (éty
 százzsal kaptam a jószágír); meny-
 nyíír (mennyiír atlátok a tehenet!);
 pízir (ő pízir nem akar vénnyi).

-ír célhatározó rag: másír (másír a
 szövedbe mégy az embéríja 'szövet-
 kezetbe'); él ennek a ragnak -ér
 változata is: Mēhec, Králi, megín cú-
 korér, kapott a Pistya cúkorjegyét!

-kínt határozórag: önkíntés; él ennek
 a ragnak -kínt változata is: jókán-
 kínt 'falkánként'

-kíp határozórag: máskíp, jókíp.

Igei ragok.

-ik többes 3. sz.: *igírtik, kirtik* 'kérték'; *szektik, tétlik, vették* stb.; *nízlik, kérgyik* 'kérdjék', *tégyik* stb.
-ik egyes 3. sz. ikes személyrag: *égyik, essik, igyik, aluggyik* stb.

b) Képzők.

Néhány főnévképző.

(-ság) -síg: *betegsíg* 'betegség'; *cseleccsíg* 'cselédség'; *éccsíg* 'egység'; *elesíg* 'eleség'; *felesíg* 'feleség'; *gyöngesíg* 'gyengeség'; *hideksíg* 'hideg időjárás'; *köccsíg* 'költség'; *kössíg* 'község'; *mestersíg* 'mesterség'; *minősíg* 'minőség'; *nemzeccsíg* 'nemzetség'; *szegőccsíg* 'el-szegődés'; *szüksíg* 'szükség'; *vörös-síg* 'egy darab valami, ami vörös'.
(-ás) -is: *bevezetís* 'bevezetés'; *bölc-selkédís* 'bölcselkedés'; *értekezís* 'értekezés'; *hüllís* 'hülés'; *igízís* 'igézés, szemverés, varázslat'; *ijedís* 'ijedés'; *iljenzís* 'éljenzés'; *jelentís* 'jelentés'; *kártérítís* 'kár-

térítés'; *kerítís* 'kerítés'; *kérdís* 'kérdés'; *köccsígvetís* 'költségvetés'; *költís* 'édes öntött tésztaféle'; *lövís* 'lövés, lelés (*hideglövís* 'hideg-lelés'); a szó alakulásáról l. Juhász J.: MNY. XXII. 327—8); *mégíllís* 'megélhetés'; *metellís* 'kivágott, rá-tétes kézimunka'; *pörsenís* 'pör-senés'; *rëggelizís* 'reggelizés'; *szë-dís* (*főszëdís, jószákszëdís, krumpi-szëdís*) 'aratás, betakarítás'; *szünís* 'szünés'; *termís* 'termés'; *tetejezís* 'tetőfedés'; *téris* 'egy sze-kére való, egy fuvarnyi' (*ëmënt ëty téris jószágír*); *törís* (*nyavalya-törís*) 'törés'; *töltís* 'árvédő gát a folyók két partján' stb.

A más képzőkkel alakult névszokat és igéket nem tárgyalom külön. Lásd ezeket a többtagú, második vagy a többi szótagban í-t tartalmazó névszók, illetőleg igék közt.

c) Módjelek.

(-ná) -ni feltételes módjel: *látnik, mënnik, níznim, ösmërnim* stb.

4. Az é-zés esetei a martosi nyelvjárásban.

A) N é v s z ó k.

a) Egytagú névszók.

Bécs
cé ~ *céhet* (cébéli)
cél (célszerű, céltalan)
dél 'világtáj' (de: *dí* ~ *dil* 'napszak')
él (éles, élellen)
és kötőszó
év
férc (fércöl ~ fercő, fercőnyi)
kén 'sulphur'
kés
léc ~ *lécet, lécek*
mécs 'petróleumlámpa'
még
pék
sérv
szék ~ *szégbe, szégbü* 'mészárszék'
térgy 'térd'
vész 'veszedelem, dögvész'

b) Többtagú névszók.

Az első szótagban.

béna
bérmá (bérmál)
cédula
cérna
délibáb
éfél ~ *éfékor* (de: *íjjë, icaka*)
éhes (éhomra, de: *mëgehül, ístg*)
ékszer (ékszerész)
érdëm (érdëmik 'érdemes': *ojam vadak vótak, hogy aszt mëkfognyi nem érdëmett 'nem volt érdemes'; vö. szabadott)*
éřëm
étvágy
Éva
féhaj 'fëlszer, szín' (szíró a fëhaj alatt a föld, ahun nyomtattak)
féle ~ *fëlit* (mindënféle)
gége
géva
Gézu

gyémánt
 hétfő
 Jézus
 kémény ~ kémén
 kénvirág (de: kingyertya)
 kréta
 lékcső (ritka, műveltségi szó)
 légzis (ritka, műveltségi szó), gyakori
 ribb a lilegzés)
 mégis *
 méhal 'halfajta, (a méhal ojam mind a
 harcra)
 méter 'hosszmérték'; ritkán használt
 szó; általában az arasz, lípis, öl
 hossz mértékegységeket használják.
 De: mitér 'métermázsa'; különö-
 sen a jószággal kapcsolatban gyak-
 ran használják)
 mészáros
 mítő 'métely'
 nélkül ~ nekű 'nélkül'
 néma
 néne, néném ~ nényne
 néni
 példa
 Péter
 préda
 séta (sétál)
 téglá
 tézta
 téka (saroktéka, jali téka) 'butor-
 darab, falon, rendszerint a sarok-
 ban lógó, rácsos ajtajú kis szek-
 rény'
 tréfa

A második és a következő szótagban.

cébéli 'céhbéli'
 cincér 'bogár'
 csádé 'nádféle'
 cseléd 'gyermek' (ennek még ojan
 csamra szémei vannak, oszt a cse-
 légygeji is csak úgy néznek)
 cserkész
 csöndér
 dögvész
 estvéj (ritkán használják)
 jehér (~ fehír)
 fillér
 földézet
 füzér (bors-, füge-, paprikafüzér)

gallér
 gavallér
 hóhér
 ismét (ismétel)
 izé (izél)
 káré 'kétkerekű ökrös jármű'
 káté
 kává (kávéfalú keszkenyő vót a fejemen
 'kávészínű, barna')
 Kecskemét
 kémény ~ kémé (kémégörénda)
 kondér
 kövér
 műtét (ritka szó)
 osztént ~ oszténd ~ (osztén ~ osztend,
 osztén ~ oszténd, osztá ~ osztan ~
 osztand ~ osztán)
 pallér
 parádé
 patécs 'kiütéses, himlőszerű betegség'
 pincér
 pocséta 'pocsolya'
 pöcsét 'pecsét'
 rőndér 'rendőr'
 sērét
 sintér
 töcsér
 tűzér
 tűzvész
 velembéli ~ velembeli 'velem egyidős,
 velem egyosztálybeli iskolatársam'

B) I g é k.

a) Egytagú igék.

ért
 fér
 kén 'ken, kenni'
 kérd 'kérdéz'
 sért 'szúr, kapar'
 tér (eltér, betér)
 vér 'ver'
 vész 'elvész'
 vét 'vet' (gabonát vét)

b) Többtagú igék.

Az első szótagban.

édelget
 érez (érikény, elérikényül, ériketlen,
 érzelm, érzelmés)

érint
 értekezik
 észlel
 kérdez
 méccsöll ~ mécső 'méccsel világít,
 világít'
 térít (kártérített, téríget 'terel'),

A második és a következő szótagban.

berepegél (berepegél 'berekedezik'
 az újjunk)
 büszkélkedik
 cserél
 dörékedik
 egzecérosztat
 (kencse-) fencsél
 gyöngélkedik
 gyüszmököll ~ gyüszmékő 'jár-kel,
 hemzseg'
 idéz
 intéz (intézet)
 izéll ~ izé
 leckészet
 metél ~ meté
 niszkel 'nézeget, nézelődik'
 zenél

c) Egyes é-ző igealak.

kék 'kellene'

C) J á r u l é k o k.

a) Ragok.

Névszói ragok.

(-nál) -nél ~ -né határozótag
 (minél, sziknél 'széknél', testyiné 'tes-
 ténél' stb.)

(-vá) -vé eredményhatározó (tranc-
 latívusi) rag: kövé, létté (hát mi
 oszté létté hatytuk megtörténtnek
 vettük; ha már megtörtént, hagy-
 tuk, hogy legyen), vízze stb.

-é: latívusi rag: mellé, közé, felé, elé
 'elő' (csak ritkán használják a köz-
 nyelvi elé jelentéssel; ebben az ér-
 telemben inkább az elejibe alak
 járja).

Igei ragok.

-él ~ -é: egyes sz. 2. sz. rag: légyé,
 fürüggyé, égyél stb.; ültél, kér-
 deszté stb.

b) Képzők.

Névszóképzők.

-né nőnévképző: Bakorecné, papné,
 Pinkené stb.

-ék összefoglaló képző: apájék, rek-
 torék

-é: birtokosképző: kédé 'kendé',
 keltőnké, másé, Sándoréké stb.

Igeképzők.

Ide tartozó igeképzőt nem találtam.

D) V á l t o z ó t ö v e k.

bél ~ belet, belek (tányírbél 'napra-
 forgó', de bilés)
 dél, délnek 'világtáj' (de: dil ~ di
 'napszak')

ég ~ eget

én ~ engem

ér ~ eret

ész ~ eszet

jél ~ jele, jeles, jelez

gém ~ gemek 'vizi madár'

hét ~ hetes, hete, hetven

jég ~ jeges, jeget

két ~ kettés, kettő

kéz ~ kezet, kezek, kezes, kezel

lé ~ levet

légy ~ legyek (~ lígy, egy adat!)

lék ~ leket, lekel, lekényi

mész ~ meszet, meszes, meszel

(meszellő)

réz ~ rezet, rezes

szél ~ szelet, szelek, szeles (szélütött)

szén ~ szenet, szenes

téj ~ tejet, tejes (alluttéj, téjöl ~

téjő, téjölös, téjölössen)

tél ~ telet

cserép ~ cserepet

egyéb ~ egyebet

fenyér ~ fenyerek 'társzíni forma, szántó' (dűlőnevek: *Fenyér falu-föd, Főő fenyerek*)

gyűker ~ gyűkeret

kényér ~ kényeret (van kényír ~ kényeret változata is)

kerék ~ kereket

kevés ~ keveset

levél ~ levelet

nehéz ~ nehezet

szekér ~ szekeret

tehen ~ tehenet

tenyér ~ tenyeret

tetj ~ teteje

veréb ~ verebek (verebéjusz 'a veréb csúfneve, gyermekcsúfoló név')

birke ~ birkét 'birka'

cserekje ~ cserekjét 'a nádas tarlója'

csibe ~ csibét

csipke ~ csipkét

csirke ~ csirkét

csíve ~ csívét (náccsíve 'lyukas nád-szál'), 'cséve, lyukas szál, csó'

elme ~ elmét

este ~ estét, estéli

esztre ~ esztrét

fejse ~ fejszét

gerebje ~ gerebjét

hüje ~ hüjét

ige ~ igét

jérce ~ jércét

kefe ~ kefét

kemence ~ kemencét

néne ~ néném

pécsénye ~ pécsényét

pérnye ~ pérnyét

rőzse ~ rőzsét, rőzsényi

szērēncse ~ szērēncsét, szērēncsés, szērēncsésen

szüle ~ szülét

tőke ~ tőkét

vese ~ vesét

Pinke ~ Pinkét (családnév)

(de: feketē ~ feketit)

5. A martosi *i*-zō és *é*-zō esetek összevetéséből eredő tanulságok.

Már Arany János (i. m. 979) megállapította az *i*-zéssel kapcsolatban, hogy a tiszántúli nép nyelvében az *é*-s meg *i*-s szók, képzők és ragok váltakozása nem a beszélők önkényétől függ, hanem azt bizonyos szabályszerűségek határozzák meg. Jóllehet megfelelő *i*-zō anyagközlés nem állt még rendelkezésére, jóelőre kinyilvánította azt a véleményét, hogy más vidékek *i*-zését bizonyára ugyanezek a szabályszerűségek határozzák meg, és ha valaki e téren eltéréseket állapítana meg a jövőben, azok legfeljebb árnyalatiak lesznek, de semmiesetre sem lényegbevágók (i. m. 978).

Arany Jánosnak ezt a megállapítását és véleményét lényegileg igazolta az eddig közzétett *i*-zō anyag és igazolja az itt közölt martosi nyelvjárási anyag is. Természetesnek kell azonban tartanunk azt, ha már ma több szabályosságot tudunk felderíteni az *i*-zés körében, mint régebben. Ezt a többletet az újabban gyűjtött nyelvjárási anyag módszeres összevetésének köszönhetjük.

Az imént közölt martosi *i*-zō és *é*-zō anyag összetevéséből a következő szabályosságokat állapíthatjuk meg:

A) *i* ~ *e*, illetőleg *e* ~ *i* töváltakozás általában nincs a martosi nyelvárásban; azok a váltótövék, amelyekben a köznyelvben *é* ~ *e*, illetőleg *e* ~ *é* váltakozást találunk, nem *i*-zók. Pl. *bél* ~ *belet*, *jél* ~ *jelet*, *jég* ~ *jeget*, *kéz* ~ *kezet*, *mész* ~ *meszet*, *réz* ~ *rezet*, *szél* ~ *szelet*, *szén* ~ *szenet*, *tél* ~ *telet*; *kerék* ~ *kereket*, *kötél* ~ *kötelet*, *szekér* ~ *szekeret*, *tenyér* ~ *tenyeret*, *csibe* ~ *csibét*, *csíve* ~ *csívét*, *kefe* ~ *kefét*, *eke* ~ *ekét*, *epe* ~ *epét*, *fejse* ~ *fejszét*, *here* ~ *herét* 'lóhere', *kive* ~ *kívét* stb. Arany János anyaga is ezt a szabályosságot mutatja. Ide tartozik Szathmári István következő

megjegyzése is: „A kisújszállási népnyelvben soha nem fordul elő a *fejsezének* ~ *fejsszít* alakja, míg a hosszúpályiban és a békésiben így szerepel“ (MNn. VI, 130).¹

A *fazik* *i*-je *i*-vel váltakozik: *fazik* ~ *fazikat*, *fazikak*, *fazikas*. A *dil* ~ *dí* 'Mittag' nem váltótövé: *dibe*, *dire*, *dít* (pl. *dít harangoznak*). Az *élig* ~ *élig* általában nem váltótövé, mert csak ebben az alakban él, és ragos alakokban az *ölég* ~ *ölege*-töve járja (egy-két esetben jegyeztem csak fel az *éleget* alakot). Ugyanígy a *dérik* sem váltótövé: a *dérik* melléknév csak ebben az alakban használatos, a *dérik* főnév ('testrészt') alanyesete viszont nem fordul elő önállóan, hanem csak ebben az összetételben: *dérikfájás*, és ragos képzős származékaiban a *dérka*-tő használatos (*dérkas kaci* 'női ruhadarab').

Gálffy Mózes anyaga (A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei, Kolozsvár, 1943, 18—23) alapján hasonló szabályosságra bukkanunk a kalotaszegi magyarbikali népnyelv *i*-zésében. Itt több *-é* ~ *-e*-t, illetőleg *-e* ~ *-ét* váltakoztatató tőnek van *i*-ző változata, de e mellett rendszerint él a szónak *é*-ző változata is. Az *i*-ző változat csak az alanyesetben és legfeljebb még a csonka tőből alakult néhány ragos alakban él, tehát az *i*-ző tőnek nincs teljes alakja, amellyel váltakoznék; az *i*-ző tő tehát nem váltakozik semmivel; az *é*-s alakváltozatnak viszont van *e*-vel hangzó teljes töve is.

A magyarbikali nyelvjárásban megtaláljuk tehát az *ég* ~ *eget*, *fél* ~ *felet*, *cserép* ~ *cserépet*, és több idetartozó szavunk *i*-ző alakváltozatát, úgy mint: *ég* ~ *ig*, *fél* ~ *fil*, *cserép* ~ *cseríp* stb. E szavak teljes tövé ragos-képzős származékainak teljes sora azonban az *é*-ző alakváltozattól alakul, míg az *i*-ző alakváltozatnak rendszerint nincs teljes töve. Ahol ugyanis egy esetben van is, a csonka tőbeli *i* ott sem *e*/*ä*-vel, hanem *i*-vel váltakozik a teljes tőben: magyarbikali *tehtn* ~ *tähnyä* (*kontaminált *tehtn* ~ *tähnyä*), úgy mint a martosi *fazik* ~ *fazika*. E magyarbikali példák tehát rendszerbe foglalva a következő képet mutatják: az *ég* ~ *ig*, *fél* ~ *fil*, *cserép* ~ *cseríp* stb.

¹ S z a t h m á r i a hosszúpályi nyelvjárási adatokra hivatkozva nyilván P a p p L á s z l ó anyagára támaszkodik. P a p p (A hosszúpályi népnyelv *i* és *é* hangjai. MNny. V, 23—39) valóban közül *epe* ~ *épit*, *vese* ~ *vesít*, féle alakokat, ami látszólag ellentmond az általam megállapított szabályosságnak. L ő r i n c z e L a j o s - tól (aki egy alkalmossal egy napig P a p p L á s z l ó val együtt gyűjtött Hosszúpályiban) tudom azonban, hogy a hosszúpályi nyelvjárás — véleményem szerint *ma már* — a nyílt *e*-t és a zárt *é*-t nem különbözteti meg határozottan egymástól, illetőleg ebben a nyelvjárásban minden rövid *e* átmenetet képez a nyílt *e* és a zárt *é* közt, tehát a köznyelvi *e*-nél zártabb. Emiatt az *e* hangok jelölésénél mindkettőjüknek nehézségeik voltak. P a p p arra hajlott, hogy ezt az *e*-t nyíltnak fogja fel és nyelvjárási közléseiben így is írta át. L ő r i n c z e szerint viszont ez az átírás nem fejezi ki a hosszúpályi *e* igaz, az *e* és *é* között álló, hangértékét. Sőt L ő r i n c z e *ferdē*, *fějszē* stb. alakokat is jegyezt fel. Mindezek ismeretében az általam megállapított szabályosság tekintetében a P a p p közölt anyagot nem fogadom el perdöntőnek, hanem felteszem az alábbi két lehetőséget:

a) P a p p nem tudta az egymástól alig különböző nyílt *e*-t és zárt *é*-t megkülönböztetni, és így lehetséges, hogy a nála közölt *epe* ~ *épit*, *vese* ~ *vesít* stb. féle alakokban nem *e* ~ *é*, hanem *é* ~ *i* váltakozás van tulajdonképpen, ami a jelen fejezet B) pontjában ismertetett szabályosságot támogatja.

b) Lehetséges az is, hogy P a p p gyűjtése idején a hosszúpályi nyelvjárás már nem különböztette meg a nyílt *e*-t a zárt *é*-től, mivel a kettő erre az időre már egy, a nyílt *e*-nél zártabb és a zárt *é*-nél nyíltabb *e* hangban esett egybe. De ebben az esetben is a *mai e* ~ *i* váltakozás korábbi *é* ~ *i* váltakozásra mutat.

Ezek után — véleményem szerint — a hosszúpályi és a S z a t h m á r i idézte békési *i*-ző anyag jelen dolgozatomban érvényesített szempontjaim alapján felülvizsgálatra szorul.

egymás mellett él, de amíg az *é-ző* alakváltozathoz minden rag és képző járulhat, addig az *í-ző* alakpár többnyire csak alanyesetben él és legfeljebb csak néhány olyan ragot vesz fel, amely a csonka tőhöz járulhat. Az *ägät, fälät, fälä, fäles, fäleztb.* ragos-képzős származékok az *ég, fél stb. é-ző* és nem az *ig, fil stb. í-ző* alakváltozatokhoz tartoznak.

E szabályosság bemutatására felsorolom G á l f f y minden idevonható adatát. A példák elrendezésében a következőképen járok el: a baloldali hasámban közlöm az *é-ző*, a jobboldali hasámban az *í-ző* alakváltozatokat, majd ezek alatt a hozzájuk tartozó ragos-képzős származékok, illetőleg összetételek közül azokat, amelyek a tőváltakozás és az *í-zés* viszonyának tisztázása szempontjából fontosak.

<i>ägät stb.</i>	<i>ég</i>	~	<i>ig</i> 'Himmel' <i>igbä, igen</i>
<i>fälät, fälä, fälit, fäles, fäleztb.</i>	<i>fél</i>	~	<i>fil</i> 'Halfte' (csak alanyesetben)
<i>hetet, hetek, heten, hätä, héten, hétnäk stb.</i>	<i>hét</i>	~	<i>hit</i> <i>hittig</i>
<i>jägät, jäge jegin, jeges stb.</i>	<i>jég</i>	~	<i>jig</i> <i>jigän</i>
<i>kezet, kezek, kezem kázat, kázak, kázäm kézbä, kézbül stb.</i>	<i>kéz</i>	~	<i>kiz</i> <i>kizzäl</i>
<i>csäräpät, -äk, -äm, -äs stb.</i>	<i>csärép</i>	~	<i>csäríp</i> (csak alanyesetben)
<i>ägärät, -äk, -äm egeret stb.</i>	<i>äger</i>	~	<i>ägír</i> (csak alanyesetben)
<i>nähäzät, -äk stb.</i>	<i>nehéz</i>	~	<i>nehiz</i> (csak alanyesetben)
<i>szemätät, -äk, -äs, -äl stb.</i>	<i>szémél</i>	~	<i>szémít</i> <i>szémittyé</i>
<i>tähänät, -äk, -äm, stb.</i>	<i>tehen, tähén</i>	~	<i>tehin</i> <i>tähinyä 'tehene'</i>

E szabályosság körébe tartoznak a felsőri *csivi ~ csivit, eki ~ ekit, fejszi ~ fejszit, kefi ~ kefit, kivi ~ kivit, körti ~ körtit, neni ~ nenit, Örszi ~ Örszit* (vö. I m r e i. m. 15—6) stb. egyalakú változatlan *í-re* végződő tővű névszók is, amelyekben szintén kiegyenlítődésk történt a korábbi *é-ző* (*csivét, ekét stb.*) ragos alakokból fejlődött *í-ző* (**csivít, *ekít stb.*), illetőleg *í-ző* (*csivít, ekít stb.*) alakok analógiás hatására.

B) -*é*- ~ -*i*- váltakozás van a martosi nyelvjárásban : *kényír* ~ *kényeret*, *kényerek* | *lilek* ~ *lëlket*, *lëlkes* | *tész*, *tédve* ~ *tíve* | *vész*, *védve* ~ *víve* | *lënni*, *jész* ~ *lìgy*, *lívín* | *mënni*, *mëgyék* ~ *mígy* | *ëlìg* *ëlëgët* | *feketë* ~ *feketit* stb.

C) Ha összevetjük martosi *i*-zõ és *é*-zõ anyagunkat I m r e S a m u felsõõri *i*-zõ, *i*-zõ, *ié*-zõ és *é*-zõ anyagával, a következõ megfelelésre bukkanunk : a felsõõri nyelvjárásban nagyjából ugyanazok a szavak és járulékok *i*-zõk, illetõleg *i*-zõk, mint a martosi nyelvjárásban ; a martosi *é*-zõ szavaknak és járulékoknak viszont Felsõõrön *ié*-zõ és *é*-zõ alakok felelnek meg.

D) Összetételekben és származékokban a martosi *é*-zõ tövek és szavak *i*-zõ tövekkel és szavakkal váltakoznak, de csak akkor, ha nem érzik már az összetétel vagy származék összetartozását az önállóan élõ *é*-zõ tövel, illetõleg alapszóval. Pl. :

<i>é</i> -zõ :	<i>é</i> -zõ :
<i>bél</i> ~ <i>belet</i>	: <i>bilës</i> 'tésztaféle'
<i>kéz</i> ~ <i>kezet</i>	: <i>kizbesít</i> 'kézbesít'
<i>közép</i> ~ <i>közepé</i>	: <i>közipsõ</i> , <i>közípett</i> 'középen'
<i>ész</i> ~ <i>eszét</i>	: <i>iszrevész</i> 'észrevesz'
(* <i>lemente</i> ~ * <i>lementét</i>)	: <i>lëmentívë</i> (dicstrá a napot)
<i>két</i> ~ <i>keltõ</i>	: <i>kftes</i> , <i>kicscsíg</i> 'kétség'
<i>metél</i> , <i>meté</i> 'metél' ~ <i>metellis</i>	: <i>metít</i> 'metét készta'
'kivágott, rátétes kézimunka'	
<i>vezet</i> ~ <i>vezér</i>	: <i>vezinyöll</i> , <i>vezinyõ</i> 'vezényel'
<i>kén</i> , <i>kénvirág</i>	: <i>kingyërtya</i>
<i>íge</i> ~ <i>igét</i>	: <i>ígiz</i> , <i>ígizis</i> 'szemmel ver, szemverés'
<i>eszme</i> ~ <i>eszmét</i>	: <i>fõleszmil</i> , <i>eszmillet</i>
<i>elme</i> ~ <i>elmét</i>	: <i>elmlkëdik</i>
<i>here</i> ~ <i>herét</i> 'lóhere'	: <i>heril</i> , <i>herillis</i> 'kasztrál, kasztrálás'
<i>szëmlé</i> ~ <i>szëmlét</i>	: <i>szëmlil</i> , <i>szëmlisz</i>
<i>éfél</i> (éfélkor)	: <i>íj</i> , <i>íjjë</i> , <i>icaka</i>
	de :
<i>cseré</i> ~ <i>cserét</i>	: <i>cserél</i>
<i>büszke</i> ~ <i>büszkét</i>	: <i>büszkëlkëdik</i>
<i>dõre</i> ~ <i>dõrét</i>	: <i>dõrëkëdik</i> .

Ugyanezt a jelenséget megtaláljuk S z a b ó i. m. alapján a békési nyelvjárásban is (i. h. 5) :

<i>szén</i> ~ <i>szenet</i> , <i>szenes</i>	: <i>szivonou'</i> 'szénvonó, pernyehúzó' ¹
<i>év</i> , <i>évet</i> , <i>évek</i> , <i>éves</i> , <i>éve</i>	: <i>harmadive</i>

E) Az *é*-zés sokszor a szó idegen rétegû voltát jelzi a nyelvjárásban. Nyelvjárási szempontból ide kell vonni a műveltségi szavakat, továbbá a más nyelvjárásokból kölcsönvett szavakat is. Ilyenek a martosi nyelvjárásban a következők : *bërma*, *cédula*, *cékla*, *cërna*, *férc*, *gëva* 'golyva', *glëda*, *méter*, *prëda*, *tëka*, *tëgla*, *cserkész*, *lëkcsõ*, *lëgzis*, *estvëj*, *mütét* stb.

Ezt a megállapítást más nyelvjárások anyaga is támogatja. A r a n y A. L á s z l ó (i. m. 104) pl. kimutatja, hogy az *é* a koloni nyelvjárásban gyakori

¹ „A *szén* ebben az összetételben kezd elhomályosulni, innen ered az *i*-zõ alak a szénvonóban. A *szén* egyébként nyílt *e*-vel ismeretes nyelvjárásunkban és hangzónyújtó : *szén*, *szenet*“ (S z a b ó i. m. 7).

a művelődési, templomi, szónoki és iskolai stílusban, de gyakori az idegen eredetű szavakban is. I m r e szerint a felsőbri nyelvjárásban *é* hangot az *és* (~ *ies*, *ës*) kötőszó kivételével csak idegen elemekben, illetőleg német vendégszavakban találunk: *Jézus* ~ *Jiézus*; *prédikáció* ~ *prjédikáció* (*prédikél*, *prédikátor*); *béder* 'Wetter' zivatar'; *békni* 'vekni'; *khégli* 'teke, Kugel' (*khéglizik*); *pré* 'cifrázkodás' (*préskedik* 'cifrázkodik'); *prézli* 'morzsa'; *rédli* 'a takaréktűzhely sütője'; *rékli* 'női kabát'; *Rézi* 'Terézia'; *Sékli* 'tarka tehén neve, die Schecke'; *Stéjli* 'gúnynév'; *stészli* 'a szekértengely végére erősített rögzítő vaskupak'. — A *tiéd*, *tiétek*, *miénk* alakokban is van *é*, de ennek ejtése az előtte álló *i*-vel egybefolyik; ezt tehát tulajdonképpen *ie* kettőshangzónak kell tekintenünk. — Ez az *é* — I m r e szerint — újabb fejlődés eredménye, amit az iskola, rádió és újság is elősegített. I m r e (i. m. 13—4) természetesen tartja, hogy az *é* először vendég szavakban jelentkezik, „mert a nyelvérzék itt kevésbé érzi szokatlannak, feltűnőnek, mint a már megszokott, régi alakokban“.

III. AZ Í-ZÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

1. Az *i*-zés történetét tárgyaló irodalom fogatékosságai.

Mint már a bevezetésben említettem, az *i*-zés keletkezését általában a XVI. század előtti *é*-nek *i*-vé való fejlődésével magyarázzák. Ez a magyarázat Arany János és Budenz eredményeinek egybekapcsolásából származik, és Simonyi, Horger, valamint Für tanulmányai¹ révén vált közismertté és általánosan elfogadottá.

Ezt a magyarázatot azonban csak az esetek egy részében fogadhatjuk el ellenvetések nélkül. Ez a magyarázat ugyanis figyelmen kívül hagyja az *i*-zésnek már a XI. századi oklevelekben is jelentkező nyomait, amelyeket a XVI. század előtti *é*-nek a XIV—XV. században bekövetkezett *i*-vé zárulásával megmagyarázni természetesen nem is lehet.

Már Balassa József (NyK. XXIV, 258—86) rámutatott arra, hogy sok esetben mind az *é*-s, mind az *i*-s változat származhatik egy közös *ei* diftongikus előzményből is. Újabban Pais Dezső idézett egyetemi előadásában és cikkében vette figyelembe ezt az eddig mellőzött szempontot, több példával bizonyította ennek a feltevésnek az indokoltságát, és egy újabb szempontot is adott az *i*-zés keletkezésének magyarázásához, amikor rámutatott arra, hogy az esetek egy részében az *é*-zõ és *i*-zõ alakpárok keletkezése a korábbi *ē*-zõ és *i*-zõ alakpárok nyúlásával is megmagyarázható.

Balassa és Pais szempontjainak és eredményeinek a megvilágításában, valamint a magam eredményei alapján én a következőképpen látom az *i*-zés keletkezésének kérdését:

Az *ei* > *é*, illetőleg *ei* > *i*, valamint az *ē* > *é*, illetőleg *i* > *i* hangfejlődések következtében a magyar nyelvben külön-külön nyelvjárási területekre korlátozódva egymás mellett éltek egyes szavak *é*-zõ és *i*-zõ változatai. Ezek mellett azonban volt egy sereg szavunk, amelyek mindaddig csak *é*-zõk voltak. Ezek mellé az *é*-zõ alakok mellé az *i*-zõ nyelvjárásokban később — az *é*-zõ és *i*-zõ alakpárok tömegének analógiájára — *i*-zõ alakok keletkeztek.

Az analógia emez érvényesülésének folyamata lényegében azonos azzal, amit eddig általában *é* > *i* zártabbá válásnak neveztek, hiszen az eredmény

¹ Vö.: Simonyi, TMNy.; Horger, MNyj. 54 kk. és Für nél idézett egyetemi előadásait, továbbá Für i. m.

így is, úgy is egy és ugyanaz: *i*-zõ alakok az egykori *é*-zõ alakok mellett, illetõleg helyett. Az *i*-zés keletkezésének megmagyarázására tehát nem szükséges feltétlenül egy — a XIV—XV. században végbemenõ — általános $\bar{e} > \acute{e}$, $\acute{e} > i$ zártabbaválást felvenni.

Az általános $\bar{e} > i$ zártabbaválás elmélete azért válhatott ennyire népszerűvé, mert az *i*-zés keletkezésének vizsgálatában általában figyelmen kívül hagyták az *i*-zésnek a XV. század elõtt jelentkező eseteit, és egyáltalán nem vizsgálták meg az *i*-zéssel kapcsolatban a tágabb értelemben vett *é*-zés eseteit sem. De menten rátapintunk ennek a népszerű magyarázatnak Achilles-sarkára, mihelyt azt vizsgáljuk, miért éppen csak azok a bizonyos szavak *i*-zõk az *i*-zõ nyelvjárásokban.

Az általános $\bar{e} > \acute{e}$, $\acute{e} > i$ zártabbaválás magyarázatának hívei ugyanis azt tanítják, hogy a tágabb értelemben vett *é*-zés a XVI. század elõtti \bar{e} -nek *é*-vé való záródásából keletkezett. Szerintük tehát mindazokban a szavakban és járulékokban, amelyekben a XVI. század elõtt nyelvemlékeink bizonyosága szerint *é* hangzott, *i* fejlődött, azokban pedig, amelyekben a XVI. század elõtt \bar{e} hangzott, *é* fejlődött az *i*-zõ nyelvjárásokban a XIV—XV. század folyamán, és ez a hangfejlõdés a XVI. század elejére már lényegében befejezõdött.

A bonyodalmat itt azok az esetek okozzák, amelyekben a nyelvemlékek szerint a XVI. század elõtt ugyan \bar{e} hangzott, ma mégis bizonyos nyelvjárásokban *i*-zõk. Ezek közül egyeseket — F ü r szerint — korábbiaknak kell tartanunk, mivel ma nagyobb területen hallhatók (pl. *elig*, *kenyír*, *keresztény*, *nehíz*, *szekír*, *szín* és *tehén*), másokat viszont egészen fiataloknak kell tartanunk, mert ezeket csak egészen szûk területrõl és csak néhány (1—4) esetben jegyezték fel (pl. *bil*, *cserip*, *egyib*, *ig* 'Himmel', *jil* 'Hälfte', *gige*, *hit* 'hét' számnév, *jig*, *kerik*, *kit*, *kiz*, *közip*, *misz* 'mész ~ meszet', *nyil* 'nyél', *riz* 'rész', *szil* 'Wind' szél ~ szelet', *szemít*, *til*, *tenyír*, *verib* és *visz* 'vész'). „Ezt a jelenséget — mondja F ü r (i. m. 94.) — csak úgy magyarázhatjuk meg, ha feltesszük, hogy a nagyobb területen hallható *i*-zõ változatok eredeti \bar{e} -je már igen korán záródott *é*-vé, olyan korban, amikor az $\acute{e} > i$ változásra való hajlam még élénk volt, úgyhogy ezek még részt vehettek a szabályos $\acute{e} > i$ változásban, míg ellenben a többi, csak itt-ott hallható, *i*-zõ változatok igen fiatal korúak.“

Mindez azonban csak merõ feltevés, amit adatokkal igazolni nem tudunk. Kételkedésünk jogos voltát még jobban támogatja az a körülmény, hogy F ü r és H o r g e r nyelvjárási anyagukat nem az *i*-zés szempontjából készült gyűjtésekbõl, illetõleg közlésekbõl merítik, és hogy az *i*-zõ anyag értékelésében több módszertani hibát követnek el.

A) A származékokból a tõszó *i*-zésére következtetnek, már pedig maratos példám szerint nem szorul bővebb bizonyításra, hogy az összetételekben és képzõs származékokban az *é*-zõ tövek és szavak másképp fejlődhetnek, mint az önállóan élõ alapszavakban (vö. erre dolgozatom II. része 5. fejezetének 2. pontját.)

B) A köznyelvi változó tövûek nyelvjárási *i*-zõ alanyesetét — az *egyib* 'egyéb', *ig* 'Himmel', *tehén* 'tehén', *nehíz* 'nehéz' stb. esetében, az állandó tövû *bir* 'bér', *ig* 'brennt', *íny* 'fény', *kisz* 'kész', *rig* 'rég' *szomszid* 'szomszéd' félékkel egyforma értékûnek értékelik, és nem vizsgálják meg (de a hiányos gyűjtések alapján nem is áll módjukban megvizsgálni), vajjon ezek *i*-zése nem csak éppen az alanyesetben, illetõleg a szó csonka tövébõl alakult ragos alakjaiban jelentkezik-e, és vajjon ugyanabban a nyelvjárásban nem él-e a szó *é*-zõ változatban is, amelynek teljes tövében a csonka töbeli *-é* *-e*-vel

váltakoznék, mint magyarbikali példánkban láttuk (vö. dolgozatom II. része 5. fejezetének A) pontját). Közölt martosi és magyarbikali adataim ugyancsak megokolják ennek a kérdésnek a felvetését a változó tövűek *i-ző* változataival szemben.

A korábbi nyelvjárási gyűjtéseinkre jellemző helytelen általánosítások folytán az A) és B) alatt tárgyalt két módszertani hiba már S i m o n y i, H o r g e r és F ű r anyagforrásaiban is érvényesülhetett. Ők tehát akkor követtek el mulasztást, amikor ezt az anyagot a legszerényebb kritika nélkül *i-ző*nek fogadták el, és ennek alapján maguk is helytelenül általánosítottak.

C) Az *i-zés* kialakulásából teljesen alaptalanul kizárják az analógiás hatások érvényesülésének lehetőségét, noha éppen az analógia az a hatóerő a nyelv életében, amely minden korban egyformán működik közre a nyelv szerkezetének építésében. Ezen a ponton azonban ellentmondásba kerülnek önmagukkal. F ű r ugyanis már fenti idézetében is említést tesz bizonyos „igen fiatal korú“ *i-ző* változatokról, a továbbiakban pedig elismeri, hogy „szórványosan még napjainkban is történik *é > i* változás“, hiszen — amint F ű r (i. m. 94) írja — „a nyelvújításkori *erélyes, gép* és *lényeg* szavaknak, vagy a csak néhány évtizedes *méter* (ezt C z F. szótára még nem ismeril) szónak is van *i-ző* változata. Ez utóbbi szavaknak *i-ző* változatai nyilvánvalóan csak úgy keletkezettek, hogy a beszélők észrevették, hogy az ő megszokott anyanyelvüknek *i* hangja helyett az „urak“ és a városiak a legtöbb esetben *é* hangot szoktak ejteni (pl. nyj. *níp* v. *niz* helyett *nép, néz*), s ezért az uraktól hallott *erélyes, gép, lényeg, méter* szavakat is az ő megszokott nyelvjárásukban *erilyes, gíp, língeg, míter*-nek ejtették. Annak is, hogy az előbb idézett *bél, cserép, ég (eget)*-féle szavakban itt-ott *i* hangot kezdtek ejteni, ugyanez lehet az oka: őrí beszédmódnak vélték az *é* hangú ejtést, s ezért maguk közt, az ő megszokott nyelvjárásukban *i-t* ejtettek az *é* helyébe.“

D) Ez utolsó módszertani hibával kapcsolatban kifogásolhatjuk végül az említett magyarázat merevségét is. E magyarázat szerint csak a XVI. század előtti *é* fejlődhetett *i*-vé, a XVI. század előtti *é*-ből viszont *é* lett, és ez az *é* az *é > i* hangváltozásban már nem vehetett részt, mert az *e > i* fejlődés a XVI. század elejére befejeződött, illetőleg a XVI. század elején állandósult és tovább már nem terjedt. H o r g e r és F ű r ugyan nem mondják ezt ki ilyen határozottan, de abból, ahogy ők az *i-ző* anyagot értékelik, világos, hogy csakis így gondolhatták el az *i-zés* keletkezését, illetőleg kialakulását. Ha ugyanis az *é > i* változás tovább terjedt volna, azaz továbbra is élő tendencia maradt volna a nyelv életében, úgy ma a *fél ~ felet, mész ~ meszel, tenyér ~ tenyeret, csibe ~ csibét*-féle változó tövűek csonka tövéből alakult ragos-képzős származékok is *i-zők* lennének az *i-ző* nyelvjárásokban. Ezek pedig általában ma sem *i-zők*.

Először is nem biztos, hogy a nyelvemlékeinkben *é*-s, illetőleg *é*-s ejtésre valló hangjelölésű szavak az egész magyar nyelvterületen *é*-vel, illetőleg *é*-vel hangzóttak, hiszen kétségtelen, hogy nyelvemlékeink nyelvjárási sajátosságokat őriznek. L a z i c z i u s (MNyj. 28) a mai nyelvjárásokból több olyan *é*-vel hangzó szót idéz, amelyeket nyelvemlékeink *é*-vel írnak. Másodsor: az eredeti *é*-t bármikor *é* válthatta fel, és fordítva, hiszen az ilyen hangátcsapások — L a z i c z i u s (i. h.) szerint — „egymáshoz közelálló hangoknál egészen természetesek“. Végül kérdés, vajon valóban megállt-e az *é > i* hangváltozás terjedése a XVI. század elején. Éppen a F ű r idézte példák bizonyítják, hogy az *é > i* fejlődés a beszélők „kétnyelvűsége“,¹ illetőleg az analógiás

¹ Nyelvjárástanulmányi szempontból kétnyelvűnek kell minősítenünk mindenkit, aki saját nyelvjárásan kívül még egy nyelvjárást (ideértve ma a köznyelvet is) beszél, illetőleg ismer.

hatások folytán mindenkor lehetséges volt. Éppen ezek a példák mutatják, hogy az $\acute{e} > i$ hangváltozás a XVI. század elején túl is terjedt, sőt, még ma is élő hatóerő az i -zésnek és az i -zés mértékének alakításában.

Az $\acute{e} > i$ fejlődés tehát azokban a szavakban és járulékokban is érvényesülhetett volna a XVI. század eleje óta, amelyekben a XVI. század előtt kétségtelenül \bar{e} hangzott. Hogyan lehetséges hát mégis, hogy az i -ző nyelvjáráásokban általában nem i -zők a *fél* ~ *felet*, *jég* ~ *jeget*, *cserép* ~ *cserepet*, *csibe* ~ *csibét* típusú, $\acute{e} \sim e$ hangokat váltakoztató, változó tövűek. Az $\bar{e} > \acute{e}$, $\acute{e} > i$ általános zártabbaválás magyarázata tehát egyáltalán nem fejt meg, miért nem érte az $\acute{e} > i$ hangváltozás az i -ző nyelvjáráások \acute{e} -ző elemeit is. Ennek a megállapításomnak az igazságát csak az vonhatná kétségbe, aki feltenné, hogy a nyelvet beszélők tudatában mindenkor élt volna az egyes szavak hangtörténeti múltjának ismerete és e múlt nyomainak a megőrzésére irányuló szándék. Természetesen nincs és nem is akadhat magyar nyelvész, aki ezt a feltevést megkockáztatná.

Az elmondottak alapján tehát világos, hogy az i -zés és az i -zés körébe tartozó tágabb értelemben vett \acute{e} -zés keletkezését és mai állapotá váló kialakulását nem szabad a fentebb bírált népszerű magyarázat értelmében ilyen — tetszetős módon bár, de — mereven XVI. század előtti $\bar{e} > \acute{e}$, illetőleg XVI. század előtti $\acute{e} > i$ hangváltozásokká egyszerűsíteni, hanem új szempontjaim érvényesítésével kell felhasználnunk az i -zés eddigi irodalmát, ugyancsak e szempontok alapján össze kell gyűjtenünk az i -zés teljes anyagát az egész magyar nyelvterületről, és ezek után rugalmasabb, megnyugtatóbb, valószínűbb magyarázatot kell keresnünk.

2. Néhány szempont az i -zés történetének vizsgálatához.

A fent bírált magyarázat merevsége onnan ered, hogy a vizsgált jelenséget a beszélők tudatától független valóságként kezeli és értékeli. Nem kell sok szót vesztegetnünk arra, hogy bebizonyítsuk, mennyire helytelen ez különösen az i -zés esetében, hiszen ebben az esetben — a diakronia szempontjából — hangfejlődésről, illetőleg hangfejlődésekről van szó. Már pedig világos, hogy semilyen hangfejlődés nem megy végbe a nyelvet beszélőktől függetlenül.

Ezt az igazságot tartva szem előtt, a II. rész 3. és 4. fejezetében közölt nyelvjárási anyagunk alapján nagyjából megfelelhetünk erre a két kérdésre: a) *miért éppen csak bizonyos szavak i -zők?* b) *miért nem érte az $\acute{e} > i$ hangváltozás a tágabb értelemben vett \acute{e} -zés eseteit is?*

Az a) kérdésre tulajdonképpen már megfeleltem a III. rész 1. fejezetében, ahol az i -zés keletkezésével foglalkoztam. Ha pedig most a b) kérdésre is meg akarok felelni, a tágabb értelemben vett \acute{e} -zés eseteit A) a változó tövűek és B) az állandó tövűek csoportjára kell osztanom, és a két csoporttal külön-külön kell foglalkoznom.

A) Szerintem a *bél* ~ *belet*, *ég* ~ *eget*, *ér* ~ *eret*, *fél* ~ *fele*, *két* ~ *kettő*, *mész* ~ *meszet*, *réz* ~ *rezet*, *téj* ~ *tejet*; *cserép* ~ *cserepet*, *gyüker* ~ *gyükeret*, *levél* ~ *levelet*, *tenyér* ~ *tenyeret*, *veréb* ~ *verebet*; *csibe* ~ *csibét*, *elme* ~ *elmét*, *jérce* ~ *jércét*, *rőzse* ~ *rőzsét*, *szüle* ~ *szület*, *vese* ~ *vesét* stb. félék azért nem i -zők, mert ezek kéttövűek, és a teljes többeli e megakadályozta a csonka töben az $\acute{e} > i$ hangfejlődést. Ha ugyanis az \acute{e} i -vé vált volna ezeknek a szavaknak a csonka töből alakult alakjaiban (*ig*, *igbe*, *igre* stb), a teljes töből alakultak pedig továbbra is e -vel hangzottak volna (*eget*, *egek* stb.), a beszélők tudatában az i -s és az e -s alakok elszakadhattak volna egymástól, illetőleg ezek összetartozása elhalványult volna és nem élt volna olyan élenken a

beszélők tudatában, mint az egymáshoz hangképzés és hangminőség tekintetében is közelebb álló $i \sim e$ hangokat váltakoztató alakok.

Ebben a feltevésben következő észrevételeim támogatnak:

a) Azok az eredetileg változó tövűek, amelyek csonka tövében az $i \sim e$ változás megtörtént, teljes tövükben is i -zökké lettek: itt ugyanis bizonyos kiegyenlítődés történt a csonka tö javára, miáltal ezek az eredeti $i \sim e$ -t, illetőleg $e \sim i$ -t váltakoztató tövűek $i \sim i$ -t váltakoztató tövűekké váltak: martosi *fazik* \sim *fazikat*, *fazikak*, *fazikas*. — Ide tartoznak a felsőöri *csivi* \sim *csivit*, *eki* \sim *ekit*, *kivi* \sim *kivit*, *körti* \sim *körtit* stb. félék is.

b) A magyarbikali nyelvjárásban (vö. a II. rész 5. fejezetének A) pontjában közölt példákat) több $e \sim e$, illetőleg $e \sim e$ váltótöví szónak van i -zö változata, de e mellett rendszerint él a szónak e -zö változata is. Az i -zö tö nem váltakozik semmivel, az e -zö tö viszont egy e -zö teljesebb tövel váltakozik.

c) Több váltótöví szónak csonka töbeli i -je a teljes töben zárt e -vel váltakozik, pl.: martosi *kényír* \sim *kényeret*, *lilek* \sim *lileket*, *feketé* \sim *feketit* stb. Ez érthető, mert az i és e közt a hangképzés és a hangminőség tekintetében csak olyan fokú a különbség mint az i és e hangok között.

d) Figyelembe veendő, hogy i -zök az e -zö alapszavaknak azok az összetételei és képzős származékai, amelyekben a beszélők nyelvérzéke nem érzi már az összetétel, illetőleg származék összetartozását az önállóan élő e -zö szóval (vö. a II. rész 5. fejezetének D) pontjában közölt példákat).

e) *Imre* (i. m. 14—5) anyaga alapján a felsőöri i -zö nyelvjárás váltótöveiben a köznyelvi $i \sim e$, illetőleg $e \sim e$ váltakozás helyén $ié \sim e$, illetőleg $e \sim ié$ váltakozást találunk, pl.: *ier* \sim *eret*, *mész* \sim *meszet*, *riéz* \sim *rezet*; *csecse* \sim *csecsiél* '(gyermeknyelvi) szép', *dinnye* \sim *dinnyiél*, *fene* \sim *feniél*, *lecke* \sim *leckiél*, *mise* \sim *misiél*, *szürke* \sim *szürkiél*, *vese* \sim *vesiél* stb.

Ha jól szemügyre vesszük ezeket az eseteket, rájövünk arra, hogy a felsőöri $ié$ -zés tulajdonképpen nem más, mint az $e > i$ hangváltozásra való hajlammal a teljes töbeli e akadályozó hatása következtében $ié$ diftongikus félmegoldást eredményező megvalósulása. A számunkra fontos tény az, hogy ebben a nyelvjárásban sem találunk $i \sim e$ váltakozást.

B) Ha a nem váltó töví e -zö eseteket¹ vizsgáljuk, kitűnik, hogy ezt a csoportot több, számos elemet tartalmazó, alcsoportra bonthatjuk.

a) A honfoglalás utáni jövevényszavaink, vagy talán helyesebben a vegyeshangúak csoportja. Ide tartoznak pl.: martosi *cél*, *férc*, *mész*, *béna*, *bérma*, *cédula*, *cékla*, *cérna*, *gége*, *géva* 'golyva' *gléda*, *gyémánt*, *kréta*, *mészáros*, *métó* 'métel', *dögvész*, *néma*, *péláda*, *préda*, *séta*, *tégla*, *téka*, *tészta*, *tréfa*, *csádé* 'nádféle', *fillér*, *gallér*, *hóhér*, *káré* 'kétkerekű, ökrösfogatú jármű', *katé*, *kávé*, *kondér*, *pocséta* 'pocsolya', *sérét* stb.

b) Az idegen szavak csoportja. Ilyenek pl.: martosi *egzeczéroz*, *gavallér*, *pallér*, *parádé* stb. — Tulajdonképpen ebbe a csoportba tartoznak az i -zö nyelvjárások azon szavai is, amelyek ugyan az ősbibb szókincshez tartoznak, csak nem voltak általánosan elterjedtek az egész nyelvterületen, és csak újabban kerültek be egy-egy i -zö nyelvjárásba.

c) A műveltségi rétegszók, amelyek a szószerk, könyv, iskola, sajtó és rádió útján kerültek a nyelvjárásba, itt azonban még mindig érződik műveltségi eredetük. Ilyenek pl.: *cé* 'céh', martosi *dél* 'világtáj', *év* (köz-

¹ Ebben a fejezetben csak martosi adataimra támaszkodhatom, mert a tágabb értelemben vett $ié$ -zés eseteit az i -zés eddigi irodalmában nem tárgyalták.

használatú az *eszlendő*), *kén* 'sulphur', *sérv*, *ékszér*, *érdem*, *érém*, *lékcső*, *légzis ménhal*, *cserkész*, *estvéj*, *műtét*, *patécs* 'kiütéses, himlőszerű betegség', *idéz intéz*, *födélzet*, *kémény* (új fogalom: a régi nyitott tűzhelyes ház kéményét *kürtő*-nek nevezték; van különben már *i-ző*: *kiminy* változata is) stb.

d) Nyelvújítási szavak, pl.: *martosi cincér*, *pincér*, *lüzér*, *étvágy* stb.

e) Tulajdonnevek, pl.: *martosi Bécs*, *Éva*, *Géza*, *Jézus*, *Kecskemét*, *Péter* stb.

f) *i-ző* alaki megfelelőikkel ellentétpárokat alkotó szavak (*martosi* példáimat I. a II. rész 1. fejezetében).

g) Azok a szavak, amelyek *é*-je a szó rokonságában *e*-vel váltakozik. Ide tartoznak pl.: *martosi éhes*, *éhomra* ~ *mégehül* / és (kötőszó) ~ *es* / *néni*, *néne* ~ *nene* / *vész* ~ *veszíjjés*, *veszedelém* / *oszté* ~ *osztén*, *oszténd* / *véle* ~ *vele* / *kén* ~ *kenek*, *kensz* stb. / *tér* ~ *terül* / *vét* ~ *veték*, *vetis* stb. / *vész*, *elvész* ~ *veszit* / *észlel* ~ *eszés* stb. / *térit*, *tériget* ~ *terel* / *cserél* ~ *csere* / *dörékdék* ~ *döre* / *büszkélkedik* ~ *büszke* / (*kencse-*) *fencsél* ~ **fencse* / *gyöngélkedik* ~ *gyöngé* / *leckésztet* ~ *lecke* / *metél* ~ *metellis* 'kivágott rá-tétes kézimunka' / *zenél* ~ *zene* / (*cé*)*béli* ~ *belöl* stb. — Ezek a szavak vég-eredményben ugyanúgy viselkednek és ugyanolyan elbírálás alá foghatók, mint az A) csoportban tárgyalt szavak, a különbség köztük csak az, hogy amazokban az *é* ~ *e* váltakozás a szó ragos, illetőleg képzős alakjaiban él, míg emezeknél az *é* ~ *e* váltakozást a szó rokonságában találjuk.

h) Az egyik előző csoportba sem osztható szavak kis csoportja, pl.: *martosi él* (*éles*, *életlen*), *kés*, *térgy* 'térd', *jüzér*, *töcsér*, *ismét*, *ért*, *érez*, *izé* (*izél*) stb. Ennek a csoportnak azonban — az előző csoportok nagyságához képest elenyészően kevés tagja van. Ezek közül több ismeretlen, illetőleg bizonytalan eredetű; nincs kizárva tehát, hogy közülük néhány az a) alcsoportba tartozik, — több pedig igen ritkán előforduló szó.

Az a) — d) alcsoportokba sorolt szavak a nyelvjárásban idegennek érzett elemek. Ezekben az *é*-zést a stilus (érzelemkifejezés, hangulatkifejezés) eszközöként kell értékelnünk: az *é* a szó idegen, illetőleg műveltségi eredetét jelzi.

Figyelemreméltó ebből a szempontból nézve a *martosi cél*, *egzecsóroszat*, *férc*, *gléda*, *ténta* jövevényszavak esete. Ezekben ugyanis átadónyelvi előzményeik alapján *i* ~ *i* hangot várnánk az *é* helyén. Ezekben a ritka szavakban az *é* az idegen eredet érzetetésének szükségéből csak *i-ző* nyelvjárásban fejlődhetett az eredeti *i* ~ *i* helyén, mint ahogy nem *i-ző* nyelvjárásokból ki is tudjuk mutatni a *martosi férc*, *egzecsóroszat*, *ténta i-ző*, illetőleg *i-ző firc* ~ *fircel*, *egzecsóroszat*, *tinta* változatait is.

Az e) alatt említett tulajdonnevek *é*-zése nem okozhat különösebb fejtörést, ha meggondoljuk, hogy a tulajdonnevek a közneveknél általában konzervatívabb magatartásúak, és hogy az idézett tulajdonnevek közt van több idegen eredetű is.

Az f) alcsoportba sorolt szavak *é*-jének megőrzését a jelentésbeli elkülönülést kihangsúlyozó alaki elkülönítés célszerűsége teszi érthetővé.

A g) alcsoportban idézett példák — az *é* ~ *e* váltakozás révén — tulajdonképpen az A) csoportba tartoznak. Megmaradásukat ugyanúgy magyarázom, mint az A) csoport többi tagját.

A h) alatt felsorolt *é-ző* szavak *é*-jének megmaradását nem tudom magyarázni. Valószínűnek tartom azonban, hogy egy részük (az ismeretlen

és bizonytalan eredetűek) tulajdonképen az *a)*—*d)* alcsoportokba tartozik. másikk részük pedig kétnyelvű környezetben érvényesülő analógiás hatások eredménye. Az ebbe a csoportba tartozó eseteknek száma azonban olyan csekély, hogy aligha zavarhatják számottevő módon magyarázatomat.

*

Végeredményben tehát az *i*-zés és az idetartozó tágabb értelemben vett *é*-zés keletkezéséről és mai állapottá való kialakulásáról vallott felfogásomat röviden a következőképen összegezhetem :

Az *ei* diftongus egyhangúsodásával, illetőleg az *ē*-zō és *i*-zō alakpárok nyúlásával a nyelvterület egyes részein *i*-zō, más részein *é*-zō alakok keletkeztek, majd az *é*-zō, illetőleg *i*-zō alakpárok tömegének hatása alatt az addig csak *é*-zō alakok mellé az *i*-zō nyelvjárásokban *i*-zō alakok keletkeztek. Az *é* > *i* hangváltozás a kétnyelvű nyelvjárási környezetben érvényesülő analógiás hatások útján tovább terjedt. Az *é*-zō alakok megőrződését az *é* : *ē* : *e* hangok minőségi összetartozása, továbbá az, hogy az *é*-zést az *i*-zés mellett a jelentések differenciáltságának a kifejezésére lehet kihasználni, végül az *é*-zō nyelvjárásokból, illetőleg az irodalmi és a köznyelvből származó analógiás hatások érvényesülése magyarázzák.

Sulán Béla.

A szlavóniai nyelvjárás szóképzése

A szlavóniai magyar nyelvjárás elszigetelt helyzete miatt a köznyelv és minden más tájnyelv hatásától függetlenül fejlődve, egyrészt sajátos egyéni jellemvonásokkal színeződött, másrészt feltűnően nagy mértékben vált a nyelvi régiségek megőrzőjévé. A négy őstelepesítésű szlavóniai falu közül három, Haraszi, Szentlászló és Kórógy — az Eszékhez közel épült Rétfalu kivételével tehát mind — úgyszólván teljesen el volt zárva a más területek magyar nyelvű lakosságával való érintkezés lehetőségétől. Az említett községek népének csak egymással volt némi közelebbi és állandóbb jellegű kapcsolata, főleg rokonsági kötelékek révén, de ez is évente egy két alkalomra korlátozódott. A környező szerb-horvát telepek lakóival pedig már csak azért sem fejlődhetett ki jelentősebb nyelvi nyomokat hagyó érintkezés, mert amikor én ott jártam (1937—39-ben), a szlavóniai magyarok közül senki sem beszélt sem a szerb, sem a horvát nyelvet. Erre egyébként nem is volt szükségük, hiszen — különösen az idősebb nemzedékhez tartozók — egész életüket falujuk határain belül élték le, s nagy részük még Eszékig sem jutott el soha. Eleve ki kell tehát zárunk azt a feltevést, hogy a szlavóniai nyelvjárás jelentősebb szláv hatást tükrözne, még akkor is, ha esetleg egyik másik nyelvi sajátságra vonatkozólag első pillanathban a látszat azt mutatná. A környező szláv (szerb-horvát) nyelvek hatását csak a szókincs anyagában képviseli néhány elenyészően csekély számú jövevényszó megjelenése. A szlavóniai magyarság nyelvének tanulmányozása tehát — egyéb szempontokon kívül — éppen elszigetelt helyzetében keletkezett egyéni sajátságai és megőrzött régiségei miatt ígér hasznos tapasztalatokat.

Dolgozatom megírásakor az a cél vezetett, hogy amennyire gyűjtésemnek a háború pusztításából épségben megmenekült anyagtöredéke engedi, teljes képet nyújtsak a szlavóniai magyarság nyelvének ige- és névszó-képzéséről. A köznyelvvel egyező jelenségekre rövidebben utalok, de részletesen és behatóan igyekszem tárgyalni azokat a képzésbeli sajátságokat, amelyek aká; mint megőrzött régiségek, akár mint tájnyelvi különfejlődés eredménye az előbbieknél több és érdekesebb tanulságot és problémát ígérnek. A könnyebb tájékozódás kedvéért különválasztva tárgyalom a deverbális és a denominális képzőket, bár a két csoport közötti határ sok esetben teljesen elmosódott, s az elkülönítést csak az említett gyakorlati szempont teszi némileg megokolttá.

Deverbális igeképzés

Egyszerű gyakorító képzők.

-d/ fgr. *nt/

kend 'törüldeget'; *kendő* 'töröl'. *Neköm vān ēk kicsike ā kendő ruvāóbā.*¹ Alapszava: *ken* 'törül'. Pl. *Nēm szabād āz abrozbā kenni ā kezedet, mer kiszāólkāózik ā kōröm kōrül.*

¹Az *ō* mindenütt *eš* lejtésű kettős hangzónak olvasandó. Nyomdatechnikai okokból kénytelenek voltunk ezt a jelölést használni.

éled: A puhaórho mingyáo élett.

fulad: De, egyöm, akko máo fulált is.

topod: Összétöpollák, az anyáod csülkit. *Étopottaók máo ä legyek az én nótaómat.*

szippád: 'apad, elapad'. *Étt is lészippátt máo á víz.*

elenged: 'elolvad'. *Aki nem szédött, az nem étt, mer á mánná elengétt.* (Vö. *engeszt* 'olvaszt' Szl. és köznyelvi: *fel enged a fagy v. a fagyos föld*).

feled: *Feledí az embór á régieket.*

áórad: *Ákkor máo áórátt á víz, á böntöt is áótszakúsztottá.*

váólad: *Ád doronci bárász, ám még váóladó.*

márad: *Á mágám gyermekcséjére máráltám vóná.*

Mékfákád: 'beszakad, betörik'. *Áz áóm, béütötték á fejét á bábáónák, mékfákát.*

vérad: *Mikor mégvérált, akkor jüttem bé.*

Az ősi *-d* gyakorító képző nem tekinthető elevebb formánsnak a szlavóniai nyelvjárásban, mint a köznyelvben. A vele képezett származékok részint duratív-frekventatív, (*topod, járad*), részint inchoatív-momentán jelentésűek. (*fakad, virrad*). Duratív-frekventatív jelentésében kevésbé érezhető eleven képzőnek, mint kezdő-mozzanatos tartalommal. Gyakorító-tartós jelentéssel ugyanis csak megőrzött régiség gyanánt szerepel néhány elhomályosult gyakorító értelmű igében, s legtöbbször olyanokban, melyeknek alapszavát más származékokkal való egybevetés útján következtethetjük ki; újabb származékok képzéséhez nem használják. A *fullad, éled*-féle kezdő-mozzanatos jelentésű származékokban azonban többnyire világosan felismerhető az alapszó, és a kezdő-mozzanatos jelentés is eleven.

A *-d* gyakorító képző azonos a *-d* denom. névszó- és igeképzővel. A szlavóniai nyelvjárásban megőrizte ősi deminutív funkcióját is.

(Irod.: Riedl, M. Nytan, 152; Simonyi: NyK. XVI, 241—243; Budenz, UA. I, 24; Szinyei, NyH⁷ 63; Kőrösi: Nyr. XI, 154;

Sámsón E.: A magyar nyelv egyszerű gyakorító képzői, 50;

Györke: Wortbildungslehre des Uralischen, 51—54.)

-z (fgr. *-t).

kötöz: *Kifoktá ä lovákát, békötöszte äz istáólobá.*

üvöltöz: 'kiabál'. *Ki üvöltöz? Éjjeli ör vót ugy-ë ä ä kijed urá, äz órákál üvöltöszte.*

hudoz: *Mikor ä Bugyu sárkaóra ért, ot hudozott.*

nyerütöz: A csikócsa nyerütöz.

elosztoz: *Elosztozott äz ányyáóttúl.*

Váóladoz: 'szétválk'. *Máó régiltá váóladoszta.* (Alapszava: *váólad*.)

A *-z* képzős származékok duratív jelentésűek. Az ősi *-z* frekventatív képzőről Budenz-nek (NyK. X.) még az volt a véleménye, hogy 'elégge használt képző'. Kőrösi is az eleven gyakorító képzők közé sorolja (Nyr. XI, 155, 258). Kétségtelen, hogy akár a köznyelvi, akár a felsorolt szlavóniai *-z* képzős származékokat hasonlítjuk össze a gyakorító *-d*-vel képezett igékkel, feltűnő különbséget állapíthatunk meg közöttük: a *-z* képzős származékok alapszava úgyszólván mindig világos, a *-d* képzősöké azonban csak egészen kivételes esetben. Ebből a tényből természetesen következik, az a megállapítás, hogy az egyszerű — *z* gyakorító képző elevebb mint a *-d*, s jelentése is határozottabban érezhető.

A felsorolt -z képzős származékok közül ősi jelentés megőrzője az *üvöltöz* ige. Az *üvölt*, *üvöltöz* igéknek ugyanis a mai 'ululat, plorat, lamentatur, eiulat' jelentése újabbkori fejlődés. Eredeti jelentése: 'clamo, praeclamo, vociferor' (vö. Apork.: Iuvetoek felséges Istenhez). Szlavóniában ma is ilyen értelemmel használatos.

(Irod.: Simonyi: NyK. XVI, 244—245; Budenz: UA. I, 33; Nyk. X, 1—9; Szinnyei, NyH.⁷ 63; Kőrösi: Nyr. XI, 155, 258; Sámson E.: i. m. 76; Lehtisalo: Über die primären uralischen Ableitungssuffixe MSFO u. LXXII, 303—305; Györke i. m. 16—17.)

-l (fgr -l).

Keringél: Ász montá, hogy á vér keringél á fejembe.

élél: Hál láóssám ezéket á szegényeket, hucson élélnék.

hállaól: Mék Pétor Ésvadóntól hállaóltám.

háólaól: A kámáraóba háólaóltunk. Máórika, ász háólaól é vélem.

szokaól: Ném szokaól áz ánnyt inni, huyg megrészöggyön. Á kalándáó-rijum ét szokáól lenni á tikör megótt.

áólaól: Áz áblágba áólaóltunk. Ot vót, áhol áz órszém áólaólt.

menél: Ázelót, mikor elménélték Eszékre áz ásszonyok, á bódos legények csúfllatóák. Mindón nap elménél.

beszélél: Szülikém beszélétté.

Az egyszerű gyakorító -l a szlavóniai nyelvjárásban az igető véghangzójával bővült -al, -el, -ál, -él alakban ma is élő képzőnek tekinthető. A vele formált származékok duratív-frekventatív jelentése világos. Rendszerint egytagú alapszóhoz járul. Ezzel a formánssal a felsoroltakon kívül más alapszóból is képeznek gyakorító származékokat (*járál, vélél*), de csak elvétve; a *beszél, hall, megy, szokik, hál* igéket azonban nem is igeen hallottam másfajta gyakorító képzővel. Mivel pedig az említett igék az élő beszédben nagyon gyakran, s legtöbbször gyakorító alakban jelentkeznek, az -ál, -él egyike a nyelvjárás legelevenebb frekventatív képzőinek. A mai magyar köznyelvben ez a formáns csak néhány régi képzésű származékban őrződött meg (*dobál, ugrál*), s bár ezekben tisztán érezhető a frekventatív jelentés, s legtöbbször az alapszó is világos, új származékok képzéséhez nem veszi igénybe az élő nyelvhasználat. Nyelvtörténeti adataink bizonyossága szerint a régiségben gyakran szerepelt (vö.: *hálál* Jord. K. 23, 176; DöbrK.: *ütel*; C.: *nézél*; MA.: *jövel*; Pázm.: *menél*; NyK. XV, 349), így a szlavóniai nyelvjárásban kétségtelenül megőrzött régiségnek tekinthető.

(Irod.: Budenz, UA. 17; Simonyi: NyK. XVI, XVI, 252; Szinnyei, NyH.⁷ 62; Kőrösi: Nyr. XI, 151; Lehtisalo i. m. 175; Sámson E. i. m. 24; Györke i. m. 36; Zsirai: MNy. XLI. 1.)

-sz (fgr. *-s).

lüzelész: Kizs gunyhóba lüzelészök.

Kápáraósz: Míg éty kicsit odábe kápáraószott á kákás, béforott á dinnyá.

heverész: Dráóva szélő heverészök.

kóraósz: 'keresgél, kutat'. Háót éppön á nótaót kóraószik?

legelész: Ot legelészött á ló á szélaószláji rétön.

A tövégi -a, -e hangzó hozzátapadásával s az -a, -e megnyúlásával keletkezett -ász, -ész változatban, s legtöbbször világos alapszóból alkotott származékokban jelentkeznek.

(Irod.: Szinnyei, NyH.⁷ 64; Simonyi, TMNy. 410; NyK. XVI, 243; Kőrösi: Nyr. II, 154; Györke i. m. 13—25.)

-s (fgr. *-s'k').

mëgdöglös : ...*mëgdöglösnek a jószáogok.*

jesës : *Natypéntögbe tojáóst jesësnek.*

lepës : *Tëlëm mindëg ellepëstë a hó.*

Az -s gyakorító képzővel alkotva csak ezt a három származékot idézhetem gyűjtésem alapján a szlavóniai nyelvjárásból. A csekély számból kiindulva könnyű lenne levonni azt a következtetést, hogy az -s ebben a nyelvjárásban is — éppen úgy, mint a köznyelvben — az elavult formánsok közé tartozik. Kétségtelen azonban, hogy a képzők élő vagy elavult voltára a velük formált származékok mennyisége nem okvetlenül döntő bizonyíték. A ritkábban jelentkező képzőt is elevennek kell tartanunk, ha világos alapszóhoz határozottan felismerhető jelentéssel járul, s ha nem állandó velejárója ugyanannak a szónak, hanem — bár csak elvétve is — újabb és újabb szavakhoz kapcsolódhat. A fentebb idézett származékok élő alapszóból kétségtelenül kiérezhető gyakorító jelentéssel alakultak, s így ezek alapján elmondhatjuk, hogy a szlavóniai nyelvjárásban az egyszerű -s élő képző, nem úgy mint a köznyelvben, ahol csak a multból ránk maradt *repes*, *keres*-féle származékok őrizték meg. Az -s gyakorító képző valószínűleg összefügg a denom.-s-sel.

(Irod.: Budenz, Ua. 32; Szinnyei, NyH⁷ 65; Simonyi: NyK. XVI, 246; TMNy. 411; Lehtisalo i. m. 218—222; Györke i. m. 26; Sámson E. i. m. 120—121.)

-g (fgr. *-nk).

kumog : 'bregek (a béka)'.

bümög : u. a. *Mást a szándzsba vá viz, osztá od bümög a béka.*

püszog : 'prüszköl'. *Belé húsztáók a vízbe, mind úp püszkolt, püszogott.*

dumog : 'mormol'. *Mi csinyáják, hugy od dumog ez a fejer micsoda.*

lötög : 'beszél'. *Mást mine nem lötögött?*

lippög : 'csattog'. *Vëtt ëgy lippögö pápuscot.*

kocog : *Mindë jugba bëkocog.*

putlog : 'pattog'. *Máó putlog a kukoricá.*

bög : *Ugy bögöl, mint ëty számaór.*

lobog : *Bábot mëg azër főznek, mer az amikor for lë-fël lobog, ... oszt akkor nem aól mëg a szërëcse.*

Ez a képző a köznyelvből és a nép nyelvéből ma is igen nagyszámú gyakorító igealakban kimutatható. A köznyelvi -g -s származékok egy részében már sem a frekventatív jelentés, sem az alapszó nem világos (pl. *forog*, *rug*). A többség azonban — sokszor már csak az alapige jelentése miatt is — megőrizte a gyakorító színezetet (pl. *lóg*, *forog*, *topog*, *bugyog*). Már ezért is érthetetlen Kőrösiinek az a megállapítása, hogy a -g az elavult képzők közé tartozik (Nyr. XI, 206).

Különösen nagy szerepet játszik a -g hangutánzó szavaink képzésében. Az egész magyar nyelvterület minden egyes nyelvjárásából százával közölhetnánk a -g formánssal keletkezett hangutánzó és hangfestő igéket (vö. Sámson, 1. m. 124—176), melyek úgyszólván mindannyian magukon viselik a duratív-frekventatív jelentés színezetét. S ez a tény fontosabb bizonyítéka a képző eleven voltának, mint a származékok nagy száma. A szlavóniai nyelvjárás -g képzős származékai nagyobbrészt szintén hangutánzó szavak.

A gyakorigó -g-t Györke (i. m. 58.) Szinnyeivel egyezően (NyHj 65) urali *nk ~ *ng-ból származtatja, és azonosítja a denom. -d képzővel.

(Irod.: Budenz: Ua. 42; Beke: Nyr. LXIII, 24—25; Simonyi: NyK. XVI, 249; Körösi: Nyr. XI, 206; Györke i. m. 59; Sámson E.: i. m. 122.)

Összetett gyakorigó képzők.

-dos, -des, -dös.

lébdös: *Elötté lébdösött.*

bújdös: *Egyöm bébujdosnak ezek a csúfok.*

bügdös: *Bügdöste a vizet a gerebjeháolóval. Komá, od bügdössé még aszt a nágy zöherl.*

töldös: *Áóttoldosik ide-oda.*

köbdös: *Né köbdözd a kesztyűdet.*

kendös: *Kendösi a bajszaót (= tőrülgeti a bajszaót, ivás után).*

nyomdos: *Ákkor ütlet nyomdostaók.*

A képző -des változata helyett a palatális hangrendű származékokban -dös alakot találunk. A -dos, -dös formáns szerepköre a szlavóniai nyelvjárásban a köznyelviével körülbelül azonos terjedelmű. Csak kétagú származékokban hallottam. Írott formában ez a képzőnk a Bécsi és a Jókai Kódexben jelentkezik először. Elemei: egyszerű gyak. -d + gyak. -s.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 411; Csánádi: Nyr. XLV, 20.)

-gat, -get.

csáóvolgát: *Az üstökös mek csáóvolgati a járkaót.*

ráongát: *Á háláól hidegja ráongatnaó ütlet.*

elbontogát: *Máj elbontogátik.*

igázgát: *Á báóba asszony igázgáltá (gyógyította, kezelte) ütlet.*

kiváólogát: *A páprikaót akártám kiváólogatnijá.*

száórogát: *Száórogáttaók a szereikékét.*

buggyogát: *'mártogat', Ákkor jól mebuggyogáttaók (megmártogatták a vízben).*

ággát: *'lábatlankodik, akadályoz, hátráltat'. Á mácska ággátot neki.*

Csak mennyetök mást máó, ne ággásatok ett.

puttogát: *Nátpéntögbe puttogáttnak kukoricaót.*

kiveröget: *És ákkor jól kiverögettek engámet.*

belédürogat: *Ém még belé-belé dürogáltám a levegöbe a puskaóval.*

belémaórtogat: *Belémaórtogatá a tíz újáót a vízbe.*

hengörget: *... minthá valamilye hordót hengörgettek vóna a pálláóson.*

ijöget: *Elég roszt az, huty ijöget. Így ijögetik a kizt gyerköt: jön a bumbus.*

ijúgát: *'ijút kiabál' (a szőlöben így kergetik el a madarakat).*

Mikor a láonyok ijúgáttnak, máj mékhállik.

pislongát: *Úty pislongátot ráóm.*

simojgát: *Simojgátá (!) vóna úket.*

kihálgát: *Az én öregápáóm ász kihálgátta.*

Éppen úgy mint a köznyelvben, a szlavóniai nyelvjárásban is a -gat, -get a legközönségesebben használt gyakorigó képző. A szlavóniai nyelvjárásban az összes frekventatív formánsok közül csak az -l -al, el-, -ál, -él változata veheti fel vele gyakoriság szempontjából a versenyt, s ez szeríti ki a -gat, -get képzőbokrót sok olyan származékból, melyet a köznyelv csaknem

kizárólagosan a *-gat, -get* képzővel formál (vö. köznyelvi: *beszélget, nézeget, hallogat* ~ szlavóniai: *beszélél, nézél, halláól*). A felsorolt szlavóniai származékok közül hangalakja miatt figyelemre méltó a *simojgát*, mely a *-gat, -get* képző védelme alatt kétségtelenül az *-ít* formáns ősbibb változatát őrizte meg. (Az *-ít* képző mai alakja egyébként ebben az igében *-út*: *simút*.) A képző elemei: gyak. g + műv. *-at, -et*.

(Irod.: Simon yi, TMNY. 416; Nyr. VI, 193.)

-dol, -del (gyak. *-d* gyak. *-l*).

vágdol: *Jór ráó vágdoltám dé* (vagy stb.) *öccör*.

rugdol: *Belé rugdoltám a rút aóláttyaóba*.

ettördel: *Máo ászt is ettördelted*.

lébdel: *Mind előtte lébdeltek*.

A képző köznyelvi *-dal* változata helyett a szlavóniai nyelvjárásban általában a zártabb magánhangzós *-dol* alak szerepel. Eleven gyakorító képző. Csak egytagú igékhez járul.

(Irod.: Simon yi, TMNy. 400; Kőrösi: Nyr. 154;

-dok, (-dék, -dök) (gyak. *-d* + mozz. *-k*.)

nyomdok: *Ám még nyomdokó, ákit nyomdoknak* (a szövőszéken).

Elavulóban levő képző, bár ebben a gyűjtésemben előforduló egyetlen származékban világosan érezhető gyakorító jelentéssel, élő alapszóhoz járul.

-kol, -köl.

bévonkol: *'bevonogat'*. *Mindénd bé kélöl vonkolnijá, huty hidög ván*.

mégvárkol: *'megvarrogat'*. *Mig náólik vótám, mindönnyiket mégvárkoltám*.

bétürköl: *'begyűröget, behajtogat'*. *Türköld bé háma eszlet*.

birkol: *'birogat'*. *Ném birkolták mēnijá(!)*

húszkol: *Áz embörnek á kezē mégzibbád, mikor húszkóli á csēcít*.

jáórkol: *Báór kijaórkolod magád*.

púszkol: *'prűszköl, kráog'*. *...beléhúsztaók á vízbe, mind úp púszkolt, púszogott*.

tőpicköl: *'nyomkod, dögönyöz'*. *Mikor máó jól kitőpickolte úket, emēnt*.

letérdököl: *Ot letérdököl*.

Ez a formáns a köznyelvben már csak elvétve járul tisztán felismerhető alapszóhoz (*leskel, csapkolódik*), Szlavóniában azonban egyike a leggyakrabban jelentkező, lelegevenebb frekventatív képzőknek. Világos alapszóból, érezhető gyakorító jelentéssel igen nagyszámú származékokat alkot. A felsorolt példák a hangutánzó *púszkol* és a hangfestő *tőpicköl* igéken kívül mindannyian világos alapszóból származnak. A köznyelvihez viszonyítva tehát feltűnő a szlavóniai nyelvjárásban a képző eleven gyakorító szerepe. Elemei: mozz. *-k* + gyak. *-l*.

(Irod.: Simon yi, TMNY. 404; Pais: MNy. XLI, 59.)

-kál, -kél.

máószkaól: *Mine máószkaóól én utáónám?*

firkaól: *Észi á bágó ász min tele firkaólnijá!*

zúcskaól: *Á magát fejére zúcskaóól*.

A frekventatív *-kál, -kél* szerepe sokkal szűkebb területre korlátozódik, mint az előbb említett képző vagy mint a köznyelvi megfelelőjéé. Az idézett származékok — az ikerszóból kivált bizonytalan eredetű *firkaól* kivételével —

világos alapszóból erednek. A *zúcskaól* ige alapszava a *zút*, mely, 'dob, hajt' jelentésben élő szó a szlavóniai nyelvjárás szokincseiben. Érdekes a *zúcskaól* gyakorító származékban a *-cs* hang megjelenése, melyhez hasonló jelenség *-kol*, *-köl*, *-kel* képzős származékokban is előfordul (vö. *méricskel*). Feltehető, hogy a szlavóniai nyelvjárásban a *zút* ige gyakorító képzős származékába a *-cs* a *-cska*, *-cske* kicsinyítő képzőbokor hatására kerül be. A *-kál*, *-kél* képzőbokorból ugyanis hangalakja miatt könnyen el lehet vonni *-ka*, *-ke* kicsinyítőt, s egyébként is a cselekvésnek a gyakorító képzésben kifejezett elaprózódása és a deminutiv jelentés közötti összefüggés egyetlen gyakorító képzőben sem nyer a mai nyelvérzék számára olyan világosan érezhető kifejezést, mint — éppen hangalakja miatt — a *-kál*, *-kél* képzőben. Ezért keletkezhetett elvonás útján a *csuszka* a *csuszkál*-ból, az *irka* az *irkál*-ból, a *szurka* a *szurkál*-ból, s ezért alakulhattak a *morzskál*, *alukál*-féle származékok, melyek alapszavai a mai nyelvérzék számára: *aluka*, *morzsika*.

Elemel: mozz. *-k* + gyak. *-l*.

(Irod.: S i m o n y i, TMNy. 404.)

-koz (*-kéz*, *-köz*?).

motokoz: 'motószkál, keresgél'. *mégaólt*, *ot motokozot válámit*.

A köznyelvben ez a gyakorító képző-bokor nem szerepel. A szlavóniai nyelvjárásban is csak ezt az egy vele alkotott származékot találtam. Alapszava a valószínűleg hangfestő-hangutánzó eredetű *motoz* ige, mely a népnyelvben *motonoz*, *motoloz*, *matat* változatokban jelentkezik. Elemel: mozz. *-k* + gyak. *-z*.

-kod (*-ked*, *-köd*).

nyomkod: ...minden éjjel *mégnomkoltáók*. *De nyomkodik aóm pápót még nánót*.

A *-kod*, *-ked*, *-köd* képző a köznyelvben világos jelentéssel élő alapszóból képez gyakorító származékokat (*csapkod*, *kapkod*, *csipked*). Szlavóniai gyűjtésben csak a fentemlített egyetlen származékban talákoztam ezzel a formánssal. Ha ez a tény nem is mutatja a nyelvjárásbeli származékok valószínűsége, arra mindenesetre rávilágít, hogy ez a nyelvjárás legelhanyagoltabb formánsai közé tartozik. Mellőzését valószínűleg a képző fiatal kora magyarázza. A *-kod*, *-ked* gyakorító képző ugyanis csak a XVI. sz.-ban jelenik meg írott emlékeinkben. S i m o n y i véleménye szerint a visszaható *-kodik*, *-kedik*, *kődik*-ből fejlődött, mely visszaható képzőre már a XIV. sz. végétől vannak adataink, s mely a szlavóniai nyelvjárásban is igen eleven reflexív képző. A gyakorító formáns késői kialakulása magyarázza tehát, hogy a legarchaikusabb magyar nyelvjárás miért nem képez vele nagyobb számú származékokat.

(Irod.: S i m o n y i, TMNy. 406; Nyr. XLV, 18; Szily: MNy. VI, 328; F o k o s: Nyr. XLI, 246.)

(*-doz*, *-dez*) *-döz*.

gyürödöz: *Összegyürödözöt(!)*

Ezt a gyakorító képzőt sem találtam meg az idézetten kívül más származékban; ebben is valószínűen a *gyürödik* visszaható alakból egyszerű gyakorító *-z*-vel képezett változat.

-rog, -reg, -rög.

csöpörög: *Egyöm máó mégin csöpörög.*

Igen ritkán jelentkező képzőbokor. Elemei gyak. -r + gyak. -g.
(Irod.: Simonyi, TMNy. 422.)

Mozzanatos képzők.

-n (igr. -n).

tottyán: *Zaóké Saóndor bėjüt, létottyánt oda.*

zuhán: *Háót, ász mondi, tizönkét órákkor megzuhán aóm az akná (megzörren a kémény). Ákkor vettē észre, mikor megzuhánt.*

röllen: *Áhugy megláótott engöm a láznogba, oját röllent.*

durrán: *Hoján durránáós (pattanás) ván a kezemön.*

A mozzanatos -n tehát a szlavóniai nyelvjárásban is — a köznyelvivel egyezően — a nyiltabbá vált tővégi magánhangzóval bővült -an, -en alakban szerepel. Eleven inchoatív — momentán képző. Az említett származékok közül a *zuhán* megőrizte eredeti 'persono, constrepo, corruo cum strepitu' jelentését.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 384; Beke: MNYr. LXI, 23; Györke i. m. 50; Lehtisalo i. m. 133.)

-t (igr. *-tt).

szület: *A feleségē ákkor születē valaméket.*

temet: *Ētemettök véle a dudányos ácskőjáót is.)* (Alapszava: *tem* 'temet', élő szó a szlavóniai nyelvjárásban: *Két hete miltā ētemtök.*)

A két idézett példán kívül a köznyelvben is élő *köszönt, ront, félt* stb. származékokban szerepel az egyszerű mozzanatos -t a szlavóniai nyelvjárásban. A momentán *szület*-ből passzív származék a *születik*, melynek jelentése a köznyelvvel azonos. A momentán -t valószínűen egy eredetű a műveltető -t-vel.

(Irod.: Simonyi TMNy. 382; Lehtisalo i. m. 326; Györke i. m. 14.)

-ít, -üt, -üt (ig. *-kt).

váógit: *Ászl a kis sáramontaót ēváógiacsuk.*

visút: *Visútnak a gyerkök.*

nyerút: *Ēnyerútította mágaót.*

dindút: *Ódalba dintútenélek, osztá: buff!*

A mozzanatos -ít képzőt csak az említett származékokban hallottam. A felsoroltak közül élő alapszóból származik a *váógit* ige, a másik három hangutánzó eredetű. Ez a képző azonosnak tekinthető a műveltető -ít-tel. A szlavóniai nyelvjárásban -ít, -üt, -üt alakban használatos. (Erről bővebben l. caus. -ít alatt.)

(Irod.: Simonyi, TMNy. 392;

-t (igr. *-tt).

zút: *Ej, de nēm ráózáúttottám egyet (!) a rútt áláltyaóra! Zúccsátok utáóná (!) egyöm lészáólt máór az első gágójá. Kizúttottám az úccaóra.*

fút: *'rászorít, ráerősít, ráköt'. Az észtráongot oda szótkok fútáni a szēgre. büt: 'borít'; Mine nēm bütöttál ráótt tē is ije náty kánkót?, ... félkaptám a láznokot, mágámra bütöttám. Lēbútik a szápúvál.*

hút : ... *mèkhuti* (!) *mágaót* (meghüti).

tót : *Máo mást novembör huszo-hevedikén bétötöm a nyócván esztendöt.*

düt : ..*egy náty száóndzsbá még bédüitenija.*

baónt : *Nē bóncsaótok, ojá jószívü emböröcse.*

buggyánt : *Hámá csá buggyándzsd a vízbe, (a furulyát) láóm még eszt is itátni kél(!).*

szuttyánt : *Égyöm it ván a bugyli bicská, háty szuttyáncsám a hásalogbá !*

A -t képzős származékok nagy részében — különösen azokban, melyeknek van reflexív jelentésű alakpárjuk —, még eleven a kauzatív jelentés. Figyelemre méltók az idézett származékok közül a *zút*, *fút*, *büt* alakok. A *zút* ige jelentése 'hajít, ráhúz'. Gyakorító származéka: a *zúcskál*. Valószínű, hogy a *zúg*, *zudít*, *zudul* családjába tartozik. A *fút* ige reflexív alakpárja a *fúl*, melynek egyik jelentése: 'összebogozódik, összeszorul'. Pl. *bötyökre fúlt a kendöm* 'csomóra kötődött'. A *büt* ige valószínűleg a *búvik* kauzatívuma, bár jelentése inkább a *borít* (burít) családjába utalná.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 425; Baboss: MNY. XXXIV, 220; Lakó: MNY. XXXVII, 94, 99; Horger: MNY. XXV, 131; Melich: MNY. IX, 355.)

-at, -et.

A tövégi magánhangzó hozzátapadásával keletkezett -at, -et alakban szerepel a -t a következő műveltető származékokban:

ropogát : *Ráki az öreg a szenet* (tüzet), *ropogáti a culáót*. (főzi a szennyes ruhát), ... *asztaó ropogássok* (a fonalat).

éhulat : *Á szálmáót éhüláttá.*

megörlet : *A jó malom mindent megörlet;*

béhozát : *Jó lét vóna béhozátnija eszt a fényképezöt.*

kéret : *Julizs nenikém kéreti Saóndor bácsikaót.*

pertoget : 'perget, forgat'. *Ity pertögettö az újáit.*

(Irod.: Simonyi, TMNy. 428; Szilasi: NyK. XXIV, 168, 180.)

-ít, -út, -üt.

(Hogy e képzőnek a szlavóniai nyelvjárásban használatos három változatát szemléltethessem, a deverbális származékok kiegészítésére denominális származékokat is idézek.)

épusztít : ... *épusztíti a gázdáót.*

fordít : *Éfordította a szemét.*

tanít : *Ásszony nē tániccsa az embört.*

aómit : *Csák a népet aómiti.*

raóndút : *Égy nágyot raóndútott a szekérön.*

indút : *Mást mék kél indútáni (az órát).*

épüt : *Máo épüti a háózáót.*

terüt : *Létérütöm a subaómal. Áz aótyfüt szokik vele létérüteni.*

tisztút : *Méktisztútottá a búzáót.*

mégigyenüt : 'helyrehoz, megigazít'. *Szērēncsaóra gyüttek, baór (legalább) mégigyenütöttem az óráómat.*

bészorit : ... *bészorítottam a fogáót.*

édögít : 'elszennyez'. *Koszosz vágyok, mer a disznók édögítnek.*

tejjesít : *Áddig tejjesítette, míg nem irlak a fejérre feketét.*

mékkeserüt : *Mindö rosznak émóntám, mer ráóilik, még mékkeserütöt(!)*

melegüt : *Melegüti a kezét;*

écsünýt : *Écsünýtotta égyöm a hájáót.*

Az idézett példákból megállapítható, hogy az *-it* műveltető képző ű szlavóniai nyelvjárásban *-ít, -út, -üt* alakban jelentkezik. Amint tudjuk, a képző legrégebb formája nyelvünkben a mai *-i* helyén *ǰ* hangot mutat, vagyis a képző ezen a fokon: *-ǰt*. A kódexek korában pedig az *-i* helyén diftongust találunk, melynek egyik eleme a tövégi magánhangzó, második eleme a *ǰ*-ből szabályszerűen fejlődött *-j*. Ebben az időben tehát a mai *-it* megfelelője: *-ojt, ǰjt, -őjt, -ajt, -ejt, -üjt, -ujt, -ijt* volt, bár még a *-h*-s változat sem tűnt el. Az *-ujt, -üjt* mellett ez a formáns a régiségben *-út, -üt* alakban is előfordul (*tanút, repút*). Az *-it* képző szlavóniai *-ül, -üt* változatával kapcsolatban tehát gondolhatnánk arra, hogy ezek is a nyelvjárás számos megőrzött régiségének csoportjába tartoznak. Ha alapján véve fel is tehetjük ezt a lehetőséget, nem fogadhatjuk el egyedüli magyarázatnak. Nem elegendő ugyanis ez a feltevés ahhoz, hogy minden felmerülő kérdésre megnyugtató feleletet kapjunk. Nem lehetne ennek alapján megértenünk, miért szerepel a képző *-it* változata a *fordít, pusztít, tanít* származékokban, s miért az *-ít* alak az *indút, tisztút, ráondút* igékben, s miért *dögít, lejjesít*, de: *melegút, épút*. Ha az említett származékokat szembeállítjuk *-ul, -ül* végű nem műveltető alakpárjaikkal, közelebb jutunk a kérdés megoldásához. Az idézett műveltető igék a következő alakpárokkal állanak szemben: *épusztít ~ épusztúl, fordít ~ fordúl, tanít ~ tánul, aómit ~ aómul, gyógyít ~ gyógyul, ráondút ~ ráondúl, indút ~ indúl, épút ~ épül, lerút ~ lerül, tisztút ~ tisztul, bészorit ~ bészoril, ődögít ~ ődögül, ęcsunyít ~ ęcsunyul, mőkkeserút ~ mőkkeserül* stb. A szembeállított alakpárok alapján arra a feltevésre juthatunk, hogy az *-it* és *-ul, -ül* fejlődésében kölcsönösen egymásra irányuló analógiás erők hatása érvényesült. Vagyis: az *-ül, -ül* végű alakpárok hatására sok származék megőrizte az *-it* képzőnek ősbib *-út, -üt* változatát. Ezek mellett azonban különösen olyan műveltető származékokban, amelyekkel nem állottak szemben *-ül, -ül* végű nem műveltető igealakok, meggyökeresedett az *-it* képzőnek mai köznyelvi *-it* változata (*állít, szárít*). Ezek analógiájára az *-it* behatolt olyan műveltető származékokba is, melyek ellenpárja *-ul, -ül* végű ige volt. A nyelvérzék azonban, amely ösztönösen rendszerességre törekszik, az *-út, -üt, -ít ~ -ul, -ül* mellé megteremtette az *-il* alakot, mely most már meghozta az *-út, -üt, -ít ~ -ul, -ül, -il* rendszer teljességét. Természetes, hogy a további fejlődés folyamán ez a rendszeresség is meg fog zavarodni, hiszen már olykor hallottam *indút* helyett *indít, épül* helyett *épit* változatokat is.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 432; Szilasi: NyK, XXIV, 179, 416; Halász: Nyr. XXX, 155; Szinnyei: NyK. XXXI, 470; Artbauer: Az *-it* képző története, 1909; Beke: Nyr. LIV, 133; Zolnai: Nyr. LV, 6.)

-szl, -aszl, eszl, -iszl.

föröszl: Á kicsikéket förösztlig benne, há betegök.

mulászl: 'mulattat'. Ném baj, míg il lesznek, báor ('legalább') mulásztlik máigák.

mutászl: Máj megmutászlom én neked. Ki akári megmutászláni, mit kél mőkntánilni?

szakászl: Piros rózsáol leszakászlom. Mikor nágy vót a víz, még a bñntöl is öríszték, mégis ęszakászlottá.

engeszl: 'olvaszt'. Ȃz öreg asz montá, ű a zsirt engesztöltte.

ęveszeszl: Ne, Mázis, a bícská, huy ę nę veszesszem.

kieriszl: Ȃkkor kieriszlétték.

Ez a formáns a szlavóniai nyelvjárásban a köznyelvinél sokkal gyakoribb használatban jelentkező műveltető képző. Elemei gyakorító sz + műveltető -l.

(Irod.: S i m o n y i, TMNy. 435.)

-lat, -let képző.

ítát: Ászt megítatják véle.

buktát: Őszkor mékszaöntik a földet, vagy megbuktatják a búzafaórót.

nyomtát: Akkor kinyomtássok a búzaszömet.

áóltat: Á mi óránk előb mén, de nēm áóltattuk meg.

Áz ájtósárogba jēnáóltatják a sóprút.

járát: Rēbēca járattá ki.

csiptet: Dēszkáóval odácsiptettem.

csinyáóltat: Cingél cinyáóltattunk a ködmönösszel.

levélet: 'lefényképezet'. Majd akkor há levéletöm magám, majd akkor láósom (!) meg.

ület: Gyün, ász mondi: ütessem a tokra.

kikötet: Áz első feketē talujú jércének az első tikmonyaót, ászt az embör kiköteti.

étet: Luca nájjaón ábrondzsból étetik a tókakát, hūgy jobba tőjának.

A képző elemei kauzatív -l + -at, -el. Egyike a leggyakrabban szereplő műveltető képzőknek.

(Irod.: S i m o n y i, TMNy. 430.)

-lat, -let.

szoplát: Éváóit sēnki nēm szopláttá.

koplát: Nēm kopláti a csizmaót.

Csak ebben a két, világos alapszóból, eleven műveltető jelentéssel képezett származékban találok ezzel a formánssal. Elemei: kauzatív -l (mely ősi műveltető képző) vö. NyK. XIX. 297) + kauzatív -at, -el.

(Irod.: V a s v e r ő R a j m u n d: NyK. XIX, 297.)

V i s s z a h a t ó k é p z ő k.

ód(ik), -öd(ik), -od(ik), öd(ik), -öd(ik).

végződik: Odá kēl elhājítani, áhol a háóz végződik.

ettörődik: Ettörödöt (elszakadozott), emēnt divádból.

élődik: Hūgy élődik.

áotkolódik: Akkor nāno igō csūnyaón áótkolódott;

bocsolódik: 'kievickél'. Éggýigbōl ki sē bocsolódotok, jün a máósik.

fēlfúvódik: Fēlfúvóóttal, mint a béka.

bévetődik: Bévetőttem Kēsá komáóho, vān ē máó neki újborcsáója?

hengērődik: Á szápu hengērödött.

fēlcsōngörődik: Fēlcsōngörödött a láóba;

páóllúdik: Ki vān a száója végi páóllúdvá.

Ez a képzőbokr egyike a szlavóniai nyelvjárás legtipikusabb visszaható formánsainak. Elemei: -ó, ő + -d gyak. képző. Régibb hangállapot megőrzője a felsorolt reflexív származékok közül a zártabb képzőbeli magánhangzós páóllúdik alak. A palatális hangrendű -ödik előfordul rövidebb -ődik változatban is, az -ődik azonban nem. A képzővel kapcsolatban a legvitatottabb kérdés az volt, hogy melyik eleme a reflexivum tulajdonképpeni hordozója.

B u d e n z szerint (UA. 101) az ősi refl. ugor *-v* lappang a képző *-ó, -ő* hangzójában, s a rövid magánhangzós változatok másodlagos rövidülés eredményeként keletkeztek. Ezzel a feltevessel G o m b o c z szállt szembe (LXVII, 115), mondván, hogy az *-ódik, -ödik, -ózik, -özik* képzős reflexív származékokban soha nem volt *-v* elem, ezekben az *-ik* személyrag a reflexív jelentés tulajdonképpeni képviselője. Az *-odik, -ödik, -ozik, -özik*-ből fejlődtek szerinte a hosszú magánhangzós származékok. A két feltevés közül nehéz lenne véglegesen választani. A G o m b o c z véleményét az a tény látszik támogatni, hogy az *-ik* ősi funkciója valóban a visszahatás kifejezése volt, s bizonyos esetekben még ma is alkalmas az *-ik* önmagában is a reflexivum jelölésére (vö. *török, hallik*). Ezt igazolhatná az a jelenség is, hogy az *-ül, -ül* képzős visszaható származékok, melyekben az *-ú, -ü* G o m b o c z véleménye szerint is az ősi reflexív *-v* folytatója, soha nem jelentkeznek ikes alakban. A B u d e n z-féle véleményt viszont a hosszú magánhangzós származékok régi és népnyelvbéli többsége, s a rövid alakot ritka előfordulása támogatná. (Irod.: B u d e n z, UA. 101; G o m b o c z: MSFO u. LXVII, 115.; S z i n n y e i, NyH⁷ 76—77; S i m o n y i, TMNy. 440.)

-öz(ik), -öz(ik), oz(ik), -öz(ik).

kéretőzik: Éty káraócsony este békéretőtől hozzáójik éty szegény ásszony. elbeszélgetőzik: Ot(1) elbeszélgetőszünk.

átóközik: Akkor utójaóra máó igem bosszús lét, szitkózott, átóközött.

bocsolózik: 'kievickél, abbahagy vmit'. Dánolt, azutá még nem bocsolósztatot ki belőle.

tártózik: Az epörnye já aógaón tártózott.

fénőtőzik: Há fénőtősztem szépön, egyöm ki nem vetett égygik sē a fálumbéli ásszonyok közül.

A szlavóniai nyelvjárásban ez a formáns éppen olyan kedvelt, mint az előbb tárgyalt *-ód(ik), -öd(ik)*. Ez a képzőbokor csak annyiban különbözik az előbbtől, hogy egyik elemeként a gyakorító *-d* helyett a gyakorító *-z* szerepel. Ilyen módon ugyanazok a kérdések és feltevések vonatkoznak rá, mint az *-ód, -öd* képzőre.

-kód(ik), -kód(ik), -kod(ik), -kód(ik).

bálháószkodik: Éme, huyg bálháószkodik.

kérdőszkodik: Még májd azutáón akárok kérdőszkönygi.

ívelkodik: 'kering'. Máó nem ívelkodik benñem a vér, hanñem aól.

léeriszkodik: ...léeriszkodól, oszl nem láótám többel.

gondolkodik: Gondolkonnaóm, huyg elánnaóm.

vélékodik: Ű is úgy vélekódött.

A szlavóniai nyelvjárásban is — éppen úgy mint a köznyelvben — jelentkezik a képző hosszú és rövid hangzóval egyaránt. A képző eredetével foglalkozó magyarázatok végeredményében visszakanyarodtak S i m o n y i legelső feltevéséhez (Nyr. VII, NyK. XVII, 64). S i m o n y i a képző hosszúhangú változatának *-ó, -ő* hangjában a refl. *-v* nyomát sejtí, s a *-kod, -kód* alakot ebből rövidüléssel magyarázza. A *-k* szerinte mozzanatos eredetű, a *-d* pedig gyakorító képző. A képző körüli vita ezzel a magyarázattal elült, vagy legalább is hosszabb időre nyugvópontra jutott. Én azonban a magam részéről nem tudok ezzel a döntéssel tökéletesen egyet érteni. Nem látom tisztázottnak pl. azt a kérdést, miért szerepelnek a *-kod*-os reflexív származékok mindig *-ik*-kel s miért jelentkeznek az ugyanezzel képezett gyakorító származékok mindig *-ik*-telenül. Az természetes, hogy a refl. *-kod* nem fejlőd-

hetett a gyak. *-kod*-ból, mivel ez utóbbira csak a XVII. sz.-tól vannak adataink, de azt nem látom bizonyosnak, hogy a két képző mégis eredetileg nem azonos, s hogy a refl. *-kod* magánhangzójában valóban a refl. *-v* lappang.

(Irod.: Simonyi: TMNy. 445; Nyr. VII, 481, 492; NyK. XVII, 64; Budenz, UA. 70; Fokos: Nyr. XLII, 246—251; Szinnyei, NyH⁷ 77.)

-köz(ik), -köz(ik), -koz(ik), -köz(ik).

nevetkőzik: ... hun nevetkőzöt, hun szomorkodot.

törülködik: ... kendő ruvá, ákihő törülködnek;

szitkőzik: Mekkörölték ...ámér néhá szitkőzött?

bézaórkőzik: Bézaórkőzik még vélaógon.

érkőzik: 'ráér'. Máj fejöm, mikor érkőzök

ápolkőzik: Háót tē egyöm, még ápolkőzol is?

szitkőzik: ... szitkőzött.

iratkozik: Ásztáóm mēnnek iratkozni.

A képző tökéletesen azonos az előbb tárgyalt *-kod*, *-köd* visszaható képzővel, csak annyiban tér el tőle, hogy egyik eleme gyakorító *-d* helyett gyakorító *-z*. Ez a formáns a szlavóniai nyelvjárásban többnyire hosszúhangzós változatban jelentkezik. Éppen olyan eleven képző, mint a *-kod*, *-köd*.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 447; Budenz, UA. 71; Szinnyei: NyH⁷ 77.)

-ül, -ül

virül: Még á sirhálmaón is szēb viráóg virújon.

tanil: Mit kellöt tãnlñijã?

szoril: Odaszoril még ű is.

áóml: Elãómlt, áhucsom mēglãóttã.

merül: Émerüt á szãndzsbã.

mozdil: Még mēk sē mozdilt á láóny.

lódil: Akkor én innen kilódilok; Lódijon, én is házãmēgyök.

fordil: Fordij kerék máj ráód vérãd. Akkor á rēstã ráó fordil. Én ászt mēkcinyãóttãm, á gyerēk mēkfordilt.

Az utóbbi származékokban az *-ül*, *-ül* képzőnek gyakorító *-d*-vel bővült *-dil* (*-dül*, *-dül*) változata szerepel. Amint látjuk a felsorolt származékokban nagyon gyakran jelentkezik az *-ül*, *-ül* képző *-il* alakban. Az *-ül*, *-ül*, *-il* végű igékkel a következő *-il* képzős származékok állnak szemben: *épül* ~ *épüt*, *virül* ~ *virút*, *tanil* ~ *tanít*, *szoril* ~ *szorít* stb.). A jelenség magyarázatát l. műveltető *-ít* képző a.) A képző elemei: *-ü*, *-ü* (melynek diftongusi eredete is a visszaható *-v*-re enged következtetni) + *-l* gyakorító képző. Az *-ül*, *-ül* képző kétségtelenül magában hordozza a reflexív jelentést, valószínűleg ezért nem járulhat hozzá soha az *-ik* személyrag.

(Irod.: Gombocz, Mtnyt. II, 59—60; Budenz, UA. I, 103.; Szinnyei, NyH⁷ 77.)

Képzőllen visszaható igék.

törik: Törik á fogãd, momó fogãt törik!

csökik: 'összeesik, összehúzódik'. De á mámuz nēm csökött össze, hãnēm szējēlmēnt.

méktöpik: 'összetöpörödik'. *Méktöpöt máó* (az öreg ember).

szülik: *Máj mékszülik máó á gyerök*.

Az idézett példákban szereplő igéken az ikes ragozáson kívül semmi jelét nem látjuk a reflexív képzésnek, visszaható jelentésük azonban világosan érezhető. Az ilyenféle igékben még *Budenz* eredetileg a refl. -*v* képzőt sejtette (UA. 106) sokkal valószínűbb azonban *Gombocz* feltevése, mely szerint ezekben soha nem volt refl. -*v*, s a visszaható jelentés egyedüli hordozója bennük az -*ik*.

(Irod.: *Budenz*, UA. 105—106; *Gombocz*: MSFOu. LXVII. 115; *Simon yi*, TMNy. 440.; *Mészöly*: NÉNy. I, 67.)

A ható ige képzése.

-*hat*, -*het*.

mégmondhat: *Mégmonthassaók Dēbrēcembe, huyg miye fickók vānnak ętt*.

mēhet: *Nā, mēhessünk!*

ırhāt: *Ā tıjedet nēm ırhātık męg, mer hāmār monod.*

mēhet: { *Se nēm mēhet, sē nēm ılhet.*

ıekhet: *Gyerō szegic, mer nēm ıekhetök lē ededül*

kelhet: *Mikor ā dijőfā közelēbe ęrt, hānyāttāó eszöt, nēm kelhetöt fıl.*

āólhāt: *Mikor mágāóho jıl, fęnkölt, de nēm āólhātöl fıl.*

mōhet: *A köves ıl igyōnes, de ez olyan lógós, nēm is mōhetöl trābbā.*

hārāphāt: *Ākkor nēm hārāphāt ā kutyó, mer bészorıtom ā fogāót.*

bükhet: *Mikor āósosztām, nēm bükhetöm lē az āósót, hāót tēglā vót ā fıdibe.*

A ható ige a szlavóniai nyelvjárásban észrevehetően gyakrabban jelentkezik, mint a köznyelvben. Gyakoriságának magyarázata jelentéskörének bővülésében rejlik. A mai köznyelvi használatban a ható ige az esetek legnagyobb részében a 'lehetőség' kifejezésére szolgál. Ha pl. ezt mondom: *Még nem írhatok*, vagy: *akár mindjárt mehetek*, világosan érezhető, hogy a cselekvés végrehajtásához szükséges lehetőség meglétéről, vagy hiányáról van szó. A szlavóniai nyelvjárásból idézett példák legtöbbszörében közönségesen a *tud* vagy *bır* igével helyettesítenénk a -*hat*, -*het* képzőt. Pl. *Gyerő szegic, mer nēm ıekhetök lē ededül* ~ *Gyerē* segíts, mert nem bírok egyedül lefeküdni. *Mikor ā dijőfā közelēbe ęrt, nēm kelhetöt fıl* ~ nem bírt felkelti. A szlavóniai nyelvjárásban tehát mindazokban az esetekben, melyekben a köznyelv a *tud* vagy *bır* igét használná, a ható ige jelentkezik a 'tudás, képesség' mozzanatának kifejezésével. E mellett lehetőséget is jelölhet, éppen úgy mint a köznyelvben (vö. *Nā, mēhessünk*). A ható igenek 'tudás, képesség' jelölésére való felhasználása szintén a megőrzött régiségek sorába iktatható. A *hatni* igenek ez a jelentés -- *P a i s* szerint (MNY. XLI, 19) — korábbi 'valahová, valameddig elhat, elhatol, valamint áthat, áthatol' jelentésből fejlődött, s nyelvemlékeink tanúsága szerint különösen a személyragozott igenév előtt önálló igealakként szereplő *hat* volt a hordozója. Pl.: *JókaiK.* 24: ... *elmehez zabadon*, 'el lehet menned', de: *Münch.K.*: ... *nem hatsz egy fürtöt fejérre tenned*, 'nem tudsz, nem vagy képes', vagy: *Decsi*: *Adag.* 294. *Többet hat egy fondor*, *hogy nem mint sok jámbor többre képes, többet tud elérni*' (NySs. (Irod.: *Simon yi*, TMNy. 380; *Horger*: MNY. IX, 346; *P a i s*: MNY. XLI, 19.)

Denominális igeképzés:

E g y s z e r ű k é p z ő k.

-z

- börmetőz*: 'permetez' ... *nem láóccik rájtá, hügy még vám börmetőzve. aósóz: Mikor aósóztám, ...téglá vót á fődbé.*
mäggerébenéz: *Ásztaóm mäggerébenézűk.*
másinaóz: *Ámá másinaószunk.*
tembüroz: *Eszl út tembürosztám (kézzel horgolta).*
mékszöröz: ...mindönt mékszöröz.
kedvez: ... *ha kedvezöl életömnek, fénkelök.*
kötelez: *Em még gyáósz á koporsóra, akit ráószéyeznek.*
kötelez: *Ném vágyok szabád, kötelezstem magám.*
bornyázik: *Bornyázik á tehén.*
binókaózik: 'hintázik'. *Tē, Páli, mine (minek) nēm binókaózol? (Alap-szava: binóka: 'hinta'.)*
hibaózik: *Á füle ek kicsikét hibaózik.*
kiszaólkaózik: *Nēm szabád az ábrozba kenni á kezedet, mer kiszgólkaózik á köröm körül.*

raófájzik: *Raófájzott az unokaója.*

A szlavóniai nyelvjárás denom. -z képzős igéi között — jelentéskörük szempontjából — ugyanolyan típusú csoportokat különböztethetünk meg, mint a köznyelvi megfelelőik között. Az idézett származékok legnagyobb része valamilyen eszközzel való működést fejez ki: *aósóz*, *gerébenéz*, *másinaóz* stb. Elvont jelentésű származékok a *szerez*, *kedvez*, *kötelez*. Az *ikes* -z képzősök általában az alapszóban megnevezett tárgy létrehozását, vagy az azzal való ellátódást fejezik ki, így az *iktelen* -z képzős származékokkal szemben rendszerint reflexív jelentésűek (pl. *bornyazik*, *kiszaólkaózik*). A denom. -z képző eredetileg valószínűleg azonos a gyakorító -z-vel.

(Irod.: Simon yi, TMNy. 458—460; Szinyei, NyH⁷. 79.)

Egyszerű denom. -l.

- rēstaól*: *Ēggyik szitaól, máosik rēstaól.*
fēsül: *Béhosztá á vákarót, ávval fēsöltte még.*
tüzel: *Gázát tüzelök.*
raóncol: *Nēm kellött ászl raóncolni.*
kovaószol: *Ányikaóm éppön kovaószolni ákárt.*
mékfársángol: 'megszánkóztat'. *Mékfársángolhatod á kisássonnyt.*
csókol: *A vőlegény elolvási, elolvási, lécsókoli.*
vácsáraól: *Ákkor szoktunk vácsáraólni.*
kedvel: *Ászlát kedvelté, aki beszélt nekijá.*
pöröl: *Ēn igóm mékpöröltem. A gyerök összepöröltek.*
mégbaójol: *Pedig ász mégbaójoltaók.*
áótkörösztol: *Áz első még az utó éggyik kerék külője köszt áótkörösztolik á mácskaót (keresztbe átdugják).*
rendöl: 'rendez'. *Áhutyó lēhētēll, úgy rendöltém el.*
aórendöl: 'bérel'. *Nēm ű veltē még á háozát, hānēm úgy aórendolta.*
méggyüröl: 'gyűrűt vált'. *Méggyürölnek, ásztaóm mēnnek írátkozni.*
binókaól: 'hintázik'. *Nēm binókaóllt, többit nēm ággátott nekóm.*
évászkal: 'szétzilál, összekuszál'. *Vigyáózon, á legyek ē nē vászkajjáók á betűt, mēr á jó Istē sē raki összē.*

gőzöl: *Fiveket szétték, ázzal gőzölték.*

fogásol: 'boronál'. *Akkor megint fogásójok.*

szégyöll: *Akkor nem szégyölnek az embörök, ha vám bor.*

bucol: 'csókol'. *Mégbucolta a gyerköt. No csá, buccojjalak még.*

csúfol: *Á bódos legényék mék csúflottaók.*

Az *-l* egyszerű denom. képző egyike a nyelvjárás leggyakrabban alkalmazott formánsainak. A képző köznyelvi használatával szemben feltűnő, hogy mennyiséget, távolságot, tulajdonságot jelentő melléknevekhez járulva valamilyennek minősít, tart, állít (*sokal, kevesel*) jelentésben, valamint szint jelentő melléknevekhez járulván valaminek látszik (*piroslik, kéklík*) jelentésben nem szerepel. A származékok az egyetlen *csúfol* kivételével főnévből képezettek. Ha az alapszó eszköz — vagy szerszámnév, az *-l* képzős ige az ezzel való működést dolgozást fejezi ki, — éppen úgy, mint a köznyelvben: *rēstaól, fésül, tilól* stb. A származékok egyik jelentős csoportja az alapszóban megjelölt tárgyfogalom előidézését, vagy valaminek az ezzel való ellátását közli: *tüzel, raöncol, rendöl* ('rendez'), *csókol*. Az alapszó — ritkán — lehet elvontabb jelentésű, tulajdonságot, érzelmi állapotot jelentő főnév is, pl. *bájol, kedvel*.

(Irod.: *Simonyi*, TMNy. 453—456; *Budenz*, UA. I, 127; *Szinnyei*, NyH⁷ 79; *Zsirai*: MNy. XLI, 1.)

-ül, -ül.

elhígül: 'elájul'. *Éccör csak elhígült.*

mékpaórosül: *Gyöke Máóri mékpaórosült.*

mégáógásül: *Lévëndulá mégáógásült.*

méggyógyül: *Áki nincs háláórrá rendöllel, ánnak ván ótléklja, ám méggyógyül.*

pusztül: *ám máó épustült.*

gyöngül: *De mászt gyöngül az én inám.*

mékkékül: *Zód á kókény maj mékkékül.*

piszkül: *Ugy elpiszkilt á kezé. Há má épiszkilt, egyöm.*

szémol: 'simul'. *Ász mondi, de aláó tudol szémolni á legé hóná aláó.*

elsáóru á láóbám.

A denominális *-ul, -ül* képző azonos a reflexív *-ul, -ül*-lel. Amint az idézett származékok mutatják, a szlavóniai nyelvjárásban ez a formáns is *-ül, -ül, -il* változatban jelentkezik, éppen úgy, mint a reflexív *-ül, ül*. (az *-il* változat kialakulását l. refl. *-ül, -ül* a.)

-od(ik), -öd(ik); -úd(ik).

hidegödik: *Em még éhidegödöt, miből egyek.*

homáójosodik: *Hucsom béhomáójosották az áblákok.*

méggubaó sodik: 'megfázik' ... *báór* ('legalább') *méggubaó sodik.*

véláógosodik: *Mikor kezdöt véláógosodni, jénköttem.*

mégmáslágodik: 'megrészedik'. *Ázok máó, égyöm, mégmáslágották.*

mégrészögödik: *Há bálográ íszol, ákkor mégrészögödöl.*

bésötétödik: *Ném este, hánem estünnen, még mikor ném sötétödöd bé.*

sáórgüdik: *Máó méksáórgüdik á keszkenyöm.*

Ez a denom. *-odik, (édik) -odik* képző azonos a deverb. *-odik* képzővel. Jelentésre nézve tökéletesen megegyezik a denom. *-ül, -ül*-lel. Régebbi hangállapot megőrzője az idézett származékok közül a *sáórgüdik* alak.

-kod(ik), -köd(ik), -kód(ik), -kőd(ik).

szomorkodik: ... *hq nevetkőzött... hq szomorkodot.*

kevéjkodik: *Akkor csak kevéjkögyy.*

legénykodik: *Nē legénykēgy!*

törvényöskodik: *Törvényösködöt velünk.*

beleismeröskodik: *Ugy beleismerösköttek a láonyogba isz.*

A denom. -kodik, -kedik, -kódik azonos a visszaható -kodik kezzővel. A szlavóniai nyelvjárásban többnyire melléknévi alapszóhoz járul. Előfordul hosszú magánhangzós -kódik, -kódik változatban is.

-ít.

tisztút: *Mēktisztútottád a välláot?*

pirosít: *Pirosítik mágikát.*

bizonyít: *De az öreg bizonyította, hogy igaz.*

összërondit: *Az aprójszóág összëronditotta a tornáocot.*

melegüt: *Melegüti a kezét. Melegüdsz még.*

ëbolondít: *Üt is ëbolondítottaók.*

ëdögít: 'elpiszkol'. *Koszosz vágyok, mer a disznók ëdögítnek.*

mëkkeserüt: *Minde rosznak ëmontám, mer mëkkeserütöt.*

elsáorüt: *Elsáurótd a mámuszt.*

épüt: *Háózat épütöttek.*

eligazút: *Az a nánó osztá eligazútotta.*

A denominális -ít képző ugyanazt a hármas alakulást mutatja a szlavóniai nyelvjárásban, mint a kauzativ -ít. Előfordul tehát -üt, -üt és -ít alakban. A felsorolt származékok közül szokatlanabb a főnévi alapszóból képezett elsáorüt, és ëdögít. (Bővebben l. kauzativ -ít a.)

Deverbális névszóképzés:

Főnévképzők.

-ás, -és.

hidekfogaós: *Áki abból észik ászl elhagyti a hidekfogaós.*

időhúzáós: *Háót lelköm, ecs csak időhúzáós.*

jaóraós: *Áki nēm tuggya a jaóraóst, ász hucsq jüjön ëde.*

ijödés: *Oja valami ijödés vám bennē.*

türés: 'hajtás'. *Igy ván a türése.*

pusztílaós: *Házajüttem, hágy nézöm még a pusztílaóst,*

szitkózáós: *Oja szitkózáós tett.*

alakítáós: *Sëmi(!) alakítáóst nēm tettem rájta.*

épütés: *Nēm merneg belékápní új épütészbe.*

újítáós: *Bisalmá fáörül újítáóst létört (hajtást).*

dálláós: 'dal, nóta'. *Valami oja szëllet való dalláóst nē beszéjjon.*

áogyáós: 'az a hely, amit gabonyomtatáskor a lovak letapostak'.

fordílaós: 'forgás'. *A földrengést mine (miért) vëgyök észre, a fordílaóst még nēm?*

íráós: *...rëgerre íráós vót a hámubá, de sënki fën nēm olvásháltá.*

bájúkolaós: 'jajgatás', *...szëgény gperkök neki ánnák a nágy bájúkolaósnák.*

durránaós: 'pattanás'. *ëgy durránaós ván ëtt az érön.*

ménés: *Nēm ojan a ménésé neki.*

Az *-ás, -és* a szlavóniai nyelvjárásban — éppen úgy, mint a köznyelvben — a legelevenebb nomen actionis képző. A vele képezett származékok nagy része 'cselekvés' jelentésű: *építés, pusztítóás, időhúzóás, fordítóás, bájukolóás, ménés* stb. Vannak azonban olyan *-ás, -és* képzős származékok is, amelyek nem az eredeti nomen actionis jelentést őrizték meg, hanem jelentés-eltolódással a cselekvés eredményét jelölik: *durránaós* (pattanás), *tűrés* (hajtás), *dalláós* (nóta), *iráós* (*á hámuba iráós vót*), *ágyáós*. Az *-ás, -és* már a kódexek korában is élő nomen actionis képző, de csak később, az *-at, -et* formáns nomen actionis jelentésének elavulása után vált igazán elterjedt képzővé.

(Irod.: Szilasi, Nyr. IV, 58—62; Simonyi, TMNy. 472—475; Nyr. V, 100; XXI, 353; Szarvas: Nyr. XXI, 197; Szinnyei, NyH⁷/89; Budenz, UA. I, 201; Csüry: MNY. XXIII, 168 stb.)

-at, -et.

kereset: Éppen keresetire indultam.

báójolát: Akkor báójolát lesz, megdöglösnek a jószáógok.

baónát: Nagy az ém baónátom.

igézet: Igézettül cigány-gombot kötnek a kicsi kezire.

alkonyát: alkonyát lét, mire házagyüttünk.

böcsület: Igön tisztá viselet, cság böcsüledbe kel tártáni.

türet: Á váószon türet az á váószon, ákit béhengörgetnek.

búzahordát: Elméntem Gajnokékho az urámér, búzahordátkor vót éppen.

kápaólat: Ám mék kápaólatkor vót.

eszmélet: 'értelem'. Maór há az erő elháogy, akkor az eszméletöd is meggyengül.

térrekelet: 'ész'. Egész térrekelet vót maór akkor.

mēnet: 'menés'. Uján könnyen eszēt neköm á mēnet, minthá fíjátál lētem vóná.

nevezet: 'név'. Kudró nevezetü embēr vót.

viselet: Nēm sogbá kerüllek áelőtt ezök á viseletök.

aratát: Mēkkeszték maó az aratátot ész.

mágzát: Nēm ádott á jóátýá neköm mágzátot.

áóbráozát: ...boszorkáony áóbráozátú nánó vót.

A szlavóniai nyelvjárás *-at, -et* képzős származékainak egy része — mint megőrzött régiség — ma is az eredeti 'cselekvés'-jelentés hordozója (vö. *buzahordát, kápaólat, böcsület, mēnet, aratát, térrekelet* stb.). Ezek a származékok még annak a kornak a maradványai, melyben az *-at, -et* olyan eleven nomen actionis képző volt, mint ma az *-ás, -és*, tehát még a XVI. sz. előtti idők mélyéből mentette át a mába a szlavóniai nép nyelvhasználata. Az *-at, -et* képzős származékok kisebb része ugyanazt a jelentésváltozást mutatja, mint a legtöbb köznyelvi megfelelője, t. i. a cselekvésről a cselekvés eredményére való jelentés-eltolódást. Pl. *báójolát* 'varázslat', *viselet, mágzát, türet* 'göngyöleg, tekercs'. Az *-at, -et* képzőnek ez az eredmény jelentése megvolt már a kódexek korában is, de nem volt olyan általános, mint az actio-jelentés. Az eredményjelentés akkor válik általánosabbá, amikor az actio-jelentésű származékok többsége elavul, és az *-ás, -és*-sel formált nomen actionis veszi át az *-at, -et* képzős, cselekvést jelölő főnevek szerepét. Kétségtelenül a szlavóniai nyelvjárás erősen archaizáló voltának köszönhető, hogy egész sereg olyan *-at, -et* képzős származékot őrzött meg, amelyek a mai nyelvhasználatban már csak *-ás, -és*-sel ismeretesek.

(Irod.: Budenz, UA. 223—24; Simonyi, TMNy. 476—479
Szinnyei: MNy. XXI, 313; Melich.: MNy. XI, 347; Mészöly,
A HB. hangtörténeti és alaktani sajátosságai.

-ék.

ótalék: *Áki nincs háláórrá rendöllel, annak van ótalékja, am meggyógyil.*
ereszték: 'lejtős tető' ... *elviszik a csirbe, az ereszték aláó.*
éleszték: 'gyújtó'. *Ászl a kis sáramontáót éváóigccsok, de az nem éleszték.*
lívödék: 'pillangó'. *lívödék-véráóg*: 'petunia'. *Amá repül egy lívödék. —*
Am még lívödék—véráóg.

Nem nagyszámú és kétségtelenül régebbi időkben keletkezett származékok őrizték meg az *-ék* deverbális névszóképzőt a szlavóniai nyelvjárásban. A *lívödék* nemcsak hangalakjában, hanem jelentésében is ősbib nyelvállapot tükrözője lehet, a *lő* igének ősbib 'vet, dob' (vetődik, dobódik) jelentését őrizhette meg.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 488; Pais: MNy. XIV, 68; MNy. XXXVI, 301; XXXVII, 346—47; Beke: Nyr. LXII, 80—115; Szinnyei: Nyk. XLVI, 162; Horger, Melich Eml. 162.) *

-alom, -elém.

élelém: *Áv vót az élelmök.*
vonzalom: *Valámi oján vonzálmát éresztem iráóntá.*
félelem: *Ás sē tultá, mi csináójon á félelemtül.*
szerelém: ... *A szerelém oján kincs, ámit sēm pézér megvénni, sēm kérni*
nēm léhet.

Az *-alom, -elém* képzős származékok csak elvétve jelentkeznek a szlavóniai nyelvjárásban. Az idézett példákon kívül nem hallottam ezzel a formánssal alkotott származékokat. A felsoroltak közül is elavult alapszóból képezett a *szerelém*.

-dalom, -delém.

lakádalom: *Jünnek á lakádálombá.*
töredelém: *Náty testi töredelém vót.*
A *-dalom, -delém* kiépzőyel csak a fentebbi két származékot idézhetem a szlavóniai nyelvjárásból. Egyike a legritkábban használt formánsoknak.

-al, -el, -ál, -él.

hálaól: *Jó ász hálaól, mindőféle búbaónátnak vég.*
kötél: *A kötelet odá szoktok fútáni (kötni, hurkolni).*
lepél: 'nádfedél'. *A pizskájáót mēk fēndugik á lepélbe.*
Az idézett származékok közül a *lepél* a *lep* igének eredeti, betakar, beföd' jelentését őrizte meg.

-tal, -tel (-atal, -etel).

étel: *Áz étel utáóm mingyáó lēfekütt.*
ítal: *Odá szokot neki á nágy itálnak.*
növetel: *Jó nágy növetelű láón.*
A *-tal, -tel* képző eredeti cselekvés-jelentése az *étel, ital* főnevekben is megmaradt, eltérően a köznyelvi használattól, melyben az említett két főnév a cselekvés eredményét jelenti. Ritkán használt formáns.

Deverbális képzésű mellénevek:

-ákony, -ékony.

töredékony: 'törékeny'. *Fejér hábgöngy vót, vékony, töredékeny.*

feledékony: *Maó egyöm, igő feledékony vágyok.*

félékony: 'félénk'. *Maó estünnet nēm jó édedül, aki félékony.*

Az -ákony, -ékony képzős mellénevek éppenúgy, mint a köznyelvben, állandó tulajdonságot, szokást fejeznek ki. Ez a formáns is igen kevés számú származékban jelentkezik.

-atlan, -ellen.

keresellen: *Keresellen löfejet kēlet kibüknija.*

béhardatlan: *A búzaosztágok még mim béhardatlanok vótak.*

mozdilatlan: *Mozdilatlan aólaótt.*

kimonthátlan: *Kimonthátlan szenvedött.*

Az idézett példamondatok közül kettőben módhatározói használatban szerepel a fosztóképzős melléknév. A régiségben igen gyakori a fosztóképzős származékok módhatározóként való alkalmazása, az említett két eset tehát ősi nyelvváltozat megőrzésének tekinthető. Éppen az ilyen fajta használat alapján derült ki, hogy a képző -an, -en eleme módhatározó rag, a tulajdonképpen képző a -tal, -tel, melynek megfelelői megvannak a vogulban.

(Irod.: *Simonyi*, TMNy. 574—77; *Munkácsi*: NyK. XXV, 258; *Bekke*: Nyr. LIII, 15; *NyK.* XXXIX, 418; *Zolnai*: NyK. XXIII, 164.)

I g e n e v e k:

-ó, -ő.

jeszütő: *Feszütő ju, ávval, szorítik még (a vásznat).*

bútó: 'tető, borító'. *A bútója náód vót.*

lopó: 'tolvaj'. *Mindék félök, huty jünnek a lopók.*

mérő: *Ádok négy mérő arányát.*

aórváhagyó: *Szerelmes, édős aórváhagyó laónyasaóm.*

hájfonyó: 'hajfonat'. *Süveg aláó, konty aláó, hájfonyó aláó.*

aknasöprő: 'kéményseprő'. *Vót Tordincáon egy aknasöprő.*

aóldozó: 'áldozócsütörtök'. *Távaj aóldozókor réggel jütt az öreg.*

bükő: 'tövis'. *Nēm gécsa (szerb tövis) ez, ennek nindzs бүкője.*

eladó: *Búza szépön termőd, de nincses eladó eléjők.*

tápoगतó: 'halfogó szerszám'. *Ámá Véraóg nánó, odá (ott) foktám a tápoगतóval a Valkóba.*

pislogató: *Ám még ojam pislogató asszony.*

induló: *Mostán vágyunk indulóba.*

író: 'írnök'. *Jött az író még a jiskaór.*

adó: 'adósság'. *Húszzor dinaór adója vót maó akkor a nagy itál miatt.*

évő: *Áhont ván évő, ott elfogy.*

vonó: 'harangozó'. *Még nēm mēnt el a vonó harangozni.*

száóntó: *...égyik hejón ráonyúlik a tisztölendő úr száóntójaóra.*

kendő: 'törő'. *Neköm ván ek kicsike a kendő ruvaóba.*

sütő: 'sütő tők'. *Szereti-ē a török sütőt?*

lityégő: *Há lityégő pápuks, há nēm, csak pápuksnak mondik.*

ilő: *Kotylos ez, ilő tkk.*

hempējő: *Á Dúna hempējő hábjai vigyēnek.*

nyomdokó: 'a szövészék része'. *Ám megá nyomdokó.*

Az *-ó, -ő* képzős melléknévi igenevek nagy többsége — éppen úgy, mint a köznyelvben — a cselekvő személyt vagy dolgot jelöli, mégpedig főnévi vagy melléknévi használattal. Főnévi használatú igenevek: *bútó, lopó, bükö, író, vonó* stb. Melléknévi használatúak: *jeszűtő* (fa); *dórváhagyó, pislogató, lityegő, ilő* stb. Szép számmal akadnak szenvedő értelmű származékok is, amelyek a cselekvés tárgyát jelölik: *szaóntó, eladó, sütő, nyomdokó, hájfonyó*. Jelentheti ezenkívül a cselekvés eszközeit: *mérő, tápogató*, sőt magát a cselekvést, ill. annak elkezdését is: *Mostán vágyunk indulóba*. A melléknévi igenév tehát a szlavóniai nyelvjárásban is olyan polysemantismust, sőt talán nagyobb mutat, mint a köznyelvben. A különböző funkciók, illetve jelentéskörök alapján *Budenz* (UA. 191) arra gondolt, hogy a mai *-ó, -ő*-ben több külön képző olvadt össze, s ez a magyarázata a melléknévi igenevek polysemantismusának. Természetesen erre a magyarázatra ma már nincs szükségünk. Tudjuk ugyanis, hogy ugyanaz a képző is szerepelhet egészen különféle irányú funkciókban, s formálhat egymástól teljesen eltérő jelentésű származékokat. A képző valószínű alakja nyelvünk történeti korának kezdetén egy gutturális spiráns, s az előtte álló tövéghangzó.

(Irod.: *Simon* y, TMNy. 503—505; *Beke*: Nyr. XLII, 340; *Budenz*, UA. 190; *Szinnyei*: MNy. XXII, 237—38; *Melich*: MNy. X, 155; *Mészöly*: MNy. X, 204; *Györke* i. m. 13.)

-andó, -endő.

értendő: 'érthető'. ...*igön értendő beszéggye vót annak*.

látandó: 'látható'. *Látandó vót az igássáoga*.

A beálló cselekvés igenévet a köznyelvben is megőrzött régiségként használatos *halandó, jövőndő, állandó* -féle kifejezéseken kívül csak az idézett két példában hallottam. Ahhoz azonban ez a két származék is elég, hogy az általuk megőrzött jelentéssel kapcsolatban egy érdekes megállapítást tehesünk. Az *-andó, -endő* képzős igenévnek mai köznyelvi jelentése a beálló cselekvés (jövőndő), vagy huzamos ideig történő cselekvés (állandó, illendő). A tárgyas igék *-andó, -endő* képzős igeneve viszont leginkább szenvedő értelmű, pl. *fizetendő* 'amit fizetni kell'. Ezzel szemben nyelvtörténeti adataink bizonyossága szerint a régiségben gyakran használták a 'lehetőség' jelölésére: *FestK.* 247, 26: *Te bizonyágid igen hivendők lettek*: *testimonia tua credibilia facta sunt nimis* *ÉrdyK.* 115.: *Magamat látandóvá tēm* (NySz.). Mindkét idézett szlavóniai igenév ilyen értelemben szerepel: ...*igön értendő beszéggye vót annak* = 'igen érthető volt a beszéde'; *Látandó vót az igássáoga* = 'látható volt'. Az említett igenév tehát a szlavóniai nyelvjárásban ősi jelentés hordozójaként maradt meg.

(Isod.: *Simon* y, TNyNy. 505—506.)

-t, -tt. (Multidejű melléknévi igenév.)

szüvött: *Álatta szüvöd bélesz*.

veszött: *Em mind veszöd báb* (összeszáradt, apadt szemű).

ötözött: *Ötözöttge vännák?* ('vasárnapi öltözetben')

törött: ... *sürű töröd dög* (genny) *jüt ki belöle, mégis meggyógyilt*.

kötött: *Ámá rájta a kötöd gámboca* (a kebel aljára kötött csomó).

növelt: *Növelt láonyik vót*.

döglött: *Honnán hozi eszt a döglöt húst?*

A felsorolt példák közül, éppen úgy, mint a köznyelvben, a tárgyas igéből képezett igenevek, szenvedő értelműek (*szüvött, kötött, növelt*), a tárgyatlan igék származékai cselekvő jelentésűek (*veszött, törött, döglött*). A köz-

nyelvhez viszonyítva aránylag ritkán szerepel a szlavóniai nyelvjárásban a multidejű melléknévi igenév; e jelenség magyarázata valószínűleg az, hogy a nép nyelvének természetes menetébe nem mindig illeszthető be erőltettség nélkül. Inkább azt mondhatnók, hogy csak a már általános melléknévi használatban meggyökerezett származékok ismétlődnek, de újabb alakok nagyon ritkán jelentkeznek.

A multidejű melléknévi igenév képzője ősbibb fokon *-l*, mely fgr. *-lt*-re megy vissza. (A mai magyar *-lt* másodlagos gemináció eredménye.)

(Irod.: Simonyi, TMNy. 506, 622; Szinnyei: NyK. XXIII, 460; Horger, A m. igeragozás tört. 111; Melich: MNy. XI, 347; Sági: MNy. XXI, 65.)

-ni (Főnévi igenév).

lëvënni: 'lefénykepezni'. *Ezëket ity këne lëvënni.*

fëlnyünijä: 'a fonalat a szövéshez csőre tekerni'. *Äsztaón kël csövöl-szünijä*:

vetnijä: *nijä, szünijä vetöfäörä vetnijä.*

ülnijä: *Neköm s lë kël ülnijä?*

firkäölnijä: *Äszä a bágó äszt min telë firkäölnijä.*

cinyäölnijä: *Nëm szerelöm cinyäölnijä.*

vinnijä: *Ity szoktok vinnijä.*

mënni: *Betek szegény, osztä nëm bír mëni(!) mäör régllti.*

vonkolnijä: *Mindënd bé këlöt vonkolnijä, hutü hidög vän;*

innijä: *Ädog borcsäöt innijä.*

kifäkädni: *Jäj, neköm ki këlët fäkädni nevettel.*

äöltänijä: *Mäójus elsejë szokäölnäk mäójusfäöt äöltänijä.*

bëmënnijä: *Ojän koz nëmejik, nëm mernël bëmënnijä(!).*

lopnijä: *Nëm szabäd vëräögöt, epörnyët vaty szödörnyët lopnijä, mer jegy lësz ä kicsin.*

A főnévi igenév a szlavóniai nyelvjárásban előfordul a köznyelvivel egyező *-ni* képzős alakban, és igen gyakran szerepel egyes számú harmadik személyű birtokos személyraggal bővülve. A birtokos személyrag azonban palatális hangrendű szavakhoz is illeszkedés nélküli *-ja* alakban járul: *vetnijä, csövölnijä, vinnijä, bëmënnijä* stb. Csak egyesszámú harmadik személyű birtokos raggal hallottam akkor is, ha első személyű alanyra vonatkozott, pl. *Neköm is lë kël ülnijä*. A birtokos személyragos forma nemcsak a kellést szükségességet, lehetőséget kifejező igék mellett, s általában a köznyelvvel azonos alkalmakkor használatos, hanem általánosan elterjedt olyan esetekben is, amikor semmi nyelvtani feltételt nem kívánja. Pl. *Nëm mernël bëmënnijä. Nëm szerelöm cinyäölnijä.*

A *szokik* ige mellett legtöbbször személyragozott alakban használatos: *Ity szoktok vinnijä. ...szokäölnäk mäójusfäöt äöltänijä* stb., ezzel szemben viszont a *kell* ige mellett is találunk ragozatlan formákat. A birtokos személyragos alak indokolatlanul gyakori jelentkezésének magyarázatát talán az ilyenfajta példákban lehet kinyomozni: *Ädog borcsäöt innijä*. Itt érthető és természetes az igenév harmadik személyre vonatkozásának kiemelése, mivel az alany első személyű, s csak ilyen módon válik érthetővé, hogy kinek a javára történik a cselekvés. Az ilyen esetek analógiájára válhatott általánossá a főnévi igenév birtokos személyragozása.

(Irod.: Budenz, UA. 208; Simonyi, TMNy. 508—511; Szinnyei: MNy. XXXI, 217; Papp I.: MNy. XXXIII, 38; Melich: MNy. XXXIII, 65; NyK. L, 268.)

gem. + -al, -el (-val, -vel) (Határozói igenév).

békóttel: Az aógát rőzsének montáók, mást mēk há bé vān kóttel ěcs csomóba, úgy mondik: fásing.

gyēngüllēl: Ę vótám gyēngüllēl.

nyúttal: (A gegőt) úty csingáólik, hogy el vān nyúttal á tészta metérre zúgorólál: 'zsugorodva' Mind ity szeggóm, mēg zúgorólál szētem.

elēresztēl: ...el, vót eresztel.

fēlkóttēl: fēl vót kóttel.

loppál: Loppál fēlemelēm á fejem.

rāvátalozzál: Á tikőrrē ijēt tésznek, mikor fēl vān rāvátalozzál.

mēkhajtál: Mēgláóccik á hajtáósa, áhugy mēg vót hajtál.

tűrrēl: Máóskēp vót ez tűrrēl.

rendöllēl: Áki nincs háláórrá rendöllēl, ánnak vān ótálēkja.

sírrál: Ó, egyóm, háót tē vágyol, mondom sírrál.

A -va, -ve képzős határozói igenév a szlavóniai nyelvjárásban -v nélküli, -l-lel bővült alakban használatos. Az igenév képzőjének ez a változata márkódexeinkben is jelentkezik (KazK. 12: el fakada syral; ÉrsK. 313: el lan-kasztal NySz. stb.), s ma is él több magyar nyelvjáróterületen. A magashangú alak magánhangzója a szlavóniai nyelvjárásban zárt -ě.

(Irod.: Budenz, UA. 223; Simonyi, TMNy. 513; Balassa: Nyr. XII, 420; Szilasi: Nyr. XI, 109; XII, 128; Beke: Nyr. XLI, 193; Szinnyei: NyK. XLII. 222—224.)

Denomális szóképzés¹

Kicsinyítő képzők.

-d (fgr. *-nt).

kettőd: Máór ev vān, ez á kēttőd csák.

bácsid: 'bácsika'. Miská bácsid is mást jün.

kicsid: Ęk kicsid vót á kepőce ájjaón.

Árpád-kori nyelvemlékeink kedvelt kicsinyítője a -d Szlavóniában ma is élő képző. A szlavóniai nyelvjáróterület egyik legjellemzőbb nyelvi sajátága a kicsinyítő képzők feltűnően gyakori használata. Ez a jelenség is a megőrzött régiségek sorába iktatható, hiszen tudjuk, hogy régi nyelvünknek a mainál összehasonlíthatatlanul gazdagabb és elevenebb deminutív képzőrendszere volt. A -d ma már természetesen a ritkábban használt kicsinyítő képzők közé tartozik, de amint az idézett származékok is bizonyítják, kétségtelenül eleven formáns, világosan felismerhető deminutív funkcióval. A dem. -d-vel azonos a sorszámnévképző -d (*harmad, negyed*), és a gyakorító -d (*fárad, hasad*). Mind a három funkcióval jelentkezik a formáns már Árpád-kori nyelvemlékeinkben is, sőt rokonyelveink tanúsága szerint ez a hármas funkcionális tagoltság már a finnugor alapnyelvben is megvolt. A jelentésbeli hármasságot nem nehéz egy eredőre visszavezetnünk, a cselekvés elaprózódását kifejező gyakorítás és a kicsinyítés közötti összefüggés egészen kézenfekvő, de könnyen megmagyarázható ilyen alapból kiindulva a -d képzőnek egy nagyobb számsorból valahányadik egyed kiemelésére való felhasználása is, amely

¹ A többes szám jelével ill. a számképzéssel ezen a helyen nem foglalkozom, mivel céloom csak a szorosabb értelemben vett szóképzés feldolgozása. A többes szám képzésével kapcsolatban különben is csak az elem-ismétlődés (lovaikk emberek) jelenségéről, vagy a tövek használatáról (gyerkők) szóhatnék, mint nyelvjárás külön vonásról.

lényegében szintén elaprózásnak tekinthető. A jelentés végleges elkülönülése aztán az alapszavak jelentés-besugárzása folytán természetszerűen bekövekezett (vö. Zsirai: MNy. XVI, 8).

(Irod.: Budenz, UA. 252; Simonyi, TMNy. 554, 584; Szinyei, NyH⁷ 94, 99, 102; Györke: i. m. 51; Pais: MNy. VIII, 303; Zsirai, MNy. XLI, 8—10; Zolnai: MNy. XXI, 113.)

-ó, -ő.

kutyó: Egy borngú nátysáogú kutyó ült a kérésztúton.

nánó: 'nagyon öreg asszony'. Akkor láótá(!), hogy egy nánó szétveti a láóbaót. Vót itt egy boszorkáony aóbráozátú nánó.

baóbo: 'kis baba'. Odá téttem a kizs gyerök feje aláó, a baóboótekenyőbe.

Páló: Të, Páló, të méléd újek?

ápó: De sokáó gyüm máó ápó!

ápó: Á Poci ápó nóláója vót az.

aóngyó: Ámá jün Losá Débor aóngyó is.

Az -ó, -ő kicsinyítő (esetleg nagyító vagy becéző) képző a régiségben is gyakran jelentkezett, s eleven képzőnek tekinthető ma is. A *kutyó*, *nánó* szlavóniai származékokban nagyítást fejez ki, a *baóbo*-ban kicsinyítést, a többiekben becéző jelentéssel szerepel. Feltűnő a Haraszti községben lejegyzett *ápó* alak, mely gyűjtésem megmaradt részében egyetlen, de a teljes anyagomban nem egyedüli példája és bizonyítéka volt annak, hogy a harasztiak nyelvében ez a formáns veláris hangrendű szavakhoz gyakran járul palatális változatban. Az -ó, -ő képző azonos a valamivel ellátottat jelentő -ú, ű, melléknévképzővel. Finnugor eredetű.

(Irod.: Szilási: Nyr. XII, 252; Simonyi, TMNy. 560; Melich: MNy. X, 103, 154—155; Mészöly: MNy. X, 204; Pais: MNy. XXV, 349, 353; MNy. XXIX, 38; Zsirai: FgrRok. 77; Györke i. m. 11, 19, 43, 56; Lehtisalo i. m. 248.)

-sdi.

bürözdsi: Mënyy el ot vån a bürözdsi (pénztárca, tr.).

fényzdsi: Vët ki belöle a fényzdsit (pénzt, tr.).

vérözdsi: Vegyér rajta vérözdsit (húst, tr.).

szörözdsi: Ot szalád a szörözdsi! (macska, tr.).

Az -sdi kicsinyítő képzőbokr a köznyelvben is él, s csaknem kizárólagosan „a felnőttek különféle tetteit, műveleteit utánozó gyermekjátékok megjelölésére szolgál: betyárosdi, iskolásdi, katonásdi stb.” (Zsirai: MNy. XLI.) A szlavóniai nyelvjárásban a köznyelvi használattól eltérően, tréfás, játszi szóképzésben jelentkeznek, s valamilyen élőlény vagy tárgy nevéül szolgál, annak egyik legjellemzőbb tulajdonságát kifejező melléknévhez járulva. Ez a formáns -s, -d, -i elemi kicsinyítő képzőkből tevődött össze.

(Irod.: Simonyi: TMNy. 559; Zsirai: MNy. XLI, 10.)

-i.

aóngyi: Losá Débor aóngyi erépcseb lakik.

réri: Mikor visszajüttem, kérdött engömet, hogy mit mondott a rérije.

Máóri: Të Máóri, të mics csinyaóóol?

Az -i kicsinyítő képző a szlavóniai nyelvjárásban a ritkábban használt deminutiv formánsok közé tartozik. Különösen ritkán járul keresztnevekhez, s akkor is többnyire olyanokhoz, amelyekben az -i etimológikus hang,

amelyekből tehát egyszerű rövidüléssel is alakulhattak -i végű becéző formák. Képzőbokrokban azonban — amint majd a továbbiakban látni fogjuk — igen gyakran jelentkezik az -i.

(Irod.: Budenz, UA. 244; Simonyi, TMNy. 524, 542; Szinyeyei, NyH⁴ 80; Laczkó: Nyr. XXXVI, 307; Melich: MNy. X, 101, 102.)

-s.

bolondos: *Ék kicsikét ojam bolondos embörcse.*

betegös: *Az öreg asszom betegös vót.*

fejéres: *A jála (a kendő alapja) ojan fejéres.*

bumbus: *Igy ijögetik a kizs gyerköt: jön a bumbus.*

kutyus: *Am mék csak kicsi kutyus.*

Márizs: *Márizs is háótál jütt.*

Julizs: *Julizs nenikém hosztá.*

A köznyelvi használathoz hasonlóan a szlavóniai nyelvjárásban is él a -s képző eredeti kicsinyítést, becézést jelölő funkcióval, különösen keresztnevekhez, állatnevekhez járulva, s a tulajdonság gyengébb fokát jelöli melléknevekhez kapcsolódva. Keresztnevekben általában zöngésül (*Julizs, Marizs*). Az -s képző azonos a nomen possessoris -s-sel; finnugor eredetű.

(Irod.: Szinyeyei: NyH⁷ 93; Nagyszizigethy K.: Nyr. XVII, 359; Melich: MNy. XV, 3; Zsirai: MNy. XLI, 3; Lehtisalo i. m. 212.)

-ka, -ke.

herjóká: *Más sok a herjóká.*

viszke: *Hoz, bé vizskét. Máj vizsök éty kis meleg vizskét.*

kukoricáká: *Aggy éty kis kukoricákát nekijek.*

szömetke: *Mikor napám mékhált, a szömetkét összesöpörtök.*

lakadalmáská: *Jaóctunk lakadalmáskát.*

iskolaóská: *A gyerkök iskolaóskáót jaóctak.*

csipőke: *Bolond ez a légy, ehös, oszt oja csipőke.*

tojóka: *Nem szabad Lucá napkor várni, mer akkor bévárrik a ttkok tojókáó-jikat, oszt akkor nem tojnak.*

evőke: *Tárdzsd az evőkédet!*

békaóská: 'kézzel csomózott főkötőmintának egyik változata'.

leveleske: u. a.

szilváóská: u. a.

bínóká: 'hintá'.

alázatoskaón: *Ojan alázatoskaón szokod beszélni.*

ejnyéke: *Hájde, ehjnyéke, jó lét vóna béhozatni eszt a fényképezőt. Ejnyéke, de náty kaór!*

velőgoská: *É, de jó velőgoská van.*

étyke: *Hármádévön nem vót rájta csak étyke (a barackfán).*

A -ka, -ke egyike a leggyakrabban használt kicsinyítő képzőknek. Szlavóniai nyelvjárásbeli szerepe funkcionális és jelentéstani szempontból több esetben eltér a köznyelvitől. Az -s nomen possessoris képzővel ellátott névszókhoz járulva jelölheti a felnöttek foglalkozását, szokását utánozó gyerekjátékokat (*lakadalmáska, iskoláska*), vagy a természeti tárgyak formáját ábrázoló kézimunka-mintákat (*békaóská, leveleske, szilváóská*), -ó, -ő képzős melléknévi igenévhez járulva helyettesítheti a hasonló esetben állandó tulajdonságot, szokást jelölő, -s melléknévképzőt, vagy ugyanilyen helyzetben

kifejezheti a cselekvés eszköztét (*tojóka, evőke*). Sajátságos szint ad a szlavóniai nyelvjárásnak a határozóragos alakok és az indulatszók kicsinyítése (*dláozátoskaón, ejnyeke*).

(Irod.: Simonyi, TMNy. 545—48; Szinnyei: NyH⁷ 98; Csüry: MNy. XXVIII, 300; Zsirai: MNy. XLI, 5.)

-ika, -ike.

dinnyika: Égye még ő az apikáójával ászt a dinnyikaót.

pádika: Ász mondik mindörökké ott ül a pádikaón.

komika: Komiká, kijed belétojt a nádraógbá.

bácsika: Amá, Józsi bácsika, üjjö lē csá.

apika: Apiká, kísérje ki, egyöm öt.

ányika: Anyikaód isz akkor vót láóny.

szülke: Ász mondi tēnnap szülikém, egyöm vöd lē eszt a tárisznyaót.

Évika: Évika, gyerő csá háma!

pocika: Éty pociká vót a földön (vakond). Pocikaturáós.

rérike: Amá csá, mēnny el, hív rérikém. Ó, rérike, házá gyütt egyöm?

nenike: Más máó le van vével kijed édős nenikém (le van fényképezve).

rongyika: Égy rongyikaóba tettök.

ruvika: ... beléköttem éty kis ruvikaóba.

mindőfélke: Van ot mindőfélke.

lássikaóba: Lássikaóba megittám; mást máó nincen.

tisztikaóra: Lēhosztám a pallaósrul a hájmaót, mint tisztikaóra még rothált.

akkorika: Mint egy létycspés csak akkorika vót, oszt vérmérgöt kápot.

A -ka, -ke képző -i-vel bővült változatban igen kedvelt képzője a szlavóniai nyelvjárásnak. Kétségtelenül a -cska, -cske rovására, terjeszkedett; a mai köznyelvnek ez a legkedveltebb deminutív formánsa ugyanis a szlavóniai nyelvjárásban elenyészően kevés számú származékban jelentkezik, s ha megvizsgáljuk az idézett -ika, -ike képzős alakokat, több esetben megállapíthatjuk, hogy ugyanezek köznyelvi megfelelőit a -cska, -cske képzővel képeznénk, *rongyika* (rongyocska), *ruvika* (ruhácska), *dinnyika* (dinnyécske), *áptka* (apácska), *lássikaóba* (lassacskán) stb. Elemei: dem. -i + dem. -k + dem. -a képző.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 548; Szinnyei, NyH⁷ 98.)

-cska, -cske.

szüzecke: Elkötöttem(!) a sok szüzeckékre.

mēnyecke: Á kórógyi nyalká mēnyeckékre (Nd.).

kerekocská: { Kerekocská, dombocská

dombocská: { középütt a jukácska. (Gyermekmondóka.)

jukácska: }

A mai köznyelvnek ezt a legkedveltebb, legáltalánosabb kicsinyítő képzőjét szlavóniai gyűjtéséből csak az idézett származékokban tudom kimutatni. Meg kell jegyeznünk, hogy a két első példa egy népdalban, a többi egy gyermekmondókában szerepel, tehát az élő beszéd alapján lejegyzett szövegben egyáltalán nem fordul elő ez a képző. Helyét a szlavóniai nyelvjárásban részben az az -ika, -ike, részben a -csa, -cse demin. képzőbokr foglalja el. Az idézett származékok közül érdekes a vegyeshangrendű *kerekocská* a lak, mely valószínűen a *dombocská* analógiájára keletkezett. A képző elemei: (-s >) -cs + -k + -a elemi deminutív formánsok.

(Irod.: Simonyi, TMNy 543; Szinnyei: NyH⁷ 98; Zsiri: MNy. XLI, 5.)

-csa, -cse.

bápcsa: Mit visz kéd? *Bápcsaót*.

száórcsarápcsa: 'hosszú, fehér vászon alsónadrág'. *Az aóm, esz száórcsarápcsa*.

Gáóborcsa: *Haót éccer még aólmambá ez a Gáóborcsa jüt háza*.

borcsa: 'borocska'. *Ádok borcsaót innija. Bévetőttem Késá komáóho van-e máó neki új borcsaója*.

jopcsaób: 'jobbacsákb' *Eme a gyántaór (pálinka), ez jopcsaób ek kicsit*.

tikmonycsa: *No, mondok, van-é tikmonycsa, lét-é tikmonycsaót?*

ablakcsa: *Kicsi háóz vót, két kis ablakcsa vót rájta*.

asztálcsa: *Téd oda az asztálcsaót*.

taónyércsa: ... *taónyércsaót hosz ki*.

laónycsa: *Szerelmes, édös aórváhagyó laónycsaóm*.

aprócsa: *Á bágic (muslica-féle apró rovar) az az igön-igön aprócsa*

félmárékcsa: *Mindégyiktül csak éty félmárékcsaóval (kér babot)*.

aóngyócsa: *Aóngyócsa áltá*.

egércse: *Máósz, máósz egércse, ide máósz (gyermekmondóka)*.

melökese: *Na, kerósztjaónyom, éd még, még melökese*.

gyerökese: *Ez oján égyügyü gyerökese vót*.

tizenkettőcse: *Apró csibék vannák váty tizenkettőcse*.

nátyszerücsén: *Én a fejemön igő nátyszerücsén tudok vinni*.

szélcse: *Jó szélcse fűjik*.

időcse: *Ki (kell) tenni a jó időcsére*.

erépcseb: *Ot lákik erépcseb*.

istenkényércsájé: 'papsajt'. *Amá istenkényércsájé, amá mék tuskés gécsa*.

fejcsa: *Apró fejcsék marátták rájta*.

méjépcseb: *Kicsit méjépcseb vót*.

bögörccse: ... *bétészik bögörccsebe*.

erősepcseb: ... *mi (!) erősepcseb vágyunk*.

embörccse: *Né báóncsaótok, ojan jószívü embörccse*.

Körömcse: 'utcanév'. *Körömcsenék mondik, mēr kerekő vót az az uccá, csak az égyyk ódáláón vannák háózak*.

esőcse: *Máj máóm még gyün az esőcse*.

A -csa, -cse képző a szlavóniai nyelvjárás legelevenebb deminutiv formánsa. Kicsinyítő-becéző funkcióval szerepel. Rendkívül gyakori használata sajátos szint ad a szlavóniai nép nyelvének. Igen sokszor járul középfokú mellékevekhez és mód- v. állapotthatározókhoz is. A mai köznyelvben ez az ősi kicsinyítő képző már nem tekinthető elevennek, csak néhány régi származékban, vagy keresztnevek becéző alakjaiban jelentkezik: *tócsa, furcsa, Julcsa, Marcsa* stb. Annál gyakrabban találkozunk vele nyelvemlékeinkben. Eredeti alakja -sa. Elemei: -š + -a deminutiv formáns. A régi magyar -sa, se- később alakult -csa, cse-vé; -csa, -cse alakban már a XI. sz.-végén előfordul: Arpad contra *Feiercham*... *Feierche* (XI. sz. okl., Véghelyi-gyűjt. M. N. Múz. Törzsanyag, vö. Melich, MNy. X, 195). A képző szembetűnő terheltége a szlavóniai nyelvjárásban kétségtelenül ősibb nyelvállapot megőrzésének tekinthető.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 549; Szinnyei: NyH⁷ 98; Melich: MNy. X, 195; Pais: MNy. VIII, 300; XVIII, 29; XXX, 109; Lehtisalo i. m. 212.)

-sz, -c, -ca, -ica.

potykász: *Á potykászokat járaktá a kölekenyő melett.*

májmóc: *Kijed még nem láótot májmócot?*

gámbóca: *Amá rájta kötöd gámbóca.*

rérica: *Mén ki, rérica?*

tubicá: *Áblakodba háóltám, édös tubicáóm.*

Az említett formánsok — amint a származékok száma is mutatja — a ritkábban használt, kevésbé eleven kicsinyítő képzők közé tartoznak. Az *-ica* a palatális hangrendű szavakhoz is illeszkedés nélkül járul (*rérica*). A *-c* képző eredetileg azonos a denom. *-sz* névszóképzővel. A *-ca*, *-ce*, *-ica*, *-ice* képzőbokrókat sokáig a szláv eredetű formánsok közé sorolták nyelvészeink; ma azonban már úgy látjuk, hogy ezek is a magyar eredetű képzők közé tartoznak.

(Irod.: *Simonyi*, 'TMNy. 551; *Melich*: MNy. X, 253—4; *Gombocz*: NyK. XLV, 13; *Juhász*: MNy. XXIV, 104—108; 197—199. *Lehtisalo* i. m. 197.)

-pa, -pi.

báópa: 'bácsi, bátyó'. *Éjüttünk háza, Miska báópaót ot háttuk.*

báópi: u. a. *Gyuka báópi jüjjon csá bé.*

A *-pa*, *-pi* ismeretlen formánssal az idézett két származékot hallottam a haraszi nyelvjárásban. Kétségtelenül eleven deminutív jelentéssel szerepelt. Eredetére, ill. keletkezésére nézve kétféle magyarázatra gondolhatunk. Feltehetjük, hogy megfelelője az ősi fgr. *-*pp* képző, mely ugyan legfeljebb néhány bizonytalan származékban gyanítható nyelvünkben (pl. *közép*), s melyet nyelvemlékeinkből sem tudunk kimutatni. Ez azonban még nem okvetlen cáfolata előbbi feltevésünknek. El lehet ugyanis képzelni, hogy a szlavóniai nyelvjárás, melyben még a *-d* is eleven deminutív formáns, az ősráli *-pp* kezdetű képzőt is megőrizte néhány származékban. Ez esetben a *-pa*, *-pi* képzőbokor második eleme az *-a*, ill. *-i* kicsinyítő képző lenne. Gondolhatnánk azonban arra is, hogy a *báópa*, *báópi* alakok az *ápá*, *ápi* (*-ka*) analógiájára keletkeztek, hiszen a szlavóniai nyelvjárásban az analógiás hatások igen gyakran és erőteljesen érvényesülnek, és sokszor egészen meglepő változásokat eredményeznek. Ez esetben csak az *-a*, ill. *-i* elem tekintetű képzőnek, s ez a deminutív jelentés hordozója. A kérdés tüzetesebb megvizsgálása nélkül nehéz lenne eldönteni, hogy a *-pa*, *-pi* eredetére nézve melyik a helyes magyarázat; én a magam részéről az elsőt tartom valószínűbbnek.

(Irod.: *Lehtisalo* i. m. 263.)

A nomen possessi képzője:

-i.

koráóni: *Vól az a koráóni szilváóm dé két jáón.*

búti: 'bőjti'. *Búti szél, ná dudó* (babonás mondóka).

bódi: 'bolti'. *Nem kel neki bódi pirozs bokrétá.*

váórási: *Váórási embör vól.*

hájnáli: *Ákkor megdindült a hájnáli háránszó.*

szélaószlaji: 'szentlászói'. *A szélaószlaji rétő jáórtak a lovaikkakkal.*

régi: *...úty háóltám szülikémtül, hügy a régi öregök azok sohá ném háóromkóttak.*

Az *-i* nomen possessi képző a köznyelvi használatnál egyező jelentéssel és funkcióval szerepel a szlavóniai nyelvjárásban. A vele képezett származékok száma viszonylag kevés.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 577; Szinnyei, NyH⁷ 100.)

Nomen possessoris képző.

-s.

koros: *Maór korosz gyerkök vóták.*

kockaós: *Szünek ettül még nágyop kockaósákat is.*

kordés: *Döbröcömből kordésok vótak it, mikor a náty kánaóliszt aóftáók.*

gőzös: *Dráová higgyáóm mént a gőzös...*

csibés: *Ván csibés tük is (Fiastyúk).*

culaós: *Háót culaós karót laótták-ē maó (cula = 'szennyes ruha').*

egésségös: *Tē Juliská, hoján egésségös vágyol, nēm vágy-e maó ketten?*

szenes: 'tüzes'. *A szenes faót még, ahugy égött, utáóná hájítottok a kocsi-útra.*

vásaórnáplós: *Késá mēk jēnőtözöt vásaórnáplósán.*

rongyos: 'rongált'. *Há jorog á jód, mine (miért) nēm dülnek össze á háozák, aki rongyos?*

meszelés: 'meszes'. *Faóbjáóm pápá ég, mint a meszelés gödör.*

puráós: 'pulykás'. *Háót vóták egyóm Puráós nánónáól? (gúnynév).*

bábonaós: 'babonához értő'. *Á szomszédigba vót ijēm bábonaós ásszony.*

tüzes: 'lázás'. *Háót, há mégigéznek válakit, akkor az á bizonyos tüezés beteg.*

bihicsös: 'kelésforma kiütésekkel borított'. *Mikor ván egy embörö vágy ásszonyon oján sebök, náólung úm montáók: bihicsös.*

büdületész: *Oj nágy embör vól, hугy bődületész.*

báójos: 'gyógyítással és babonás cselekményekkel foglalkozó ember, vágy ásszony'. *De ázér osz méntek báójosokho.*

sáskós: 'tokos'. *Ej, de sáskós á csibe.*

monyás: 'a hímló neve'. *Áh hūncut, mer monyás.*

regyös: 'rāncos'. *Ázelőt regyös kebelet viseltünk.*

szöntös: 'borzas'. *Szöntös vágyok, mēr maóma nēm jēsülköttem.*

Az -s nomen possessoris képző a köznyelvhez hasonlóan a szlvanóiai nyelvjárásban is egyike a legeleveníbb formánsoknak. A vele képezett származékok részben főnévi (gőzös, báójos, kordés), részben melléknévi (szenes, rongyos, bihicsös stb.) használatúak. A származékok legnagyobb része 'valamivel bírót' jelöl, de jelenthet 'valamivel foglalkozót, valamihez értőt' is (kordés, báójos, bábonaós). Ez a formáns azonos az -s kicsinyítő képzővel.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 569; Szinnyei, NyH.⁷ 101; Zsrai: MNy. XLI, 2—3; Lehtisalo i. m. 212.)

-ú, -ű.

kicsi aólmú: *Igön kicsi aólmú vágyok, még igön ebör.*

jóizú: *Ákkor legaláp kenyérem légyen jóizú.*

gágáeszú: 'ostoba'. *Ejnye, ejnye, gágáeszú, ász mondi ápikaóm, á száó-jáóba á pípá, osz szidi á gyerköt.*

égyügyú: *Ez oján együgyú gyérökse vót.*

nágy növetelú: *...jó nágy növetelú láóny.*

Az -s képzővel azonos funkciójú és azzal általában azonos jelentésű képző, szerepköre azonban szűkebb, mint az -s-é. Csak jelzős főnevekhez járul, éppen úgy, mint a köznyelvben. Valószínűleg azonos az -ó, -ő nom. verb. képzővel. Lehtisalo ósurali -p kezdetű képzőre vezeti vissza.

(Irod.: Simonyi, TMNy. 571; Szinnyei, NyH⁷ 102; Nyr. XVII, 193; Lehtisalo i. m. 248.

Nomen caritivum:

-talan, -telen, -tlan, -tlen.

jókedvellen: Magaóba jókedvellen az ijen öregasszom, mint én.

növellen: 'névtelen'. Akkor növellen újal elsőb a száójaóba belécsöpöketni vizet abból a böögöréből.

hértelen: Ojá hértelen amá mékháll.

Gyűjtésemben csak az idézett származékokban szerepel. A felsoroltak közül is egy (*hértelen*) elhomályosult származék, és az eredeti módhatározó jelentésben használatos. A többi származékok valamitől való megfosztottságot fejeznek ki, éppen úgy, mint a hasonló képzésű köznyelvek többsége. (A képzőről bővebben l. deverbális nomen képzés *-talan, -telen, -atlan, -ellen* képzője a.)

A *-ság, -ség* képző.

katonáság: Nekija is megjütt a behivó a katonásáókho.

baótorság: 'pálinka (tr.)'. Megiszok két deci baótorsáógot, oszt nem íél tülem sënki.

boszorkáónyság: Vót náólunk ojan öregasszony, aki tudott ojam boszorkáónysáógot.

kiváónság: (A mit-mit csibe) a gázdaónak mindön kiváónsáógaót tejjesíti.

szabácsaóg: Mikor házajüt szabácsaóógra, akkor montá.

A *-ság, -ség* képző egyike a szlavóniai nyelvjárás legkritkábban használt formánsainak. Több esetben megfigyelhető, hogy ezt a képzőt olyankor is szívesen mellőzik, amikor a köznyelvben föltétlen használnánk. Pl. *Ojan válami ijödés vám benne* (e. h. *ijedtség*), vagy: *...mérjék még Pálit, a hoszsaót, még a szélessét* (e. h. *szélességét*); *A nápa békente magaót válami orvossal* (e. h. *orvossággal*). A képző jelentése a köznyelvvivel azonos.

(Irod.: Budenz: Nyr. I, 348; Simonyi, TMNy. 585—586; Gombocz: Nyr. XXVII, 341; Ö. m. 153—156.)

Megmaradt gyűjtésem alapján ennyiben állíthattam össze a szlavóniai nyelvjárás képző-rendszerét. Nagyon valószínűnek tartom, hogy kimaradt néhány olyan kevésbé eleven formáns, amelyet már csak néhány származék őrzött meg. Ez a tény azonban már önmagában is jellemző a képző mai életére. A példák felsorolásával sehol sem takarékoskodtam, sőt szándékosan nem rövidítettem meg a sokszor fölöslegesen hosszúnak tetsző példamondatokat sem, mert az adatközléssel a képző használatának megvilágításán kívül az a cél vezetett, hogy az ismeretlen szlavóniai nyelvjárás nyelvi anyagából minél nagyobb mennyiséget tegyek közzé. Csak ott nem közöltem az összes előforduló származékokat, ahol ezek nagy száma a teljesség megvalósítását lehetlenné, vagy fölöslegessé tette. Arra azonban vigyáztam, hogy ilyen esetben is annyi adatot közöljek, amennyi elegendő a viszonyításhoz, ill. a képző előfordulása gyakoriságának felméréséhez.

D. Bartha Katalin.

Szemponatok és adatok személyneveink újabbkori történetéhez

I.

1. A magyar személynévadás rendszere kialakulásának mai látásunk szerint utolsó fázisa, az állandó és öröklődő családnevek (vezetéknévek) megszilárdulása a XVII. század tájára általánosságban az egész magyar nyelvterületen bekövetkezett. E folyamat meggyorsítására nyilván jelentős hatással volt az egyének a nagyobb közösség életében való fokozottabb részvétele, illetőleg az, hogy a közösség az egyes embert személyében is számontartotta (adórajstromok, jobbágynyilvántartások, nemesi összeírások stb.); az anyakönyvezés bevezetésével pedig csaknem lezártnak, befejezettek tekinthető: kialakul a kételemű (család- és keresztnévből álló) név, amely azóta is változatlanul általános formája a személyek megjelölésének. Természetes tehát, hogy egy-egy települési vagy nyelvi egység jelenkori (illetőleg XVIII—XIX. századi) neveinek vizsgálata a nyelvtörténeti kutatás szempontjából csak másodlagos fontosságú, minthogy nem jár azokkal a tanulságokkal, amelyeket régi, okleveles anyagunk vizsgálatától remélünk, illetőleg több területen már le is vontunk.

A történeti kutatás időhatára azonban nem zárulhat le egyik vagy másik századdal, a mult vizsgálatának tehát nemcsak a régmultra, hanem a közelmultra is vonatkoznia kell. Ez a felfogásunk annál inkább jogosult, mert egy történeti — jelen esetben nyelvtörténeti — folyamat sohasem jut el végleges nyugvópontjára. Az azonos jelenségek egy időben és térben való összesűrűsödése ugyan gyakran kelti ezt a látszatot, de egyrészt az egész egységén belül a részletek — amelyeknek a vizsgálatára a hozzánk közeleső időkben több a lehetőségünk — már sokféleiséget, változatosságot mutatnak, másrészt ebben a látszólagos egységben is hamarosan megindul a differenciálódás, ha ez nem is mutatható ki azonnal.

Személynévadásunk terére alkalmazva az elmondottakat: az állandó jellegű családnév, melynek kialakulása a XIV. században indul meg, a XVII. században mondhatni az egész magyar nyelvterületen általános lesz ugyan, de némely vidéken, bizonyos társadalmi osztályok körében jóval később is „átmeneti” állapotot tapasztalhatunk. A kételemű név meglétét, sőt uralkodó voltát nem tagadhatjuk, de meg kell állapítanunk, hogy ezt gyakran váltja fel a népnyelvben az egyelemű név (pl. gúnynév); kételemű nevek esetében pedig az állandó jellegű családnév helyébe sok nyelvközösségben a ragadványnév lép. Általános a háromelemű (ragadvány-, család- és keresztnévből álló) név, de találkozunk négy-, sőt ötelemű névvel is. A családnevek állandóságát általában elismerve rámutatunk arra, hogy ezek is ki voltak és ki vannak téve a változásnak; a XVIII—XIX. században még gyakori a

¹ Az általánosan elfogadott „keresztnév” terminust használjuk, noha nem egészen megfelelő, mert e nevek egy része nem tényleges keresztnév.

családnevek természetes megváltozása, a XIX—XX. században ez túlnyomórészt mesterségesen, hivatalos úton történik. De nemcsak a vezeték-, hanem a keresztnévek is változnak, alakulnak az újabb korban is: új nevek kerülnek forgalomba, régiek új közhasználati formában jelennek meg, mások kivesznek a használatból stb., stb.

A nyelvtörténeti kutatásnak a későbbi korba való kiterjesztésén túl még egyéb szempontok is támogatják újabbkori személyneveink vizsgálatának fontosságát. Újabbkori, de különösen a mai névanyagunk vizsgálatában fokozott mértékben van alkalmunk a név szerepének, jelentőségének az egyén és a közösség életében való vizsgálatára, a név alaki, tartalmi, funkcióbeli változásai okainak felderítésére, törvényszerűségek megállapítására s e törvényszerűségeknek olyan területeken való alkalmazására, ahol a kutatás kedvező feltételei hiányoznak.

Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a mai állapottal minden további nélkül megmagyarázhatjuk a múlt homályos pontjait, de mai névanyagunk alapos ismerete, a nevek keletkezése alapjának, okainak, módjának a feltárása, a változások törvényszerűségének tisztázása, mindezek területi elterjedésükben, valamint történeti szempontból való vizsgálata mindenestre igen jelentékenyen hozzájárulna a történeti anyag néhány homályos kérdésének helyes értékeléséhez.

A továbbiakban — az eddigi munkálatok számbavétele után — ezeknek a problémáknak a tisztázásához szeretnék hozzájárulni néhány — az eddig gyűjtött anyagból, de főként a saját gyűjtésemből leszűrt — szemponttal, majd gyakorlatilag is néhány példát mutatni a további kutatás módjára, szempontjaira nem utolsósorban abból a célból, hogy bemutassam az anyag sokrétűségét, az ilyen szempontú anyaggyűjtés és kutatás fontos voltát.

2. Személyneveink újabbkori vizsgálatának az irodalma meglehetősen szegényes.¹

Számbajöhető összefoglaló munka egyáltalán nem jelent — az anyag szegényessége miatt nem is jelenhetett — meg. Lényegében tehát jóformán csak az anyaggyűjtő munkáról, névközlésekről beszélhetünk.

Jelentősebb névanyagot találunk a *Magyar Nyelvőr*ben, amely megindulásától (1872.) kezdve szinte megszakítás nélkül közli „Népnyelvhasználmányok“ című rovatában a beküldött névgyűjteményeket. E gyűjtemények jó része laikus gyűjtőktől származik, és hasonlóan egyéb e korbéli nyelvjárási közlésekhez, mai szemmel nézve igen sok gyengéjük van. A közlések alapján az illető közösség névadásáról alig-alig tudunk meg valamit. Nem derül ki a megkülönböztető nevek keletkezésének oka, gyakoriságuk aránya, az eredeti névhez való viszonya stb. Legtöbb esetben egyszerű névfelsorolást kapunk, amely gyakran egy nagyobb anyagból a nevek érdekessége, furcsasága alapján történt válogatás után keletkezett. Az érdekesség szempontjából történő válogatásnak az a következménye, hogy sok esetben éppen a jellegzetes névadási módok sikkadnak el a közleményben, s helyettük az ideig-óráig élő gúnynevek dominálnak. Hiánya a közlés jó részének az is, hogy a ragadványneveket önmagukban közli, s így az eredeti családnévanyag mibenlétéről, jellegéről s a ragadványnévhez való viszonyáról sem tudunk meg semmit. Az elmondottak nemcsak a *Magyar Nyelvőr* közleményeire, hanem a többi névközlemény jó részére is vonatkoznak. A *Magyar Nyelv*ben közölt személynévi anyag jórészt történeti, de figyelemreméltó

¹ A történeti anyagra vonatkozólag I. Benkő Loránd, A régi magyar személynévadás. Bp., 1949. Néptudományi Intézet. Ugyanő összefoglalta a magyar történeti személynévvizsgálat irodalmát is. (MNy. XLV.)

újabbkori anyagot is találunk benne, különösen gúny- és ragadványnevekre vonatkozólag (pl. IX, 92, IX, 284, XIV, 214, XXX, 128 stb.).

A *Nyelvészeti Füzetek* nyelvjárásmonográfiáinak az írói (a Nyelvőr gárdája) munkájuk függelékeként ugyancsak feljegyzik a feldolgozott terület személynévanyagát. Szép anyagot közöl pl. *Beke Ödön* Kemenesaljáról (NyF. XXXIII.), *Horváth Endre* a Bakonyaljáról (NyF. XXXIV.), de találunk személyneveket több más — a XX. század elején megjelent — nyelvjárás tanulmányban is (pl.: *Csoma Kálmán*, Jászberény nyelve Budapest, 1908; *Nagy József*, A csökölyi nyelvjárás. Bp., 1910; *Törös Béla*, A Beregszászi nyelvjárás. Bp., 1910; *Takáts Lajos*, Az apátfalvai nyelvjárás. Makó, 1926; *Túri Károly*, A ceglédi nyelvjárás. Szeged, 1930 stb., stb.¹). Ez az anyag azonban — éppúgy, mint a földrajzinevek és az állatnevek — nem illeszkedett bele szervesen a nyelvjárás tanulmányokba, s amikor a nyelvjárásvizsgálat (*Csúry Bálint* munkássága nyomán) szakszerűsödik, s részben egyes hang- és alaktani jelenségek beható vizsgálatára (jelenségmonográfiák), részben egyes népi foglalkozások (földművelés, fazekasság, kendermunka) szókincsének és munkamenetének pontos feljegyzésére (tárgykörmonográfiák) specializálódik, a személynévközlések (s általában a tulajdonnevek) teljesen el is maradnak nyelvjárás tanulmányainkból. Újabbana nyelvjárás kutatás keretén belül ugyan, de bizonyos mértékig már önálló studiumként jelennek meg Erdélyben *Szabó T. Attila* és tanítványai munkássága nyomán. (Vö. *Gálffy Mózes*, Keresztneveink becző alakjai a Borsavölgyén. Kvár., 1944; *Nagy Jenő*, Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón. Kvár., 1944; Kny. az Erdélyi Múzeum 1944. évi 1—2. füzetéből. *Márton Gyula*, Gúny- és melléknevek Magyarlónáról és Jegenyéről. Erdélyi Múzeum L. 88—93; *Szabó T. Attila*, Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból Kvár., 1947.)

Az erdélyi személynévmonográfiák megindulása és a szintén *Szabó T. Attila* nevéhez fűződő s már második évtizede folyó nagyszerű földrajzinevgyűjtés közötti összefüggést felesleges hangsúlyoznunk.

Néprajzi irodalmunkból a régiek közül meg kell említenünk *Krizs Jánost*, aki a székelyek közt gyakori család-, gúny- és keresztneveket jegyezte fel (Vadrózsák. 1863), továbbá *Jankó Jánost*, aki tetemes névanyagot gyűjtött össze Erdélyből és a Dunántúlról (vö. Kalotaszeg magyar népe; Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe; A Balatonmelléki lakosság néprajza stb.). Meg kell jegyezni, hogy *Jankó János* mind anyagának nagyságában, mind közlésének módjában magasan kiemelkedik nemcsak az őt megelőző, hanem — kevés kivétellel — az utána következő közlők közül is. Az *Ethnographia-Népelet* és a *Néprajzi Értesítő* régebbi évfolyamaiban szintén többször találkozunk az egyes falvak vagy vidékek néprajzi leírásához kapcsolt személy—, különösen ragadványneve közlésekkel. Az újabb közlemények — ezen a téren is jelezve a néprajztudomány történeti irányú érdeklődését — kiadatlan, jobbára a XVII—XIX. századból származó feljegyzések névanyagát is tartalmazzák (vö. pl. *Szabó T. Attila*, Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek a XVII—XIX. századból. Ethn. LI, 188—95). Mellőzve a különböző indítékú és célú, tudományos és népszerű faluleírásokban elszórtan található — komolyan alig számbajövő — névanyagot, megemlítem még, hogy a Magyar Tudomá-

¹ Az eddig megjelent névgyűjtemények területszerinti felsorolását megtalálhatja az olvasó a Benkő Loránd és Lőrincze Lajos szerkesztette Magyar Nyelvjárás Bibliográfiában.

nyos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében számottevő kéziratos névanyag van: részben XVI—XVIII. századi forrásokból, javarészt összeírásokból származó, részben kérdőívek segítségével gyűjtött mai névanyag. Valószínű, hogy jelentős kéziratban levő anyag lappang még más intézményeknél is.

Az anyaggyűjtésen túl meg kell még említenünk néhány elvi jelentőségű dolgot, összefoglalást vagy részletkutatót, amely újabbkori személynévkutatásunk ügyét előbbre vitte. Családneveink terén természetesen igen kevés van ilyen. Melich János egy cikkében (Magyar Nyelv XXXIX, 265) felhívja a figyelmet családneveink összegyűjtésének fontosságára s a vizsgálatukkal járó gazdag tanulságokra. Ugyanott az eddigi munkákat is számba veszi. Igen nagyjelentőségűek Mikecs László ilyenmű kutatásai. „Magyar nevek” című dolgozatában (Hitel 1943. 453 kk.) — abból a megállapításából kiindulva, hogy keveset tudunk a magyar névadás természetéről, neveink életéről — világos áttekintését adja a magyar családnevek rendszerének, és igyekszik rekonstruálni azok keletkezésének feltehető okát, körülményeit. Meglátásait „A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása” c. kitűnő munkájában (Kolozsvár, 1944. ETF. 171. sz.) hasznosítja, illetőleg dolgozza ki módszeresebben.

Gúny-, illetőleg ragadványneveinkről összefoglaló dolgozat csak a század elejéről van: Kertész Manó, a magyar személynévkutatás kiváló munkása, rendszerezte a Magyar Nyelvőrben megjelent névanyagot jelentés- és alaktani szempontból (Nyr. XXXI, 243—50). Mondanunk sem kell, hogy ez a néhány lapot kitevő, eléggé megbízhatatlan, hiányos és kevés anyagra épült dolgozat mai igényeinktől messze elmarad.

Több kutatót foglalkoztatott személyneveinknek egy, alaktani és a névkeletkezés lélektani szempontjából érdekes csoportja, azok a nevek, amelyek valamilyen határozott igealakból keletkeztek. A sokféle elszórt adatokat Szendrey Zsigmond foglalta egybe (Tulajdonnévül használt határozott igealakok a népnyelvben. MNy. XXV, 103—9). Ugyanő gyűjtötte össze és foglalta rendszerbe személynévi eredetű közneveinket is (Személynevek mint köznevek. MNy. XXXII, 248—59). Földrajzineveink és állatneveink tekintélyes része ugyancsak személynévi eredetű. Az elsőre nézve Szabó T. Attila dolgozatában (A személynevek helyneveinkben) találunk bő anyagot, a másodikra csak kisebb területről van összefoglaló vizsgálatunk Márton Gyulától (A kolozsmegyei Borsavölgy állatnevei. Kolozsvár, 1945).

A szorosabban nyelvészetinek nevezett (hang-, alak- és jelentéstani) vizsgálatok mellett felvetődnek az irodalomban azok a kérdések is, amelyek a nevek életére, a névnek a viselőjéhez és a közösséghez való viszonyára vonatkoznak. Tolnai Vilmos több cikkében foglalkozik a névdívatás kérdésével (pl. Napkelet I, 4. sz., XII, 331. stb.) Molecz Béla (A tulajdonnév esztétikája. Kny. a szentesi áll. rgimn. értesítőjéből. 1931) a tulajdonnevekhez fűződő esztétikai asszociációkra hívja fel a figyelmet. Különösen alapvetőnek tartjuk Kovalovszky Miklós dolgozatát (Az irodalmi névadás: MNy. XXX, 150, 210, 271; XXXI, 20), amelyben a névhangulatra, a névésztétikára s a nevekkel kapcsolatos egyéb jelenségekre hoz fel bőséges példát, s bemutatja az irodalmi névadás fejlődését a külföldi és a magyar irodalomban. A nevek irracionális természetével, a névmágiával, névvarázslással Solymossy Sándor (Névmágia. MNy. XXIII, 83), Zlinszky Aladár (A névvarázs. MNy. XXIII, 100), Lovas Rózsa (Név—lélek. MNy. XXX, 12—17) egy-egy cikke és Hart-

n a g e l S á n d o r dolgozata (A személynevek lélektanához. Bp., 1936. 44 1.) foglalkozik, de a kérdést mindegyik majdnem kizárólag nem-magyar irodalmi anyagon tárgyalja.

3. A magyar nyelvterületen ma élő névadási módok kutatásában két-kategóriát kell főképpen figyelembe vennünk (a keresztnevekről nem beszélve): a hivatalos család- vagy vezetéknevet s az ezt kiegészítő, sok esetben inkább felváltó, helyettesítő nevet vagy névcsoportot. Az utóbbira a melléknév, megkülönböztető név, ragadványnév, gúnynév műszót szoktuk használni, meglehetősen következtlenül. Ez a következtelenség főképpen a megfelelő részletkutatások hiányából ered, abból, hogy az anyag természetét nem ismerjük eléggé. Az ország különböző részeiről való nagyobb tömegű névanyagnak a kutatásba való bevonása, az egyes részletek módszeres vizsgálata és a problémák szélesebbkörű megvitatása után nyilván sikerül majd ezen a téren is tiszta helyzetet teremteni.

A terminológia pongyolaságát, sőt következtelenségét egyelőre én sem tudom kiküszöbölni, de bizonyos megjegyzéseket mégis szükségesnek látok megtenni.

A megkülönböztető nevek egy csoportja (itt most a megkülönböztető név mindenfajta nevet jelöl, amely a hivatalos név mellett vagy helyett az egyén megkülönböztetésére szolgál), pl. aligha volna ragadványnévnek nevezhető: azok a mondhatnám belső keletkezésű nevek, amelyek az apa vagy az anya (pontosabban a férfi vagy női ág felmenők) kereszt-, család-, vagy ragadványnevéből, illetőleg ezek variációiból váltak az utód nevévé. Ennek a kategóriának a határozott különválasztása viszont azért nehéz mégis, mert a felmenőktől szabályosan örökölt nevek egy része ragadványnévi eredetű.

Különbség van továbbá a ragadványnév és gúnynév között is, de ez a különbség sem határozható meg minden esetre érvényes formában. Mind-egyik különbözik a családnévtől abban, hogy általában nem állandó s nem öröklődő jellegűek, de egymástól csak bizonyos hangulati, érzelmi telítettség különbözteti meg őket. Ilyen szempontból nem gúny- és ragadványnévet kell egymás mellé állítanunk, hanem: vizsgálhatjuk a neveket (család- és ragadványneveket) érzelmi-hangulati tartalmuk szerint, így lehetnek gúnynevek, de dicsérő, bóknevek vagy egyszerű ténymegállapító nevek is. A névhangulat különben is igen relatív, valószínűleg közösségekként, de esetleg egyénenként is változó. A *púpos* név pl. tartozhatik hangulata szerint a *kis*, *nagy*-féle nevek csoportjába is. A *zsiros* ugyanúgy lehet elismerő, mint gúnyolódó jelző. Az is kérdés, hogy a nevet viselő milyen tartalmúnak érzi nevét.

Még jobban eltűnik a különbség gúny- és ragadványnév között, ha a kérdést diachronikusan vizsgáljuk. Észrevette ezt már Jankó János is (A Balaton-melléki lakosság néprajza 397): „némelyik (név) határozottan csúfolódó természetű, tehát gúnynév, ám csak addig, míg az viseli, a ki kapta s a kire talál; ha e név azonban már átszáll a gyermekekre, unokákra, csúfolódó természetét elveszti, s mint egyszerű megkülönböztető név ... melléknévvé változik“. Másutt (Kalotaszeg 128) azt a megjegyzést teszi: „A mellék- és gúnynevek közt sokszor bajos különbséget tenni. Amit az apa, mint gúnynevet viselt, a gúny éle a fiúra már nem alkalmazható és így a fiúnál az apa gúnyneve már melléknév természetű.“

Bizonytalanná válik azonban történeti szempontból a megkülönböztető név és a családnév közti válaszfal is. Nem a családnév kialakulásának korára gondolunk, tehát az ú. n. „dictus“-nevek és a vezetéknevek kérdésére, hanem arra az időre s arra a területre, amikor s ahol már általánosan ismert a „hivatalos“, az öröklődő családnév. A XVII—XVIII—XIX. szá-

zadból is szép számmal tudunk példákat felhozni az „öröklődő“ és „állandó“ családnév változására, más névvel való felcserélésére. Ez a „másik“ név nem mondható ragadványnévnek, mert az adatok tanúsága szerint nem az állandó név kiegészítője, hanem a helyettesítője, azzal egyenlő értékű. Amíg együtt említik őket a források, „alias“, „avagy“, „másként“ szóval kapcsolják egybe. De az egyén pontosabb megkülönböztetése céljából a családnévhez „ragadt“ ragadványnév sem marad meg eredeti funkciójában, gyakran már az első viselője életében önállósul s átveszi a családnév szerepét, az utódoknál pedig hivatalos névvé is válhatik.

A népnyelv névhasználati gyakorlatában sok vidéken ma is teljes virágzásban szemlélhető a vázolt állapot. Hivatkozhatom Jankó János, Nagy Jenő és mások megfigyeléseire, de a magam gyűjtötte anyagra is. Kemencén (Hont m.) pl. a hivatalos név helyett legtöbb esetben ragadványnév van használatban. Ez egy ideig és egyes esetekben az eredeti névvel kapcsolatosan fordul elő, majd az eredeti név elmarad, s az egykori ragadványnév a közhasználatban család névvé változik és öröklődik is. A valóságban tehát ez a családnév, a másik csak „hivatalos“ név, amelyről életében igen ritkán vesz tudomást viselője.¹

A megkülönböztető nevek vizsgálatában a következő kérdések merülnek fel: miért keletkeznek a megkülönböztető nevek, mi a keletkezésük módja, formája, továbbá hogyan változnak az egyén s a nemzedékek életén belül. Nézzük ezeket a kérdéseket egyenként.

A megkülönböztető nevek keletkezésének (éppúgy, mint előzőleg a családnevek keletkezésének) oka végső soron főképpen a megkülönböztetés szükségességére vezethető vissza.

Ha egy közösségen belül igen sokan viselik ugyanazt a családnévet, akkor a név már nem tudja betölteni eredeti funkcióját: új jegy hozzáadása szükséges az eddigiekhez, vagy pedig az eddiginek másik jeggyel való felváltása. Ez a legtöbb kutatónak tapasztalata: azokban a falvakban, ahol sokan viselik ugyanazt a családnévet, szinte minden esetben nagyszámú megkülönböztető nevet is lehet találni. Különösen így van ez akkor, ha a név második eleme, a keresztnév sem segíti elő a megkülönböztetést. Jankó János megfigyelése szerint „A Balaton melléken ... minden faluban van 5—6 kedvelt név s a gyermekeket erre keresztelik meg“ (A Balaton melléki lakosság néprajza 396). Ez az oka — a sok azonos családnév mellett —, hogy olyan sok melléknév keletkezik. Ugyanezt állapítja meg Kalotaszegről is. Márton Gyula félévszázaddal később ugyancsak változatlan helyzetéről számol be: „Lónán majdnem mindenkit Istvánnak vagy Mártonnak, Jegenyén pedig Jánosnak és Jóskának hívnak“ (Gúny- és mellékevek Magyarlónáról és Jegenyéről, Erd. Múz. L, 88) — ez és az egyes családok eltérébélyesedése tette szükségessé a megkülönböztető neveket. Ebből viszont az következik, hogy a megkülönböztető nevek vizsgálatában sohasem mellőzhetjük a keresztnévanyag számbavételét: milyen nevek használatosak, milyen arányban, mi a régi és az új keresztnévadás közti különbség stb.

¹ Dávod községben „ma alig ismeri valaki a maga törvényes nevét, s ha kataszterből, katonaságtól írást kap, előbb meg kell keresni a plébános párbébkönyvében, hol a ragadványnevek nyilván vannak tartva, kinek szól a hivatalos írás“ (Ethn. XXIX, 108).

Gyulajon „a ragadványnevek a falun belül vezetőknévként szerepelnek. Már két éve működtem itt, amikor megtudtam, hogy a Nyanyaiaknak nem Nyanyai, hanem Horváth a nevük“. (A kérdőívemre érkezett válaszból.)

Harasztiban „majdnem minden embernek van mellékeve, ők ezt nem is tartják gúnynévnek és főleg azt is használják“ (Népr. Ért. XII, 1911. 229).

A régi névnek újjal való felcserélésére egy nagykunsági jellemző példát hozok fel: „Nemes István az igazi nevem, de Keztyüs Istvánnak is hívják, Nagy Istvánnak is neveznek némelyek, azért, hogy Nemes István nevűek ketten voltunk atyafiak, és én nagyobb lévén a másikinál, úgy ragasztották rám a Nagy István nevet.”¹

Megtörténik azután, hogy a megkülönböztető név ismét elégtelenné válik a sok azonosnevű és azonos megkülönböztető nevű pontos megjelölésére. Ilyen esetben az eddigihez ismét új jegy hozzáadására van szükség. *Jankó* írja (Balaton, 397), hogy Fokszabadin a sok Varga közül a Majsáról származót *Majsai Vargának* hívták. De mikor ez a család is elszaporodott, lett *Márkus Majsai Varga* is. Dávodon a Simon nevűeket mind *Soválynak* nevezték. Ezeket azután ismét más és más jelzővel kellett ellátni, hogy egymástól megkülönböztessék: *Felsővégi Sovány*, *Szesztra Sovány* stb. (Ethn. XXIX, 108).

Természetesen új megkülönböztetőjegyül szolgálhat az is, ha az általánosan használatban levő keresztnév helyett ritka, szokatlan keresztnéveket adnak. Ez a tendencia az újabb időben a legtöbb faluban megvan, ahol igen sok a ragadványnev. Hallottam példát arra is, hogy az igen gyakori családnevet (Szabó, Kovács, Kis) viselők éppen ilyen okokból igen ritka keresztnévet adtak gyermekeiknek. Zalaháshágyon *Simon Zoltán*-nak azért adták a szülei ezt a keresztnévet, nehogy ő is *Bimbó Jancsi* legyen (a ragadványnevük Bimbó), mint az apja, nagyapja, dédapja.

De nemcsak a fenti esetekben ad a közösség új nevet egyes tagjainak. Névvel jelöli meg azokat is, akiknek a nevét nem ismeri, akik tehát voltaképpen „névtelenek”. Ez főképpen azokra vonatkozik, akik újonnan lesznek egy közösség tagjaivá: a beköltözők. Ezek a legtöbb esetben eredeti nemzetiségük vagy lakóhelyük nevét kapják. Igen fontosak ezek a nevek: ezek alapján rekonstruálható a kételemű nevek megszilárdulása óta eltelt idő népmozgalmainak kiindulópontja, iránya, intenzitása.

Az idegen nevet néha átalakítják (népetimológia), néha le is fordítják,² de a legtöbb esetben más nevet kap: *Német, Román, Orosz, Erdéli* stb., vagy pedig a foglalkozása, esetleg más jellemző adottsága alapján kapja a nevét: 1760: „Tóth alias *Bocskoros János* felföldi bojtár” (Nagykunság); 1808: „*Nagy* (Minyik) *Pál* helység kovácsa” (Szabadszállás); 1819: *Hosszú Imre* alias *Weichab* (Kiskunhalas); *Szücs Luka* szücs (Szabó T. A.).

Ha a név kiejtése, kimondása az új közösség tagjai számára nehéz, akkor méginkább megvan a lehetősége új név adásának.³

Az idegen nevének sok esetben maguk is közreműködnek abban, hogy új, a közösség névanyagába jobban beleillő nevük legyen. *Márkus Mihály* (Bokortanyák népe 204) idézi a nyíregyházi előljárásának 1815-ben kelt rendeletét: „Megtiltatik a vezetéknevek önkényes felcserélése egyik nyelvről a másikra átfordítani, akár egy betűt vagy szótagot megváltoztatni, hangzót nyújtani vagy rövidíteni.”

Nemcsak akkor keletkezik név, ha a közösség a saját szempontjából

¹ Ezeket és a többi nagykunsági adatot *Tálas Istvánnak* köszönöm, akinek a nagykunsági büntetőjegyzőkönyvekből (Szolnok, Vármegyeháza), a kunszentmiklósi és kiskunhalasi anyakönyvekből tetemes gyűjteménye van.

² Szentgálon pl. a herendi *Eisenbart* Lőrincet *Vazsbajcu Lőrincnek* szokták mondani. Vö. még: *Melich*: MNy. XXXIX, 278.

³ A név szokatlan voltát, leírhatatlanságát mutatják ezek az anyakönyvi adatok: 1745: „(a völgegy) *Vadkerti soáb legény*” (Kiskunhalas). 1750: „*Komák*: *Paraszárul* való *Németek*: *Antal* és *Felesége Éva*. a' másikkis *Péter* és *felesége Marinka* így vakokták ki a' magok nevét” (Becs völgye, anyakönyvi bejegyzés).

„névtelen“ emberrel áll szemben. A népi névadásra jellemző a név és viselője közti eredeti kapcsolat. Ha ez már nincsen meg, új, kifejezőbb, egyéniségének megfelelő nevet kap az egyén a közösségtől. Jankó írja (Balaton 398), hogy Balatonfőkajáron egy Kiss Ferenc nevű embert keresett, de így senki sem ismerte, csak Nagy Ferenc néven, amelyet magas termete miatt kapott. 1756-ban vallja valaki: „Vig Istvánnak hívnak, de hogy nagy ember vagyok, azért Nagy Istvánnak is hívnak“ (Nagykunság). Igen jelentős rétegnek gondoljuk ebben a csoportban a mesterségnevekből lett személyneveket. Szabó T. Attila alapos gyűjteményéből (Erdélyi népi mesterek stb.) látjuk, hogy a mesterember neve és mestersége az esetek igen nagy százalékában azonos. Nem valószínű, hogy öröklött nevekről lenne szó: *Lakatos Csizmadia Mihály* csizmadia, *Sztygyártó Nagy István* sztygyártó, *Rosnyai Lakatos István* lakatos stb. (Marosvásárhely). Az idegenből jött embereknek természetesen még inkább megváltozott a neve: „*Áts Óláh András* Kémerről való asztalos“, *Zeoch Lengyel Janos* jövevény“, „*Lengyel Zeoch Janos junior*“ stb. Ezek az adatok különben igen jó példák a családnévnek aránylag késői korban való kialakulatlanására is.

Általános szabályként azt mondhatjuk: Minél kevésbé tagja az egyén vagy valamely csoport a társadalom ama rétegének, amelytől az elnevezés kiindul, annál inkább ki van téve a neve a változásnak. A Lengyelországból szakadt koldusvezető gyerek neve: *Meztelen Zsófi* (Kunszentmiklós, 1757). A szolgák, szolgálók neve a régi anyakönyvekben fel sincs tüntetve: „Rajkó György szolgálója *Erzsi*“; „Kis János kapása“; „Felső Szabó István Kunszentmiklós elveszi Tason Lakó Kerti György szolgálóját, Julit (Kunszentmiklós)“ stb. Az erdőt-mezőt járó, állandóan helyváltoztató, vagy a közöségtől távol élő emberek, pásztorok, betyárok még inkább ez alá a szabály alá esnek. Ezért van a pásztorok legtöbbjének még a XVIII. században is olyan nevük van, amely alig lehet a viselőjüknel idősebb: *Nagyorrú Jóska*, *Tunnogó Gyurka*, *Tyúkláb juhász*, *Nincsen Túró juhász*, *Pipaszuri csikós* (Nagykunság) stb.

Tálas István írja a bakonyi pásztorokról (Ethn. L, 27): „A régi pásztorok nagy része nem is eredeti nevét viselte, csak ragadványnéven ismeretes, gyakran a törvényszéki vallatások során derült ki az igazi. A XVIII. század végi és a XIX. század eleji jegyzőkönyvek ilyen neveket sorolnak fel: *Disznóláb* nevű kanász, most *Járkáló Német*, másként *Lófejű István* kanász. *Horváth Istók*, ki magát *Dagasztatlan Tészta Gyurinak* is nevezeti. *Püspök*, másként *Mellyes Istók*, *Matics Istók*, vagy *Kis Pista*, *Ugodó Pistának* is hivatja magát, de közönségesen *Birkának* nevezték. *Mórócz János*, másként *Lovas Jancsi*, másképp *Dereskei Nagy Csont*-nak is hívattatik.“

Ezek az emberek nyilván igen gyakran változtatták helyüket s azzal együtt a nevüket is, úgyhogy nem ritka az ilyen eset: „Tizen negyedik vasban álló személy *Görbe*, másképp *Püpos*, másképp *Rimótzty*, másképp *Farkas*, igazában *Török József*“ (Nagykunság).

Itt kell megemlítenünk, hogy a magyar nyelvű közösségek mellett élő cigányok többnyire gúnyneveikön vagy keresztneveikön ismeretesek.

A gúnynevek keletkezésének oka már nem azonos teljesen az eddig elmondottakkal. Ezek keletkeznek akkor is, amikor a megkülönböztetésre való törekvés, vagy a bizonyos fokú „névtelenség“ nem okolja meg keletkezésüket. *Jankó* megfigyelése szerint „... a legsajátosabbak a legszenvedélyesebb falvakban születnek; híresek a bágyoni és kövendi gúnynevek, ezeket igazán az indulat szüli... Csegezen, hol az aranyösszéki falvak közül a legszelidebb magyarság él, a gúnynevek is felette ritkák“ (Torda, Aranyos-

szék, Toroczkó 282—3). Ezek a nevek peioratív jelentéstartalmuk és gyakran feltűnő, más nevektől eltérő hangalakjuk következtében nehezebben válnak általános használatú és öröklődő névvé — amíg jellegük viselője és a közösség tudatában feledésbe nem megy.

A megkülönböztető nevek keletkezésének módjára vonatkozólag meglehetősen bizonytalan anyagra támaszkodunk. Mint már mondtam, a kutatókat elsősorban inkább az érdekességek, a kuriózumok vonzották, pl. az úgynevezett „szavajárási nevek“, a határozott igealakok, mint nevek stb., úgyhogy a meglevő névgyűjteményekből a névadás különféle típusait, azok térbeli elterjedését megállapítani egyáltalán nem lehet. Néhány típusra azonban máris rámutathatunk.

Megkülönböztető neveink jó részét „belső keletkezésű“-nek mondhatjuk, ami azt jelenti, hogy a szülők (nagyszülők stb.) nevéből (kereszt-, vezetékvagy ragadványnevéből, illetőleg ezek variációiból) keletkezik. Az apai ág nevének öröklése a gyakoribb, de az anyai ág neve is gyakran válik megkülönböztető névvé, sőt van eset rá, hogy éppen ez a típus adja meg egy-egy közösség uralkodó névadási formáját (l. pl. a Kemencéről közölt névanyagot).

Az anyáról való szórványos névöröklésnek szinte az egész magyar nyelvtérben rátalálunk a nyomaira. Szórványos előfordulásakor a legtöbb esetben meg lehet állapítani, hogy pl. a feleség családjának a nagyobb jelentősége, társadalmi súlya volt az oka annak, hogy nevük megkülönböztető névvé lett és öröklődött. Öröklődik az özvegy anyja, valamint a tekintélyében férje fölött álló feleség neve is. Ilyen esetben gyakran felveszi a férj is a feleség nevét.

A nőgról való névöröklés igen gyakran olyan esetekben történik, amikor a férfi a feleség családjához költözik: „vő“ lesz. Mint ilyennek, a legtöbb vidéken (anyagi súlyának jelentéktelenségénél fogva) semmi tekintélye nincs,¹ ezért utódait sem az ő nevében nevezik (vö. Horger MNy. XXXVI, 184; Jankó, Balaton 397).

Társadalmi okai vannak az oldalági rokonság neve öröklésének is: a rokonnak t. i. a legtöbb esetben mint nevelőszülőnek öröklődik a neve, illetőleg válik megkülönböztető névvé.²

A megkülönböztető nevek másik nagy része ragadványnévi eredetű, amelynek a keletkezésénél a megnevezettnek testi, lelki tulajdonságai, életkörülményei, cselekedetei stb. játszanak szerepet.

Egy faluból (Velem) van adatom az ú. n. „házinév“-re: megkülönböztető névvé a háznak a neve (a ház régi tulajdonosának a neve) válik. Hasonló esetre hívja fel a figyelmünket Moór Elemér: „Rábagyarmaton ha valaki házat vesz vagy valahová beházasodik, feltétlenül örökli a ház egykori tulajdonosának családi nevét és attól fogva ezen a néven ismerik a faluban őt is, gyermekeit is. Ott ezt a nevet „falusi név“-ként szokták emlegetni (levélbeli közlése). Szerinte a szomszédos hiencknél kétségtelenül megvan ez a szokás.

Az újabb időben némely vidéken jelentős szerepe van népi névadásban a megkülönböztető név betűkkel (A. B.) való helyettesítésének. E betűk eredetileg a megkülönböztető név rövidítései voltak, de ilyen jellegüket már sok esetben elvesztették.

A névadás formáját tekintve meg kell vizsgálnunk azt, hogy a megkülönböztető név hogy viszonylik a családnévhez. Azzal együtt fordul-e elő,

¹ „A vő acs csak övő“ — mondják Alsónyéken. Ugyanitt a nőket férjhezmenésük után is általában leánykori nevükön ismerik, sőt vezetékvagy keresztnevükön is szólítják.

² Minderre a később bemutatandó névanyagban bőséges példát adok.

mint annak kiegészítője, vagy a nélkül, mint annak helyettesítője? Előtte vagy utána áll-e? Ha együtt fordul elő a család- és keresztnévvel, hol a helye azokhoz viszonyítva? Ebben a tekintetben az ország különböző vidékei (mint ezt a bemutatandó anyag is bizonyítja) határozottan más és más képet mutatnak.

A nevek sorrendje megváltozik ugyanabban a közösségben akkor is, ha nem köznapi, hanem bizonyos fokig hivatalos használatban fordul elő a név.

Vizsgálhatjuk továbbá a névadás formáját a nevek elemeinek szempontjából; ez szintén jellemző az egyes vidékek névadására.

Megkülönböztető neveink változásának, elmúlásának kérdéséről már az eddigiekben is szó volt: ugyanazok az okok, amelyek új név keletkezését, illetőleg használatba hozatalát eredményezik, a régi megváltozását, elmúlását, a használatból való kikapcsolását vonják maguk után.

A név az elnevezendő (illetőleg a nevet viselő) egyén és az elnevező közösség egymáshoz való viszonyának függvénye, a rajta vagy vele kapcsolatban végbemenő változások tehát a két tényező egymáshoz való viszonyában beállott változásra vezethetők vissza. Így névváltozást idézhet elő az egyén helyzetváltozása, a viszonyaiban, társadalmi állásában bekövetkezett változás, de a körülötte levő társadalom változása is. A változás különböző lehet: vonatkozhatik a név hangalakjára, jelentéstartalmára, hangulati velejárójára stb.

A nevek változását vizsgálhatjuk az egyén életén belül, de még több alkalmunk van erre a több generáció életére kiterjesztett vizsgálat folyamán. Bele kell kapcsolnunk a vizsgálatba a fellelhető történeti anyagot (anyakönyvek, végrendeletek, családi levelesládák anyaga, összeírások, tanúvallatások stb.) is. A változások törvényszerűségeit az egyes szűkebb nyelvi közösségek névanyagának hosszmetsetben való vizsgálata útján tudjuk legjobban kikutatni, de ezt a vizsgálatot területileg is minél szélesebbre ki kell terjeszteni.

Meg kell még említenünk a névváltozás hivatalos úton történő formáját, a múlt század óta igen nagy arányú „mesterséges” névváltoztatást is (vö. *Simonyi Zsigmond*: Nyr. XLVI, 201—5). Ez a kérdés szintén beletartozik kutatásunk körébe. Az így keletkezett nevek jó része ugyan nem illik bele a magyar nevek rendszerébe (vö. *Páris Dezsőnek* a névmagyarosítási szempontokról írt közleményeit: MNy. XXX, 115, 320; *Mikecs László* idézett tanulmányát a Hitelben, továbbá *Benkő Loránd*, „A családnévváltoztatás kérdései” c. tanulmányát, Msan. XVII—XVIII.), de vizsgálhatjuk bennük az egyes társadalmi osztályoknak a nevekkel kapcsolatos izlésváltozását (névesztétika) s a különböző szellemi s más áramlatoknak a névváltozásra, a névdivatra való hatását. Jelentős lépés lenne ezen a téren, ha a múlt századi hivatalos névváltoztatások már összeállított anyagát feldolgoznánk (Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. Bp. 1895).

II.

A következőkben bemutatok néhány névgyűjteményt az ország különböző vidékeiről. Ez az anyag nem egyforma értékű, teljesség, módszeresség tekintetében a legjobb is igen messze van attól, amit az ezután következő gyűjteményektől elvárhatunk. Ezt az anyagot ugyanis nem a dolgozatom első részében elmondottak szemeltartásával, alapulvételével gyűjtöttem:

azok a szempontok éppen anyaggyűjtés közben, az alábbi névanyagnak leg-
alább részben való ismerete után kristályosodtak ki, érvényesítésükre tehát
nem kerülhetett — különösen a gyűjtés első fázisában — teljes mértékben
sor. S hozzátésem azt is, hogy ez a névgyűjtemény nagy részében egy más-
irányú munkának, a Magyar Nyelvatlasz számára végzett gyűjtőmunkám-
nak a mellékterméke, ez is magyarázza az egyes községekből származó anyag
aránytalanságát. Közlésüket mindenestre szükségesnek és fontosnak tar-
tom: ez a névanyag a jelenlegi hiányos formájában is jó bizonyíték ahhoz,
amit névadásunk újkori története vizsgálatáról megállapítottunk; meg-
mutatja az utat a régi gyűjtőmódszertől az ezután kialakítandó felé s végül
már így is bemutat valamit a mai magyar névadásnak a táji tagozódással
jelentkező és különböző formákban megnyilvánuló eltéréseiből.

1. Kemence (Hont m.).

Igen kevés azoknak a száma, akiket a községben ne a ragadványnevé-
kön, vagy ne a ragadványnevéükkel együtt emlegetnének. Ennek oka főkép-
pen az, hogy igen sok az egynevű családok száma. Pl.: *Sági*-család (nem
személy!) van kb. 48, *Kalácska* 39, *Forgács* 22, *Bartos* 12, *György* 10, *Lencsés* 9,
Molnár 9, *Pásztor* 9, *Csáki* 8, *Kelemen* 6 stb.

Emellett a legtöbb családban — a legutóbbi egy-két évtizedet nem
számítva — általában azonos, aránylag kisszámú keresztnévanyag van
használatban.¹

Újabbban már nagyobb a változatosság a keresztnevekben. „*Légyen
más név is, ne mindig Józsi, Jancsi, Fero*“, mondta az egyik öregasszony,
akinek inkább az Ibolya, Vilmos, Károly név tetszett, mert ez az „újmo gyi“.

A megkülönböztető neveknek általában nincs gúnyos érzelmi velejáró-
juk. Maguk a megnevezettek is hozzátésszik az eredeti nevükhöz azt a nevet,
amelyen a mindennapi életben emlegetik a falubeliek. Annyira, hogy az ere-
deti név sokszor teljesen feledésbe is megy. Adatközlőim gyakran bizony-
talanok voltak abban, hogy a kérdéses személy, akinek a megkülönböztető
nevét (az általánosan használt nevét) említik, voltaképpen *Kalácska*-e vagy
Sági. Sokan a saját felmenőiket is kizárólag ragadványnevéükön ismerik, pl.
az anyát, de különösen a nagyszülőket. (Ennél messzebbre nem nyúlik az
előzőkről való ismeret.) Az iskolában (a személynévi kérdőívek kitöltése-
kor) több gyereknek a tanító mondta meg, hogy is hívják valóban az

¹ A keresztelési anyakönyv adatai szerint az 1860—64-ben megkereszteltek
névstatisztikája: Ágnes 2, Alajos 1 (nem kemencei), *András* 16, *Apollonia* 1 (nem
kemencei), *Albert* 4 (közülük 3 cigány), *Bertalan* 1 (cigány), *Borbála* 34, *Erszébet* 55,
Éva 2, *Ferenc* 15, *Franciska* 8, *Gizella* 1 (iparos), *Gusztáv* 1, *György* 19, *Ida* 1 (iparos),
Ignác 21, *Imre* 2, *István* 43, *János* 51, *József* 41, *Júlia* 24, *Karolina* 1 (cigány), *Katalin*
11, *Klára* 1, *Lajos* 1 (iparos, kereszta pja a fővadász), *Mátyás* 3, *Magda* 1, *Mária* 78,
Menyhárt 10, *Miklós* 1, *Mihály* 13, *Pál* 1 (pásztor), *Péter* 2 (egyik pásztor), *Rozália* 5,
Simon 1 (iparos), *Sándor* 4 (1 iparos, 2 cigány), *Teréz* 2 (1 cigány), *Veronika* 8, *Viktória* 5,
Zsófia 1 (perőcsényi juhász), *Zsuzsa* 1 (cigány).

Ebből a statisztikából világosan kiténik, melyek voltak azok a nevek, amelyek
szinte minden családban előfordultak. Az új nevek meghonosodásának útja is kimutat-
ható. Megjegyzem, hogy pl. *Sándor* név, amelyet *Huszár Sándor*, a baráti földesúr viselt
ezen a vidéken először, éppen azért nem terjedt el a lakosság között, mert mint a fenti
és későbbi anyakönyvi adatok is mutatják, cigány névvé vált.

A keresztnévadás mai állapotát — és az előbb bemutatotthoz képest történő
változását mutatja a kemencei általános iskola felső négy osztályában 1947-ben ki-
töltött személynévi kérdőívemről készült statisztika: Ágnes 1, *András* 3, *Béla* 5, *Bor-
bála* 1, *Endre* 1, *Erszébet* 12, *Etel* 1, *Ferenc* 4, *Gábor* 1, *Géza* 2, *Gizella* 3, *György* 1,
Ibolya 1, *Ilona* 6, *Imre* 1, *Irén* 4, *István* 5, *János* 6, *József* 4 (szülő még 9), *Katalin* 3,
Lajos 5, *László* 6, *Magda* 5, *Margit* 8, *Mária* 16, *Márta* 3, *Miklós* 1, *Pál* 1, *Sándor* 4,
Teréz 1, *Tibor* 2.

anyját. A nagyszülők neve pedig szinte szabályszerűen a faluban emlegetni szokásos formában került a kérdőívre: *Vince Csöre*; *Havas Csöre* (*Csöre* az *Erzsébet* becéző változata), *Zábrágyi György*, *Csomó Mári*, *Kumpér Erzsébet* stb.

A megkülönböztető nevek jó része Kemencén a család női ága nevéből keletkezik. A nő férjhezmenetel után is tovább viseli nevét (vagy ragadványnevét) s leggyakrabban azon emlegetik, nem férje nevéen, s ezt a nevet kapják a gyerekek, sőt igen gyakran a férj is. A következő típusokat találtam:

A megkülönböztető név az anya vezetékeve:

Forgács Erzsébet = *Bërnät Örzsi*

Forgács György = *Vince Gyurá*

Forgács István = *Pintér Istvân*

Molnár István = *Ungâr Istvân* stb.

Az anya keresztnéve:

Bedros János = *Gizël János* (Bedros János *gizël*)¹

Kalácska György = *Máricsko bácsi* stb.

Az anya ragadványneve:

Lencsés Lajos = *Bohó Lajos* (Lencsés Lajos *bohó*): anyja *Bohó Mári* volt.

Sági József = *Dülle Józsi* (Sági József *dülle*): anyja *Dülle Borcsa* volt.

Az anyai nagyapa (vagy az após) vezetéke- és keresztnéve, illetőleg a feleség vezetéke- és ragadványneve:

Kalácska János = *Bártus Fërenc Jáncsi*

Molnár János = *Forgács Márci Jáncsi*

Kalácska György = *Bártus Fërenc Gyurá*: az anyjuk *Bartus* lány volt

Molnár János = *Molnár János Nátyfërenc*: a felesége *Nátyfërenc Örzse*.

Lakatos István = *Györrik Mättyäs Pistyi*

A feleség ragadványneve:

Lantos Simon = *Tormá Simon*: A felesége Györrik Erzsébet = *Tormá Erzsébet*.

Iván Márton = *Dirigá Márci* (Iván Márton *diriga*): a felesége Lestár Borbála = *Dirigá Borcsa*.

A nőágtól eredő nevek mellett szerepe van a férfiágról való nevéadásnak is.

A megkülönböztető név az apa keresztnéve (legtöbbször becézett formában):

Bartus György = *Lälä Gyurá*: Az apja *Bártus Lajos bërci* volt

Kalácska József = *Mätty Jöskä*

Kalácska Ignác = *Márci Náci*

Pásztor Pál = *Márciká Páli* stb.

Sági János = *Pálykó János* (Forgács János *pálykó*)

¹ A nevek közlésének módja: Az első helyen a hivatalos családi és keresztnév áll. Utána (vele = jellel összekapcsolva) az a név, amelyet a mindennapi életben használnak, tehát a ténylegesen élő név (dőlt szedéssel), a zárójelben levő név a hivatalos használatú formát jelöli.

Az apa vezeték- és keresztnéve:

Sági Erzsébet = <i>Sági Gyuri Bözsi</i>	Sági György = <i>Sági Gyuri György (Sági Gyuri gyuri)</i>
Sági István = <i>Sági Gyuri Pityó (Sági István gyuri)</i>	Sági János = <i>Sági Gyuri Jáni (Sági János gyuri).</i>
Sági István = <i>Sági Gyuri Pistyi (Sági István gyuri)</i>	

Az apa ragadvány- és keresztnéve:

Forgács Mária = <i>Kisjancsi Märi</i>	Bedros János = <i>Kisjancsi Jäni</i>
---------------------------------------	--------------------------------------

Néhány esetben a feleség is átveszi a férj ragadványnevét

Forgács Mária = *Bohó Märi*. A férje Lencsés Menyhárt *bohó*.

Kelemen Ferenc = *Marton Ferenc* felesége is megkapta a *Marton* nevet: *Marton Märis*.

Az öröklődő ragadványnevek keletkezésénél a következő tényezőknek van szerepe:

A mesterség, időszakos vagy állandó foglalkozás:

Forgács József = <i>Bognär Józsi</i>	Kemencei Sándor = <i>Juhász Sändor</i>
Györök György = <i>Vargá György</i>	Szabó István = <i>Dudás Pistyi</i>
Kalácska István = <i>Csikász Pistyi</i>	Kerekes István = <i>Méhész Pistyi</i>
Sági József = <i>Csizmágyi József</i>	Sági József = <i>Csárnokos Józsi stb.</i>
Sági András = <i>Fárágó András</i>	

A jelentéssel bíró eredeti vezetéknev által — különféle alapokon — asszociált más fogalom:

Juhász István = <i>Gedás Pistyi</i>	Mészáros István = <i>Sonka stb.</i>
Juhász József = <i>Kosocská</i>	

Valamilyen testi tulajdonság:

Fehér József = <i>Sebés Józsi</i>	Pásztor József = <i>Szöszke Józsi</i>
-----------------------------------	---------------------------------------

Valamilyen lelki tulajdonság:

Sági Ignác = <i>Kótya Náci</i>	
Sági Mihály = <i>Hulya Misá</i> (ez már gúnynév, eredetibb megkülönböztető neve <i>Ámbruzs</i>)	

Feltűnő szokás, mondás:

Sági Mária = <i>Megyék Märi</i>	Sági József = <i>Sági József testvér stb.</i>
Györök Ignác = <i>Mágadvágy Ignác</i>	
Pásztor István = <i>Komá Pistyi</i>	

Egyéb, nem közvetlenül az elnevezettre vonatkozó tulajdonság:

Sági József *vastáblás* az ő előde csináltatott először a háza ablakára (tűzeset ellen) *vastáblát*.

Megemlíthetjük még azt az esetet is, amikor az eredeti név valamennyire elváltozott formája él a köztudatban:

Bedros Ignác = <i>Bëdrus Näco</i>	Dretyovszki = <i>Brégyócki stb.</i>
-----------------------------------	-------------------------------------

Feltűnő, hogy az előző lakóhelyet jelölő névre — amely névadási forma más vidéken elég gyakori — itt egyetlen biztos adat sincs.

A névadás külső formáját tekintve Kemencén a következő típusokat látjuk:

1. Egyeleműek a gúnynevek: *Mászli, Gézü* stb. Egyrészükhöz azonban hamarosan hozzájárul a keresztnév is, különösen akkor, ha a gúnynev már vesztit eredeti hangulati velejárójából.

2. Kételeműek:

a) a hivatalos vezetéknev + keresztnév:

Bodrogi József, Léstár János stb.

b) megkülönböztető, ill. ragadvány- vagy gúnynev + keresztnév: *Lalá Gyurá, Dudás Pistyi, Pocik Ferkó* stb. A keresztnév általában becéző formában szerepel.

3. Háromeleműek:

a) Vezetéknev + keresztnév + ragadvány- vagy megkülönböztető név: *Sági József dülle, Sági István Gyuri*. Ez a forma használatos a hivatalosabb jellegű megnevezésre, így írják sok esetben maguk is, így mondják az idegeneknek is. Éppen ezért a gúnyneveknek ebben a kategóriában nincsen szerepük.

b) Vezetéknev + megkülönböztető név + keresztnév: *Sági Gyuri Pistyi*. Ez az előző alcsoportban második példaként említett név szokásos említési formája.

4. Négyelemű: névre csak egy példát találtam: *Molnár János Nagy Ferenc*; amikor is a megkülönböztető név maga is kételemű, s az eredeti vezeték- és keresztnév után áll.

A megkülönböztető nevek idejérelig lehet valami bizonyosat mondani. Történeti adatokhoz nem jutottam hozzá, amelyeket láttam, azokban ezek a nevek nincsenek feltüntetve. De ha szerepelnének is, akkor sem tudnánk bizonyosan, hogy a szóbanforgó kereszt- vagy családnév megkülönböztető névi funkciójában ugyanazon család keretén belül szerepel-e, mint ma. Sőt, nagy a valószínűsége annak, hogy a ragadványnév azonossága — különösen a kereszt- és családnévekből származó nevek esetén — egyáltalán nem jelenti a származászerinti összefüggést is. Az egyetlen „vastáblás“ melléknévnek akadtam régebbi (kb. 100 évvel ezelőtti) feljegyzésére.

A ma használatos megkülönböztető nevek egy-két-három nemzedékkel előbb keletkeztek, de igen nagy részük a szemünk láttára alakult ki. Éppen ezekből az esetekből tudunk némileg következtetni e nevek változásának általános menetére: Az egyik *Bedros*-család megkülönböztető neve *Gizél* volt (az anyjukról, aki *Gizella*), de *Gizel* Lajos pl. már általánosan *Pici* néven ismeretes.

A *Pálykó* (Palkó) névvel megkülönböztetett *Sági*-család egyik tagja, akit hivatalosan még így is írnak: *Sági József Palkó*, ma már *Pintér Józi* néven ismeretes, az anyja nevééről. *Sági György* megtartotta eredeti megkülönböztető nevét: *Pálykó Gyurka*, de a gyerekei már sem a *Sági*, sem a *Pálykó* nevet nem örökölték: az anyjuk (*Kádasi Erzsébet*) megkülönböztető nevééről (*Szekeres Csöre*) *Szekeres*-eknek hívják őket. *Sági József cséz* leánya már *Cimbó Margit* a felesége (*Cimbó Eszter*) után. *Sági József vastáblás* fia már nem *vastáblás*, hanem *suháj*, ugyancsak az anyja (*Gyórik Erzsébet*) megkülönböztető neve (*Suháj Örzse*) alapján.

Sajnos az anyaggyűjtéskor még nem voltam eléggé figyelemmel arra, hogy e névváltozások (ragadványnévváltozások) oka milyen mértékben vihető vissza az azonos nevű és melléknévű egyének további megkülönböztetésének szükségességére, s mennyiben arra, hogy az alapvető névadási forma ebben a közösségben az anya nevének öröklése.

A bemutatott formában való névváltozás mellett figyelemreméltó szerepe van a névadásban, új névadási forma keletkezésében a tulajdonképeni gúnyneveknek vagy csúfneveknek. Ezeket a neveket a kereszt- és vezetéknevekből alakult megkülönböztető nevek zárt rendszerétől világosan el tudjuk választani. A többi megkülönböztető névtől (amelyeket jogosabban hívhatnánk ragadványneveknek) csak az választja el őket, hogy a megkülönböztetés — legalábbis keletkezése idején — csak másodlagos funkciója a névnek, az első a kigúnyolás, a nevetségessé tevés. Természetes, hogy idők folyamán az eredetileg kigúnyolás céljával adott név több-kevesebb idő alatt elveszti egykori jelentéstartalmát és hangulati velejáróját, közömbös jelentéstartalmú ragadványnévvé, esetleg hivatalos családnévvé is válik.

A *Kumpér* ragadványnév pl. nyilván gúnynévi eredetű, de ma már senki sem érzi annak, sőt — mint említettem — maga az egyik családtag is azt hiszi, hogy ez az eredeti, hivatalos nevük.

Kálácská György lőstár általában *Kizsggyuri* néven ismert, legújabban ez a név is megváltozott: *Cinggyurá*. *Kálácská József lőstár* a *Zöldi* nevet kapta. *Lőstár János dirigá* fia már *Pätétka Jancsi*. *Sági György ambrus* = *Róka Gyurá*. *Bédros Ferenc* = *Mászli* stb.

A következőkben a családnevek betűrendjében közlöm a bemutatott neveken kívül Kemencén még használatos neveket:¹

Ábrahám István <i>bëra</i>	Forgács Erzsébet = <i>Gal Csöre</i>
Ábrahám Veron <i>vizi</i>	Forgács Györgyi <i>csiri</i> = <i>Csiri Gyuri</i>
Bartos István = <i>Bodor Pistyi</i>	Forgács István = <i>Kápitán Pistyi</i>
Bartos József = <i>Mámicsá Joso</i>	Forgács István = <i>Szëpi Pistá</i>
Bartos Lajos <i>bërci</i>	Forgács János <i>hornyos</i> , gúnynevén <i>Trityiná</i>
Bartos Menyhért = <i>Bodor Mëngyi</i>	Forgács Lajos <i>vince</i> , gúnynevén <i>Sároká</i>
Bartus György = <i>Róka Gyurá</i>	Forgács Mária = <i>Kisjancsi Märi</i>
Bartus István = <i>Bodor Pistyi</i>	Gáspár János <i>nagyëstyí</i>
Bartus József = <i>äpi</i>	Gulyás Mária = <i>Mársal Märí</i>
Bartus József = <i>Bodor Józsi</i> (De miután megváltoztatta a nevét <i>Bodrogi</i> -ra, elmaradt a megkülönböztető név).	György György = <i>Ditá Gyurá</i>
Bencsok József = <i>orisz</i> (gúnynév)	György István = <i>Csáki Pistyi</i>
Böjtös János <i>kinizsi</i>	György Menyhárt = <i>lőstár</i>
Csáki György = <i>Horák Gyurá</i>	Gyórik István <i>csingërës</i>
Csáki István = <i>gázëmbër</i> (gúnynév)	Gyórik József <i>bulgá</i>
Csáki János = <i>Babri Jancsi</i>	Gyórik József = <i>Tormá József</i>
Csáki János <i>sátyará</i>	Hidvégi Ferenc = <i>Kádárká Fëro</i>
Csáki László <i>dobáj</i>	Kalácska András = <i>Mátyi András</i>
Dobaj Mátyás = Gyönyör <i>Mátyis</i>	Kalácska András = <i>Hájás András</i>
Fehér György <i>zsigër</i>	Kalácska Anna = <i>Dobáj Pänni</i>
Fehér István = <i>Sebës Pistyi</i>	Kalácska György = <i>Sëná Gyurá</i>
Forgács András <i>vince</i>	Kalácska György = <i>Szökë Gyura</i>
	Kalácska György = <i>Trándzi Gyuri</i>
	Kalácska Ignác <i>talicská</i>
	Kalácska István = <i>Márci Pistá</i>
	Kalács István = <i>Pálgá</i>

¹ Az anyagot olyanformán szűkíttem le, hogy egy megkülönböztető nevet többször csak olyan esetben közlök, ha az eredeti családnévek különböznek. Ha azonos a családnév és a megkülönböztető név (pl. a legtöbb Hidvégi *Kádárká*, a legtöbb Molnár = *Suháj* stb., akkor csak egy esetben közlöm a nevet.

Kalácska István = *Lőrinc Pistyi*
 Kalácska István *tiszá*
 Kalácska János *lěstár*
 Kalácska János *páksus*
 Kalácska József *miklá*
 Kalácska Margit = *Béna Margit*
 Kalácska Mihály = *Benedék Miská*

Gyészá

Kelemen István = *szekeres*
 Kelemen János = *dutká*
 Kelemen József *bágó*
 Kelemen Mihály = *Kudáj Misá*
 Kelemen Simon = *Márton Simon*
 Kerekes János *csäbi*
 Kovács István = *Kiskovács Pistyi*

Kovács István *krájci*
 Kovács János *tútor*
 Kovács Mária = *Jáni Märi*
 Kuruc Ferenc *gubá*
 Kuruc György *dénär*
 Lantos György = *Sisá Gyuri*
 László János = *Szämo Jäncsi*
 Lencsés István *mérce*
 Lencsés István *bohó*
 Lencsés János *bërnät*
 Lencsés Mihály *brähä*

Lestár Borbála = *Difigá Borcsá*
 Maksony József *käso*
 Menyhárt János *fränko*
 Menyhárt József *kumpér*
 Mészáros András = *Sebës Ändri*
 Mészáros Lajos *hajas*
 Molnár Ignác *zähär*
 Molnár József *suháj*
 Molnár Lajos *tribics*
 Molnár Mihály = *Suháj Misá*

Szabó József *csäpko*
 Szabó József *sisznyu*
 Szabó József *merce*

Ocsovai Forgács János = *Tämäs Jäncsi*

Ocsovai János *szämi*
 Oroszlán István *nyüká*

Pásztor Erzsébet = *Gubá Csöre*

Pásztor István *komá*

Pásztor István *miklá*

Pásztor Péter = *Märcikä Pétér*

Péti János *csöré*

Pongrác János *simäk*, gúnynevéen *pënsz*

Sági Ferenc *csézä*

Sági Ferenc *dobáj*, gúnynevéen *gëzü*, *pocik*

Sági Ferenc = *Guba Fëri*

Sági György = *Dutká Gyurá*

Sági István = *Sági Mënyhär Pistyi*

Sági István = *cukrász*

Sági István *somogyi*

Sági János = *Häjnal Jäncsi*

Sági János = *Pálykó Jänkó*

Sági János *pityur*

Sági József = *Sági Imre Józsi*, gúnyneve *csibiskë*

Sági József *suháj*

Sági József *sút*

Sági József *jäkotä*

Sági József *Pityër Józsi*

Sági Menyhért = *Gubá Mëngyi*

Sági Péter = *mëgyëk*

Somkuti János = *Römän Jäncsi*

Sötén Mária = *Gränät Märi*

Szabó János = *Súdunk Jäncsi*¹

Szalai István *sút*

Ungár József = *Szörike* (gúnynév)

Varga János *tucsi*

2. Hidas (Baranya m.).

Ennek a községnek a névanyaga a magyar nyelvjárások legkeletibb részét képviseli: Hidason Bukovinából (Románia) származó székelyek laknak, akiket 1941-ben telepítettek a Bácskába, majd a felszabadulás után mai helyükre. A község lakossága részben Andrásfalváról származó reformátusokból, részben Istensegítről származó katolikusokból áll. Ezek mindegyike Hidason is nagyjából egy tömbbe települt.

A bukovinai székelyek között gyűjtött névanyag aránylag elég gazdag ahhoz, hogy annak bizonyos mértékig rendszerű bemutatását is megkíséreljem. Ennek kapcsán foglalkoznom kell a megkülönböztető nevek

¹ Mikor tavasszal az első madár megszólal a mezőn, azt mondják: „Szól am mar a Súdunk madárá!” — ő szokott t. i. madárhangból jósolni.

keletkezésének okaival, a névadás különböző alapjaival, megjelenési formáival, valamint azok változásának kérdésével.

A) Névadási szempontból alapvető különbség nincs köztük. Mindegyik közösségben azonos volt — és azonos ma is — a megkülönböztető név keletkezésének alapja: az apa, helyesebben a férfiági felmenők keresztneve, illetőleg vezeték- és keresztneve a megkülönböztetés alapja. Különbség van azonban a két közösség között a megkülönböztető nevek mennyisége tekintetében: Az andrásfalviak közül szinte minden embernek van megkülönböztető neve, az istenségsíesiek igen nagy részének nincs, itt viszont nagyobb számmal vannak elterjedve a gúnynevek.

A különbség oka kizárólag abban keresendő, hogy Andrásfalván igen nagy az egynevéű családok száma: a község jó része *Ömböli, Balog, Biszak*. Ehhez járul még, hogy aránylag kevés keresztnevet használnak, a régiektől eltérőket csak a legújabb időkben kezdenek felvenni, továbbá ami igen fontos, hogy egy-egy nagyobb családon, a rokonságon belül általában azonos keresztnevet használnak, minthogy a keresztnévadásnak meglehetősen kötött, szabályos rendje van nálunk (vö. *Lőrincze: A tolna-baranyai (vö. bukovinai) székelyek névadási szokásaihoz. Ethn. LIX. 39*).¹

† Hogy a használatos keresztnevekről, azok kedveltségének mértékéről s a keresztnévanyag életében kimutatható változásokról némi képet nyújtsak, hemutatok egy-egy statisztikát mind az andrásfalvi, mind ez istenségsíi névanyagból.

1. *Andrásfalván 1801 és 1820 között* a keresztelési anyakönyv adatai szerint a következő nevek voltak a megjelölt mértékben használatosak (gyermek, szülők és keresztszülők neve összegezve): *Ádám 12, Ágnes 3, András 18, Anna 43, Borbála 13, Erzsébet 9, Éva 22, Ferenc 6, György 45, Ilona 33, István 28, János 34, József 42, Judit 2, Juliánna 14, Krisztina 1, Karolina 1, Klára 10, Katalin 11, László 10, Márton 10, Margit 2, Mária 50, Mihály 33, Miklós 6, Pál 10, Péter 1, Rebeka 4, Rozália 3, Sámuel 15, Sarolta 14, Tamás 1, Teréz 7, Zsuzsanna 10.* (A nevek aránya nem ad teljesen hű képet az egész névanyag arányáról: ugyanaz a szülő, ill. keresztszülő többször előfordul a vizsgált időben.)

Az 1941—47 között született gyermekeket a következő nevekre keresztelték (a ref. egyház anyakönyve adatai): *Ágnes 1, Antal 3, András 3, Anna 13, Árpád 1, Béla 1, Balbina 1, Emma 2, Erzsébet 4, Ferenc 8, Gizella 1, Gyula 1, István 3, János 6, József 9, Jusztin 1, Katalin 4, Lajos 8, Lázár 1, Mária 8, Mihály 8, Márton 4, Mózes 1, Pál 1, Péter 2, Piroksa 2, Rozália 2, Rózsi (ugyancsak Rozália) 5, Sámuel 3, Sándor 6, Sarolta 4, Teréz 3, Zoltán 1, Zsuzsanna 7.*

A most említett neveknek kívül néhány évvel előbb (1930—37 között) még a következők szerepelnek: *Attila 1, Ágoston 1, Anikó 1, Éva 1, Ferenc 1, Géza 1, György 1, Gyöngyi 1, Ibolya 2, Ida 1, László 1, Lídia 1, Margit 1, Márta 1, Miklós 1, Vince 1.*

Az új nevek főként a mostani jelkész, Bognóczy Géza és elődje, Dakó Lajos hatása alatt jöttek divatba. Az utóbbi tanácsára adták pl. az *Előd* nevet is, de amilyenlél addig csúfolták a név viselőjét, amíg szülei végül is (természetesen nem hivatalosan) megváltoztatták a nevet, s azóta *Ede*.

2. Az *istenségsíi* katolikusok összeírása a szülők és gyermekek keresztnév-állományában 1947-ben a következő állapotot mutatja:

Szülők: Apollónia 1, Albert 1, Ágnes 3, Aladár 1, Ambrus 3, András 3, Anna 8, Antal 9, Balbina 1, Barabás 1, Béla 1, Bernát 1, Boldizsár 1, Borbála 3, Brigitta 4, Emerencia 6, Erzsébet 2, Etel 1, Éva 1, Ferenc 4, Franciska 3, Gáspár 3, Gergely 6, Gizella 1, György 1, Ibolya 1, Ilona 1, Imre 3, István 4, Jakab 2, János 5, József 9, Juliánna 2, Katalin 7, Lajos 6, Lázár 2, Ludmilla 1, Margit 1, Mária 6, Márta 6, Medárd 1, Menyhért 4, Mihály 1, Neszte 1, Pál 1, Péter 2, Pius 2, Ráfael 1, Regina 3, Rozália 5, Sándor 2, Teréz 6, Vince 1, Veronika 3, Vilma 3, Vilmos 7, Zsuzsanna 1.

Gyermekek: Ágota 3, Albert 3, Ágnes 1, Ambrus 2, András 2, Anna 7, Antal 10, Aranka 1, Árpád 3, Balbina 1, Barabás 1, Béla 6, Berta 2, Bibián 1, Borbála 1, Brigitta 1, Elza 1, Emerencia 3, Emma 1, Erzsébet 8, Etel 9 (7 Etelka néven), Éva 2, Ferenc 5, Franciska 1, Gáspár 1, Genovája 1, Gergely 2, Géza 3, Gizella 4, György 2, Ida 2, Ilona 4, Imre 6, Irén 2, Irma 2, István 10, Jakab 1, János 11, Jolán 1, József 7, Juliánna 4, Katalin 3, Lajos 3, Lázár 3, Magda 1, Margit 6, Mária 11, Márta 10, Márton 4, Mátyás 1, Menyhért 4, Mihály 3, Pál 1, Péter 4, Pius 1, Ráfael 3, Regina 2, Rozália 5, Sámuel 1, Sándor 4, Sebestyén 1, Teréz 2, Tibor 1, Veronika 2, Vilma 5, Vilmos 1, Zoltán 5, Zakariás 1.

B) Az a név, amelyen az andrásfalviak és istensegitsiek egymást ismerik és említik, az esetek túlnyomó százalékában a férfiágról öröklött névnek valamelyik formája. Ritka esetben megkülönböztető névvé válik a női ágról való felmenők, valamint az oldalági rokonság (nevelőszülők) neve is. Vegyük ezeket sorra.

I. A férfiágról kapott megkülönböztető névnek a következő megjelenési formái vannak:

1. A megkülönböztető név az apa keresztneve: Balog János = *Ferkő János*: *Balog Ferkő* fia. A.

Biszak Ferenc = *Amborus Ferenc*: *Biszak Amborus* fia. A.¹

György József = *Ráfél Jóska*: *György Ráfél* (Ráfael) fia. I.

Mártonfalvi Lajos = *Barabás Lajos*: Mártonfalvi Barabás = *Jancsi Jóska Barabás* fia. I.

Molnár Ferenc = *Ráfél Ferenc*: *Molnár Ráfél* (Ráfael) fia. I.

Nagyváradai József = *Titus Jóska*: *Nagyváradai Titus* fia. I.

Önböli János = *Lajos János*: *Önböli Lajos* fia. A.

2. Az apa vezeték- és keresztneve. Ennek két típusa van.

a) A megkülönböztető névül szolgáló vezeték- és keresztnév külön áll egymástól:

Balog Antal = *Balog Samu Anti*: *Balog Samu* fia. A.

Benkő Ferenc (magyarosított) = *Buta Jankó Ferenc*: *Buta Jankó* fia. A.

Biszak Lajos = *Biszak Miskacska Lajos*: *Biszak Miskacska* fia. A.

János György = *János Gergé Gyurkacska*: *János Gergé* fia. I.

György József = *Győrmarci Joskacska*. I.

b) A megkülönböztető névül szolgáló vezeték- és keresztnév összeolvadt egymással:

György József = *Győrmarci Joska*: *György Márton* fia. I.

Tamás Gergely = *Tamástan Gergé*: *Tamás István* fia. I.²

3. A megkülönböztetésre az apa megkülönböztető vagy ragadványneve, illetőleg annak egy része szolgál. Ennek különböző formái vannak. E nevek lehetnek egy-, két-, három-, sőt négytagúak is.

a) Egytagúak:

α) Az aparagadványneve:

Beréti Vilmos = *Csiki Émre*: apja Beréti Gergely = *Csiki Gergé*. Az *Imre* nevet kisgyerekek korában kapta, amikor igen nagy beteg volt s ezért „elvtették a neviről”. I.

Daradics Lőrinc = *Kolozsi Lőrinc*. A.

Gecő Balázs = *Mézes Balázs*: apja Gecő Miska = *Mézes Miska*. A.

Fábián József = *Luka Jóska*: apja Fábián Péter = *Luka Jóska Pétérke*. A.

Győrfi Antal = *Csuruj Antal*. I.

Kis György = *Kántor György*: a család *Kántor*; mert egyik ősük a gyerekeket tanította.³ A.

Kis József = *Kántor Joskacska*: Kis József = *Kántor Jóska* fia. A.

Lovász János = *Topló János*: apja Lovász Miska = *Topló Miska*. I.

¹ A név után tett A., illetőleg I. betű azt jelzi, hogy a nevet viselő andrásfalvi illetőleg istensegitsi.

² Hadikfalváról említettek még egy hasonló nevet: *Bíró László* = *Biranti László*: *Bíró Antal* fia.

³ „A mű édesapánk natytlátajja Kis György kántor volt. Kántor és volt s tanyított.”

Lovász Pius = *Vej Pius. I.*

Nagy József = *Papusoj Jóska*: apja szintén *Papusoj. A.*

Németh János = *Minor János. A.*

Palkó Emérénc = *Csakir"Emérénc.¹*

Szabó Antal = *Céna Anti. I.*

Szócs Géza = *Trombitás Géza*: Szócs Jakab = *Trombitás Jakab*
fia, aki a zenekarban trombitás volt. I.

β) Az apa megkülönböztető nevének egy tagja:

Lovász Antal = *Pista Antal*: apja Lovász János = *Pista Miháj*
János. I.

Természetesen nemcsak az örökölt neveknek van szerepe a bukovinai székelyek névadásában. A most említett ragadványnevek jórésze egy nemzedékkel előbb keletkezett, ugyanúgy minden időben keletkeznek új ragadvány-, illetőleg gúnynevek. Ilyen újkeletű nevek a bukovinai székelyeknél:

Faluközi Antal = *Krúcsa Antal. I.*

Lőrinc Menyhárt = *Csorbacska*

György Antal = *Tuzok Antal. I.*

Ményhár. I.

György Gáspár = *Dregán Gáspár. I.*

Lőrinc Vilmos = *Rigó Vilmos. I.*

György Péter = *Balán Péter. I.*

Nyisztor János = *Kornél János. I.*

Katona Ferenc = *Füles Ferenc. A.*

Sánta András = *Kurta András. I.*

László István = *Bricsák István,*
Béretvás István. I.

Sánta Gáspár = *Jéromos Gáspár. I.*

Sánta Vince = *Szörös Vincél. I.*

Lovász István = *Huszkát István. I.*

Szabó Gergely = *Butnár Gergé. I.*

Lovász József = *Bozsár Jóska. I.*

Tamás Lajos = *Tyuk Lajos. I.*

E nevek többségét azonban maga a megnevezett nem használja, sőt jelenlétében sem szokás kimondani.

b) Kéttagúak:

α) Az apa ragadvány vagy megkülönböztető neve: + *keresztneve*:

Fábián Ferenc = *Luka Jóska Ferenc. A.*

Fábián Péter = *Luka Jóska Péterke. A.*

Györfi Ferenc = *Varga Miska Ferenc. A.*

László Boldizsár = *Szabon Gergő Boldizsár. I.*

László Medárd = *Biró Pista Mérdál. I.*

Varga Imre = *Simon Gyurka Émre. A.*

Zsók András = *Mözé Antal András*: apja Zsók Gergely = *Mözé Antal*
Gergé. A.

Megtörténik a ragadvány- és keresztnev összeolvadása is:

Györfi György = *Vargadán Gyurka.² A.*

β) Nagyapa keresztneve + az apa keresztneve:

Faluközi József = *Marci János Joskacska. I.*

László Imre = *Antus Gyurka Émre. I.*

Lovász Ágota = *Émre Ferenc Ágota. I.*

Mártonfalvi Barabás = *Jancsi Jóska Barabás. I.*

(Lehet, hogy ezek egyike-másika nem az apától és nagyapától, hanem esetleg előbből örökölt keresztnevből állandósult megkülönböztető név.)

c) Háromtagúak:

¹ Saját elbeszélése szerint valamelyik őse jegyző volt s a felesége mindig korholta, hogy nem jön haza, „csak ír, csak ír“.

² Elbeszélése szerint dédapja, csizmadia ember volt, így lett a család *Varga*. Édesapját, Györfi Józsefet Ádám nevű bátyja örökbefogadta, így lett *Varga Ádám Jóska*. „S hogy rövidebb legyen a szótag“, lett *Vargadán, Vargadán*.

a) Eredeti vezetéknev + nagyapai + apai keresztnév:

Balog Anna = *Balog Miháj Samu Anna*. A.

Balog István = *Balog Marci Samu István*. A.

Balog József = *Balog Samu Pál Jóska*. A.

Önböli Ádám = *Önböli Andris Feri Ádám*. A.

β) Dédapa + nagyapa + apa keresztnéve:

Dávid Sándor = *Miháj Péter Jóska Sándor*. A.

Gáspár István = *Márton Jóska Lajos István*. I.

d) Négytagúak:

Családnév + dédapa + nagyapa + apa keresztnéve:

Biszak Pál = *Biszak Andor Miska Marci Palkó*.¹

Önböli Márton = *Önböli Andris Feri Ádám Marci*. A.

II. A női ágról kapott megkülönböztető nevek a következők:

Önböli Ferenc = *Krica Ferenc*: az apja, *Aladár András* (Önböli András, az *Aladár* fia) *Krica Annát* (Önböli Anna) vette feleségül. A.

Önböli Ferenc = *Laci Feri*: az apja vőnek ment, *Önböli László* nevelt lányát, *Laci Erzsit* (Bálint Erzsébet) vette el. A.

Önböli Anna = *Balog Gergé Samu Anna*: apja, Önböli Samu a felesége családjaó (Balog Gergely Samuék) költözött. A.

Ezek a példák is mutatják, hogy a lényeges momentum a névadás alapjának megváltozásában az, hogy a női ágnak van nagyobb vagyoni, gazdasági súlya, nagyobb tekintélye, s — ami ezzel szorosan összetartozik — főképpen az, hogy a férfi az asszony családjánál van, a családi folytonosságot a női ág képviseli. Ilyenformán ez a csoport lényegében azonos a következővel.

III. A névadó valamely oldalági rokon, illetőleg a nevelőszülő.

Barabás István = *Nagy Péter Antika István*: *Nagy Péter Antika* (Antal) nevelte fel. A.

Kerekes István = *Önböli Péter István*. A.

Lőcsei Antal = *Önböli Péter Anti*. A.²

Előfordul az az eset is, hogy a szülőtől örökölt megkülönböztető név és a nevelőszülő neve együtt válik névvé:

Gyórfi György = *Vargadán Pista Gyurka*: az apa *Vargadán József*, a nevelő apa *István*.

A *Vargadán* név, mint már említettem, ugyancsak úgy keletkezett, hogy az eredetibb megkülönböztető név és a nevelőapa neve vált névvé.

IV. Van példa arra is, hogy a házastársak is átveszik egymás nevét. Sajnos, ezt az esetet nem figyeltem tudatosan, így nem állíthatom — amit különben valószínűnek tartok —, hogy a feleséget a férje vezetéknevén, keresztnévén, megkülönböztető nevén (hozzátéve természetesen a feleség keresztnévét) emlegetik. Csak két esetet jegyeztem fel:

Lovász Mihályné = *Topló Kata*: A férje ragadványneve *Topló*.

Önböli Rózi első férje *Balog Lajoska* volt, ő utána *Lajos Rózinak* is mondták, másként *Lajoskánénak*.

¹ Ezek már nem élő nevek. Az elsőt *Önböli Márton* apjának, *Önböli András Feri Ádám*-nak a bibliájában olvastam: „*Önböli Andris Feri Ádám* Marcikaka (1) születet 1912 ben óktóbernek 20 kán. születet *Ádámka Fijam* 1915 ben Januáriusnak 10 kén.” A másik a ref. egyház számadási jegyzőkönyvében szerepel (1888, a 87. lapon): *Biszak Andor Miska Martzi Palkó*. A.

² Az utóbbi esetben a természetes apa apja a nevelőszülő. A törvénytelen születések általában az anyjuk ragadványnevét öröklik, helyesebben, a nagyapjuk után kapják a nevüket, akinek a házánál nevelkednek. Pl. Balog József = Bálint Jóska: anyja Balog Bálint (Bálint Bálint) leánya.

Az is valószínűnek látszik, hogy bizonyos esetekben a feleség családjához költöző férj is felveszi felesége családi vagy megkülönböztető nevét. Erre is csak egy példám van:

Tiermeier Antal (beköltözött) elvette *Dani Márit* (Kerekes Mária), s azóta *Dani Anti*.¹

c) A megnevezés külső formáinak (ideértve mostmár a hivatalos vezetékneveket is), a következő típusai élnek a bukovinai székelyeknél:

I. Egyelemű a név a következő esetekben:

1. A hivatalos vezetéknev önmagában szolgál megnevezésre:

Balog Lajos = *Balogocska*.

2) A keresztnév (becézett formában) szolgál megnevezésre:

György Gáspár = *Gáspárka*.

3. A keresztnévből alakult megkülönböztető név becéző formája:

Sebestény Ferenc = *Gecicske*: apja Sebestény Ferenc = *Geci Ferenc*. A.

4. A gúnynév szolgál megnevezésre:

Balog Antal = *Máncaft* („esz a nevet it kenték rēa“).

Ezek a nevek legtöbbször csak egy egyénhez tapadnak, azokhoz sem egész életükben, csak több-kevesebb ideig, és sok esetben nem is használja az egész közösség velük kapcsolatban.

Egyelemű név még természetesen a keresztnév, amelyet leginkább személyes érintkezés során, vagy szűk körben használnak önmagában.

II. Kételemű a név a következő esetekben:

1. A hivatalos vezetéknev + keresztnév:

Balog Béla.

Önböli Mózes, mind a két keresztnév ritka, ezért nem volt szükség megkülönböztető névre.

2. Ragadványnév (örökölt vagy szerzett) + keresztnév.

Lovász Pius = *Vej Pius* Kis György = *Kántor György* stb.

3. Az apa keresztnéve + keresztnév:

Molnár Ferenc = *Ráfél Ferenc*: apja Molnár Ráfael.

4. Nagyapa keresztnéve (amely az apa megkülönböztető neve lett) + keresztnév:

Nem jegyeztem fel példát, de bizonyosnak látszik, hogy nem ritka névforma.

5. A dédapa keresztnéve (amely az apa megkülönböztető nevének része) + keresztnév:

Lovász Antal = *Pista Antal*: Lovász János = *Pista Miháj János* fia. I.

Valószínű, hogy még egy-két típus ezeken kívül is előfordul: anya neve, nevelőszülő neve + keresztnév — természetesen nem sok esetben.

III. A háromelemű nevek esetében külön kell foglalkoznunk ezeknek a neveknek egyrészt a köznapi használatban, másrészt a hivatalos használatban szokásos formáival.

1. A közösség által a mindennapi életben használt háromelemű nevek főbb típusai:

¹ Amikor Magyarországra jöttek, hivatalosan is megváltoztatta a nevét *Dani*-ra.

a) Hivatalos vezetéknev + az apa keresztnéve + keresztnév:

Önböli Andris Feri,
Balog Marci Samu stb.

b) Megkülönböztető vagy ragadványnév + az apa keresztnéve + keresztnév:

Biró Pista Mërdál,
Luka Jóska Péterke stb.

c) Nagyapa keresztnéve + apa keresztnéve + keresztnév:

Jancsi Jóska Barabás *Antus Ggurka Émre stb.*¹

2. A hivatalos alkalomra használt névforma nemcsak írásban él. Ha valakit — különösen idegen számára — pontosan, félreérthetetlenül meg akarnak nevezni, a hivatalos vezeték- és keresztnév után odateszik az apja nevét is ilyen formán: *Balog Lajos a Lajos*. Ez a megnevezési forma független attól, hogy a megnevezett közönségesen ismert neve két- vagy három-elemű-e, illetőleg, hogy az apa neve különben szerepel-e az ő nevében megkülönböztetőként.

Írásban (anyakönyvi bejegyzések, a református egyházi számadás könyvek adatainak a bizonyága szerint) ugyancsak előfordul ez a forma:

Önböli Mihály a Józsi *Önböli József a József*
Önböli Samu a János stb.

Méginkább használatosabbak azonban a következő formák:

a) A ragadványnév a vezeték- + keresztnév után áll:
Önböli Lajos Kosul *Önböli Samu Balog stb.*

b) A ragadványnév a vezeték- és keresztnév között áll, leginkább zárójelben:

Fábián (Buta) Mária *Varga (Simon) Márton stb.*

néha kezdőbetűvel jelölve:

Varga R. (Rebus) György.

c) Az apa neve a vezeték- és keresztnév között van:
Balog Marci János *Varga András Józsi stb.*

Az apa nevét néha csak annak kezdőbetűjével jelölik:

Önböli A. Miska *Varga M. Jóska stb.*

néha pedig zárójelbe kerül:

Biszak (Samu) Véro *Geczó (Jancsi) Ferenc stb.*

Megjegyzem, hogy ezek alapján sem lehet az írásokból minden esetben pontosan kikövetkeztetni, melyik a hivatalos, melyik a ragadványnév; melyik az apa és melyik a megnevezett személy neve.²

IV. A négyelemű neveknek két fő csoportja van.

1. Az eredeti vezeték- vagy megkülönböztető név + a nagyapa keresztnéve + az apa keresztnéve + keresztnév:

Balog Miháj Samu Anna,
Nagy Péter Antika István stb.

¹ Ez a névforma igen gyakori. Sz. A. házigazdám pl. azt szokta mondani: *Péter Anti Ggurkaeskáéknál* voltam — ha nem akarta elárulni, merre járt. Tehát az általános megnevezés ez a forma volt nála.

² Pl. a számadások jegyzőkönyve (Ref. lelkeszi hivatal) 89. lapján ez a két bejegyzés található egymástól néhány sornyi távolságban:

Molnár Jánosné (utána ceruzával: *Ádám*);
Ádám (Molnár) Jánosné.

Írásban ezek a névformák részben így (Önböli Ándris Feri Ádám), részben olyan formában jelennek meg, hogy az eredeti vezeték- + keresztnév után jön a nagyapa keresztnéve + az apa keresztnéve: Önböli Mátyás apja: Önböli Mihály a János Józsi (Konfirmáltak anyakönyve, 1925).

Biszak L. Józsi Jancsi (Számadások jegyzőkönyve, 1881).

Lehetséges azonban, hogy e nevek a köznapi használatban három-
eleműek voltak.

2. A dédapa keresztnéve + a nagyapa keresztnéve + az apa keresztnéve + keresztnév:

Miháj Péter Jóska Sándor *Márton Jóska Lajos István* stb.

V. Ötelemű neveknek csak írásban találtam (l. a B. fejezet I/d pontját). Ezek összetétele: az eredeti vezetéknev + a dédapa keresztnéve + a nagyapa keresztnéve + az apakeresztnéve + keresztnév:

Biszak Andor Miska Marci Palkó *Önböli Andris Feri Ádám Marci*¹

Meg kell még említeni a névadásnak azt a formáját, amelynek a funkciója az azonosnevű apa és fiú között való különbségtétel.

Az *idős, ifjabb, ifjú* jelzőknek a nevekkel kapcsolatos használatáról nincs tudomásom. Néhány ilyen feljegyzést találtam: *Önböli Miháj a zöreg, Önböli A. Miska öreg* (Számadások jegyzőkönyve, 1888). Általánosabb azonban az azonosnevű apa és fiú megkülönböztetésének az a formája, hogy a fiú a keresztnév becézett, kicsinyítőképzős formáját viseli:

Balog Lajos fia = *Balog Lajoska*.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a bukovinai székelyeknél igen kevés az olyan név, amelyet nem becézett formában használnának: *Bálint, Mérdá* (Medárd), *Ádám, Lajos, Péter*; az öregeket is *Antí, Gyurka, Jancsi, Jóska, Marci, Miska* stb. néven emlegetik és szólítják. Ezeknek a névformáknak azonban — megfigyelésem szerint — nincs becéző funkciójuk. *Antal, György, Miháj* a közhasználatban ritka kivétel. Az azonosnevű fiú tehát már ennek a becézőformában élő névnek a továbbképzett (kicsinyített) formáját viseli: *Antika, Gyurkacska, Jancsika, Joskacska, Marcika, Miskacska* stb. Pl. *Biszak Andor Miska* fia: *Andor Miskacska*. Természetesen nemcsak az apával azonosnevű fiúk kapják ezt a névformát, hanem a kisgyerekek általában.²

D) Az eddig bemutatott névanyag is bizonyítja már, hogy a bukovinai székelyeknél egy-egy családon belül az egymást felváltó nemzedékek általában más és más megkülönböztető nevet viselnek. E nevek generációkon belül mutatkozó változásában már eddig is megfigyelhettünk bizonyos törvényszerűséget, vagy inkább szabályszerűséget. Ez a szabályszerűség, ha

¹ Ezek a nevek a közhasználatban nincsenek meg, de a lehetőség ilyen névformák keletkezésére állandóan adva van. Ezt nem csak az idézett írásos adatok bizonyítják. Hallottam pl. hogy Önböli Jóska Miska József nevű fiát a többi gyerekek *Önböli Jóska Miska Joskacska*nak csúfolják, ami nemcsak arra mutat, hogy az apa nevét valóban négyelemű formájában ismerik, hanem arra is, hogy az apáról öröklött név illyentorma fejlődését hosszúsága miatt ugyan furcsának, de mindenestre lehetőnek, elképzelhetőnek tartják.

A négyelemű nevek viszont a közhasználatban is elég gyakoriak. Az eddig felsoroltakhoz még megemlítem a következőt (— ami ismét ennek a névformának az élő voltát mutatja):

László Jóska = Ropa Pista Jóska; tréfásan azt szokták neki mondani: *Ropa Pista Jóska Fruska*. A név utolsó tagja arra utal, hogy néha betér a korszamba egy *decire* (*fruska* Szabó Antal istensegítsi lakos közlése szerint 1 deci-t jelent).

² Az apa és fiú keresztnévének egyezése, azért nem gyakori, mert a kötött keresztnévadási rend szerint a nagyszülők, továbbá az elhalt rokonok keresztnéve öröklődik elsősorban (vö. Ethn. LIX, 40).

minden esetre érvényesnek akarjuk tekinteni, meglehetősen tág fogalmazású, az új név mindig az örökölhető névelemek (családnév, apa ragadványneve, gúnyneve, keresztnéve; nagypapa, dédapapa, esetleg ükapa keresztnéve) különböző variációjából keletkezik. A variációt természetesen úgy kell érteni, hogy ezek a névelemek nem fordulnak elő szükségszerűen egyszerre ugyanabban a névben. Hogy a névadás eseteiben ennek a variációs lehetőségnek melyik formája érvényesül, annak nyilván megvannak a maga okai, de azok megállapítása még mélyreható, alapos, az egész közösség névanyagát szinkronikusan és diakronikusan is áttekintő vizsgálatot kíván.

A férfiágon öröklődő, illetőleg örökölhető névelemeket sok esetben váltja fel új név is: új ragadványnév, a nevelőpapa vagy a feleség családja neve, amelyek azután a további nemzedékek során ugyancsak örökölhetőek lesznek.

Ahelyett, hogy a B. fejezetben már felsorolt variációs lehetőségeket elismételném, felsorolok néhány példát, nevek különböző generációkon keresztül történő különböző változásaira:

Ömböli András

fia: *Ömböli Andris Feri*

fia: *Ömböli Andris Feri Ádám*

fiai: *Ádám Marci* (akit apja *Ömböli Andris Feri Ádám Marcikának* irt) és *Ömböli Ádámka*.

Lovász János = Pista Miháj János

fia: *Pista Antal*

Fábián Péter = Luka Jóska Péterke,

fia: *Luka Jóska*

Ömböli Jóska Miska Jóska

fia: *Miska Jóska*

Gáspár Lajos = Márton Jóska Lajos,

fia: *Márton Jóska Lajos István.*

ennek gyermekei: *Gáspár Berta, Gáspár Lajos.*

Balog Miháj Samu

fia: *Balog Miháj Samu Péter*

fia: *Hosszu Samu.*

Nyisztor Barabás = Jancsi Jóska Barabás,

fia: = *Barabás Lajos*

János Gergely = Isán Gergé

fia: = *János Gergé Gyurkacska.*

Ömböli Aladár

fia: *Aladár András*

fia: *Krica Ferenc* (mert *Krica Annát* vette el).

Balog Ferenc Samu

fiai: *Balog Samu Pál, Balog Samu Ferkő, Balog Samu Anti*

Ferkő fia: *Ferkő Samu*

Anti lánya: *Balog Samu Anti Rózsi.*

Ömböli Mihály

fia: *Miska Sándor,*

fiai: *Sándor Miska és Sándor János.*

László Boldizsár : Szabon Gergő Boldizsár,
fia : László Antal.

Nagy Mihály
fia : Miháj Marci
fia : Miháj Marci István, másként Patkószög István
lánya : Patkószög Bori.

Biszak Andor Miska
fia : Biszak Andor Miskacska
fia : Péter Lajos (mert az apja Péter Samu lányát vette el s oda költözött).

Mindezen esetekben tehát az eredeti családnév helyét hosszabb-rövidebb időre a családnév + keresztnév (vagy keresztnévek), keresztnév (vagy keresztnévek), másik családnév (nevelőapáé, apósé, másik családnév + keresztnév) (vagy keresztnévek), ragadványnév, gúnynév veszi át. Mint-így azonban az eredeti név nem megy feledésbe ma már — az írásbeliség általános volta (anyakönyvelés, egyéb nyilvántartások) következtében, időről-időre visszatérnek hozzá.

Az eredeti családnév végleges felcseréléséről főként a hivatalos névváltoztatásokkal kapcsolatban beszélhetünk. Ilyen a bukovinai székelyeknél 1941-ben fordult elő nagyobb számban, amikor az idegennevűeket (vagy akiket idegennevűeknek vélték) felszólították, hogy magyarosítsanak.¹ Így lett az egyik Nyisztor-család *Mártonfalvi*, a másik *Nagyvárad*i, a Váncsa *Babos*, a Biszak *Erdős*, a Buta *Benkő*, a Petrovics *Kölesdi* stb. Megjegyzem azonban, hogy ezeket a neveket egyelőre még nem használják.² Babos Vilmos pl. ma is *Váncsa Vilmos*. Mártonfalvi Barabás *Jancsi Jóska Barabás*, Nagyvárad *József Titus Jóska* stb. A hivatalosan kapott nevét egyedül Tiermeier Antalnak használják, az t. i. *Dani*-ra magyarosított, mert nősülése után úgys annak szólították (a felesége Dani Mária). Az előző nevek valószínűleg azért maradhattak és maradtak meg eredeti formájukban, s azért nem terjedt el a hivatalosan kapott új név, mert az eredeti nevek idegen, nem magyar voltát nem érezte sem a nevet viselő, sem maga a közösség. (Részben nem is voltak idegenek a megváltoztatott nevek!) A valóban idegennek érzett (ami kb. annyit jelent, hogy szokatlan, vagy kiejtésre nehéz) név viszont megváltozik: Egy *Mandiac* nevű román származású embert, aki Andrásfalvára nősült, csak *Balkóci* néven ismerték, mert Bălăuți nevű községből jött. Az anyakönyvben *Mondjuk* néven van beírva. Más esetben szinte szemünk előtt ment végbe egy névváltoztatás: *Cioten Konstantin*, Andrásfalvára költözött s ott megnősült, román ember, ma *Csiszér Kozma*, a gyermekei szintén *Csiszér*-ek. Az újonnan adott név hivatalos névvé is vált a nélkül, hogy a hivatalos névváltoztatás megtörtént volna.³

¹ „A Bácskába lejött egy úr s kiírták, hogy Biszak, Buta, Petrovics, Tirmeier nem magyarok, adtak kész neveket, hogy válasszanak.”

² Még ismertebb nevén *Váncsa Domokos* : kis gyerek korában nagyon beteg volt, akkor változtatták meg a nevét *Vilmos*ról *Domokos*ra. Ez a szokás a bukovinai székelyeknél igen gyakori.

³ Az egyik adatközlőm (Önböli Rózsi) úgy tudja, presbiteri gyűlés szavazta meg, hogy magyar neve legyen. A ref. lelkész szerint a presbiteri gyűlés a kiköltözés előtt a román keresztnévét változtatta meg *Kosztján*-ról *Kozma*-ra. Az anyakönyvi bejegyzések a következők: 1920 (Keresztelési anyakönyv): „*Cioten Konstantin*, Landman geb. in Costisa ort. orient. eh. Sohn des Ilie Cioten“... (Zsuzsi nevű leánya keresztelésekor).

3. **Velem** (Vas m.).

Majdnem kivétel nélkül mindenkinek van a hivatalos családnévén kívül más neve is, amelyen a faluban ismerik és szólítják. Ezt a nevet ők „házinév”-nek mondják, mivel — magyarázatuk szerint — kiki annak a háznak a nevét (a ház egykori tulajdonosának a nevét) viseli, amelyben lakik vagy lakott, mikor megkülönböztető nevet kapta. Ennek az állításnak az igazolására (amely azt is jelentené, hogy a lakásváltozás általában névváltozással is együttjár) nem tudtam kellő számú és megnyugtató adatot találni. Ilyenféle nyomok mutathatók ki a következő névadási esetekben:

1. Balázs Imre = *Bence Imre*,

felesége: Balázs Franciska = *Pintér Franciska*.

A gyermekek a *Pintér* nevet viselik, de a legkisebb, *Margit Sab Margit*, mert most a *Sab* házban laknak.

2. Molnár Árpád = *Bence Árpád*, noha apja Molnár József = *Borók József*, s testvérei nevei: *Borók Sándor*, *Borók József* — mert ő a *Bence* házba nősült, s gyerekei is *Bencék*: *Bence Vera*, *Bence Gizi* stb.

Valószínűnek tartom, hogy a „házinév” nem egyéb, mint az anyai ágon örökölt név, amelyet részben beházasodás útján kapott egy-egy család őse, illetőleg a beházasodott férfi leszármazottai, de ez a névadási mód ettől függetlenül is megvan. Ezt bizonyítják a következő nevek is:

Bende István = *Tót Pista*: anyai nagyapja *Tóth János*, felesége: *Kovács Erzsébet* = *Kuzma Bözsi*.

Hersits József = *Kirá Jóska*, felesége: Gál Emma = *Kirá Emma*. Már a nagyapja is *Kirá*, az vette el *Kirá Katit*, a ház előbbi tulajdonosát. Minden Hersits *Kirá* néven ismert, s ez a név öröklődik a gyermekekre is.

Török Mihály = *Kirá Misi*: a nagyanyja *Kirá* leány volt.

A névnek az anyai ágon való öröklődését még kézzelfoghatóbban igazolják a következő adatok:

Horváth István = *Tamás Pista*, felesége: Török Anna = *Jancsi Naca*, gyerekek: *Jancsi Jóska*, *Jancsi Méri*.

Molnár János = *Bence Jancsi*, felesége: Farkas Erzsébet = *Anti Bözsi*, gyerekek: *Anti Bertus*, *Anti Margit*.

Jagodics József = *Tót Jóska*, felesége: *Balázs Anna*, gyerekek: *Balázs, Pista, Balázs Bözsi*.

Az utóbbi férjhez ment Franciscs Elekhez, de az ő gyerekei is *Balázsok*: *Balázs Pista*, *Balázs Anna* stb.

Balázs Anna férje Horváth József = *Kócsár Jóska* lett, ők már *Kócsárék*.

Molnár Pál = *Bence Pali*, felesége: *Török Jancsi Bözsi*, fia: Molnár József = *Török Jóska*, s az ő gyerekei is *Törökök*.

Takács János = *Török Jancsi*, majd miután elvette *Molnár Vitusz* lányát: *Vitusz Jancsi*. Ez utóbbi esetben tehát már a férj is felvette a feleség nevét, nemcsak az utódok.

A következő velemi nevek eredetére vonatkozólag nem kaptam felvilá-

1934. (Konfirmáltak anyakönyve): „szülők: *Csiszér Kosztyán* ref. és *Kis Mária* a *Józsefé*“ (Csiszér Zsuzsi konfirmációi beírása).

Eszerint a névváltoztatás a ref. vallásra való áttéréssel esett egybe s lehetséges, hogy valóban presbiteri gyűlési határozattal történt.

1938 (Konfirmáltak anyakönyve): „szülők (*Cioteau Cosztan* — *Kis Mária*)“ (Csiszér Mária konfirmációi beírása).

S végül 1940. jan. 1: „*Ciotan Constantin* nevét Csiszér-re magyarosította“ (a lelkész bejegyzése).

gosítást, illetőleg csak annyit, hogy „házinév“, vagy „a ház előbbi örökösének a neve lehetett“:

Balázs Gusztáv = *Bence Guszti*, felesége: Kovács Margit = *Banga Margit*.

Horváth József = *Kendik Jóska*, gyerekei: *Kendik Piri*, *Kendik Évi*.

Horváth József = *Tamás Jóska*, gyerekei: *Tamás Laci*, *Tamás Imre* stb.

Horváth Vitusz = *Bonnya Vitusz*, felesége: Horváth Katalin = *Banga Kati*.

Katona Ferenc = *Pusztér Ferkó*, apja és gyerekei is a *Pusztér* nevet viselik.

Katona János = *Riti Jancsi*,

Katona József = *Gyurkó Jóska*.

Molnár István = *Peti Pisti*.

4. Becsvölgye (Zala m.).

Az alább következő mutatóvány csak kis töredéke annak a névanyag-nak, amelyet a kutató Göcsejben, szorosabban a *szeg-ek* vidékét hivatalosan összefoglaló Becsvölgyén találhat. Jellegzetes volta miatt azonban ezt a töredékes anyagot is szükségesnek látom közölni, hangsúlyozva, hogy ennek a vidéknek a névanyaga külön monográfiát érdemelne.

A bemutatandó nevek Becsvölgye három kerületéből, Kustánszegről, Paisszegről és kis részben Barabásszegről valók.¹ Az első két faluban különösen gazdag a megkülönböztető nevek rendszere, aminek a fő oka az azonos családnévű emberek nagy száma: Kustánszegen ma 120 *Kustán* nevű, Paisszegen 84 *Pais* nevű lakos van. (De több *Pais* van még Barabásszegen és Kislengyelben is.)

A megkülönböztető nevek Becsvölgyén főként a férfiági felmenők nevéből keletkeznek: megkülönböztető névvé (az eredeti családnév helyettesítőjévé) válik az apa (vagy a férfiágifelmenők) keresztnéve, ragadványneve, illetőleg ezek variációi.

Bán János = *Örekferkó János*: apja = *Bán Ferenc*. B.

Gyenesé Gyula = *Bényám Gyula*: nagyapja Gyenesé *Benjám*. K.

Kustán János = *Jancsi Jankó János*, apja Kustán Sándor = *Jancs Jankó Sándor*. K.

Kustán József = *Gyura Peti Jóska* (Kustán József Gyura): apja *Kustán Péter*, nagyapja *Kustán Péter*, dédapja *Kustán János*. A *Gyura* név tehát még régebből ered.² K.

Kustán Sándor = *Kizsgyurkó Gábor Sándor*, apja Kustán Gábor = *Kizsgyurkó Gábor*, nagyapja Kustán György = *Kis György*. K.

Pais Gábor = *Ferus Gábor* (Pais Gábor Ferus):³ apja Pais János = *Ferus Jancsi*. P.

Pais Gyula = *Gábor Gyula* (Pais Gyula Gábor): apja Pais Gábor = *Gábor Gábor*, nagyapja *Pais Gábor*. P.

Pais János = *Busa Jancsi* (Pais János Busa): apja Pais József = *Busa Jóska*. P.

Pais Pál = *Józsi Káro Pali* (Pais Pál Józsi): apja *Pais Károly*, nagyapja *Pais József*.

¹ A közelebbi hovatartozását a névnek K., P., B. betű jelzi.

² Az anyakönyvi adatok kikeresését *Pais Sándor* ref. lelkésznek köszönöm.

³ A zárójelben levő név a hivatalosan használt formát mutatja. Így írják be pl. a községházán, de maguk a megnevezettek is így szokták mondani idegennek, sőt gyakran írni is.

A *Jócsi Káro* név az utódaira is öröklődött. P.

Pais Sándor = *Peti Sándor*, apja Pais Gábor = *Peti Gábor*, nagyapja Pais György = *Peti Gyura*, dédapja Pais Péter; anyja Takó Katalin = *Takó Peti Kati*, akinek apja, nagyapja, dédapja Péter volt. P.

Takó Kálmán = *Takó Peti Kálmán*, apja *Takó Péter*.

Takó Márton = *Pali Gyurkó Márton*, fia = *Márton Kálmán*.

Néhány esetben öröklik az utódok az anya családi, illetőleg ragadványnevét is, sőt esetenként a férj is felveszi ezt a nevet: Kustán Jenő = *Vajda Jenő*: az anyja *Vajda* lány.

Apja Kustán Ferenc = *Tamás Ferenc*, s ezért ritkán *Tamás Jenő*-nek is hívják. K.

Pais Károly = *Jócsi Káro Káro*, gyerekei: *Keresé Kari*, *Keresé Olga*, mert a felesége *Keresé Mária*.¹ P.

Salamon Gergely = *Férkáj Gergej*: a felesége Salamon Juliánna *Férkáj*. B.

Kustán Jenő = *Panni Jenő*, apja Kustán György = *Panni Gyurkó*, eredetileg Kustán György Kis, de elvette Egyed János = *Panni János* lányát s hozzájuk költözött, ezért változott meg a neve.

Kustán György Kis apja Kustán János = *Kizsgyurkó Ferkó Jancsi* volt. K.

Feljegyeztem két olyan esetet is, amikor a mostohaapa kereszt-, illetőleg vezetéknevét kapják az utódok megkülönböztető névül:

Kustán Jenő = *Andris Jenő*: mostohája *Táncos András*. K.

Pais Gábor = *Rákos Gábor*: mostohája *Rákos Ferenc*. P.

A más faluból költöző a származási helyéről kapja a nevét:

Bencsik József = *Tilaji Jóska*: *Tilajról* jött kb. 35 éve.

A nevek megalkotási módjának, külső formájának, változásának rendszerszerű bemutatása ilyen — az egészhez képest — csekély anyagon nem volna célravezető. A névanyag legfőbb jellegzetességei azonban már így is megmutatkoznak. A névadás módja (a férfiági felmenők nevének dominálása), külső formája (két-, három-, négyelemű nevek az apa, nagyapa, dédapapa keresztnevéből, családnevéből vagy gúnynevéből, ill. ezek variációi) a bukovinai székelyekével mondható azonosnak. Eltérő a név hivatalosan használt formája, pl. Kustán Gábor Kis, Bán Ferenc Gyula stb., amelyben viszont a kemencei névanyaggal mutat hasonlóságot.

A nevek nemzedékenként mutakozó változását is szemlélteti a bemutatott néhány család névlistája. Természetesen nemcsak egyes generációk között mutatkozik a nevekben különbség; megtörténik névváltozás egy ember életén belül is, amint ezt a már bemutatott példák némelyike is mutatta (pl. akiket a feleségük nevéen neveztek házasságuk után). A név átmeneti állapotát, illetőleg újabban történt változását mutatja az is, hogy egyes esetekben különbözik az írásban használt megkülönböztető név a valóban általánosan használt névtől:

Gyenesé Gyula pl. írásban Gyenesé Gyula *ciráki*, de már nem *Ciráki Gyulának*, hanem *Árva Gyulának* hívják. Ugyanígy Pais Gábor írásban, hivatalosan Pais Gábor Andor, de ma már Katona Gábor néven emlegetik.

Megtörténik az is, hogy új ragadványnév, illetőleg gúnynév váltja fel a régi nevet: Pais István = *Feri Pista*, de gúnynevéen ismerik inkább: *Bödec Pista*.

¹ Az anya szerint az apósa nevezte így a gyerekeket, mert nem volt jó viszonyban a menyével.

Meg kell említenem még egy érdekes névváltozási esetet, amely arra mutat, hogy az állandó és öröklődő családnévek kialakulása még szinte napjainkban is tart.

Az egyik kustánszegi lakos (különben sopronmegyei származású) *Szele István*nak mondja magát s emlékezete szerint mindig annak is hívták. Az anyakönyvi kivonatából azonban az derült ki, hogy *Bársony* a családnéve, apja *Bársony Sándor*, akit ugyancsak *Szele* néven ismertek. Apja, akinek a cselédkönyve *Szele* névre van kiállítva, sohasem mondta, hogy ők *Bársonyok*. Fia születésekor az állami anyakönyvbe a *Szele* nevet íratták be (amit azután az apa születési bizonyítványa alapján kijavítottak *Bársonyra*), az egyházi beírásnál viszont a bába (vagy a keresztanya!) *Bársony* nevet diktált. A fiú most *Bársony* néven szerepel a katonaságnál is. A *Bársony* névre való visszatérés azért nehéz, mert földje, háza mind *Szele* néven van. Hogy valóban mi volt az eredeti neve, nem lehet pontosan megállapítani. Kértek a nagyapáról születési anyakönyvi kivonatot Sopron megyéből, de az sem tisztázta a nevet, mert ugyanabból az időtájból, amikor a nagyapa született, kaptak egyet *Szele* és egyet *Bársony* néven is.¹

5. Szebény (Baranya m.).

A mellénevek használata meglehetősen elterjedt: még abban az esetben is igen gyakoriak, amikor több azonos családnév egyidőben való előfordulása nem teszi meglétüket indokolttá. Olyan sajátságát a szebényi névadásnak azonban nem tudtam felfedezni (egészen rövid ottartózkodásom alatt), amely az egésznek egységes jellegét megadná.

A nevek túlnyomó többsége ragadványnévi eredetű, amelyek apai ágon öröklődnek. Néhány esetben találtam nyomát annak, hogy a férfiági felmenő keresztnéve is megkülönböztető névvé lesz:

Farkas András = *Csicsa Andris*

Jakab Mihály = *Ambrus Miháj*

Pap András = *Peti András*

Vő János = *Matyó János* (*Matyó* a *Mátyás* becézett formája: „öre-gapik vót Matyó“.)

Az első két adatra vonatkozólag csak feltevés az, hogy közvetlenül keresztnévből keletkezett, az is lehet, hogy családnévből vált megkülönböztető névvé.

Az anyai ágon való keresztnév megkülönböztető névvé válására csak egy (nem egészen bizonyos) példát jegyeztem fel:

Kis József *póli*: nagyanyjának neve *Apollónia* volt, *Póli*-nak mondták.

Van néhány példa arra is, hogy az anyai ág család-, illetőleg ragadványneve öröklődik megkülönböztető névként:

Jakab István = *Virt Pista*: anyja *Virt Julia* (apja régen meghalt).

Pap János = *Dallos János*: anyai nagyapja *Dallos János*.

Varga János = *Tili János*: anyja *Tili Mária*.

Jakab Mihály = *Mérges Miska*: anyja Farkas Teréz = *Mérges Trézsi*.

A feleség nevét néha a férj is felveszi:

Boc László = *Mákos Laci*: a felesége *Mákos Kati*.

Pap György = *Burga Gyura*: a felesége *Burga* lány, annak az apja

Tamás Mihály burga = *Burga Mihál*.

Az azonosnévű családok megkülönböztetésére szolgál az a mód is, hogy a családnévhez (a név elé) valamilyen jelző (leginkább *Kis*, *Nagy*) járul, amely a családnévvel összeolvadva alkotja a megkülönböztető nevet:

¹ A feleség szerint a *Bársony* név azért ragadt rájuk, mert a nagyapa főerdész volt és mindig *bársony* ruhában járt.

A *Benedek*-család = *Kisbenedek*
 Farkas István = *Natyfarkas István*
 Kertész József = *Kiskertész József*

Kertész István = *Vastakkertész István*

A foglalkozás neve ma is igen gyakran válik ragadványnévvé:

Fazekas János = *Kizsbíró János*

Hodonicki István = *Meszes István*

Horváth Péter = *Csikós Péter*

Jakab József = *Bognár Jóska*:
 az apa *bognár*.

Varga János = *Notária János*:
 a nagyapja a jegyzői hivatalban
 dolgozott

Varga László = *Harangozó Laci*
 (a család harangozó volt).

Varga Mihály = *Cukros Miska*:
 cukorkát szokott árulni

Vő János = *Dudás János*: *dudás* volt

A beköltözöttek a régi lakóhelyük nevét kapják:

Fazekas János = *Vasi János*

Fazekas János = *Csácsi János*

Jakab Mihály = *Vasi Mihál*

Németh József = *Várkonyi Józsi*:

Várkonyból származtak az ősei

Egyéb különböző (részben ismeretlen) alapokon keletkezett nevek:

Bakó János = *Cuci János*

Bozsér Mátyás = *Pópó Matyi*

Csizmadia József = *Kadét József*

Dobokai Imre = *Darvas Imre*

Dobokai Mátyás = *Szöke Matyi*

Farkas József = *Pisze Józsi*

Fazekas Ferenc = *Köri Feri*: a há-
 zukban volt a kath. kör

Fazekas György = *Csürki György*

Fazekas József = *Fejes Jóska*

Fazekas József = *Csiga Jóska*

Fazekas Mátyás = *Pidánc*, vagy
Pacsor Mátyás

Fazekas Mihály = *Pidánc Misa*

Heiman Ferenc = *Szamár Ferenc*

Horváth János = *Ősz János*

Horváth József = *Mura József*

Jakab Ferenc = *Máuli Ferenc*

Jakab Imre = *Dobre Imre*

Jakab István = *Lepény Pista*

Jakab József = *Gócos Józsi*

Jakab József = *Kumi Józsi*

Pap János = *Pali János*:

Palból jöttek

Somogyi János = *Jadi János*

Szabó István = *Paccs János*

Patacsiék, *Patacsról* jöttek.

Jakab József = *Huna Józsi*

Juhász Mihály = *Tötyek Miska*

Kertész József = *Parács József*

Kis Ferenc = *Kuszter Ferenc*

Kis György = *Cserdi Gyuri*

Kis István = *Bodó Pisti*

Kovács Imre = *Bukmány Imre*

Németh János = *Bodó János*

Szűcs György = *Parázs Gyuri*

Tamás István = *Látó István*

Tóth Ferenc = *Enyeszti Ferenc*

Tóth István = *Cuci István*

Varga Ferenc = *Kecskés Feri*

Varga György = *Kisköröszl Gyuri*

Varga István = *Pösze István*

Varga János = *Gyücsike*

Varga József = *Kresz Jóska*

Varga József = *Kasza Józsi*

Varga Mihály = *Kántor Miska*

Varga Mihály = *Zsája Miska*

Vörös István = *Pópó Pisti*

Vörös János = *Guldi Jancsi*

A ragadványnevek jó részét hivatalosan is használják: *Vörös István*
pópó, *Pap György* *burga* stb.

S z e r e p (Hajdú-Bihar m.).

A megkülönböztető neveknek egy része keresztnév: az apa,
 illetőleg továbböröklődés esetén a férfiági felmenő keresztnéve:

Jenei Lajos = *Bódizsár Lajos*: apja *Jenei Boldizsár*.

Mile Lajos = *Géza Lajos*: apja *Mile Géza*.

Rácz Károly = *Saló Károly*: apja *R. Salamon*.

Mile Sándor = *Máté Sándor*: nagyapja *Mile Máté*.

Mile Sándor = *Dávid Sándor* : nagyapja Mile *Dávid*.

Mile Sándor = *József Sándor* : nagyapja Mile *József*.

Mile Sándor = *Samu Sándor* : nagyapja Mile *Sámuel*.

Az anya keresztnéve, illetőleg anyai ágról való keresztnév nem válik megkülönböztető névvé, de az anyai ág családneve igen :

Gali Lajos = *Török Lajos* : anyja *Török Mária*.

Jenei Ferenc = *Szarka Ferenc* : anyai nagyapja *Szarka Péter*.

Mile Zsigmond = *Szutor Zsiga* : *Szutor Márton* volt az elődje.

Rácz Imre = *Vesszős Imre* : a nagyanyja *Vesszős* nevű volt.

Rácz József = *Gara József*, másként *Kizsgara József* (mert kistermetű) : a nagyapja *Gara* volt.

Egy esetet feljegyeztem arra is, hogy a feleség nevéét veszi fel a férj megkülönböztetőnévül :

Nagy Sándor = *Bojtor Sándor*, *Bojtor Nagy Sándor* (régebben M. Nagy Sándor) : a felesége *Bojtor* lány.

Foglalkozásnévből keletkezett nevek :

Mile Károly = *Kertész Károly* : az elődje *Kertész* volt a grófnál.

Nagy Sándor = *Kovács Sándor*, *Kovács Nagy Sándor* : az a foglalkozása.

Szabó Imre = *Gazda Imre* : gazda volt a grófnál

Egyéb különböző alapokon keletkezett nevek :

Jenei Ferenc = *Cigány Jenei*

Jenei Gyula = *Fuccs Jenei* (sokat elkártyázott)

Jenei József = *Buka József*

Jenei Sándor = *Peszél Jenei*

Nagy Sándor = *Kadét Sándor* : az apja azt mondta neki, hogy majd *kadét* lesz

Mile Lajos = *Nyestér Lajos*

Rácz Gyula = *Vitális Gyula* : azt mondták neki, olyan lesz, mint *Vitális* betyár, akit az ő gyerekkorában akasztottak fél.

Az egyén hivatalos megjelölése, megnevezése esetén megkülönböztetőnévének a kezdőbetűje kerül a neve elé : B. Nagy Sándor, K. Mile Károly, G. Szabó Imre stb. A névnek ezt a formáját sok esetben már egyenlő arányban használják az előbb felsorolt névformákkal (teljes megkülönböztető név + keresztnév). A rövidítésből eredő betűjellel való megjelölés jelentőségére, névhelyettesítő szerepére utal az is, hogy több esetben nem is ismerik a név előtt használatos betűjel eredeti jelentését :

Cs. Gali József, K. Gali Sándor K. S. Mile József stb. Az utóbbi esetben a névrövidítésből származó betűjelekből ismét új név keletkezik : *Kájes* (*Kájes* Mile).

Van olyan „betűnév“ is, amely eredetét tekintve nem rövidítés útján keletkezett : A. Csiki József, B. Csiki József az iskolában kapták a nevüket s ezt viseli a család is.

Lőrincze Lajos.

A magánhangzók labializációja Anonymus magyar szórványaiban

Ez a dolgozat egy kis része egy készülő nagyobb tanulmánynak, mely a XII. sz.-i nyelvemlékek — Anonymus Gesta Ungarorum-a, a Dömösi Alapítólevél és más kisebb oklevelek — magyarnyelvű szórványai alapján a XII. sz.-i magyar nyelvjárások kérdésével fog foglalkozni.

Nyelvjárásainkhoz fűződő problémák főleg 3 kérdés köré csoportosulnak. Az első, hogy melyek azok a jelenségek, melyek a nyelvfejlődés egy adott szakaszában nyelvjárásiaknak bizonyulnak, a második, hogy mikor indulnak meg a kérdéses nyelvi változások és meddig hatnak, s végül a legnehezebb kérdés, hogy milyen területhez kapcsolódnak (vö. B á r c z i: MNy. XLIII, 81 kk.).

Anonymus Gestájának, valamint a XII. sz.-i oklevelek szórványanyagának nyelvtörténeti vizsgálatával minden bizonnyal sikerül némi fényt deríteni az e századi nyelvjárások elsősorban hangtani, de talán egyes szótani és szóragozástani jelenségeire is. Több problémát ad az időrendi kérdés felderítése. Nem vonatkozik ez annyira az oklevelekre, még ha kései átírásban maradtak is fenn, mint inkább a Gesta Ungarorum korára. A nyelvtörténeti vizsgálódás azonban hihetőleg erre vonatkozólag is nyújt fogódzót, s a nyelvi jelenségekből levonható következtetések alkalmasint megerősítik majd J a k u b o v i c h (Kleb. Eml. 210) „feltételes“ kor meghatározását a Gesta keletkezését illetőleg (1140).

Legsúlyosabb probléma azonban kétségtelenül a harmadik kérdés: a hol. Itt is a problémát elsősorban Anonymus Gestája adja. Okleveleink keletkezési helye legtöbb esetben nem igen hagy kétséget maga után, és meg lehetős a valószínűsége annak is, hogy szórványaik azon vidék nyelvjárását tükrözik, melyre vonatkoznak (vö. B á r c z i: MNy. XLIII, 88). Itt tehát a nyelvi adatok csak kiegészítik, vagy megerősítik az egyéb külső kritériumok vallomását. Anonymus nyelvjárásának helyhez rögzítése azonban, mivel személyét is sűrű homály fedi, úgyszólván lehetetlen, s szórványainak hangtani sajátságaiából a Gesta szerzőjének nyelvjárását területileg helyhez kötni — legalábbis egyelőre — nagyon merész vállalkozás lenne.

Ebben a dolgozatban csak az első kérdéssel kapcsolatos problémákról, helyesebben csak egy problémáról, vagyis Anonymus legjellegzetesebbnek látszó hangtani sajátságáról, a labializációról lesz szó.

Az ómagyar kor fontos hangfejlődési tendenciáinak (nyiltabbá válás, nyúlás, tövégiek lekopása, monoftongizálódás) egyike a labializáció, mely az $i > ü$, $i > u$ és az $a > á$, vagy amennyiben G o m b o c z (ÖM. II/1: 81—82; Kleb. Eml. 158, 160, 161) felfogását tekintjük $a > o$ változást eredményezte.

Az $i > ü$ labializáció kérdésével L o s o n c z i (NyK. XLIV, 373—406, XLV, 45—116, 195—266) foglalkozott legrészletesebben. A tendencia kifejlődését és elterjedését a következőképpen magyarázza. Az $ö$ -zés (régében $ü$ -zés) eredete a tövégi rövid magánhangzók sorvadásával van kapcsolatban. Az $i > ü$ változás ugyanis először a szóvégi rövid i -ben kezdődött e hangnak labializálódással is járó sorvadásá során. A szóvégi magánhangzó

azután analogikusan hatott a ragok és képzők előtt álló tövéghangzóra. A „kötőhangok“ után a ragokra és képzőkre terjedt ki az *ö*-zés, a szótövekbe pedig a szóvégekből, illetőleg tövégekből terjedt át. Ez az *ö* eredeti *ü*-ből keletkezett nyíltabbá válás útján (NyK. XLIV, 405). A jelenséget a következő példán szemlélteti: Kiegyenlítődés és labializálódás a szóvégeken: *szimi* ~ *szimü*, az alanyeset *ü* hangja átterjed a ragok és képzők elé: *szimis* ~ *szimüs*. A szóvégi *ü* magához hasonítja a *tö* *i*-jét: *szimü* ~ *szümüs*, a szóvégi magánhangzók lekopnak: *szim* ~ *szüm*, de *szimis* ~ *szümüs*, *i* > *ë*, *ü* > *ö* változással: *szëm* > *szöm*, *szëmes* ~ *szömös* (elfogadja Horger, MNy. V, 105; Mészöly: Nyr. XXXVII, 294—5; Kovács Márton: Nyr. XXXVII, 417; másképp Balassa: NyK. XXIV, 383, 394: szerinte a labializáció a tőszótagban indul meg *l*, *r*, *s* előtt).

Az *ö* hangok egy másik forrásának, mely az *ë*-nek nyelvjárásközi analógiával *ö*-re változásából, esetleg *ë* > *ö* fejlődésből keletkezett, Anonymus nyelve szempontjából nem lehet fontossága.

A következő felvetendő probléma, hogy mikor indulhatott meg a labializáció. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban ki kell térni röviden az *ü* hangokkal kapcsolatos egyéb problémákra is. Elsősorban, hogy eredeti ugor, vagy finn-ugor örökség-e a kérdéses hang, s ha nem, a magyar nyelvtörténet melyik szakaszában keletkezett. Mellőzve nyelvészeinknek az *ü* hangokra vonatkozó számos eltérő véleményét (vö. Setälä: JSFOu. XIV/3, 47—8; Karjalainen: MSFOu. XXIII, 124, 281; Gombocz: ÖM. II/1: 72; Kannisto: MSFOu. XLVI, 68; Munkácsi: NyK. XXV, 263—4; Balassa: NyK. XXIV, 392—6, 359; Melich: NyK. XLIV, 379; Trócsányi: MNy. V, 346; Losonczi: NyK. XLIV, 394; Bárczi (Régi magyar nyelvjárások 7; MNy. XLV, 72—3) felfogását, Steinitz, Geschichte 5; Toivonen: FUF. XXIX, 160 kk.); mint a legvalószínűbbet említem, mely szerint a török jövevényszavak átvétele idején, amint ezt a *szűcs* szó *ü*-je kétségtelenül igazolja, a magyar nyelvterület egy valószínűleg kis részén ejtettek *ü*-t, az ide átkerült török szavak *ü*-je megmaradhatott, a nyelvterület valószínűleg nagyobb részén azonban az *ü* ismeretlen volt, s itt az *ü* helyébe *i* lépett. A mai magyar *ü* hangok egy részét tehát már a török hatás korától származtathatjuk. A labializáló tendencia azonban a következő századokban növekvőben és terjedőben volt, tehát *ü* hangjaink egy másik és kétségtelenül nagyobb része minden bizonnyal a honfoglalás táján nekilendült nagyobb arányú labializáció eredménye. Hogy ez a labializáció mikor indulhatott meg, arra Konstantinos szórványai-ból következtethetünk, ahol már finnugor szóban: *κονζον*, *ατελκονζον*, valamint a Kürtgyarmat törzs nevében *κονριουγεματων* találunk *ü*-t, ami arra mutat, hogy már elég fejlett fokon állhatott az *ü*-zés a labializáló nyelvterületen, hiszen már a szó belsejébe is behatolt az *ü* hang (Bárczi: MNy. XLIII, 89, Régi magyar nyelvjárások 7, 9).

A labializáció fokát kutatva Anonymus szórványaiban Losonczi elméletéből kiindulva, először a szóvégi magánhangzókat vegyük vizsgálat alá.¹

Tövéghangzót találunk torlódás után a következő egytagú szavakban: *ü*: *Beuldu* 40,50², *Cundu* 6, 46, *Dentumoger* 1, 3, 14, *Ursuur* 8, 32 ~ *Vrsuur* 32, ellenben *Pest* 57;

¹ A szóvégi magánhangzókban együtt tárgyalom az *ü* és *u* véghangzós alakokat. A szóvégi magánhangzók problémája ugyanis inditékaiban és lefolyásában egységes, de természetesen *ü* esetében *i* > *ü* (redukált *i* > redukált *ü*), *u* esetében azonban *i* > *u* (redukált *i* > redukált *u*) változásról van szó

² Az egyes szórványok után következő számok a Gesta fejezetszámait jelölik.

- u*: *Oundu* 14, 15, 40 de *Ound* 6, 16, *Zuardu* 33, 37, 44, 45, de *Zuard* 7, 34, 36, 37, 44, 45, *Hungu* 2, 13, 39 de *Hung* 12, 13, 14, 17, *Borsu* 34, 10, 18, 31, 34, 35, 57 de *Bors* 18, *Bocsu* 57, *Surcusar* 46, -*holmu*: *Zenuholmu* 32 *Zeguholmu* 28, *Saturholmu* 15;
- többtagúakban: *ü*: *Eculsu* 21, *zerelmu* 17, *Zeremsu* 22, 31, ~ *Zerenche* 17, *Zerensze* 17;
- u*: *Botondu* 55 ~ *Botond* 41, 43, 55, 56, *Caroldu* 27, *Loponsu* 48, 49, *Zobolsu* 20, *Pacoztu* 48, *Bo-doctu* 50, *Saroltu* ~ *Sarolt* 27, ellenben véghangzó nélkül az eddig említettekén kívül: *Borons* 45, *Ogmand* 25, *Zarand* 52, *Vrcund* 57.
- Egy mássalhangzó után:
- egytagúakban: *ü*: *Zeguholmu* 28, *Erdeuelu* 11, *Lelu* 6, 20, 21, 39, 41, 42, 43, 53, 55, 56, *Zenuholmu* 32, *Menumorout* 11, 19, 20, 21, 22, 28, 50, 51, 52, *Vsubu* ~ *Usubu* 48, *Hetumoger* Prol. 1, 5, 7, 11, 12, 36, 46, *Etu* 8, 10, 30, *Geuru* 31, *Peytu* (48), ellenben: *Ed* 8, 10, de *Edunec* 17, 32, *Nir* 19, 21, *Cris* 22, 50;
- u*: *Turu* 28, *Saru* 47, *Saruuar* 21, 37, *Ursuuru* 10, de *Ursuur* 8, 32, *Casu* 32, *Tosu* 6, 20, 28, 29, 39, 41, 53, ellenben: *Glad* 11, 44, *Wag* 11, 15, 35, 37, -*uar*: *Saruuar* 21, 37, *Hunguar* 2, *Buduuar* 1;
- többtagúakban: *ü*: *Emesu* 3, ellenben: *Eleud* 60, 20, 56, de *Eleudunec* 50;
- u*: *Durasu* 45, *Bulhadu* 33, ellenben: *Obad* 57, *Árpad* 4, 5, 6, 7, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, *Borsod* 18, 31, *Emeud* 31, *Honrad* 31, *Nougrad* 33, *Sunad* 11, 44, *Surungrad* 40, *Warod* 35, *Ousad* 8, 10 de *Ousadunec* 32, *Almas* 26, *Copus* 27, *Temus* 11, *Bogad* 41, 53, *Huhol* 28, *Horom* 44, *Olpar* 14, 16, 30, 38, *Zotmar* 21 stb.; még számos többtagú, hol az *ü* ~ *u* hiányzik.

A *c* végű szavak után található *y*: *Colgoucy* 37, *Lucy* 20, *Miscoucy* 31, *Racy* 42, 57 ~ *Rachy* 45, *Scereducy* 45, *Loborcy* 13, nem ejtett hangot jelöl, hanem minden bizonnyal helyesírás sajátosság.

Meg kell említenünk még az egyes szavaknál a latinositott formában jelentkező *i-t*: *Arpadium* 13, 14, 16, 29, 33, *Arpadio* 14, 16, 20, *Arpadii* 20, 37, *Botundium* 56, *Ircundium* 56, *Veluquio* 52, *Byhoriensen* 50, *Bycoriensy* 19, *Crisius* 11, *Grisio* 32, *Morisius* 11, *Morizio* 44, *Nitriensis* 35, 37, *Nitriam* 37, *kenezy* 44, *siculi* 50, *Tuhuti* 25 stb. Az *Arpadium*, *Arpadio* alakokkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy gyakran latinositott ragozás nélkül használja Anonymus: de *Arpad* *duce*, *duci* *Arpad*, *Arpad ducis* stb., de: *ducem* *Arpadium*, *duci* *Arpadio*. Az itt jelentkező *i* hangot *Jakubovich* (MNY. XX, 10) Konstantinos Prophyrogenetoshoz vezeti vissza, aki Árpád nevét *ὁ Ἀρπαδῆς, τὸν Ἀρπαδῆ* alakban írja, s szerinte ezt az alakot tartotta fenn a szó latinósított ragozása (yö. Gyóni, A magyar nyelv görög feljegyzésének szórványemlékei 19—20). Hasonló ehhez valószínűleg az *Ircundium* és *Botundium* alak, mely szintén előfordul *Botond*, *Botondu*, ill. *Urcund* formában is. A latin ragozás következtében került *i* az egyébként

véghangzó nélküli *Byhor*, *Byhoriensem*, *Bycoriensy* alakjaiba, valamint a *Veluquio*, *Crisius* és *Morisius* szavakba, melyek különben szintén *Cris*, *Veluc* ~ *Velec*, *Morus* formában gyakoribbak (kivéve a *Cris*-t, mely csak egyszer fordul elő). Ugyancsak így magyarázható a *Nitriensem*, *Nitriam* esetekben jelentkező *i*. Érdekes azonban, hogy míg a 'civitas, castrum', vagy 'oppidum' jelentésű *Nyitra* előfordulásaiban az *i* jelenléte változó: *De Nitria civitate*, 'in civitatem Nitriam' de: 'ad castrum Nitra', 'ad civitatem Nyitra', addig a fluvium jelentésű *Nyitra* vagy nincs egyeztetve: 'ad fluvium Nitra', vagy ragozott alakban: 'in rivulum Nytre', tehát *i* nélkül fordul elő. Kétségtől eltekintve latin többes nominativus jelölője az *i* a *kenezy*, *mogerii*-ben. Kivétel nélkül latinositott formában szerepel a *siculi*, *Syclis*, *Sjcli*. Ez voltaképpen a *székely* szónak egy latin néprévvé váló tudatos azonosítása: *Siculus* = 'Sziciliai'. A *Tuhutum* -um-ját latin végződésnek érezve szabályosan képezte Anonymus a *Tuhuti* egyes gen.-i alakot: „De prudentia Tuhuti”, de "De victoria Thosu, Zobolsu et Tuhutum". Érdekes, hogy az ugyancsak latinositott formájú *Titulensy* alakban nem találunk *i*-t. Gondolhatunk arra, hogy a *Nitriensis*, *Bycoriensis*-féle alakok már a magyarországi latinságban némi kancelláriai hagyományra támaszkodhattak, s nyilván volt ilyen tudós hagyomány az *Arpadius*-szal kapcsolatban is, míg a *Tytulensy*-t Anonymus maga alkotta az előbbiektől függetlenül. Feltűnő az *i* hiánya a *Titulum*: venerunt ad *Titulum* accusativusi alakban, szemben a fentebb felsorolt accusativus formákkal, s ez is feltevésünket erősíti.

A latinositott formák kivételével tehát *i* tövéghangzót egyetlen esetben sem találunk. Azokban a szavakban, melyekben jelentkezik a véghangzó, az következetesen *u* ~ *ü*. Ebben semmi meglepő nincsen, hiszen ebben a korban a szóvégi sorvadó magánhangzó általában labializált formában jelentkezik (vö. *Lozoncz* i. m.), s ilyen alakban találjuk az e századi oklevelek szórványaiban: 1138/1329: *Becu*, *Kenefu*, *Cosu*, *Mogu* stb. (MNY. XXXII, 56, 132, 130, 205). De mégis gondolkozásra késztet az a tény, hogy a *d* kicsinyítő képzőt, mely az *i* véghangzót legtöbbször megőrzi (vö. *Jakubovich*: MNY. XX, 9—21), Anonymus minden esetben vagy véghangzótlannul, vagy *u* ~ *ü* véghangzóval használja: *Beuldu*, *Cundu* *Oundu* (~ *Ound*), *Zuardu* (~ *Zuard*), *Botondu* (~ *Botond*), *Bulhadu*, illetőleg *Borsod*, *Warod*, *Glad*, *Zarand*, *Ogmand* stb. A többi közelkorú adatokban a következőket látjuk: 1138/1329: *Egudi*, *Mogdi*, *Bulfoudi*, *Apadi*, *Munkadi*, *Oundi*, *Cundi*, *Halaldi* stb. (MNY. XXXII, 57, 131, 132, 205, 133); 1141—61 / XII. sz.: *Soludi*, *Cusudi*, *Eudi* (*Jakubovich*: i. m. 12); 1152: *houodi*, *Tengurdi*, *Hudi*, *Fergudi* (PRT. I, 601); 1156: *Cundi* (Knauz I, 108) ~ 1138/1329: *Alcud*, *Antuald*, *Sourad* stb. (MNY. XXXII, 203, 205, 131); 1156: *mogorod*, *vascard*, *sulad*, *belad* (Knauz I, 107—8); 1181: *Quisid*, *Hugud*, *Lusad* (PRT. VIII, 277). Az adatokból látható, hogy a képző véghangzója a XII. sz. közepétől kezdve rohamosan tűnik el, ahol azonban még a század első felében megvan, ott túlnyomó, mondhatnánk megközelítőteljességben *i*. A Dömösi Alapítólevélben több száz adat közül *u* ~ *ü* véghangzót csak két esetben találunk: *Bedu*, *Wendu* (MNY. XXXII, 132, 57), *Jakubovich* (i. m. 12), ezen kívül még egy kétes adatot tud kimutatni egy 1165 körüli oklevélből *Edu* személynévben (Knauz I, 118).

Ezekből és egyéb adatokból *Jakubovich* (i. m. 12) arra a következtetésre jut, hogy a *d* kicsinyítőképző utáni *i* tövéghangzó lekopik, eltűnik a XII. sz. folyamán anélkül, hogy *u* ~ *ü*-vé vált volna, kivéve Anonymus szórványait, ahol a képző véghangzós alakjában kivétel nélkül *-du* ~ *-dü*,

valamint a jóval későbbi VárReg.-ban található néhány $u \sim \ddot{u}$ végű alakot; *Baldu, Bandu, Kemedu, Lardu, Scendu* stb. (ed. Karácsonyi—Borovszki index). A VárReg. $du \sim d\ddot{u}$ alakjainak a magyarázata nem tartozik ide, így azzal nem is foglalkozunk. Mivel magyarázhatjuk azonban az említett alakokat Anonymusnál? Figyelembevételre a majdnem azonos korú ugyanazon adatok eltérő voltát: 1138 / 1329: *Oundi, Cundi* ~ An. *Oundu, Cundu* ~ 1156: *Cundi*, az első, amire gondolhatunk a jelenség okának magyarázataként a nyelvjárási megoszlás, helyesebben Anonymus labializációra hajlamos nyelvjárása. S valóban, ha Anonymus szórványainak többi hangtani sajátosságait is figyelembe vesszük, úgy vélem, hogy a *-di* kicsinyítőképző *-du* ~ *-d\ddot{u}* alakban való megjelenését is besorolhatjuk ama önmagukban nem perdöntő, de több jelenséggel karöltve kényszerítő bizonyítékok közé, melyek Anonymus erősen labializáló nyelvjárását igazolják.

*

Losonczi elméletét továbbra is szem előtt tartva, vizsgáljuk meg az \ddot{u} -zés fokát a többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában.

Kétségtelenül idevágó példa a *Tuhutum*, 6, 22, 23, stb., *T\thetahutum*, 21, *Tuhtum*, 20, melynek szabályos megfelelője a török *tüyüt* 'herceg' szó. Az *-um* végzetben magyar kicsinyítőképző rejlik. Az eredetibb *Tuhut* alakot megtaláljuk a bakonybéli apátság javainak 1086/XII—XIII. sz.-i összeírásában (Melich: MNy. XXI, 126). A névnek a nem labializáló nyelvjárásokban fejlődött változata a pestmegyei mai *Téleny*, s a györmegyei *Tét község*, melyeknek régebbi alakjai: 1405, 1409, 1424, 1454: *Teten, Tethén* (Csánki I, 36), sőt Melich (i. m.) 1235-ből is kimutat egy *Techtun* alakot, továbbá 1228, 1251: *Teth*, 1400: *Teth, Teeth*, 1469, 1472: *Teth* (Csánki III, 561). A *Tuhtum* esetében a második szótag magánhangzójának kiesése lehet egyszerűen csak íráshiba, de gondolhatunk a kétnyíltszótagos törvény hatására is. (*Tuhutumre* vö. még: Melich, HonfMg. 217; MNy. VII, 183; XI, 120; XII, 231—2; XXI, 126; XXVII, 221 kk.; NyK. XXXIV, 133; Németh Gyula, HonfKial. 295; MNy. XXIV, 149; Karácsonyi: Turul XII, 96; másképp Vámbéry, Magy. Ered. 172—3; Nagy Géza: Turul IX, 129; Móór Elemér, Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen 54—56; Pais, M. An. 144; SRH. I, 68 annot. 3; MNy. XXXI, 269—70.)

Minden bizonnyal az *i* labializált formájával állunk szemben a *Trusun* 37 alakban, mely a szláv *Trnĕin* átvétele, s melynek mai *Trencsén* változata alkalmasint egy illabiális nyelvjárásból vált általánossá. A régiségben általában illabiális alakokat találunk: 1111: *Treinchen*, 1113: *Trensciensis* (Kniezsa, A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek 7), 1208: *Trincin*: 1323: *Terenzen*, 1439: *Trynchyn*, 1500: *Trenchin* (Hunyadiak kora Magyarországon IX. a, 79—80), (Melich: MNy. XIX, 108—9; XXV, 250; XXXV, 30; HonfMg. 351—2, —3, —4, —5; Pais: SRH. I, 79 annot. 1; M. An. 145).

Valószínűleg Anonymus labializáló nyelvjárásával magyarázhatjuk a gyakoribb (4) *Temes* 44 mellett egyszer előforduló *Temus* 11 alakot. A szó Konstantinosznál jelentkező \acute{o} *Τυμῆσις* alakja kétségtelenné teszi a második szótag eredetibb *i* hangját. Ebből a kettős fejlődés szabályos, bár a *Temus* alaknál, mivel ezt csak egyszer találjuk a következő felsorolásban: *Danubius Tyscia, Wag, Morisus, Crisius, Temus* gondolhatnánk arra is, hogy a felsorolt latinositott folyónevek analógiájára került ide az *-us* végzet az általánosabb *-es* helyett. Valószínűbb azonban, hogy a *Temus* alakot Anonymus labializációra erősen hajlamos nyelvjárása hozta létre a gyakoribb és nagyobb

elterjedtségű *Temes*-sel szemben. A *Temes* folyóra nem találtam ü-ző adatot egyebütt, de a ma élő *Tömös* (az Olt mellékfolyója vö. Melich: MNy. II, 176), s az azonos hangtani helyzetben levő *Temesvár*-ról 1323-ból kimutatható *Thumuswaar* (Csánki II, 21) alak igazolja, hogy ilyen labializált forma máshol is volt, sőt van ma is, s ebben az esetben könnyű elképzelni, hogy Anonymusnál is találunk labializált alakot, tehát a latinosság feltevéset elvethetjük (Melich, HonfMg. 22—24, 51—63; MNy. I, 70; II. 99, 159, 175—6; NyK. XXXIX, 25; Gyóni i. m. 131—2; Pais: SRH. I, 48 annot. 5; M. An. 144; másképp Moór Elemér: MNy. XXV, 387, cáfolja Melich: MNy. XXV, 389).

Ingadozást találunk a *Veluc* 20, 51, 52, *Ueluc* 51, 52, *Veluquo* 52 ~ *Velec* 19, 50, 51 alakokban is. Az eltérő alakok előfordulási aránya egyenlő (8:8). A szó eredetét illetően a vélemények megoszlanak, azonban a mi szempontunkból lényegtelen, hogy a szláv *Velic* szn.-ből, vagy a török *bálik* igei származékból vezetjük-e le a szót; az átadott hang mindkét esetben i. Moór E. (UngJb. IX, 64) ugyan a *Velic* mellett megemlíti egy *Velec* alakot is, a kétirányú fejlődés azonban az *i*-s alak átvételét valószínűsíti, amennyiben valóban szláv átvételről lenne szó. A régi adatok illabiális formát mutatnak: 1430: *Weleke*, 1437: *Weleg*, 1487: *Welegh* (Csánki III, 356), (vö. Pais: SRH. I, 60 annot 2; M. An. 148; MNy. XXIV, 94—95; vö. még Melich: MNy. XXV, 245; Szilágyi Lóránd: MNy. XLIII, 198).

Feltételesem a labializáció eseteihez sorolhatjuk a kétes etimológiájú *Eculsu* 21 első ü hangját, melynek eredetije, ha Pais származtatását a török *ákilci* (*ákil* 'vetés, vetemény' + *-ci* képző) szóból elfogadjuk *i* lenne (Pais: SRH. I, 62 annot 4; M. An. 113).

Meglehetősen nehéz problémát jelent az *Esculeu* 27. A vélemények megoszlanak. Szerkezeti szempontból az egyik véleménycsoport a szót összetettnek véli, mégpedig egyrészt az *ös* + *kölyü* összetételének (Viski Károly: MNy. I, 458; Bátky Zsigmond: MNy. XXIII, 217; vö. még Pais: MNy. XVIII, 30), másrészt a szó első tagját az ezüst *üst* részével, a második tagját pedig a *küllő* madárnévvel azonosítja (Karácsonyi J.: Kath. Szemle X, 467, 468, idézi Zolnai: Nyr. XXV, 510—11). Ez viszont azonos a tör. eredetű *kölyü*, *külü*, *külyü*, *küllő* 'zúzomalom' jelentésű közszavunkkal vö. csuvas *kilje* 'mozsártörő' (Bátky Zs.: MNy. XXIII, 217, SzófSz.). Az összetétel utótagjának ezt az azonosítást többen elfogadják (Zolnai i. m.; Melich: Nyr. XXXIII, 126, 308; SzJöv. I, 2: 255; Horger: MNy. I, 368 stb.). A másik nézet a szót szerkezetiileg egyszerűnek tartja. Az egyik magyarázat az *esküszik* ige eskütövéből származtatja (Kassai II, 11), s ezt korábbi felfogása szerint Pais (M. An. 114) sem tartja lehetetlennek. A szóra vonatkozó legújabb etimológia Pais Dezső-é (SRH. I, 68 annot. 1), aki szerint az *Esculeu* a török *iéki* 'potio, jus jurandum' szónak török *-liý* képzővel továbbképzett alakja, melynek jelentése 'locus, ubi ius iurandum datur'. Bármelyik véleményt fogadjuk is el, ha csak feltételesem is, az *Esculeu*-t mindenképpen labializált formának tekinthetjük (vö. még: EtSz.; Karácsonyi: MNy. II, 176).

Minden bizonnyal idevehetjük a *Peturgoz*-t 43, melynek első tagja a latin *Petrus*-ból fejthető meg rövidüléssel, majd ezt követőleg a mássalhangzó torlódás feloldásával. Érdekes, hogy míg a Dömösi Alapítólevélben *Petir* ~ *Peter* (MNy. XXXII, 56, 131, 133) alakot találunk, a későbbi XIII. századi adatok szinte kivétel nélkül labializált formában jelentkeznek. Így 1224/

1389 : *Peteraya*, de 1237 : *Petur*, 1240 : *Petur*, 1289 : *Scentpetur*, 1929 ; *Zenth Petur*, 1309 : *Peturgyure* stb., de HB. : *peter* és 1319/1377 : *Zenthpeter* (Oklsz.) stb., s ettől kezdve váltakozva, hol *ë*-vel, hol *ü*-vel. Anonymus *Petur* (*goz*) alakját illetően gondolhatunk arra, hogy a mássalhangzótorlódás feloldásakor Anonymus erősen labializáló nyelvjárása egyenesen *ü* hangot iktatott közbe, de lehetséges az is, bár ezt kevésbé valószínűnek tartom, hogy egy illabiális nyelvjárásról készen kapott *Petir* alakot formált át saját nyelvjárásához megfelelően (*Peturgozra* vö. Pais : SRH. I, 87 annot 5 ; M. An. 134 ; Melich, HonfMg. 422—3).

Mássalhangzótorlódás feloldásával került *ü* a *Seztureg*-be 44. A szó valószínű szláv megfelelője *cisztrugz* 'tisztá patak'. Bár a folyóra régi adatot nem találtam, de a zalamegyei mai *Cesztrzeg* régi adataiban, ahol a két-nyíltszótagos törvény hatása következtében még nem esett ki a második nyílt szótag magánhangzója, *ë*-t találunk : 1381 : *Alsochesteregh*, *Felseucheteregh*, 1405 : *Cheztereg*, 1469 : *Chezteregh*, de 1334 : *Cheztreg*, 1335 : *Cestreg*, 1524 : *Cheztreg* (Csánki III, 19), s talán idevonható a torontálmegyei mai *Csözstelek* 1332—7-ből való *Chezerek* alakja (Csánki II, 127). Amint a felsorolt adatokból kitűnik, az illabiális nyelvjárások egy illabiális magánhangzó közbeszűrésével törekednek a torlódás megszüntetésére, Anonymus viszont nyelvjárásának megfelelően *ü* hang közbeiktatásával oldja fel a torlódást, s így a *Seztureg* is beillik Anonymus labializáló nyelvjárását bizonyító példánk sorába (Kniezsa : Szt. István Emlékk. II, 417 ; Pais : SRH. I, 90 annot. 1 ; M. An. 111).

Az *Egur* 32 esetében az átadott vagy eredeti hangot nem ismerjük, azonban az Anonymusnál található *Egur* s a mai *Eger*, valamint a régiségben előforduló alakváltozatok vö. 1247 : *Egurscug*, 1266 : *Egurzug*, 1293 : *Egerzegh*, 1344, 1380 : *Egurzegh*, 1389, 1421 : *Egerzegh* stb. (Csánki III, 20), 1288 : *Egurwar*, 1409 : *Egerwar* stb. (Csánki II, 713), 1325 : *Egurwar*, 1406 : *Egerwar* stb. (Csánki II, 722) egy eredetibb *i* hangot tesznek fel, s itt, bár a kiindulópontot nem ismerjük s az *i*-t kimutatni nem tudjuk, mégis jogosan következtethetünk a labializációra (EtSz. I, 1484—5 1486—7, Pais : SRH. I, 73 annot. 1 ; M. An. 113).

Némileg hasonló ehhez a *Tetel* 38, 39, ~ *Titulum* 41, *Tytulensy* 19. A szó eredetét nem ismerjük, tehát az átadott hang minőségét megállapítani nem tudjuk. A régi adatokból vö. 1138/1329 : *Tithil* (Knauz. I, 98), 1308 : *Tytil*, 1400 : *Tituliensis*, 1466 : *Thyhel*, 1493 : *Thetyl* stb. (Csánki II, 139) előkerülő *i*-s alakváltozatok azonban kiegészítik Anonymus *Tetel* ~ *Titulum*, *Tytulensy* adatait, s kellőképpen támogatják azt az elgondolásunkat, amelyre a kettős *ë* ~ *ü* megfelelésből amúgy is következtethetnénk, hogy az eredeti hang *i* volt ; s ezek alapján a gesta *Titulum*, *Tytulensy* alakjait is besorolhatjuk Anonymus többi labializációt mutató adata mellé (Pais, M. An. 145 ; SRH. I, 59 annot 5).

A továbbiakban azokat az adatokat sorolom fel, melyekben nem *i*-ből keletkezett *ü* hangot találunk ; ezek Anonymus labializáló nyelvjárására nem minden esetben tekinthetők teljes értékű bizonyítékoknak.

Zemplén helynevünk a Gestában *Zemlum* 13 ~ *Zemlin* 14 alakban fordul elő. A régiségben a következő adatokat találjuk : 1173 : *Zemlen* (Csánki II, 233), 1287 : *Zemlen* (Csánki II, 240), 1332—7 : *Zemlin*, *Zemlyn*, 1426 : *Zemplen* (Csánki I, 340), *Zemlum* (VárReg. ed. Karácsi—Borovszky : 226, 87), *Zemlun* (i. m. 256, 24, 257, 25) stb. A szó egy szláv *Zemlěnz* hn. átvétele. A régi adatok, kivéve a VárReg. *Zemlum*, *Zemlun* alakjait, valamint a mai *Zemplén* (< *Zemplin*), a szó *i*-s változatá-

nak nagyobb elterjedtségére mutatnak, labializált formát csak a VárReg.-ban és Anonymusnál találunk, bár ez esetben *ö* is ingadozik az általánosabb *i*-s használattal szemben. A különböző változatok alapján egy eredetibb *i* hangot kell felvennünk kiindulópontként. A szláv *ö* hangértékét ugyan pontosabban nem ismerjük, annyi azonban kétségtelen, hogy egy erősen redukált palatális magánhangzó volt. Szláv jövevényszavainkban *e* hang *i*, *ē*, *ö*, *ü* megfeleléseket mutat (vö.: *igrac* > *igríc*, *deska* > *dészka* *tömnicá* > *tömlöc*, Melich: MNy. VI, 444; HonfMg. 197; Bárczi: Egy. előadás 1947/48. II. f. é.). Lehetséges, hogy az átvételkor a *ö*-t *i*-vel helyettesítettük lehetséges azonban az is, hogy a *ö* akkor már a szlávban is *i*-nek hangzott, s ez esetben a *Zemplén*-nek az előbbi részben kellett volna helyet kapnia. Akármelyik feltevés is az igaz, Anonymus *Zemlum* alakját mindenképpen a labializáció esetei közé kell sorolnunk (Melich, HonfMg. 86—91, 102—103; MNy. I, 68—70; VI, 245, 444; XV, 5; XVII, 65—73; NyK. XXXIX, 24; Knieszsa: Szt. István Emlékk. II, 417; Pais: SRH. I, 52 annot 2; M. An. 149; vö. még Szilasi Móric: Nyr. X, 441; Kardos Albert: MNy. I, 184; Melich: MNy. XI, 347).

Hasonló ehhez a *Scereducy* 45, mely Melich (HonfMg. 196—7) szerint egy régibb magyar *Szeredic*, *Szredic* mása, s ez a nyugati bolgár *Sredec*, régebbi *Sredec* átvétele. Eszerint a szláv *ö*-nek, bár *i* ~ *ē* váltakozást jelen esetben kimutatni nem tudunk, a *Zemplén*-hez hasonló megfeleléseit látjuk, s így a *Scereducy*-t is felvehetjük a labializáció példái közé (Melich i. m.; Pais: SRH. I, 92 annot. 1; M. An. 140).

A *Gumur* 33 esetében, amennyiben a köztörök *kömür* 'holzkohle, quod fossum est, fossile, carbo' szóval való azonosítás a helyes, úgy egy török palatolabiális magánhangzó átvételéről és megtartásáról van szó. Így a *Gumur*-t csak annyiban számíthatjuk a labializáció bizonyítékai közé, amennyiben a régi adatokból vö. 1389: *Gumuriense* (Csánki I, 125), Bonfini: *Ghemerum* (Csánki i. m.), 1489: *Gemery* (Csánki i. m. 135), 1291: *Gumur* (ÁÚO. X, 51, l. még Kovács, Index) is látható, hogy illabiális nyelvjárásokban a kérdéses hangnak *ē* felel meg (Rásonyi: UngJb. XV, 548—553; Knieszsa: AECO. IV, 388; Melich, HonfMg. 365; Pais: SRH. I, 74 annot. 1; M. An. 116; vö. még Gombocz: MNy. XI, 149; Melich: MNy. XV, 4).

A *Culpun* 41, 53, 56 — vö. 1193: *Culpen* (MNy. XXXI, 243), 1451: *Kulpwn*, 1476: *Keulpen*, 1497, 1498: *Kelpen* (Csánki II, 148) — etimológiája, mely szerint azonos lenne a negyedik besenyő törzs *Külpej* nevével, nem egészen meggyőző. Ha elfogadjuk is, a szó második *ü*-jének megfelelő hang török *ä* lenne, s ebben az esetben igen hosszas úton jutnánk el az *ü*-ig. Lehetséges az is, hogy a szóban *ē* volt eredetileg (vö. Németh Gyula: MNy. XXXVIII, 1 kk.), de ez sem könnyíti meg a szó hangtani fejlődésének megfejtését. Legvalószínűbb talán az, hogy a szó második magánhangzója a labializációra hajlamos nyelvjárásokban hasonult az elsőhöz, míg az illabiális nyelvterületeken a második szótag illabiális magánhangzója az első szótag labiális hangzóját is magához hasonította (vö. Pais: SRH. I, 85 annot. 4; M. An. 124; MNy. XIV, 174—5; XXXII, 125—6; Németh Gyula, HonfKial. 45; MNy. XVIII, 5; UngJb. X, 27; vö. még Györffy György: KCsA. I, kieg. k. 441; Melich: MNy. XIX, 141; HonfMg. 78, 95, 200; Mikos: MNy. XXXI, 243).

Kivétel nélkül labializált formában találjuk a Gestában a tövéghangzókat ragok és képzők előtt. Így:

Zepus 32, vö. 1246 : *Scepus* (ÁÚO. VII, 212, 383, 404 stb.), 1265 : *Scepes* (ÁÚO. VIII, 127), 1263 : *Scypis* (ÁÚO. III, 35), 1240 : *Scippis* (ÁÚO. VII, 106.) 1281 : *Sypus* (ÁÚO. IX, 318), (Melich, HonfMg. 196, 324—7; MNy. XX, 181—2; XXV, 34—41; Pais: SRH. I, 73 annot. 4; M. An. 140; vö. még Melich: MNy. I, 67; VIII, 427; K. P.: MNy. XVII, 175).

Uertus 50, vö. 1086/1095/XII. sz.: *Uuertis* (PRT. VIII, 273—4), 1086 : *Uertes* (ÁÚO. I, 38), 1226 : *Vertus* (ÁÚO. XI, 193, l. még: Kovács, Index) (Szófsz.; Pais, M. An. 148; MNy. XVIII, 178).

Zecuseu 47, vö. 1295 : *Zeckchu*, 1341 : *Zukchu*, 1351 : *Zekcheu* stb. (Csánki II, 459), (Pais: SRH. I, 96 annot. 4; M. An. 139; Kniezsa: Szt. István Emlékk. II, 382; Szabó K.: Nyr. XXXIII, 130, 132).

Urcun 49, 50, 56, *Vrcun* 56, 57, vö. 1222 : *Vrken* (ÁÚO. VI, 412), (Gombocz: MNy. XI, 247; XXII, 6—12; Pais: SRH. I, 116 annot. 4; M. An. 131; MNy. XXIV, 170; Györffy György: KCsA. I, kieg. k. 456; Stessel József: Turul XXII, 41; Vámbéri, Magy. Ered. 127; Nagy Géza: Turul IX, 129).

Vrcund 57, *Ircundium* 56 (Pais: SRH. I, 116 annot. 4; M. An. 131; Rásonyi: UngJb. XV, 554; l. még *Urcun*-nél).

Edum 8, 10, *Edumerne* 17, *Edumene* 32, vö. év nélkül: *Edemen* (ÁÚO. XII, 680), Kézai: *Edemen* (SRH. I, 163), XIV. sz.: *Edemen* (SRH. I, 278, 280), (Pais, M. An. 113; MNy. XXIV, 93; Horger: MNy. XXIV, 207; Rásonyi: MNy. XXVIII, 103; vö. még Jakubovich: MNy. XX, 12).

Tuhutum 6, 22—27, 30, *Tvhutum* 21, *Tuhtum* 20 (Ir. 1. *Tuhutum* 1.).

A labializáció esetein kívül találunk azonban olyan szavakat is — kétségtelenül kisebb mértékben —, ahol az eredeti vagy feltett *i* hang változatlan formában jelentkezik.

Így eredeti *i* mása az *Etyl* 7 *i*-je, mely valószínűleg török *Ätil* ~ *Ädil* megfelelője. Vö. Kézai: *Etyl* (SRH. I, 145), XIV. sz. *Etyl* (SRH. I, 269), (Etsz. 94—95; Pais: SRH. I, 41 annot. 4; M. An. 114; Melich: MNy. XXII, 346—48; Gombocz: NyK. XLV, 183—4; Gyóni i. m. 22; a kérdés irodalmát még: Fehér Géza: Századok XLIII, 577).

Valószínűleg eredetibb *i*-re megy vissza *Guncil* 57 *i* hangja, vö. német *Cuncili* ~ *Künzel* (Förstemann, Altdisches Namenbuch 697; Jakubovich: AK. Ért. XXXVII, 103), vö. 1394: *Kencelkarcha*, 1399: *Kunchul Karcha* (Pozsony vm. monográfiája 68). (Vö. még Pais: SRH. I, 113, annot. 3; M. An. 116; Szarvas Gábor: Nyr. XVII, 433—8; Zolnai: Nyr. XXI, 276; Szendrey Zs.: MNy. XXXII, 257; Wichmann: MNy. IV, 161; Petz Gedeon: Nyr. XLI, 87; Szily Káimán: MNy. VII, 135; Rásonyi: UngJb. XV, 551; Petz Gedeon: MNy. XXIII, 141).

Nem eredeti *i* hang megfelelőjének tekinthetjük talán az *Ecilburgu* 1, 47, *Eciburgu* 49, *Elciburgu* 50 *i*-jét, vö. XIV. sz. *Eccylburg* (SRH. I, 268), Kézai: *Echulbuer* (SRH. I, 156). A német megfelelő hang hangsúlytalan *e* (*etzelburg*), mely a kiejtésben talán nem is hangzott, s így az *i* a mássalhangzó torlódás feloldására kerülhetett be (EtSz. I, 1472—73; Pais: SRH. I, 35 annot. 6; M. An. 112—3).

Természetesen változatlan az *i* a veláris hangrendű szavakban, mint: *Wazil* 42 ~ *Wacil* 45, 47, *Athila* 1, 5, 8 stb., *Caliga* 33, *Bundyn* 11.

A többtagú szavak hangsúlyos szótagját vizsgálva *i*-ből keletkezett *ü* hangot találunk az alábbiakban:

Tuhutum 6, 22—27, 30, *Tohutum* 21, *Tuhtum* 20(1. a hangsúlytalan szótagbeli *ü* hangoknál).

Valószínűnek tarthatjuk az eredetibb *i*-t a *Hulec* 7, 33, 34 szóban, ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy a név azonos Árpád *Jelech* nevű fiával (Konst. ggggg ÓMolv. 10). Ebben az esetben egy török **Iliγ* ~ **Eliγ* lenne az átadott alak. Az Anonymusnál jelentkező *Hulec* labializációra mutat. A mai pest-megyei *Üllő*ből arra következtethetünk, hogy később a labializált forma vált általánossá, bár az *Üllő*nek még 1452, 1487, 1489-ben is van *Illew* alakja (Csánki, I, 36), (Pais: SRH. I, 74 annot. 4; M. An. 120, a kérdésre vonatkozó irodalmat l. Gyóni i. m. 58).

Feltételezen idevehetjük a *Stumtey*-t 37, ha a Pais-tól (SRH. I, 79 annot. 1; M. An. 137; MNy. XXXII, 124) ajánlott magyar *szēm* ~ *szüm* + *tej* kicsinyítő-képzős származtatást elfogadjuk. A *szem* régi adatainkban 1199: *Scimed*, 1237 / 1325: *Scim*, 1273: *Scemd* stb. (Oklsz.). Anonymus adatának ma élő változata a nyitramegyei *Sempte*, vö. még XIV. sz.: *Sempte* (SRH. I, 398), VárReg.: *Sumtey* (ed. Karácsonyi—Borovszky 270, 363). Az alakváltozatokból nyilvánvaló, amit egyébként a szó régi hangalakjai is mutatnak, hogy az eredetibb hang *i* volt, s ebből magyarázható a kettős *Stumtey* ~ *Sempte* fejlődés (így még *Juhász Jenő*: MNy. XXXII, 226). *Melich* (HonfMg. 322—3, 330, 366) egy **Sümta* > **Sümpta* személynévből magyarázza a szót, ennek eredetéről azonban semmit nem mond (vö. még *Horger*: MNy. XXIX, 263; Erdélyi Lajos: MNy. X, 129).

Az *Urcun* 49, 50, 56, *Vrcun* 56, 57, *Vrcund* 57, ~ *Ircundium* 56 alakokat *Gombocz* (MNy. XI, 247) előbb a török *ürk*-'erschrecken, zusammenfahren' ige *-kün* ~ *künd* diminutív képzős származékának véli. Ebben az esetben csak kisebb mértékben jöhetne számításba a labializáció szempontjából. Később azonban a kérdéses szavak első tagját a török *ir* 'férfi' szóval azonosítja (MNy. XXII, 6—12), s így, ha ez az etimológia valóban helyes, az *i* > *ü* változás példái közé sorolható. Feltűnő ugyan, hogy a régiségben egyetlen *i*-s alakot sem tudunk kimutatni, vö.: VárReg.: *Vrcund* (ed. Karácsonyi—Borovszky 181, 301), 1263: *Vrcund* (ÁÚO. VIII, 53), 1222: *Vrken*, 1257: *Eurken*, 1471: *Eurken* stb. (Csánki, III, 554, l. még Csánki, III, 510, V. 723—4), Anonymus *Ircundium* alakján kívül, ez utóbbi pedig nagy valószínűséggel íráshiba (l. még *Urcun*, *Vrcun* stb. hangsúlytalan szótagok).

Mássalhangzó-torlódás feloldásával került *ü* a *Trusun* 37 első szótagjába (irodalmat l. *Trusun* hangsúlytalan szótagok).

Nem *i*-ből keletkezett *ü* hangot találunk a következő szavakban:

Curtuelou 40 < török *kürtmä*, vö. 1055: *Kurtuel*, 1275: *Vrskurtuel*, de 1373: *Sokkertuel*, 1385: *Magaskertuel* stb. (Oklsz.), (SzófSz.; *Gombocz*, BTLw. 106; MNy. III, 262; *Munkácsi*: NyK. XLV, 6; ÁKE. 424; *Szamotoa*: NyK. XXV, 138; *Horger*: MNy. IV, 321; Pais: SRH. I, 83 annot. 3; M. An. 124; vö. még *Horger*: MNy. VIII, 452; *Munkácsi*: NyK. XXIX, 5; *Moór E.*: NéNy. IV, 165).

Török *ü*-nek a folytatója az *ü* a *Culpun* 41, 53, 56, első szótagjában, ha a név fentebb már említett etimológiája helyes (l. *Culpun* a hangsúlytalan szótagoknál).

Idevehetjük talán a nagyon kétes etimológiájú *Bunger*-t 8, 10, 18 stb. (< török *bün* ~ *mün* 'leves' + *gär* denom. nom. képző), (Pais: SRH. I, 58 annot. 4; M. An. 109; MNy. XXXI, 267; *Meskó Lajos*: MNy. XXXII, 328—9; *Moros Ella*: NéNy. IX, 30, 234—6).

Ha az *Ugek* 4, 7, *Vgek* 1, 2, 3 stb., *P a i s*-féle azonosítását a régi magyar *ügy*, *üd* ~ *igy*, *id* 'szent' szóval elfogadjuk, úgy egy török *ädgü* 'szent, jámbor' szó lenne a megfelelő (*P a i s*: SRH. I, 38 annot. 1; M. An. 146; EtSz. I, 194—5).

Talán török *ö* az átadott hang a *Gumur* 33 (I. *Gumur* hangsúlytalan szótag), s német *ü* a *Guncil* (I. *Guncil* hangsúlytalan szótag) esetében.

Változatlanul maradt *i* hangot (ha valóban eredetibb *i*-ről van szó) találunk az ismeretlen eredetű *Titulum* 41 ~ *Tetel* 38, 39 (I. *Titulum* hangsúlytalan szótag), s az ugyancsak ismeretlen eredetű *Hymusuduor* 17 (SzófSz.; *P a i s*: SRH. I, 58 annot. 3; M. An. 119) szavakban.

Természetesen nem következhetett be *i* > *ü* labializáció a veláris hangrendű *Tiscia* 9, 11 stb., *Nitra* 35, 37, *Thyon* 49, *Syltua* 35 ~ *Sytuaa* 37, *Byhor* 19, 20, 51, *Miscoucy* 31, *Gylla* 6 ~ *Gyla* 24 (~ *Geula* 27), továbbá az ismeretlen eredetű *Billa* 57, *Biuia* 24, *Ypul* 33, 34, *Zyloc* 22 szavakban.

Valószínűleg elhasonulással magyarázhatjuk az *Ystoros* 32, s a *Gyogy* 46 elsőszótagbeli *i* hangjait.

A labializációra az egytagúak közül egyetlen kétes példánk az *Ursuur* 8, 32, *Vrsuuru* 10, *Vrsuur* 32. *G o m b o c z* (MNY. XXII, 6—12) szerint a név egy ómagyar *Ir* személynév továbbképzett becéző alakja, s megfelel a török *ir* 'férfi, férj, hős' jelentésű szónak. Ebben az esetben az *i* > *ü* változás esetei közé sorolhatjuk. Feltűnő azonban, hogy bár a szó, mint személy és helynév igen gyakori, túlnyomórészt *ü*-s alakban jelentkezik: 1346: *Vrs*, 1487: *Ewrs* (Csánki, III, 341), 1279: *Vrsey* (Mon. Strig. II, 118) ~ 1257: *Yrus* (Hazai Oktm. I, 34 (adatokat l. még *G o m b o c z* i. m.); (vö. még *P a i s*, M. An. 132; Melich, HonfMg. 206—9; MNY. XIX, (vö. még *P a s M.*: An. 132; Melich: HonfMg. 206—9, 141; második tagjára vö. SzófSz.).

A *Cundu* 6, *Cundunec* 46, valószínűleg azonos a török *kündü* méltóság-névvel, s mint ilyen, csak annyiból jellemző Anonymus labializációjára, hogy az eredeti palatális-labiális magánhangzót megtartotta. A régi adatokban található *e*-s alakok vö. 1325: *Felkend et Kendhyda*, 1409: *Naghkend* stb. (Csánki V, 882—3), 1236: *Zorwoskend* stb. (Csánki II, 795) alapján arra következtethetünk, hogy illabiális nyelvjárások a kérdéses hangot megfelelő illabiálissal helyettesítették (Németh Gyula, HonfKial. 48, 295; Hóman: Turul XXX, 92; Madzsar Imre: MNY. XIII, 282—3; XII, 228; Jakubovich: MNY. XII, 177; *P a i s*: MNY. XXVII, 170—1; KCsA. I, 270; SRH. I, 95 annot. 1; M. An. 122;).

Az *Vsubu* 48, *Vsubuu* 19, 20, 51, *Usubu* 48, 51, 52, *Usubuu* 48, 49, 50—52 név első tagját a valószínűleg finn-ugor eredetű *ös* szavunkkal egyeztetik. Ha ez az egyeztetés helyes a magánhangzó megfelelés, mivel a finn-ugor-ságban rövid magánhangzót találunk (vö. vog. *äcji*, o. *äs ji*, finn: *isä*), meg lehetőszen nehéz hangtani problémát ad. Második tagja valószínűleg azonos a török *bäg* méltóságjelölővel. Az *Vsubuu*, *Usubuu* alak *uu*-ja jelölhet még diftongust, de lehet, hogy ez már csak jelölési sajátosság, az *Vsubu*, *Usubu* pedig lehet már monoftongizálódott forma, vagy esetleg íráshiba *uu* helyett. Bármelyiket jelöli is, tárgyalása nem tartozik ide (*P a i s*: SRH. I, 97 annot. 5, 59 annot. 6; M. An. 132; MNY. XVIII, 30; XXIV, 92, 169; XXVIII, 275; Horger: MNY. XXIV, 206; Vámbéry, Magy. Ered. 542; Szilágyi Lóránd: MNY. XLIII, 197; Németh Gyula: MNY. XXIV, 150; Györffy György: KCsA. I. kieg. k. 441).

Változatlan marad az *i* a *Cris* 22, 50, *Crisius* 11, 28, *Grisio* 32 esetében < bolgár-török **Krisz* ~ **Kris*, (Melich, HonfMg. 24—5, 51—62; MNY.

II, 55—6, 99; XVI, 63; XIX, 38; XXI, 52; Gombocz: ÖM. II/1: 67; Losonczy: Szt. István emlékk. II, 594; Kniezsa: Szt. István eml. II, 436; Pais: SRH. I, 48 annot. 4, 64 annot. 1; M. An. 124; vö. még Hunfalvy: NyK. VI, 356; Zolnai: Nyr. XXV, 559; NyK. XXV, 89; Moór E.: UngJb. VI, 444; Pröhle Vilmos: Nyr. XL, 131).

Az *Igjon* 11, *Ygjon*-t 51, illetően, ha Pais egyeztetését a szó első részét illetőleg az *igy* 'szent' szóval elfogadjuk, az átadott hang török *ä* lenne (SRH. I, 103 annot. 5; M. An. 120; NyK. XLVIII, 282—4, második tagjára vö. EtSz.; SzófSz.; NyH.⁷ 47, 144).

A finnugor eredetű *Nyr* 19, 22, *Nir*-ről 21 csak annyi biztosat mondhatunk, hogy a megfelelő hang valamilyen palatális magánhangzó volt, vö. vog.: *nir* 'fiatal hajtás', o.: *ner* 'pagony' (SzófSz., MUSz. 418; Munkácsi: NyK. XLVII, 457; Nyr. LIV, 31; Zsirai: MNy. XXIII, 316; Rásonyi: MNy. XXIII, 567; Szabó T. Attila: MNy. XXXII, 47).

Összegezve a végső eredményeket, azt láthatjuk, hogy az *i* > *ü* változás többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában csaknem megközelítő teljességben végbement, a *Guncil*, *Etyl*, *Ecilburgu* kivételével, melyeknek rég nyelvi előfordulásaiiban — vö. XIV. sz. *Etul*, 1399: *Kunchul Karcha*, Kéiai: *Echulbuer* — labializált alakot is találunk, sőt a *Guncil* esetében a labializált forma vált általánossá, amint ezt a mai *Göncöl* alak mutatja. Illabiális *i* csak vegyeshangrendű szavakban fordul elő, mint: *Caliga*, *Athila*, *Wacil*, *Bundyn*.

Ezzel szemben labializált alakot találunk a már említett kivételeken kívül, minden olyan többtagú szó hangsúlytalan szótagjában, melynek vagy mai alakja labializált, vagy a régiségben előfordul *ü*-s változatuk, így *Petur* (~ *Péter*, *Pétör*), *Tuhutum* (~ *Töhötöm*), *Temus* (~ 1323: *Thumuswar*), *Egur* (~ 1325: *Egurwar*), *Titulum* (de *Tetel*), (~ 1400: *Titulensis*). A labializáció erős fokára mutat a *Trusun*, *Veluc* (de *Velec*) és *Seztüreg*, melyeknek régi nyelvi adataiban csak illabiális változatokat találtam (vö. 1208: *Trincin*, 1323: *Terenchen* stb., 1347: *Weleg*, 1469: *Chezteregh* stb.), valamint a *Zelum* (de *Zemlin*), mely labializált formában csak a VárReg.-ban jelentkezik (vö. *Zelum*, *Zemlun*). Az *Esculeu*-re és a *Scereducy*-re régi adatot nem találtam, a mai nyelvben sem élő alakok, s így többet nem mondhatunk róluk, minthogy szintén labializált formák, bár az *Esculeunek* az etimológiája igen kétes.

A hangsúlyos szótagokat vizsgálva, az *ü*-vel szemben látszólag az *i*-t látjuk többségben. Itt is elsősorban a veláris hangrendű szavakban, mint: *Tiscia*, *Nitra*, *Thyon*, *Miscoucy*, *Situa*, *Bichor*. Ezekben az *i* azonban természetes: nem következhet be *i* > *ü* változás mélyhangú szavakban, s nem következhet be *i* > *u* változás egyrészt, mert *i* hangokról van szó, s *i* > *ü* változás feltevésére semmi alapunk nincs, másrészt, hiszen az utolsó szótag magánhangzója *a* vagy *o* s az *i* > *u* változás, — ha egyáltalán volt és az *i* > *ü*-höz hasonló módon ment végbe — a hangsúlyos szótagban nem indulhatott meg. Hasonló az előbb említettekhez az ismeretlen eredetű *Ziloc*, *Ypul*, *Billa*, *Biuita*. Valószínűleg elhasonulásról lévén szó, nem várhatunk más hangot az *Ystoros* és *Gyogy* esetében. A *Titulum* (~ *Tetel*)-nél a labializáció úgy látszik csak a hangsúlytalan szótagig terjedt. Végül illabiális alakban találjuk mind a Gestában, mind a régi adatokban a *Hymusuduor* első tagjának magánhangzóját.

Ellenben labializált formát mutat a *Tuhutum*, *Trusun*, *Hulec*, *Urcun*, *Urcund* (~ *Ircundium*). A labializációra kétségtelenül legjellemzőbb a *Trusun*

alak, mely mind a régi, mind a mai nyelvben egyedülálló labializált változata a szónak. Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a hangsúlyos szótagban is a labiális alak van döntő többségben az illabiálissal szemben.

Az egytagú szavaknál egyetlen adatunk az $i > ü$ változásra az *Ursuur*. Az *Usubu* első tagja fgr. eredetű lévén, hangtanilag nagyon problematikus, s egyebet nem mondhatunk róla, mint hogy labializált alakban találjuk.

Változatlan az i a *Nir* szóban, melynek régi és köznyelvi adatai egyaránt i -t mutatnak, s a *Cris* alakban, melynek ma és a régiségben is gyakori a labializált változata s az *Iqfon* első tagjában, melynek szintén gyakori a régi adatokban az $ü$ -s alakja.

Mindazok a szavak, melyek eredetibb palatális-labiális magánhangzót mutatnak, s melyekben Anonymusnál hasonlót találunk, csak annyiban jöhetnek számba a labializáció szempontjából, amennyiben feltehető, hogy a kérdéses hangot egy illabiális nyelvjárás megfelelő illabiálissal helyettesítette volna; s legtöbbször találunk is ilyen adatot okleveleinkben. Ilyenek *Gumur* (~ Bonfini: *Ghemerum*), *Culpun* (~ 1498: *Kelpen*), mindkét szótagbeli magánhangzóit, bár a *Culpun* második $ü$ -jénél hangtani nehézségek vannak, valamint a *Guncil* (~ 1394: *Kencelkarcha*), *Curtueltou* (~ 1385: *Magaskertuel*) első szótagjabeli, s az egytagú *Cundu* $ü$ -je.

Figyelembevétel tehát azt, hogy az $i > ü$ változás mindazon esetekben, ahol a köznyelvben bekövetkezett, Anonymusnál csaknem kivétel nélkül végbement, sőt gyakran ott is, ahol ma és a régiségben is csak illabiális alak található, Anonymusnál labializált forma fordul elő, hogy a palatális-labiális magánhangzókat hasonlóval veszi át, megállapíthatjuk, hogy Anonymus nyelvjárása az $i > ü$ változás szempontjából labializáló, sőt talán mondhatjuk erősen labializáló volt.

Meglehetősen nehézséget jelent az $i^1 > u$ változás kérdése. Ezzel kapcsolatban több probléma merült fel. Volt-e a magyarban egyáltalán i , ha volt, mikor és hogyan tűnt el, s beszélhetünk-e az $i > ü$ -höz hasonló $i > u$ labializációról, vagy ez utóbbiban csak egyszerű veláris illeszkedés kell látnunk.

Az első kérdésre több nyomós érv alapján (illegyes hangrendű szavak, *nyil* ~ *nyilat*; *szil* ~ *szalu*-féle váltakozás) igennel felelhetünk (vö. Melich: Szily emlékk. 34; Simonyi: Nyr. XXXVIII, 289; Lewy: KSz. XVII, 201, 223; Paasonen: NyK. XLII, 55; Gombocz: NyK. XXXIX, 262; MNy. XVI, 2; ÖM. II/1: 73; BTLw. 144, 149; Bárczi: MNy. XLVI, 228).

Nehezebb kérdés, hogy mikor tűnt el az i . Melich (Szily Eml. 32—35) a *hid* szó alapján az eltűnést, helyesebben az $i > i$ változást a VII. sz. tájé-kára teszi. Gombocz (MNy. X, 32) szerint az $i > u$ változás a magyarban a második szótagban még a nyelvemlékek kora előtt végbement, bár ő valószínűbbnek tartja, hogy második szótagban az i helyébe hanghelyettesítéssel azonnal u lépett.

Legelképezhetőbbnek Bárczi (Egyet. előadás 1949/1950. II. félév) elgondolása látszik, mely szerint az $i > i$ változás már az ősmagyar korban megindult, azonban nem vált általánossá az egész nyelvterületen, hanem egyes nyelvjárásokban ejtettek i -t, talán még az ősmagyar kor elején is. Ha ezt a feltevést elfogadjuk, akkor önkéntelenül adódik az a feltevés, hogy az erősen labializáló nyelvjárásokban az $i > ü$ változással párhuzamosan egy $i > u$ változás is lezajlott.

A többtagúak hangsúlytalan szótagját vizsgálva, az $i > u$ változás szempontjából első idevágó példánk a

¹ Nyomdatechnikai okokból a veláris i -t i -vel jelöljük.

Saturholmu 15. A szó első tagjának török nyelvi megfelelői veláris *i*-t mutatnak: újg. *čadyr*, osm. kas. karaim *čatyr*, kirg. *šatyr* 'ua' stb., bár *Vámbery* egy *čatur* alakot is felvesz (BTLw. 115). A szónak régi nyelvi adatai kivétel nélkül *u*-s alakban jelentkeznek: 1265: *Saturhygy*, 1291: *Saturalia*, 1357: *Saturhegh* stb. (Oklsz.). Amennyiben a *Vámbery* idézte *čatur* alakváltozatát régen is megvolt, úgy nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy esetleg egy *u*-s változatot vettünk át, s ekkor a szót ki kell rekesztenünk az *i* > *u* változás esetei közül (SzófSz.; *Gombocz*: MNy. III, 313; BTLw. 115, 140, 151 stb.); vö. még *Pais*: SRH. I, 55 annot. 2; *M. An.* 137).

Talán török *i* az átadott hang a *Tocsun* 55, 57, *Tucsun* 56, *Thocsun* 57 második szótagjában. A szó pontos megfelelője a török *Tokšyn* személynév, mely a *tok* 'tele' melléknév *-čyn*, *-šyn* képzős származéka. A török *Tokšyn* azonban személynévi és helynévi használatban *u*-s alakkal is előfordul, vö. *Er Toksun*, *Bura-doxsun*, tehát ennél sem zárkozhatunk el az elől a lehetőség elől, hogy egy *u*-s alak került át, s így ez sem jöhet számba a labializáció szempontjából, mint biztos példa (Rásonyi: MNy. XXIII, 274—84; *Gyóni i. m.* 128; *Pais*: SRH. I, 111 annot. 2; *M. An.* 142; máskép *Vámbery*, *Magy. Ered.* 156; *Nagy Géza*: Turul IX, 128).

Az *Oluptulma* 8, 10, 15, *Oluptulmae* 14 első tagjának kétségtelen megfelelője a török *Alp*, *Alyp* 'hős'. Második tagja a török *tol* 'voll sein, gefüllt sein, sich füllen' jelentésű ige származéka. Itt tehát valószínűnek tarthatjuk az eredetibb *i*-t, bár az *alp* alak átvételének a lehetősége is fennáll, s ez esetben a mássalhangzó torlódás feloldásával kerülhetett a magyarba az *u*, esetleg ezt megelőzően *i* (EtSz. I, 63; *Gombocz*—*Melich*: MNy. II, 305; *Gombocz*: MNy. XI, 151, 345; X, 241; *Melich*: MNy. III, 167; *Pais*: SRH. I, 54 annot. 7; *M. An.* 103; MNy. XVII, 161; *Vámbery*, *Magy. Ered.* 30, 73; *Nagy Géza*: Turul IX, 113, 127).

Az *Ohtum* 11, 44, *Othum* 44 a török *Altyn* (vö. köztörök *altun*, *altyn* 'arany') személynév feltehető *Altym*, *Altum* változatából származik. Így itt is fennáll egy *u*-s alak átvételének lehetősége, s ez sem számítható a labializáció kétségtelen példái közé (EtSz. I, 41; *Gombocz*: MNy. X, 31—33, 341; *Melich*: MNy. IX, 352, 468; *HonfMg.* 210, 212, 223 stb.; MNy. VII, 181—2; *Asbóth*: Nyelvtud. IV, 288; V, 78; *Horger*: MNy. XXV, 131; *Beke*: Nyr. LXIII, 226; *Pais*: SRH. I, 50 annot. 2; *M. An.* 102—3; MNy. XVIII, 33, helytelenül *Pröhle*: Nyr. XLII, 445; *Nagy Géza*: Turul IX, 127).

Az *Almus* 3—13, 20, *Almi* 15, 6 stb., *Almum* 2, 5 stb., *Almo* 3, 4, 5 stb. eredetét illetően a vélemények megoszlanak. *Gombocz* (MNy. X, 242, 243; XI, 145—7) a török *al*- 'venni' ige *-myš* képzős származékának tartja, melynek jelentése 'vétel', ill. 'vett' (így még *Melich*, *HonfMg.* 127; *Ligeti*: MNy. XXII, 80—2; *Moravcsik*: MNy. XXII, 82; *Pais*: MNy. XVII, 159; *M. An.* 103). *Németh Gyula* (*HonfKial.* 282—3), bár ezt sem tartja kizártnak, mégis úgy véli, hogy valószínűbb a *Melich* (MNy. X, 152) és *Pais* (*M. An.* 103; SRH. I, 38 annot. 8) felvetette magyarázat, mely szerint a szó a finnugor eredetű magyar *álmú* (álom) *-s* ~ *-cs* képzős alakja. Az *Almus* tehát a labializáció szempontjából csak az előbbi etimológia helyessége esetén jöhet számításba (vö. még *Gyóni i. m.* 16—17; EtSz. I, 79; máskép *Vámbery*, *Magy. Ered.* 67, 152, 172; *Nagy Géza*: Turul IX, 113).

Feltételesen idevonhatjuk a *Cadusa*-t 7, 33 stb., ha a török *kad*- 'flectitur, deflectit (de via) errat' jelentésű ige *kadyča* ~ *kaduča* igenévi származé-

kának tekintjük; azonban az *u-s* alak átvétele itt is lehetséges (Pais: SRH. I, 93 annot. 1; M. An. 121; Nagy Géza: Turul IX, 123).

Nem jöhetnek számításba a labializáció szempontjából azok a szavak, melyeknek hangsúlytalan szótagbeli *u* hangjai nem *i*-ből keletkeztek. Ilyenek: *Thonuzoba* 57, *Pazuh* 33, *Musun* 57, *Zubur* 35, 36, 37, *Zouolun* ~ *Zouolon* 34, *Bolotun* 49, *Botundium* 42, 56 (~ *Botond* 41, 43, 55) stb., *Zomus* 11, 19, 20 stb., *Topulucea* 31, *Rabucea* 50, *Surungrad* 40.

Nem tudjuk meghatározni az átadott hangot az ismeretlen eredetű *Budrug* 14, 15, 16, *Ypul* 33, 34, *Torhus* 44 esetében, s végül nem nyújtanak fogódzót számunkra azok a szórványok, melyekben az *u* tövéghangzó: *Umusouer* 22 ~ *Humusouer* 28, *Copus* 27, *Dobuca* 11, *aldumas* 16 ~ *aldamas* 22.

Az *Umusouer* 22, *Tulma* 15, *Zulta* 50, 53, 55 stb., *Zulte* 51—55, *Zultam* 52, 54, 56, *Zuard* 7, 34, 36 stb., *Zuardu* 33, 37, 44, 45, *Bulsuu* 39, 41—43, *Turmas* 35 stb. féle első szótagbeli *u* hangokat, mivel hangsúlyos szótagbeli *i* > *u* változásról nem beszélhetünk, s így a labializáció szempontjából nem jöhetnek számításba, nem tárgyalom, úgyszintén hasonló okokból az egytagú *Turu* 28, *Hung* 12, 13, 14, 17, *Hungu* 2, 13, 39, valamint *-ur* (*Ursuur* 8, 32, *Vrsuur* 32, *Vrsuuru* 10) féléket sem.

Ha az *i* > *u* változás szempontjából megvizsgált szavakat nézzük, kétségtelen példát úgyszólván egyet sem találunk köztük. Az *Almus*-t nem számítva, melynek finnugor etimológiája a valószínűbb, az egy *Oluptulma* kivételével mindegyik szó török nyelvi megfelelőinek az *i* mellett *u-s* változata is van. Ez, mint már fentebb említettem, ha nem zárja is ki az *i-s* alak átvételének lehetőségét, de egy másik *u-s* átvétel feltevését is megengedi; e példák tehát nem szolgáltatnának kétségtelen bizonyítékot az *i* > *u* labializációra. Meggondolkoztató az a tény is, hogy az idézett példákban és általában mindazokban, ahol *i* > *u* változást kell feltennünk (*árok*, *barom*, *bátor*, *sátor*, *szúnyog*, *bojtorján*, *boszorkány*, *oroszlán*) egyetlen régi adatban sem találunk *i-s* változatot. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy egy-néhány szóra csak igen kesei adatunk van (*oroszlán*, *szirony*), azonban, amelyekre van, azokban következetesen *u-t* találunk. Mindezek a meggondolások — bár *Bárczi* feltevése első pillanatra igen tetszetősnek tűnik — arra a következtetésre juttatnak, hogy az *i* > *u* labializáció korát — amennyiben ilyen hangváltozás valóban volt — inkább a honfoglalást megelőző időre tehetnénk. A török i magyar *u* megfelelőiben, véleményem szerint, talán helyesebb *i* > *i* > *u* hasonulást látnunk.

A megvizsgált *i* > *u* változából, ha ezt elfogadjuk, mint az *i* > *ü*-vel párhuzamosan, vagy legalábbis megközelítően párhuzamosan végbemenő tendenciát — bár erre semmi kényszerítő okot nem látok — Anonymus labializáló nyelvjárására pozitív következtetéseket nem vonhatunk le, mert mint láttuk, ez minden nyelvemlékünkben és egyéb régi adatainkban nyelvjárásra való tekintet nélkül a kérdéses szavak mindegyikében megtörtént.

*

Meglehetősen hosszú vitákat idéztek elő a magyar hangtörténetben az *a* hanggal kapcsolatos problémák. Fölöslegesnek tartom ezt a vitát teljes egészében, vagy csak egyes részleteiben is bővebben kifejteni. Itt csak a véglegesen lezártnak tekinthető eredményeket vázolom, vagy a ma is problematikus kérdések főbb pontjait ismertetem.

Kétségtelen eldöntöttnek tekinthető kérdés az *a* hang ómagyarkori megléte. (Így: Szinyei: Nyr. XXIV, 193; NyK. XXVII, 241 kk., 377 kk.; XLII, 15; Melich: NyK. XXXV, 113 kk.; IX, 353; XX,

110; Gombocz: Kléb.Eml. 157; ÖM. II/1: 81; MNy. III, 396; NyK. XXXIX, 233; UngJb. VIII, 271, 272; Simonyi: NyK. XXV, 48; M. Nyelv.² 113; Munkácsi: NyK. XXV, 272 kk.; vö. még Setälä: ArchSipil. XVIII, 258; Horger: MNy. X, 7, 107; másképp: Ásbóth: NyK. XXV, 468; XXVI, 356, 456; XXVII, 64; Lazicius: MNyTK. XLV, 26, 31). Megoszlanak azonban a vélemények az *a* további fejlődését illetően. Az egyik ma általánosan elfogadott nézet a mai *á* hangnak Árpád-kori, esetleg később is előforduló *o* ~ *a*-s írásából, amennyiben etimológikus a kérdéses hang — egy *a* > *o* > *á* hangfejlődésre következtet (Gombocz, ÖM. II/1: 81; Kléb.Eml. 158, 161; Melich: MNy. IX, 356; vö. még Horger: MNy. X, 9 jegyz.).

A másik felfogás szerint az *o* betű csak írásjele az *á*-nak. (Így: Szinyeyei: Nyr. XXIV, 145 kk., 193 kk.; NyK. XLII, 9 kk.; XXVII, 243, 249, 263; Melich: NyK. XXXV, 125). Szinyeyei ugyan (NyK. XLII, 28—29) megengedi, hogy egyik-másik alakváltozatban az *o* betű valóban *o* hangot jelöl, de ez csak nyelvjárási sajátosság lehetett, a nyelvterület nagyobb részén azonban az *á*-s ejtés volt az általános.

A kérdés megoldását illetően legmeggyőzőbbnek Bárczi feltevése látszik (TihAl. 96—99 MNy. XL, 318). Szerinte az illabiális *á*-ból egyrészt nyúlással lett *á*, másrészt labializációval *â*. Ugyanakkor azonban az *o* nyúlattá válásából is keletkeznek *â* hangok, mely hangokat egyrészt az írás konzervatívizmusa következtében még továbbra is írtak *o*-val, másrészt a kiejtést tükrözve írtak már *a*-val is. A két tendencia folytán egybeesett *â* hangok eredete a legtöbb esetben nem volt világos az írók előtt, és téves regresszió következtében gyakran írtak *o*-t olyan esetekben is, mikor az *â* egy előbbi etimológikus *á*-ból keletkezett. E felfogás szerint tehát az *o* az *â* hang írásjele lenne.

A labializáció szempontjából azonban lényegtelen, hogy *á* > *o* > *â* változásról van szó — bár ez fonetikailag nehezen képzelhető el —, vagy pedig *â* > *á* változásról, s ebben az esetben az *o* csak jelölési sajátosság; akár *o* lett az *á*-ból, akár *â* — s ez utóbbi látszik valószínűbbnek — mindenféleképpen labializációval állunk szemben.

A Gesta Ungarorum szórványai közül csak azokat az eseteket tárgyalom részletesebben, melyek az *â* > *á* (vagy, ha úgy tetszik *â* > *o* > *â*) változás szempontjából számba jöhetnek, tehát azokat az adatokat, melyek *o* hangjai eredetibb *â* helyett állanak s függetlenül a mai ejtéstől Anonymusnál labializált formát mutatnak. Emellett természetesen megemlítem röviden azokat is, melyek *â* fokon vannak, függetlenül attól, hogy a mai nyelvben *â*-val vagy *á*-val hangzanak, bár ez utóbbiakra részletesebben is kitérek.

A többtagú szavak hangsúlyos szótagját vizsgálva kétségkívül labializált formában találjuk az *â*-t a következő esetekben:

Oba 32 < török *Apa*, *Aba* személynév átvétele. Régi nyelvi adatok: 1086: *Oba*, 1095: *Oba*, 1138/1329: *Oba*, 1222: *Aba*, 1226, 1240, 1263: *Aba* (Kléb.Eml. 159), 1431, 1454: *Aba* (Csánki, III, 315), (EtSz. I, 2—3; Gombocz: MNy. XI, 342; Melich: MNy. XVII, 114; NyK. XXXV, 122; Zsirai: MNy. XXII, 64; Vámbéry, Magy. Ered. 187; Nagy Géza: Turul IX, 113; Pais: SRH. I, 73 annot. 5; M. An. 102).

Obad 57 az *Oba* személynév -d kicsinyítőképzős származéka. Vö. 1138/1329: *Obad*, 1263: *Obad*, 1138/1329: *Abadi* (Kléb.Eml. 159). (Vö. *Oba*, I, még Melich: Nyr. XXXIII, 130; Kertész Manó: Nyr. LXVIII, 67; Pais: SRH. I, 116 annot. 6; M. An. 102; MNy. XXIV, 169—70).

Olpar 14, 16, 30, 38, 40 < török *alp*, *alyp* 'hős' + *ár* 'férfi'. Vö. 1075/

XIII. sz. *alparienses*, 1209 *alpar*, 1266 : *Olpar* (Kléb.Eml. 159). (EtSz. I, 84—85 ; Gombocz : MNy. XXII, 12 ; XI, 346 ; Pais : SRH. I, 54 annot. 3 ; M. An. 103—4 ; Nagy Géza : Turul X, 98).

Oluptulma 8, 10, 14 < török *alp*, *alyp* 'hős' + *tol* 'völl sein, gefüllt sein, sich füllen' jelentésű ige származéka. Vö. 1055 : *oluphelrea*, 1235 : *Olup*, 1352 : *Olop*, 1361 : *Olup*, további adatokban *Alap* (EtSz. I, 63—64 ; irodalmát l. *Oluptulma*).

Ohtum 11, 44, *Othum* 44 < török *Altym*. *Altum*, Vö. Vita S. Gerardi 10 § : *Achtum*, XV. sz. : *Atthon* (EtSz. I, 41, irodalmát *Ohtum*).

Copus 27 < török *qapay* + -s kicsinyítőképző. Vö. 1216/1230 : *Cvcopu*, 1288 : *Copou*, 1319/1322 : *kopu*, 1344 : *kapurew* további adatokban *kapu* (OkI Sz.), (Szófsz.) ; Gombocz : MNy. III, 251 ; BTLw. 90, 140 stb. ; Ligeti : NyK. XLIX, 198 ; MNy. XXX, 206 ; Munkácsi : NyK. XVIII, 105 ; vö. Fábrián István : NyK. II, 6 ; Pais : SRH. I, 67 annot. 3).

Zomus 11, 19—21, 27, 28 < bolgár török *Samus*. Vö. 1297 : *Zamus*, 1268 : *Zhomas*, 1377 : *Zomos*, 1448 : *Hydegzamus* (Melich, HonfMg. 51 ; Csánki V, 360) (Melich, HonfMg. 51—63 ; XXV, 389 ; Pais, M. An. 138, másképp Pröhle : Nyr. XL, 131).

Morus 11, 44 < török *Maris*. Vö. Vita S. Gerardi : *Moros*, 1228, 1325 : *Morus*, 1440 : *holthmorus*, 1451 : *Holthmaros* (OkI Sz.). (Melich, HonfMg. 24, 46, 51—63 ; MNy. I, 70, 185 ; II, 54, 100—1 ; IX, 354 ; XIX, 38 ; XXIV, 163 ; Gyóni i. m. 92 ; Gombocz : UngJb. VIII, 272 ; Horger : MNy. XXIII, 48 ; másképp : Pröhle : Nyr. XL, 131).

Cozar 11 < török *kaz-* 'bolyong' igének -r melléknévi igenévképzős származéka. Vö. Bécsi Képes Krónika : *Kazar* (Gombocz : MNyTK. II/16 : 32 ; Györffy György : KCsA. I, kieg. k. 457 ; Németh Gyula, HonfKial. 37, 238 ; Melegdi : MNy. VII, 38 ; Tagányi : MNy. IX, 263).

Borons 45, vö. 1193 : *Boronch* (MNy. XXXI, 163). Eredete vitatott. Tagányi (MNy. IX, 259) a 'kapu' jelentésű *Baranya* > *Baranka*-féle helynevek közé sorolja. Melich (HonfMg. 202—3) eredetének kétféle lehetőségét említi ; szerinte a szó vagy a török *barync* 'futás, menekülés', vagy a bolgár-török *barync* 'élet' jelentésű igei származékok valamelyikéből jöhet. A két magyarázatot próbálja összeegyeztetni Pais (MNy. XXVI, 358 ; vö. még : Pais : SRH. I, 92 annot. 2 ; M. An. 105 ; Melich : MNy. XIX, 141 ; Mikos : MNy. XXXI, 161).

Zogea 32, 30, *Zogea* 30, 33, 38, vö. *Zagoa* (Csánki, I, 217) < délszláv* *Sadjava* ~* *Sadzava* (Melich, HonfMg. 99—100 ; MNy. III, 47 ; XXII, 111 ; Sági : MNy. XXII, 284 ; másképp Hunfalvi : NyK. VI, 360 ; MNy. XXXVI, 178 ; Századok XXII, 457).

Zoua 41, 43, délszláv vagy bolgár-török *Sává*. Vö. 895 / XII. sz. : *Sowam*, 1043 : *Sowam*, Konstantinos *Σαβα* (Melich, HonfMg. 73—75, 81—82 ; Gyóni i. m. 117 ; Hunfalvi : Vogul föld és nép 73—74 ; EPhK. IV, 594).

Droua 47 < délszláv vagy bolgár-török *Dravá*. Régi adatokban *Draūs*, *Dravus*, *Drowa* változatokat találunk (EtSz. I, 1417), 1352 : *Drawa-Murakuz* (OkI Sz. köz a.), 1450 : *Drawazad* (Csánki, II, 281), (EtSz. I, 1416—7 ; Melich : HonfMg. 74—75, 82 ; M. An. 112).

Loponsu 48, 49, vö. 1263 : *Loponch* (Csánki, II, 790), 1257 : *Loponch* (ÁÚO. VII, 459 ; VIII, 60) < német *Lafenza* (Melich, HonfMg. 405—8 ; Nyr. XXXIII, 128, 310 ; MNy. II, 99 ; Kniezsa : AECO. IV, 390 ;

Moór E.: Westungarn im Mittelalter... 65; **Pais**: SRH. I, 98 annot. 2; **M. An.** 125; másképp **Simonyi**: Nyr. XLIV, 326; **Kniezsa**: UngJb. XVII, 289; **Moór E.**: UngJb. IX, 67).

Sobamogera 46, vö. 1138 / 1329: *Saba?* (MNY. XXXII, 133), 1248: *Choba* (ÁÚO. VII, 274), **Kézai**: *Chabam* (SRH. I, 161). Eredetét illetőleg a vélemények megoszlanak. Származtatják egy kelta germán **Scarpa* névből (EtSz. I, 782—5; **Bleyer**: Századok XXXIX, 925; **Melich**: MNY. II, 160). **Pais** (M. An. 110) előbb a török *csoban* 'pásztor' szóból, majd (SRH. I, 93 annot. 1; vö. MNY. XLI, 50) a török *sap* ~ *sab* ~ *sav* 'letér az útról, elkalandozik' jelentésű ige származékának tartja (vö. még **Vámbéry**, Magy. Ered. 156; **Nagy Géza**: Turul IX, 118; **Marcali**: MNY. XXIX, 198).

Horca 6, 20, 22, 24, 27, vö. 1323: *Harkan*, 1408: *Harkan* (**Csánki**, II, 488), 1467: *Harkanfalva* (**Csánki**, II, 489) < ? török *karğa* vagy *zarka* 'keverő' jelentésű igenévből (**Pais**: KCsA. II, 357—65; SRH. I, 68 annot. 3; **M. An.** 119).

Pota 32 vö. 1348: *Patha*, 1366, 1430, 1465 stb.: *Patha* (**Csánki**, V, 393), 1211: *Pota* (ÁÚO. I, 119), 1213: *Pota* (ÁÚO. VI, 359). Nem meggyőző származtatás szerint egy török *pat* ~ *bat* 'untergehen, herabsinken' igével van összefüggésben (**Pais**: MNYTK. L, 32; vö. még **Mikos**: MNY. XXXI, 117; **Rásonyi**: MNY. XXIII, 570; **Pais**: SRH. I, 73 annot. 5; **M. An.** 133; **Nagy Géza**: Turul IX, 54).

Boyta 8, 10, 44, 47, *Boytam* 44, *Boyte*, *Voyta* 30. Talán a török *baj* 'gazdag' szónak magyar kicsinyítőképzős származéka (**Németh Gyula**, HonfKial. 169—70, 239; **Juhász Jenő**: MNY. XXXII, 226; **Pais**, SRH. I, 96 annot. 3; másképp **Moór E.**: UngJb. IX, 64; vö. még **Melich**: MNY. XXV, 245; **Pais**, M. An. 147).

Loborec 13, vö. 1254: *Loborch* (ÁÚO. VII, 361), 1249: *Laborch* (ÁÚO. VII, 300) < szláv **Laborsz* vagy **Laborsz* < bolgár-török *Alp-Bars* > *Albars* 'hős párdúc'. *ábors* esetén természetesen e példa nem sorolható a labializáció bizonyítékai közé (**Melich**, HonfMg. 18—19; MNY. XIX, 69; MNYTK. I, 19; MNY. XVII, 14; **Pais**: SRH. I, 52 annot. 1; **M. An.** 125; másképp **Sachmatov**: ArchSIPhil. XXXIII, 51—3; **Moór E.**; UngJb. IX, 64; VI, 442; vö. még **Kniezsa**: SztIstván eml. II, 436 **Melich**: MNY. VII, 423).

Botond 41, 42, 43 stb., vö.: 1231: *Botond* (ÁÚO. XI, 223), 1281: *Botond* (ÁÚO. IX, 306), 1298: *Botond* (ÁÚO. X, 301). A szó eredetére vonatkozó többféle magyarázat közül egyik sem meggyőző. Feltételesen azonban a labializáció példái közé vehetjük, ha elfogadjuk **Pais** egyik származtatását, mely szerint a szó a török *bat*- 'alásüllyed, lemerül' igével van kapcsolatban (SRH. I, 85 annot. 4; **M. An.** 108—9; MNY. XVII, 162; XXXII, 126).

Zotmar 21, vö. 1334: *Zothmar*, *Zathmar*, 1467: *Zathmar*, 1341: *Zothmar-nemeti* (**Csánki**, I, 469), 1138 / 1329: *Sothmardi* (MNY. XXXII, 132). **Pais** a török *sat*- 'elad, kereskedik' igével hozza összefüggésbe (SRH. I, 63 annot. 4; **M. An.** 139; MNY. XXX, 127), **Melich** egy bolgár-török *Satmar*-ból (HonfMg. 70), **Kniezsa** egy türk *Sat-mar* személynévből (AECO. IV, 389), **Gustav Weigand** egy őfelnémet *Satmar*-ból (MNY. XXV, 147), **Karácsonyi** pedig egy flamand-vallon *Szotmar*-ból származtatja (Kleb. Eml. 218—23). Ez utóbbi származtatást nem tekintve, bármelyiket is fogadjuk el a lehetőségek közül — bár egyik sem látszik nagyon valószínűnek — mindenképpen labializált formát láthatunk **Anonymus** jelölésében.

A mássalhangzótorlódás feloldásakor minden bizonnyal *á* iktatódott be a követő szótag *á* hangjának hatására a következő szavakban:

Boloton 49, vö. 1055: *balatin*, *bolatin* (NyK. XXV, 145). Kéza: *Boloton*, (SRH. I, 167). XIV. sz. *Balatin*, (SRH. I. 292). < szláv *blatŏn*. Az *o* betű a torlódás feloldásakor bekerült illabiális *á*-ból labializálódott *á*-nak a jele (EtSz. I, 252—3; Melich, HonfMg. 384—7; 388; MNy. I, 185; II. 54; VI, 64; VIII, 153; XXII, 200; XXV, 296; Nyr. XXXIII, 128, 311; Miklosich: Nyr. XI, 73; Pais: SRH. I, 98 annot. 4; M. An. 105; Kniezsa: MNy. XXXIX, 4).

Boroná 47, *Boronam* 37, vö. 1193 / 1464: *Braina* (Knauz, MonStrig. I, 146), 1341: *Baranavar*, 1469: *Baronyawar* stb. (Csánki, II, 460), 1472: *Baronyawar* stb. (Csánki, II, 454). < szláv *brana* 'kapu' (EtSz. I, 282—4; Gombocz—Melich: MNy. VIII, 292; Tagányi: MNy. IX, 103, 259; Sebestyén Gyula: Nyr. XXVIII, 467; Pais: MNy. XXXII, 124; SRH. I, 79 annot. 2; M. An. 105, 107—8; Miklosich: Nyr. XI, 117; vö. még Melich, HonfMg. 82—83; másképp Mikos: MNy. XXXI, 163).

Horom 44, vö. Bécsi Képes krónika: *Haram* (Melich, HonfMg. 20), < szláv *chram* 'ház, védőház, vár' (Melich, HonfMg. 19—20; Pais, SRH. I, 89 annot. 6; M. An. 118; Moór E.: UngJb. VI, 442).

Zoloncaman 41, vö. 1441: *Zalankemen*, 1498: *Zalonkemen* (Csánki, II, 233), 1072: *Zalonkemen*, 1280: *Zolunkemen*, 1329: *Zalankemen* (Csánki, II, 237), < délszláv *Slankamen* (< *slan* 'sós' + *kamenŏ* 'kő', Melich, HonfMg. 83—84; Pais: SRH. I, 84 annot. 5; vö. még Melich: MNy. XX, 43; XXV, 245; M. An. 138).

A következő ismeretlen eredetű szavaknál az átadott hang, minőségét nem tudjuk meghatározni:

Zobolsu 6, 22, 56, Melich, (HonfMg. 221), szerint a név a magyarból fejthető meg, arról azonban nem szól, hogy hogyan (vö. még Pais: SRH. I, 62 annot. 2; M. An. 138).

Torhus 44, Pais (SRH. I, 92 annot. 1; M. An. 143) szerint talán összevethető Árpád első fiának *Tarkacsu* ~ *Turkasu* névével.

Hongun 33, vö.: 1086: *Hongin* (ÁÚO. I, 34), 1135: *Hongun* (ÁÚO. I, 50), 1214: *Hongun* (ÁÚO. VI, 370), 1370: *Hangon* (Csánki, II, 246), (Pais: SRH. I, 74 annot. 7; M. An. 118; Kniezsa: AECO. IV, 387).

Ogmand 25, vö. 1274; *Ogmand* (ÁÚO. XII, 110), (Pais, SRH. I, 65 annot. 4; M. An. 104: vö. még Jakubovich: Turul XXXII, 43).

Bár labializált formát találunk a finnugor eredetű *Mogerii* Prologus, *-moger* (*Hetumoger* 5, 7, 11 stb., *Dentumoger* 1, 5, 14), *Opaforcus* 25, *Houos* 9, 12, *Uoyos* 41, *Moglout* 6, 21, szavakban, azonban ezek magánhangzó-megfelelései oly kevéssé egyöntetűek, hogy azokból konkrét következtetéseket levonni nem lehet, s így a kérdéses szavakat a labializáció bizonyító erői közül ki kell rekesztenünk.

Kétségtelenül van azonban olyan eset is, mikor az eredeti *á*, mely ma labiális, Anonymusnál még valószínűleg *á* fokon van, amint erre az *a*-s írás is enged következtetni.

Almas 26, vö. 1093: *Almas*, 1193: *almas*, 1233: *Almas* stb. (OkI Sz.), 1229: *Olmás* (NySz.), < török *alma* + *s* nomen possessoris képző (EtSz. I, 76—7; SzófSz.; Melich: MNy. II, 49; XIX, 70; Pais: SRH. I, 67 annot. 1; M. An. 103).

Calan 6, vö. 1193: *Calano* (MNy. XXXI, 164), < török *kal* 'marad' ige származéka (Mikos: MNy. XXXI, 164; Rásonyi: MNy. XXV,

121; KCsA. I, 239; Németh Gyula, HonfKial. 41; Pais: SRH. I, 84 annot. 2; M. An. 121; vö. még Melich, HonfMg. 45, annot. 13).

Salanus 12, 38, *Salanum* 14, 16, 38, *Salani* 11, 12 stb., vö. 1234: *Salan* (ÁÚO. VI, 547), 1243: *Salan* (ÁÚO. VII, 136) < török *šalan* 'vető, dobó' igenév magyar megfelelője (Pais: MNY. XXXI, 266; SRH. I, 48 annot. 8; vö. még Melich: MNY. XX, 43; Tolnai: MNY. XXI, 204; Pais. M. An. 136).

Caroldu 27 < török* *Kara-aldy* (< *kara* 'fekete' + *aldy* 'das wild' (Melich: MNY. XX, 110—5; HonfMg. 45—50; Zsirai: MNY. XXIX, 258; Németh Gyula, HonfKial. 297; Pais: SRH. I, 69 annot. 3; M. An. 136; Nagy Géza: Turul III, 125, 128; Pauler: MHK. 425).

Saroltu, *Sarolt* 27 < török* *šar-aldy* (< *šary* 'sárga' + *aldy* 'das wild' (Németh Gyula: MNY. XXIV, 150; Szinnyei: MNY. XXI, 62; Vámbéry Magy. Éred. 183; Nagy Géza: Turul IX, 128; vö. még *Caroldu*).

Cadusa 7, 33 stb. < török *kadyča* ~ *kadu* < *a* (l. *Cadusa i* > *u*-nál).

Athila 1, 12, 35 stb. < gót *Attila* (l. *Athila i* > *ü*, hangsúlytalan szótag).

Caliga 33 < ? szláv *glogova* (l. *Caliga i* > *ü*, hangsúlytalan szótag).

Zarand 52, vö.: 1279: *Zarand* (ÁÚO. XII, 251), 1232: *Szarand* (ÁÚO. VI, 503). Ismeretlen eredetű lévén az átadott hang minőségét nem tudjuk meghatározni (Pais: SRH. I, 106 annot. 1; M. An. 149; Melich: MNY. I, 67).

Hasonlóképpen megmarad az eredeti illabiális *a* a következő szavakban: *Naragy* 32, *Arpad* 4, 5 stb., *Saturholmu* 15, *Almus* 3, 4 stb., *Paztuh* 33, *Rabam* 50, *Rabuceam* 50, *Pacoztu* 48, *Uarod* 35, ~ *Warod* 34, *Rakus* 46, *Matra* 32, *Zabrag* 43, melyek ma hosszú *á*-val hangzanak.

Többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában labializált alakot találunk az alábbiakban:

Caroldu 27 (l. hangsúlyos szótag), *Saroltu* 27 (uo.), *Horom* 44 (uo.), *Bolotun* 49 (uo.), *Borona* 47 (uo.), *Zolonkaman* 41 (uo.), *Moroua* 35, *Moroua* 37 < szláv *Morava* (Melich, HonfMg. 203, 225, 226 stb.; Pais: SRH. I, 77 annot. 3).

Labializált formában találjuk a tővégi magánhangzót az *Opaforcos* 25, *Houos* 9, 12 és *Uoyos* 41 esetében.

Ismeretlen eredetűek lévén az átadott hangot nem tudjuk meghatározni a következőkben:

Bodoctu 50 (Pais: SRH. I, 99 annot. 5; M. An. 106), *Hongon* 33 (l. hangsúlyos szótag), *Huhot* 28 (Pais: SRH. I, 70 annot. 6; M. An. 129), *Zobolsu* 6, *Zobolsu* 2, 56 (l. hangsúlyos szótag), *Tursol* 14, *Turzol* 15, 16 (Pais: SRH. I, 55 annot. 1; M. An. 143; Melich, HonfMg. 261; MNY. II, 105; XI, 244; Rásonyi: MNY. XXIII, 568), *Zyloc* 22 (l. *i* > *ü* hangsúlyos szótag).

Hangsúlytalan szótagban *ä*-t vagy *á*-t jelöl az *a* betű az *Obad*, *Almas*, *Olpar*, *Arpad*, *Keanus*, *Cozar*, *Calan*, *Zuard*, *Zotmar*, *Turmas*, *Curzan*, *Salanus*, *Bogal*, *Surungrad*, *Muncás*, *Nougrad*, *Durasu*, *Zoloncaman*, *Ogmand*, *Sunad*, *Honrat*, *Jouzas*, *Turobag*, *Zabrag*, *Zarand*, *Ketelpotaca*, *Posaga*, *Camarum* szavakban, s tővéghangzó az *a* a *Naragy*, *aldamas* (~ *aldumas*), *Ousad* esetében.

Az egytagúak között a labializációra kevés példát tudunk kimutatni. Idetartozik:

Tosu 6, 20 stb., *Tosunec* 41, *Thosu* 21, 23, 29, vö. 1093: *Tas* (ÁÚO.

VI, 70) > török *tas* 'kő' (Gombocz: MNy. X, 338—9; UngJb. VIII, 272; Melich: MNy. III, 167; HonfMg. 210; Ligeti: MNy. XXII, 80; Horger: MNy. XXVIII, 37; Zsirai: MNy. XXII, 64; Németh Gyula, HonfKial. 279, 291; Gyóni i. m. 130; Moór E.: NéNy. XI, 17; Vámbéry, Magy. Ered. 157; Nagy Géza: Turul IX, 128; Pais: SRH. I, 61 annot. 2; M. An. 143; MNy. XXXII, 125; XVII, 159).

Bocs 57, vö. 1214: *Boxa* (OkI Sz.). Eredetét többféleképpen magyarázták. Ha a Pais-féle török *bakšy* 'magister, vir doctus, saman' etimont elfogadjuk, úgy a labializáció eseteihez tartoznék (SRH. I, 115 annot. 2). Amennyiben azonban a magyar *bak* régibb *bok* -s kicsinyítőképzős származékának (ÉtSz. I, 246; Melich: MNy. III, 173), vagy a szláv *Bokša* személynév átvételének tekintjük, úgy nem sorolható ide (l. még Pais, M. An. 105; Szilády: Nyr. II, 205; Vámbéry, Magy. Ered. 70, 173; Nagy Géza: Turul IX, 116).

Gron 34, 35, vö. 1075/1217: *Gran* (MonStrig I, 53, 55), 1124/1217: *Gran* (uo. I, 81), Kézai: *Goron* (SRH. I, 189), XIV. sz.: *Goron* (SRH. I, 313). Lehetséges, hogy egy ófelnémet *Grán* átvétele, s ebben az esetben az *á* > *ǎ* változás példái közé sorolható, azonban egy ószlovák **Gron* átvételének a lehetősége sem kizárt, s így nem kétségtelen adat a labializációra (ÉtSz. II, 1039—41; Melich, HonfMg. 335—37; Pais: SRH. I, 75 annot. 3; 77 annot. 4; M. An. 115).

Nem labializálódott az eredeti vagy feltett *á*, illetőleg *ǎ* (esetleg korai *ǎ* > *ǎ*), *Saru* 47, *Casu* 32, *Racy* 42, 57, *Rachy* 45, *Wag* 11, 15 stb., *Glad* 11, 44, -*uar* (*Saruuar* 21), *Ladeo* 20, *laac* 6, 20, *lac* 50 szavakban. A labializáció elmaradása, legalább is sok esetben, a magánhangzó eredeti vagy másodlagos hosszúságával magyarázható.

Az *ǎ* > *ǎ* változás szempontjából megvizsgált szórványok vallomásai alapján a következőket állapíthatjuk meg: két vagy többtagúak hangsúlyos szótagjában labializált alakban találjuk az *Oba*, *Obad*, *Olpar*, *Oluptulma*, *Copus*, *Zomus*, *Morus*, *Cozar*, *Borons*, *Zogea*, *Loponsu* első szótagbeli magánhangzóit. A mássalhangzó torlódás feloldásakor a második szótag *ǎ*-jának hatására bekerült *ǎ* labializálódott formájával állunk szemben a *Boloton*, *Borona*, *Horom*, *Zoloncaman* esetében. Kétségtől eltekintve labiális hangot jelöl a *Droua*, *Soua* *o* betűje. A két névnek egyéb adatokból is felbukkanó, s a mai ejtéssel szemben álló labiális formája arra mutat, hogy az eredeti *ǎ* a labializációra hajlamos nyelvtérületeken — s így Anonymus nyelvjárásában is — *ǎ*-vá lett, míg a mai *ǎ*-s alak az ország valószerűleg nagyobb részét elfoglaló illabiális nyelvjárás ejtéséből vált általánossá. Feltételesem a labializáció esetei közé sorolható a nem egészen megnyugtató etimológiájú *Horca*, *Pota*, *Boyta*, *Loborcy*. A *Sobamogera*, *Zotmar*, *Botond*, melyek megfejtésére több lehetőség kínálkozik — bár e lehetőségek valamelyike mindhárom szó esetében a labializáció feltevését is megengedi —, szintén nem tekinthetők teljes értékű bizonyítékoknak a labializáció szempontjából.

A finnugor vagy ugor eredetű szavainkat, mint *Mogerii*, *Opajorcus*, *Houos*, *Woyos*, *Moglout* igen változatos magánhangzó megfeleléseik miatt ki kell rekesztenünk vizsgálódásaink köréből. Hasonlóképpen a labializált formát mutató *Zobolsu*, *Torhus*, *Hongvn*, *Ogmand* alakokat, melyekhen ismeretlen eredetűek lévén, nem tudjuk megállapítani, hogy valóban *ǎ*-ból labializálódott hangot jelöl-e az *o* és nem esetleg egy eredeti labiális magánhangzónak, vagy egy *u*-ból nyiltabbá vált *o*-nak a jele; így a kérdéses szavaknak szintén nincs bizonyító erejük az *ǎ* > *ǎ* változás szempontjából.

A labializáció esetei mellett találunk azonban olyan szavakat is, melyekben az eredeti *á* megőrizte kvalitását. Így a mai köznyelvi ejtéstől eltérőleg *á* van az *Almas*, *Calan*, *Salanus* s az ismeretlen eredetű *Zarand* esetében. Itt gondolhatunk arra, hogy a második szótag *á*-ja akadályozta meg sokáig a labializáció bekövetkezését, viszont a hasonló fonetikai helyzetben levő *Olpar*, *Obad*, *Cozar*, s a kétes etimológiájú *Zotmar* alakokban a labializáció végbemenését a követő szótag illabiális magánhangzója nem befolyásolta. Ezt talán magyarázhatnánk azzal, hogy az utóbbi szavakban a labializáció megindult még akkor, mikor az utolsó szótag magánhangzója még *á* fokon volt, míg az *Almas*, *Calan*, *Salanus*, *Zarand* esetében az utolsó szótag nyúlása hamarabb megtörtént, s ez ha nem is akadályozta meg, de késleltette a labializáció bekövetkezését.

Illabiális *á*-t jelöl az *Athila*, *Caliga* *a* hangja, valamint a *Caroldu*, *Sarollu* első szótagbeli magánhangzója. E két utóbbi ma nem élő alak, s így nem tudunk összehasonlítást tenni.

Megmarad az *á* az *Arpad*, *Rabam*, *Zabrag*, *Matra* esetében valószínűleg a második szótag alkalmasint már megnyúlt (a *Rába*, *Máttra* esetében ragozott alakban) *á*-jának hatására, valamint a *Saturholmu*, *Almus*, *Pasztuh*, *Pacoztu* szavakban talán a hangsúly következtében, s a *Rabuceam*-ban nyilván a *Raba* hatására. A *Racus Warod* származékokban az egytagú alapszó hosszú magánhangzója hatol be.

A finnugor eredetű *Naragy*-ra ugyanazt vonatkozik, amit fentebb elmondottunk finnugor eredetű szavainkkal kapcsolatban.

Jóval kisebb méretű labializációkat találunk a két vagy többtagúak hangsúlytalan szótagjában. Labializált alak csaknem kizárólag a többtagú szavak második szótagjában fordul elő. Így: *Bolotun*, *Borona*, *Moroua*, valamint *Caroldu*, *Sarollu*, *Zolonkaman*. Bár a *Caroldu* és *Sarollu* (*Sarolt*) esetében az *u* tövéghangzó s így talán inkább a kéttagúak közé számítana, azonban valószínűnek tartom, hogy lehetett szerepe abban, mint szótagalkotónak, hogy az eredeti *á* labializálódhatott. Azért gondolom azt elképzelhetőnek, mert kéttagúak hangsúlytalan szótagjában végbemenő labializációra csak egy kétségtelen adatunk van a *Horom* esetében, egyébként azonban kizárólag illabiális alakot találunk, vö. az eddig egyéb szempontból felsoroltakon kívül *Zuard* 7, 34 stb., *Turmas* 35, *Curzan*, 8, 46 *Bogat* 41, 53, *Jurungrad* 40, *Muncas* 12, *Nougrad* 33 stb. Mindezekben valószínű, hogy vagy régibb hosszúsággal állunk szemben, vagy az utolsó szótagúsággal, helyesebben a szóvégiék lekopásával kapcsolatos nyúlásról van szó. Meglepő viszont az ezekkel az adatokkal szemben álló *Horom* labializált formája.

Nem mondhatunk semmi bizonyosat a *Houos*, *Oyos*, *Opajorcus* utolsó szótagbeli tövéghangzóinak színezetéről, s így bár magánhangzójuk labiális, a labializáció vizsgálatában nem nyújtanak fogódzót.

Labializált alakot találunk még az ismeretlen eredetű *Bodoctu*, *Zobolsu*, *Huhot*, *Hongon*?, *Tursol*, *Zyloc* szavakban ezekre azonban szintén áll az, amit a hangsúlyos szótagbeli ismeretlen eredetűekről elmondtunk.

Kevés példa van az egytagú szavakban tapasztalható *á* > *ã* változásra. Az egy kétségtelen *Tosu*-n kívül feltételesen idevehetjük még a *Bocsu* és *Gron* alakokat, e két utóbbi etimológiája azonban egy *o*-s átvétel lehetőségét is megengedi. Ezzel szemben *á*-t (esetleg *á*-t, vagy *ã* > *á*-t) találunk a *Casu*, s talán a *Ladeo*-ban, a valószínűleg *á*-t (vagy *ã* > *á*-t), a *Saru*, *Glad*, *Wag*, *-uar* (*Saruuar*, *Hunguuar*), *Racy* ~ *Rachy* s a *jaac* ~ *jac* esetében.

Láthatjuk tehát, hogy az *á* > *ã* változásnak is határozott nyomai vannak Anonymusnál, ha nem is olyan mértékben, mint az *i* > *ü* változás eseté-

ben. Kétségkívül legnagyobb mérvű a labializáció a két vagy többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában, ahol 24 : 18 az arány a labializálódott alakok javára, szemben az illabiálisokkal szemben. (A labializált alakok közé nincsenek beszámítva az ismeretlen, valamint finnugor eredetű szavaink.) Kisebb mértékű a hangsúlytalan szótagokban, valamint egytagú szavakban; ez azonban a magyar hangtörténet tényeinek ismeretében nem meglepő. Önmagában talán nem tekinthető döntő kritériumnak sem az a tény, hogy a ma és a régiségben labiális magánhangzót tartalmazó szavak Anonymusnál már túlnyomóan labiális magánhangzójúak, sem a *Droua*, *Soua* szavak o-a (mely másutt is előfordul), de a többi hangtani sajátssággal karöltve e jelenségek mégis határozottan támogatják Anonymus labializáló nyelvjárására vonatkozó feltevésünket.

*

A Gesta Ungarorumban tapasztalható labilizációval kapcsolatos vizsgálódásaink eredményeit tehát a következőkben foglalhatjuk össze: 1. *i* tővéghangzót, amely egyéb XII. sz.-i emlékekben nem ritka, itt egyetlen esetben sem találunk még a *-d* kicsinyítő képző után sem. 2. Igen nagyfokú az *i* > *ü* változás, különösen hangsúlytalan szótagokban (*Tuhutum*, *Trunsun*, *Temus*, *Veluc*, *Seztureg*, *Peturgoz* stb.), ahol nagyon kevés kivétellel, (*Guncul*, *Etil*, *Ecilburgu*) végbement, kisebb méretű, de nem jelentéktelen a hangsúlyos szótagban (*Tuhutum*, *Trunsun*, *Urcun*, *Stumley*?, *Ugek*?), s előfordul, bár csak egy kétségtelen példánk van erre, az egytagú szavakban is (*Ursuur*, *Vsubu*?). 3. Az *a* hangok labializációja legerősebb a hangsúlyos szótagokban (*Oba*, *Obád*, *Oluptulma*, *Ohtum* stb.), de a hangsúlytalanokban (*Caroldu*, *Sarollu*, *Horom* stb.) és az egytagúakban is előfordul (*Tosu*, *Bocsu*? *Gron*?). E példák viszonylag csekélyebb számának az az oka, hogy egyáltalán kevés olyan szó fordul elő, melyben e helyzetben biztosan rövid *a*-t kell feltennünk, s nem gondolhatnánk eredeti hosszú (vagy korai nyúlással keletkezett) *á*-ra is, ami aztán a labializáció elmaradását megmagyarázná.

P. Hidvégi Andrea.

Az ö-zés kérdéséhez

1. A módszerről.

A magyar nyelvjárások anyagának tudományos feldolgozása egyike a magyar nyelvtudomány mai legégetőbb problémáinak (vö. D e m e : A nyelvjárási anyag felhasználása és feldolgozása, 1949, 13 kk.), minthogy a népnyelvkutatás mai és jövőendő föladatai (vö. i. m. 21 kk., és S z a b ó D. : Az első magyar népnyelvkutató értekezés határozatai, 1942, 6 kk.), s e föladatak megoldásának gazdaságossága is ettől függ. A feldolgozási módszerek egyike a C s ü r y B á l i n t debreceni iskolájának kedvelt közlő formája: a jelenségtanulmány, amely valamely nyelvjárás egy szűkebben meghatározott pontjának, falujának valamelyik jelenségét (hanglejtés, mássalhangzónyúlás, ikerítődés, igealakok, igetövek, névszótövek, egyes hangok funkcionális szerepe stb.) vizsgálja teljes alaposítással, részletekbe menően, rendszerint történeti elmélyítéssel és nyelvjárások közti összehasonlító anyag közlésével (vö. D e m e : i. m. 14—15). Ennek a munkamódszernek nehézségeivel legutóbb P a p p L. foglalkozott (MNnyv. V, 23 kk.), s megoldásának elveit dolgozataiban igyekezett is megvalósítani. Legutóbbi ilyen módszerű dolgozata (MNnyv. VI., és külön: Az *ú* és *ü* hangok a hosszúpályi népnyelvben, Debrecen, 1949) ismét fölveti a kérdést, vajjon eléri-e szándékolt célját az effajta munka; nem lehetne-e az ilyen dolgozatokra fordított hatalmas fáradságot, erőt, utánjárást gazdaságosabban felhasználni, s ugyanennyi munkával fokozottabb hasznot hajtani a magyar nyelvjárás-tudománynak. A fogalmazás óvatosságából bizonyára kitetszik már, hogy eszünk ágában sincs durván félreértve e módszer értékeit, lebecsülni eredményeit és erényeit, megtagadni az e módszerű eddigi munkáktól elismert érdemeiket, megvonni tőlük a magyar nyelvjárás-tanulmányozás történetében korszakos jelentőségüket. Csupán arról van szó, hogy ezen a helyes módszeren helyesbitsünk, a jón javítsunk, hogy még jobb legyen.

Elsősorban itt is, ezen belül is, az egyes hangok nyelvjárásbeli funkcióival, egy bizonyos hang „funkcionális terheltségével” foglalkozó dolgozatok problémájáról van szó, olyanokról, mint pl. P a p p L. idézett dolgozata a hosszúpályi népnyelv *ú* és *ü* hangjairól. Azt már tudjuk, hogy az olyasfajta feldolgozás, amely kizárja a köznyelvben is azonos alakú és előfordulású hangok, illetve szavak tárgyalását, hamisít (vö. K l e m m : Az Alföld nyelvi feldolgozása, AlfTudIntÉvk. I, 81); azt is, hogy a kizárólagos köznyelvihez viszonyítás (melyik hang minek felel meg a nyelvjárásban vagy fordítva), ugyancsak helytelen adatokat nyújt, mert kimaradnak az egyezések és a köznyelvben ismeretlen tájszavak (vö. T r ó c s á n y i, MNy. V, 346). Ezért kell kiindulópontul a vizsgált nyelvjárás mindenféle szavát felvenni — tekintet nélkül eredetére, tekintet nélkül a kérdéses hang történetére — (vö. P a p p, MNnyv. V, 24).

Kérdés azonban, van-e értelme egy-egy nyelvjárás (sőt egy nyelvjáráson is belül egy kutatópont, falu) nyelvéből kiindulva ilyen alapos történeti

elmélyítést adni egy-egy szónak. Nem volna-e célravezetőbb az erre fordított nagy munka helyett még több — minél több — ilyen szinkronikus „felvételek” készíteni a vizsgált foném funkciójára nézve a kutatott terület más pontjain is, s csak midőn már több ilyen, a kérdéses fonéma funkcióját tartalmazó „szóállomány-jegyzékünk” van, akkor hozzáfogni a történeti elmélyítéshez, a köznyelvi és más nyelvjárásokkal való összehasonlításához. Sőt, még akkor sem érdemes ragaszkodni akár a nyelvjárás, akár a köznyelvi viszonyításhoz — nehéz is volna eldönteni, melyik nyelvjáráshoz, vagy kivált a nyelvjárás melyik kutatópontjához viszonyítsunk! — hanem az egész magyar nyelvre kiterjeszkedve kell vizsgálni a történeti, irodalmi, köz- és népnyelvi, nyelvjárás szavakban előforduló foném funkcionális szerepét.

Ez a munkamegosztás — szinkronia az adatgyűjtésben, diakronia a feldolgozásban — nem jelenti a történeti szempont kizárását, holmi fejlődésellenes, ahisztórikus felfogást a nyelvi vizsgálatban. Nem általában, csak ebben a vonatkozásban adhatunk igazat a szinkronia és diakronia elválasztását követelő módszertani elvnek (L a z i c z i u s, Általános nyelvészet, 1942, 91), vagyis dialektikusan — különbségben és egységben, tehát kölcsönhatásban — kezeljük ezeket az eljárásmodokat. Szinkronikusan — mondja L a z i c z i u s (i. m. 93) — az *ö*-zés egy-egy nyelvjárás *ö*-ző alakjainak összessége, tehát a szerint, hogy ezek az alakok nagy számban fordulnak elő vagy csak gyéren, beszélhetünk gyengefokú vagy erős fokú *ö*-zéről, s szinkronikusan vizsgálhatjuk az *ö*-zésnek területi megoszlását is, megállapítva, hol erősebb, hol gyengébb az *ö*-zés. Szinkronikus vizsgálat derítheti ki, hogyan viszonylik a népnyelv és köznyelv egymáshoz az *ö*-zés tekintetében (Bevezetés a fonológiába, 1932, 61 kk.), a köznyelvnek milyen *ö*-ző alakjai azonosak az *ö*-ző nyelvjárások *ö*-ző alakjaival (pl. *bögre*, *ördög*, *pörköl* stb.). A diakronikus vizsgálat célja viszont ugyanebben a kérdésben az, hogy keressük az *ö*-zés mai állapotának, a nyelvjárás és köznyelvi *ö*-ző szavaknak történetét, hogy az egyes szavakban előforduló hangok fejlődéstörténetéből az *ö*-zés általános kialakulására vonjunk el törvényszerűségeket, vagyis az *ö*-zés történetét ismerjük meg.

A fenti módszertani elvet épp a L a z i c z i u s-idézte példán, az *ö*-zésen szándéksom érvényesíteni a következő felépítésben: 1. az *ö*-zés eddigi nyelvtudományi irodalmának összefoglalásával ismertetem a magyar nyelv és nyelvjárások *ö* hangjára vonatkozó nézeteket; 2. összefoglalom az *ö*-zés eddig ismert történetét; 3. összefoglalom a nyelvjárás *ö*-zésre vonatkozó ismereteinket az eddigi anyagok és saját gyűjtésem alapján összehasonlító módon; 4. az adattárban lexikálisan tárgyalom az *ö*-hang funkcionális szerepét a magyar nyelvtörténetben, irodalmi nyelvben, köznyelvben és nyelvjárásokban a nyelvtudományi szótárak s egyéb irodalom segítségével; 5. levonom az adatokból kikövetkeztethető nézetet az *ö*-hang történetére nézve; végül, függelékként 6. foglalkozom a nyelvjárás *ö* és köznyelvi *ö* fonetikai természetével, a rendelkezésre álló kísérletfonetikai eszközök segítségével.

Ez a terv-vázlat egyszersmind javaslat is a Csűry-iskola jelentéstanulmányi módszerének továbbfejlesztésére: úgy vélem, hasonló eljárás-móddal lehet tökéletesíteni a leggazdaságosabban a részlet-monografiák formájában való nyelvjárás-feldolgozásokat. Gyakorlatilag azt jelenti ez, hogy mindenekelőtt — többnyire munkatársak együttes munkájával — összegyűjtjük a vizsgálandó jelenségre vonatkozó szinkronikus adatokat,

„szóállomány-jegyzékeket“, s ezek egybeolvasztása után fogunk a könyvészeti, szótári elmélyítéshez.

A most következők ebből a munkamódszerből akarnak kóstolót adni, egyben „előzetes jelentésként“ sejtetni a fentebbi nagyobb, négy-öt évre tervezett dolgozat vázolt kérdéscsoportjainak problematikáját. Mostani közlése sem lesz tán felesleges, egyrészt módszertani jellege miatt, másrészt, mivel a meglehetősen ismert *i*-zéssel szemben az alig ismert *ö*-zéssel foglalkozik. Végül, mert így hozzászólásokkal, bírálattal gazdagodva, könnyebb lesz a tervelt monográfia elkészítése.

2. Az *ö*-zés eredetéről.

Az alföldi nyelvjárás — közelebbről a szőregi (Torontál m.) népnyelv — *ö*-zése, a nyelvjárási *ö* fonetikai természetére vonatkozó — alább ismertetendő — problémája tette előttem kétségessé a kizárólagosan az *ü* > *ö* nyíltabbaválásából származtató magyarázatot. (Vö. Losonczi Z. NyK. XLIV, 373. XLV, 45, 195. Horger A. NNy. V, 101—107. stb.) Ez az *ö* ugyanis nem teljesen labializált *ö*, tehát nem lehet teljesen azonosnak tekinteni a köznyelvi *ö*-vel, így nem lehet kizárólagosan az *ü* > *ö* nyíltabbaválásából, vagy az *l* labializáló hatásából (Balassa: Nyr. LXIII, 93, Horger, Nyj. 76, 146) magyarázni, hanem fel kell venni egy ezekről független *ē* > *ö* labializációt is.

A magyar köznyelvi rövid *ö* hangja többféleképpen keletkezett: 1. Az *ü* nyíltabbaválásából (Losonczi, Horger, Gombocz stb. i. m.); 2. az *ē* > *ö* labializációjából, amely egyrészt *a*) az ugyanazon szótagú *l* hatására, *jēld* > *jöld*, *zēld* > *zöld* (Balassa, Horger i. h.), másrészt *b*) az *ö*-zö nyelvjárási alakok analógiájára *kētni* > *kötni*, *kēszen* > *köszön* (vö. Horger i. m. NNy. V, 107; Nyj. 168. §. Gombocz, ÖM. II, 79—80) ment végbe. Ehhez hasonlóan a magyar nyelvjárások *ö*-je is többféle eredetű. Losonczi adattára és Horger fejtegetései kétségtelenné teszik, hogy az *ö*-zö alakok egy része a köznyelvi *ö*-höz hasonlóan a korábbi *ü*-ből nyíltabbaválással keletkezett, mégpedig talán annyira szervesen, hogy a régi magyar *ü*-zö nyelvjárás (vö. Melich: MNy. XXI, 52; Gombocz: MNy. XX, 62; Losonczi: NyK. XLIV, 400; Mészöly: Nép és Nyelv I, 183) fejlődhetett át *ö*-zövé (Bárczi: MNy. XLIII, 91 és Régi magyar nyelvjárások, 1947, 8.)

Nem lehet azonban, hogy *kizárólag* a nyíltabbaválás indította volna el az *ö*-zés folyamatát (vö. Laziczius: Nyj. 25), és nem kielégítő az sem, hogy a tövégi *ö* labializálta a szóbelsei *ē*-t. Mindez lehetséges, de ezek mellett feltehető egy közvetlen fonetikai okokból meginduló, elsődleges s mástól nem függő szóvégi labializáció is. Már Losonczi jól sejtette, hogy a magyar nyelv sajátos hangsúly- és hangviszonyai, az első szótag erős hangsúlya a szóvégen bizonyosfokú redukálódást, és sok esetben labializálódást okoznak: így labializálódtak, majd koptak le a magyar szavak tövégi magánhangzói is (NyK. XLV, 404—405). Ehhez hasonlóan az *ö* eredetét úgy is magyarázhatjuk, hogy az utolsó szótagbeli illabiális *ē* labializálódott, a miatt a fonetikai ok miatt, hogy a csökkentett nyomatékú, szóvégi hangok gyöngébb artikulációval, hanyagabbul képződnek. Az illabiálisok képzése ugyanis közismerten az ajkak gondosabb, megfeszítettebb izomműködését kívánja, mint a labiálisoknál az ajkak kerekítése. E tekintetben ez a folyamat a francia néma *ö* kialakulására emlékeztet.

Ez a szóvégi labializáció — akár a szóvégi *ü* nyíltabbaválása — szintén hatott hátra a szó elejére s így illeszkedés, majd később analógia folytán terjedt tova.

H o r g e r az *ö*-zés kivételeit, a vegyeshangú és egytagú szavakat hozza fel bizonyítékul magyarázata helyességére (NNy. V, 105). E kivételeket azonban másképpen is magyarázhatjuk.

A palatális-veláris hangrendű, vegyeshangú szavak (*lőjány, btyár, gērēnda*) nem azért nem labializálódtak, mert a köznyelvi *ē*-jük nem korábbi *ü*-ből való, hanem azért, mert a szó végén nem volt labializálható *ē*, amely *ö*-vé fejlődve, visszahatott volna a szó elejére. De analógiás hatás se érhette ezeket a szavakat, minthogy a hosszú illabiális *á*-nak a megelőző labiális magánhangzókra illabializáló hatása van: *Oszlár > Észlár, Csongrád > Csēngrád* (G o m b o c z, ÖM : II, 90). Ez az illabializáló hatás abban is megnyilvánul, hogy az *á* (*dēják, gērēnda ~ gērēndát* stb.) nem engedi a megelőző szótagbeli *ē*-nek *ö*-vé való labializálódását. Az *á* ilyen gátló szerepe másutt is ismeretes (vö. H o r g e r: Nyj. 194. §). Egyes nyelvjárásokban megmaradt pl. a régi illabiális *á* akkor, ha a rákövetkező szótag magánhangzója *á*: *anya, annya*, de *ányám, anyád, anyánk*. Az *á* hátraható illabializáló hatása megakadályozta az ilyen helyzetű *á*-nak egyébként szabályos labializálódását (i. m. 176. §). Kiskunhalason az igekötő *ö*-je nem labializálódik, ha utána *á* következik: *mégál, mégátak*, de *mögöszí, mögösszük*, mivel az illabiális *á* nem engedi (S i m o n y i: Nyr. XLIX, 7). Ugyanígy nem labializálódott a veláris-palatális hangrendű szavak *ē*-je sem: *frátēr, Agnēs, Éta* stb. Hasonló illabializáló hatása van a hosszú *ē*-nek is: *ö*-zõ nyelvjárásokban is gyakori a *kēnyér* vagy *kenyér* alak *könyér* helyett, aminthogy — érdekesen — kódexekben sem fordul elő ez a szó *ö*-zõ alakban (NyK. XLV, 249, OklSz), de *í*-zõ alakban annál gyakrabban (NySz). A rákövetkező illabiális *é* nem engedte meg labializálódását.

Ehhez hasonlóan másként magyarázhatjuk az egytagú szavak kivételezettségét is. Az egytagú szavak ugyanis mindig nyomatékosabbak, mint a többtagúak utolsó szótagjának magánhangzója, tehát az első szótagbeli magánhangzót gondosabban képezzük. A *sēnki, sēmmi* esetében labializációra indító hang sincs a szóvégen. Ha előfordul mégis, hogy e kivételek *ö*-zõ alakokká lesznek (*öggy, lö, sö, sóm, tő, bōrötfa, gōrōnda, dōrōkam, bö* a Dunántúlon, vagy a Szegednél erősebb *ö*-zésű Makón és Hódmezővásárhelyen: *sōmmi, sōnki*), ez csupán az analógia fokozottabb hatásának tulajdonítható; azt jelenti, hogy az *ö*-zés szóállomány-nagysága, az *ö*-zés erős foka erősebbnek bizonyult az *á, é* illabializáló hatásánál és a hangsúlyos kiejtés pontosabb, megfeszítettebb képzésmódjánál.

Végeredményben tehát az *ö*-zés keletkezésének okait így foglalhatjuk össze:

A magyar nyelvjárások *ö*-zésének csak a szótõ végén érvényesülõ kezdetleges foka

1. részben az *ü* nyiltabbáválása következtében,
2. részben pedig fonétikai okokból: a szóvégen meginduló redukciós-labializációs változás következtében keletkezett.
3. A szó belsejében is érvényesülõ fejlettebbfokú *ö*-zést az előbbi két mód egyike útján keletkezett tövégi *ö* hátraható labializáló hatása hozta létre.
4. Keletkezhetett az *ö* az azonszótagú *l*-nek a megelőző *ē*-re való labializáló hatásából (*fōlhō, lölköm*), végül:
5. Keletkezhetett *ö*-zés a fenti módok valamelyikén létrejött *ö*-zõ szavak analógiás hatására is más olyan szavakban, ahol ugyan az előbbi feltételek egyike sem volt meg, de illabiális *ē* előfordul a szóban.

Ilyen analógiás hatás mutatkozik pl. abban, hogy *ö*-zõ alakban ejtik a

köll, köllök, kölessz, köllünk szavakat, noha az ikerített *ll* első felének nincs labializáló hatása. Ezekbe az alakokba a szabályos *kő* (kell) hatása alatt hatolt be az *ö* (H o r g e r, Nyj. 170. §.) Ugyanilyen analógiás hatás érvényesülhetett az *ebédölök, fölemel, földás* stb. szavakban is, minthogy itt az *l* nem azonszótagú, tehát nem labializáló hatású. (Uo.)

Az *ö*-zésre vonatkozó vélemények ismertetésének teljessége kedvéért meg kell jegyezni, hogy vannak, akik etnikai keveredéssel próbálják az *ö*-zést magyarázni. Így tett már a törökség hatására utalva S z a b ó S á n d o r i s (vö. L o s o n c z i: i. m.), így K á l m á n y L a j o s (Szeged népe, 1881, II, 231), K o v á c s J á n o s (Szeged és népe, 1900, 491), M ó r i c z Z s i g m o n d (Kelet Népe, 1941. augusztus 15-i szám 5. l.), végül, legutóbb B á l i n t S á n d o r aki az etnikailag rokon kúnok megmagyarosodásával kapcsolta össze az *ö*-zést: „A kún nyelvet, mint a fennmaradt kún nyelvemlékek is bizonyítják, a labiális magánhangzók jellemzik. A kúnok ugyan elsajátították nyelvünket, de artikulációs bázisuk természetesen nem változik meg. Így jön létre, elsősorban tehát talán fiziológiai okok következtében az *özés*, főleg azokon a területeken, ahol kúnok éltek. Hogy itt bizony lassú folyamattal van dolgunk, tanúsítja az is, hogy a 16. századbeli szegedi írók nyelve az *özés* szempontjából még nem következetes.” (A szegedi népnyelv. Délvidéki Szemle, 1942: 156.)

Sajnos nem hivatkozik pontosan forrásaira (a kún nyelvemlékekre vonatkozóan l. M é s z á r o s G y u l a: Magyarországi kún nyelvemlékek, 1914, továbbá: NNy. II, 79, 155, 307, III, 172, VI, 48, VII, 105, 106, VIII, 161—178, 186, 187, legutóbb pedig MNy. XLIII, 63, 64), másrészt jól tudjuk, hogy a kún nyelvemlékek sem tulajdonképpeni kúnul beszélő emberek nyelvi emlékei, hanem „nemzedékről-nemzedékre szálló szájhagyomány útján, immár teljesen elmagyarosodott kúnok magyaros ejtése szerint, hangtanilag megromlott alakban“ (M é s z á r o s, NNy. VIII, 162) maradtak fenn, s így „nyelvészeti-
leg alig vehetjük hasznukat“ (N é m e t h G y u l a, NNy. III, 172). Kétségtelen, hogy e nyelvemlékek bizonyító ereje kevés. Egyébként pedig az *ö*-zés minden bizonnyal a kúnok letelepedése (1239) előtt már megindult (M e l i c h, MNy. XIII, 3, 5, 6, S z i n n y e i, NyK. XLIII, 121, MNy. XLII, 67, 71), s a magyar nyelvterület olyan részein is kifejlődött, ahol kúnok nem voltak. Noha a szegedi 16. századi irodalom hasznos adatokat szolgáltatna, valószínű, hogy *ö*-zésbeli ingadozása nem a tetszetős feltevést bizonyítaná, hanem csak az *ö*-zés L o s o n c z i adatainál is tapasztalt fejlődését.

3. A nyelvjárási *ö* fonetikája.

Regner Tivadar majd egy évszázada egy ismerőse figyelmeztetésére észrevette, hogy az alföldi, nyelvjárási *ö* eltér a közönséges *ö*-től, s inkább a francia néma *e*-hez hasonlít. Ennek megfelelően Regner különbséget is tesz a kettő közt, s a köznyelvi *ö*-vel szemben ezt a nyelvjárási hangot $\frac{e}{a}$ -nek jelöli. (Az alföldi *ö* hangról: AkÉrt. 1858. 536—549). Néhány évtizeddel később N é g y e s y L á s z l ó vélekedik hasonlóan, megállapítva, hogy az alföldi nyelvjárási *ö*-je „nem határozott *ö*, hanem csak közelít hozzá, azonban még mindig van benne valami az *é*-ből.“ (Nyr. XV, 401.) N é g y e s y éppen ezért *öe*-nek jelöli ezt a hangot, s azt állítja róla, hogy ú. n. tökéletlen hang, egy nem teljes labializálású *ö*, az *é*-nél több, az *ö*-nél kevesebb. (I. h. és u. o. 246.) Utal arra, hogy megfigyelése szerint mésképpen hangzik az *ö* ezekben a szavakban: *szöndörög, lögyön*, mint ezekben: *öröm, zörög*, mint-hogy az előbbieknél az *ö* képzések az ajakkerekítés valamivel kisebb, mint

az utóbbiakban. „Azt tudom — írja (i. h.) — hogyha egy szentesi utánozza a „homoki embört“, akkor ezt az *ö*-t szinte túlságosan kiszínezi, egészen úgy ejti, mint a hosszú *o* rövidjét, tehát szűken. De az efféle kölcsönbe megy: ha a vásárhelyi tréfál a szentesivel, az meg az *ë*-t hangoztatja oly kirívóan, mintha a hosszú *e* hangnak volna igazi rövidje. Az ilyesmire nem építhetni.“ Négyesy megállapítását pár év múlva helyesli a bennszületett szegedi Kovács János is, és kétszer is megállapítja a köznyelvi *ö* és nyelvjárási *o* különbségét: egyik helyen „szelidebben ejtett közép *o* hangnak“ mondja (i. m. 494), s elfogadja Négyesy-y-nek megfigyelését, „mert az *ö* hang azon színezete valójában az *ö* és *ë* között van és az igazi szegedi már a *szöged* szóban is ezen *öe*-hangot hangoztatja, éppúgy, mint a *szöndörög* szóban is, nem a kiszínezett, gömbölyűen ejtett *ö*-hangot.“ (Ua. vö. még i. m. 495.) Hogy mit kell érteni „tökéletlen hangon“, a „szelidebb“, „nem kiszínezett“, „nem gömbölyűen ejtett“ hangon, azt nem tudjuk, de már Négyesy y hangoztatja, hogy ha így van, akkor a szegedi nyelvjárás egy rövid magánhangzóval gazdagabb az irodalmi, sőt a köznyelvnél is (I. m. 399.). Szó a felfogás — mint könyvből-könyvbe vándorló hiedelem vagy valóság, még nem tudjuk — újból felbukkan kilenc évre rá Vass Béla nyelvjárásleírásában (A nagykőrösi nyelvjárás, 1909, NyF, 57), ahol a szerző — Négyesy y óhajának megfelelően — el is helyezi az „új hangot“ a magánhangzók rendszerében, mondván, hogy ez „hangrendileg olyan ellentétese az *a*-nak, mint az *o*-nak a rendes *ö*, vagy az *ä*-nak az *e*, tehát alsó nyelvallású labiális magashang(?)“. Ő is vallja, hogy „nagyon finom, de határozott kiejtési árnyalatot lehet megkülönböztetni e két szó *ö*-je között: *szörzött, öröm*“ (i. m. 9).

Lazicius — az egyetlen szakember, aki erre a jelenségre felfigyelt nyelvjárastani irodalmunkban — azt mondja erről, hogy „ha vannak is realizációs eltérések, nincs nyelvjárás, amelyik kétféle *ö*-t különböztetve meg fonológiailag“. (Bevezetés a fonológiába, 38.) Ez természetesen igaz, s így nincs is szükség arra, hogy külön jelöljük a hangot (Regner, Négyesy, Kovács, Vass), hiszen mint extrafonológikus variáció ez felesleges (vö. Szabó Dénes: i. m. 22. kk.), de ez nem jelenti azt, hogy ennek a megkülönböztetésnek „nincs semmi alapja“ — ahogyan Lazicius ugyanott mondja. Magam is szembetalálkoztam ugyanis a „sajátos alföldi *ö*-hang“ problémájával nyelvjárás kutatásom során, s megfigyeléseim, sőt önmegfigyelésem alapján is hajlok arra, hogy valamit, pontosabban egyelőre meghatározhatatlan fonetikai eltérés van a két szóbanforgó hang között, talán olyasmi, mint a szakadati *o* hang (Hörger, Nyj. 54. 183. §§), de sem a köznyelvi *ö*-höz, sem a szakadatihoz való viszonya nem ismeretes előttem. Hörger ez utóbbit delabializációs jelenségnek tartja (i. h.), míg magam doktori értekezésemben így fogalmaztam erre vonatkozó felfogásomat: „Kellő nyelvjárástörténeti adat híján nem dönthető el, hogy a szőregi nyelvjárás mai gyengébben labializált *ö*-je, az erősfokú, labiális *ö*-nek a köznyelv hatására bekövetkezett delabializációja, tehát visszafejlődés-e? — vagy, amint Négyesy már 1886-ban állította: ez az *ö* „útban van“ az erős labiális *ö* felé, tehát fejlődés-e? Az a tény, hogy Regner 1858-ban, Négyesy, 1886-ban ugyanazt állapította meg, amit ma én, azaz már legalább százéves jelenségről van szó, arra enged következtetni, hogy ez a nyelvi jelenség nem *folyamat* (fejlődés vagy visszafejlődés), hanem régebbi és tartós *állapot*.“ (Szőreg temesközi község nyelvjárásának hangtana, Szeged, 1947, kéziratban, 209—210.)

A kérdés azonban nincs megoldva. A makói nyelvjárásról szóló kéziratot nyelvjárási munka szerzőjének nem tűnt fel a kérdés, nem is említi; a

hódmezővásárhelyi népi nyelvet feldolgozó dolgozat készítője pedig N é g y e s y t idézve ellenemond. Magam fenntartom álláspontomat, s e két — kétségtelenül illetékes. — negációt úgy ítélem meg, hogy az előbbi — mint alább utalok rá — nem túlságosan alapos munka, míg az utóbbi — szorgalmas, gondos dolgozat — a szegedinél sokkal erősebb nyelvjárású Hódmezővásárhelyi nyelvvel foglalkozva, ez az erősfokú ö-zés félrevezette a szerzőt.

H e g e d ű s L a j o s t kértem meg a kérdésnek kísérleti fonétikai eszközökkel való tisztázására. Segítségével az ötéves terv során megoldjuk azt a kérdést: vagy egy dialektológiai babona sorsát pecsételjük meg, vagy meghatározzuk a problematikus hang fonétikai természetét. Remélem, hogy az ö-hangról szóló monografiámban számot adhatok eredményeinkről.

4. A nyelvjárási ö-zés összehasonlító szinkronikus vizsgálata.

Magam elsőéves egyetemi hallgató korom óra, 1943 őszétől foglalkozom tudatosan az egyébként anyanyelvemmé vált szőregi népi nyelvvél. Módomban volt feldolgozni S z ő n y i I l o n a : Az ö-zés a hódmezővásárhelyi nyelvjárásban (Szeged, 1947) c. kéziratot, de kiadásra érdemes doktori értekezését, végül — P a p p L á s z l ó baráti szívésségéből — hozzájutottam V i d a K o r n é l i a : Ö-zés a makói népi nyelvből (Debrecen, 1946) c. ugyancsak kéziratot szakvizsgálati dolgozathoz, amely a debreceni egyetemen készült, s az ottani Magyar Nyelvtudományi Intézet kéziratgyűjtésében van elhelyezve. Ezek a dolgozatok lehetővé tették számomra, hogy az ö-zés terén végezzek olyasfajta összehasonlítást, amelyet S z a t h m á r i I s t v á n tett az í-zéssel kapcsolatban (MNnyv. VI. 127), de természetesen mutatis mutandis. Azok a dolgozatok, amelyekre ő támaszkodott, értékes, pontos, alapos, tudós művek, míg az én összehasonlításom alapját alkotó dolgozatok vegyes értékűek. Míg S z ő n y i I l o n a dolgozata — bár történeti elmélyítés nélkül — az adatok bőségét a kívánható legnagyobb gondossággal és szakértelemmel tárgyalja, V i d a K o r n é l i á é csupán tájékoztató jellegűnek bizonyul. Bírálatában B á r c z i meg is jegyzi, hogy csupán az adattára ér valamit, de az sem sok újat tartalmaz. Adatai nemcsak mennyiségre nézve maradnak alul S z ő n y i é n e k, annak felét sem téve ki, hanem minőségileg is. Következetlen az ő és ő megkülönböztetése terén (bár ilyen hiba S z ő n y i n é l is előfordul, amikor pl. ö-zésként tárgyalja a *föd*, *vögy*, *zöd* stb. szavakat), s első szava mindjárt *bö*, amelynek — ráadásul — népi nyelvi alakja Makón *bü*; tehát nemcsak, hogy nem *ö*, nem is *ő*, hanem *ü* szerepel benne. Következetlen a köznyelvi alakok tárgyalásában is: V i d a is, S z ő n y i is kirekeszti — nem teljes következetességgel persze, de mégis érthetően — a köznyelvből is *ö*-vel előforduló alakokat a vizsgálatból, s mégis, V i d á n á l ilyen alakok is szerepelnek: *köd*, *bök*, *böfög* (ami Makón: *büfög*!), *csörög*, *fösvény* (Makón: *füsvény*!), *görény*, *gyötör* stb. Vagy — vagy: vagy bevesszük a köznyelvből is *ö* alakokat is (ez a helyes!), vagy következetesen kizárjuk valamennyit vizsgálódásunk köréből. Még nagyobb gondatlanságot látunk a származékszavak és szuffixumos alakok tárgyalásánál: míg S z ő n y i e tekintetben is alapos gondossággal, s anyagát szerényen csökkentő módon úgy jár el, hogy a származékokat és szuffixumos alakokat nem tartja külön szónak, hanem egy alapszó, vagy egy szuffixum alá csoportosítja őket, addig V i d a — nem ismerve fel ennek a funkcionális terheltséget meghamisító voltát —, amelyiknél észébe jut, külön tárgyalja, nem törődve azzal, hogy ugyanazon a jogcímen minden hasonló szuffixumos alakot —, amely a funkcionális ter-

heltséget tekintve, egy szavazatot jelent, hiszen a „teljes szókincs“ összegyűjtésére nem vállalkozhatunk! — külön sorolhatna fel. Így pl. külön tárgyalja a szerelöm szót, de az ugyanilyen származású többiről tudomást sem vesz: *élelöm, értelöm, érzelöm, félelöm, gyötrelöm, győzelöm, kérelöm, sejtelöm, sérelöm, türelöm, védelöm* stb. Külön veszi a *böcs, böcsül, böcsület, böcsméröl* szavakat, külön a *föd* igét és a *födél* származékát, *lössz* és *löhet*, *föl* és *fölöslegős* (közben külön tárgyalhatta volna még: *fölös, fölsleg* szavakat is, de erről is megelégedkezett, csak a két végletet vette be), *szédölög* (de nem vette be: *feszölög, tévejög*), *kétös, hejös, bétös, möny* és *mönyecske* stb., stb. Azt, hogy a *fészök, kérög, édös* szavakat külön tárgyalta, megértjük, sőt helyeseljük — Szőnyi e téren talán már túloz is, hiszen akkor nem tudunk határt szabni az etimológizálásnak, a származékok és alapszavak elhatárolásának.

Mindezek után érthető, ha vizsgálatunk során olyan értelmű célkitűzésről, mint amit Szathári megvalósított, előre is lemondunk, s pusztán arra szorítkozunk, hogy a meglevő adatokat hasonlíttjuk össze, hangsúlyozva, hogy egy-egy szó hiánya (sőt esetleg alakbeli különbsége!) nem feltétlenül a nyelvjárásban rejlő tulajdonság, hanem gyűjtői fogyatékoság.

A közlésnek a köznyelv, történeti magyar nyelv, irodalmi nyelv, más nyelvjárások adataival való kiegészítése a monográfiára marad, csakúgy, mint az alakítani adatok, példamondatok, etimológiák. Pusztán a szavak alakját, főbb származékait sorolom fel a szokásos rendben, megjegyezve, hogy ha eltérés nincs a szőregi, hódmezővásárhelyi és makói adat közt, akkor egyszeri leírással mindhárom alakot közöljük, ha eltérés van, az alakváltozat előtt álló Sz., V., M. betűk jelzik, míg ha némelyik hiányzik a gyűjtött anyagból (a fentiek figyelembevételével!), akkor azt — (gondolatjel) jelzi. Az alapszó jelzés nélkül: szőregi.

I. Ő-zés egytagú szavakban.

a) Igékben :

csöng, csöngő, csöngettyű
föd, födöz, födö (M. —), *födél*
 V. *född* ('feddeni'), M. —, Sz. —
 M. *föst*, Sz. —, V. —
köll, kölletlen, kölletlenkődik. M. : csak
köll.
köl, 'kelt', M. —
lössz, löhet, löheccségős. (Utóbbi M. —)
mögy, mönt (de Sz. *menetszázad*,
menetrend, mint a párhuzamos szó-
 átvétel nyelvjárási esete), *mönetöl*,
möhetnékje. M. *mögy*.
 V. *mönt* 'megment', Sz. *ment*, *mög-*
ment, M. —
pöd
 V. *pöng, pöngő* (Sz. *pöng*, de *pengő*),
pöndül, pöndül, M. *pöng*
röng, M. —
szöd, szödöget
tösz, töttös v. *töttös* (Sz. *tettes*), *töhetős*,
töheccség, töheccségős. M. *tösz*

vösz
zöng, zöndül (de Sz. *zendülő*)

b) Névszókban :

V. M. *böcs*, Sz. *becs*; V. *böcsül, böcsös*,
böcsüs, böcsület, böcslés, böcsbe tart,
böcsméröl, böcstelen. M. *böcs, böcsü-*
let, Sz. *becsület*, de *becsülelős*.
bögy, bögyösködik, M. *bögy*
csöcs, csöcsös, csöcsszopó, de *csecsemő*.
 M. *csöcs, -ös*.
csönd, V. *csöndér*, v. *csöndör* (Sz.
csöndör), *csöndösödik*, v. *csöndesödik*
 (Sz. *csöndesödik*), *csöndül, csöndesül*.
 M. *csönd*.
csöpp, csöpörög, csöpög, csöppen, *csö-*
pögtet. M. *csöpp, csöpög*.
föl, vminek a föle. *fölöz, lőjölöz* V. —
 M. *föl*
gyöp
högy, V. *hötyke*, Sz. *hetyke*, M. *högy*, —

V. kögy, kögyös v. kegyös, kögyelóm, kögyelmez, kögyelmes, kögyelet, kögyetlen, kögyetlenség, kögyösködik. Sz. kegy, kegyös, kegyelóm, kegyelmez, kegyelmes, kegyetlen, kegyelet, kegyetlenség, kegyesködik. M. —

möny, mönyecske, mönyegző. M. mönyecske, mönnyekző (k ?)

V. mönny, mönyország, möndörög v. mennydörög. Sz. mönny v. menny, menyország, mendörög, menyezet. M. mönnyezet, —

pöcs 'penis'. V. —, M. —

pör, pöröl, pörösködik, pörös, pörleködik. M. pör.

V. pörc 'minute'. Csak Kiss Lajos említi (Szegény ember élete, 189), Szőnyi nem hallotta. Sz. —, M. —

pörc 'töporthyü' V., Sz. —, M. —

pöttty, pötttyös. M. —

rönd, rëndöl, rëndül, de rendör. V. rënd, rëndöl, rëndül, rëndér, v. rëndör, v. rendör. M. rënd

röst, röscség, röstel, V. röst, röscség, röstel, röstös. M. —

sör 'ser' M. —

szöbb

szög, szögel, szögez. V. szög, szögel, szökfű (Sz. székfű). M. szög.

szög 'szeglet', szöglet, Szöged. M. —

szöm. V. szömös, szömöl, szömöz, szömörkél, szömbe, szömköszti. Sz. szömes, szömöl, szömez, szömörkél, szömbe, szömköszti. M. szöm. Vö. még szöméj.

c) Határozókban :

föl. Sz. igekötőként rendszerint fö, néha azonban föl. V. mindig föl. (?). Származékai: fölött, fölü (V. föjül), fönn, fönt, föjjobb. (M. is), fölös, fölöslegős (igy M. is), fölöttes, föllebböz, fölség, fölségős, fölső, fölület, fölületős, fönség, fönségős. M. föső, föségős változatokat is közöl (fölső, fölségős).

mög, igekötő.

möntü, V. möntül. M. — 'mentöl'.

II. Többtagú szavak első szótagjában.

a) Igékben :

csördül, csördít. V. —

V. höppent 'gyorsan készít vmi ételt'. Sz. —, M. —

V. mönekül, mönekült, mönekvés, mönedék. Sz. menekül, menekült, menekvés, menedék.

V. ösmer v. üsmer. M.: ösmer, Sz. üsmer v. ismer. V. ösmerős, ösmeretős, ösmerellen, ösmereccség, ösmerködik, lelkiösméret, Sz. ismerős, ismeretős, ismeretlen, ismerködik, lelkiismeret. M. —

öszik, ötet, étök, eledel. V. öszik, étök, eledel. M. öszik, ötet.

pöccent 'arrébb lök.' V. —, M. — Vö. pöcköl.

pörcen, pörcent vö. pörcög.

V. pöstet 'cél nélkül járkál' Sz. —, M. — röpül, röpt, röbdős, de repül, repülőgép. V. röpül, röbdős, röpülés, röpülő, röpülőgép, M. röbdős.

röszkel

rötten, röttög, röttentő, röttenetős.

V. sörcint 'pipálás közben köp'. Sz. —, M. —

sörken, sörked. M. — Sz. —

V. sörkent, Sz. serkent, M. —

szöppen, szöpög, mökszöppen. M. —

M. szörköszti, szörközet, V. szörkeszt, szörkesztés, szörkesztő, szörkesztőség.

Sz. szerkeszt, szerkezet, szerkesztés, szerkesztő, szerkesztőség.

zsöndül. Vö. zsöngé.

b) Névszókban.

apró-csópró. M. —

böllér. M. —

böndő

V. böttü, böttüszödő. M. böttü, Sz. betü, —

csökéj 'sekély'. M. csökéjj, V. —

V. csömpe 'csempe', csömpöjeg, 'törekés föld'. Sz. —, M. —

csöpü, csöpül

fölhérc 'kocsirész' M. —
 V. M. *fölhő* (M. *föjhő* is), Sz. *felhő*.
fölleg, *beföllegzik*.
gönye, M. —
 V. *görhe* 'kukoricamálé.' Sz. —, M. —
gyöplű
 V. *könyér*, *könyeres*, *könyerez*. Sz.
kenyér, *kenyeres*, *kenyerez*. M. —
 V. *mögye*, *vármögye*, *mögyéspüspök*.
 Sz. *megye*, *vármegye*, *megyéspüspök*,
 M. —
ögyéb, *ögyépként*, *ögyebütt*. M. *ögyebb*.
ölég, *ölegődik* v. *elégődik*; *mögélepszik*,
mögölégődés v. *mögélegődés*, *ölegöl*,
öleggé v. *eléggé*, *elégít* (V. *ölégit*),
ölékségös, *öléktelen*. M. —
pöcér
pöcsét (Sz. újabban *pecsét* is)
 V. *pörém* 'prém'. Sz. —, M. — V. *lótospörém* 'levesbe való, hosszúra metélt tészta'.
pörje 'perjefű'. V. —
pörnye
röggé, *röggelődik*, *röggeli*, *röggelizik*.
 V. M. *röggel*.

III. Többtagú szavak második szótagjában.

a) Igékben :

L. a képzők előtti *ö*-zétről szóló részben, alább.

b) Névszókban :

M. *béjög*. Sz. V. *béjég*, *béjegöz*.
 V. *ciböre*. Sz. *cibere*, M. —
 V. *cinöge*. Sz. *cinke*. M. —
 V. *címör*, Sz. *címer*, *címerös*, M. —
cserösznye, *cserösznyezni*. M. *csörösznye*.
 V. *derögje* 'dereglye'. Sz. *deregje*, M. —
embör (valamennyi származéka).
epör
ezör, de *ezred*, *ezredös*, *ezredök*. M.
ezör.
érdöm v. *érdem*. V. *érdömös*, *érdömöl*
 stb. Sz. *érdemöl*, *érdemös*. M. —
férög. M. — Vö. még képzőknél.
fészök. Vö. még képzőknél.
gesztönye. V. —
gyerök.
 V. *hencsör* 'fekvőhely'. Sz. —. M. —

V. *sörény* 'serény', *sörénykodik*. Sz.
serény, *serénykodik*, M. —
sörke 'serke' V. —
sörte, de *sertés* (de méginkább :
diszno).
 V. *sörtekaró*, az 'a faszeg, amely a
 végdeszkat tartja a nádtető végén'
 Sz. —, M. —
 V. *sötét*, Sz. *sütét*, újabban *sötét* is.
 M. —
szögény, *szögényödik*, *szögénység*. V. M.
szögén.
 V. *szölid*, *szölidit*, *szöliccség*, *szölidül*,
 M. *szölid*. Sz. *szelid*, *szelidít*, *szeliliccség*, *szelidül*.
 V. *szöméj*, Sz. *szeméj*, M. —
 V. *szönde*, Sz. *szende* (néptől nem
 hallottam!), M. —
 V. *szörén* 'szerény', *szörénykodik*, *szörénység*, Sz. *szerény*, *szeréncodik*,
szerénység.
 V. *szöszély*, Sz. *szeszély*, M. —
töménytelen, V. —
tömerdek. V. —
zsönge, *zsöndül*.

V. *ingyön*, Sz. régebben : *ingyé*, *ma* :
ingen, *ingen*. M. —
jegönye. M. —
 M. *kecsöge* (v. *kecsige*). Sz. —. V. —
kemönce (v. *kemince*), V. *kemönce*,
 M. —
kendör, M. —
kesköny, M. —
kérög. M. —. Vö. képzőknél.
lélök, *lélögzik*, *lélögzet*. V. néha *lölköm*
 is, egyébként *lélköm*. Sz. csak
lélköm. M. —
mestör, *mestörség*, *mestörkodik*. M.
mestörség.
mérög, *mérges*. V. *mérgös* v. *mérgés*,
mérgöskodik v. *mérgéskodik*. Sz.
mérgeszkodik, *mérgelődik*. M. *mérög*,
mérögje. V. *mérge*.
mindön. V. —, M. —
némöt (újabban : *német*). V. *némöt*
 v. *nímöt*. M. —
nyerög. V. *nyerög*, *nyerge*. M. *nyerög*,
nyerögje. V. *nyergöl*, Sz. *nyergel*.
péntök. M. —

V. *pityöri*. 'sírós' Sz. —, M. —
 V. *remök* 'remek'. Sz. *remek* (alig
 használatos). V. *remököl*. Sz. *re-
 meköl*. M. —
retök. V. *retökje*, M. *retke*. Sz. (nem
 hallottam).
részeg
 V. *símőj* (simely, gerenda a boglya
 behordására használatos oldalnél-
 küli kocsin, „bolond kocsin“.

S z ö n y i nem hallotta, Kiss
 L a j o stól veszi, i. m. 137.). Sz. —,
 M. —
szégyön, *szégyöl*, *szégyöllös*, *szégyön-
 telen*. M.
tehör, *terhöl*, *terhös*. M. —
tengőj. V. *tengőj* v. *tengő*. M. *tengőj*.
tengör.
üszög, *üszögös*. V. *üszög*, *üszkös*. M. —
veröm, *vermöl*. M. *veröm*.

IV. Első, második, néha harmadik szótagban.

a) Igékben :

V. *börhöl* 'dörzsöl'. Sz. —, M. —
börzenkődik. V. *börzönkődik*. M. *bör-
 zönkődik*.
csörög vö. képzőknél is.
 V. *föcsög*, Sz. *fecseg* (ritka). M. —
 V. *föcske*, Sz. *fecske*.
hörpöl, V. *hörböl*. M. —
 V. *köcsöktel*. Sz. *kecsektel* (ritka). M. —
pödör, *pödrő*. M. —
pöndörít, *pöndörül*, *pöndörödik*.
pöntyög 'pentyeg, fecseg; felesel' M. —
pörög vö. *pörcen*, *pörcent*. M. —
pörög, *pörög*, *pördít*, *pördül*, *pörget*,
pörgettyü. M. —
 V. *pörsög*, *pörsögös* 'pattanásos'. Sz.
pörsen, *pörsenesős*. M. —
pörszöl.
pöszög 'sejpit'. M. —
pözsög, *pözsül*, *pözsül*. V. még
pözsgő 'pezsgő' is, Sz. *pezsgő*. M. —
 M. *röbög* 'rebeg'. V. —, Sz. *rebeg*.
röcsög. M. —
röttög, *rötten*. V. —
rözög, *rözdít*, *rözdül*. M. —
söpör, *söprű*. M. —
szöndörödik, *szöndörög*, *szöndörül*.
szöröz. V. *szörzemény*, *szörzet*, *ször-
 ződik*, *szörzödés*. Sz. *szerzemény*,
szörzet, *szerződik*, *szerződés*. M. *ször-
 zöz*.
töpörödik, *töpörödött*. M. *töpörödik*,
 V. —

b) Névszókbán :

bögőj. V. *bögőj* v. *bögő*. M. —
 V. *bördő* 'üres hagymaszár'. Sz. —,
 M. —

V. *bözzög*. Jel. 1. vminek a kapcsolója,
 pl. lámpa bözzögje, 2. nyomosító
 szócska. Sz. 1. isml. 2. biz, bizony
 (*bözzög* nem használatos, legalább
 is nem hallottam). M. *bözzög*.
csöbör. M. —
 V. *csömöge*. Sz. *csemege*. M. —
csömör. M. —
 V. *csömpöjog* 'tapasztósár'. M. —,
 Sz. —
csöröge v. *csörge* 'tésztaféle' V. *csö-
 röge* v. *csörge*. M. —
 V. *döröje* 'derelye'. Sz. *dereje*. M. —
 V. *fölöstök* 'reggeli'. Sz. *früstük*. M. —
köröszl, *körösztl*, *köröszteny*. V. *kö-
 rösztyén*. M. —
 V. *löbödör* 'esetlen ember'. Sz. —,
 M. —
 V. *nömös* 'nemes'. Sz. *nemes*, egyet-
 len ragadványnévben él még :
 Nömös Ádám. M. —
pöcök, *pöcköl*, *pöckös*. Vö. *pöccent*.
 M. *pöcök*.
 V. *pöcsönnye*. M. *pöcsönnye* v. *pö-
 csenye*. Sz. *pecsönnye*.
 V. *pöhøj*, *pöhös*, *pöhödzik*. M. *pöhøj*.
 Sz. *pöhøj* v. *pehøj*, *pöhös*, *pöh-
 ödzik*.
pöndøj. V. *pöndöl*, M. *pöndöl*, de
pöndöt.
pörsöly. M. —
 V. *sömör*. Sz. *szömőcs*. M. —
szödör.
szöröncse.
töpörtyü. V. *töpörtő*. M. —
vödör
vörös

V. Utolsó szótagban

szerecsőny. V. —

VI. Suffixumok előtt.*

A) Képzők előtt.

- a) *Igeképzők előtt:*
 aa) A *-g* egyszerű gyakorító képző előtt:
 Töben nincs *ö*: *berrög, billög, brekög, fityög, gügyög, hebög, hemzsög, illög-billög, izög-mozog, ketyög, lebög, lihög, mekög* (M. is közli), *nyüzsög, ögyelög, pihög, prüsszög* v. *lrüsszög, sercög, sziszög, zizög* stb.
 Töben van *ö*: *csöpög, pörög, pözsög, röcsög, röttög, rözög, szöpög* stb.
- bb) Az *-ng* gyakorítóképző előtt: *csellöng, lézöng, versöng.*
 cc) A *-d* gyakorítóképző előtt: V. *engöd, engödelöm.* Sz. *enged, engödelöm.*
 dd) A *-d* igeképző előtt:
Deverbális származékok: *émejődik, heverődik, keverődik, pityörődik, tekerődik, telepődik, ülepődik* stb.
Denominális származékok: *betegődik, csöndesődik, deresődik, elégődik, melegődik, sületődik, szögényődik* stb.
- ee) Az *-l* gyakorító képző előtt: *csiripöl, kerepöl* stb.
 ff) A *-z* gyakorító képző előtt:
 A töben nincs *ö*: *éroz, kérdöz* stb.
 A töben van *ö*: *jödöz, kötöz* stb.
 gg) A *-gat, -get* gyakorító képző előtt:
 A töben nincs *ö*: *csipöget, emlögel, esöget, fenýögget* (Sz. *fenýögget* is), *fesziögget* (Sz. *fesziögget* is), *hitögget* stb.
- A töben van *ö*: *mönögget, öszögget, tösözögget, vösözögget* stb.
- hh) A *-lög* előtt: *szédölög, tisztölög* stb.
 ii) A *-rög* előtt: *csicsörög, V. didörög* (Sz. *diderög*), *bidörög* 'ingadozik' (Sz. —), *csöpörög, hentörög, ténförög, hempörög* stb.
 jj) Az *-l* denominális képző előtt:
 A töben nincs *ö*: *éneköl, fűrészöl, melléköl, merészöl, pézől, V. meszől* (Sz. *meszel*), *ünnepöl* stb.
 A töben van *ö*: *ölegöl, rövidöll* (Sz. *rövidell*).
- kk) A *-z* denominális képző előtt:
béjegöz, éjjenöz, fűszerez, hágyöz (de Sz. *szömez*), *jegyöz, keretöz, üvegöz, véröz* stb.
- b) *Névszóképzők előtt:*
 aa) A *-k, -g* kicsinyítő képző előtt: *fészök, kërög* (elhomályosult származék, a nyelvérzék alapszónak érzi, l. a jegyzékben is).
 bb) Az *-s* birtokos-képző előtt: *Tulajdonságot jelöl:*
 Töben nincs *ö*: *beszédös, eszös, édös* (M. is közli, alapszónak véve), *éhös, hírös, hűségös, jelös, kéccségös* (M. is), *kényös, sebös, tisztös, vérös* stb.
 M. közöl illet is: *kélös, 'kétséges', bélös 'tésztaféle', hejös 'helyes'*. Sz. *kétes, bélös, hejös, V. vétök, vétkös, Sz. vétök, vétkes!*
 Töben is van *ö*: *bögyös, csöcsös, mindönös, löheccségös* stb.
Foglalkozást jelöl: bérös, üvegös, késös stb.

*Ezt a részt főként Szőnyi alapján közlöm. A közölt alakok Vásárhelyen és Szőregen egyaránt használatosak. Az eltéréseket külön jelzem. Makóról az adatok rendkívül gyérek.

B) Jelek előtt.

a) A -k többesjel előtt :

aa) A tőben nincs ö : *cselédök, ingök, irigyök, kedvesök, székök, veresök, zsebök stb.*bb) A tőben van ö : *embörök, eprök,**gyerökök, V. högyök (Sz. högyek !), körösztök, mestörök, lelkek, részögök, telkek, tengörök stb.*b) A -bb középfok-jel előtt : *szöbb*

C) Ragok előtt.

a) Igéknél :

Jelentő módban.

Jelen időben :

Az egyszámú első személyű alanyi ragozású -k, és tárgyias ragozású -m ragok előtt :

A -k előtt : *cselekszők, öszök, vöszök*
ikes igéknél : *stb.*iktelen igéknél : *beszélök, érök, hiszők, keresők, löszök, nevetők, nézők, ölelök, söprök stb.*

Az -m előtt :

ikes igéknél : *cselekszöm, öszöm stb.*
(Csak ilyen szintaktikai összefüggésben :
*azt mökcselkszöm, mög-
öszöm, egyébként : cse-
lekszők, öszök.)*iktelen igéknél : *hiszöm, üzenöm, keresöm, kéröm, nevetöm, remélöm, szeretöm, vélöm, vöszöm stb.*

Mult időben:

Az egyszámú harmadik személy -t ragja előtt, egyben a multidejű melléknévi igenév -t-je előtt is : *esőt, égőt, éjjenzőt, féltőt, keresőt, érott, szörzött, szödött-vödött, vesztőt stb.* Ilyen esetben néha a többi sze-

Második személyű alanyi ragozású -l, és tárgyias ragozású -d ragok előtt.

Az -l előtt :

ikes igéknél : *cselekszöl, öszöl, veszekszöl stb.*iktelen igéknél : *hiszöl, keresöl, löszöl, nézöl, V. söpröl (Sz. söpressz) stb.* Sz. ezek az alakok sokhelyt az -l pótlónyújtásos kiesése következtében hiányzanak ; helyettük : *hisző, kereső, lösző, néző stb.*

A -d előtt :

ikes igéknél : *cselekszöd, öszöd stb.*
iktelen igéknél : *értöd, hiszöd, kéröd, kéröd, mesélöd, ölelöd, szeretöd, löszöd, söpröd, veröd, vöszöd stb.*mélyben is : *vesztöttem, vesztöttél, vesztöttél, vesztöttünk, vesztöttetek, vesztöttök ; örzöttem, örzötted, örzötte, örzöttünk, örzöttetek, örzötték ; szörzöttem, szörzötted stb. (Sz. szöröztem)*

A felszólító módban.

Az -n alanyi személyrag előtt :

A tőben nincs ö : *essön, beszéljön v. beszéljön, V. éjjön (Sz. éjjen), féjjön, higgyön, kérjön, zessön, vigyón, veszőn stb.*A tőben van ö : *kérdözzön, lögyön, ögyön, söpörjön, szögygyön, tögyön, vögyön stb.*(M. szerint a többes másodikban is, de ritkán : *kérjötök. Sz. kérjetök.)*

A *birtokos személyragos főnévi ige-név előtt*: az egyszámú első és második, és többes második személyben: *sietnöm, sietnöd, sietnötök; néznöm, néznöd, néznötök; önnöm, önnöd, önnötök; vönnöm, vönnöd, vönnötök* stb.

b) *Névszóknál*:

aa) Az *-m, -d, és -tök* birtokos személyragok előtt:

A *tőben* nincs *ö*:

Az *-m* előtt: *életöm, istenöm, kérsöm, pézöm, seböm, véröm* stb.

A *-d* előtt: *büröd, feleségöd, kedvesöd, kincsöd, neköd, szentöd* stb.

A *tőben* van *ö*:

Az *-m* előtt: *emböröm, gyerököm, kendöröm, mindönöm* stb.

A *-d* előtt: *kendöröd, mestöröd, mindönöd, örömöd* (Sz. *örömed* is), *röndöd, szömöd*, (Sz. *szömed* is!), *fosztöd* stb.

A *-lök* előtt: *gyerökötök, kendörötök* (Sz. *kendörtök* is!), *körösztlötök*,

mindönötök (Sz. *mindöntök* is), *örömötök* (Sz. *örömetök* is!), *pörsötötök, szömötök* (Sz. *szömetök* is!),

bb) A *-t* tárgyrag előtt:

A *tőben* nincs *ö*: *cselédöt, egésségöt, V. fészket* (Sz. *fészket!*), *hidegöt, ingöt, kertöt, V. képöt* (Sz. *képet!*) *lelköt, versöt, zsebot* stb.

A *tőben* van *ö*: *bögyöt, V. érdömöt* (Sz. *érdemöt*), *gyerököt, V. högyöt* (Sz. *högyet!*), *körösztlöt, némötöt* (Sz. *németöt*), *péntököt, csöndöt* (Sz. *csöndet* is), *röndöt, V. szömöt* (Sz. *szömet*) stb.

VII. Suffixumokban.

A) Képzőkben.

a) *Igeképzőkben*:

aa) A *-lög* deverbális gyakorító ige-képzőben: *enyelög, fesselög, szédölög, tévejög* stb.

bb) A *-dös* deverbális gyakorító ige-képzőben: *csibdös, köbdös, nyel-dös, röbdös, szögdös, tébdös, ver-dös* stb.

cc) A *-döz* deverbális gyakorító ige-képzőben: *düledözik, csörgedözik, éledözik, ijedözik, örvendözik, lövöldöz, repedöz, rémüldöz(ik), tünedözik* stb.

dd) A *-göl* összetett gyakorító ige-képzőben: *V. dülöngöl, keringöl, lecengöl*, Sz. *dülöngél, kering v. keringél*.

ee) A *-dögél* deverbális gyakorító ige-képzőben: *éldögél, möndögél, nézdögél, üldögél* stb.

ff) A *-dököl* deverbális gyakorító ige-képzőben: *V. ezsdököl, érdeköl, nyeldököl, öldököl*. Sz. *ezsdeköl, érdeköl, nyeldököl, öldököl*.

gg) A *-csöl* deverbális gyakorító ige-képzőben: *V. döngécsöl* (Sz. *inkább döngicsél*), *köhécsöl, nyögdécsöl, szüröcsöl* stb.

hh) A *-rög* deverbális gyakorító ige-képzőben: *bizsörög, csöpörög, didörög, kecmörög, ténförorög* stb.

ii) A *-köd* képzőben:
Deverbális származékok: *csipkőd, döfkőd, köpkőd*,

lépköd, röpköd; egygyeszködik, emelkedik, ereszködik, közleködik, leselkedik (V. leelkedik), verelkedik stb.

Denominális származékok: *cseledősködik, helytelenkődik, írgyködik, legénkődik, szerelmeskődik, vitészködik stb.*

- jj) Az *-emöd* deverbális mozzanatos igeképzőben: *vetemődik*.
 kk) A *-köz* deverbális igeképzőben: *ígérközlik, köteleközlik, öléközlik, szövetközlik* (így *szövetközlet* is), *védéközlik* (néhányik megnyúlt: *férközlik, vetközlik*).
 ll) A *-lköd* igeképzőben: *bölcselkedik, büszkélkedik, röstelkedik stb.*
 mm) A *-hód* igeképzőben: *mögvénhődik*.

nn) A *-höz* összetett denominális igeképzőben: *hejöz helyez*.

oo) A *-pöl* deverbális képzőben: *térgyepöl, 'térdepel.'* (Sz. inkább *térgyepül*).

b) **Névszóképzőkben:**

aa) Az *-elöm* deverbális névszóképzőben: *élelöm, értelöm, érzelöm, félelöm, gyötrelöm, győzelöm, kérelöm, sejtelöm, sérelöm, szerelöm, türelöm, védelöm stb.*

bb) A *-delöm* deverbális névszóképzőben: *engödelöm, hiedelöm, ijedelöm, segödelöm, vesződelöm stb.*

cc) Az *-éköny* deverbális névszóképzőben: *béküléköny, engedéköny (V. engödékony), feledéköny, töréköny stb.*

B) Ragokban.

a) **Igéknel:**

A *-tök* személyrag használatos minden módban és időben a többesszám második személyének *-tők* ragja helyén, alanyi és tárgyias ragozásban egyaránt: *kértők, kérészők, kérészők, kérjők; möntők, möntetők, mönnetők, mönnyetők; vesztők, vesztőtők, vesztőtők, vesztetők stb.*

b) **Névszóknál.**

aa) A *-tök* birtokos személyrag használatos a többesszám második személyű *-tek* helyén: *embörők, fejetők, kezűk, képetők, gyerekek, ingők, versők, szömetők (V. szömetők) stb.*

bb) A *-ször* határozóragban: *éccör, kéccör, ezörször stb.* Sz. ez az *r* pótlónyújtás kiesése miatt nincs meg, helyette: *éccő, kéccő, ezörsző stb.*

cc) Az *-ön* határozóragban:

Helyhatározóként: *égön, földön, képen, Szögödon, Szöregön, Vásárhejön, székön, vízön stb.*

Időhatározóként: *hétön, péntökön, régön, télön stb.*

Módhatározóként: *hidegön, melegön, kerekön, részögön, (de: kéken, szépen, készen, ősen, 'ősz fejjel', különösen stb.)* M. szerint itt váltakozik az *ö* az *é*-vel: *betegön ~ betegönn, hidegön ~ hidegönn*. Sz. ezek: *betegön, hidegön*.

Képeszélyhatározóként: *hitön, itéletön, eszméletön stb.*

dd) A *-hön* (*-hez, -höz*) latívus ragban: *viszhön, férhön, ehön, géphön stb.* Sz. ez szövégi *n* elvesztése, és a megelőző magánhangzó megnyúlása miatt sokszor hiányzik, helyette: *viszhő, férhő, ehő, géphő stb.*

VIII. Kivételek.

- A) Egytagú szavak: *nē, nem, sē, sem, tē, eb, ēggy, meggy, lē, be, -ē?* (V. a *nem*-et *nēm*-nek, a *sem*-et *sēm*-nek, az *eb*-et *ēb*-nek, a *meggy*-et *mēggy*-nek, a *be* igekötőt *bē*-nek jelzi. (?) Sz. ez mind nyílt *e*-vel használatos, csak a *nē, sē, tē, lē* zárt *ē*. A *sem* helyett is a *sē* használatos.)
- B) Sz. rövid zárt *ē*-vel ejtik a következőket: *sēm̄mi, sēnki*. M. és V. mind a kettő *ō*-zó: *sōm̄mi, sōnki*, valamint származékaik is.
- C) Néhány többtagú szó: *dērēk, jecske, szekrény* stb. Ezeknek néhol vannak *ō*-zó változataik (pl. *szōkrény*, *Hirics*, *Ormánság*).
- D) A *-ber* végződésű hónapneveket V: zárt (?), Sz. nyílt *e*-vel ejtik.
- E) A számnevek *-en* ragjában tiztől húszig Sz. nyílt, V. zárt (?) *e* van.
- F) Vegyeshangú szavak: *ādvēnt, ārēnda, bētyār, lēkvār, rēsta, szērda, tēnnap, vēranda* stb.

5. Az *ō*-zés problémái.

A felsoroltakból nagyjából — a gyűjtött anyag fogyatékosága által korlátozott mértékben — előttünk áll az alföldi nyelvjárás három pontjának, a háromszög-szerűen elhelyezkedő Hódmezővásárhelynek, Makónak és Szőregnek *ō*-zó szóállománya. Felsorolásunkból következetesen kihagytuk azokat az alakokat, amelyek — noha történetileg vagy nyelvjárásilag lehet *ē*-zó megfelelőjük, mégis — jelenleg a köznyelvben is funkcionálnak (például *S z ō n y i* dolgozatában is szereplő következőket: *szōkni, tōlt, dōg, dōgōnyōz, tōbb, bōngész, hōrpent, lōtyekōl, bōgre, bōmbōl, kōhōg, kōnyōrōg, rōhōg, gōrōg, gyōnyōrū, ōkōr, ōrdōg, ōrōk, ōrōm, tōmlōc, tōrōk* stb.), mert alkalmazkodtunk — ugyancsak a következetesség kedvéért — a puztán nyelvjárási *ō*-zó alakok számbavételének *Vida* és *S z ō n y i* által is érvényesített — csak következtelenül — hagyományos elvéhez. Készítendő monográfiánk e tekintetben is kiegészítése lesz a fenti adattárnak. Viszont — mint bevezetőnkben mondtuk — éppen ezért nem vállalkozhatunk olyan összehasonlításra, mint az *l*-zéssel kapcsolatban *S z a t h m á r i* tanulságosan tette: ezt későbbre hagyjuk. Néhány probléma azonban így is felvetődik.

Mindenekelőtt az összevetésből jól látszik, hogy a hódmezővásárhelyi népnelvben — s bizonyára a makóiban is, csak természetesen ez csupán sejthető a kezdetleges „fölvétel“-ből — erősebbfokú az *ō*-zés, mint a szőregiben — s bizonyára a vele együtemű fejlődésű szegediben. Ezt megállapítja *S z ō n y i* is (i. m. 13) és *Vida* is (2—3), s mind a ketten a nagyobb város gazdasági-társadalmi viszonyaiból előálló nyelvjáráskeveredéssel magyarázzák. Jellemző, amit *Vida* a makói és a vásárhelyi *ō*-zés különbségéről — kissé laikus módra ugyan, de érdekesen — mond: szerinte Makón „egész következetességgel“ használják az *ō*-t, míg Vásárhelyt oda is „becsüszik“ ez a hang, ahol Makón „véletlenül sem“ alkalmazták. (i. h.) A különbséget „nem szorosan vett hangtani különbségnek“ véli, hanem „inkább kiejtésre, hangszínre és a hang alkalmazására“. (Uo.) Érdekes megfigyelése — melyet *Bárczi* lapszélre írt jegyzete igazolandónak, de egyelőre vitathatónak tart —, hogy a nyelvjáráskeveredés következtében *megyők, teszök, eszök*-féle felemás alakok jönnek létre. Magam is megfigyeltem hasonló eseteket: különösen a helyi középrétegek (értelmiség, kispolgárok stb.) folyamodnak ehhez a használathoz, amely furcsa átmenet a nyelvjárás és köznyelv között: már nem „közönséges, parasztos“ beszédmód, de nem is

kihívóan kényeskedő, „mekegő“ e-zés, így alkalmas egy tipikus társadalmi helyzet tipikus nyelvi kifejezésére. Voltaképpen ilyen nyelvi integrálódásnak, a köznyelv felé való igazodásnak köszönheti létét a *mögyök*, *mögy*, *köll*-féle néhány alak is a valóban népnyelvi *mék*, *mén*, *kő* helyett, lévén voltaképpen a köznyelvi alakok *ö*-zésítésének termékei, jellegzetesen nyelvjárási-köznyelvi, ú. n. „integrált“ átmeneti alakok.

Talán egyebek közt éppen ezzel az előrehaladottabb integrálódással magyarázható a szőregi *ö*-zés gyengébb foka: láthattuk, hogy több olyan szó van, ahol a vásárhelyi *ö* helyén a szőregi *e*-t — mégpedig nyílt *e*-t — ejt. Némelyik esetben nyilvánvaló, hogy ez a „párhuzamos szóátvétel“ érdekes nyelvjárási esete, éppen úgy, ahogy megmenekül az *i*-zés alól Hosszúpályiban pl. az újonnan befogadott *gépész*, *kérvény*, *szülvény* szavak *-é*-je is. (Vö. Papp László, MNnyv. V, 38.) Ezért írja Szönyi is, hogy ingadozik a vásárhelyi ejtés a *szörződés* és *szérződés*, *kénször* és *kényszer* szó használata közt (i. m. 53), s ezért van, hogy a szőregi népnyelv a menést *mönésnek*, *mönetnek* mondja, de a katonai menetszázadot már *menetnek*, a vasúti menetrendet *menetrendnek*, nem pedig *mönetröndnek* s. i. t. Így lehet ez nemcsak az ilyen újabb fogalmak elsajátításával járó köznyelvi „jövényszók“ esetében, hanem némiképpen a régi, *ö*-zó alakban már meglevő szavak helyébe lépő másfajtaakkal is (*tettes*, *becsület*, *csendör*, *rendör*, *mennyország*, *szerkesztő* stb.), sőt ennek hatása érvényesülhet a vásárhelyinél *ö*-zó alakok itteni hiányában is.

Érdekes azonban, hogy a suffixumok — melyekben szemmel láthatólag a legdöntőbb szerepe van az *ö* funkciójának, szinte nagyobb, alapszavakban — még ilyen esetekben is őrzik az *ö*-t: *becsületös*, *elégődik*, *szemjós*, *némelők*, *diderög* stb. Másutt viszont épp a suffixumok, pontosabban: a suffixum előtti hangok okoznak problémát, s nem találunk törvényszerűséget használatuk helyességére, mégis — a szőregi nyelvjárás sajátos „különböztető nyelvtudomány“ (vö. Zolnai, Nyelvtudomány, V, 1 k., Új, Msn. VIII, 113, XI, 101, Fényes Mór, Nyr. LXXI, 125, LXXII, 81) úgy követeli ejtémódját: mondhatom, hogy *csöndöl* v. *csöndet*, de nem mondhatom, hogy *röndel*, csupán: *röndöl*. Szőregen a *csöpp* többesszáma *csöppek*, tárgyese *csöppet*, Vásárhelyt és Makón *csöppöt*, *csöppök*. Szőregen a szemzést, ezt a gyümölcsfán végzett kertészeti eljárást *szömzésnek* nevezik, s amikor végzi a *szömző*, akkor *szömez*, éppúgy, mint mikor valaki kacsintgat. Vásárhelyen *szömöz*. A szőregi a földrejtett *cserösnyébű* *égy* *szömöt* *vösz fö*, a makói a *csörösnyébűl* *égy* *szömöt*. A vásárhelyi is *szömöt vösz föl*, s nála a többesszám is *szömök*, míg Szőregen és Makón *szömek*. Viszont ami Makón *kétös*, az Szőregen *keccségös*, vagy ha nagyon ugyanúgy akarjuk visszaadni: *kétes*. Aki *vétközött*, az Vásárhelyt *vétkös*, Szőregen *vétkes*; ott a *képet* akasszák falra, itt a *képet*; ott a *högyöt* nézik a *képrül*, itt a *högyet képrü*. Van amit kétféleképpen is lehet mondani, eltűri a nyelvérzék: *szömöd* v. *szömed*, *örömöd* v. *örömed*. Érdekes Vidá megfigyelése, amikor egy helyt az *-s* képző előtti hangkülönbségnek a makói nyelvjárásban fonológiai jelentőséget tulajdonít: *hejös* (lány) és *hejes* (pl. himlőhejes). Ugyancsak törvényszerűség híján vagyunk a módhatározói *-n* előtti *ö* ~ *e* váltakozás kérdésében: *melegön*, de *készen*. A többesjel előtt is: *késök*, de *képek*, sőt *högyek*! Arra gondolhatnánk, talán *tő*-tipusok szerinti megoszlásról van szó; a *legény* ~ *legényök* és *kerék* ~ *kerekek*, *cserép* ~ *cserepek* esetében talán így is van, de a következők ezt is megdöntik: *négy* ~ *négyes*, *vér* ~ *vörös*; *dél* ~ *deles*, *ész* ~ *eszös*, *bél* ~ *beles* ('belet tisztító ember'), *bélös* ('tésztaféle'); *szék* ~ *székök*, *kép* ~ *képek* stb., stb.

Ezek az eltérések tehát, minthogy szinkronikus jelenlétük valóság (e tekintetben a szöregi adatokért kell csak magamnak felelnem), még részben nyelvtörténeti, részben társadalomtudományi magyarázatra szorulnak. Monográfiámban — kibővítve még a magyar nyelvjárások többi ő-ző területéről szerzendő anyaggal — bizonyára erre is választ tudok már adni.

Péter László.

Palatalis magánhangzók labializációja a königsbergi töredékben és szalagokban.

A régi magyar nyelvjárásokkal, valamint nyelvemlékeink nyelvjárási problémáival részletesebben csak a XX. sz.-ban kezdtek foglalkozni nyelvészeink, bár célzások és hozzászólások már régebben is hangzottak el. Az újabb időkben napvilágot látott cikkek és nagyobb tanulmányok (pl. Losonczi: NyK. XLIV, 373; XLV, 45, 195; Melich: MNy. XXI, 4; Gombocz: MNy. XX, 62; Bárczi: MNy. XLIII, 81; Bárczi, Régi magyar nyelvjárások) azonban kiderítették, hogy nyelvemlékeink történeti feldolgozásában semmiestre sem mellőzhetők a nyelvjárási problémák, viszont ezeket a legnagyobb óvatossággal kell kezelnünk. Bárczi szerint e kérdések vizsgálatában csak az lehet a helyes eljárás, hogy egy-egy nyelvemlék nyelvi sajátosságainak megállapítása után külső, a nyelvemlékek nyelvtől független, történeti vagy egyéb érvek alapján határozzuk meg azt a tájat, melynek nyelvét a nyelvemlék visszatükrözi, azt a vidéket, ahonnan írója származott (Régi magyar nyelvjárások 16: MNy. XLIII, 88). De e mellett nem szabad sarkalatos tételnek tekinteni a nyelvjárások területének és jellegzetes vonásainak folytonosságát a honfoglalástól napjainkig. Valószínű, hogy egyes esetekben egyes nyelvjárási jellegzetességek régi és mai földrajzi elhelyezkedése között szoros kapcsolat van, ezt azonban először igazolni kell (MNy. XLIII, 86.).

A Königsbergi Töredék és Szalagjai, amelynek nyelvtörténeti feldolgozásával már hosszabb idő óta foglalkozom, a nyelvi tényeken kívül nyelvjárási szempontból nem ad más fogódzót. Írója ismeretlen, felfedezésének körülményei (ÓMOlv. 173—182) pedig egyelőre bármilyen történeti, idő- vagy helybeli egybevetést kizárnak. Nyelvi sajátosságai azonban lehetővé teszik, hogy hozzávetőleges nyelvjárási elhelyezését megkíséreljük. A vizsgálatnak így, történeti adatok teljes hiányában a lehetőség szerint a legnagyobb gondot kell fordítania a nyelvemlékről leolvasható jelenségeknek hasonló korú adatokkal való igazolására, a nyelvjárási egybevetés során pedig a szóbakerülő jelenségek folytonosságának bizonyítására, mindez azonban az adatok kellő feldolgozásának hiánya miatt ma még aligha lehetséges.

A Königsbergi Töredék és Szalagjai minden valószínűség szerint erősen labializáló nyelvjárásban íródott, azaz az illabiális nyelvjárások *i*-je helyén *ü*-t, *ë*-je helyén *ü*-t vagy *ö*-t mutat. Természetesen a labializáció teljes végbementéről nem lehet szó, hiszen vannak olyan alakok is, amelyek szemben állnak a labializáló tendenciával, különösen az *i* > *ü* esetében. Nyelvemlékünk hangtana éppen azért nyújt nehéz problémákat, mert a legnagyobb hangfejlődési tendenciák, mint a nyíltabbaválás, tövéghangzók lekopása, labializáció a XIV. sz. közepére már legnagyobbobbrészét lezajlottak, de a helyesírás, mivel maga is átalakulóban van, nem mindig követi a nyelvi váltakozásokat, s ami a legnagyobb baj, nem következetes, azaz hol követi

hol nem. A tövéghangzókkal természetesen már nincs probléma, de a nyiltabbaválás és a labializáció esetében ez az ingadozás nagyon bonyolítja a dolgot jelenleg e kettő kapcsolódik is egymáshoz. A KT. és Sz.-nak vannak ugyanis olyan alakjai, amelyekben a mai *ü* *u*-val íródik, tehát olvasható *ü*-vel. Viszont számolni kell a nyiltabbaválással, amely esetleg az *ü*-t már *ö*-re változtatta. Ezek szerint a *nekunc*, *hyrunc* olvasható lenne *nekönk*, *hírönk* formában, amelyből a mai zártabb *nekünk*, *hírünk* vagy zártabbaválás útján jött volna létre, vagy mint megőrzött régiség maradt volna fenn egy szűkebb területen, s innen indult volna el hódító útjára a XVI. századtól kezdve. A mélyhangú *rohtonc*-ban a helyesírás követi a nyiltabbaválást, ez azonban természetesen, noha figyelmet érdemel, a magashangúak esetében nem lehet döntő bizonyíték, mert az ilyen hangfejlődések párhuzamossága nem okvetlenül szükségszerű, tehát csínján kell vele bánni. Mind a mellett valószínűnek látszik, hogy a nyiltabbaválás magas és mélyhangú szavakban nagy általánosságban ekkor már végbement. Melich és Losonczi (NyK. XLIV, 379) az *ü* > *ö*-vel kapcsolatban beszélnek erről a kérdésről és véleményük szerint az *ö* hang *ü*-re megy vissza, míg a mai *ü* *ö*-ből vált zártabbá. Természetesen ez a tétel legjobb esetben csak az *ü* hangok egy részére állhatja meg a helyét. Losonczi (NyK. XLV, 51) az *ö*-zés példái között felhossa a KT. és Sz.-nak egyes alakjait is. Szerinte az *ö* hangnak *ü*-ből való keletkezésére az is bizonyíték, hogy az *ö* hangot régebben ugyanazokkal a betűkkel jelölték, mint az *ü*-t.

A KT. és Sz.-nak helyesírásában valóban ilyenféle eljárást látunk. Az *ü*, *ö*, *ő* hangok jelölésére négy jel használatos: *u*, *v*, *ev*, *iu*. Ez utóbbi elég ritka, kétségtelenül *ü*-t jelöl, pl. *sciulhessen*. Az *ev* főleg diphthongusokból lett *ö*-ket jelöl, mint pl. I. sz. 3. sz.-ű személyesnévmást, a *-ről* rag *ö*-jét, a *a lettnek lött* alakját, ahol nem valószínű a hosszú hangzás, hanem talán helyesírási analógiával van dolgunk, s a szabályos *levn* hatott a *levl*-re. Egyébként a rövid *ö*-nek *eu*-vel való írása a XIII—XIV. században már nagyon gyakori, csak éppen nyelvemlékünkben kivételes. Problematikus a *scurnevl[nec]* *ev*-je, bár itt nem lehetetlen, hogy az ejtésben is *ö* szerepel. A KTSz. *sceuz eu*-je minden valószínűség szerint *ü* volt s az *e* csak a palatális magánhangzók előtt sz-et jelölő *sc* utáni helyesírási sajáttság, mint a *sciulhessen i*-je. Az *ü*-zö ill. *ö*-zö alakok nyiltabbaválási fokát a helyesírásból nem lehet megállapítani. A leggyakoribb az *u* jelölés, és hajlandó vagyok azt hinni, hogy ilyen helyen, főképpen az illabiális nyelvjárások és a köznyelv *ë*-je helyén szövegünkben már legtöbbször *ö*-t kell olvasnunk. Az *v* az *u*-val teljesen azonos hangértékű.

A helyesírás és ennek problémái azonban nem változtatnak azon, hogy a KT. és Sz.-nak számos adatáról határozottan leolvasható a labializációs tendencia jelenléte. Figyelembe véve az *ö*-zés kialakulásáról való általános véleményt (Mészöly: Nyr. XXXVII, 295; Kovács Márton (= Simonyi Zsigmond): Nyr. XXXVII, 417; Losonczi: NyK. XLIV, 405; Horger, A magyar nyelvjárások 148—150; NéNye. V, 101—107; Laticzius, A magyar nyelvjárások 24.), nyelvemlékünk adatait részint az *i* > *ü*, részint az *ë* > *ö* fejlődés köré csoportosíthatjuk. A labializált alakok mellett természetesen azokat is figyelembe kell részesítenünk, amelyek ellenálltak a labializációnak.

Az *i* > *ü* labializáció lezajlott már a következő adatokban:

Egytagú szavakban: *scuz* KT.; *Scuz* KTSz.; *scuz* kétszer, KTSz.; *sceuz* KTSz.
Többtagú szavak első szótagjában: *scuz segnec* KT.; *juriscte* KT.; *tukere* KT.;

sciulhessen KT.; *sculet* KTSz.; *sculet...en* KTSz.; *gumulch[e]* KTSz. Többtagú szavak második szótagjában: *tekunte*, *gumulch[e]* KTSz.

Viszont *i* szerepel a következő adatokban:

Többtagú szavak első szótagjában: *sciluttet*, *bynut* KT.; [*b*] *inucrevl*, *binusuc*, *iduzleg*, *iduzuht*, *ignec*, *scilete[ʃ]vi*, *yg nec*, *s [c]ilut*, *binut* KTSz. Többtagú szó második szótagjában: *furiscte* KT.

A szűz szó első adat, többször előfordul. Következésképpen *ü*-vel (az egyetlen KTSz. *sceuz*-tól eltekintve, ahol az *eu* helyesírási sajátosság, melyet minden valószínűség szerint hosszú hangzóval kell olvasnunk, pedig még a XIV. századból s jóval későbből is van adatunk a *sziz* formára: 1338: *Buurzyz*; 1522: *zyz*; DebrC. *ziznec*; VirgC. *ziz*; JordC. *Zyyz*; ÉrdyC. *zyz* stb. (OkISz; NySz.), SándC. 21: *zyz*. Valószínű, hogy kevésbé labializáló nyelvjárokban tovább élt az *i-s* alak.

A szül ige szintén először fordul itt elő, háromszor *ü*-vel és ugyanannyiszor *i*-vel. Érdekes, hogy nemcsak a tőszóban van itt ingadozás, hanem a ragok előtti tővéghangzóiban is. Az *i-s* alakok általában *ö-ző* nyelvjárasnak megfelelően ragoznak, pl. *sciluttet*, *scilut*.

Ugyancsak *ö-ző* módon ragoznak és képeznek a *bín* szó egyes alakjai, pl. *binusuc*, *binut*, *binucrevl*. E szó, melynek nehézs, kétes etimológiája minden megállapítást labilissá tesz, szemben áll a nyelvmélek labializáló tendenciájával. A HB.-beli első adat már *ü-s*, az ÓMS. *byuntelen*-je viszont kétagúságot mutat. A *byn* forma azonban még jóval később is általános, pl. JordK. *byn*, ÉrdyK. BécsiK. *byn* stb. (NySz.) A KT. és Sz.-ban is következetesen *i-t* találunk s csak a ragozás utal az *ö-zésre*.

Az *iduzleg*, *iduzuht* adatok első tagján nyoma sincs a labializációnak. E szavak első tagja a *szent* jelentésű *id*, *igy*, amely már jóval előbb előfordul *ü*-vel: 1193: *ugufa*, *ugufa* (Mikós: MNY. XXI, 167), viszont sokkal később is látható *i*-vel a NySz. példáiban. Lehet, hogy itt és a későbbi adatokban a szó hagyományos vallási tartalma is hozzájárult a konzervativizmushoz, jobban ragaszkodtak az eredeti *id*-hez, bár a *byn* következetessége szinte feleslegessé teszi ezt a magyarázatot.

Az *ignec*, *yg nec* adatok kétesek. Nehezen dönthető el u. i. a helyes jelentés. Négyféle értelmezés lehetséges: 1. *ügy* 'res', 2. *igy* v. *ügy* 'szent', 3. *ige*, 'verbum' (olvasat: *ignek*; *Szilády*: Akad. Ért. 1895. 573), 4. *ég* 'coelum' *i*-zéssel *ignek*. Legvalószínűbbnek talán az *ügy*, res, értelmezés látszik, esetleg még a *szent* jelentésű *igy*, *ügy* jöhet számításba. A másik két feltevés lehetőségére rendkívül csekély. A nélkül, hogy e kérdést részletesen tárgyalnánk most, akár az *ügy* 'res' akár az *igy*, *ügy* 'sanctus' azonossága mellett dönténénk, fennáll a labializáció hiánya.

A *gumulche* adat a labializáció végbementét mutatja. A HB. *gimilcictul*, *gimilce* után már 1221-ben is van *gumulc* adat, viszont jóval később még sok *gymölcz*, *gymelcz* ÉrdyK.; *gymelcz* JordK.; *gimoll* BécsiK. stb. stb. (OkISz.; NySz.) is fordul elő. Mindez arra utal, hogy e szóban, a területi eltérése figyelembevételével is igen sokáig erős ingadozás volt a labializáció szempontjából.

A *tekunk* alak a régiségben általában *teKent*, *teKént*, *teKint*, tehát illabiális formában szerepel (OkISz.; NySz.), így itt elég szokatlan *i > ü* labializációt láthatunk, amelyen esetleg megtörtént a nyiltabbaválás is, bár *teKönt* alakra nincs a nyelvtörténetből példánk.

A *furiscte* első szótagja labializált. A nyelvtörténeti adatok megelőző, de későbbi időkből is mutatnak illabiális formát: 1256: *feredeuzyg* (Pannonh. 10. G. OkISz.); TihC. *firözt*; KazC. *firözt*; ÉrdyC. *feresztötte* (NySz.), tehát

itt meglepő, hogy az első szótagban már van labializáció, a képző előtt pedig éppen ellenkezőleg, illabiális forma. Lehet, hogy elhasonulással van itt dolgunk, bár ez nem látszik túlságosan meggyőzőnek, vagy csak egyszerűen egy szokatlan alakkal.

A labializáció az $i > ü$ esetében tehát nyelvemlékünkben nem tűnik túlságosan erősnek, sőt néhol bizonyos ellenállást is tapasztalunk. Ez nem meglepő, hiszen ma is van olyan nyelvjárásunk, pl. a székely nyelvjárás-terület egyes nyelvjárásai, ahol labializáló és illabiális tendencia egyaránt fellelhető. (Horger, A magyar nyelvjárások 75—82.)

Feltűnőbb a labializáló tendencia azokon az adatokon, amelyek illabiális nyelvjárások $ë$ -je helyett $ü$ -t, ill. ha a nyiltabbaválás lezajlását feltesszük, $ö$ -t mutatnak. Ezek támogatják leginkább azt a feltevésünket, hogy a KT. és Sz. $ö$ -zö nyelvjárásban íródott, hiszen ma általában azokat a nyelvjárásokat nevezzük $ö$ -zöknek, amelyek a köznyelv vagy más nyelvjárások $ë$ hangja helyett többnyire $ö$ -t ejtenek. (Losonczi: NyK. XLIV, 373.)

$ö$ -s adatok:

Egytagú szavakban: *num* (vö. még *hanum*], *levt* KT.

Többtagú szavak első szótagjában: *mnyb[ele]* KTSz.

Többtagú szavak második vagy következő szótagjaiban: *mendun*, *leluc*, *lelfuc*], *lelucnec*, *iduzleg*, *iduzuht*, *bezzugsegut*, *bezzug*, *hanum*, *germuk*, *ielurel*, *[te]nguruknec* KTSz.; -t tárgyrag előtt: *Testut*, *bynut*, *Bezzug segut*, *bínut*, ... *segut*, ... *etut* KTSz.; -n locativus előtt: *menyun* KTSz.; birtokos személyragok előtt: I. sz. 1. sz. -m: *cuelsegum*, *esm[e]rum* KTSz.; I. sz. 2. sz. -d: *mihudnec*, *teguh* KTSz.; -s melléknévképző előtt: *binusuc*, *tistus* // *t*, *ieguse[huz]*, *fe* // *nus* KTSz.; -k többesjel előtt: *[b]inucrevl*, *binusuc*, *[te]nguruknec* KTSz.; -tt múlt idő jele előtt: *s[c]ilut* KTSz.; -ít képzőben: *iduzuht* KTSz., tehát az -ít régebbi -ht-s alakja.

Ezekkel szemben van néhány olyan adatunk is, amely szemben áll a labializációval:

tukere KT.; *feld[e]n*, *setit segeb* KTSz.

Az $ö$ -zés tehát elég erősnek látszik, de ez nem jelenti azt, hogy a nyelvemlék teljesen következetes. Az adatok között sok van olyan, amely illabiális formában is szerepel, vagy egyenesen ritka labializált alakjában. Így pl. a *mnyb[ele]* az egyetlen példa, amelyben a tőszótag labializált. Gyakoribb a *menny* alak, mint ahogy a nyelvtörténetben is ez tapasztalható. KTSz. *menecnec*, *menecnec*, *menyun*. $ö$ -zö nyelvjárásainkban viszont általános a *mönny*, *mönnybéli*, s vö. HB. *munhi*. A *num* mellett *nem* is többször előfordul. A *cuelsegum* kétszer is előfordul így a KTSz. előlapján, egyszer pedig *cuelt segem* alakban. Ez meglepő, mert az $ö$ -zés legkövetkezetesebb nyelvemlékünkben a ragok, képzők, jelek előtt, azaz a tulajdonképpeni tővéghangzóokban. Ez támogatni látszik az $ö$ -zés kialakulásáról szóló általános véleményt. Az adatokat tekintve, azonnal feltűnhet, hogy legkevesebbszer találunk $ö$ -zést az egytagú szavakban és a többtagú szavak első szótagjában. Az $i > ü$ esetében is kb. az volt a helyzet, hogy a labializáció a többtagú szavak első szótagjában volt a legkevésbé szilárd és kialakult.

Lényegesen kisebb számban vannak azok az adatok, amelyekben e -t, minden bizonnyal $ë$ -t látunk a várható $ö$ helyén. A *tukere* *tükre* v. *tüköre* helyett áll. A nyelvtörténet adatai változatosak: *tikër*, *tükër*, *tikör*, *tükör* (OkISz.; NySz.) egyaránt előfordul. Az első szótag $ü$ -je az $i > ü$ labializáció körébe tartozik, a második szótag $ë$ -je lehet esetleg a rákövetkező 3. sz.-ű birt. sz. rag hasonító hatásának az eredménye, bár hasonló alak még később

is előfordul ragtalan alakban is: 1581 : *tvvker* (OkI Sz.) A *jöld* szó első köznévi előfordulását találjuk itt a *feldfejn* alakban. Igen sok nyelvelék mutatja még a KTSz.-en kívül is e szónak illabiális formáját: 1086 (XII—XIII. : *Feld* (OkI Sz.); 1193 : *feldesuer* (M i k o s, M N y, XXXI, 167); 1273 : *felde*; 1274 : *felde*; 1291 : *felde* (OkI Sz.); 1327 : *Feldvvar* (C s á n k i; II. 484); 1368 : *Nogpatafelde* (C s á n k i; III. 85) stb. stb. Viszont már jóval a KT. és Sz. előtt is találunk *ö*-s formát: 1269 : *feuld*; 1291 : *feuld*; 1298 : *feuld* (OkI Sz.). A *felden* tehát ellene mond a labializáló tendenciának, amely itt nemcsak a tőszóban, de még az *-n* loc. rag előtti hangzóra sem hatott. A *sötétség* mint *-ság*, *-ség* képzős főnév a KTSz.-en fordul elő először, a *sötét* pedig mint melléknév csak a XV. sz.-ban. A NySz. és OkI Sz. tanúsága szerint e szóban sokáig kitartott a *ë*, s a labializáció csak későn ment végbe rajta. E szó a KT. és Sz. azon kisszámú adatai közé sorolható, amelyek *i*-zést mutatnak. Ha a fentebb már említett, esetleg *i*-ző *ignec*, *ignec* adatokat nem számítjuk, az egyetlen *mihudnec* alak marad a *sötétség* mellett.

A KT. és Sz. *ö*-zéséről vallott felfogásunkban megerősíthetnek még bennünket azok az adatok is, amelyek *ü*-t, ill. *ö*-t mutatnak, pedig kevésbé labializáló nyelvjárásokban még később is *ë*-s alakok vannak. Így pl. *bulch* (vö. *belch*, JordK. *belcz* NySz.), *vrduquc* (vö. 1424 : *Erdewgh*; 1446 : *Erdeg*; 1449 (1766 : *Erdegh* (OkI Sz.); GyöngyK. *erdek*; JordK. *erdeg* (NySz.), *gukeritul* (vö. 1450 : *gyekeres* (OkI Sz.); JókK. *geker*; NagyszK. *geker*; ThewK. *gyekeer* (NySz.) alakok szintén igazolják, hogy nyelvelékünk hajlamos a labializált formák használatára.

Az *ö*-zés mértékére jellemzők lehetnek azok a szavak is, amelyek *e*-vel íródnak, pedig a többi *ö*-ző alak alapján itt is várhatnánk *ö*-t. Ezeknek a száma elenyészően kevés a KT. és Sz.-n. Pl.: KT. *etety*, KTSz. *ezen*, *jele*, amelyek viszont nagyon későn *ö*-znek s még a kódexek nagy részében is *e*-s alakokat találunk. Pl.: WinklK. *Ezen*, *enneyek*, *fel mene*, *jeel ygazodek*; WeszprK. *fel tamadása*, *fel emeluen*; TihK. *etes*; DebrK. *ezen* stb. stb. Ez a tény ismét szólhat a KT. és Sz.-nak *ö*-ző volta mellett.

Az idetartozó adatok áttekintése után lemérhető nyelvelékünkben a palatális magánhangzók labializálódásának a foka. Az *i* > *ü* esetében 12 labializált alak van. Egytagú szavakban 3, többtagú szavak hangsúlyos szótagjában 7, hangsúlytalan szótagjában 2 ízben. De ugyancsak 12 azoknak a szavaknak a száma, amelyek szembenállnak a labializáló tendenciával, azaz illabiális formát mutatnak, egytagúakban 11-szer, többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában egyszer. Mint fentebb láttuk, a labiális és illabiális forma rendszerint ugyanazokon a szavakon észlelhető, tehát az *i* > *ü* labializációja erősen ingadozó, emlékünk nyelvjárásában még nem kerekedett felül.

Ö-t találunk 35 esetben s ezekkel szemben mindössze 6 illabiális alak áll. Labializáció van egytagú szavakban 2, többtagú szavak hangsúlyos szótagjában 1, hangsúlytalan szótagjában 32 (*-l* tárgyrag előtt 6, birt. sz. rag előtt 4, *-s* melléknévképző előtt 4, *-k* többesjel előtt 3, *-n* loc előtt 1, *-tt* múlt idő jele előtt 1, *-it* képző előtt 1 stb.) ízben. Illabiális formát látunk a fenti 6 esetből többtagú szavak hangsúlyos szótagjában 4-szer, hangsúlytalan szótagjában egyszer. Az *ë* és *ö* arányának számadatai nagyon támogatják az *ö*-zés kialakulásáról alkotott általános felfogást, mert bár az *ü* esetében inkább egyenlő arányú megoszlást látunk, e jóval nagyobb számú adatok tanúsága szerint a KT. és Sz. az *ö*-zés kialakulásának azt a stádiumát mutatják, amikor a labializált hang már következetes a ragok, képzők, jelek előtt (20 esetben az elhomályosodott vagy elhomályosodottnak feltételezhető képzéseket nem

számítva), átjutott a többtagú szavak (az elhomályosodott képzésűeket is idevéve) utolsó szótagjába is és itt elég gyakori (12 esetben), sőt szórványosan már a tőszótagban és egytagú szavakban is megjelenik, de itt még viszonylag ritkán (3 esetben) s erősen ingadozó formában. Ha az *ü* fokon álló és az *ö* fokon álló labializáció eseteit összeadjuk, 47 labializált alakkal szemben mindössze 18 olyan adatot találunk, amelyben végbemehetett volna a labializáció és ez még sem történt meg. Ezek közül 3 [*ezen, etety, fele*] csak jóval később labializál. E számadatok tehát kétségkívül nagyon erősen támogatják azt a feltevésünket, hogy a KT. és Sz. erősen labializáló nyelvterületen íródott.

Ha pedig ez ilyen valószínű, akkor talán megkísérelhetjük nyelvemlékünk hozzávetőleges elhelyezését nyelvjárási szempontból. Mindenki tisztában van azzal, hogy egy XIV. sz.-i nyelvemlék pontos keletkezési helyének megállapítása merőben nyelvi tények alapján lehetetlen. Jelen esetben azonban egyelőre más, történeti bizonyítékokhoz nem folyamodhatunk, így a nyelvjárási összehasonlítás során legfeljebb a nyelvemlék és a mai nyelvjárás sajátosságainak párhuzamba állításában azok az adatok lehetnek segítségünkre, amelyek az illető jelenségek történeti folytonosságát támogatják.

A KT. és Sz.-nak legfőbb nyelvjárási fogódzója az *ö*-zés. B á r c z i (MNy. XLIII, 89—90) Konstantinos szórványaiból azt a következtetést vonja le, hogy az *ü*-zés legalább egyik legsajátosabb területe a honfoglalás után a Duna—Dráva-vidék volt, a XV—XVI. sz.-ban pedig ugyancsak a Duna—Dráva-vidék mutatkozik az *ö*-zés középpontjának és feltehető kiinduló helyének, valószínű, hogy e területen e jelenség folytonossága az egész közép-koron át nem szűnt meg. E megállapítását több kétségtelenül dunántúli oklevél adataival támogatja (Régi magyar nyelvjárások, 1947). Így az 1055. tihanyi alapítólevél szórványainak egy részében eléggé fejlett az *ü*-zés (B á r c z i, i. m. 18.), ami bizonyítja, hogy a XI. sz. derekán a Dunántúlon már erősen terjedőben van a labializáció. A fehérvári keresztetek 1183. évi oklevele [Mikos, MNy. XXXI, 167; B á r c z i, i. m. 19] nem teljesen, csak egyes helyeken *ü*-zö, de ezek az adatok támogatják az eddigi feltevéseket. A G á c s e r Imre (NyTK. LVIII.) által feldolgozott 1211. évi tihanyi összeírás B á r c z i (i. m. 22) szerint több *ü*-s példát tartalmaz, mint amennyit G á c s e r felhoz. Ebbe a képbe, bár XIV. sz.-i nyelvemlék, beleillik a KT. és Sz.-nak *ü* vagy *ö*-zése. Megengedi azt a feltevést, hogy esetleg a nyugati nagy dunántúli nyelvjárasterületen íródott. Támogatják ezt az adatok, amelyek ma is ezen a területen élő nyelvjárási sajátosságokat mutatnak s a mellett nyelvtörténeti folytonosságuk is többé-kevésbé igazolható.

Első helyen áll ezek között a *cuetségum, cuetségem* adat. A dunántúli oklevelekben számtalan hasonló példát találunk: 1055. tihanyi alapítólevél: *kuēs, cuēs, cuesti, ulues, luazu, ruuoz, tue*; 1093: (C s á n k i III, 74) *Cuesd*; 1193. Fehérvári keresztetek okl. [Mikos: MNy. XXXI, 167] *coach, Loaz, cueshyg, quesarc*; 1138 (C s á n k i III, 447). *Ruosti*; 1211. tihanyi összeírás (G á c s e r, NyTK. LVIII, 21): *Cuest, Cuet*; 1171. Benedek veszprémi ispán végrendelete (ÓMolv. 48): *Luos*; 1263 (C s á n k i II, 768.) *Kueskut*; 1284 (u. o.) *Kueskuth*; 1325 (C s á n k y III, 74) *Kuesd*; 1455 (C s á n k y II, 768): *KÖeskvth*; 1489 (u. o.): *Kueskut*; 1436 (C s á n k y II, 500): *Kwesd* stb. stb. Ez a jelenség, vagyis a hiátusképzés, ennek betöltése vagy betöltés nélkül hagyása ma is egyik jellemző tulajdonsága a nyugati és dunántúli nyelvjárasterületnek. A *küet, koács, kües* állandóan ott szerepelnek

a példák között (Balassa, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése 30—31; Horger, A magyar nyelvjárások 93; Kálmán Béla, A magyar nyelvjárások. Egyet. előadás, 1949 (50., 18).

Másik, kevésbé jellegzetes egyezés, az *ö*-zés melletti néhány *i*-zés, mint pl. *mihudnec* és *setit segeb* alakokban. Itt már csak pár nyelvtörténeti adatunk van: 1211 (OklSz. Pannonh. Tih. 1/6): *mihud*, *Setit*. Balassa (i. m. 35) és Für (Az *i*-zés története 60) példái közt szerepel is e két szó, hiszen a nyugati és dunántúli nyelvjárásterületen ma is gyakori jelenség a tőszótagbeli *ie* vagy *i*. Az *i*, *i* helyén álló *e*, *é*, ami szintén gyakori jelenség ezen a területen, egy példán, a *mendun* szón nyelvemlékünkben is kimutatható. Ez azonban nem tulságosan érdekes, mivel a *minden* > *menden* kb. egyenlő arányban váltakozik a nyelvtörténetben, s régen a *menden* a gyakori s az *i*-s alakok viszonylag késeiiek.

E néhány egyezés alapján természetesen teljes határozottsággal nem állíthatjuk azt, hogy a KT. és Sz.-i dunántúli nyelvemlék. A keletkezés helyét akár megközelítő pontossággal csak akkor tudnánk esetleg megállapítani, ha a szórványok tüzetes átvizsgálása után egy olyan nyelvjárási képet kapnánk, amelybe a KT. és Sz. is beleillene, és ezt a nyelvtörténeti adatok folytonossága mind a mai napig támogatná. Ha majd a XIV. sz.-i magyar nyelvjárások képe felderül, talán a KT. és Sz.-nak itt részletezett sajátosságai is hozzájárulnak némiképpen a kérdések tisztázásához, ill. esetleges feltevések igazolásához. Adott esetben csak annyit mondhatunk, hogy a KT. és Sz. kétségtelenül eléggé erős *ö*-ző jelleget mutat, s ezenkívül van még néhány olyan sajátosság, amely egyes nyelvtörténeti adatok és a mai nyelvállapot alapján támogatja annak a feltevésnek a lehetőségét, hogy e XIV. sz.-i nyelvemlékünk a nyugati vagy dunántúli nyelvjárásterület valamelyik részén íródott.

B. Lőrinczy Éva.

Csikasz

A *csikas*z szót azt hiszem, hogy Arany János költeményeiből ismerik az emberek leginkább. Így a „nagy csikas vad“, „csikaszfarkas“ kifejezéseket. A *csikas*z szónak azonban az igazi jelentését csak a népnyelvben ismerik.

Így a *csikas*z szó a palóc, hegyaljai nyelvjárásban, Szolnok és Debrecen vidékén 'sovány, szikár, horpadthasút' jelent. Így a nagyon sovány marhát is *csikaszmárhának* mondják. Girhes, *csikasztű*nek mondják a farkast, már persze mondták régen, amikor még ismerték a farkast. *Megcsikasodik* annyimint 'megsoványkodik'.

A *csikas*z szót tehát a horpasz, rekesz szavak mintájára készült igei származéknak mondja az EtSz.

Én a *csikas*z szónak az eredetét a *csikász* szóból származtatom, a következő alapon.

Az egykori Ecsedi lápon az odaváló magyar nép a réti vagy nádifarkasokat *csikászoknak* nevezte. Ugyanis az örökké éhes nádifarkasok, amelyek az ősi nagy láp óriási náderdeiben éltek, különösen télen, főképen a csikokból, e kigyószzerű kishalakkból éltek. Még a pákászoknak, a csikfogó halászembereknek a kitett csikfogó varsáit is megdézsmálták. Ezért hívták e nádi farkasokat a lápon és annak a környékén *csikász farkasoknak*, vagy röviden *csikászoknak*.

Mivel e farkasok különösen télen, amikor csak ritkán jutott valami jófalat, igen sovány, ösztövé, horpadthasú állatok voltak, a *csikászból* lett *csikas*z szó átment az igen sovány, ösztövé horpadthasú állapot kifejezésére.

A farkasok pedig sohse voltak kövér állatok hanem mindig sovány, horpadthasúak, s ezért a *csikas*z szót is főképen a farkasokra használták, és azután a télen hasonlókép lesoványodott, horpadthasú réti szilaj marhákra is.

Én a csikaszfarkas elnevezést először Bethlenfalvy Ernő barátomtól hallottam, aki viszont ezt Jurán Vidortól és magától Teltsch Ernőtől hallhata, aki a múlt század utolsó negyedében, amikor még az Ecsedi láp virágjában volt, Nagykárolyban volt főerdész s így hivatalból is sokszor megfordult az Ecsedi lápon. Akkor még rendszeresen vadásztak a nádiban élő csikaszfarkasokra.

Érdekes, hogy Herman Ottó, aki ugyancsak a még meglévő Ecsedi lápon két ízben is járt, egy szóval sem emlékszik meg a csikaszfarkasról, de még általában a farkasokról sem. Őt annak idején csak a halászat szerszámai érdekelték, az emlősöket észre sem vette. Igaz, hogy még a madarakról sem adott leírást.

Lovassy Sándor, aki szintén a még élő lápon két nyáron is kutatva és leírta a madárvilágot, szintén nem említi a csikaszfarkas elnevezést.

Herman Ottó az ő Mesterszótárában a *csikász* szón mindig csak a csíkot fogó halászbembert értette, mind az Ecsedi lápról, mind a Szernye mocsárból és a bihari Sárrétből is.

Eddigi adataim szerint az egykori sárréti pásztorok s halászok a csikászszon mindig csak a csíkot fogó rétes embert, pákászt értették. De én azt hiszem, hogy a további kutatások — igaz hogy már evvel kissé elkéstünk — talán még kiderítik, hogy itt is ismerték a csikászfarkasokat, mert hiszen itt is bőven volt csík is, meg farkas is.

Valamennyi szótárban, ami eddig a kezembe került, a *csikász* szó mindig csak a csíkot fogó halászbembert jelentette, és nem a csíkot fogó farkast. De lehetetlennek tartom, hogy ez a név csak az Ecsedi lápon lett volna használatos, tehát csak további kutatásaink fogják majd felderíteni, hogy hol használták még a *csikászfarkas* elnevezést.

Nagy Jenő.

A magyar nyelvatlasz munkálatai¹

A Magyar Nyelvatlasz-munkálatok első szakaszáról beszámoltam A magyar Nyelvatlasz előkészítése (Budapest 1944.) című jelentésemben, valamint a Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből (Budapest 1947.) című gyűjteményes munkához írt bevezetésben. Az a kezdet azonban, mely a fölötté korlátozott anyagi lehetőségek ellenére is biztatóan körvonalazott elsőnek említett jelentésemben, a bekövetkezett háborús események miatt teljesen ellankadt. Noha a próbagyűjtések tapasztalatai alapján magam átdolgoztam a tervet: kérdőíveket és kutatópont-kijelölést egyaránt, sőt megkezdődött a kérdések pontos megszövegezése is, 1943 után már gyűjtés nem folyt, tehát a tulajdonképeni nyelvatlaszgyűjtések végleges kérdőívekkel, kikristályosodott programmal és végleg kijelölt gyűjtőkkel meg sem indult. Mindazáltal sem a munka felépítésében, sem a gyűjtésben szerzett tapasztalatok nem veszték teljesen kárba, hanem a nyelvatlasz-munkálatok újjászületése, újra megindulása során érvényesíthetők voltak, habár, főleg e munkálatok megindításakor, nem olyan mértékben, ahogy kívánatos lett volna.

A nyelvtudomány öt éves terve elevenítette föl a nyelvatlasz ügyét. 1949 februárjában a Tudományos Tanács a nyelvészkutatók szélesebb köreit bevonó megbeszélésében szerepelt újból határozott formában a nyelvatlasz kérdése, mint az öt éves nyelvtudományi tervnek előreláthatólag egyik fontos pontja. Ez az értekezlet bizottságot is küldött ki a nyelvtudományi terv kidolgozására, e bizottság azonban magával a nyelvatlasz kérdéssel részletekbe menően nem foglalkozott, s a tervek kidolgozásában kezdeményező szerepe nem volt. Közben azonban ugyanez év márciusában megalakult a Kelet európai Tudományos Intézet keretén belül a Nyelvtudományi Munkaközösség Déme László vezetésével, Benkő Lóránd, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos, Sulán Béla és Szabó Dénes munkatársakkal, s egyben a munkálat anyagi alapja is körvonalazódott a Tudományos Tanács költségvetés-tervében. Ez a munkaközösség nemcsak örökségképen kapta a nyelvatlasz gondolatát és szervezetének csiráit a volt egyetemi Magyarságtudományi Intézettől, melyre annak idején a Nyelvatlasz-bizottság e munkálatok adminisztrációját bízta, de három munkatársa, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos és Szabó Dénes a megeiőző próbagyűjtésekben is eredménnyel közreműködött és értékes tapasztalatokat gyűjtött, sőt Szabó Dénes a szervezés és a próbakötet szerkesztési munkálataiban is jelentékeny részt vett. A tapasztalat-átadás lehetősége tehát megvolt. A nyelvatlasz mégis új elgondolással indult meg, sőt bizonyos fokig újra végigvergődött a kezdet, nehézségein, s ha nem is valamennyi, de néhány gyermekbetegségen.

A Nyelvtudományi munkaközösség, mely egyik legfontosabb tervpont-

¹ E jelentés pontos, számszerű adatait a jelentésekből és a jegyzőkönyvekből Lőrincze Lajos volt szíves összeállítani és rendelkezésemre bocsátani. Fáradtságát ez úton is megköszönöm.

jául a nyelvatlazt jelölte meg, a nyelvatlazs-munkálatokra tervet készítet. E terv vázlatát a Tudományos Tanács említett értekezletétől kiküldött tervbizottság ugyanazon év május havában az ötéves terv vázlatának keretében eljuttatta a kutatókhoz, hozzászólásaikat, javaslataikat kérve. Az ötéves terv még elfogadatlan szövege — és benne első pontként a nyelvatlazs terve — megjelent a Magyar Nyelvben (XLV,98): „Kb. 500 kutatópont felderítése és az anyag feldolgozása (összefoglaló hangtérképek, szöföldrajzi lapok közzététele stb.). A térképek kartográfiai eszközökkel a társadalmi rétegeződést is tükrözik.“ — Ez az elgondolás kétségtelenül kissé túlméretezett (500 kutatópont rendkívül sűrű hálózatot adott volna), továbbá igen nehéz feladatokra (társadalmi rétegeződés nyelvi térképezése) vállalkozott, viszont elgondolása szemmel láthatólag az volt, hogy a hangtani megoszlást néhány példa alapján szkematizálja s majdan színtalokban vagy más hasonló módon tüntesse fel, azaz a nyelvgeográfiától visszakanyarodott az újgrammatikus iskolához. A szükségszerűen vázlatos terv nem adhatott természetesen képet arról, hogy a kérdőívek milyen természetűek lesznek, s maguk a munkálatok: gyűjtés, szervezés stb. milyen módon folynak, holott a munkaközösségben ekkor már kialakult erre vonatkozólag több elgondolás (részben az előző tervek örökségeken), így a hangtani és az alaktani szempont előtérbe hozása, a több, de képzett nyelvész gyűjtővel való gyűjtés, gépi ellenőrzés stb., amik részben, ha menetközben néha módosulva is, később elevebb tartalommal tölték meg és meg is valósultak. Azonkívül folyt már a próbaívek anyagának összeállítása, valamint külföldi nyelvatlazsmunkálatok tanulmányozása.

1949 szeptemberében már az ötéves terv első évre eső részének megbeszélése során a Munkaközösség előterjesztéseképen a nyelvatlazs a következő részletekkel szerepelt:

„A magyar nyelvatlazs 500 kutatópontja közül az ötéves terv első évében (1950.) 120-at dolgozunk fel. A kutatópontok kiválasztásánál (=ban) a következő szempontokat vesszük figyelembe: 1. A kutatópontok hálózata lehetőleg egyenletesen oszolja meg. 2. Csak régebbi, magyar nyelvű települések legyenek. 3. Átlagfalvak (1000—2000 lakos körül). 4. Földműves lakosságú községek legyenek.

A mellékelten feltüntetett kutatópontokra először kiszáll egy kutató négy-négy napra, ott mintegy 500 szavas kérdőív adatait gyűjti fel. Ezután egy magnetofonnal felszerelt ellenőrzőcsoport végighalad valamennyi ponton gépkocsival, ellenőrzi a gyűjtést és szövegeket rögzít. A kérdőívet nyomtatásban kapja meg minden gyűjtő... A kérdőív még 1949 folyamán elkészül, és nyomtatásban (kb. 600 példány) 1950 februárjában meg kell jeleníe, hogy a terv megvalósítható legyen.

A gyűjtés munkájában a következők vesznek részt: Szabó Dénes, Benkő Lóránd, Kálmán Béla, Sulán Béla, Deme László, Lőrincze Lajos, Papp László, Péter László, Kázmér Miklós, Kelemen József, Végh József, Temesi Mihály.

Az ellenőrzés munkáját végzi: Benkő Lóránd, Deme László, Lőrincze Lajos, Sulán Béla és Szabó Dénes. A munka irányításában részt vesz Pais Dezső és Bárczi Géza.“ — Ezután a tervezet felsorolja az 1950. évre kiválasztott kutatópontokat.

Az értekezlet ezt a tervet elfogadta.

Körülbelül ezen a ponton kapcsolódtam bele én is újból tevékenyebben a nyelvatlazs-munkálatokba, eleinte mint a Tudományos Tanácstól illetőleg az Akadémiától delegált tag, majd mint a szerkesztőbizottság tagja, később

elnöke, s végül, mint a munkálatoknak az Akadémiától megbízott vezetője. A közös megbeszélések megindultak, majd a szerkesztőbizottság megalakulásától rendszeressé váltak; átlag kéthetenként egyszer tartottunk ilyen megbeszélést, de legalább havonként egyszer, a munka egyes szakaszaiban szükség szerint azonban hetenként is. 1951 januárjától azokat a munkatársakat is meghívtuk e megbeszélésekre, akik nem voltak az Intézetnek vagy a szerkesztőbizottságnak a tagjai, így e megbeszélések minden munkatársat egyesítettek a lehetőség szerint. E megbeszélések mindegyikében kialakultak, kötelező határozatok születtek, s ha kellett, azokat szűkszavúbban is, jegyzőkönyvekben is rögzítődtek. A jegyzőkönyvek rövidege folytán az ellentétes vélemények nem domborodnak ki elég tisztán, inkább csak a döntések szövegadását kapjuk belőlük. Maguk a határozatok sohasem hatalmi szó sulya alatt születtek, hanem mindig a kölcsönös megegyezés alapján, esetleg a kialakult többségi vélemény kerekedett felül, anélkül, hogy formális szavazásra került volna a sor. A munkaközösség e megbeszélések során mind jobban összehangolódott.

1949 őszén a munkaközösség továbbra is igen nagy buzgalommal folytatta tevékenységét, mely egyrészt a nyelvatlasz-terv felépítésében, másrészt a munkálatok megszervezésében állott. Elméleti látókörét tovább bővítette az idegen nyelvatlaszmunkálatok tanulmányozásával s amellett ideiglenesen elkészítette a kérdőíveket. E kérdőívek voltaképpen egyelőre csak a meginduló próbagyűjtésekre szóltak, hiszen ezeknek a próbagyűjtéseknek egyebek között a kérdőívek esetleges hiányaira, fogyatékoságaira, túlzott nehézségeinek földerítésére is kellett szolgálniuk. Magukat a kérdőíveket a munkatársak szűkebb körben pontról pontra, egyes szakaszokat esetleg napokon át, megvitatták, s azután kerültek csak azokra a megbeszélésekre, melyeken az Akadémia kiküldöttei is megjelentek, de még ezután is megőrizték egyelőre kísérleti jellegüket. Első formájukban e kérdőívek 1949 novemberében készültek el, mégpedig előbb a hangtani megfigyeléseket célzó, azután az alaktani tényekre vonatkozó szósorozat. A hangtani vonatkozású részben úgy válogatták össze a szavakat, melyeket válaszul reméltek kapni, hogy tartalmazzanak több példát minden várható tendenciára lehetőleg több helyzetben. A szótani és szóragozási kérdésekhez G o m b o c z Alaktana szolgált alapul. A két szempontot — hangtanit és az ú. n. alaktanit — azonban igyekezett a munkaközösség gazdaságosan összeegyeztetni oly módon, hogy egy-egy szótani, szóragozási példa hangtani téren is lehetőleg tanulságos legyen, azaz körülbelül oly módon, ahogyan magam is annak idején a kérdőíveket összeállítottam. Fölölet azonban ez az első kérdőív mintegy 150 szóföldrajzi jellegű tételt is — természetesen növények neveit — mert a munkának ebben a szakaszában külön szóföldrajzi gyűjtés megindítása, noha az Akadémia kiküldötte határozottan ennek szükségessége mellett foglalt ismételt állást, még nem öltött testet, legalábbis mint az első ötéves terv programmpontja. E szempontból tehát elvileg is eltért a munkaközösség eredeti terveimtől, melyek mind a három — szóföldrajzi, szó- és szóragozási, hangtani — szempontot egyazon kérdőívben próbálta egyesíteni.

E kérdőívek nem tartalmazták a megformulázott kérdéseket, a kérdések megszövegezése, a hozzájuk sokszor szükséges helyzetvázolás a próbagyűjtések során, a már megindult gyűjtések első, sőt részben későbbi szakaszában is teljesen a gyűjtő belátására volt bízva, ami kétségtelenül az a veszedelemmel fenyegetett, hogy az így különféleképpen feltett kérdések, más és más helyzetbe beillő feleletek anyaga nem lesz mindig egynemű,

egyértékű. Az Akadémia kiküldötte kezdettől az egyöntetű megszövegezés mellett foglalt állást.

Bár a munka addig is buzgalommal és lelkesedéssel folyt, külön lendületet kapott a Sztálin születésnapjára tett felajánlásokban, melyekről a nyelv-tanulmányi kongresszus december 20-án tartott díszgyűlésén a következő jelentés számolt be:

„Feldolgoztuk és megbeszéltük a Szovjetunió nyelvatlazáról szóló tervezetet, beszámolót és kritikát. Ezen kívül jegyzeteket készítettünk a Német Nyelvatlazról (Wenker), az Olasz Nyelvatlazról (Jud és Jaberg), a Szlovák Nyelvatlazról (Stolc), az egyik (Veigand) és a másik (Puskariu, Pop, Popovici) Rumén Nyelvatlazról, az Észt Nyelvatlazról (Saareste), Francia Nyelvatlazról (Gilléron-Edmond), a Svájci Nyelvatlazról, a Szlovén Nyelvatlazról (Tessniére), New-England Nyelvatlazáról, az Általános kérdőívről (Cohen)-Dauzat két nyelvjárásföldrajzi művéből. Ezek tanulságait szintén több ülésen megvitattuk.

2. Az eddigi magyar gyűjtések eredményeinek összefoglalása, társadalmi alapjakkal egybevetett kritikája és a követendő út vázlatos rögzítése kéziratban készen áll. A tanulságokat nyelvatlazunk kérdőívének összeállításában már értékesítettük is.

3. 750 szavas kérdőívünk kész. A szükséges próbagyűjtéseket elvégeztük. Összesen 7 falu anyagát gyűjtöttük össze, a módszer egysége és tapasztalatcsere érdekében minden faluba 2—2 gyűjtő szállt ki, azaz a tagok többsége 2-2 falut gyűjtött fel. Ebbe a munkába bevontuk már 2 leendő vidéki munkatársunkat is. A próbagyűjtések eredményeként külföldi viszonylatban is jelentős módszerbeli újításokat vezettünk be.“

E jelentés, melynek összeállításában az Akadémia kiküldötte nem vett részt, néhány ponton túlzott derűlátást árul el. Kész kérdőívről, befejezett próbagyűjtésről beszél. A munkának ebben a szakaszában ez a derűlátás természetes és inkább lendítő, mint káros. Feltűnő a külföldi irodalom elégtelen feldolgozása is. Ezen a téren is állandóan folyt később is az elméleti ismeretszerzés, de felfogásukat lényegesen nem módosította. Figyelemre méltó e beszámoló arról való tájékoztatása, hogyan folytak le a próbagyűjtések. Minthogy a gyűjtés az eredeti elgondolásnak megfelelően viszonylag nagyszámú (eredetileg 12) gyűjtő munkája lett volna, szükségesnek látszott a gyűjtők eljárását, kérdező módszerét, az adatközlőkhöz való viszonyulását, de főleg hallását és fonétikai lejegyzését egybehangolni. Ezért más és más párosításban 2-2 gyűjtő szállt ki egy-egy faluba, s ebben az irányban később is igen jelentékeny és végül célravezető erőfeszítések történtek.

Magán az Országos Nyelvész-kongresszuson (1949. dec. 19-21) a nyelv-tanulmányi ügyében három szakmai megbeszélést tartott a munkaközösség, minden érdeklődő bevonásával. Az első általános beszámoló volt, a különben élénk érdeklődés és számos hozzászólás azonban nem módosította lényegesen az addigi elgondolásokat. Nagyobb fontosságú volt a jelölésrendszer megtárgyalása. Deme László egy körültekintően kidolgozott kompromisszumos jelölési rendszer javaslatát terjesztette elő, mely a Csűrű-féle hangjelölésnek az Első magyar néprajvkutató értekezleten elfogadott módosításán alapult, kiegészítve a Setälä-féle rendszer megfelelő vonásaival (vö. Debr. MNyL. Kiadv. 31). E jelölésmódot, mely azóta a nyelvatlazgyűjtés során bevált, a kongresszus némi részletmódosításokkal elfogadta.

1950 januárjában Kálmán Béla és Lőrincze Lajos, alapul véve egyrészt azt a teljes, de nem végleges kéziratot kérdőívet, melyet a nyelvatlaz-

munkálatok első, abbamaradt szakaszában én készítettem, másrészt azt az ugyancsak kéziratos kérdőívet, melynek alapján Szabó T. Attila és munkatársai kalotaszegi gyűjtésüket végezték, végül pedig a Magyar Tájékoztató anyagát, hozzáálltak egy külön szóföldrajzi gyűjtőív összeállításához. E kérdőív eredetileg mintegy 1000 szót tartalmazott, később különféle megfontolások alapján ez a mennyiség fokozatosan csökkent, s végül mintegy 650 szóban állapodott meg. A munkaközösség tehát elhatározta, hogy a másik nyelvatlással párhuzamosan és egyidejűleg egy külön szóföldrajzi atlaszt is készít. A szóföldrajzi próbagyűjtések 1950 februárjában indultak meg, s minthogy a gyűjtők — Kálmán Béla és Lőrincze Lajos — már az első szakasz próbagyűjtésében, a nyelvtani térképek próbagyűjtésében is részt vettek, tehát lehiggadt és frissen szerzett tapasztalatokkal egyaránt felvértezve indultak új feladatuknak, már kezdettől kielégítő és a végleges atlasz számára is jól használható eredménnyel jártak.

Közben megalakult a Nyelvtudományi Intézet, egyelőre még bizonytalan függőségben, irányítást részben önmagától, részben az Akadémiától várva, részben pedig a Vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól, melyhez ekkor adminisztratív tartozott. Ezzel viszont megszűnt a Magyar nyelv-tudományi munkaközösség. Ez a Nyelvtudományi Intézetbe olvadt bele, s munkatársai legnagyobb részt az intézet magyar osztályának kutatói lettek. A nyelvatlász készítését viszont a magyar osztály a maga legelsőrendűbb feladatának tűzte ki. A Nyelvtudományi Intézetnek ez év februárjában a Magyar Tudományos Akadémiához intézett jelentéséből kiderült, hogy a nyelvatlász-munkaterv ekkor még mindig némi túlméretezettséget mutatott, hiszen nemcsak fenntartotta a nyelvtani térképek számára eredetileg fölvetett 500 kutatópontot, melyből 120-at óhajtott a terv első évében elvégezni, de ehhez hozzávette még a szóföldrajzi gyűjtést 200 kutatóponttal, s ezek közül az első évben 50-et irányzott elő. A nyelvtani kérdőív változatlanul 750 szót tartalmazott, míg a szóföldrajzi kérdőív ekkor még az 1000 szónál tartott, noha a lista megfelelő kigyomlálásának gondolata már ekkor felmerült éppen a gyűjtők és tervezők részéről, sőt erre vonatkozólag a megbeszélések meg is indultak. Megjegyzendő azonban, hogy a kutatópontok, noha ki voltak jelölve, végleges rögzítést még nem kaptak. A próbagyűjtések során kiderült ugyanis, hogy bármily körültekintéssel választották is ki — elméleti tájékozódás alapján — a kutatópontokat, a gyakorlatban néha a választás nem bizonyult szerencsésnek. Ezért mielőtt a kutatópontokat véglegesen megkötötték volna, településtörténnel megvizsgáltatták a kérdéses község települési viszonyait, múltját és jelenét, hogy egészen új, vegyes eredetű telepítések, vagy éppen más anyanyelvű, esetleg újabbán és nem tökéletesen megmagyarosodott települések ne hozzanak hamis vagy legalábbis különleges értékelést kívánó szint a nyelvatlász kaleidoszkópjába. Az ily módon rögzített kutatópontokon azonban, ha a gyűjtő elegendő ok alapján szükségesnek látja, közben is lehet változtatni, természetesen az egész munkaközösség határozata alapján.

Különösen alapos és tüzetes megvitatásban részesült a feljegyzés kérdése. A munkaközösség sem az impresszionista feljegyzést nem találta kielégítőnek, sem a jelenségek mesterséges, szkematizáló kiegyenlítését, mert mind a kettő, más és más irányban, meghamisítja a való helyzetet, hanem közvetett eljárás mód mellett döntött. A gyűjtő mindenegyres kérdésre több adatközlőtől szerzi meg az adatát, akár egyidejűleg, akár egymásután vonva be őket adatgyűjtésébe. Egyezés esetében természetesen nincs nehézség. Eltérés esetén azonban mindig igyekszik pontosan megállapítani a valóban

szociális formákat, illetőleg, ha ilyen több is van, ezek egymáshoz való viszonyát.

Az adatközlők kora szempontjából a munkaközösség megállapodott abban, hogy általában középkorú (20-45 éves) alanyokat választ ki alapul, mindig bevonja azonban a fiatalabb és az idősebb korosztályokat is, hogy nemzedéki különbségekre is ügyelhesen, s ezeket, megállapított jelek segítségével föltüntethesse. Hasonlóképen vegyes településű — vegyes vallású — községekben a más vallású kisebbség nyelvét külön is megvizsgálja, s ugyancsak egyezményes jelek segítségével külön is feltünteti, ha erre szükség van. Az adatközlők kiválogatása szempontjából a nemzetközi irodalomban sokszor tárgyalt szempontokat természetesen érvényesíteni kell.

Módosulás történt azonban a nyelvatlasz-munkálatok szervezetében és munkatársai sorában. A munkálatok szervezését, az elvi kérdések eldöntését elnökletem alatt egy szerkesztő bizottság vette át, melynek tagjai Benkő Lóránt, Deme László, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos, Pais Dezső, Sulán Béla, és Szabó Dénes voltak, felelős Lőrincze Lajos lett, a Nyelvtudományi Intézet magyar osztályának vezetője, a jegyzőkönyveket Kálmán Béla vezette. E szerkesztő bizottság ülésein azonban Pais Dezső, noha élénk érdeklődéssel kísérte mindig és kíséri ma is a nyelvatlasz ügyét, a munkálatok folyását és fejlődését, más irányú elfoglaltsága miatt eleinte csak ritkán, később egyáltalában nem tudott részt venni, s ugyanez év őszén a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsága föl is mentette őt s csak engemet küldött ki folytatólagosan a munkálatok vezetésére. Mint említettem, 1951 januárjától a szerkesztőbizottság a megbeszélésekbe valamennyi munkatársat bevonta, hogy a gyűjtők egymás tapasztalatait közvetlenül átvehessék és értékesíteni tudják, a határozatok pedig a leghitelesebb formában, alakiságok nélkül mindenkinek rögtön tudomására jussanak. Így a megbeszélések az egész munkaközösség értekezleteivé váltak s a szerkesztőbizottság, noha formailag továbbra is fennáll, egyelőre mint tényleges külön szerv megszűnt tevékenykedni.

Maga az 1950. év februárjában meginduló, helyesebben a próbagyűjtések természetes folytatásaképp tovább épülő gyűjtés az addigi érvényesített elvek alapján folyt. Minthogy a megváltozott társadalmi, gazdasági s ezzel kapcsolatban a települési viszonyok, népmozgalmak stb. következtében a nyelvatlasz elkészítését hosszú időre kitolni nem volt tanácsos, okvetlen fenn kellett tehát tartani az eredeti elgondolást, a sokgyűjtős módszer (annál is inkább, mert mindenegyes gyűjtőnek a nyelvatlaszon kívül egyéb, sokszor igen időrabló munkafeladatai is voltak), noha többen, kezdettől fogva tudtuk és éreztük a sokgyűjtős eljárás mód hátrányait és veszélyeit. Igyekeztünk megtalálni a megfelelő módot arra, hogy e hátrányokat és veszélyeket elhanyagolható csekély mértékűre csökkentjük. — Történt azonban személyi változás a gyűjtőgárdában is, Temesi Mihály ugyanis egészségi állapotára és elfoglaltságára való tekintettel nem vállalhatta a megbízást. Maradtak tehát a következő gyűjtők: Benkő Lóránt, Deme László, Sulán Béla, Szabó Dénes, Kázmér Miklós, Kelemen József, Papp László, Péter László. A szóföldrajzi atlasz felgyűjtése viszont Kálmán Béla és Lőrincze Lajos feladata lett. Elmaradt ezuttal már a külön ellenőrzők kijelölése, ehelyett az eddig is nagyon hasznosnak bizonyult és ezután is időről időre megismétlendő kettős kiszállások, továbbá a szóföldrajzi és nyelvtani kérdőíveknek egy-egy azonos kutatóponton való följegyzése, tehát a kölcsönös ellenőrzés lépett.

Különösen fontos és gyümölcsöző volt az 1950. április 3—8-án valameny-

nyi munkatárs részvételével Budapesten tartott szakmai értekezlet (vö. MNy. XLVI, 150). Ekkor már minden gyűjtő megfelelő tapasztalatokat hozott, minden gyűjtő minden társával közös gyűjtésben részt vett volt, tehát a tapasztalatok megbeszélése és az egységes feljegyzési mód finomabb részletekbe menő megtárgyalása komoly eredményekkel járhatott. — Az értekezlet határozatot is hozott, mégpedig, hogy a nyelvtani kérdőívekhez próbaképpen 30 mondattani kérdést is csatol, s e kérdések összeválogatására megbízást adott Deme Lászlónak. A cél nem az volt, hogy e mondattani rész felölelje a mondattani jelenségek összességének területi megoszlását (mint amire, a lehetőség szerint, a hangtan, szótan és szórágózástan terén törekedett a munkaközösség), hanem hogy néhány változatoknak ígérkező mondattani tényt kiemeljen, s a munka során a munkatársak egyszersmind tapasztalatokat gyűjtsenek egy esetleg később elkészítendő mondattani atlaszhoz. — Az értekezlet azonban kívül két közös gyűjtést is végzett Hévizgyörkön és Apostagon. Ez utóbbi helyen került először alkalmazásba a felvevőgép (Wirewind Magnetophon), valamint utána a felvételek közös lehallgatása, lejegyzése, a lejegyzések összehasonlítása és megvitatása.

A közös gyűjtések és az ezeket követő megbeszélések során nyilvánvaló lett, amit eddig is többen képviseltünk a munkatársak között, hogy ha a gyűjtés egyöntetűségét, a nyelvatlasz adatainak egybevetettségét nem akarjuk kockáztatni, az eddigi munkamódszereket néhány lényeges ponton módosítani kell. Alapos megtárgyalás és némi vita után a következő hónapokban megszületett az a határozat, hogy 1. a kérdőívek egyes szavaihoz pontosan meg kell formulázni az egyes kérdéseket, mert csak így biztosítható a kapott feleletek egyenértékűsége; továbbá a kérdezés megkönnyítése és esetleges félreértések elkerülése végett a szóföldrajzi kérdések számára egyes tárgyokról, növényekről, állatokról jó, szemléletes ábrákat kell készíteni, ha szükséges színeseket (pl. madarakhoz), mert a jól felismerhető ábrára való kérdezés a leggyorsabb és a legmegbízhatóbb kérdezésmódnak mutatkozott; a nyelvtani kérdőívekhez viszont, melyekben sokszor egy nyelvtani alakot kell közvetve mintegy kicsalni a kérdéses alak sugalmazása nélkül az adatközlőből, egyes pontok mellé azonos helyzetképet kell röviden megfogalmazni, amelynek keretében akár az adat közlőtől adott válasz, akár az adatközlőtől kiegészítendő mondat azonos értékű és egymással teljes mértékben összevethető eredményeket hozzon; — 2. a feljegyzés teljes egyöntetűsége érdekében nemcsak az eddig is folytatott és helyesnek bizonyult közös kiszállásokat kell legalább időről időre megismételni, de a felvevőgépet fokozott mértékben kell igénybe venni. Ahol kétes, rövid pár nap alatt nem tisztázható vagy vitát eredményező hangváltozat bukkan föl, oda a felvevőgéppel kell kiszálni, s a felvételek lehallgatása alapján közösen tisztázni a kérdést.

A szóföldrajz gyűjtői azonnal hozzá is láttak, eddigi tapasztalataikra és állandó tapasztalatcseréikre támaszkodva, a kérdőívek rögzített kérdéseinek megfogalmazásához, majd e kérdések kipróbálásához, és e próbák alapján ahol kellett kiigazították, módosítottak első szövegezésüket, úgy hogy összelt a nyomtatott szóföldrajzi kérdőívek (655 kérdés) már a megszövegezett kérdésekkel jelentek meg nyomtatásban (A Magyar Nyelvatlasz kérdőíve. Második rész, Budapest, 1950.). A nyelvtani ívek kérdéseinek és helyzetmegjelöléseinek szövege nem készülhetett el kellő időben, úgy hogy ezek az ívek ugyancsak 1950. őszén kérdések nélkül jelentek meg (A Magyar Nyelvatlasz kérdőíve. Első rész, Budapest, 1950.). A kérdéseket később Deme László fogalmazta meg és 1951. február 15-ére készültek el,

egy példányban minden gyűjtőnek birtokában vannak, s gyakorlatilag kielégítő módon egészítik ki a nyomtatott kérdőívet.

Közben azonban a gyűjtés az idő sürgető rövidege miatt tovább folyt, noha a véglegesen megfogalmazott és lerögzített kérdőívek hiányában még mindig némi ideiglenes jelleggel. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy kutatópontként viszonylag csekély számú felelet szorul még pótlásra, kiegészítésre, helyesbítésre, ellenőrzésre, az egész gyűjtött anyag túlnyomó része azonban kifogástalanul használható.

Változás történt részben 1950 nyara folyamán, részben 1951 januárjától a gyűjtők rendjében. Különböféle okokból kiváltak a gyűjtők közül Péter László, Kellemen József, Papp László, majd Deme László, Szabó Dénes és végül Sulán Béla, aki azonban, noha új munkaköre akadémiai szaktitkársága idejének túlnyomó részét leköti, csökkentett mértékben esetleg tovább is részt vehet a gyűjtésben. E személyi változások következtében az amúgy is kissé túlméretezett tervet 1950 őszén csökkenteni kellett. A nyelvtani kutatópontok számát 320-ban, a szóföldrajziakét 160-ban állapítottuk meg, s ennek arányában az első tervén során elvégzendő gyűjtési feladatokat is szűkebbre vettük. Így az 1950. év végéig a gyűjtés többé-kevésbé befejezettnek tekinthető (csak kisebb kiegészítésre szorul) 65 nyelvtani atlaszponton és 35 szóföldrajzin. Ez elvégzett pontok úgy oszlanak meg az ország területén, hogy lehetőleg az egész országot arányosan hálózzák be, de természetesen lazább elhelyezkedéssel. Az így kapott hálózat aztán évről évre mind szorosabbra fog szűkülni. Ez eljárás mód következtében már az első év végén az egész országra kiterjedő nyelvatlasz-vázlatot kaptunk, melynek hálózata ugyan még igen ritka, de máris áttekintést ad az egész magyar nyelvterületről, és átmeneti formájában is használható munkaeszköz. Mint-hogy az ősz folyamán a gyűjtések eredménye, megbízhatósága, egyöntetűsége egészen biztató arányokban domborodott ki, elhatároztuk, hogy az adatokat térképre vetítjük, gondosan megkülönböztetve a véglegesít a bizonytalantól, s így már menet közben is állandóan használható munkaeszköz áll majd a Nyelvtudományi Intézetben a kutatók rendelkezésére. A térképlapok előkészítése megindult, és az év végéig a munkatérképek (a vízrajzi hálózat halvány nyomású vázlatával) megfelelő számban rendelkezésre állottak.

A Magyar Tudományos Akadémia nagyhete alatt a külföldi akadémiai képviselőfében Budapestre érkezett nyelvész akadémikusok megtekintették a nyelvatlasz-munkálatokat, sőt igen nagy érdeklődéssel, tüzetes kérdezősködéssel alaposan beléjük tekintettek. Nagy magnyugvásunkra szolgált, hogy nemcsak semmi kivetnivalót nem találtak, hanem ellenkezőleg a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak nyelvatlaszunk elvi felépítéséről és gyakorlati megvalósításáról egyaránt.

Örvendetes volt a nyelvatlasz szempontjából az az esemény is, hogy a Nyelvtudományi Intézet, melynek keretében és munkatársai egy részének igénybevételével folytak közösségünk munkálatai, végleg a Magyar Tudományos Akadémia fennhatósága alá került, mint az akadémia Nyelvtudományi Intézete. Így a nyelvatlasz teljes költségvetése is az akadémia költségvetési keretébe került, s e hatalmas anyagi áldozatokat kívánó munka jövője az anyagi fedezet szempontjából is biztosítva van.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni vándorgyűlésének keretében (1950 október 27-29.) szakmai megbeszéléseket nem folytattunk, mert rendszeresen tartott értekezleteinken amúgyis minden kérdés alapos megvitatásban részesült, s kötelező határozatokkal eldőlt, ellenben közös kiszál-

lást tartott a munkaközösség Téglás községben s ezen több, eltérő rendszerű felvevőgép is használatba került. A közös kiszállás és a felvett szövegek lehallgatása ismét igen tanulságos volt, s egyrészt mindenkit meggyőzött arról, hogy munkánk állandóan igen jelentős mértékben tökéletesedik, másrészt, hogy a felvevőgépeknek immár az eddiginél jóval nagyobb teret kell adni, nem ugyan magában a gyűjtésben, de a gyűjtés fonetikai vonatkozásainak ellenőrzésében, valamint a hallás és jelölés tökéletesen egyöntetűvételében.

Az 1951. január 2-án tartott értekezleten számba vettük az elért eredményeket. Elégtétellel állapítottuk meg, egyrészt hogy ezek az eredmények számottévők, máris igen értékesek és használhatók, másrészt, hogy már sokkal kevesebb és kevésbé jelentékeny hibára kellett irányozni figyelmünket és keresni orvoslást. Átvizsgáltuk még egyszer a két kérdőív egyes kérdéseit, és a még szükségesnek mutatókat, egyébként immár igen csekély számú javításokat, pótlásokat végrehajtottuk. Legkevesebb meggyőző volt a mondattani gyűjtés eredménye; az eredetileg 30-ra tervezett kérdések száma menetközben már 15-re csökkent, de ezek körül is mutatkoztak komoly nehézségek. Tekintettel azonban arra, hogy a mondattani rész úgyszólván csak kísérletnek számít, teljességre semmiképpen sem törekszik, kis terjedelme következtében kérdezése számottéví időt nem vesz igénybe, az értekezlet úgy határozott, hogy a gyűjtést ebben az irányban is folytatja az eddigi mederben, s majd később dönt az eredmények sorsáról.

A nyelvtani atlasz egyes pontjaihoz szükséges kérdések és helyzetmegjelölések ekkor már részben elkészültek, és Deme László jelentette, hogy február 15-éig teljesen elkészülnek és a gyűjtők rendelkezésére állnak. Magukkal a kérdésekkel az egész munkaközösség azonban mind máig nem foglalkozott.

Mint hogy a szövegdrajzi kérdőívekhez készített képek igen célszerűeknek bizonyultak, az értekezlet elhatározta, hogy a nyelvtani kérdőív egyes pontjaihoz is készített rajzokat. Ezek azóta el is készültek és a használatban igen jó szolgálatot tesznek.

Az értekezlet határozataként megkezdődött az eddig gyűjtött anyag térképre vetítése. Ez nemcsak máris nyelvatlasz-szerűen hozzáférhetővé teszi az anyagot, de fölhívja a figyelmet esetleges hiányokra, feltűnőségekre, bizonytalanságokra, melyek pótlásáról, ellenőrzéséről gondoskodni kell. A határozat értelmében 1951. szeptemberéig az egész addig gyűjtött anyagnak térképre kell kerülnie, s azontúl minden kiszállást közvetlenül követve a gyűjtött anyagot át kell vinni a térképlapokra.

1951. januárjától kezdve megindult a gépi fölvételek rendszeres közös lehallgatása, lejegyzése és a jegyzések megbeszélése. Hegedűs Lajos, az intézet fonetikus a munkaközösségtől megjelölt kutatópontokra kiszáll és hanglemez-felvételt készít. Ezek a diszkothékába kerülnek és segítségükkel a nyelvatlasz adatok hangtani megbízhatóságát állandóan ellenőrizni lehet, s ilyen ellenőrzés lehetősége még nemzedékek után is változatlanul fenn fog állni. Egyben azonban hetenként egyszer a nyelvatlasz minden gyűjtője közösen, de egymástól függetlenül lehallgat egy lemezt vagy lemezrészletet, mégpedig ismételtel, miközben a lemez szövege köznyelvi helyesírásban előtte van. Ezen aztán elvégzi a hallott hangtani tényeknek megfelelően a kellő változtatásokat. Ezután a lejegyzéseket egymással összevetik, az esetleges eltéréseket a lemezt újra lejátszatva megvitatják, míg megállapodásra jutnak. E megbeszélések nemcsak rendkívül gyümölcsözőknek bizonyultak a hangértékek normalizálása és a fonetikai érzékelés

egyöntetősége szempontjából, de egyszersmind nagyon megnyugtatóknak. Gyűjtőink immár szinte teljes egyöntetűséggel jegyzik le a számukra új szöveget, ami nemcsak igen elismerésre méltó teljesítmény, de egyben záloga annak is, hogy a több gyűjtő párhuzamos működése a nyelvatlasz- adatok egyértékűségét és egybevetettségét figyelmet érdemlő mértékben nem veszélyeztetik. Vidéki gyűjtőkhöz a lemezt az intézet postán juttatja el, ő viszont lejegyzését felküldi, ezt megfelelő megjegyzésekkel hozzá visszazáraztatják. Ilyen módon az ő munkája is állandóan összhangban marad a többiekével.

Mint hogy a nyelvatlasz munkaközössége kívánatosnak tartja, hogy a nyelvatlasz munkálatok kiterjedjenek Románia és Csehszlovákia magyarlakta vidékeire és ott a magyarországiakkal teljes összhangban végeztesenek, javaslatot tettem a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi bizottságában arra, hogy a bizottság kérésére Akadémiánk forduljon a megfelelő úton Románia és Csehszlovákia kormányához és kérje a nyelvatlasz-munkálatoknak ilyen irányban és megfelelő módon való kiterjesztésének lehetővé tételét. Az Akadémia Nyelvtudományi bizottsága ezt a javaslatot, mely a célravezető eljárás módjára is kiterjedt, magáévá tette és a szükséges lépések megindultak.

A munkaközösség elhatározta, hogy az egész eddig összegyűlt anyagot, valamint az ezután összegyűjtendőt kicéduláztatja, beleértve azt az értékes szóanyagot is, melyet a nyelvatlasz gyűjtések közben mellesleg jegyeztek fel a gyűjtők. E kicéduláztatás kettős célt szolgálna, egyrészt, hogy az egy-egy kutatópontra vonatkozó nem jelentékteien ilyen szóanyag a térképekétől eltérő csoportosításban is a kutatók rendelkezésére állhasson, másrészt, hogy az új tájszótár munkaközössége számára a nyelvatlasz-gyűjtések során feljegyzett jelentékeny számú és igen értékes tájszóanyag feldolgozható legyen. E munka — megfelelő munkaerő hiányában — egyelőre nem indult meg, de remény van rá, hogy rövidesen megkezdődhetik. Az új magyar tájszótár munkaközössége a maga részéről a saját céljaira való cédulázást készséggel vállalja.

A nyelvatlasz-munkálatok számszerű eredménye 1951. március végéig :

1. gyűjtés : A. nyelvtani 76 pont, B. szóföldrajzi 41 pont.
 2. térképre jegyzés : A. nyelvtani 34 pont, B. szóföldrajzi : 28 pont
- A munkatársak a gyűjtést és a beírást munkaversenyben végzik.

Nem kétséges, hogy a nyelvatlasz-munkaközösség küzdelmes erőfeszítéseiről szóló vázlatos beszámolómból minden tárgyilagosság ellenére kicsendül a tisztességgel végzett és nem eredménytelen munka jól eső tudata. Az adott viszonyokat tekintve : a gyűjtők számának leolvadását, egyéb súlyos kötelezettségeiket, továbbá elkerülhetetlen emberi gyöngeségeket melyekkel mindig számot kell vetni, talán lendületesebben és lelkiismeretesebben nem is lehetett volna a nyelvatlasz ügyét előre vinni. Minden munkatárs alapos szaktudással, szeretettel, buzgalommal, teljes erőbedobással dolgozott, s az a tetemes anyagi áldozat, mely a dolgozó nép fáradságának gyömoölcséből e tudományos célt támogatja, nem volt és nem lesz hiábavaló. Mégis most szemlémet egy fogyatékoság, egy sajnálatos hiány megemlékezésével kell zárnom, intő például önmagunknak, hogy minden igyekezetünk ellenére mégsem folyt talán minden úgy, ahogyan a legjobban folyhatott volna. Első nyelvatlasz-beszámolómban kifejtettem, hogy a nagy magyar

nyelvatlaszon kívül éppúgy szükség van szűk hálózatú, kicsiny, de jól átgondolt kérdőívű regionális atlaszok egész sorára, és a két feladat megvalósítása párhuzamosan kell, hogy történjék, mert e kis tájatlászok mutatják meg igazán a nyelv nyüzsgő életét, a társadalmi és gazdasági erők nyelvi vetületét s a naggyal mintegy kiegészítik egymást. Nos, e tájatlászok érdekében semmi sem történt. Minden erőnket a nagy munkára vetettük, s közben megfélekedtünk a nem kevésbé fontos kis munkákról. Varga Lajos Bódva melléki anyaga elkallódott, Szabó Dénes szigetközi anyagát nem állította össze, Keresztes Kálmán ormánsági gyűjtése elakadt, új kezdeményezésnek pedig — és ez a legsajánlatosabb — nyoma sincs. Csupán Szabó T. Attila és munkatársai váltották be ígéretüket, megcsinálták a kalotaszegi nyelvatlaszt, sőt ez érdekes térképekből 25-öt közzé is tettek (Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Márton Gyula, 25 lap Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből, Kolozsvár, 1944), s ugyancsak Szabó T. Attila és tanítványai indították meg az igen sűrű hálózatú moldvai csángó nyelvatlasz-gyűjtést, sőt alapos, rendkívül fáradságos munkával nagyjában be is fejezték. E munkákról nagy örömmel értesültünk, de nekünk ebben semmi részünk, érdemünk-nincs, ellenben kell, hogy barátaink eredménye a saját mulasztásunkra rá, irányítsa figyelmünket. Igaz, mentség van elég. Keresztes Kálmán más, nagyszabású és igen fontos munkán dolgozik egyéb hivatalos elfoglaltságán kívül, Szabó Dénest sokáig az értelmező szótár tartotta lekötve, s minden népnyelvi gyűjtőnek, minden képzett nyelvésznek annyi a tudományos feladata, oly sok párhuzamos sinen fut egyszerre a munkája, hogy szinte állandóan teljesítőképessége felső határán jár. De gondunk kell, hogy legyen erre a feladatra is, mely nem kevésbé fontos, mint a másik, s noha diadalmenettől a nagy atlaszsal kapcsolatban is igen-igen távol vagyunk és talán soha kiérdemelni nem is fogjuk (ezt nem mi ítéldhetjük meg), a részletsikerek mellé sem árt, ha a lelkiismeret dévaj legionáriusa fülünkbe dúdolja azt, amivel adósok vagyunk.¹

Bárcki Géza.

¹E beszámoló 1951. áprilisában készült. Azóta nemcsak a munka folyt megfelelő mederben és a megoldott feladatok szaporodtak, de a munkaközösség egyéb üdvös kezdeményezéseken kívül javaslatomra elhatározta a regionális atlaszok sorozatának megindítását. A munkálatok meg is indultak.

Az új Magyar tájszótár.

Szinnyei József Magyar Tájszótára több mint félévszázada láttott napvilágot. E mű, amely teljességre nem törekszik, még ma is számtalanszor segít nyelvészeti munkánkban. Hiányosságai kétségtelenül vannak, amin nem lehet és nem is szabad csodálkozni. Így pl. a szótár nehezen kezelhetősége, a szómutató hiánya stb. Ezek végső fokon csak megnehezítik, de meg nem akadályozzák a szótár használatát. Időközben azonban nagyon sok új gyűjtés történt, amely eddig ismeretlen tájszóanyagra derített fényt. Mivel ezeknek a kutatásoknak az eredményei szétszórt közlésekben, sőt néha kéziratokban hozzáférhetetlenek, szükség van mielőbbi feldolgozásukra. Számolnunk kell e mellett azokkal a változásokkal is, amelyekkel nyelvünk az elmúlt félévszázadban keresztülment s amelyek természetesen tájszókincsünkre is hatottak. Így megtörténhet, hogy tájszavak, amelyeket Szinnyei annak ítélt, ma már közszavak, viszont keletkezhetnek új tájszavak, vagy esetleg válhattak köznyelvi szavak tájszavakká, amelyeket Szinnyei még nem ismerhetett, ill. nem tarthatott tájszavaknak.

Mindezek a tények feltétlenül megokolják, hogy a magyar nyelvtudomány ötéves tervébe bekerüljön az Új Magyar Tájszótár elkészítése is.

A Debreceni Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete 1950. júniusában kapott megbízást az Új Magyar Tájszótár tervezetének elkészítésére. Az intézet négy munkatársa írt tervezet-javaslatot, amely egy közös megbeszélésen tárgyalásra került. A négy tervezet alapján készült el az intézet végső javaslata, amelyet a Nyelvtudományi Intézet magyar osztályával megbeszélünk és változtatás nélkül alapul fogadtuk el a próbamunkálatokhoz.

A javaslat hét pont köré csoportosította a problémákat.

1. Hogyan viszonyul az új szótár Szinnyei Tájszótárához? Megállapodtunk abban, hogy Szinnyei Tájszótárát feltétlenül figyelembe kell venni és valamilyen módon utalni rá. Az utalás történhet majd az egyes szócikkek végén, de még helyesebb, ha az új szótár közös indexe tartalmazza a régi Tájszótárra való utalásokat is, mivel bizonyára lesznek a Szinnyei Tájszótárnak olyan szócikkei is, amelyek az új szótárban nem szerepelnek. A közös index azonban a régi és az új szótár anyagát egyaránt magába foglalja s így mindkettőben könnyen eligazít vennünket.

2. Feldolgozzuk-e az egész régi tájszóanyagot, vagy csak Szinnyeitől indulunk el?

Ezt a kérdést egyelőre válasz nélkül hagytuk, u. i. nem döntöttünk arra vonatkozólag, hogy csak az újabb (Szinnyei Tájszótára óta gyűjtött) tájszóanyagot tartalmazza a szótár, vagy ennél jelentékenyebben régebbi időbe nyúljon vissza. A cédulázást mindenesetre a legfrissebb anyagon kell kezdeni s így a régi tájszóanyagra csak a gyűjtés utolsó fázisában kerül sor, amikor majd eldönthetővé válik az is, hogy ebből mi és mennyi használható fel új Tájszótárunkban.

3. Honnan gyűjtsük össze az Új Magyar Tájszótár anyagát? Elsősorban a nyomtatott forrásokra, az egyes intézetekben levő kéziratos gyűjteményekre támaszkodhatunk. Felmerült az élőnyelvből való gyűjtés kérdése, amely sok vitára adott okot az intézeten belül és kívül egyaránt. Kezdetben ugyanis az volt az általános vélemény, hogy a Tájszótár céljaira feltétlenül indítani kell külön nyelvjárási gyűjtéseket. Később azonban beláttuk, hogy ez nem csak anyagi okokból és munkaerő híján lehetetlen, hanem a szótár elkészítésének idejét a szinte elérhetetlen távolba nyújtaná. Így az élőnyelvbeli gyűjtésekről lemondtunk, de ez nem jelenti azt, hogy műnkánkat elszigeteltük a mai nyelvjárásoktól. Elhatároztuk, hogy felhasználjuk az időközben történő, más célú gyűjtések anyagát (pl. nyelvatlasz, népnyelvi gyűjtések) s így az élő népnyelvből is nagy számban szaporíthatjuk adatainkat. Az egyes intézetek kéziratosa szintén a mai népnyelv állapotát mutatja, így pl. a debreceni és a budapesti Nyelvtudományi Intézet szöveg-feljegyzései, hiszen ezeknek jelentékeny része az utolsó öt esztendőből való. Ezen kívül pl. intézetünk munkatársai, intézeti tagjai minden nyáron végeznek népnyelvi gyűjtést, és remélhetőleg más intézetek is bekapcsolódnak ugyanebbe a munkába. Az 1950 nyarán végzett kutatások szövegeit pl. már kiválóan fel tudtuk használni a Tájszótár számára. Így tehát a mai népnyelvtől való elszigeteltség miatt nem kell aggódnunk, de a külön erre a célra indított gyűjtésekről le kellett tennünk. Az adatgyűjtés utolsó szakaszában majd figyelembe vehetők lesznek azok az írói alkotások is, amelyekben tájszavak biztosan vagy minden valószínűség szerint előfordulnak. Természetesen az ilyen adatokat nem lehet teljesértékűeknek tekinteni, de ha ellenőrző adat áll rendelkezésünkre, a szócikk végén nem lesz érdektelen rámutatni arra, hogy a kérdéses tájszót mely írók használják.

4. Hogyan és kikkel történjék a gyűjtés?

Elhatároztuk, hogy felszólítjuk az egyes intézeteket, közöljük, milyen kéziratosa anyag és milyen munkaerők állnak rendelkezésünkre. Bár ez a felszólítás megtörtént, a külső munkaerők tekintetében álláspontunkat meg kellett változtatnunk. Az anyaggyűjtés olyan problémákat hozott elénk napról-napra, amelyeknek eldöntéséhez olykor három-négy szakember hozzászólása is kevés volt. Ez a körülmény arra bírta bennünket, s ebben a Nyelvtudományi Társaság debreceni Vándorközgyűlésének határozata is támogatott, hogy a külső, főképpen más városban lakó munkaerők bekapcsolódását csak a legkritikább esetben vegyük igénybe.

5. Mi a tájszó?

A meghatározás már ekkor, a kezdet-kezdetén is nehéz volt, de Szinnyei nyomán mégis elindulhattunk. A kérdés teljes problematikájában csak később bontakozott ki és tökéletes megoldáshoz mind a mai napig nem jutottunk. A tervezet tájszó-meghatározása így hangzott: „Tájszónak tekintendő minden olyan szó, amely a köznyelvben nem használatos, vagy köznyelvi szó ugyan, de valamelyik nyelvjárásban az illető nyelvjárás hangtani sajátosságairól ki nem következtethető változatban szerepel (pl. *tyuk-tik*). Ugyancsak tájszónak tekinthető az a köznyelvi szó is, amely a köznyelvi használatától eltérő jelentéssel fordul elő (pl. Szlavónia: *rongyos* = 'rongált, omladozó, pl. ház, kerítés, sohasem ruhanemű'.) De már ekkor világosan láttuk, hogy okvetlenül szükség van azoknak a szabályos hangtani sajátosságoknak a meghatározására, amelyek még nem teszik tájszóvá a köznyelvi szavakat.

6. Hogyan küszöbölhetők ki a Szinnyei Tájszótár gyakorlati fogyatékoságai? Milyen legyen egy szócikk?

Itt ismét utaltunk az első pontban már felvetett indexre, amelynek segítségével a Szinnyi Tájéztató is kezelhetőbbé válik jelenlegi állapotánál. A tájszavak elrendezésében a hangrendi sorrendet kell követni. Legcélzerűbb címszónak a legerjedtebb tájszói változatot venni. A szócikk felépítésében nyugodtan követhetjük Szinnyeit. Az összetett szavak esetében az előtag az irányadó. Az igekötés szavakat az alapige alatt kell közölni.

Végül a 7. pont cédula-mintát nyújtott: hogyan képzeljük el a nyomtatott gyűjtőcédulát. Ez a pont később semmivé vált, mivel a Nyelvtudományi Intézet (Budapest) több ezer nyomtatott cédulát bocsátott rendelkezésünkre, amelyek igen használhatóknak bizonyultak s különben is egészen kevésbé tértek el a mi cédula-javaslatunktól.

A tervezet mellékleteként csatoltuk a fentebb már említett hangtani sajátságok jegyzékét, amelyek még nem teszik tájszóvá a köznyelvi szavakat. E lista magában foglalta a magánhangzók zártabb, nyíltabb ejtését, labializációját, illabializációját, illeszkedését, a hosszú magánhangzókat és a kettőshangzókat. Ezen kívül a mássalhangzók palatalizációját és depalatalizációját, affrikálódását, asszimilációját, geminációját. Idevontuk még a hiátust és hiátus betöltését, valamint az azonszótagú *l* elmaradását is. Már a sajátságok összeállításakor feltűnt, hogy bár valóban egyes nyelvjárásokban szabályszerűen előforduló hangtani sajátságokkal van itt dolgunk, mégis ezek sokszor olyan szokatlan, más vidéken élő ember számára teljesen ismeretlen nyelvi alakokat eredményeznek, amelyek feltétlenül bele kell hogy kerüljenek a Tájéztatóba. Így pl. zártabb ejtésű *óma* (alma), illabializáció: *tíz* (tűz), *örög* (öreg), magánhangzóilleszkedés: *suhun* (sehol), *napestig* (napestig), *gömböstő* (gombostű), depalatalizáció: *derék*, *dimölc* (gyerek, gyümölcs), asszimiláció: *bossó* (borsó), *kossó* (korsó), hiátus és hiátus betöltése: *süög* (süveg), *koács* (kovács) — *bihal* (bivaly), *küjes* (köves), azonszótagú *ly* elmaradása: *bagó* (bagoly). Tehát az anyaggyűjtés megkezdése előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy e hangtani sajátságokat nem lehet egyöntetűen és főképpen mechanikusan megítélni. Mert pl. az illabializáció valóban nem teszi a szót tájszóvá a *háza* (haza), *siket* (süket), *sőr* (sör) esetében, de az *örög*, *tíz* előfordulása már gondolkozóba ejti az embert. Vagy pl. a *méffog* (megfog), *vazmegye* (Vas megye) asszimilációja egészen más elbírálást kíván, mint a *bossó*, *kossó*.

A *hijába*, *lējány*, hiátus betöltése nem érdekes a Tájéztató szempontjából, míg pl. a *bihal*, *küjes* és hasonlók igen.

A hangtani sajátságok kérdései azonban igazán csak az anyaggyűjtés megkezdése után tártak elénk és nemsokára beláttuk, hogy a fenti összeállítás feltétlenül változtatnunk kell, amint ezt majd részletesebben kifejtem.

A nyári hónapok az előkészítés munkájával teltek el. Mindenek előtt körlevelet bocsátottunk ki az ország valamennyi nyelvtudományi kutató-intézetéhez és vidéki múzeumához, amelyben kértük a birtokukban levő kéziratok anyagok jegyzékét, és azoknak a személyeknek a nevét, akik esetleg cédulázást vállalnának. A válaszok tekintélyes kéziratok anyagáról adtak hírt, különösen az egyes nyelvtudományi intézetekből, de néha vidéki múzeumokból is. Mindenesetre ez utóbbiak anyagáról egyelőre nem deríthető ki, hogy ezek használható-e. Elég szép számmal akadtak jelentkezők a cédulázásra is, de legnagyobb részük nem szakember, hanem teljesen más foglalkozású, akikre aligha lehet cédulázást bízni. Így tehát, bár a beküldött leveket előjegyzésbe vettük, e munkaerőket egyelőre nem tudjuk fehasználni.

A válaszok kellő lemérése után elsősorban saját intézetünk kéziratok

anyagának rendezését, szükség esetén géppel való lemásolását végeztük el. Anyagunk három részre bontható: nyelvjárási szövegfeljegyzésekre, szakdolgozatokra és szócédulákra. Egyelőre csak a szövegekkel foglalkoztunk. Ezeknek legnagyobb része — kivéve a földrajzinev-gyűjtéseket — alkalmas volt a Tájszótár számára.

Az anyag rendezése után próbacédulázásokat végeztünk háromféle forrásból: nyelvjárási szövegből, néprajzi szövegből és szócédulákról. A tájszavak előzetes kijelölésével egy óra alatt kb. 40 cédulát lehet elkészíteni, feltéve, hogy a cédulázónak elegendő nyelvészeti és fonetikai tájékozottsága már van.

Az anyag kellő rendezése és előkészítése, a próbacédulázás lezajlása után 1950. szeptemberében indult meg az anyaggyűjtés munkája.

A Tájszótár anyaggyűjtése három fázisból áll: a kijelölés, a cédulázás és az ellenőrzés munkájából. A kijelölést és ellenőrzést az intézet négy munkatársa végzi, a cédulázásban pedig rajtuk kívül egyetemi hallgatók, elsősorban intézeti tagok is részt vesznek.

Legelőször az intézet népnyelvi szövegfeljegyzései és szakdolgozatai kerültek munkába. A kijelölés piros ceruzával való aláhúzással történt. Az így kijelölt szöveg vagy szakdolgozat cédulázásra került, majd a kész cédulák ellenőrzésre. Már a kezdet tapasztalatai azt mutatták, hogy a kijelölés és ellenőrzés munkáját sohasem végezheti ugyanaz. Ha u. i. ezt két különböző munkatárs végzi, kisebb a lehetőség egyes tájszavak kimaradására. Két különböző szempont találkozik, a problémák könnyebben felmerülnek, a teljes munkaközösség elé kerülnek és közös megbeszélés után történik csak döntés fölöttük.

Előfordulhat ugyanis, hogy a kijelölőket és ellenőrzőket saját nyelvjárásuk befolyásolja. Azonkívül számolni kell a munkatársak tájszóismeretének különbözőségeivel is, az egyik több nyelvjárásban jártas, a másik viszont majdnem kizárólag köznyelvet beszél, a harmadik saját nyelvjárási szavait köznyelvieknek gondolja stb. Mindezek az egyenetlenségek nagyrészt elsimulnak, ha ugyanazokat az adatokat két szakértő szem is látja és a nagyobb véleménykülönbségek közösen is tárgyalásra kerülnek. A gyakorlat nemsokára rávezetett bennünket a kijelölt anyag előzetes ellenőrzésére is, tehát még mielőtt a munka a cédulázó kezébe kerülne az ellenőr átnézi magát a kijelölést. Így elkerültük az eleinte bizony szép számban jelentkező felesleges cédulákat, amelyek a kijelölő egyoldalú szemléletéből, a meg nem beszélt tájszóproblémákból és a cédulázók gyakorlatlanságából adódtak. Bár ez némiképpen megnehezíti az ellenőrző munkáját, de a tájszó-cédulák minősége feltétlenül ezt az eljárást igazolta a későbbiek folyamán.

A cédulázó tehát kijelölt és előzetes ellenőrzésen átment anyagot kap kézhez. A cédulákat szénpapírral, tintaceruzával két példányban készíti. Kezdetben az első példány nyomtatott cédulán, a másodpéldány fehér ívpapírból vágott síma cédulán készült. Ma már azonban fogytán van a nyomtatott cédulánk és így lassan áttérünk az első példány esetében is a fehér ívpapírra. Legfőbb követelményünk a cédulázótól az olvasható írás és a filológiai pontosság. A cédulázót az intézeti szakdolgozatok nem állították különösebb problémák elé. A cédula egyes rovataira (cím, hely, alak, jelentés, példamondat, mikor, gyűjtő) készen kapta a feleletet a mű szójegyzékéből. A szerző megadta a cím rovatba kerülő köznyelvi, ill. köznyelvi helyesírású alakot, magát a tájszót az esetek többségében megbízható fonetikai feljegyzéssel, ugyanígy a példamondatot, a jelentést stb. A népnyelvi szövegfeljegyzés már csak gyakorlottabb cédulázóknak való. Itt u. i. csak a tájszó vilá-

gos, a címszót ki kell következtetni, a jelentést szintén, ami sokszor nem is lehetséges, a példamondatot sajátmagának kell kiemelni a szövegből stb. Eleinte még az is kérdéses volt, hogy a nényelvi szöveg adatait, amelyek a beszéd fonala szerint különböző esetekben, ill. ideidőkben, módokban, számokban, személyekben fordulnak elő, változtatlanul hagyjuk a cédulán is, vagy ragaszkodjunk a nominativushoz, ill. a jelentő mód jelen idő egyesszám harmadik személyhez, ahogyan ezt a szakdolgozatokban minden nagyobb nehézség nélkül végeztük. Végül úgy döntöttünk, hogy bármilyen természetű forrás cédulázásakor a *címszóba* mindig hominativus, ill. jelentő mód jelen idő egyesszám harmadik személy kerül, az *alak* rovatba pedig a forrásban szereplő forma minden változtatás nélkül. Esetleg az alak után zárójelben megjegyezhető az illető eset vagy idő, mód, szám, személy. A forrás fonetika feljegyzését akkor is változtatás nélkül követni kell, ha az nyilvánvalóan rossz. Ilyenkor az (!) jellel látjuk el az illető alakot, jelezvén, hogy a forrás hibás. Gyanú vagy bizonytalanság esetében viszont (?) hívja fel a figyelmet az adat kétes voltára. A cédulán szereplő, esetleg többszáz cédulán keresztül állandó rovatokat, mint pl. sok esetben hely, mikor, gyűjtő, jegyzet rovatokat nem kézírással, hanem a forrás teljes feldolgozása után gumibetűs kézi nyomda segítségével tölti ki a cédulázó. Ez rendkívül meggyorsítja a munkát és a cédula olvashatóságát is elősegíti. A hely rovatba a község vagy város neve mellé minden esetben odakerül a megye is, a következetes eljárás miatt még akkor is, ha az egészen nyilvánvaló, mint pl. Hajdúszoboszló (Hajdú megye). A gyűjtés időpontja nem mindig állapítható meg pontosan a feljegyző hanyagsága miatt. Ez pl. a mi intézeti anyagunkban is előfordult. Igyekeztünk azonban mindent elkövetni, hogy legalább hozzávetőleges évszámot tudjunk a cédulákra írni és ne nehezsítsük a szerkesztő munkáját. Az állandóan ismétlődő rovatok között említettem a cédula bal alsó sarkában levő jegyzetrovatot. Ide három monogram kerül, a kijelölő, cédulázóé és ellenőrzőé és szükség esetén más megjegyzés, magyarázat is. A monogramokról és minden egyéb rövidítésről rövidítés-cédulákat készítettünk, amelyet időről-időre kiegészítünk. Egy cédulára csak egy tájszó kerülhet. Amennyiben egy tájszónak több jelentése van, mindegyikről külön cédula irandó, és hasonlóképpen az azonos jelentésű, de más-más alakú tájszavakról is. Az összetett szavakról, igekötős igékről és több szóból álló kifejezésekről utalócédulát írunk, amelyen az utótag kerül a címszóba és közvetlenül alá az utalás. Az utalócédulán semmiféle külön megjelölés, tehát hely, idő, gyűjtő stb. nincs, így az elszámolásnál ezeket nem is fizetjük a munkatársakkal való megegyezés szerint.

A cédulázás megtörténte után a kész cédulák másodpéldányaikkal együtt visszakerülnek ahhoz, aki az előzetes ellenőrzést végezte. Az ellenőrző végignézi és kijavítja ezeket, eldönti a még tisztázatlan problémákat és végső fokon ő felel a cédulák helyességéért, esetleg a munkaközösség véleményét kéri. Természetesen a kész cédulák ellenőrzését lényegesen megkönnyíti az előzetes ellenőrzés.

Legvégül történik a cédulák megszámlálása. Egyelőre az egy forrásból való cédulák kerülnek egy kötegbe, mert így a legkönnyebben kezelhetőek és a munkadíjak kifizetése is így a legegyszerűbb.

Az anyaggyűjtés során bebizonyosodott, hogy a legnehezebb kérdés nem ritkán annak az eldöntése, hogy tájszóval van-e dolgunk, vagy nem. A hangtani sajátosságok, mint már fentebb is említettük, nem szolgálhattak mindig alapul egy-egy probléma eldöntésében. Hol túlságosan szűkeknek, hol bővekknek bizonyultak. Mind a szakdolgozatoknak, mind a szövegfeljegyzé-

seknek megvolt a maguk sajátos problémakörük és néha szinte lehetetlen volt a döntés. Rövid időn belül rá kellett jönnünk arra, hogy minden egyes forrásnak vagy forráscsoportnak más-más nehézségei vannak, tehát le kell tennünk arról, hogy a vidéki kéziratos anyagok kijelölési és cédulázási munkálatait külső, legtöbbször laikus munkatársakra bizzuk, mintahogy azt körlevelünk kibocsátásakor gondoltuk.

A szakdolgozatok, amelyek a Tájszótár szempontjából használhatók, többnyire munkamenetleírások, amelyeknek a végén a mesterség műszótárát találjuk. Felmerült a kérdés, hogy vajjon ezek a sajátos mesterségszavak egytől-egyig bekerülnek-e a Tájszótárba, vagy ha nem, milyen mértékben. A munkaeszközök tárgyalásában gyakran előkerültek azoknak a részei, amelyek elnevezésüket az emberi festrészekről vették, mint *fej, láb, kar, agy* stb. Vajjon ezeket a szavakat, mint pl. *kerékaggy*, ki kell-e céduláznunk. Vannak olyan mesterségbeli műszavak, amelyeknek az egész magyar nyelvterületen azonos a nevük, de a köznyelvben még sincsenek benne, tájszavak-e tehát. Olyan hangtani sajátosság is előkerült, amely az általunk készített listán nem is szerepelt, mint pl. a diphthongusok monophthongizálódása (*lé*: tej; *karé*: karaj; *paré*: paraj), vagy a disszimiláció (*déra*: dara; *vésárnap*: vasárnap). Problémát okoztak a hangátvetéses alakok (*bonc, tereny, kecsély*), a szokatlan igeképzések (Szlávia: *élél, hálál, mutaszt*), az eltérő ragozású igék (*ihutt*) stb. Ő mindezekhez járultak még azok a hangtani nehézségek, amelyeket fentebb már említettem. A szövegfeljegyzések még több nyitott kérdést hoztak. A kijelölés sokkal nehezebb volt ezekben, mint pl. a szakdolgozatokban. Egyes esetekben alig lehetett eldönteni, hogy valóban tájszóval van-e dolgunk, vagy csak az adatközlő egyéni szóhasználatáról, tréfás mesefűzésről, színes beszédfordulatról. Előfordult pl. hogy egy mese valamelyik szólása az avatatlan számára feltétlenül tájszó lett volna, de a kijelölő és ellenőrző, akik jól ismerték az egész mesegyűjteményt, állították, hogy itt csak egyéni szóhasználatról van szó. A katonai szavak szintén problémát okoztak, de ezeket végül kicéduláztuk és utána zárójelben (*ksz*) = *katonai szó* jelt tettünk. A szövegben igen sok szólás fordult elő, amelyek különösen sok kérdést, vitát eredményeztek, de végül az érdekesek és a munkatársak egyöntetű véleménye szerint arra valók, szócédulára kerültek. Mindenféle forrásban, de különösen a szövegekben nagyon eltérő a feljegyzők lelkiismeretessége, fonetikai jártassága, megbízhatósága is. Anyagunk nagy része helyes feljegyzésnek bizonyult ugyan, ez a kérdés azonban mégsem volt elhanyagolható.

Kéthónapos anyaggyűjtő munka után, melynek kb. 3000 tájszócédula volt az eredménye, alkalmunk nyílt problémáinkat szélesebb szakértő kör elé tárni. Október 28-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni Vándorközyűlésének szakosztályülésén pesti és vidéki kartársainkkal a fenti kérdéseket megvitattuk és legtöbb esetben döntést is hoztunk az ezután követendő eljárásról.

A mesterségszavakat illetően elhatároztuk, hogy a Tájszótárba csak a népi iparok (pl. fazekasmesterség, kosárfonás, bognármesterség stb.) műszókincse kerül, de ennek viszont minden tagja. Előzőleg azonban iparágkatasztert kell összeállítani, amely elválasztja egymástól a népi és nem népi iparokat. Vannak természetesen olyan iparok, amelyek határesetek s amelyeknek műszókincse legnagyobbobbszt átment a köznyelvbe. Az ilyen iparágak nyelvéből csak azokat a szavakat vesszük fel a Tájszótárba, amelyek a köznyelvben ismeretlenek és főképpen, amelyek egyes vidékeken más-más szóalakat mutatnak. A munkaeszközöknek azokat a részeit, amelyek nevüket az emberi

testrészekről vették, és amelyeknek pontos jelentése egészen nyilvánvaló, nem vesszük fel a Tájszótárba. A diphthongusok monophthongizálódása, a disszimiláció, a hangátvetéses és szokatlan képzésű alakok mind a cédulázandók közé kerülnek. A szokatlan ragozású igékről azonban lemondunk, mert a résztvevők általános véleménye szerint ezek inkább a nyelvjárási monográfiák köré tartoznak. A hangtani sajátosságok listáján szintén jelentős változásokat tettünk. Megállapítottuk, hogy feltétlenül tájszó az olyan szó, amelyen csak szabályos hangtani változás ment ugyan végbe, de halmozva, mi által a szó alakja teljesen átalakult és gyökeresen eltért a köznyelvi formától, pl. *cüjek* (cövek). A magánhangzók zártabb és nyitabb ejtésének bizonyos esetei (*poronc* : parancs, *óma* : alma, *kéván* : kíván), a labializáció és delabializáció *üdü*, *üng*, *süker* (idő, ing, siker) és *tíz* (tűz) eredményei szintén. A magánhangzóilleszkedés *suhun* (sehol), *gömböstö* (gombostű) féle esetei, a *gy* ~ *d* depalatalizáció (*derék*, *dimölc* : gyerek, gyümölcs), a *bossó*, *kossó* (borsó, kórsó) asszimilációja, a hiátus és hiátus betöltésének egyes esetei (*süög* : süveg, *koács* : kovács) tájszavakká teszik a köznyelvi szavakat. Az azonszótagú *l* elmaradása csak akkor számítható e sajátosságok közé, ha a köznyelvitől erősen eltérő alakokat eredményez. Ezért pl. *kenygyé*, *aszlá* nem számítanak tájszónak. A szövegfeljegyzések kérdéseiben továbbra is csak a kijelölők és ellenőrzők hozzáértése, nyelvérzéke és lelkiismeretessége döntetett. A nagy számban előtérbe nyomuló problémák támogatják a szakosztályi ülésnek azt a határozatát, hogy a kijelölés és ellenőrzés munkáját egységesítsük, vagyis a Tájszótár ilyen természetű munkáit kizárólag a debreceni Magyar Nyelvtudományi Intézet munkaközössége végezhesse csak a cédulázás egy részét bizzuk külső munkatársakra. Éppen ezért a vidéki kéziratok anyag kijelölését, amennyiben postán Debrecenbe nem küldhető, kiszállások útján szándékozunk megoldani. Ezek szerint a Tájszótár munkálatainak irányítása teljesen intézetünk kezébe került.

A Közgyűlés után, melynek idevonatkozó határozatait jelentés formájában a Nyelvtudományi Bizottság tagjainak továbbítottuk, újult erővel folytattuk munkánkat. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága ezt a tervet lényegtelen változtatással elfogadta.

A feldolgozott forrásokról, amelyeknek száma egyre nőtt, forráscédulákat készítettünk, amelyekre feljegyeztük a szerző vagy feljegyző nevét, a mű, ill. gyűjtés pontos címét, a gyűjtés helyét, a mű, ill. gyűjtés minőségét (pl. népnyelvi szövegfeljegyzés vagy szakdolgozat), a mű, ill. gyűjtés tulajdonosát, tehát, hogy melyik intézet birtokában van, a gyűjtés idejét, a kijelölő, cédulázó, ellenőrző teljes nevét, a cédulák számát, a munka befejezésének időpontját és végül a forrás kritikáját, amely a feljegyzés milyenségét, az anyag használatosságát bírálhatja és tartalmazhat minden idevonatkozó megjegyzést. A forráscédulák feltétlenül megkönnyítik majd a szerkesztés munkáját.

A munkának egy-egy nagyobb szakaszát átlag kéthavonként a munkadíjak kifizetése zárja le. Ekkor kapnak a cédulacsomók végleges felzetet, amely kb. a forráscédula adatait tartalmazza, ekkor készülnek új forráscédulák, és ekkor egészítjük ki a rövidítésjegyzéket. A cédulák első példánya végleges helyére kerül intézetünkben, a másodpéldányokat pedig Budapestre küldjük, ahol a Nyelvtudományi Intézet őrzi őket.

Január végére kb. befejeztük intézeti kézirat anyagunk feldolgozását, kivéve a szócédulákat. Eddig összesen 7931 cédula készült el, ebből tájszócédula 6063, utalócédula 1869.

Azóta munkánk új szakaszba lépett. Még az új esztendő küszöbén

megkaptuk a Magyar Nyelvtudományi Társaság tulajdonában lévő és a szegedi Magyar Nyelvtudományi Intézetben elhelyezett kb. 20,000 cédulát számláló tájszóanyagot feldolgozásra. E cédulatömeg részletes átvizsgálása és rendezése után megkezdtük a Tájszótár szempontjai szerint való átdolgozását. Kétségtelenül hatalmas kincsekre bukkantunk, de problémáink száma is megnövekedett. A Közgyűlés határozatai még mindig sok kérdést hagytak nyitva, ezen kívül sok helyen túlságosan kibővítették a tájszó fogalmát. Nem tekintve azt a határozatot, amely az *ilyen, olyan* különféle változatainak felvételét javasolja, hiszen ezt rövidezen (kissé önhatalmúlag) elejtettük, de ezt a módosítást a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága helyben hagyta, a hangtani sajtások még mindig nehézségeket okoznak. Így pl. a nyiltabbaválás és zártabbaválás *bizonyos* esetei alig választhatók el a már nem felveendő adatoktól. Ezért a szerkesztéskor néhány szó minden bizonnyal ki fog esni, mert pl. nagyon kevéssé valószínű, hogy a *kéván, késér* típusú adatok tájszavaknak minősülnek. Az *üdü, üng, szuv* stb. példák jóval nagyobb számban fordulnak elő forrásainkban, mint ezt a közgyűlésen számítottuk s ezeknek tájszó voltán lehet vitatkozni. E hangtani sajtások figyelembevételkor csak az lehet az eljárás, hogy azokat az adatokat cédulázzuk ki, amelyek e hangváltozások következtében a köznyelvitől erősen eltérő formát mutatnak.

A szegedi tájszócédulák legnagyobb része régi, 1906—7, 1914-es évekből való. Pontos fonetikai feljegyzésről alig lehet szó, ha pedig igen, akkor is régi típusú, leginkább egyéni felépítésű jelekről beszélhetünk. Az eljárás itt sem lehet más, mint eddig, vagyis a cédulákon teljes pontossággal követjük a gyűjtőt s csak a forráscédulákon jegyezzük meg a feljegyzésről szóló megfigyeléseinket.

A szegedi cédulák nagy részén csak a tájszó és jelentése szerepel, s ez esetleg nem eléggé érthető, vagy félreértésekre ad okot. Pl. az egyik cédulán ezt olvassuk *ág*: család, nemzetség. *Ez nem más ágbú való*. Ha csak a szót és értelmezését néznénk, esetleg tájszónak ítélnénk. A példamondat azonban világosan mutatja tévedésünket. Elképzelhető tehát, hogy azokon a cédulákon is sok hasonló eset lehet, amelyeken a példamondat hiányzik, és így nem igazíthat útbá bennünk. Súlyos hiba, amikor a gyűjtő az egyik tájszót egy másik tájszóval értelmezi és példamondatot sem ír. Igen sokszor kideríthetetlen a jelentés. Az értelmezés néha egészen mulatságos. Pl. „Bandukolás: a setétbe való járás-kelést nevezik bandukolásnak.” Szinnyei még felveszi Tájszótárába a *bandukol* igét, ma már azonban köznyelvinek is tekinthető. De még ha fel is vennénk a tájszavak közé, akkor sem kizárólag „setétbe” való járás-kelést jelentene, tehát nyilvánvalóan rossz az értelmezés. Nagy másik cédulán: „Bandukolás: alacsony természetű embernek előrenyújtott nyakkal való, inkább lassú, mint gyors járása.” Ehhez azt hiszem már kommentár sem kell. Mindezek pedig nem elszigetelt adatok, amikor esetleg figyelmet keltenének, hanem hasonló szubjektív belemagyarázások az illető gyűjtőnél sorozatosan fordulnak elő.

Ez csak egy-két kiragadott példa volt a számtalan közül. Úgyszólván minden gyűjtő más-más problémát hoz. Van egy több ezer cédulából álló tájszógyűjtemény, amelyről kiderült, hogy a gyűjtő a jelentést, a vidéktől teljesen függetlenül, kimásolta a Tájszótárból. Így csak azok az adatai biztosak, amelyek mellé odairta: MTSz. nincs. Mindezek a nehézségek a legnagyobb körültekintést és lelkiismeretességet követelik a Tájszótár minden egyes munkatársától, kijelölőktől, cédulázóktól, ellenőrzőktől egyaránt. De kétségtelen, hogy pl. a szegedi anyag megéri ezt a fáradságot, mert nagyon sok

érdekes tájszóval gazdagítja az Új Magyar Tájszótárt. Ezt a gyűjteményt különben Gombocz felhasználta a Magyar Tájszótárhoz készített Pótlékjában (MNY. IV, V, VI).

Eddig (március vége) összesen kb. 20,000 tájszócédulánk van.

Intézetünk munkaközösségének minden egyes tagja nem szűnő érdeklődéssel, szorgalommal és a tőle telhető legnagyobb gondossággal végzi ezt a munkát. Kétségtelen, hogy ennek az akadémiai tervmunkának az irányítása és végzése nagyban növeli az intézet tudományos munkájának lendületét, és sok új szempont felvetésével, a nyelvjárási ismeretek szélesítésével, a szókincs növelésével, számtalan probléma megvitatásával, de még a munka gyakorlati megoldásának kérdéseivel is munkaközösségünk tagjainak egyéni nyelvtudományi szakképzettségét is emeli. Segít bennünket oktatási vonalon is, hiszen ezt a szempontot, egyetemi intézet lévén, sohasem szabad elfelejtenünk. Intézeti tagjaink és legjobb hallgatóink, akik bekapcsolódtak a tájszócédulázásba, szinte észrevétlenül ismerkednek meg a nyelvészeti munka módszerével, hozzászoknak a filológiai pontossághoz, a lelkiismeretes, felelős munkához, gyakorolják a fonetikus fejlegyzést és nagyon sokszor maguk is kedvet kapnak a népnyelvi gyűjtéshez. Két intézeti tagunk nyári népnyelvi gyűjtését pl. már fel tudtuk használni a Tájszótár-munkálatokban.

Célom az volt, hogy időrendben beszámoljak az Új Magyar Tájszótár eddigi munkálatairól, jelenlegi állásáról és bepillantást adjak mindazokba a problémákba, amelyek a munkaközösségét foglalkoztatták és részben foglalkoztatják. Mindannyian nagyon örülnénk, ha a nyelvészek köréből akár a nyelvtudományi folyóiratokban, akár levélben *hozzászólásokat kapnánk*, amelyek esetleg segítenének munkánkban, vagy közelebb vinnének problémáink megoldásához.

B. Lőrinczy Éva.

Magyar Nyelvjárási Bibliográfia

Magyar Nyelvjárási Bibliográfia 1817—1949. Szerkesztette: Benkő Loránd és Lőrincze Lajos. Budapest, 1951. Akadémiai Könyvkiadó Vállalat, 8o 259. l.

Régen érzett hiányt pótol ez az akadémiai kiadvány. Nyelvészeti irodalmunkban mindig sok fáradságot, utánjárást jelentett, több tévedésnek is oka volt az, hogy a különböző kiadványokban és folyóiratokban szétszórt anyag mutatók híján szinte hozzáférhetetlen volt a kutatás számára. A nagyobb nyelvjárási tanulmányokról, különösen hogyha sorozatokban jelentek meg, könnyen szerzett tudomást a kutató, de ezek a földrajzilag erősen szétszórt monográfiák természetesen csak hiányos képet nyújthattak az egyes nyelvi jelenségek elterjedéséről. Már több, mint másfél évszázad óta jelennek meg különböző nyelvészeti, néprajzi, sőt vegyes tartalmú folyóiratokban, kiadványokban és önálló tanulmányokban kisebb-nagyobb nyelvjárási közlések. „Ezt a szétszórt, egészen különböző értékű anyagot kisebb-nagyobb mértékben több kutató is használta. De minden egyes esetben folyóiratok lapjainak ezrét és tizezrét kellett átböngésznie, s a hosszú ideig tartó kereséskutatás eredménye sok esetben egy-két, esetleg nem is jelentős adat lett. Ugyanezt a munkát el kellett végeznie akkor is, ha más település vagy nyelvjárásterület anyagára volt szüksége, de elvégezte ezt a munkát újból és újból minden egyes kutató a maga problémája, kutatási területe szempontjából” — írják a szerzők a bevezetésben (3).

A fenti sorok annyival is inkább igazak, mert nyelvészeti folyóirataink közül a Nyelvtudományi Közlemények eddig megjelent 52 kötetének ma sincs mutatója, a Magyar Nyelv első 25 kötetéről van ugyan jó mutató, de ma már a 47. kötetnél tartunk, a Magyar Nyelvőr már a 75. évfolyamnál tart, de a nyelvjárási feljegyzésekről csak az első 25 kötet mutatója ad tájékoztatót, a másik két mutató sajnálatos módon ezeket nem vette figyelembe. Így ebben a folyóiratban is 50 kötet állt eddig ilyen szempontból feldolgozatlanul. Ha ilyen a helyzet hosszúságú központi folyóiratainknál, elképzelhető, hogy a csak néhány évfolyamot megért vidéki folyóiratainkban még ennyi útbaigazítást sem talál a kutató.

A Nyelvjárási Bibliográfia anyaggyűjtése 1942-ben indult meg, a szerkesztés munkája pedig 1950-ben. A munka nagyságára jellemző, hogy összesen mintegy 20 különböző folyóiratnak kb. 500 kötetét, és 150-nél több sorozatban vagy önállóan megjelent munkát dolgozott fel.

Az így összegyűlt könyvészeti adatokban könnyűszerrel eligazodik az ember, mert a könyv beosztása mintaszerű. Az adatokat megyénként közli. Először adja a megyére vonatkozó, de közelebről meg nem határozott közléseket, majd a tájakra vonatkozókat, végül a legerjedelmesebb része a községenként felsorolt anyag. Az egyes községnevek változásai miatt adódó nehézségeket úgy hidalja át, hogy ilyen alkalmakkor utal a másik névre is. A részletes bibliográfia után névmutatót közöl a felvett községekről és tájakról.

Helyes elgondolást követtek a szerkesztők abban, hogy nem ömlesztve közlik az adatokat, hanem a közléseket tartalmuk szerint külön megjelölték, mint Sz = szótári anyag, P = prózai szövegek, V = verses szövegek, Ny =

nyelvtani feldolgozások, I = ismertetés, N = személy és állatnév anyag, F = földrajzi név. Így a mű használója szakosítva találja az anyagot, és a feldolgozásra kerülő mű természete alapján válogathat benne. Ez az eljárás sok felesleges munkától kíméli meg a kutatót. Jó szempont az is, hogy az adatközléseket terjedelem szempontjából is osztályozták, és megkülönböztetnek terjedelmes (×), közepes (+) és kis (—) közléseket.

Természetes, hogy egy ilyen sokezer adatot feldolgozó munkában akadnak tévedések is. Az alábbiakban néhány apróbb hibára mutatok rá. Így pl. Nyittrakért és Nyitranagykért két külön falunak veszi (125), noha Nyittrakér község Nyitranagykér és Nyittrakiskér egyesítéséből alakult. Vas megyében a Felső Őrvidékre vonatkozó néhány közlés tévedésből az Őrség címszó alá is bekerült, noha Őrségen Őriszentpéter vidékét értjük (181). A hétfalusi csángók bibliográfiájából (52) kimaradt Wichmann szótára, amely ugyan elsősorban a moldvai csángók szóanyagát gyűjti össze, de igen nagy számban közöl hétfalusi anyagot is, mint ahogy ez már a címében is kifejezésre jut: „Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes.“ Csak sajtóhiba, hogy a rövidítések jegyzékében a Tudományos Gyűjtemény megindulását 1917-re teszi 1817 helyett.

Külsejét tekintve a könyv szép kiállítású. Az Akadémia kiadványaira jellemző izléses piros vászonkötésben jelent meg, szedése szép, levegős. A könyv utalásai pontosak, a szerkesztés munkája gondos volt, így adatai megbízhatók.

Az a meggyőződésem, hogy ez a kiadvány nemcsak a magyar nyelvjárások kutatóinak válik nélkülözhetetlen segédkönyvvé, hanem gyakran forgatják majd a néprajz, a földrajzi nevek kutatói is. A jövevényszavakra vonatkozó kérdésekben is gyakran felmerül a területi szempont. Ezért nagy hasznára lesz nyelvtörténészeinknek is nemcsak itthon, hanem a Magyarországgal szomszédos országokban is, ahol magyarnyelvű lakosság él. Minden könyv szükségességét az mutatja meg, hogy hányan és hányszor használják. Ez a könyv pedig sok tudósunk íróasztalán áll majd, tehát a szerkesztők és az Akadémia nagy szolgálatot tett a tudománynak a könyv megjelenésével.

Kálmán Béla

Nyelvjárási adatok.¹

Szlavónia (Kórogy)²

Á mi öregeinkék így mondik : Áki gádzág az nem ádi a szegénnek. Jobban tud kórogyul mint mink.

(Fábián Jánosné volt az első kórogyi, akivel beszéltem. Az udvaron mosott, pár percig álltunk meg, és nagyon nehezen tudtam írni, amit beszélt.)

Bózsó ángyi 88 éves.

Mind a két újám meggyült, oj igöm méktörté a föld. Lēhosztám a pallaós-rúl a hajmaót, mint tisztikaóra megrothált. Mē fēnaóoltám. (Azért látott meg bennünket, mert felállt.) Máó egyöm, igön feledéköny vágyok.

Csimá = „a hajma gyükere“.

Tóbi Pál 78 éves.

Máó a helvennyócadikát jáórom ! (Kérjük, hogy mondjon régi verseket, de nem akar sehogy se. Azt mondja, hogy beteg.) Mindönő fáój a viláógon. Mindönnáp rosszabb, gyēngébb (az egészsége), mēr a gáboná há megérik, án-nák lē kēl roskanni. Nēm kēl sēmmi. Mikor az embörnek bajá van, nēm kēl sēmmi. Hutyhá nēm iszok, ássē jó, há iszok ássē jó. Nēm merék, bizon nēm. Ittám pērszē míg vót (t. i. otthon boruk a saját termésükből). Máó nēm ível-ködik bennēm a vér, hānēm aól. Eszt a kálápot há kivészēm a fejemből, miny-gyáó job. Máó mēkváóktá az orvos Eszékön (a fején az eret). Mikor mēgváóktáók ēty kaóp vér sē jött onnéta (= egy csöpp vér se). Káro fáój, láóbám fáój szédülök. Csákhutyháót amā nēm fekszők mik csak nēm muszáój. A jársingó fáój. A láóbám újáót érzēm hogy ot szúri. Máórika : (Tóbi Mária 38 éves. A Tóbi apó lánya, az ura Kovács Illéske) Ű is ot vān, áhol a párt szakád. (A végét járja.) A sok ital az embörnek az esztét élvészí. Tóbi apó ; Nēm ittám sokát. Segítöttem neki, de nēm ittám sokát, pedig sokáóig ot vótám, noháót legyön háórom deci (= mondjuk három deci). Mária : Á fülē ēk kicsikét hibáózik. Iszi a bort. Ijjéske : Iszik, amēnnyi rendős. Ēn két nāp még a szágaóra is hárák-szok (a bornak, részegség után). Máóma egész meleg vān. Ej de máó mást kēl kendört váógni. Mást máó kēnē váógni a hétön. Mást épön igő sog dolog vān. Vān akít másiná váóg, a többit még a cseléd váógjá (a család tagjainak közös neve). Istenöm, háót időhúzáós (időtöltés most a búzát szállítani. Mennyit adnak érte — kérdezzük) : Áhoján a búzá, mēgnézik. Há a kēggelméé hát

¹ A nyelvjárási adatokban az egyezményes jelölést nem lehetett teljesen megvalósítani, megpedig nem azért, mert az itt közölt szövegek egy része régebbi gyűjtés, ezek átírása ugyanis a legtöbb esetben nem ütközött volna nehézségbe, hanem merőben nyomdatechnikai okokból. A megfelelő betűvésetek ugyanis nem állottak rendelkezésre, elkészítésük akadályokba ütközött, kénytelenek voltunk tehát sokszor (mint már a tanulmányokban is) elvszerűtlen kompromisszumokkal megelégedni. Ezt azonban minden szöveg élén jegyzetben megemlítjük.

² Az *dó* betűkapcsolat minden esetben eső lejtésű ketős hangzónak olvasandó.

méter, akkor neki is tudok féltetni. Háony hónapossák? (a malacok) Márka : Kettőn lesztek énnéköm. Apiká, kísérje ki egyöm ötlet. Raó fájtott az unokdója. Az öregök tunnak azér (Régi nótákat). Máj kimé, há kél neki (Tóbi apó a szőlőbe, ha kell neki a bor, amit ígértek neki). Fáóbiájóm pápa ég, mint a meszetés gödör (jó kedve van, fiatalos). De még az el is dánoli, mer ám még fené embör. Az is galánt legény vót. Asztát minek mondik? (Minek nevezik?) Anyikaómtól mindég úh hallottám, hoty kimén egyöm éccáká és megmondi a csillágookról, háony órá. Üstököst is monnák, háót ám mék hoján? Apóká, minek mondik a csillágokat? — Tóbi apó : Pétör szekere, Hetevénynek is mondik, az oján csomó csillág. Ván csibés tik, mék hájnali csillág, mikor vérád. A Kászás még oján az égem, mint a kászá. Ahulyo viszi a Pétör szekere a szálmáót Eszékre, háót ehüláttá. (A tejüt.) Az üstökös mék csáóvolgati a járkaót. — 1937. július 26.

(Pali bácsihoz indulunk. „Maórikával“ találkozunk, mondja, hogy Débor ángyihoz menjünk el): MÉR NEM MĒNNEK EGYÖM DÉBOR AÓNGYIHO? JÁJ ÁM MÉK HOJÁN ÁSSZONY! IGÖN CSÚNYÁÓKÁT MONDOTT, ÉN IGÖN MÉKPÖRÖLTEM. ÁSZ MONDI TĒNNAP SZÜLIKÉM, EGYÖM VÉD LE ESZT A TÁRISZNYAÓT (MI AZ? — „ÁCSKÓ VÓNÁ“ — mondja Márka), MÉK EGYÖM HÚSÉR. MIKOR GYÜN, ÁSZT MONDI DÉBOR AÓNGYI: HONNÁN HOZI ESZT A DÖGLÖT HÚST? HAÓT Ű DÖGLÖT HÚST ÉSZIK?

Pali bácsi (Laboda Pál 55 éves). Ággyon Isten jó nápot. Az öreg káódat áttám el (a nagy kádat). Most sok a hěrjó, úgy is mondik hěrjóká. (Hol van Zsuzsa néni?) Délebédet készit. Ném baj. Ezéket ity kéne lēvĕnni! (Lefényképezni a macskákat.) Háót mongy valamit, gyere bé. (Zsuzsa nénit hívja, a feleségét, hogy beszéljen valamit. Zsuzsa néni eleinte zavarban van, nem nagyon akar beszélni, Pisti kéri, hogy mesélje el a szövőszék részeit.)

Zsuzsa néni (55 éves): Háót hásálló, szövőfá, csontos fá, bordahéj, nyomdokó, akít nyomdoknak, nyist, vetélő, akire fordít a vaószon. Feszűtő fá, ávval szorítik még. — Háót culaós kárót láótták-ē maó? Áma ván a kerbe. (Culás karó = ami a ruhaszárító kötelet támasztja; cula = szennyes ruha.) A lēnt meggyomlaójjuk, fel kél nyúnija, összekölözni, házáhoznija, kitĕnni a jó időcsere, a fejét lēbernijá sujokkal, megmárkolnijá, asztaóm mēktilójjuk, asztaóm mēggerēbenēzzök, mēkfonnyok a jó rēggelét nekijá, asztaóon ropogássok (főzik), akkor kél csővölnijá, szünijá, vetőfaóra vetnijá. — Egyöm vānnak válámi szókevényök. Égyē még ő az ápkáójáóvāl aszt a dinnyikáót. Maó aszt is fenirtá, a hetvennyét! Fikom az anygyaláót! (— július 27 —).

(Szekéren megyünk ki a mezőre, a csépléshez. Gyöke Áronék csépelnek, a szekéren Gyöke Mariskával és több falusi legénnyel együtt megyünk. A szekéren szinte lehetetlen írnom.) Gyöke István 28 éves (Pistika): Ász hiszik, hogy mászlágok vágyunk. (Maszlag = tréfásan részeg.) Laboda Illés 24 éves: Ém maó mēntem a temetön aót féléjfelbe. — Gyöke Mariska 17 éves: Áólmádbá. — Pistika: Á száómból káptát ki. (Ugyanazt mondta, amit ő akart mondani.) Illés: It nēm ütték meg vóná mágikát. (A lovak a gépzúgástól megbokrosodtak, és majdnem a szalmába borítottak bennünket.) Mindent fēnir mágá, ámit háll? — De igen raóártik mágikát! (A kínálásra nem akartunk enni.) Májd é viszem a réct (részta a búzából, ami a gépésznek jár). — Mariska: Háót még vān idő benne (= rá). Jőjjenek csá (= csak) ide! — Pistika: Mit láótták Eszékon? — Illés: Láótták egy náty számarát, aszt a száódrá verték a seggit. — Pistika: Mēgmonthassaók Débrēcēmbe, hoty miyj fickók vānnak itt. Á háláól hidegje ráóngatnáó üt. — Mariska: Jobb is lett vóná odáháza. — Illés: Minek (= Miért?) — Mariska: Ázér. Ná mēhessünk. Úgy elpiszkáltam a kötényemet. Ná ápká, mēnnyünk házá (megyünk). Á kosarát máj fēntészik a kocsirá. Á gyerkök tunnak biciklizni. Ászt tri ügyē? Máj baór há

olvassá, eszébe jutok (= majd legalább, ha olvassa...). (Hazafelé gyalog megyünk, találkozunk „Druzso“ ángyivól. Özv. Izsákné, Druzso Julis néni 72 éves. Kórógyi születésű, egész életét Kórógyon töltötte el. Ő még úgy beszél, ahogy a régi kórógyiak, kár, hogy most útközben nehezen tudom írni a beszédét.) — *Druzso: Hun vótatok Maórika? — Márika: Amá másinaósztunk ('gépeltünk'). Mémentük még a réggel, mikor hárángoszták. D.: Jó szélce fújik. M. Amá Druzso nenike, véggye el kijed a zuzá meg a bonca.—Druzso: Mekkösönöm Maóriká. Neköm minden jósaógnak (= jószágnak) első a láóbá (= ő azt szereti legjobban). Ném beteg nagymamá? — M.: Ném. Mit vizkéd? D.: Bápcaóit. Szumpor babot. Szumpor az, akivel a hordót tisztítik. (Azt veszem észre, hogy D. ángyi nem minden sz-t mond s-nek, s nem minden s-t sz-nek. Nem tudom van-e erre nézve valami szabály.) (Kérdezem, hogy miért a fején viszi a kosarat?): Jobbán szeretöm tgy. Én a fejemén igön nályszerücsén tudok vinni. Eménték, lelköm, gyalog. Vörszöket isz tudok. Mi lelle? (= Mit mondott.) Mászt jobbán eménnek a láónyok isz. (T. i. más vidékekre.) Maj bémaószunk vahahutyán. — M.: Egész térrekelet vót másr akkor (= ősz). Mit mutásszak még? Amá istenkenyércséje (= papsajt, kereklevélű mályva), amá mek tuskés gécsá (= szerbtövis). Összetopottá úgy-é? A jó málom mindent megörlet. (= A jó gyomor mindent megemészt.) Este le szokok mēnni. Néhá hétel-is adott (7 liter tejet). Minden nap süttünk. Jót élt ott (= jól érezte magát). Mit élt? Ném szabád nekéd enni. Mekkfülol tüle. Ű csinyáóli az ételt. Ék kicsit maór ákkor pirkül (virrad). — július 28. —*

(Zsuzsa nénit látogatom meg. Azt mondja, hogy ha írom, amit beszél- akkor nem szól egy szót se. El is veszi tőlem a füzetet, csak nagy könnyör, gésre adja vissza, de azután beletörődik sorsába. Mos az udvaron a kút mellett.) *Ván ét mindenfélē ördög-bördög. Ervi (az unokája) máó tud ráócúl (horvátul). Étt is úb beszél. Ász mondi: Ki ákari megmutásztáni, mit kēl mek-tánilni? Űk kellēt megmutásztáni nekijá. Hiszi a bágó! Megölik ezeket a kicsi gyerköket, oján sovaónyák, mint a mácská. Hájde mēnnyüng bé. Emént az a rossz Örzse, a fenē egyē még! Mit vettel? Amá fēnirták máó. Dészkaóval odácsiptellem, jaj de faójt az ű réggelēt nekijá. Jó nagy növetelű laón. Háót meksē nēm ojam, mint az. Még étten nēm is az a lektöb vám mást (légy). Ném kērdik, szabád-é úgy-é? (a legyek), hānēm csípnek. Egyöm bébujdosnák ezek a csúfok (a legyek). Mémentek a váosaórrá (Pali bácsiék). Ném oján rék kaptám nekijá (fogtam hozzá). Ném vót kebelēs? (= kebelbe öltözött vasárnap a templomban). Ács csudaója! Maj elbontogatik, elszággátik (a kebelt). Jáj, sok ceremónia kellött ához, sok páóntliká. Nēm sogba kerültek ázelött ezök a viseletök. Nem kellött ászf ráóncolni. Maj megmutásztom, há kimosok. Máór nincs hozzáó keszkenyö, emént széjjel, mint a mázzágy. Vóták rózsáóssák, fejérek. Duvánt áórául ez. (Egy szerb árus az utcán.) Mi a bágó em még ebbe (A vízben valami gaz)? Háót vóták egyöm Puraós nánónál? (Puraós: nánó = Druzso ángyi, „mer puraóit vóták“; pura = pulyka). Maj máóma is fúv ez a szél, maj hon tilójják? Báór kijaórkolod magád úgy-é? (= legalább kijárkálod magad). Áz az ápó száórcsárápjá. Áz áóm, esz száórcsárápcsa (= férfi fehérnemű). Ez mosótekenyö. (Betonból készült teknö van minden kút mellett, abban mosnak és abból itatják az állatokat.) Maj mást kierisztöm eszt a vizet, estig mek-száórád, mikor jünnek a tehenek, merjüng (merünk, meritünk, tehát jelentö mód helyett) belē vizet. Ván étt egyy ásszon, ánnák a láónya, odá ván férhö. Én is vótám dé (= k. b.) kéccör Pécsön. Vótám a színhaózbá. Egy láóny egyy öreggē taóncoll, ákkor utóbb ósszevijták (= ósszevetekedtek). Mást máó mēnnyüng bé. Háó mondom, nēm vót csak ez az egynehaóny dárápká (mosnivaló). Á légy, háót nēm belēbúvik az orrombá. Minek mondik, hogy légy, ázér is ván*

am, mer mondik, hogy légy. Többet nem ért ráocúl? El lehetné adni baór. Oda kifele nincs (dolga) mászt nem jözög délt (= ebédet). Mék tizenégyóra? Asz tuffám töb. Magám vágyok édedül. Ki minek nem urá, az annak hóhérjá. Ej, de nem ráozútottám a rúót aólltyaóra (a macskára). (Bemegyünk, Zsuzsa néni elöveszi a keblét és megmutatja.) Maór ev ván a kettöd csak. (Már csak ez a kettöcske van.) Összegyürödözöt. Ét ván várrál (= varrva). Ez a rustyá a keszkenyének (rojtja) em még a fála (fala = alapja, az anyag maga). Még az én időmbe vóták. Ettörlödöt, emént divádból. Pedik hoján szép sejöm! Háót az a sok páóntlikaók. Amá a lakáritó (= köteny). Ej is kézimunká. Hoján jukácsos. Ez is úty ki vót várrál. Asztát csinyáóltám vóná: úlni ek kicsit. (Féltem, hogy nem tudja miattam a munkáját végezni, erre felelte a fentieket.) Szünek ettül még nagyob kockáosokát is, apróbbakat is, mék simáóba is. Kél száómtánija (számítani a csikokat, személytelenül). De nem hoznák dinnyaóót aóru-nija. Ki üvötöz? Baóttyaónak viszi a délebedöt. Amá rájta a kötöd gambóca. (A kebel alja csomóra van kötve, ez a csomó a kötött gambóca.) Fözönk is ijét, há mäv ván köttel a tészta. Még jó a gegő. Aszt úty csinyáólik, hogy el ván nyugtál a tészta melérre, akkor rézáónkaóvól éváógjok szép kockáógbá, égy veszszövel bordaóom mécsinyaóójok. — Észí a bágó ász mint telé firkaólnija. Ákkor mék sok haózbá kel mennija, ki mid beszél, ki mit tud. (Megcsodálták a vastag jegyzetfüzetet s ezt a megjegyzést tették rá): Estére gyünnek talá, váty hutyan máó méddig tárt a váósaór. Viszöm a váónkost a jó időcsére. — július 29 —

(Délelött Eszéken voltunk, délután Druzsó Julis nénit, özv. Izsáknét látogatjuk meg. Paprikát szed a kertben.)

Mind úty szeggöm még zugorólul széttem. Szobáton isz viltem az átyaómfijaónak (atyámfia = az édesanyja testvére). Szé ménni nem bír, szé úlni nem bír, még én naólam isz kisszeb, de igón templombá jáóró ásszó vót. Döbröcömből kordésok vóták ét, mikor a náty kánaóliszt aósztaók. Ásszonyikakkál vóták. Maór úgy beleiszmeröszköttek a Jáónyogbá isz. Mikor é vótam laóny ákkor a legények nem dánóták, haném a laónyok. Jáórtok a dörénkaóót, jáóctok a cingét; cingét cinyáóltáttonk a ködmönösszel. Caórdáósz isz vót mék hámar nóta. Sok gyértá kellét (!). A fonóháózbá jáórtunk. Máó decembörbe ékesztök. Ávvót egy laóny! Ász mondi: de aláó tudol szemolni (simulni) a legény hóná aláó. Mászt máó vánnak calaógygyái (gyerekei). Haóború áltá még a jálu népé isz rosszáb. Ázillta divátoznák, az urákát hájtik. Káraóconyesztéjé vontám fén a szoknyóót először, mikor fijatál ásszó vótam. (Azelött kebelbe járt.) Azelött kebelet hortunk. Mondok máj mit szól (az ura a szoknyához). Nem velté észre. Á kamáraóba háólaóóltunk. Léfekütt a pádikaóra. Úres vót a fejé, nem vót telé, ákkor éhálgátot (nem volt részeg, tehát nem veszekedett). Szév viszelöt vót (a kebel). Ünnepre gyódzsból. It fént a tilángli, aláttá szüvöd bélés. Fehér vót, mint a hó, előttünk szejöm takáritó, koszoró a sejungbe, páóntlika a dörékunkon. Nyócaógygöngy a nyákungbá. Fejér hábgöngy vót, vékony, töredéköny. Én neköm isz vót két fájta. Áttám neki, mikor Maórika kici vót, mekcinyáóoltaók neki imögnek. Sókaó beteg vót, a baóba ásszony igázgáltá (gyógyította) ütlet toháób, mint éty hónáp. Háózásiccástok még egyöm ütlet, mer májád ászl vészöd észre, hogy rosszálkodik. Vót nekik égy Jáónosik, Maórika utáón. Éggyik a máószikát verté el a csécstül. Az ányyik isz jó hosszú időt élt, még az ápjik isz. Maór ménni kellét vóná az iszkolaóba. Montám neki, mine nem veltet fel az ányyikaóod nevét (miért nem nevezte a gyerekeket az édesanyja nevéről.) Maór há az erő elháógy, ákkor az észméleted isz mégygyengül (általános alany). Nem nagyom bé ván az észölöm, égyyik helyén ráónyülik a tisztölendő úr száóntójáóra. Vá förtö, otéló, de nem laóccik rájta, hogy még vám börmelőzve. Gondol-konnaóm, hogy eláinnaóm úty törül. Égy cigáóny ásszó jáóór éde még égyy embör,

maór régiltá. Gyúló kél, gyértá kél. Elegyösszen. Ahont ván évő, ott elfogy. Gázát tüzelök. Azillta nēm szútók magám. Nēm főzök szohászé, mondok magamba, akkor legálaób kényerem légyön józú. Még nēm mént el a vonó (harangozó) hárangozni. Mikor é fíjítál vótám, örökké ászt montám : én kocsmáórosnénák léttem vóna jó, szohászé ért az aólom (nem álmosodtam el). Igön kici aólmu vágyok, még igön ebör. Éccaká ráó könyököltem egyöm az áblak páórkaójáóra. Haót ámá a gyerkök összepöröltek (a gyerkök mindig = fiúk). Tik micinyaóltok? Mént az eszötök? — Elosztozott az ányyaótúl. Áddig tejjesítötté mig nēm írták a fejérre feketét. Én cak a jó Átyáóba bízok, ára taómaszkodok.

Losa Debor áginy (82 éves).

Mi jálu az á ti jálutok? Döbröcön? Hogy nē hallottám vóna én Döbröcönt. Á mi tántítónk mént ára. Kaópisztaós Istváónnák montaók a mi tántítónkát. Neki szokot máó (megszokta). Nincs ákivel beszéljek. Hun főzök lelköm, hun nēm főzök. Magaóba jókedvelen az ilyen öregásszony mint én. Ván-e nektök márhaótok? Fejítök-é? Tuggyaók lelköm, hogy íje rokonim nincsennek. Talá ismér? (talán ismer). Mikor mentök házá? Szeptembör tizehetedikén? Mēkhótt úgy-é a tisztölendő ásszony? Vótám é Szabátkaón is. Gyöke Mariska: Éjjeli ör vót úgy-é a kijed urá, az óraókat üvötöszté. D. Eszt üvötöszté : Dícsértessék egék urá Éggyet ütöt máór az órá. Cak a száójikkal üvötöszté, hoty háóny órá, odáfél üvötöszté a torombá. Ázoknák nēm vót szabad alunni. — Jüm bé egy laónyka pápuccossán, hájadófún. Ász mondik mindörökké ott ül a pádikaón. Haót ván fódik. — július 30.

Gajnok szüle (72 éves).

Tikom, csibé ván, de lúdám mēk pálaóm nincs. Áhutyon az egér elbújik á gugóba, úgy bújnék el én is á főd aláó, de nēm léhet. Ákkor ne vót bisálmaóm. Vót az a koráóni szülváóm, dé két fáón. Nincs neköm dolgom máó ijenkor. Náp-pál se igön. Ennek vánnák láóny. Ász montaók úván hálaólaón. Nēm úv vót. — (Kérem, mondja el a házassági szokásókat.) Mēggyúrólnek (jegyet váltanak), ásztaóm mēnnek írálközni. A vőlegény ádi á jetypénzt, azó vészik á jegyszért. Bence Pistáné : Vót fáótyolok? Gajnok szüle: Nēm vót, koszoró vót, két ódált páóntliká. Mást ván fáótyol. Minek nēm bútotál ráót té is íje nátykánkót. Gy. Márka : Elmēntek á beszédin. — Druzsó aóngyi : Magíkba gyüttek? Mást is előtté vót á láóbas. Mást gyütte fél á kerből. Kasaóltám isz, még gyomlaóltám. Mást máó még vágyok elégéde (jól lakott). Dehugy. Áttám én ábbá éty szápuvól (12 kg babot vetett). Ván kimi magóm (= néhány féle). Hármádevön nēm vót rájta cak étyke (a barackfán). Júvel-é bé? Nēm mēk. Á páprikaót ákártám kiváólogatnijá. Nēm csinyaóli az, mer ű ász tunnaó (azt hiszi), há ű száónti nēm teröm á főd. Ász mondi neköm : Ked Druzsó nenike, mind lészült (lesült) á szólóm, mint az ördögé. (Hát az ördögé, hogy sült le?) Mit én tudom! Cak úgy mondik. Hogy élődik (éldegél). Nem ű velté még á háózal, hánem úgy áórendollá. Huszezör dinaór áójá vót (adóssága). máó á nágy itál mijátt. Jött az író még á fiskaór (író = írnok). Gyerkök-e vágy láóny? Roko lész még átyáji. Éggyiket úgy mondik : Losá Pali. Jöttek hozzáónk viciklin. — Július 31.

(Délután a sógorom behívta az idősebb férfiakat az irodába és kérte őket, hogy szívesen beszéljenek mindenről előttem és megmagyarázta, hogy miért vagyok itt. A másik szobából hallgattam a beszélgetést.)

Haót sok furcsaót monnak náólunk. Az egyöm? Ász talá ász, hogy „izé“. Nēm, hánem „még“. — Nēm jelent az, egyöm, sēmmít, cak mongyok, mer neki szokunk.

(Délután Pali bácsival együtt megyünk olyan emberekhez, akikről az a hír járja, hogy tudnak régi nótákat, verseket. Az eső esik, de azért az utcán a fák alatt ülnek az emberek a „pádikan“. Az egyik ember kérdezi

Pali bácsitól) : *Mère mēnték, Pálíká? Mēnnyünk jörōnni* (— feleli Pali bácsi).
Pali b. : A tizeháórom vértánút halloltaók-ē. Dálláós vá rúlá. (Kérdem, meddig lehet velünk?) *Maj kēl fejni. Nēm szeretōm cinyáólni. Az embōrnek a kezē megzibbád, mikor húszkoli a csēcsit. Nēm hágyom jóváo, ēty kakás oszt annyi tyúk* (kiültek az asszonyok és csak egy férfi volt köztük. (Izsák Sándorhoz megyünk először.) *Pali bácsi : Mondol-ē valamí régi dálláósztv vágy vōrszōtv?* Izsák Sándor (68 éves). *De há-mást nēm jut eszōmbe. Ná eszt az ēggyet :*

*Lukás a szūrōm, kutyá áttá,
 Elül is háótúl is luk vān rájtá.
 Lukás háótúl, lukás elül,
 Fujdogáójjá a szél kívül-belül.*

Háót ēppōn a nōtáót kōráószik? (keresik). Eszt még étel elōt montuk. (Mikor több ember egybegyűlt valamilyen alkalommal) :

*Mikor Izsáók háózásodott
 Áóbráháóm még imáótkozott
 Imáótkozunk mink is mint átyáónk.
 Mēgáóld minkel a mi Átyáónk.
 Elősegíti a mi igyekezetinket
 Áólggyá még az Ūr Jēzus az ēgybe gyűlésūnket.*

Aómen.

Mást nēm jut több eszōmbe. Eccsák ojam, mint a víz (vigasztalt Izsák I., mikor panaszkodtunk, hogy esik az eső).

(Innen Gyōke Jánoshoz megyünk. Komoly, kevészavú ember. Pali bácsi megkéri, hogy mondja el a „dallaóst az aradi tizenháórom“-ról. Letül és mindjárt kezdi. Gyōke János 72 éves.)

*Az arádi tizeháórom.
 Szomorúján fēlsütōtt a nápsugáóra
 Az arádi váórtōmlōcnek ájtájáóra
 Száónnya eszt a tizeháórom mágyár vitészt
 Ki a tōmlōc fenekérōl a háláórrá kész.
 Mēgnyilott az arádi váórtōmlōc ájtónak zaórrja,
 Jertōk elō hū mágyárok a háláórrá.
 Nincs a földō száómotokra tōb kēgyelōm.
 Belōletēk ēggy-ēgy csillág lēsz az égōn.
 Arádi váórt, arádi váórt, háláól vōlgyē.
 Hírōs neves mágyároknak temetōjē
 Virujjo fēl sírhálmukō vér viráógá
 Elfelejtētōt nē légyōn a háláóltuk.
 Itt az itélet, akásztōfá
 Minthá mink útonáóló ráblōk lēttünk vóná,
 Minthá mink nēm vónáónk méltōk ēgy lōvésre
 Ámí katonáót váty férfit még-illetnē.
 Mēgáólott az akásztōfá közelibe,
 Megōleli, megcsókojjá keservēbe
 Istē hozzáótd szabácsáógom kērēsztfáójjá,
 Rájtát hálōk még házáómér nēm csátáóbbá.*

Em még így van :

Ezernyóccázó helvennyócadik évbe
Akkor vótunk Törökországba Nagy veszéjbe.
Ot húlott el sok szép magyar a földön,
Még a nap is gyáószba borúlt fölöttök.

Még egy másók :

Draóva hígygáón mēnt a gőzös Pécs felé
Sok szegény Magyar huszáór haláólaóót ot lelé.
Kit még nem ólt Bosznijáóba a gojó
Eltemetté a sebēs Draóva fojó.
Draóva hígygáón, Eszék váórosa mellett
Fērēnc József éty sírkóvet emellet
Fél lēs ará arám betúkkal írva
It vá huszóhét huszáórnák a sírjá.
Édősánya könnyed ot ki sírhátod
Bárna kisláóny galámbod síráthátod.
Nēm láóttyaóótok többé ákit síráttok,
Csák porugból nyúlnák néfelejdzsbokrok.

Pali bácsi : Szúlikém beszélélte (= beszélgette, gyakran mondogatta), ű nyócvánháát éves koráóba hált még — hállóftá ű éccáká, minhá válámijé hor-dót hengörgettek vóna a palláóson. Szúlikém oja vót, hogy ej mit, nēm félek én. A szápu hengērédótt. De azér osz mēntek báófosokhoz, aszt montáók tégyének hámut. Ábbá rēggerre írás vót, csakhoty sēnki aszt nēm tuttá félolvásni. Égy lélók vót az. A jó Isten elbocsaóóttá aszt a lelkēt, és el vót eresztél. Áhogy vót hídeg asztálon (ravatalon) úgy láóttá szúlikém éccáká, mikor kiment. — Ni, Somogyi apó, áhutyt fél vót kóttél (t. i. az álla), ákkor még máó nēm embór vót, hánēm kutya, mēgnyáltá a húgyáóót, félcsöngörödótt a láóba. Elmēnt oszt fölül Pécsnek, fívekēt széttek, ázzal gőzótték. — Háóó mikor Pálíka beteg vót, toháóó, mint éty féllesztendó, ász mongyá Gájnok Zsuzsá : Millá beteg ? Millá az öreg-ánnya mēkhált ? — Ázillá. Ász mongyá : Á cérnáóval mēk kél mérni a hosz-száóót, a cérnáóót össze-hengērgetni, oszt létemetni a sírba. Napfēnkótté elót mēnny, imaótkozd a mijaótyáóonkót és visszafelé olvássz. Mikor jüvöl háza kincsöm, ákkor szē nē néz vissza és sēnkihez nē szójj. Én aszt mēgcingyaóóltám, a gyereék mēk-fordílt. Ez ojan igaz, minthogy mást léülök.

Druzsó nánó aug. 1. |

Ággyon Isztem máóknák isz. Sávájó páórikát élttem, eme nyi, it vān az üvegbe. Apró cibék vánnák váty tizenkettóese. Éggyet váóktám lē vásáórnáp. Máj mēgmondom elejét-utójaóót. Lássíkáóba mēgíttám, mást máó nincen (pá-linka). A máóké nevébe eláttáóók. Ázillá az üvegót szē áttá áóóttál. Máó ninc rájta epórnye (a fān eper). Máóam vágyok, szögé háózám vān. Kimēntem rēggel á dolográ. Délbe az óráómat hájtom á tizenkettóere, ákkor mondik, hogy á tisztólendó úr benézet rēggel az áblakon. Jáj ákkor összeútóm á tenyeremet. Édáóíg elvót á búza, ádáóíg, mēg edáóíg (szét volt terítve a búza a szobájába, ázért szégylte, hogy a pap benézett). Áhutytó lēhelté, úgy rendólttem (rendeztem) el. Nēm íge vān it szétét. Fél vánnák nyúttal á zálugáóóter-levelek. Hetvehédbé gyúttam ide. Negyven évje máó millá máóam vágyok. Á jó Átyá nēm ádot nekóm máózáóókat, mível huty rossz urám vót. Ákkor nēm á máóó kezére máóóttám vóná, hánēm á máóam gyermókcséjére. Á láznokót dunyhá hejet viszelték. Tuggyáók-é hójan ? Nēm úgy-e, máó nēm jáóórossák (nem használatosak). Mint két rét náty szóri vót. Cífrá vót, szév vót. Ányíkáóó isz ákkor vót láóny. (A Gyóke Mariska anyja.)

Az ű anyikaójaót ellenezték az apikaójaótól, de azér jaórkolt hozzáó. Akkor este, mikor elgyűtt az idő harányoszták vacsoraóra, léfekültem. Bėjüttem. Az én urám jėnkölt az aógyaóruól, duványos ácskójaót odaráktá, ez a pánk ot vót az ásztal átál. Mėnni akár ki, de mėg (megint) visszagyűtt. Ász gondoltá, huty én alszok, de én nēm aluttám. Halgátom, máó sok idejė miltá kimėnt. Nyílt a szeneszhaóó ajtó, nēm mozdíttám, út tėttem mágám, hogy alszok. Mėgaóólt ot motokozot válamít. Bėjút, létette a pipaójaót, mėkfogi a székét, tėszi ide. Úgy vót nyítal az áblak. Loppal fejemelēm a fejem it motokoz, jėnaóólt a szėkre, az észtráóngot odá szoktuk jútáni a szėgre, szokát korpityóltá, taláón nēm jėrt odá. Akkor én innen kilóódlók, félkápítám a láznokot, mágámra búótóttám, vót ęty taljá a háóóz elóótt, odá ültem. Tóóbbet nēm isz júttem bé, mondok cinyáóójjá, ahogy akári, ém báóó nēm láóótom (legalább). Jűn a legény onnétá a szeretőjėttűl. Ahuty mėgláóótt engóm a láznogbá, oját róóttent. Mikor mėgvėrátt, akkor júttem bé. Máó akkor jėkűtt, nēm cinyáóólt mágáóóval szėmmít (nēm akasztotta fel magát). Nēm szóólt, cák huty máósz időbe ıgy áttá tuttomrá : Tė Julisz, én egyóm cinyáóólok válamít mágámml. — Ki hájti kendét ára? Nēm kėl innija. Mikor neki eleggyóódik ányjít iszik, hogy kėl nap, mėk háóórom nap isz jėkszik utáóná. — Pinkóóst szombáttyáóón ki ákártunk mėnni a szólóóbe. De ásztaóón én nēm mėntem, hogy első ünneprá (ünnepe első napjára) légyén szűlemény. Kimén a szólóóbe, ez a Szaóóndorka mėg od dolgozott. Ász mondi neki : Uján könnyen eszét nekóm a mėnet, minthá fįjátál léttem vóná. De mászit gyóóngűl — ász mondi — az én inám, mėk kódóószén isz láóótok, egyóm ráógyűótok a pipaóra. Mikor a díjóra kóózelebe ęrt hányáótt eszóótt, nēm kėlhetót jól. Mikor mágáóóho jűt, jėnkölt, de nēm áóólháótt jól. Mikor jėnkölt űvótóószte ászit az embóórt : Szaóóndorka gyeró ! — Talá szokát itt? Nēm egyóm gyeró szegícė. Úty kecóólt (máószótt) nétykėzlaóóó. Ász gondoltá, hogy részóg. Fáóóbjájón vezette házá, mėg a feleszígė. Ez a bájjá pinkóóst szombáttyáóón eszóótt. De mėg akkor isz mėgvėrt. A dombó vót a szólóónk. (Oj nágy embėr vót, hogy bódűletėsz.) Máj mėkkápaóójuk mi lásszıkáóóba. Jűj-jűnk házá a kápaóólaóóószból, háóótt ninc itthon. Vót ęty kisz pénzűnk, dé kétszaóóó forint (mėg akkor a forint jaóóccott), a szálmázáóóógbá vót, jėndűlta. Fėhájtóm, háóótt ninc a kėv pénzesztűl ęgygyűtt. Nyákrá-jűre mindent ęrendűtem (ęrendeztem) ; mondik, hogy a kocmáóóba má mind odáűll. De máó jűtt isz, oszt űvótóótte : Julisz, gyeró egyóm, eměj jól, vezez bé ! Akkor oját váóógot ráóm, hogy ez itt űj jót jóljelė. Kizűtóóttám az uccáóra. Ná mászit ákít tė mértér ráóm, mászit ém mėrem ráóó. Jór ráó vákdóóttám dé óccór. Tóóltá a kaláppjáóótt (dugta, elrejtette), oszt ász montá : Erez bé egyóm ninc kalápom. Máj mėgmutásztóm én nekėd ! Gyėnge kápu vót a kertėn, én ászit táóómasztóóttám ęgy váóószon káóóóval. Ávvál jėktóóttunk (verekedttűnk) egy máóóssál. Szaóóndor báci mėg onnán űvótóótt áóótt. Ijė vėrgóóba vótám én. Szidoótt engóm, apaóm, ányáóm, fájom. Nēm vót ű ijen, cák ázűttá, miltá házájűtt a háóóborűból. Az ápjíknák bájjá (!) eszóótt a kárjájónák. Máóószık ęvbe nóószűll mėg, akkor ém máó tizennyóó ęves vótám, no láóótt. Tėrbe vót az ányjá. Nė vigyėk el túli mind a kettót, mer akkor ű micinyáóótt. Vágyonik ván. Fél kėllót mėnni a gyeneráóóóhoz. Mėgengettėk, huty az óregób márágyyon itthon. Em mėg a kocsiával mėnt el. Odá szokót neki a nágy itálnák (ott szokott rá a nagy iváásra). Mikor ęmėnt, ász mondi a kėrėszkoszszéd : Tė Juliszká, hóján ęgészszégóósz vágyol, nēm vágy-ė máó keltten ? — Dehuty vágyók. — Imáóótkozni sė léhėlót túle. Há alutt, akkor mėgimáóótkoszhattám. Szűttá a jó Átyáóótt. Nė imáóótkozz, fog mėg a láóóbaóótt, há mėkfogod lėhűzóm. ęccėr ász mondi : Tóóbbet ęt nēm lákol, az aki rájűttá ván elvihėtód, mint a kódė ıgy ęd mėg kėnyėred. — Akkor mėgıszi a vágyonáóótt ? — Mėgıszóm. — Elemėsztem mágám a Dunaóóóba, elmėgyėk Bukováóórrá. Á Duna (!) hėmpėjgő hábjái vigyėnek. Áz ę láóóbam akkor fáóótt, ęt kiesėtt a hejjėból, mer inkáóóóóó kimėntem vóná ęnnen.

Vaóktá á duvaónyaóót. Émënt. Vaórtám. Há nyíti á riglit, húzi lē á kapuról, mékhállom. Jútt az uccaón. Éme megaól, néz vissza az áblákirá. Éccör cák fordíl vissza. Tíz óráóig mind ott ült azon á pánkon. Ávval á szággal elmënt, hogy ét nem lákhátok. Háóót éme jüm bé, ász monggyá: Tē Julisz, ágyyaól el tikmonyát. Valáki éviszi. Nēm muszáóój, egyöm mind elánni, ágyy el dé tizel. Á kalándaórijum ét szokáól lēnni á tikör megóót. Á keroszt-anyaóm kúdot péraprikaóóst. Vót szájaóta nekóm á kerbe. Jún, hozi bé. Ná kerosztjáonyom, ét még, még melóckse. Bele ónti á bögórebe. Egyöm kéd és. — De egyöm, ét ott ülöl á hejjemón. Kiült á tókere, az á nágy déce, egyöm rajta. — Egyöm, ágyy éty kisz vízet á bögórebe! — Odaért á konyháajtó elibe, üvöt: Julisz gyerő, gyerő vezesz, mer nem láótok. Kerosztányóm oszt mékpörölte: Láóti-ē, eszt á széb bögörét ot háttá, májd jünnek á gyerkök, oszt éviszik. Halli-ē, jē nē vonnyá többet eszt á náty kánkól, még méjzedzó és vān rajta (méjzedzó = szélfogó, lélekmelegítő, a férfiak viselték, hátul gombolódott, mint egy mellény, ujjá nem volt). Máj ki emeli keddet? — Básszom ász á gluvo (süket) Isztenedet — ij csunyaóo ráó kaóronkodott. — Ász mondi: Nēm eszöm én többet, egyöm szédd össze az é szereimet (szerszámaim), rágd bé á szíkóbe az ákná mögé. Ákkor éme lēfekütt, többet nem kelt föl. Ász mondi: Hoz be vízket. Hozzó száórátt á vaónkoshó az órcáóm. Még egyöm hugyoszhátnáóm. — Máj béhozom az éjjeli edényt. — Á gátyaójaóót éde tēttē á székre, ót vót kopászon. Ász mondi: Egyöm hídd áót Száóndorkáót. Émaóosztám ére lássikaóóbá. Étt ültek népekkal égygüt. Hállottám hogy Száóndorká az észtaólóba vān. Elhállotta, hogy üvötöttem: Még égy vellaóvāl ádok egyöm á lovákna. — Jó esztét ágyyon az Iszten, egyöm, Jáónoz bá-ciká. Má kesztem egyöm á száóntót. — Gyerő szegíc, mer nem feketök lē ededül. — De há kijed záók vóná, ákkor úgy báónnék, áhuty szeretóm. — Á álóba émarátt á testütöl. Ákkor mékhótt. — Julisz nenike, mékhótt Isztaóóm bá-ciká. — Augustus 2.

Pali bácsi (kérdezzük, hány esztendős?): Mint á szomszédóm. Ótvenót lézők káraóconykor. Máj gyün á bárbéj. Ásszony nē tántécsá az embört, hānēm embör tántécsá az ásszonyt. Éme á kulaótor (kurátor) ! Vót éty kémésépró Tordincáón, háóót nem éveszētt ójknák kéd dáráb száppányá is á pallaósrúl. — Ninc ábbá á fíjógba, áhol á kinyérke vān? — Valámikor régön én is úty hállottám szülikémtül, hogy á régi óregék ázók sohá nem kaóronkótták. Filó áttá, ebáttá, ászt mondik.

Kerekocská, dombocská

Középutt á jukaeská

Máósz, máósz, egércse ide máósz.

(Gyermekmondóka.)

Kis csibének á bögye

Nincsen áki megógye,

Ez á láóbam, nēm ez,

Jobbān jáóri, mint emez.

(Táncmondóka.)

Á köves út igyónes, de ez óján lógós. Nēm is móhetöl trábbá. Ne féjjon rendbe fog lönni. Máj cinyáólok momó osztort (momó = kicsi, gyerek nyelven). Mind iri! Émentünk vóná vosáórnáp réggel. — Tízghét évig vót náólik. De mindön elmúlik. — Ez á bor kilóki eszt á palótaót (parafadugót). Félnyüttük á bábot (felszedtük).

Gyöke Mariska: Ánnák lisaóójá vān (a lónak fehér folt az orrán). Ágyyaól neki égy ruvaóót az újjaórá, sebje vān. Talaón tē is lēlöl. Kióntótted á tintürt úgy-e, mást nem bírod békótni. Én nekiszóktám máó. Éme, hogy bálháószkódik (a macska). Hogy nē ággát (hogyne bosszantana), mind it vihognák. Ettöltáók á zsepkendómet (ellopták). Áki szalád nēm láóti, Áki szeret nēm báóni (hogy elszakadt á köténye). Háóót mit tud ű belē (mit ért hozzá). Májd én is ráóm

bútom a szvettért. Ijém piszkossán nem mènék. Tik is gyeretök mäj! — Elpiszkil a kezè. Èty pocika (vakond) vót a földön. Àkkor vásáornáp mèntünk jár-sángolni (= mulatni, szórakozni menni a szomszédos falvakba, pl. vásárra, búcsúra). Em mind veszöd báb (összeszáradt, hibás). Hová mëgyöl? Szereti-è a török süföt? (sütötököt). — Augusztus 3.

Tóbi apó (ma hajlandó verseket mondani. Esős idó van, nem ment dolgozni. Kérem, hogy mondja el Csajó István nótáját. Mindjárt rááll).

Csajó Istvaón nótájá.

*Kocsmáórosné ágyyon Isté jó napot,
Mikor vóták kennél lovászs zsandáórok?
Juli láonyaót tráózsáóra áóllcsá kend,
Mága még a kis ájtóba áójjon kend.
Há zsandáóor jö hírl ágyvá ászt nekóm.
Juli láonya beszalád nágy ijedve,
Ámá hogy jün kilenc zsandáóor jégyvérel.
Csajó Istvaón nem vèttè ász tréjáóra,
Fél ugrott a kis pej lova háótaóba,
Elfutott a hálási náty pusztáóra.
Csajó Istvaónt ot foktáók mèk fektibe,
Csajó Istvaónt kötözik a kocsrá.
Mind ász kérgyè hol az ú kis pej lova.
Csajó Istvaón nem ülsz többet páripáón,
Nem nyárgáol végig-végig a pusztáón.
Mëgüzenóm ászt a feleségómnek.
Visejjè gongyáót a gyermekeimnek.
Mer nem tuggyá sèm égyy apá, sèm anyá,
Mire neveli fél az édès anyá.*

Ez is régi :

*Szól a kákás máor,
Sík erdőbe, sík mezőbe
Égy mádaór sétatól.
Micsoda mádaór!
Tótöt száójú, sáórgü láóbú,
Engöm odá váór.
Váór rózsáóm váórj.
Há az Isté segít
Tijéd leszök máór.*

*Àkkor osztáóng :
Zód áógu buzogaóny.
Húz ráó tè cigáóny
Há énnékóm még nem húzod,
Szákágyyon el a ttz újod.
Zód a kókény, máj mëkkékül
Mást vágyok szerető nélkül.
De csak áddig lészök az nélkül,
Míg a kókény máj mëkkékül, válahá.*

*Kocsmáórosné ágyyon Isté jó estét.
Mèkhosztám a kókényszemü mënyecskét.
De nem ázér, hogy én ütè szeretném
Hánëm gázdásáógaót a zsebómbe tèhetném.*

*Isté jónáp kizs bujtáórom.
Ván-è a juhombá káórom?
Nincsen káórod, mëg nem is lész,
Míg a nyáój a kezemő lész.*

Àkkor osztám még mi is? Nëm jut eszómbe. Ez is régi nótá, de méksè az a régi :

Háozám előtt egygy almája, de mágos,
Tetejébe két alma van, de piros.
Egyik édös, a mások mők keserű.
Vigyáoz kislány, gyáláozádba nē kerűj.

Ez mēg eddig van. Ezek mind azok a betyáor nótáok vóták. Es sē aóm az a túr régi nótá :

Háormát tójott a feketē kaonya
Engöm szerel a kend bárná láonya.
Ákaór-mijjen cudár legē vágyok,
Ákkend láonya szerelőjē vágyok.

Ez ā régi :

Draóva szelō heverészok,
Kizs gunyhóban tüzelészok.
Oda jüm magám formáójá,
Egyy embör zsíros bundáóba.
Oda köszön ijje szóval :
Jó két ló aól ety sárogbá.
Míg azutaó lelelköttem,
Eddig rábnák odaestem.

Em mēg aóldaós. Evvel kēl eláóldani valakit, mint xevenápjáón.

Vigáozó, örömhözó viksaógos muzsáólem,
Jőj jēl dúsál, vigássáóggal örömhözó hílak.
Szép lantogba, vėrgináógbá, szép szavú háórsjáógbá (!)
Őrűj tē is, mer má vágyo szent Istváónnák nájja.
Mėnnyi fűsáóól fődő fēnaól, kit ah jáláól lē nēm kászáól.
Áz is máj mint földő fēnaól : dicsértessél (!) az Istembe,
Áztaón végre fēlmėgyőn dicsősėgnek seregėbe.

(Délután kimegyünk a szőlőbe Győke Mariskával.) Győke Mariska :
Ád doronci bárúszk, am mēg vaóladó. Elsáórul a láóbám. Vóták et száóncs-áósó
baráóberok. Mikor a láonyok újúgátnak, máj mēkhállik. (Szőlőérėskor a lányok
őrzik a szőlőt és kiabálnak közben.) It máó kepőcėból? (Kepőce : fából készült
ívóedény, kint tartják a kúton a szőlőbe és idekinn abból isznak. Vaspántok
tartják össze, drótfogója van.)

(A kút mellett sok darázs repült. Erre mondta Mariska) : Há mēkcsíp
egy, nēm laóccik a fejed a nyákáttúl (általános alany). Nēm mėnnyünk közzē
(= közel, t. i. a darázsakhoz). Pali : Nēm báónt mást máó a darázós, mėnnek
alunni. Á magát fejere zúcskaóld (dobáld). Pali, hád bėkével ! Éme, nyi !
Nyulaóórnyik. (Nyulaóórnyik = a spárga levele.) Pali (12 éves gyerek) : Oszt
evvel mit kēl csinájáólni ? Mariska : Amú léged mēksėpėrni. — Augusztus 4.

Gajnok szüle :

Nėty hónapja ēlemlők (= eltemettük, az urát). Há eszömbe jut, ákkor
muzsáój mėnni (a temetőbe). Vosáórnáp mēg ā szentélyháózbá vót kéccőr.
Gyün, asz mondi : Űtessem ā tokrá. Oján hėrtelen esőd bájjá. Máó máósnáp hideg
aszlárrá tēllők (hideg asztal = ravatal). Á tikőrrē ijel tésznek, mikor jēl vān
rávátálozzál (fehér himzett keszkenőt). Vápėr : a kebél szoknyájának vékony,
fehér vászna.) Ez utóóról (hátról) vót a háóltunkon. Eszt út tembúrosztám

(= kézzel horgolta a kebel ujjának csipkéit, helyesebben : kézzel, tü nélkül csomózta). *Meglaóccik a hajláosa, ahogy még vót hájtál. Ity szoktok vinnijá (a keszkenőt a kezükre borítva). Hozzáó büktök (túztük) az inghöz. Magunk csinóaóltok a mustraójáót, magunk irtuk (rajzoltuk). Vo lē rula (húzd le róla). Ez új szömőfödél (megvette magának a szemfödelet). Liszter sejöm. Igy vān ā tūrēsē (= hajtása). Tūrjē kērēsztül. Maóskép vót ez tūrrel. Mijē hosszān köl-lēt slingölni, még ētt is egy gugóvāl (gugó = lyuk). Em meg ēt mácskānyom (nagy himzett lyukkal készített minta). Maórika űszik vélem, ā tesvérő fele-sege. — Maj fejöm, mikor ērközök. Magunk trosijjuk el. Hol tartószkonnāk magik? (hol laknak?) Á régi módi szerēnt beszélnek ētt. — Aki nincs hālāórrā rendöllet, ānnāk vān ótalékjā, ām meggyógyil. Nēm jó máó ā szömő vilaógā. Koszoz vágyok, mer ā disznók ēdögítnek. Maó ēzökkē késző vágyok. Maórika, āsz hālāól (= hāl) ē vélem. — Vān ot mindönfélkē! Ēn is hāmār elmegyek innēn házil. Maj észök, hā ēhős lészök. Felē āz enytm, felē āz űvék. Ąkkor szok-tunk vācsāráólni.*

Zsuzsa nēni :

Csupā kāór, hogy mást ēmōnt āz āz Őrzse. Naósszāól pápnē, űgy montāók āszt. Ązók is ākkor estek jegybe. Ojā hitvāóny (sovány) vōt ētt is. Ąm meg ojā hūszkolós szāójū vót, āz āz āsszo. Ąsztāt kedveltē, āki beszél nekijā. Pipi, ná, ná, ná! pipis, pipis (a tyúkokat hívja), lilā, lilā, lilā! (a kacskáknak szól). Huszohāóro vān (kacsa). Ąz büntetés ālāt vām, mer kotylós. (Le van borítva kosárral a kotlós tyúk.) Ojām, mint egy bāsārózsa (olyan piros a tyúk). Sē nēm mēhel, sē nēm űlhet. Kotylós ez, ilō tik. Felnyűttük ā bāpcsdót (= felszed-tük). Ąggyon Istē jó ēccākāót. — Aug. 5.

Gajnok szūle. (Mikor utoljāra voltunk nála, megigērtē, hogy elmesēli āz ālmaít, ēzert sietűnk felkeresni.)

Ąz āblākot sē nyűttām ki. Bē kēl magādat kötözni, mer máó öreg vágyok, oszt fāozok. Mást máó sírok, mek sírok. Dehāót nēm lētűnk ēgyre, nēm hāl-hāssunk meg ēgyre (egyszerre). — Ąz ā roszt laóny ot hátytā, pedik hojān jōl mēnt ā sorā, montā, hogy mēnnyi ruhāót vēszōn neki. (Kezdi āz ālmāt beszēlni) : Mēnthā idebē āólottām vōnā ā pānk mellet, fordilok mek, hāót lē vān āz ēg ā jōdig ā kűszōbōmōn, de ojām, mint mikor āz esthājnal igōn-igō fejēr. Hāót ott āólott āz Ur Jēzus, űty pertōgettō āz űjāit, āz ā szēf fekelē hājā ā vāóláótg vót dē meg vót nyirāl. Ąhugy ēm meglaóóttām, nyűttām āz űjāóhoz, de nēm birtām mekfogni, mer āz ēg rājtā vót ojān vēkonyām, mint āz āblak-szēm. Fordilok : Ő, ēdős Jēzusom, mondom sírrāl (sírvā), hāót tē vágyol? Ąkkor āsz mondi nāgy ēkōssen : Hosz figēt. Ąkkor ēm mekfordilām, hogy mek ā bōdbā figējēr, mikorrā mekfordilām, jűtt egy ālácsny, kōpcōs embōr, no-āsz mondi — hol ā fige? Ez ā tātűvāónyā vót. Ąkkor fēnēbrettem benōlē : Juj ēdős urām kej fēn, mit āólmāttām. Jāj laóttām máó szent āstālodāt ē Jēzusom. Meglaóóttām ākāór-hovā tészik ā lelkōmet, megmutāszttōttāók magikāt. Mikor mēntek ānnāk ā tisz-tōlendō űrnāk ā szērījēr, mēnt urām is. Mindōn estē āzzāl fekittem lē. ēn Urām, megmutāszttōttād ā tē szent fijodāt, mutāszd meg magādat is. Fēlévre, minthā ot āz ājtōn āóltā vōnā, tārtoā ā kilincset, ākkor ēkezdī nāgy ēkōssen : erēz bē, mert űgyis bēmēk. Ąkkor othātűttām ā kilincset, lēptem ott ā gyālupādōn. Mást embōr, hogy ismertem vōnā ē, hoty ki ű, hā ű nēm āggyā āszt āz ē szīvemre? Ąkkor mēntē felējē sírrāl : Ądős jō Ątyāóm, tē vágyol, sokāt vētōttem tē ellenōd : még ez is ā szīvemre jōtt. Ąkkor fēn vēttē ā kezēt, āsz tālāōn ārā vālō vót, hogy nēm sokāt vētēttem ellenē. Mellē mēntem, mekcsōkoltām ā bālorcāójāót, mint ā gyīngē hārmāt ojā vót. Hāórom hejt jegy vót āz orcāójāón. Ąkor (!) ējel meg ā szēz Maóriājāót laóttām, űgy āólott, ā kicsī ā kārjāōn vót, magāót is, ā kicsīl is egy nāty posztō keszkenyōvel bētākārtā. De āz nēm szōlt ēty szōt sē.

Beszéltem, báomiltak ez a Zofi még Rébéca hucson tudok én egyöm ojakát aólmadni. Én nem aólmóhatom sémmit magámtól, hánem egyöm úgy aólmádom, ahucson a jó Átya ágya a szívemre. — Háót eccér még aólmámba ez a Gaóborcsá jut háza. Hál láóssám ezéket a szegényéket, hucson élélnek (a családja hogy éldegél). Kérdöm : Hucso váttok ott? (a másvilágon). Hucson? Háód dolgozok. — Oján alaózáatoskaón szokod beszélni. — A fiskaórnák kél sokát fizetni. Ász mondi a felesége : Mimijaónk (miáttunk) kél neki sokát fizetni. — Ákkor aólmámba az aólmámát mégbeszéltem ánnák a hótnák (elbeszélte). Még az a Maórika is házajút. Háót té házajúttél? Házajúttem háót-montá oja fitykén ahucso szokod beszélni.

Ákkor még nem vót nyoszolya, hánem kulúpnak montuk, lé vót terítél száalmaóvál. (Kérem, beszélje el, hogy gyógyította meg a Laboda Pali bácsi fiát.) Ánnák a temetőre kéllet menni, mer az öregánnya báóntotta éccáká. Sénkí égyéb nem láóttá csak Páliká, de ű nem montá sénkinek. Rébéca fartáttá ki, huty té így még így vágyol. Ém montám neki, huty mérjék még Pálit, a hoszaót, még a szélessét, a cernaót ki kél vinni a sírba, mik témi (temeti) lé, áddig mongya a Mijátyáónkot, de né beszéljő sénkivel. Páprika Évika is odámént a haószho háza, oszt keszté űket nyomkonni éccáká. Á kórhaózba mékhótt, űh hosztaók háza. Ákkor az űvét válámi rongyáót kikótték az aógásho, ászt évítté, oszt hátytá űket.

Druzsó ángyi :

Ván hosszikaós is (szilva). Mágik jobban láótik. Ezén az aógo vód dé őt szém. Mékcsip a család. Mennyüng bé a gángba. Á kics csibék béméntek. Nincs jó aólmám, há nem ijenkor észök. Mikor kezdót vélaógosonni fénköttém. Ámá od bójóhet a szérényen (a kertkapun). — Ámennyi jálu, ánnyi törvény, ámennyi háóz, ánnyi szokaós. Nem báj, míg it lésznek, baór mulásztik mágikát (= szórakoznak, mulatnak). Áóprilis íltá. Nem jáórol mást Eszékre? Nem kél mondáni kéccör, eccér is elég. (Kérdezem, hogy ütötte ki az ura a szemét.) Küdöt éty haószho. Neköm nem mondot szohászé éty kukot szé. — Ámá cak mennyi el, hiv rérikém. Mikor visszájúttem kérdótt engómet, hogy mit mondott a rérijé? Ász montám neki, oján kend, mint Szaláji Mészka. Ezér a szójér (ütötte meg). Ákkor mingyaó neköm jütt a háónyaós. Vákaó léttem. Nincs égy ros sz lonon ánnyi űttek, mint rájtám. Bóldog az, ákinek nem ádnák oját. „Julisz“ a torkahoszaón úgy űvötöszté. Ej de kijed még — mondok — nágy mihászna. Ákkor nem vót íjem, mikor legé vót. Á bosnya háóború kitörölt. Növembörbe (!) gyútt elő. Á ruhaója, amit évítt, mint házahosztá. De ákkor osztá többet az órdögé vót. Ijjen élelet éltém én evvel, míltá hozzáó gyúttém mind. Tálá a jó Átya fényös napja eccör sé mént lé rólám békével. Há fénötözstem szépő, szép ruhaóba, egyöm ki nem vetétt égygik sé a fáalumbéli ásszonyok közül, de ű melletté még a ruhaómból isz kikóptám. Mikor méntém az orvosho, montám, hutyó jáójik. Nem váódollt (vállalt), ász mongya séhutyésé váódolom el. Vegyön űvek szómet, mer ász mondi ez is gyinge éttül. Tiszlösszegósz fíjátál embör vót, de nem kószláótt szemmit szé (nem használt). Csákhugy ádollt oján orvosáógot, hogy né jáójon. Ász montá, hogy a vér keringél a fejembe, mer az ér még ván úttél. Á vér elfutta a szómómet. Mikor az ű ápjik mékhált, én ákkor montám nágy urámnák — öregbik urámnák —, hogy egyöm elménnek? Ász mondi a feleségé : Él háót, baór má léhetné. Montám neki, ná ásszonyom, kijed mást úgy szólot, mint a bolondok közül égyg.

Ágygon Isten mágiknak is jó éccákáót. — Augusztus 6.

Pali bácsi : Májá az öregöm elmondi. Mikor fíjátál vót, ű odálé háótt, áhol vóták az ókrök. Ott a szénaós pájtaóba. Ű alud, de ázér aólom közbe űtet mékfoktáók, lé ákarik vetni a szénaóruól. És ákkor ű a kél kezét leáósta a szénaóba

amennyire csak bírta, és ahutján emelik ütet, ű kaáronkodot, szitkozótt, akkor ot háttáók. A mékhótták vóták azok. Kovácsék még vettek Kudró nevezetű emberéktől födeket, nekik vót kocsijik, de ászt is vettek, és ithon vót négy ember. És az emberek kint háólták a kocsin és aki ázon a kocsi háólt, ászt mindén éjjel mégnymokoltáók. De csak há ázon a kocsin áluott, ákit vettek. Régerre mind (= egészen) két vót. Mégbucoltá a gyérköt (megcsókolta). Ej de sáskós a csibe (tokos). Ámá Pistiká hozi máó a háát a szikóbe (szikó = sásból fonott tarsoly, a halat hozzák benne haza). Máó a hétön kezgyök a munkáót; ménnjünk bápcsupáólni (= babot szedni). Ű is sokát mégbotlot (= megtévedt). Ászt Körömcse-nek mondik (egy utcarészt), mer kerekő vót az az utcá, csak az égyyik ódáláón vánnák háózák. — Két komaómasszony elmént babvizér, égyyik ebből az uccáóból jöt, máószik ábból, előlhoszták mindőjélét, beszélgettek száóözgyyig, éccör dére hárángoznak. Éj — ászt mondi — a levét (tréfás szitkozódás), máó hárángoznak délbe. — Ném baj, komaómasszony, májd estére mékföv. Beszélgettek, előlhoszták Pétör Paótt, háót hárángoszták estére. Gyün házá az embör, ezé is, azé is: Ásszony, kész a vácsorá? Déhoty készem, mégbetegöttem.

Paprika Illés bácsi (78 éves).

Ákkor ném értletté még, amit én telefonaóosztam neki. Egyöm mégint csö-pörög (az eső).

Zszusa néni:

Éttem éret páprikaót, kényéret mék sunkaót. — Kiszalád a tej, bé két tenni az ájtót. Hájdé, ejnyéke, jó lét vóna béhozátni eszt a fényképezőt. Há lityegő pápucs, há ném, csak pápucsnaк mondik. A foszláónyrá gyün a levegő (= vékony kerek, pléh a közepe lyukas), igő szép az.

Druzsó ángyi:

Bévonom eszt az ájtót, mer ezek a rosz tíkok béjönnek. Ámá váólasson (válasszon). Ténnap a tűszóllóknák szettek páprikaót. Áz az ásszony, áki ütet kostoltá (kosztolta), mer ném vót ithon a feleségé, ákkor születét válaméket, az is inne vit páprikaót.

Pali bácsi (a gyerekek mondja):

Csip, csip róka, várnyú láóba. Ápó tárisznyáóba, hiss róka (gyerek-mondóka). (Kérem, mondja el a szekér részeit): Kocsi (szekér). A kerék részei: külö, ágy, síng (= ráf), tálp.

A kocsi részei: rud, rudaóg (az a kétágú fa, amihez a rudat erősítik), az elejé váó a tengőj fá fölött az ástok; fúrgető, nyofá, kis áógos v. allus; sá-rágjá, háófá, fölhéc (amin a hámfá van), tengőjffá, löcs, nyujtó (hátu az a fa, amin a saroglya van). (1937.)

D. Bartha Katalin

Szentgál (Veszprém m.)*

1. A régi pásztorok viseletéről.¹

Akkor én ékezdém az elejítű fogva, ammire én emlékszém. Ammit hallottam előbre, aszt is mék tudom mondanyi. Ém még ujamformát hallottam, hogy az én előttem való időkorba pásztor csak szürbe, böcskorba járt. Nadrág'gga sē igēm vót, üngük, gatyájjuk, csak a magukszünt (szött) fonábú, erős vászombú vót. Aszt monták kétszelesnek, ujan szükforma vót. Vót nekijjúk abba az időbe bundájjuk is, ez ujam belü szörös, kivü mék csag bőr, birkabőr, kecskebőr vót. Még vót nekijjúk az a kódmén, még bőrnadrág, még vadbőrbü is készítettek. Mer azér ebbe az időkorba nem a vadászok pusztították a vadat, magátul is épustút.

Asztán keszték a csizmát. A csizma ódärü varrot vót, két ódärü. Vót fejellés-csizma is. Bëllés nekünn. Ujan erőzs bőrbü vót. Sarka vót neki ujan szelës, utóbra kelvén kezdődött az a magas sarok. Akkor asztán rákeszték azokat a finomap csizmákat. Vót az a ráncosszäru csizma, mind a hármonika, ity fokozódot mindétig. Má mikor asztán én annyira fönýöttem, hom md legénkëtem, vót egybeszaboccszima, hátúvarrott. A pásztor nemzeccség akkor má ujam viseledbe gyüttl, hom majcsaknem a zurakká visékédett éggüütt.

Gyerkőcekoromba mék sarkantyut is kötöttek rá. Utóbrakelvén csak ëb buckót lëttek oda hátú, még ës sárغا szëget. Aszonták: „Sárgabuckós a csizmám, Csikós Loti a rózsám.“ Masmá nem csinyának bele ujan sárغا szëget.

Akkoriba mëgmsták a csizmát, vaj nekijfoktak ër rongyot, rontykefëvë dörgölék, hájjä bekennték, vaj (vagy) szalonnävä, még aszt a bőrködment is be szokták zsiroznýi. Disznóöléskor, mikor ëzsirosodott a szék, az asztä, nekijfokták a kódmént, a bőrnadrágot, avvä türüték lë, hob be në vëgye a vizek. Telény nyárom mindig vót hájj a háznä. Még jobban tartották asztat. Máma lësütik aszt is. Ha mëntek ki az erdőre, ugy is vót, hoty hétszám sē mënt utánnuk a fene sē. Hát ev vót a zsirtartalom!

Asztán az äsó ruha vót magaszünte-fonta vászonbü, ezek a göncök vótak. Utóbra lëttek ezek a gyócsok, abbü má vót ujam böujju ümög, gyócsümög, kivar-

* Ezt az anyagot 1941 nyörán gyüjtöttem. Az eredeti feljegyzés jörësztt gyorsírással történt. Szülöfalum nyelvjárásáról lévén szó, ezt aránylag kevés veszéllyel tehettem, különben is már évek óta jegyezgettem itt nyelvjárasi anyagot. A zárt és nyilt e megkülönböztetését tehát utólag jeleztem a kéziratban (még 1941-ben), a gyorsírással feljegyzésben csak akkor, ha beszélő eltért az általam általánosnak ismert gyakorlattól. Ilyen esetben, s mindazon esetekben, ha gyorsírással egy-egy jelenséget nem lehetett visszaadni, a szokásos — 1941-ben szokásos — fonetikai átrást alkalmaztam. A gyorsírással feljegyzésnek természetesen megvan az a veszélye, hogy az egészen finom hangtani különbségek rögzítésére — amelyek sokszor ugyanazon beszélőnél egyetlen jelenségen belül is számtalan variációban jelentkeznek — nem alkalmas. De alak- és mondattani kutatások céljára — tapasztalatom szerint — ez az egyetlen valóban járható út, amíg megfelelő számban nem állnak rendelkezésünkre gépi berendezések. S a gyorsírással feljegyzés módszere, technikája egyébként is egyre tökéletesedik (vö. Kovács László, Gyorsírás alkalmazása a népnyelvutatásban. MNy. V, 49).

¹ A szöveg 6 betűi minden egyes esetben a köznyelvi e-nél alacsonyabb nyelv-állásúaknak olvassandók.

rott elejü. Kivarták cifrára, kékre pirosra. A zeleje mind ujan kivarrázsbul át neki. Mikor má jobbal légy gyócs, keszték a bő gatyákat. Hat szelesnek monták, körüráncos vót. Ném mindén embër tutta szépëm megráncónyi.

Dërékom vót a mazzagjárás. Eszt perémnek montuk. Eszt mékhattuk négy unnyi szélössenn, hom miné finomabbü léhessëm megráncónyi. Finom, szép vót, csaknëm térdig ráncos vót. Hátü vót a gatyá ületti.

Vót süzgatyá vászonbü, trütyü gatyá. Eszt vitte az embër magává, mikor ujan esses üdö vót, fővette ära a bő gatyára, hogy a bő gatyá nëm lét ujan cafa-tos. Esz neveszték asztám juruglagatjának is. Eszt masmá jelbe telled.²

Asztán a küsö ruha. Kezdödött a finom posztövü. Elösször ujan nagyonn aprógombos vót, pakvangombok vótak rajt. Az ujjánn is négy-öt kétfelü, a kabá-tonn is két sor, mék középenn is, a zsebékënn is, a puruszlinn is. Még a nadrágra is csinyátak gombokat, az ina hajlázsba.

Akkor a puruszlék fő vöd gombóva nyakig, a gomblik két felü ki vót varva, a középsöt mék fővarták ép posztószére. Éggyik sorba berakta, a másigba még ädgombóta.

Hétköznap nëm is igëm visëte a zembër a gombokat, inkáp kitárt mejjë járt. Ez asztán emüt, asztán léttek azok a zsinoros nadrágok, zsinoros kabátok még a puruszli is. Még a mándlinak nyagbavalójja is vót, gompkötös mándlinak monták. A két válrü gyüt lé a zsinor, asztáh hátü összekapcsóták. Csak cifraság vót. Dománnak is monták.

Az elötenyi való (ezelötti) idöbe az embërnek még . . . së vót, masmég má maguk nëm szünek-fonnak sëmmit së. Masmá kényës az asszom böre. Masmá csak ah hos sëmmit së visënek. Nëm tom, maj mire likat ki.³ Ezek a régijek tartós dögok vótak, a majjakat még mosnyi së lehet. Szüröm még nekëm is vót. Vót cifra is mék csak uan is, amim (amint) mëkszütték. Vót ujah hocs csak fél ujjá vót. Abba nem vót benne a keze, csak azér vót, hov valamit bele tudot tenni.

Vót selëm nyakkendö is, cifraságnak, ev vót az innepies viselet. Fekete selëm, nétszegletës, valódi fejkendö, bokorra kötötte a nyakánn. Ijent attak a mënyasszonyok a völegënnak. Piros-kék posztövü vót cifrázva, zsinort is var-tak rá, mind a nadrágra régebben.

A fejbeli, még szinte az is vót, ujan kalap. A széle köröskörü fölát. A teleje csucsos vót. Vót ujan, hogy a széle nagyon kiát. Ujam përgé vót a kanászkalap, csucsos, asztám vót rajta zsinor szallag helëtt.

Sipkát is hasznátak báránybörbü. Jó naty széle vót. Vót még bekës, annak még ujjá nëm vót, mind a puruszli. Ujam mim mast ezek az erdëjbü származottak hordanak. Mas kezdik aszt a régi divatot. Mast a mándli is rövid lét mir régë(n).⁴ Régë(n) rövidujju mándli vót.

A pásztorok nak (olyan) haját visëtek, mim mast a nõk. Hosszi, keritët hajuk vót, el is vadosztották, hátrafésüték, majnëm vállig ért, a vége visszapëndërdëtt. Lekszëbnek tartották abba az idöbe, akkinek legnagyobb haja, bajca vót. Mäma még az a kopasz szájjü az a divat. Èn csak uty hallottam, de emlékszëm is, hocs csimbókok löktak it két felü, befomva két ägra, asztám valami szíjjat font bele, asztám mék csimbókot kötöd bele.

(Elmondta: G. Horváth Mihály, 65 éves pásztor.)

2. A régi pásztorok eledeléröl.

Akkoriba csak azok a cserépedények vótak. Az én gyerekkoromba az ësö mestërembërek vótak a fazékasok, takácsok. A të öregapád is fazekas vót. A más-

² A megjegyzés nekem szól (az adatközlö gyerekkori ismerösöm): mostmár ezt feljegyezted.

³ A. m. mire likad (lyukad) ki = hova fejlődik.

⁴ A (n) nem hangzik, csak az elözö magánhanzö orrhangúságát jelöli. Így az egész szövegben.

kori üdöbe mindén cserépedembű át, a naffazékat kétfülű, szakállas fazéknak nevezték. A nallábosnak vót háromlába, négylába, kisseb-nagyobb ijen edényék vótak, abba süttötek-főztek.

Még az én gyerékkoromba akkor még úgy vitték innehhazú a kész eledét, de utópkelvén⁵ annyira fejlőtünk, hogy odakint is tuttunk készittenyi eledét.

Bizon odakint ujamformám vót, hov vót ész szabad gunyhónk, mer az én előttem való időbe a pásztoroknak nem vót rendés tanyájuk, — jó szűrük vót, ami nem ázott átt, a kalap is nem ujar, cafat, mind ammijem mas va.

Főzést nem igém főztek, csak utólag (utóbb). Hát főszünk ijen kis cserépfazékagba.

Legjobban tuttunk lizdbű keverdgombócot (kevert gombóc), mék csiszkét. A csiszkét úgy gyurta még az embér tába, a keverdgombócot még kalámba keverte még. Av vót a lekfinomabb eledel, ithun nem tunnak ujan csiszkécs csinyányi. Melegibe kiszette az embér, ehés embérnek nagyj jó. Az előttem való időkorba a pásztor hun it hát, hum még ott, asztám vitték magukkā az élelmet. Leginkáp csak kenyér vót, vitték éggy éd darap (egy-egy darab) szalonnát, hájjat, asz nem süttöttek ki, csak összegömbölitették, összevarlák, főfűstöték, mind ész zsák, ujam vót. Még a csizmat is avvā kenték. Évitték az erdőre, pirituskényeret csinyátak vele.

Vót az erdön sog gomba, aszt is mēksütötte a pásztor. Paprikás só mindig vót nála, asz tēt rája. Gurgujába tartotta, ammit észtergálosok csinyátak.

Utólag csinyátuk, hogy ékésztölték az asszonyok a szárosz tészta, a forró vízbe beeresztöttük, a kész rántást tettük mindig a forró vízbe, de későbbre, mikor én is nevelőttem, mink is mékpirítottuk. Főszünk lēncsét, borsót, krumplit, rizsát, de leginkáp csiszkét mék keverdgombócot, ammit idehaza haluskának is mondanak.

Vótak az erdőbe advas fák, ot huzóttak még a pásztorok, mig gunyhók nem vótak. Később vód gunyhó, ebbe raktak tüzet, benn a gunyhóba vót a tűz. A gulásnak csak fé gunyhója vót, a kanásznak kübű vót később. Gyűttek ujam makkos üdök, a kanász tavasztú őszik kim vót, a marha még járta a réteket is, a kihálló marha it járt, a kanászoké még álandójann ot vót, néha még téli időbe is.

Szűrük, kalaptyuk ujam vót, hogy eshetélt az esső, megát rajta. Mēktörtént az is, hogy a szür sarkám megát a víz, nem ázot kérésztű.

Jobbam mondvā abba az időkorba pirituskényérrē ét a pászlor nép, még gombávā. Ha marha pusztút, mēksütötték, vaj lábozsba, vaj nyársonn. Betűsztek ékkis hegyes fát, nyársnak monták, asztán a tüzre tartották. Akki nagyonn ehés vót, má fé süttenn (fél sülten) élte is.

Tavasszā má kezdődött a szengyörgomba, aszt is lehetét tüzön sütnyi. Egézbe rátettük az izzó parázsra, ész csöp kis sőt tettünk rá, asz szépél leveit vert, ujam mind a pecsénye. Utóbra kelvém vót bagógomba, az ujam mind az esernyő, hosszi szára va, keserügomba, csepérke, a tuskókonn a barna géva, az igej jó vót, még a pesztéic, de acs csak levesnek, süve nem szokták. Akár-mijjem vén, uja(n)l leve vam, mind a jó marhahusnak.

A csepérkét úgy is szokták, mind a paprikás csirkét, as sē ujam finom, mind ez a gomba. A Csácsigödrökné, a Németi fölött igén sok va. A vargányát leginkáp szárittanyi szokták tere. (Esz a vargányát úgy lehet ékésztittenyi, mind azokat a pácot husokat. Vöröshajmázssirba megdinctönyi, ékkis tejföllē ráhabarnyi, lehet rá ékkis ecetét, cukrot, az igém finom.)⁶

A régi üdöbe nem tutták ezeket. A nyulgombát másként nem lehet, mind edembe sütnyi. Máskor vót piróggombag, urgomba, de azok mēkszőktek, ellēt-

⁵ Másként utóbrakelvén = később.

⁶ G. Horváth Mihályné megjegyzése.

tek (ellettek = elvesztek). Ém még aszondom, ennek a vargányának is emulik a disze. A helek megvannak még, de nem terem. A székfugomba, külömbem mék csibegomba, mindén gomba köszt a szengyőr még a csepërke a legjobb. Utánna a géva. Van földi mék tüske géva.

Az erdőnn az edényeink jábú is vótak. Un nézél ki a kalám mind itt a mácsikszédő. Magunk csinyátuk. A pásztor embër tarisznyájjal lógott egyy ivópohár, az is jábú vót. Főzésző küedénnyeink vótak, szabat tűzné a zománcos edént nem is lehet hasznányi. csak a porhellné.

Réggelit mink nem igén éltünk. A régi időkorba még nem is igém vót az embërnek ujan állattya, ammit mékfejhetél vóna, de később vót ek két kecskéjje az embërnek. Akki akart innya, ivott ékkis tejet, de kosztollás nem vót estélig. Kalánnyā naptjába csak éccér éttünk.

Az erdöm vót édzsgyökér, de aszt némigén széltünk. Vót, akki natraguját szédétt, levelet, még gyökeret, asz tartom föstéknek. Szoktak taplót is szénnyi, vótak ujan taplószedő embèrek, av vót a kényerük. Összeszéttek egyy ek kocsvā, asztán kifarakták, kikészítétek, vót taplósipka is. Akki ek kicsit urassabb embër vót, minnek vót taplósipkájja.

Vót a sok vagyimöcs, még a marha is megüdü (megeősödött) tüle. Egygyik idénn az is jobban diszlét, mind a másik idé. Vótak ujár részek, hom majnem tisztán körte, ómafábú vót. Ha erős tél vót, szélték még a fagyöngyöt is, mégétték a disznók is; vaj ē vitték föstéknek, kítüsztek cégernek.

A valkörtét, vadómát mékprésöték, rëndesztek innyavaló eszkösz. De én eszt a mi házunkná nem láttam, csak hallottam. Ecetecs csinyátak belüle, itták a valkörtét, mind a mustot. Asztányi szokták a körtét, az ómát még élétték tére, mikor mékfagyott. Berakták pojvába, takarmamba. A valkörte sokszor job vót aszáva, mind a szélid.

Én szerettem a pásztoréletét. Ha ul lehetne öröznyi, mi(n)r régéntenn, ém májinapig is öröznek.

Én szeretém a mestérségemet, de hát maszá abba köllöt vele hanyji.

(Elmondta: G. Horváth Mihály, 65 éves pásztor.)

3. Egyéb emlékek a régi pásztoréletéről.

A kihajtás uty történt, hon natypéntékén kihajtottak, ha fujt is a förmeteg, ehajtottag Bagnyakü felé. Nagy vót akkor a szengáli marhafoka, két-háromszázra is fővert a hazájáro tehenek száma. Apámtü hallottam, natypéntékén kihajtottak, ha mingyá három darabot is.

Aminnd az a hid van a döktemetöné, odájjik kihajtottak. Vittek magukkā egyy edembe paraszat, a hidonn évákták, édopták. Vót rá eset, hon nem törött ē, vót rá eset, hogy étörött az edé. Ebbü megjósóták, hoty hiba neküm (nélkül) mék tunnak-ē öröznyi vaj nem. Eszt a kérésztuton köllöt mékcsinyányi, vitték szentötvizet is, avvā öntöszték lē a paraszat. Asz tartották kárnak, hov veszik-ē el a marhabú, vaj nem, nem aszt, hogy egészik (megeszik) ē valamit. Abba az időbe élopták egygyik a másikatü az állatot.

Ha nem törött el a fazék, akkor nem lesz szeréncséjjük a számittásukhó, az annak a jele vót. Av vót a fontos, hogy étörgyön. Ha a fazék étörött, abba az évbe nem lét hiba. Ha nem töröt ē, véték (vélték, gondolták), hoty hiba lesz.

Eb boszorkánság, babonaság vót. Monta édesapám, hogy öregapám ujan embër vót, ammikor a fíjaji örösztek, este, mikor hazagyüttek aszonta: Gyerekék, nem jól öröszteték ma. Maj gyünek keresnyi a marhákat! Alikhom megvacsoráznak, gyün ám két-három asszony is: az enyim sē lét még, az enyim sē lét még, megigyere, megugyāra. Az öreg asztán kimént az isztérgye alá, mikor a család létakarodott, mékkerüte a hásztájekát, imátkozott-ē, mi-ē, de éfére

olhum vót a marha. Ijemforma embër vót az öregapám, de az apám ijesmiféléket nëm tudot sëmmit sè.

Masmá fókás (falkás) állat nincs, it masma mëgvan szümve. Akkoriba töp kaszálló vót, sok csójg, borza, annak a mag'gyátú, a borzacsetétú ujan vót a marha, miha (mintha) zabot ëvèt vóna. Ha tulnasz szárásság nëm vót, nem szorít a marha éllézbü.

It masma fókás állot nincs, mëg van szümve. Az erdök tilossak, marhát nëm szabad legéitetnyi; sè marhát, sè disznót, sè birkát. Csak ott, ahun nëm ujan erdöneke való, ot mëgengedik. Ény nyócszászhetvenödbe születtem, a régi időbe — aszongyák — a szëngáli guja a Balato(n)rra járt innya.

Akkor mëg nëm vót tanyájjuk, ahum mëgestélëttek, ot hátak. Mëg az én gyerekkoromba a tehenek az Ásó erdőre jártak, késöb mindëm fökerüt a Fösö-erdőre.

Szoktunk ideiglenëzs gunyhót is csinányi, különösseh ha szaratnyi szoktunk a réte. Esz landzsának montuk, szómábü vót, szél elle.

A szaratás ez ujan formán történt, hotyhát ráhajtottuk a marhát a rétekre, Akinek nagyobb réttje vót, két hétig is rajt vót a marha, azér, hom mëktrágyázza. A gazdának mëg vót izemve, mikor állítjuk oda a marhát. Ot vót a gazda is, hozot pálinkát, itatta a pásztort, hozot szalonnát, mer at tób vót, mim mast, mëk hájj, mer a csizmat, mëg a szekeret is avvā kentük. Mikor asztám má lë-járt az idő, mëgin a másakra. Az a gazda azér vót ot, hov vigyázzoh, hogy a marha në a máséra ganyézzon. Mikor föverték rëggë a marhát, ott átába szart, huggyott. Asztám továb mënt. A marhát rétre állítottuk, mer abba az időbe szántó nëm is igëm vót.

Esz mëk szokták kezdenyi Szentistván táján, takarullás jelé, águsztus hónabba szokot kezdönnyi öszig, szeptembër hónapig, akkor asztám be köllöt mënnyi az erdőbe vissza a marhának.

Mikor má ébreit az embër, hajnába — ugyann a marha korán két, jól mëgerzi az időjrást, ha melegët érzëtt, elöp két. Akkor asztán kijabáll ëgygik jobbam mind a másik: këjjünk fö, indull a marha! Amëllik ot marat, összetakarította a gunyhót, összetakarta a tüzet. Mëg aszt is mëktëttük, hotyha valami borsóféléit fösztünk, aszt izs beletëttük a parázsba. Ha valaki ráért, visszanezëtt, de mindig vót ujan, akkire rábisztuk a fözést, vigyën ëk kis vizet, ját apricson.

A tüznek nëm ástunk gödröt, hanem két fatuskót ástunk, vaj kis ját tëttünk mellé támadéknak, hogy ë në szëjgeggyën. Rëggë ëd darap tuskót, kanócvéget tëttünk rá, betakartuk, este asztán kiszitottuk a tüzet. Ha jó sok hamu vót rajta, mëg alkalmas essöt is ëbirt. Máskor a házuga is ijem vót, pócnak hitták, tüss-hënek.

Sokszor két nap is mëgát, ha az embër tüzet akart raknyi, kitakarta, izzott a parázs.

Ém mëg vótam élégëdve az örzésünkë, ëgygik nyáron könnyeb vót, a másikon nehezebb, de ém mast is szivessenn ëmënnék öröznyi.

Gyerekkoromba mëg a jármosokröt sè ëtëtték benn. Éverték ki, mellëjje állítottak ëgy gyereket, av vit valami kënyeret, paprikás söt, hájjat, takarodáskor asztá hazagyütt, akkor it járt egész öszig a bësö mezzönn.

Vót, amëjjiknek jobban teccët az örzés. Én aszondom, ha mi állatot a kezemre vëttem, diszlëtt a kezem alatt. Más keze alatt tiszta kódís vót az állat. Egygik ëre alkalmas, a másik ára, nëm etyformák, élég ah hozzá.

Ha valami állat ëpusztut, az embër lëfejlëtte a bőrit, asz mutatta be a gazdának. Ha nëm tultra bemutatnyi, kövëthette a gazda az összes árát a marhának, ha valami jelënségët nëm tultra mutatnyi. De ha a börd bemutatna, nëm vót sëmmit szava a gazdának. Ebbe a mi időngbe leginkább a röge uralkodott.

Égyik marhának a torkába uralkodott, a másiknak a veséjébe. Étyhuszonnégy óra alatt megdöglött az állat. Ha ék kicsit szomorkodott, tuttuk, hor röge vam benne. Vigyáztunk, hum marad é.

A disznót a vörös szokta éfutnyi, am még abba döglöt még. A rögés marhának vót ujar része, ammit még lehetett énni, mindehová nem terút el a röge, de ha a mékfejtés későbbre maratt, nem lehetét hasznányi. Méktörtént em mék szopos boryuvá is, eluralkodott ujam másfél éves marhák köszt, de vélellenségű nagyelőkor (nagyritkán) még vénnyeb marháva is előfordút. Mikor Hárságyba örösztünk, itt a Szugja vidékén, améjjik it járt, asztat jóta el a röge. A vér éfóta az összes testrészt a marhának, abba szokot jobban döglenyi. Ennek nem is tuttak orvosságot sé. Masmá a lépfenérú van szó. Em még abba a béső Zalába uralkodik, jobbam mondba birkánn, de marhára is rámegy.

A mai marha má nem birgya a kinti életet. É vam fordúva a világ midém-félekepp. Az időjárás is, az állat is.

Mindém másképp éfordú. Mára má mindén gyerekek mékkövetellik, hof főiskolát végezze, mer még susztérinasnak sé vészik be. A réttentés tudás mégvan, de nem az a szellet van az embérbe, mjr rége.

Az időjárás sé uja, tuggya fene, mijen az idő is. Én nekém még az is a tapasztalatom, hogy az én gyerekkoromtu fogva — hét, nyócéves koromtu fogva az erdöm vótam — a napjárás is máskép va. Ugyah hotyhát vannak embérek, akik ebbe tudóssak, té is av vagy, én annyimondó vagyok, hogy a napjárás is máskép va, mind az én gyerekkori üdömbe vót. Vannak embérek kösztünk, időssebbek, akik aszongyák, téjessen igazad va. Ném tom, nekéd van-é sejtlem róla?

Gyerekkoromba a nap ijemformán két, ére Urkut felé nyugodott, mas még ijemformám Veszprém felú kell, asztám még Városlódönn eminnemfelú nyukszik. Nekém ez az észrevételém, nem tudom, a világ fórdut é, a fót fórdut é, ehho nem tudok szónyi sémmi sé. Én asz tanútam, hogy a földünk forog; ebbú nekém észrevételém nincs, hoty forogna. Asz látom, hogy a nap mozog, mikor főgyün, még mikor lémegy, aszt hát nem tudom biztossann, hogy az ég fórdul-é vagy a fót fórdú velünk. Sok helém vótam a háboruba, ém mindig vigyáztam, mindig vigyáztam, de nem igén tapasztátam, hogy a föld forog, vagy az ég!

Máskor üdöbe, én csak annyit tudok — öreganyátú is mékkérdészheted — it minálunk ebbe a hónabba szó sé lehetett árú, hogy arassanak, ics csak águsz-tuzsba szoktak aratnyi, István királkor⁷ vót a legnagyobb aratás a mi tájékunkon. Akkik vótak, munkás embérein, aratók, má ennek a hónapnak az utó-jává Péterpá hetébe má Pápa vidékém mékkeszték az aratást. Masmá ugy vészém észre, hogy ujan étyformám va. Étyformám még az aratás ére a Balatom vidéké, Zircnek, satöbbi. Én ére gyerekkoromtu fogva emlékszem, hogy eh hogyan gyütt az időjárású, asz nem tudom mégmagyarázni. Amennyi változást én az időjárásom még az embéri némén tapasztallok ötvéh, hatvan év uta, ekkora változás má nem tud lennyi. Mer akkor má nem lesz sémmi. Ujar réttentés müvelt lesz a nép, hon nem boldogú maga magává. Ez a gyári nép is ujam müvelt, nem tud más ténnyi, csag biciglizik.

(Elmondta: G. Horváth Mihály, 65 éves pásztor.)

4. A pásztorgyerekek életéről.

Tavasszá mást némigén találl az embér, mind eprét; elősször lányeprét, el leginkáb vágásogba, ujan éves vágásba va.

Még ujan kicsinyes helekénn ahun éf fát léváltak, annak a tuskójjá körü

⁷ Az általános a kiráj alak.

szokot lennyi. Mikor még keveseb volt, ujan¹ kis csiptetőbe széttük. Magyarófa vesszőt kettéhasított az embér, akközé szépenn odarakta. Éggiknek a feje ére volt, a másiké még amára. A végit bekötöttük mazzagá. Szoktuk kis csomóba is szénnyi, kalap mellé. Sokszor egészen körü szoktuk szénnyi a kalapot epérré. Má mikor több volt, akkor még csinyátunk kobakot. Lehuztuk em magyarófa héjját, mind a kezem szára, ijemforma vastagot, összehajtottuk, léd belle vaj el litérés, vaj nagyobb. Szinte fület is csinyátunk, vaj annak a bőribü vaj mázsbü. Éppenn ujamforma em mind a natyharang. Kőrísfábü is szoktuk csinyányi, más ját nem igé(n)l lehet lèhuznyi. Tüskévè szoktuk összetüznyi, gelegénye tüskévè.

Később asztá gyün a csatogó epér. El leginkáb rétém van, de van erdőbe is. Asztán a bagópépér, az öregep szemü, em még ujan öregeb vágásba vam, mikor a lányepér kimulik, akkor nyó benne ez.

Májjuzsba gombát szoktunk szénnyi, akkor csak szengyörgombát. Nyárba asztá összeévett az embér mindig mindént éttük, a zsidósoska levelet, as savanyó, tüskés ága van nekijje, a fájja még sárga a héjjám belü.

Ha ugy erdőbe örösztünk, ot még szok lennyi az a kukuksoska, ujam mind a löher. Szinte aszt az édészgyökeret, asz szoktuk mászni-jutnyi. Persze még asztán csepékkét is szoktuk szénnyi, annak a szarát kivéttük, bele ékkis hájját, sót, paprikát, rá a parázsra, natyszerü volt!

Néha a tehenet is ha mækfejttük a kalapungba, aszt is mégittuk. Az is előfordút töpszörössé: ehéseké voltunk! Mijást kiértünk a falubü, má elővéttük a kënyeret, asztán éttünk. Összé van a som. Mikor má mækpuhü finomra, lepötyog a fájü asztán a bokor ájja teli van. Aj jó dolog! Szinte a vatkörte, aszt is csak a puhát, mer aki küjes, an némigé(n)j jó, közibe ragad az embér fogának. Eszt asztán tarisznyává, zsákká is haza hoztuk, mæksoztuk aszányi télire. Elösször foterégettük a pallásra puhányi, akkor a puhájját bele a keméncébe, mégaszalódik, kéccer ize be kö vetnyi, mire jó. Abbu télenn égy-éj fazékká mækföz az asszony, asztán ehorgya az embér. Ebbü leves is lész. Ecs csak a finom kompót, min ténálotok va!

Vadómát is széttünk. Ha hazahozza az embér összé, asztán ithum mækcsipi a hideg, akkor finom. Ijenkor szoktuk vadberkényét szénnyi énnyi. Ennek a levele majnem ujam, mind a tófájje, asztán ujan csomógba, bogyógba var rajta a berkénye. Itt a Somodódába szoktuk szénnyi.

Gelegényét is széttünk, de nem valami jó. Köként aszt igé(n). Mikor má fekete, akkor jó, mikor a hideg mækcsipi összé.

Szoktuk sütnyi kukoricát is, lopnyi, krumpit, parázsom mækstüttük. Raktunk én nat tüzet, mikor léégétt, volt jó parázs, a parás telejére tettük a kukoricát, asztán us stüttük.

A krumpit még betakartuk parázsba hamuba. Tudom (emlékszem) a kukoricánn éccér rajtafoktak, éfforént ötven krajcárt füzetélt édesanyám.

A magyaró akkor jó, amikor má piros, mikor má kivállik a kütüjébü. Má kisasszon táján akkor jó. A bikmakkot, aszt is összé szoktuk énnyi. Az ujam mind a papsipka, az ize még akár csak a díjó vaj a magyaró. Még lészára is jó vóna. Mást némigén szoktuk összé énnyi.

Nyáronn, áratás táján van a vaccserésnye. Van öregebb, apróbb, édessep, keserübb. Fekete még piros. Ez azé, akkinek a fóggyém va. Mæk sé engedi mindéni. Van akki örzi, ellemba a másik embér mégengedi, nem törődik vele.

Éccér vót szeréncsém méhéket is szénnyi, mézel énnyi. Este méntünk haza az Alincának. Asztám — mi az ördög donog itt annyira — keressük, rátalálunk én naf fára. Körújargyuk, láttyuk hov van égy adu ott. Gyünek ki belüle a méhék, mind a fene. Spékulátunk, micsinyájjunk mink, hogyann éhetünk ebbü

mézel. Ném tuttunk más csinyányi, létellettük a csizmánkat, asztám betömtük a likat kapcarongyá szorossa. Asztár réggē mikor mēnünk, kihuzzuk a kapcarongyot, hát nēm donognak a méhék. Akkor asztál lépiskátuk belüle a lampost. Három vaj négy vód benne; a méhék mim mēkjullattak. Akkor asztál lēütünk, éttük, nyētük a lampozsá a mézel.

A darázs mēg ujan kis pici likat kopor, abba csinyájja a kis lampost. Mikor mēkjoktuk a darazsat, a valagát mēkszorítottuk, asztán gyüd belüle a méz, aszt is lē szoktuk nyānyi.

[Mit ittak?]

Csigēre. Leginkább nyirfábú, amēllik ujan görbēh hajlik vagy nyöll, abba vāktunk ēk kis vállut asztán abbú fojik. Abbú ittunk egész nap. Csinyátunk hármat-négyet. Ha ēgyyigbū kifogyott, ittunk a másigbū. Cserfába izs be szoknak furnyi furuvā, bedug'gyák ēf jadugasszā, csappā, abbu fojik, üvegbe szokták fojatyi.

Mim pásztor gyerekék, kátyóbú ittunk. [Mi az a kátyó?] Ásnaq ēg gödröt, becsatornāzzák, hom mikor esső va, szalaggyon teli vizzē. Mēgál benne a viz, asztán abbú itat az embēr, mēg maga is iszik. Bevāktuk a kalapunk tetejit, asztán csak meritēttünk. Néha bele is fōrōttünk, másnap mēg ittung belüle.

Vannak az ásó erdōnn ujam vizes aduk. Ha telifót essōvē, akkor szómaszállā szoktunk innya. Kūjestelōbe szokot lēnnyi bodonyoskut. Az ēk kis forrás. Vótak régēnn ujam bodonyos fāk, amēlliknek a középe kikorhalt. Abbú fūrészōteg bele ēd darabot. Av vót a kāvájja, hogy állat nē mēhessēm bele fōrōnni, mēg a vizet is fōjjep huszta ēk kicsit.

Vót rá eset, hok kifogyott a fōrtézsbul a viz. Akkor ē szoktunk hajtanyi Tüsesre.

Szāmtalanszor mēg vót az embēr szorūva, uty hon nēm vót közē viz. Annaira mēkszomgyút, hotyha a tehēnszar tetejēm vót ēk kis viz, aszt is mēgitta. Mēg sok helēm mast is csinyának csatornāt a hász körū, csinyának gödröt, abba belefojik a viz, becimēntēzik, abbú isznak. Ut teli vót sokszor kukacc mind a franc. Rātēttük a zsepkendōt a devizsorra, uty szürtük mēg a kukacol.

Forrāzsbū nekihasall az embēr ugy iszik, vizes fábú mēk szómaszállā, nátszállā. Vót az embērnek nádbú, borzafábú csévējje is. Mind a féle fattyu, zsvānságbū csag behuggyottunk, asztám másnap mēk kételelensēgbū ittung belüle.

Disznóudba mēg a Koporsókū tetejirū szoktunk innya. Csak meleg vót, mind a lóhugy.

Ujan aranyosz szokot lēnni a marhaszartū a viz teteje! De csak jēre hajtottuk ēk kicsit, asztám bebuktattuk a kalapot.

(Elmondta: Lőrincze Sándor, 37 éves napszamos.)

5. A tyúkültetésről.

Amēllik csibe, zsiba rág'gyelbe (rāk jelben) mēk skorpijógyelbe ké (kel), azok annyira rág'gyák, lépik ēgymást, hotyhāt lészēdik a pihēt is ēgymásrū. Aki pedig halgyelbe mēg vizōnlōbe kel, am mēg mindig viriböll.

Ēn csak aszt a parrak tikot ismerēm, ammi hát kis tik. Az embēr vaj vett, vaj hozot valahunnan tojást. Ez a kis tik rēndessebben tojik, mind az a naf fajta, asztán nēm is igényöll uan különlegēs ēnnyivalót, ha krumplis valamit ad is neki az embēr, annak jobbam mindēggy (teljesen mindegy). Az az ēkényész-tetēt tik annak má nēm mindēggy. Nēmēik idēnn ēpusztútak a tiktyajim, Fūredrū kaptam hat szép fajdbeli tikot, asztán azokat ēhoszták kokással ēggyütt. Ēn azokat uty pátgyótam — ot vótunk három hétig, láttam hogyann etették. Tēl vót,

em méktétlem vóna mindent értük, hanem ijen örek könnyek hullottak a szemügbü, eggyenkém mind é pusztút, az utolsó é sillódött tovább esztendőné.

Elösször nem vettük annyira észre, hof fonnak (fogynak), de asztán csak gyüt ment, mékséllétték az asszonyukat, mék talá a leüegöt.

A tikütetést ul láttam még a régijektü is, hotyhát mikor tikot akartunk ütetni, mindig megválosztolta szegény örennyanya, hoty fottán (holdfogyatkozásakor) né kéjjem, még egészen töttén sé, hanem uzza után (ujhold után) két napra, három napra, még ahogyan gyütt a gyel hozzá. Szüzgyelbe né, mer az is magamom méklörtén tapasztalat. Szüzgyelbe két nyódzsbám, asztán nem attam ére, nem gondótam oda, hoty szüzgyel van, hattam belüle. A gunár sohasé ment a ludak után. Nem barátkozott. Ézs zsbánk sé lett a tojásigaibü sé! Ha kihajtottam az uccára, előb beröpüt, mim magam begyüttem. Ha ér rendés lud van, mék ha nem akargya az embér gyeréke eleresztenyi, még akkor is émegy, észökik.

Oroszlángyelbe, mértég'gyelbe, még jobban nyilazsba, bag'gyelbe, bikagyelbe szoktunk tikot ütetni, mer ha mázsba ütettünk, nem vót jó.

Skorpijóba, rágba üttem: lézték egymás nyakárú a pihét.

A tik alá huszonégy, ezelőt tizenkilenc tojást szoktunk ténnyi, párossat sohasé.

Akkor ütünk, mikor begyüttek az embérek énnyi. Nem is vették észre, vettük valaméjeknek a sipkájját, kalaptyát, beleraktuk a tojást. Uam férjijéba, akinek sok gyeréke vót, azér, hoty fijas légyén a tojás.

Rátészem a tenyeremet a kalapra asztán befördiltom égybe. Aszmongyák, akkor jobban kell. Örü az embér annak, hogy mikor kimégy, este még nem is csibognak, asztáh hajja hop pityégnek ám má benne. Én napná szoktam még-nézni, hov van é benne, másik még mécsné.

A kamurajtót kinyitottam két unnyira, mikor odasüt, odatüzük a nap, akkor asztám még aszt a vérágot is még lehet benne látnyi három napos korába. Mécsné nem lehet pontosam méktunnyi, nem vagzáp é? Akkor asztánn nem is muszáj édobnyi aszt a tojást, ami évál alula, nem vát alája.

A kollóst ugy választya az embér, hogy az ujan tikot améjjik jobban megül. Probára alátészünk ét tojást, hom megüli é? Két napig ül azonn, asztáh ha megüli, alátészük a többit is.

Mikor kivittem a tojást, beletéttem a fészégbe. Ott a rosta, ammit rá kö ténnyi. Aszt a ruhát, ammit a rostára tészék, mer lé kö burittanyi, asztat rácsapom a fejemre mikor kimének a tikér, mind ék keszkenyöt. Mikor rátészem a rostát a tikra, a fejemrú rátészem a rostára a ruhát. Ez azér van, hon né haggya ott a tik a tojást, nyugottann ül. Három hétig ül a tik a tojásonn, ha hideg val lehet hot tovább. Rendés helém még asztat sé várgya még. A tikot mindén nap lé kö vennyi rendés időbe, vaj débe, vaj réggé, égy mékhatározott időbe. Mer ha nem vési lé az embér, akkor oda piszkilt. De ha rendésen szédi lé, akkor észik, iszik, piszkilt asztám f3 lehet ténnyi.

Méjik tik a jó tojós? Vót ém meztelennyaku tikom, asz tojot hármát, négyet, asztán égy nap nyugodott. Van akki mindém másnap tojik. Van akki két napig asztán égygy nem. Nem étyforma. Mikor idösönnek, jobban kotlanak.

Áva kollik. Kollik asztánn nem lehet megütetni. Külttyék-kottygog, de ha még is marad a fészékén ék kicsit, megütetni nem lehet, annyira egrebugrá, összetör mindén tojást. Van ujan is améjjik agyom vág'gya a csibét, mikor kel. Ha lehet párossává ütettyük a tikot, hotyha keveseb van is, né köjjon néhán csibévé járnnyi a tiknak. Az alá tészi az embér a kelőfébe lévőket améjjik jop köttö. A jó kollós még a szémit is kiszédi annak, akki hozzáér a csibéjjihö.

Ha uam picin tojás van, aszongyák, hogy asz szeréncsüllenséget jelent,

asztat át kő dobnyi a hásztelőnn. Asztán aszt is hallottam, hogy a hóna alá kő tenni az embërnek, asztán ott addig melengetni, ammik ki nem kell. Aszongyák hogy ördök kél ki belüle, az asztám megrëndő annak mindent, akki kikötötte. Aszongyák, hogy ez a Magyar József mënt vóna nem tom hová, asztán az erdőbe ény nyirjába é kezdét sipákonyi valami. Oda mënt hom mi a, hád be vót szégezve oda koporsóség'gyivé az ördög. Asztáh hogy em mék kivélte vóna. Aszonta neki az ördög, mit akarsz, kérgy, mindent meklészék. Am megijedél nagyon. Asz monta, asz szeretné látni, hogyan kő bebujnyi a ligba. Aszonta (t. i. az ördög) na hát ájj oda. Am még aszonta, mutassa még. Mikor asztán az ördög bebujt a ligba, hamar avval a koporsóséggé beütötte.

Asz monta az ördög: Köszönhetéd hot több eszed vót, min nekem.

Akkor vótak ijen ördöngös nem tom mik. Mikor azok a szerbék it vótak, azok ujan nagyba é hitték, hotyhát Szerbijába van ördög még boszorká.

Mikor a Tóni Pintérné mékhát, az ujam büjös bájos asszom vót, ab bizonyos. Hallottam, hogy a Rák Józsepék tehenét valaki megrontotta, vért adott, még rugott, nem birtak vele. Émént az asszony a Pintérnéhő, monta, nézze nénygyasszon komendájjom valamit, mer a tehenemet um megrontolták, hon nem léhel vele birnya. Aszongya ki rontotta még? Én nem tom, aszongya, ki rontotta még, de nem ád. Mégmonta asztám, mit vigyén. Hozzon ennyi lisztét, pénszt még eszt-aszt, gyűjjöh hozza ezeket még napfőkötte előtt. Mikor bemént, jóréggét agyonistent mondott. Am még rászól, nincs mast itt az isten, mast az ördöggé praktikkálunk, nem a jó istenné — vélék mondanyi is ijeneket. Mégjtett az asszony, a Rákné, a Devecserinek vót lestvérgye, asztám monta, jó csak mënnyen el, akki a maga tehenit megrontotta, maj tuljárunk az eszin neki. A tehenet még aggyák é valakinek uty hov visszavéhetik, hoty két-három istállóm mënnyén kérésztü, ha rokonyok kósztlész is, asztán nem lész bajja a tehennek. Asztán ugy lét. Akkor nap em másik asszony, a szomszédasszom Veszprémbe vót. Gyültek haza Veszprémbü. Aszonta az ura, mék csak mék sé döccent a szekér, mikor az Ördögráktakü táján gyültek, uty kivágódott az asszony a szekérbü, hoty sokájjig nem birta sémmijét sé. A tehem még'gyógyút. Mikor mékhát ez a büjös bájos asszony, aszongyák egész éjjé vót ujan kutyanysztítés, tutullás abba a Cigányuccába, hon-na! Mikor a lánya bemént vóna hozzája, aszonták jó vót fordítva asztán ugy agyom vót csipkédve hogy egészenn. Uty hallottam mástú, mim mas té.

A tojásnak van hëjja, fehërre, sárgájja, másképpen széktya. A sárgájján azom van ék kis cafrang eszköz. Ha máma tojta a tik asztáh ha lëülttyük, vérág vam benne. Abbú lesz a kokas. Amëjigbe ez van, af fijas. Én aszt a csomót kidobom, mer aszongyák, az a kokástú van. Van a tojásomn a tompa felinn ékkis karima, üredék, ot vélte ki a kokas a vámot.

Ém má a fogásárú, a formájjárú mékülönböztetem, alajja való é a tiknak, vaj nem. Tiszta sima, në légyé(n) riggyás, virágos a hëjja; akki egész nagyon gömbölü, abbú is ritkám van csibe.

Van ujan is, amëjjenek két széktya van. As sé alá való. Eszt a natyságártü léhet látni. Vót akki alájja létte, de nem ét még, kettő léd benne, de asztám bem fullatt.

Az idéh hoztam tizénöt récetójást as Agnésomtú. Négynapos korába megnésztem. Ujanok vótak, miha majnëm mimbe lét vóna... Még megnésztem éty heles korába. Égybe nem láccott, a többibe mimbe láccott. Alatta hattam. Vártam mi lész. Mondom az Agnésomnak, ebbe isz zsbog, abba isz zsbog — hát kikél öt szëm. Mérge vótam nagyó, hogy igy becsapóltam, foktam a kamurakujcsol, messzirü ütögettem, mer amëjjik vagzáp, af föccsen, akkorád durrannik, mind ép pisztó. Hád benn a nagy réce! Fölütöm a harmadikat, ngyediket,

mimbe vót réce, de ujah hosszi meszteleh hus lafogott a fejinn. Husfejünek mongyák. Az ujam vastag vót majnëm mind a feje. Ha valahogyan kikel, akkor is ëpusztull. Van akki mikor kikel a csibe, rostába szëdi, mëkfüstölli. A fészëk ajjábú vëszneg bele ëkkis tojashëjjet, ammi kis szëre vam mikor kikel, lëszëdik a csibe óráru.

Van ujan is, hogy aszongya mëgverték a csibémet, asztán kivisz ëd darab szenet, ëtöri párjelé asztán a néftelen ujjávā mëg a hüjek ujjávā vizbe dobájja. Kërëstëcs csinyá a Jëzusmária nevébe asztám mëglocsójjá a zсібájjit, csibéjjit, mëg mëg a gyerekëket is mëk szoktyák mozsdatnyi. Csinyájják esztel nagyon sokan.

(Elmondta: Ö z v. N é m e t h G á b o r n é, 76 éves fm.)

Lőrincze Lajos.

Tanakajd, Vas megye²

¹ Megjegyzés.

Az ezután következő szövegek lejegyzése — Hegedűs Lajos gyűjtése — az új egyezményes hangjelölés tüzetesebb és finomabb alkalmazásával történt. Nyomdánk betűanyaga — sajnos — e különleges követelményekhez elégtelen, s megfelelő betűvésetek készítésére nem volt mód. Ezért e szövegekkel kapcsolatban fokozottabb mértékben vagyunk kénytelenek szükségmegoldásokat alkalmazni.

A gyűjtővel egyetértésben az egyezményes jelölés azon betűit, melyek nyomdánkban hiányoznak, szükségből olyanokkal helyettesítettük, amelyek megközelítőleg ugyanazt a hangot jelölik. Így

Az itt használt jelölés : A jelölés hangértéke :

á	az <i>á</i> -nál magasabb nyelvvállású
ā	az <i>a</i> -nál magasabb nyelvvállású
ǎ	az <i>a</i> -nál magasabb, vagy az <i>o</i> -nál alacsonyabb nyelvvállású
ä	az <i>e</i> -nél alacsonyabb nyelvvállású
ē	az <i>e</i> -nél magasabb nyelvvállású, de még nem <i>e</i>
ē̄	az <i>é</i> -nél magasabb nyelvvállású
ō̄	az <i>ü</i> -nél alacsonyabb nyelvvállású (az <i>ü</i> hosszú megfelelője)
ī	az <i>i</i> -nél alacsonyabb nyelvvállású (az <i>i</i> hosszú megfelelője)
<i>i*</i> , <i>a*</i> , <i>ē*</i> , <i>é*</i>	labializált <i>i</i> , <i>a</i> , <i>ē</i> , <i>é</i>
<i>iē</i> , <i>ié</i> , <i>eé</i>	eső kettőshangzók
<i>áa</i> , <i>üe</i> , <i>ue</i>	emelkedő kettőshangzók

Az emelt pont az előtte álló hang félhosszúságát jelöli.

Azonkívül a következő kettőshangzókban a nyomatékmegeoszlás nincs tisztázva :

üö	üö
üő	üő
uo	uo
ao	ao
ao	ao

Ezekkel kapcsolatban a közlésben követett eljárás tehát legalább abból a szempontból védhető, hogy a nyomatékmeegoszlás kérdését függőben hagyja. Hegedűs Lajos, e szövegek gyűjtője máris készített nyomaték-görbéket, és ezek alapján jelenleg dolgozik a kérdéses kettőshangzók pontos meghatározásán. Eredményeit egy későbbi tanulmányában fogja közzétenni. (Szerk.)

Az osztrák csempisz.

Hát, eszt a történetet / énnékem / égyg erdüös mesiéte. / Ez valójába nem is történet, / haném igazán méktörtínt. / Kilencáznegyvenödbe akkor hortunk mink az erdüörü sok fát. / Hát, osztá / az erdüös / — odaérünk az erdüöre, / szakatt az esüö kegyetlengül, mink vízeg vótunk — aszongya az erdüös : „No, Pásztori bácsi, még gyűttek?” / „Még ám — aszongya — annyit keresték már az erdüös urat, sehu ném találuk.” / „Hó, Pásztori bácsi, — aszongya — nagy duógunk van ám minekünk!” / „Mi csinának erdüös bácsi?” / — Aszongya, / aszongya az erdüös : / „Id van égyg osztrák csempisz, / aszt akarnánk valahogyan elfognyi.” / „Héj, — aszongya nekijé idesapám — ez borzasztó nagy dolog! / — Aszongya — hogyan tutták még?” / — Aszongya : „It föfödösztök, hogy a vadag veszlek állandóan. / Hát, asztán — aszongya — eszt valahogyan é kellene fognyi.” /

Szó... kaptak Szombathēru erdüössöket segitenyi mindēnhogyan elfognyi a csempisz. / Hát, / miko gyűttek a Szombathēre a csempiszek, égygyik valahogyan mékpillantotta mikor az erdön gyűttek kérésztü, / hogy od van ám, / méty kérésztü a remiszen / égy bőrkabátos, karabilpuskás, / jó kiötüözött úriembēr / mént kérésztü. Hát, kérésem, ev vuot ippen az osztrák csempisz. / Mongyák az erdüösnek, hogy ök látták it még itt, ebbe a remizbe. / „Jó van — aszongya / az erdüös nekik — / közrefogjuk a remiszt / és eszt valahogyan mink elfogjuk, de akárhogyan is. / Hát, kérésem, közrefokták / a remiszt, / odaérnek ám, mindig belleb, mindig bellep húzódnak a bokrok alatt. / Eccēre csak / a karabilt levēszi a vállárú ez a / rapsic, / rá akar lūnyi az üözēkre, / rá akar lūnyi, ezēk még rárohantak : / „Halt vēr da! — aszongya e — föl a kezekkē!” / Hát, kérésem, a / eldopta a karabilt / és kérésem, el is fokták, / bevittik Szēntpéterfjá a rendōrsigre, / kihāgalták. / Hát, kérésem, — aszongya — / má több izbe áadgyűtt, vuotak neki jó barátai, akik áatsegítik itt a határon, mindēnfiēle. / Mégmonta mēnnyit lūtt, hun atta el, mit kapott ierte még mindēnfiēle. / Nahát, kérésem, osztá / elvittik teherátón bē Szombathēre, be is tutyiszták ēty-kettüöre. / Aszt hiszēm, még máik sē eresztettik é. /

Szarvaslesen.

Eszt is ippen ez az erdüös mesēte. / — Aszongya — / több izbe járgya az erdüöt, / osztá / mindik hallott oan / ismeretlen sírásokat. / Hát, kérésem, — aszongya — annyira föfödösztö / az osztrák hēgyegbü bekeveredētt égyg idegen szarvaszbika. Állandóan üdöszte ezēket a magyar / területen lévō szarvaszbikákat. / Hajtotta az üözēket még mindēnfiēle. / Hát, osztá / az erdüös ahogyan ott / figyēnek, mindēnfiēle, / evvel az öregembērrē / lesik / nēm-ē gyün, nēm-ē gyün, hát eccērcsak gyün ēcs csoport üözs / sebessen futnak. / Hát, még odaérnek / az üözēk, / lecsillapottak, / kérésztü az árkon, / utána csōnd lētt. / Gyün ám a szarvaszbika is! / Hó, ám az erdüös kapja puskát, rátüzel. He-he, de jába vuot ám! / Űgy mént mint a villám mēk talán a puskagojjo sē érte vuona el tallán na. / He / az öreg, aki ot leste, mongya nekijje : / „Hát, nézze erdüös

bácsi, nem léssz ám ij juo e !“ | „Hát, miért?“ „Azé, mer nekém családóm van, é kő tartanyi, nem ilek ám még a szarvasleszsbú !“ | „Nézze, — aszongya — mékfizetek ém magának böcsületelessén, gyűjön, / a feleségem ad magának jó ebidét, fácányokat, finom levessit, / asztám még léssz pogácsa is, még nézze, od van három nyúl a kamarábo. / Leakasztom, bele a tarisznyába, asztám méhet haza. / Hát, úgy is lett. / Az öreg mékkapta a pogácsát, levest mégélte, / három nyulad belevákta a tarisznyába, na méhetünk, e is mégvan. / Kérem, haza is iért, ithon mékpuccóták, a család jólakott. /

Hazajáró lilek.

Eszt a törtínetet, / eszt a dédöregapám meséte. / Hát, lehet, hogy igaz vuot, / lehet hon nem vuot igaz, én nem vuotam tanuja nekijjé, de hát am meséte, hát én azé ehiszém nekijjé. / — Aszongya — mékhót nekijjé a felesige, nyolcvanhatiévezs vuot. / Hát, / monták nekijjé ezek a régi örek kollegáji: Sali Laci bácsi még a többijek, hogy: | „É-j, Antal, Antal — aszongya — mékhalt a / felesiged, / most alikhaném — aszongya — / a lölke ennek hazagyün egiz bisztos mindén tje tígéd piszkányi. / Hát, az öreg, a dédöregapám megijedétt ám ! / Hát, hogyan lehet e, hogyan lehet ez ? / Hát, um magába nem hitté, / de azé mégis úgy iéccakának idejin fitt. / Hát, / mikor este asztá lefekütt. / hát várgya ám, hoty hát / mi léssz, mi léssz, léssz-é valami ebbü. / Hát, kérém, ollan kilenc óra felé / eccércsak / elaluttak a gyerekek, / cséttenyik ám az ájtó. / Öhö, / — aszongya — valaki gyühet egiz bisztos. / Hát, osztá azulán jut ám nekijjé eszibe, hotyhát / ezek a régi öreg kollegáji monták nektjje: | „Te — aszongya — mast id baj léssz ám, hazajáró lilek léssz ám a felesigéd, mindén este hazagyün.“ / Hát, az öregapámnak akkor gyut ám eszibe / hotyhát: éj, e bisztos al léhel ! / Mégin zörömbülnek. / Kimégy az öreg. / „Ki az?“ / Bajszán éggyet huzott. / Bisztos azér, hogy né fllén. / Kimégy ám. „Ki az?“ Ném lát sénkít. / Vissza bemégy. / Akkor még a palláson dörömbünek, miha sunkák potyoktag vuona lé. / Örek kezdét mékhökennyi. / „Ó, — montam magamba — macskák egerisznek, asztán jó van. Ném ké ettü fényi.“ / Hát, emullott, lefekütt. / Ném lét sémmissé. /

Másik nap mongya a gyerekeknek: / „Gyerekek, az este ném hallottátok mi vuot?“ / Ó, — asz mongyák a gyerekek — ük ném hallottak sémmit, má aluttak. / „Na, jó van — aszongya — / máma este figyelliték még, most ném mondok sémmit. / Maj máma este figyelliték még, hogy / mi is léssz itten né !“ / Hát, kilenc óra lét mégint, besötétü. Ugyé villa akkor még ném vuot, lámpa pislogott. / Az ezernyolcázas idüöge vuot. / Hát, / kilenc óra lét, az öreg mégin újságot olvas, / a gyerekek is figyének. / Pont akkor este ném vuot sémmit. / Jó van — aszongya — nézzétek, most lefekszünk gyerekek. / Na majd asztán huónap, / ha ippen lész valami, maj mékfigyellék. / Hát, mégin lefeküsznek, másíknap este / az öreg mégin fömmaratt a lámpáná, olvas. / Eccércsak mégin zörömbülnek ám ! / Mégin zörög az ajtúó, palláson kopogás, mindénfiéle, / beszidet is hallot kint. / Kiméty, kérém, nincs sénki. / Hát, akko a gyerekek is má éhittik ám ! / „Hát, tinleg öreg papa — aszongya — it valaki jár. / Hát, ném baj — aszongya, ha miégeccer a felesigém / így ide hazagyün, / akkor lek-közellebb ém misét szúógátatok érte, / mer — asz mongyák — hoty ha az embér misét szúógátat, / akkor ném jár hazajáró lilek, akko ném lész többet. / Hát, — aszongya — / gondúkodik, nincs sémmit, jól van, lefekszék. / Hát, tje — aszongya — álmába um mékfujtogatta valaki, / ollan rosszat álmodott, / föl is jájgatta magát, jájgatott. Aszongya: „Gyerekek, hát mi van?“ / Nincs sémmit. Fölebredétt, ném vuot sémmissé. /

Göviécshezás.

Hát, a mút hiéten / nagy esüőzisek vuotak / asztán aszongya idesapám : / „Te Feri, é kék mēnyyi a Sádru éty kizs gövecset hozni onnajt a bányábú.“ / „Hát, jó vam — mondok — én e is mēnek. / É foktam szípen a teheneket, / oszt é ballaktam. / Hát, ott öröznek a gyerekék, / mindēnfiéle, beszígetünk, / a kajdiaknak ígēn roz göviécsbányájuk va. / Asz mongyák : „Te Feri, nē ebbü a roz göviécsbü vügy, / gyere, maj mink mutatunk nekēd éggyet!“ /

Hát, / emēntünk, / jó még is rakottam. / Nekēm nēm szuót sēnki, hát / hazagyüttem. / Aszongya az öreg : „Ój, te gyerēg, de jó gövecset hoztá / Hunnát hoztád?“ / „Há onnat a Sádru.“ / Osztá jó van. / Hát, / másík nap este felé / gyünek ám a rendjörök. / Aszongyák : „Pásztori bácsi, / maguk hoztag gövecset a Sádru?“ / „Hosztunk.“ / „Hunnajt?“ / „Hát, én nēm tudom, a gyerek hoztá“ / „Gyere edē gyerek!“ / Odamēnek. / „Na, öcsém, — aszongya — / hunnan hoztá gövecset?“ / Montam nekijjē : / „Sádru.“ / Aszongya : „Kijjēbű?“ / Mondok : „A kössiégébű.“ / „Nēm igaz — aszongya — mer te magánemberiébű hoztá.“ / „Hát, ém montam nekijjē, én nēm tuttam, hogy a magánembéré. Ha tuttam vüőna, akkor nēm hoztam vüőna belüllő.“ / „Hát, jól van. Idefigyell, öcsim — aszongya —, tiégēdet főjelentettek a rendjörsiégen mindlunk, hogy / ennek még ennek az embērnek a göviécsibű hoztá.“ / „Hát, — mondok — jó van. Hát, / mongya mēk, ki az, asztám maj emēnek, asztá mēkfizetēm nekijjē.“ / Hát, még is monta, hogy a Magyarievi (?) / kis paraszt, illen ufgazda. / Azé a fjüőd, hát abbü hoztunk. Hát, jó van. / Aszongya az embēr : / „An nēm is lenne ám báj, hogy gövecset hoztunk, / hanēm od vuot a hengēr / a párton, / aszt még sziejelszerētük, éloptuk neki a vasát, mink hoztok el.“ / Hát, ém montam a rendjöröknek : „Nézzē, / — mondok — jüőrmestēr úr ! / Az én apám negyvēn iévik kovács vuot. Nekēm — mondok — sēmmi rossz hengērvasalás nēm köll. Ém — mondok — nēm loptam el. / — Mondok — mēnyyēn el, mongya még nekijjē, annak a / parasztnak, hogy — mondok — én nēm hoztam el. / — Mondok — ha annyira ugrál, ién adok nekijjē vasat, mer — mondok — mindlunk va.“ / Hát, a rendjörök dtñésztek mindent.“ Hát, — aszongyák — itt nincsen. Jó van. Rendbe van, de — aszongya — / ha it lēssz, nagy báj lēz belüllő.“ / Jó van. /

Kaptam a bicéklit, / mingyá felütēm, rajlótam a parasztho. Mondom nekijjē, hoty hát mid gondú. / „Hát, minek néz engēm, tolvajnak, / hogy én széttem szillē a Ságyo. . a Sádron a hengērjit ? / Hát, mid gondú maga? — mondok. / Aszt nēm mondom — mondok — a göviécsibű hoztam. / De — mondok — ha akarja ecērre húsz forintot kifizetek érte, asztán végesztünk.“ / Hát, ű nēm azér tēlle a jelentist — aszongya — hogy a húsz forintra rá van szorúva, / hanēm hát azér, hoty hát / nē horgyák többet abbü a göviécsbü. / De — aszongya — e mēgjárná, hanēm a hengēr vasalását is élvittem. / „Ejnye — mondok — érre még ára, hát mid gondú maga? — mondok. Mi vagyok én? Rablóveziér?“ / Osztt akkor az öreg nēm mert ugrányi. Mēktutta, ho kinek a fija vagyok. / Asztá mēktutta, / hogy az apám kovács, hád gondúta, minekünk illēsmi vas nēm köll. / Osztá annyira mēgēggyesztēm vele, hogy montam nekijjē : „Nézzē — mondok — nē ugrállon / maga /, mēkfizetēm a hengērvasalását is /, habár nēm hoztam e. A gövécsijé még adok — mondok — húsz forintot. / Osztá mēnnyen el a rendjörkhöz, vonnya vissza a büntetist, asztán végesztem, — mondok — mēgértette?“ -

Hát, az öreg ollan makroncás embēr vuot, kezdēt ugra-bugrányi, hogy ű nēm mēgy. Nézzē — mondok — alászógája, végesztünk. / „De hád győjő vissza“ — aszongya —. „Hát, — mondok — mit akar?“ „Hát, — aszongya — nézzē elmének a rendjörkhöz, mēgmondom nekik, hogy a büntetist visszatrják,

asztán végeztünk.“ / „Hát, — mondok — nézze, akkor rendbe van, — mondok —, it van ez a husz forint, eszt mék tégye el, böcsület, / izé, mindenféle, asztán végeztünk.“ / Nahát, mondok: „Akkor jó éccakát!“ Akkor sötidbe csétléttém-bollottam, gyüttem haza. Montam az öregnek, mondok: „Rendbe vam mindén, elintíztém.“ / Ez az égygik úgy vuot. /

Hajtás vadászaton.

Körülbelü mast égy iëve vuot ippen / ien eses üdüö vuot. / Kezdött a huö esnyi / régge, de asztám miégis úgy láttuk, hogy elderül. / Gyün ám ki a vadász / puskásson, kutyásson. / Aszongya: / „Na, leginyek kü gyün e velem égyet vadásznyi?“ / „Ój, Takács bácsi, montam nekijjé, igén rossz üdüö van, nem ménék e.“ / Á, — aszongya — léznek ám többen is, csak ménnyek e velék. / Hát, tiz yóra felé összögyüttünk ott a mühészimbe, ekesztünk szaktéroznyi. / /

¹ Beszélgetni (német: sagt er)

Beszígettünk ho hány nyúl léssz, hogyam, mikíp. / Hát, kihosza a pälinkás üveget: / „No, gyerekék, igyatok!“ / Nekiátunk, ittunk, bemelegütünk, jólööstünk. / Nahát, ménnyünk! /

Kiméntünk idé a vasútho, / beosztod bennünket: / „No, gyerekék, — aszongya — tik erősebbeg vatlok, nekiménték a remisznak, / eszt a fösöki riszt mékhajtyátok, / tig gyöngiébbeg vatlok, / — aszongya — / jújjes az ut, / ára nincs ollan sár, tik még eszt az ósoki riszt mékhajtyátok!“ / Ménünk ám, / — aszongya — „id van éty Csonkás erdüö, majd ebbe léssz a találkozüö.“ / Ménünk ám, egymásután ugor... ugrándoznak ám föl a nyulak! / Csak av vót a baj, ollan keves puskázs vuot, hogy / hijába vam mindén, ódarol kiméntek a nyulak. / Beértünk a Csonkászba. „He, gyerekék, — aszongya — ez ... (?) de rosszü mént! Ném tuttunk lünyi többet, mint égyget.“ / — Aszongya — majd ü mékszerzezi. Beértünk a gyöpre, / lepucolótunk. / — Aszongya — / na, / most majd itt ü rendessen összöszervezi. / Összöszerveszté nahát. / Fölfejlöttünk égygyessive sörgyába le a palak partyán. / Mékhajtottok lé a Bárdosi-száll. / Ű ho a Bárdosi / az ollan kis / csepötis riét. / — Aszongya — no majd ot talákszunk. /

Hát, megindutunk sörgyába, / gyünek ám a nyulak, fácányok ki a remiszegebü mind. / Hát, kérém, o létit öt, / mék kiét fácántik, mék kiét kokas. / „Rendbe van, gyerekék — aszongya — e jól mént.“ / Beméntünk ezén a riéten, nekiméntünk, ot van égyy ollan Tücsök (?) -major. / — Aszongya: „Aszt a riszt mékhajtyok / — aszongya — asztán / mékhajtyok, / asztá akkor — aszongya — majd ott a Tücsök-major körü talákszunk.“ / Úgy is létit. / Mékhajtottok azokat a riszket, abba is létit három. / Hát, alig ménünk, / gyünek ám kiét róka is elü. / Hö, elkiabála magát: „Gyerekék, figyelem! — aszongya — gyerünk ide, mer most osztán ezeket a ryókákat valahogy mék ké fognyi.“ / Me drága a büöre még mindén. / Sutty ki! / Elötte. / Az embérnek úgy gyüttek neki, puska nem vuot sémni, hát ménék, mint a nyavala! / Jó van. / Hát, mékhajtottok, vuot égyy istállgyö, valamikor nem tom kinek a majorgya vuot, valami bárjojté. / Beméntünk oda. / Égyget cigaretásztunk. „Na, — aszongya — mos leménünk a szécsenyi hátárba*. / Közbe amíg ottan tanakodunk, diél létit. / Hozod be az örek pogácsát, / bört demizsomba. / Ekesztünk iszogatnyi, észegetni. / „Na, — aszongya — gyerekék, három óra, elménünk. / Mégim mékszerveszté hogyan ménünk. Az erősebbek ménék á szántáson, jobban tuttunk ménnyi há, / a kisseb gyerekég vuotak, azok még — aszongya — a gyöpön, illé kis utakon. / Ménünk ám, Szécsénny odaértünk a szécsenyi malomho, ahol vuot nagy gyöpös riét. / Mindénütt láttjuk ám, ugra-bugrának a nyulak. / Kérém, nem tuttunk lünyi égyget sé. / Mind a Gyöngyös be vuot fagyva, át a Gyöngyösön be a faluba. Ugyé utána

még má nem tuttunk mennyi. / mer ez a terület nem ezé vuot. / Hád, gyüvüng be a kajdi mezzüöre, ère vissza, / ère Tanának, itt a malonná, a Gyöngyös parton föl, hát it lüttünk hatot. / Hát, fölszötték a nyulakat, / bele a szekérbe, beraktuk őket. / Behosztuk őket nahát. /

Hát, ez elig jó üzled vuot. / Hát, mast / valahogyan hát mit kérjünk, hogyan, miktp léssz? / Montam nekíjjé: „Hát, tuggya fene Takács úr, — mondok — / csak szeretném anna egy nyulat iénnekem, / othon is mindénfiéle, de hát nekem ez a hat forint nem köll. / Minek az a hat forint? Egisz nap ezér nem járom a sárt még a mezzüöt! / Aggyon egy nyulat!“ / Hát, úgy eggyeszgettünk még. / A másik kollegával ketten kaptunk egy nyulat. Én is kaptam, még a is kaptam egyget. Hát, mēkpucútuk, mēkfeleszték. / Hát, asztá / másíkoknak is vuotak ollan / szegtnyebbek is, hát nem vuot cigarártára vallójok, azok jobban péncváltak fél. Mim mēk hát félvették jobban a / nyulat. /

Elmondta: ifj. Pásztori Ferenc 22 éves. A nyelvatlaszgyűjtéssel kapcsolatos hangfelfelvétel 1950. október hó 3—4-ig készült Tanakajdon a beszélő tudtával.

Disznóölés.

Legelső sorba a disznót lēmossák már perzselés / pörzsülés után, / mer pörzsülésnek hívjuk mi. / Pörzsülés után lēmossuk tisztára / gyökérkefivel, / szalmacsutakkal. / Mikor má egisz tisztára mosták a disznóot, akkor réntfára akasszák. / A disznóujölüő vaskapcsokkal erőstí föl- / a disznóonak a / lábajit. / Akkor vékhasíttya. / Legelősször a belet földíttya ki / s eszt teknyöbe tēszi. Utána / jön, / utánna gyün, / utánna / gyün / a belső riszē má: / a tüdējē, / mája, / a szívö, / legutuollán pedig fölvág'gya a tokát, innend a nyiēvit vēszi ki. / Eszt mint tisztára, ezēket a belső részēket egisz tisztára hideg vízbe / lemossok / és úgy gyün a kövesztüöbe, / mer mink kövesztüöbe rakt yok például a szívöt, vesét, / tüdület, / nyiēvit. Abbú, / az mind priēshurkába mēgy. / Étytű-eggyig ebbü töltjük a priēshurkát. / Most a réntfán elsősorban a hádgērincēt kétjéle vág'gya / a disznóölüő. / Tehát / a disznóonak felit leemeli kiēt embēr. / Ez mos bekerül a konyhára, it legelősször / levēszi a kiēt sunkát. / Utánna egybe lefejti az összes szalonnát, / szalonnárú a büört. / Csak az / azon a szalonnán hagyga még a büört, úgy nevezēt hasallán, amibü szóásra kerül nyárira szalonna. / S utánna akkor kivēszi az úgy nevezēt süödert, / vagy lapockát. / Ezután kivēszi aszt a hosszú pásztorpecsenyiet / a karaj közü. / Az a hosszú karaj, / ami egisz végikhúzódik. / Külön akkor a nyakpecsenyēt vágja lē a karajtű. / Ha má ez mint kisen van, a húst is külön osztájozza a disznóölüő és a szalonnát is a szalonnás teknyöbe. / Ami már például a disznónak belső része, hasaajjátu darap szalonnák visszamarannak, vagy / darabos бүrkék, eszt mint kövesztüöbe raktják, / hogy a priēshurkáho elegendő minden lēgyen. / Ha má jele disznóot élátta, akkor hozzág be a réntfáru a másik felit. / Eszt ugyanúgy, mint az első felit, / lēsžēdi elősször a kiēt sunkát. / Azután egybe levēszi a szalonnát mēgin hasonlag mēkhaggya a besöznyi valüő szalonnát, süödert. Újbu csak aszt vágja ki. Egybemarad a hosszú karaj, farktű / és a nyakpecsenye. / A darap husogbú, ami ojan / cafatos hús, — úgy hívják nálunk — / abbú pedig, az mind hūsos kalbásznak van felörlvö. / Ha má ez a hús / mind el van osztájozva, darabóva, akkor külön, / ami a füstre mēgy, / a sunkákat osztályozzák legelősször. / Abbú kivágják a csontot, / ez mēgy levesnek, az a velős csont. Akkor külön levágják a csürköt, ami kocsonnyának valüő riész / és csak direkt az a kimondot szép sunkahus vele jön etyformán a

szalonna, amit má teljes készen szépen lekerekít, / me lekerekítik a / szalonnát
a sunkárul ú hoty tejjes étvforma egyvonalba légyen / a hussal / s akkor / a
üstre való hust külön rakják éty kisép teknyűöbe. Ódalas, sódér / még a néty
sunka, ezéy vannag beszóva és a szalonna. / Mikor ez már el van ládva a be-
sózot mindén, utána kezdődik a szalonnának a megapritása, / hogy legalább
aszt mielőbb / léhessén sütnyi. /

Darabokra vágjuk össze a szalonnát nagy zsirsütő lábozsba, /
huszonöt-harminc literészbe / föltésszük eszt a / pórheltre, mer akkor így mongyuk,
igén / póheltre sünyi. / Mikor kisül, / akkor jó mikor sziép rózsaszín. / Ekkor
mérjük mikor má tejjessen méktsiztult, nem habos, ekkor mérjük lē a zsirt
úty, hogy / mire félig lēfogy a lábozsbol, arra egésszen a tőpörtűő / készen áll. /
Ekkor lēvesszük a naty serpenyőt és a földre hejezzük. / Úty hogy akkor szűrő
kalámba merjük a tőpörtűőt, szépen lécsurog / a zsír belölle. / És ekkor tessz /
már cserépfazekagba, / fazekagba tesszük el a tőpörtűőt, / amit má nyárra szá-
nyunk, / amit nem, aszt még ugyē kis teknyő van / és abba szépen mingyá ki-
hütyük a / tőpörtűőt. /

H: Na, most miket szoktak főzni ? /

Dére ebéd. / A sunkágbu kivágot velős csontokat kaptyuk még, / még rēn-
cerint egy darab nyakpecsenyét. / Aszt még mindik káposztába tesszük, még
bürkedarabokat, / úty hogy akkor mindik husleves van, paradicsomos káposzta, /
utánna / égyy / jó lábos pörkút, melleje piros riépa. / Ez a disznóölési ebéd. /

H: Estére mi lessz ? /

Estére még rēncerint arra má mindig van / rizsás kalbász, / véres kalbász,
akkor még mindig egy jó tepsi / kalbás sütnek, akkor mindig véres kolbász van,
mēgin csak piros riépával. / Este mikor má vége van / és vacsora van, / a viéres
kyóbász van, ekkor má a disznóölő riēncerint ezzel befejezi a disznóöltst. / Akkor
berugattyák úgy, / hogy az annyit iszik, amēnyit csak lát. A mi nagybátyán-
kat is úty köllött hazabezetnyi. / Rengetegű szereti a buort és azér akárkinek
nagyon szivesen elmēgy disznóöltőnyiz azér, hocs csag berukhassq. /

Tűz.

Körülbelül tizēnniégű iévvē ezélot vasárnap rēggel / félöt-öt óra között /
nagy égháború vuot. / Ú ho lécsapott a villám. / És kigyulalt éty ház. / Zsupposz
vuot a ház, naty ház vuot, égēt rēngetegűl, az uccán teljessen fojt a viz, ú hogy
térdig erő vizbe jártunk. Má akkor elég naty kislány vótam én is. / A tűzqótuok /
azok rēngetegű méntettek, ahoty csak tuttag, de a szakadó esűöbe / nem nagyon
tuttak / méntenyi, de égēt / oja régi söviház vuot. Ú hogy asz karóbú vuot mindig
kitömvē / és az rettenetes száraz vuot, úty hogy az léhetēt éty száz-százhusz
iéves ház, / égy régi söviház, / az bőrsasztó faanyagot tartalmazot mint töltyfa,
csérfa, akácjábú vuot, / rēngetek sokájig égēt. Úty hogy mék talán kilenc órakor
is és azok a nagy gērēndák — ahogy visszaemlékezék rá — azok csak úty szakat-
tak lē ojan naty tűzesse. / De továp terjenni nem tudott a tűz, habár a szomszit
pajta izs zsuppos vuot, / mer rettenetesēn esēt az esűő és ahogyan az a nasz szél
vüttő / a / füstözsz zsuppot, mer ugyē az még vuot füstösűve, valósággá tisztá
szíeny vuot. / Az nem birt má ujra a pajta tetejin tüzet fognyi. / Ére nagyon
emlékszék, / hogy ez mijen égy rettenetes vasárnap rēgge vuot, / hogy mēnyire
dörgöt, villámlot még mikor lécsapott az a / nagy villám és mēnyire ígett a
zsuppos ház. /

Elmondta: Sebestyén Jánosné Horváth Erzsébet 35 éves, gazdálkodó felesége. A nyelvatlasz-gyűjtéssel kapcsolatos hangfelvétel 1950. október hó 3—4-ig készült Tanakajdon a beszélő tudtával.

Családi események.

Apám idegyűt Tanakajdba. / Éggy esztendőt vuot ipánál, az ipát ot kellett hagyni. / Éggy évig akkor Lipárdba lakott. / Lipárdbú akkor visszagyűt mégis ide a kajdi házbá. / De ez a kajdi ház ez leigétt. / Mikor ez leigétt, / akkor meg gondota mégis, a faluba vuot egy zsuppos ház, aszt vészi meg. / Még izs vetté. / Id vuot a faluba egy / egy / jeddzo, / attú vetté mék, közbe megbánia, hogy megvetté a házot, / vissza akarta mondanyi, ezen ékesztek pörünny, / vuot neki valami tisz hód főggye, hát az bizony majnem mind odalétt. / Akkor / gyerekek közöd vuot éggy /, — mert összessén létünk tizenöten mustohákkal éggyütt. /

No a legelső bátyám / az a maga halálábó mékhalt. / A második bátyám kilencásztizénödbe Tanába masináták, / villa masina vuot még akkor, / ű szokot kiménnyai az állomásra. / Ottan vuot éty kapsulyó, / amit mindig ot ki köllöt kapsónyi, / hogy a villant beeresztük, mer avva / hajtották a / a masinát. / Kimént a kapsulyóra, / kikapsút, / a kapsuló roz vot, / beengétté az áramot, mikor főmént a villanfára, föl akarta venni a kábelt. Az éggyik kábelt lévetté*, éggyet pördüt a levegőbe, / de má halottan esét is lé. /

Égy másik bátyám rendjör vuot Budapestén. / Am még ottan kapod valami tudjőbajt. / Az abba pusztút el. / Égy bátyámat kilencásztizén / hiédbe / az olasz fronton agyonlútték. / Akkor má közbe mink is katonág vuotunk, osztán / négyen hazaértünk kilencásztizénnyódzba. / Keszük ujra mégin a / vilák sorsát, / a szegynsig, szeginy sorba, ahogyan / tuttuk. Ugyé tél vót, bizon nehéz vót akkor az ílet. / Még a tavasz el nem gyütt, vagyis a másik aratás. Mikor má az aratás elgyütt, akkor osztán má keresünk éty kicsit, ruhára valót, illet-ollat, akkor má jobban tuttunk venni. / Közbe akkor osztán / éggyik is nűösüt, a másik is meg-nűösüt, szillészóróttunk úty, hogy utollára az öreg házbá bizony éty sē maratt, és így idegēn kézre jutott az örökös házunk. /

Tűz.

Kilencásztizénödbe / Fábján Antal / gazdálkodó embər vuot. / Masinálás után törtint, / únalla gyulat ki a / szuómakazal. / Kigyullatt. / Mire a nípek összeszallattak vuona, eccerre má öt pajta is lángba álott. / Még akkor hát vuotak kazalok, gondolni való, hogy micsoda tűz lét. / Úty hoty közelibe nem is igen lehetet neki mēnnyi. / No, osztán illen nagyop tüzeset ugyē nem igen vuot. / Osztám mik kiēt ház ígett így le külön. / Az éggyigbe villám vágod bele, / a másik, aszt nem lehet tunnyi mitül gyullat ki. /

Vonatgázolás.

A Kovács mónár ez azelőtt a kiskajdi malomba vuot mónár. / Közbe akkor ot megunt a / helyzet, / elmént más faluba laknyi. / Ott is mónár lét. / Hát, osztán eccer éty szép napon / elgyütt ide Kajdra is, / mer Szumbathere akart bemenni ezékér a..., amit a malomba használnak. / Hörtelendi előt megállott éty kicsid beszélgetnyi az ismerőssivel. / Közbe akkor az esjő onnad a., észak felül / kezdett az esjő / vergölönnyi. / Mikor az esjő ott esétt, földhuszták az eser-

nyót, hoty szëmbë në verje öket az esüö. / Jó két lova vót, jó két fekete lóval vótak itt. / Neki állottak nyargāni. / Már ki az állomás felé a Pungorok-úton, azon akartak mënni. / Nëm vëttik észre, hogy gyüült a vonat. / Pont ëty szëmpillantás alatt értek oda. / Hát, a mozdony mingyá elkapta a szekered derigba. / Az ëggyik lovad belevákta az árogba, am mingyá még is döglött ott. / A gyerekét aszt még ahogyan kidopta, az ódal esët rája. / Ahogyan kivákta a szekërbü, kiesëtt oda a vasútpartra, az ódal ráesëtt, a gyerekét am még ott ecërre agyonütöttö. / Az öreget, eszt még eltolta valami husz miéterre a vonat. / Pont tejjessen a nyakát vákta le. / Nohát, akkor asztán a naty csodára ugyë kiszalattunk mink is oda. / Nahát, össze lëttek ot szëdve a szekërdarabok, mindën. / Még arra is emlékszëm, mikor ott a temelöbe / fölkoncúták / a fejit is / és mëgniszték az orvosok, még amugyis mindënhogyan föbontották. /

Kocsmai verekedés.

A tanai Kapui(?)-féle kocsmá, / esz hirezs vót a verekedësü. / Azër vót híres, / mer ha oda bemënt ëgy lipárti vaty szécsenyi, / akko az má anélkül onnan nëm tudott onnan elmënni, hogy a fejit legalább is be në vertik vóna. / Akkor mëkcsinaták aszt, / Lipárdbu eccër összöszëtte magát husz legi, ádgyüttek Tanába. / Mëkkezdödött / a háboru. / A lipár..a tanaiak ezék talán vüölak az összëzsbe nyócan, / és aszt a huszat mind elvertik. / Hát, erre igën jól emlékszëm. Asztám még valami hármát még jól még is szurkátak. / Hát, erre még, akkor gyërëg vótam, hát erre jól emlékszëm, hogy mikor marakottak. /

Elmondta: B i r ó K á l m á n 53 éves gazdálkodó. A nyelvatlászgyűjtéssel kapcsolatos hangfelvevél 1950. október 3—4-ig készült Tanakajdon a beszélő tudtával. A hangfelvételt készítette, átírta és közléstesi:

Hegedűs Lajos.

Somlóvásárhely, Veszprém megye.

Somlóvár regéje.

Az örögéktü hallottam, abba az időbe, | mikor a Somló | illetve a Somló vára | még | a virágzás szempontyába vót, | äsz körülbelül ezëröccászhúsz körü történt, | a Dózsa György lázadása idejiben, | mikor a | Bakacs Tamás, Bakács Tamás, | az akkori herceksprimás | roma pápa akart lenni. | Äz el is mént Romába. | Kevés hijjával körülbelül a monda szerint äggy | szavazati | hiányban nem lét roma pápa. | Äl lét vóna az első roma pápa, amellik | magyar származású lét volna. | De miután nem lét roma pápa, az akkori roma pápa, hogy ütet kiküszöböjje onnan, visszakülte Magyarországra valami különös megbízással. | Ennek ältitóllag | Bakacs Älök lett a fija, | amellik a Somlóvárnak az ura, késöbben a Somlóvárnak az ura lett. |

Mint lägényembër kerü-t a Somlóváárnak az urának. | Mj lägényembër | ännök volt äly száratöjő az ügy nevezöd dövácsärë väar urnüönek, | Luca Pannának vót a jegyessë. | Äz a Luca Panna, | äz igën szeretöd vóna hozzámennyi, dä | késöbben a Bakacs Älök | összököttetist kapott | äcs csabrëndek | bäli ismërösökkë. | Idä töpször lëmënt itt | összjöjvötälëkrä, amelliket pë-ldäul | vendékségnek näväsztäk a mi nyelvünkön. | Itt | a szüörakozást | äggy | Mäster Nóra näväsztü nüö, | aki igën igën szépen tudott | muzsikányi, citeráznyi, | háarfáznyi. | Äz a Mäster Nóra a sümägi tanittónak, ägy mänäküt tanittuónak a lánya volt. | Nagyon sziep, | bäjos, csinos nüö volt. | Beleszeretöd a Be...a Bakacs Älök | iés | el is vettë fäläségül, | de az a | äljäggyés ojjanförmán történt, | ho mikor a | väarba meglött asz, hogy ü elmëgy | leännézöbe illälvë leänkéröbe, | az ut Somlóvásárheltül kétfelë ägazott. Az äggyik | Sümäk jelë illetve | Csabrëndek jelë, a másik Dävácsär jelë, az előbb említett Luca Pannának a | kastéjja jelë. | Ekkor a Bakacs Älök rábiszta a lovára, hogy ü választ. | Ünekiyje az, amëre a lova mëgy, al lész a menyasszonya. | A lö | äljördult Sümek jelë. | Lëmëntek, meglött a lakodalom. | Eljäggyäszte, el...elvettë feleségül, visszahozta a somlóvásárheli | väarba. | Kö-zbe kitö-rt a török háboro. | Bakacs Älök äz elmënt a | csapattyával äggyütt, elmënt a csatába. Mikor onnan mëkszabádöt, | Nagyväaszö körü van ägy „Betekincs“ csärda, | amellik | be a Bakacs Älök visszäjövël bemënt. | Itt elejbe mént a Luca Panna äalardzba. | Az előbb említett dövácsärë väarürnök, | väarürnö. | Äz a väarürnö äalardzba | ojjan notákat éneköt a Bakacs Äläknäk, amellik az akkori | notája vót, mielőtt a csatába elmënt. | Kéreszte tülö, hoty ki vaty të? | Asz monta nekiyje, hogy | ö | ägy igën | torz, | rokkant, amejjik az älarcol lëvënnyi nem szabad nekiyje. | Ere asztán a Bakacs Älök kéreszte, hogy mit tud a Somló vidékiröl. Elmonta, hogy | a Somlónak az ürnöjő | a Bakacs Äläknäk a fäläségë, elatta ja söjom madarät, elatta ja vadäszejül, de még a jegy-gyürüjüt is. | Tehät az urät nem tekénti sëmmibe së. | Erre Bakacs Älök fölmënt | a késérettyivel äggyütt, löra kaptak, föl a väarba. | Mikor fölértek, | a feleségül a küpadon | a väárnak a kapujába | äty férjival taläta. | Leugrott a lovärol, | azonnal a kargyät kihuszta, | a feleségül

szívén szúrta. / Mikor szívén szúrta, / a Luca Panna elnevette magát, mert az / a lovásszajival egygyütt / utánna mēnt, / mikor äszt / äszt a / gyilkosságot végrehajtotta, / visszafordót örömbibe, hogy a terve sikerül nekijje. /

Erre, / erre a Bakacs Álák / utána rohant az ügy növözēt Margit kápolnától fölvezető uton, / äty küpad üttyanak növözik eszet, / amellik hát máig is mégvan ott, / azon akart menekünyti az a Luca Panna, / dá közbe a lova lábá mēksuszót nekijje, / mēgbollott, / az a Luca Panna lefordút, a lába* bemmaratt a kengyébē / és a fejit széjjel föcsögettē, mig lemēnt a lova nekijje a Margit-kápolnáho, asztán / odalēt a Luca Panna. / Erre / a Bakacs Álák visszamēnt, / látta, / hogy a felesége halott. / Az a férji, akivel mellette vót, / kiderült, hoty saját testvérje vót az illető, a feleségének a testvérje; / amellik / akkoriba szabádót még a török fokságbol, amit Bakacs Álák nēm tudott, hogy / ütē a török éjogta. / Tehát bánatába ez a Bakacs Álák, / mēgbánta eszet, hogy / így járt a feleségivel, / csinyáltatott äty szép kōkoporsót. / Abba beletētte a feleségit, / jól / állította annak a koporsónak a szélit, / maga még melleje fekkütt / és mikor belefākütt a koporsóba, / kirukta alóla aszt a / támasz / liécet, amellik, amellikkel fő vót támasztva és így állítólág ahogyan az öregek mongyák illetvē eszet még a / micsoda tró vót az, aki itt eszt, eszt mēgrta, eszet?

H: Kisfaludy. /

Ahogy ez is írta, még a népnek a mondája, beszéggye szerint / ez id bent van a váarba, äggyik kriptába, amelligbe örök / pihenöre lēttek magukat. /

A szöllő megművelése.

Mint szüölő tulajdonos / pár szóval akarom / vázolnyi illetve magyaráznyi, hogy mi is az a szölőnek a munkáaja. / Ha valaki szüölőt akar tenyészteni, / először is / szölőföldre van náki szükségē. / Szölőföldet rénceresēn hatvan, nyolcvan, / sőt / ahogyan a talaj kívánnya, méteresre is / mēkforgattyáak. / A forgatás után / a benne lévō / gyökereket, fáakat, törzsekēt, satōbbi / kitakarították, kipucójják, / elplanérozják, / a planérozás után / kizsinorozják, / kikarozják, / az áarkokat illetve a / gödröket, amelligbe beletészik az ólásokat, ezékēt pedig kiáassák. / Az az útetések lehetnek a sortávolsák szerēnt / ägymétereš, / nyōcvan cēnti, / tōtávolság ugyanijjenformán : / hatvan, nyolcvan eselleg métereš távolságokra. / Most a talajnak / a / mēgválasztása. / illetve / annak az alanynak, ami / abba a / földbe belevaló / ennek a mēgválasztása a lekfontosabb. /

Elmondta: Z a b ó D e z s ő 52 éves földmives. A nyelvatlaszgyűjtéssel kapcsolatos hangfelvevétel 1950. október 6-án készült Somlóvávárhelyen a beszélő tudtával.

Békanyúzás, ürgefogás.

Mēgvótak a vizsgák / mindig jó rēg / jó korám má rēggel kihajtottam három darab marhát / barátaimmal : Torma Jóskávō, Márton Kálmán még mēk többen szoktuk örözni a Füzes-rétēn. / Asztá / szoktunk jáccani : / fodbalosztunk vagy más / labdásztunk. / Még akkor ägy mindig vigyázott a marhákra, hogy bele nē mēnnyēn a kaszállóba / vaty pedig a fōdekre. / A / Füzesriēt végibe vót äty Kanáris, / ot sog biēka szokot lēnni, / asztám mēkfogtuk a biēkákát, / aszt vót ägy gyerēk, az elōvette a kusztoráját,¹ / s mēgnyúzta a biēkát, / akkor a békát

¹ kusztora 'olcsó, kis fanyelű bicska'

visszadoptuk a vízbe. / A vízbe ékezdēt rugódozni a béka / és / uszkálni akárt, de nem tudot má. / Asztá a vízbe megdöglött.

Későp pedig, / másik vaty harmadnap, / akkor pedig egeresztünk. / Vittünk ki vödörket, asztán a Kanárizsbú vittünk vizel. / Akkor megléltük, hogy az egér beleugrott a lugba. / Hama utána öntöttünk egy vödörre, / asztá / kijött a / z egér a lugbú, mēkfoktuk. / Mēkfoktuk a nyakán a bőrt s asztán lehúsztuk. / Akkor az egér nagyon ékezdēt / ott / sírni. / Asztán / vagy megdöglött vagy visszaeresztéltük aszt is a lugba. /

Mēg ürgét is szoktunk fogyni. Aszt mēg úty csináltuk : egy / jó ruganyos botot, / kókémbotot vaty pedig másikat / mēkhajlítottunk, annak a végire veléttünk egy madzagbol / éty csatot, / félakasztottuk a lik szájáho. / Aszt mikor ür. .el-mēntünk akkor távolabb, / mikor az ü-rge kigyűtt a ligbú, / akkor megmoxidította a madzagot és fősapódott, az ürgét pedig fölrántotta. / Osztá azzal is vagy / fõthöz váktuk vaty pedig eleresztéttük vagy neki attuk a kutyanak. /

Szüret.

Má éty-két nappal elõp készülõdnek a / készülõnnek a szüretre. / Mossák a hõrdókat / és mikor elérkezik a szüret napja, akkor a szüretellõk és a többi embèrèk fölmēnnek a / szõllõre, a Somlóra, / ahol éppen a / szõllõ van. / És ot nekiának szüretõni. / Az asszonyok mēg / gyõngèbbek, gyèrèkèk, azok szèdik a szõllõt, / az embèrèk, azok pedig viszik a puttont. / A puttonnal lehorgyák egy-egy / kádba vaty hõrdóba, onannd elviszik oda arra a hère, ahol présõnek. / Prészbe beleöntözik, be. .belemerik, / akkor rápakóják a fákot, / rátészik a kost,¹ / és akko mēkkezdik a présõllést. / Rá / megmuszkoják² a szõllõt / és rátészik a kost. / Akkor mēkkezdõdik a présõllés. Eggy ember pedig a szüretellõk után mindig jár / éty pácával, hogy nehoty sok szõllõt ehaggyanak a tókén, mer / az majt kárbavész és akinak a / tükèjén vagy a rēngyén talál / szõllõt, aszt visszahívja vagy visszaküdi / hogy kóriszálásnak³ mongyák eszt. / A prészbol éty káposztás hõrdóba fojik. / Onnan pedig lehorgyák vagy léviszik a / pincèbe, / ahol a hõrdók vannak. / A hõrdógba belemerik és azután elkezd / a bõr fõrni. / A szüretnek mindènki nagyon örül, mer / abbol tud pénct csinálni / úty, hogy mán / a szüret ideje be / jön, akkor / mindènki nagy örõmmel jár-kei és mongya, hogy mikor lèssz a szürettye. / Szüret közbe pedig / ebédõnek birkagulást, vaty pedig birkapõrkõtet. Aszt eggy / vagy a háziasszony vaty pedig egy / másik asszony józi mēg. / A szüret után pedig az egész hēgybe járó / cigányok, azok muzsikánák, / a szüretellõk pedig jó kedvel mulatoznak.

Elmondta: Z a b ó (S z a b ó) J e n õ 13 éves általánosiskolai tanuló. A nyelvatlasz-gyűjtéssel kapcsolatos hanglemezfelvétel 1950. 1950. október 6-án készült Somlónvásárhelyen a beszélõ tudtával.

A munkás sorsa régen és ma.

Kis koromtul fogva falusi duógozuo'vuótam. / A Somlónak az ódalát husztam. / Az apácságnál is sokat duógosztam. / Láttam, hoty hogyan / ittak-éttek, de miránk kevesed gondótak. / Vót egy intézuo' : / Jukis(?), aki / he alászkodási pofavá odafordultunk : / „Intüzõ úr, / nagyon jó vóna éty pohár bõr !“ / Asz jelète rá : „Nem igèn lehet. Maj mēkkèrdezzük a kòrmánzó urat, hogy ad-è.“ / Ity húsztuk az igát, napkelettül napnyugottig duógosztunk, mindèn / mindènnap így mēnt továb. / És / sok eredmint nem értünk el / azér a hatvan krajcáré,

¹ A prés csavarjának felsõ része.

² Megmuszkol' összenyomogat'.

³ Kóriszál : bõngész, a tókén felejtett szemet összeszedi.

talán az a negyvenöt krajcár is vót abba az időbe még egy negyven évvel ezelőtt, / ötvennel ezelőtt. /

Manapság is / mind duógozó vagyok. / Mára látom, / hogy / a duógozó niép hogyan fő van karóva. / Mára mégvan neki a mindennapi kényeré, megnyíltak előtte a gyárok, / megnyíltak előtte az áлами gazdaságok. / It vam máma, látom, az áлами gazdaságná / éty kizs gyerek, eltartya / aszt a szeginy özvegy idesannyát, hogy örü-la szívem nekem, mikor ijent látok! De valamikor / ez mivelünk szembe nem így vót. /

Vuótak szüreték a Somlón. / De / jól is iéresztük akkor magunkot. / Duógosztunk / réggel / túl / egész nyugottig. / Vuótam én a Rájzig Géza ezredes szőlejibe. / Hát, szerencsétlen még is háll. / Mëntünk, dolgoztunk, ezek a kizs gyerekek szették a szöllöt. / Utána még egy másik / zörgetté a leveléket, / szédét / ték föl a szeméket. / Mi még mánt pincemunkások / hórtuk / aszt a mustot, / a törköt, / tettük el kádogba, / törzsüötük / és abbú lett a pálinka. / Hát, id duógozgattunk éty szüreti alkalommal. / Hát, manapságba is / úty szeretném niézni aszt a szüretét. / Ollan jónak látom a szüretét, / hogy aszt gondónám, hád bár mindén huónabba ev vóna. /

Dózsa szavallat.

Tizénkilendzbe / én vuótam, / aki elszavótam Dózsa Györggyöt. / És ezért / már mékszénvedét vuótam. / Gyüttek a pofozógépek, / gyütt a támadás. / Egygyik eljtársomot / a másik után, / kivérték / és a lakásunkra behusztág, de véré*ssen.

Ugy nálam mosták le vérbül. / Iés / mivel ién / elszavótam a Dózsát, / azér / fegyvereg gyüttek értem. / Azok a / azok a gyerekkori barátjaim, / akikkel égygüt jártam iskolába. / Ném nevezém még máma, hoty kig vótak ezek. / Azok máma talán jó barátajim, / küzdenek talán némileg a demokráciájáért, / de / esztet / láttám, hogy veszedelem küd. /

Álítottunk mi / akkor egy májusját, / mink dolgozuók, a másik fél is álitotta, de ellenkező módon. / Mi álitottuk, azok még döntöttik. / Mikor kiütött a főradalom / réggé hajnába főkeltem, / látom, a fejszék / zöröktek, / döntöttik a májusját, akkin jön vót a vörös lobogó. / Utána gyütt az ütlegellis. / Péter Lajos kapujará dühönktek, / tö-rtek, / bemászták, hoty : „hon vaty ha atyauristen vagy is, te vótál / a / muldba az embër, / hát, most mink uralkodunk“. / Hát, / a lakásáruul huszták ki, összeszè*tték akkor a direktórijumokat. / ... Pistinek / kivérték Devecserbe a fogát, valami Ferenci Tóni. / Belák asztales elindított, Belák asztales fija*, / valami hadnagy, / az indította ál a csapatot. / Kihirdetté a falvagba, / hogy / ... kaszával, véllával mënnyünk a vörösök ellen. / Hát, még is indútak, még is indút Vásárhel is. / Égygyik vonigót kapott, a másik kapát. / Igy átak föl az állomás fölötti vonalba. / Természetes... vezette őket. / Az elüörs Pápárú beindút lúháton. / Ellütték a lovát. / Na, jó. / El is fökták. / Valami Bóm Gyula, / aki ezeket a direktórijumokat üldöszlö, Devecserbe ott a / főbíró-ságná má / hát / a vikipontig ott át. / Fölszólította az égygyik vörös katona*, / hoty hagyja el a helseget, / de még ü akkor tűzellisre indút. / Na, kapott égygyet az ódalába bele, talán harminc lépist futott, / asztán az ucca / porába szörnyet-holt. / Igy ezek szabadították föl a mi dolgozóinkat. / Miég asztán / vuót / összè-szédések is tizénkilendzbe. / Behoszták a szeginy pápajiakat, amirül én értesül-tem Devecserbe ijnek idejin. /

Elmondta: Ványik Lajos 52 éves postás. A nyelvatlaszgyűjtéssel kapcsolatol hanglemezfelvétel 1950. október hó 5-én készült Somlóvásárhelyen a beszélő tudtával. A hangfelvételt készítette, átírta és közzéteszi :

Hegedüs Lajos.

Komádi, Bihar megye

Nyomatás, régi élet.

A régi időben a nyomatás így történt. / Szűrűt csinátunk, / asztám még a lúval megvágattuk, / lepéjváasztuk, meglocsoltuk. / Akkor fölsöpröttük, / akkor leágyáasztuk. / A lovat rávittük, / körüljárattuk. / Mikor mēktörte, akkor mēkförgattuk. / Akkó megint lejárattuk, / újbú mēkförgattuk. / Akko miko mēktörte a lú, / akkor szípen lehántuk a / szalmát / és gerebjével legereböltük. / Újbú járattuk, kalászoltattuk a / lúval, / akkor megint ujbul / fölrasztuk, a szalmát lē / húsztuk. / Mikor mēktörtint, körülsöpröttük a szűrűt / szípen. / Mellé teszszük a rostát, / szípen félrostáltuk. / Akkor / zságba mértük. / Ez ennyi. Ez eddig van. /

Édesanyám ezelőtt / szűt, font. / Borzsákokat szűtt, / elvitte Nagyváradra, / elatta. / Mongyam aszt is ho mid ved belőle? / Most fíjam, — aszongya — vèttem / èty kaszlit, / mos mégin émèntem, vèttem ety kanapét, egy ágyat. Ity szèrésztlem ammim vóút. / Apád émènt haónaposnak, / ém még utána mindèn hiten vittem az itelt. Nátý havak vóútak. / Magam söprögettem mindènfele, — aszongya. /

H: Minek kellett a borzsák? /

A borzsák / ot ára használták, / hogy a / szállót azon taposták ki / ezelőtt. /

H: Asztán a nagy vizekről tud-e valamit it Komádiba? /

A nagy vizeken, / a nagy vizek / rül, / azon / halásztak, / halat foktak, / rákot foktak, / csikot foktak / és hórták

B: komádi pákászok

Nagyváradra. / Ott atták el. /

Katona Jani.

Katona Jani jóúba vóút egy oláj jánnyal. / És az oláj já / — monggam, hogy megeset tüle? —

H: Igen. /

Megeset tüle. / De ē nēm engette neki vènni a szüleji. / Nagyon ellenkesztég benne. / Ity tehát mindènfele gúnyszavakat egymásra kijabáltak. / Majd émènt az éedesapja / a bányába.¹ / Az annya a jányt elkütte utánna. / Ez a Katona Jani mē*g mē*gleste / és mikor jöttek hazafele, / agyonlütte az apját is, / az any..a jányát is. / Ère az anya kiszalatt, aszt is agyonlütte. / Utójjára ő magát lütte agyon. / Eddig vóút. /

A temetísire nagyon, nagyon nátý fölleg vót. / Ojan nagy vihar, / hogy a fákat maj kicsavárgatta túbül. / Ojan temetíse vóút. /

¹ Kisebb víz; gödörben összegyülemlett víz.

Fekete Bálint megrontása.

Csongorádi É*rszinek udvarolt Fekete Bálint. | Jőuba vóutak és meg-
esét tülle, | mert az annya nem engette, hogy elvegye elébb. | Mikor méktutta,
hogy viselős lett, hazavitte. | De alig vóutak ott ety hóunapig, akkor emént a
gyerek É*rszitül. El iz zavarta az annya | az asszont. | Akkor megint addig járt
Erzsi utánna, hoty csak összekerültek és végül csak | csak külön lettek ujbul. |
Monta neki az apja, hogy át földet | és mennyenek oda, csinájjanak házat, |
de nem jöt rá Fekete Bálint. | Nem hatta ott az annyát. | Akkor asz monta
Csongorádi Úrzi : „No, megáj ! | Maj ére fogol fizetni.“ | És akkor | meg-
rontatta | úty, hoty séhova nem tud mēnni, csak kis kocsiival. | Máí napig .is. |
Ma is íl. |

H : Ma is él itt a faluba ? |

Ma is él itt a faluba. | Tormai tanyán. |

Elmondta : Seprényi Gáborné Horváth Zsuzsánna
46 éves háztartásbeli, gazdálkodó felesége. A nyelvatlasz-gyűjtéssel
kapcsolatos hanglemezfelvétel 1950. szeptember hó 12-én készült Komá-
diban a beszélő tudtával.

Piski Lukács.

Piski Lukács lovakat fogdosott a gyomai tanyán. | Piski Lukács ott |
Gyomán garázdálkodott. | Loakat fogdosot, meg minden. Lopott. | Hegyi János
bátyám | kint lakott tanyán. | Őtüle is el akarta, de mégis, hoty hát ű ott | evett
is, meg nagyapám mindig asz monta : - „Ha ojasmi ember jön, aggyatok enni |
és akkor szípen elmegy. | János bátyám am megengette, hogy egyg íccaka ot
hált, | s idesapámát meg elvetették főrspndba. | Ő vülte a csendőrt és eszt a be-
tyárt, Piski Lukácsot. | És ott a szekéren elbeszille : | „Komám, köszönheted
a kutyádnak, | hogy oja hamis kutyád vóút. | Mégis hoty jőuba vóútunk, | nem
akartam mégis annyira menni, hoty | ojan nagy zavart csinájjak, hoty a ku-
tyát is | elüsssem az aj“ | mindig az ajtőuba, a lű ajtőba hált a kutya. |

És odaméntek, | it van ez, itt Okány körül és még mindig nem jut eszembe, |
hoty hova | való vóút Piski Lukács | — | Mikor odairtek a házáho, | hát láttják
egy nagy nagy udvar és tele birkával, hoty ety tojás nem eshetet vőuna le ról. . |
közzé. | És egy rossz fekete lű ety karóho kötve. | És asz monták a csendőörök, |
hoty fogja be idesapám aszt a loat. | Idesapámnak nagyon jó lova vóút, | és
nem szerette befogni | aszt a rossz lovat. | Ū nem fogja be. | De kényszerítették
nagyon, hoty fogja be a loat. | Befokta, | kérem... hoty kúsrjik űket vissza
haza | s megengették neki, hoty | elkúsrjték | keét csendőür | és ot hoty a felesige
odacsempészte a | jegyvert, | agyonlűtte magát. |

Rózsa Sándor.

Rózsa Sándor | negyvennyóuddzba | levelet írt Kosut Lajosnak | és Kosut
Lajostól kírte a kegyelmét. | És aszt ír. . írta Kosut Lajos, hoty : | „Majd ahoty
kiérdemed“ | És felajánlotta magát halvan emberivel | és elrendeszték oszt | Szege-
débe | fegyvereszték fel űket. | Színáson és Kondoroson | meg lovat | a | állam
mínesibül válogattak. | És akkor | Damjavics Cseországba volt | és | cse. . Cse-
országot Damjavics elfok. . elfoglalta, elfoglalta űket vagyis elvállta. | Na
Rózsa Sándor ahogy elképtelődött, | Rózsa Sándor osztá elment portyászni

és hall, / a jülit megüti ety hang : / „Segiccsig, segiccsig !“ / és megniszte, hogy mi az. / Hát, egy lejányt / elővettek három férji, / magyar katona / és esztet Sándor mán / — a jány gondolom, hogy rimánkodott — / nem túrta, / meg / mek harc. . megizétek, eggjótt összeveszték. / És / elvégre a frontra kellett Róuzsa Sándornak menni. / No, jó. / Ekkor / beszültek Deronkával, mert egy borbé jánya vóút. / És majd / elrendesztik, / hogy / mostam majd összeütöközis lessz és osztán a magyar katonákat / mulatassák a jányok. / Sütemi vóút, / bor vóút, itatták, / hogy majd leriszegednek és akkor lefekszenek, alvázsba megnyomják úkel. / Mer ot vóúttak mán az ellenségük, a nimelek, az osztrák nimelek vóúttak. / Ot vóúttak / és úgy is lett. / Múlatattak, meg minden / és / Róuzsa Sándor csag Derinkát múlatatta. / Derinka se ment más katonáho, csak / Róuzsa Sándorho. / Akkor osztán ezek mek haragúttak, / csúfolták, lögdöstik, meg minden. / Csak összeveszték / a / csikós huszárokkal a magyar katonák. / Nagy veszekedés lett ottan. / De- elment Damjavicscho is a hír, / és Damjavics megjelent és szóval a nagy dörgő hangjával, mikor a küszöbrül megállt / és szólt, / röktön haptágba / átak és szíjelszüllett a nép, / ki a maga szálására. Hát, Róuzsa Sándor is elment az ű maga szálására / és maj láttya az ablaknál, / hogy valami árnyik van / és ű kimegyen, megnízi, hoty ki az. / Hád, Derinka vót ott / és monta neki, hogy : / „Gyere, gyere, gyere, / gyere, gyere, gyere !“ / Megin háromszor monta neki, hogy : „Gyere, gyere !“ / Aszongya : „Az Istenért Derinka, nem megyek tovább, mi ez ?“ / És akkor elbeszülte neki, / hogy ő meg akarja őtet menteni, / mer itt az ellenség / és mingyá rájok / rohannak. / Akkor elköszönt tőle, elgyűt haza / és ahogy elfördül, Derinkátul nem messze, egy níhány líptsnyire / talált ety hornyistát,¹ / mongya neki, hogy : „Fúj riadóút !“ / „Hogyne — aszongya — hoty holnap ötven botot kapjak !“ / „De fúj riadóút !“ / Pistojt szegeze neki, hoty fúj riadóút. / Eszeveszetten fújta a riadóút / s tálpon lettek a magyar katonák. /

Roppant nagy vírontás lett. / A csikós huszárok is kivették reészüket az / útközdebül / nagyon szeépen. / És elmüt ez is / és akkor megint hát mán / Damjavics gondóta, hogy el(?) . . . az orszák pizit szállítani. / Róuzsa Sándort szólította meg / kísíróúnek. / De Róuzsa Sándor nem fogatta el / a kísíróút, mert aki / ment vóúna az orszák pizivel, az neki nagy ellensége vóút / régirül / és gondolta, hogy elindul az, ém meg utánnad megyek. / Úgy is lett. / Másik csapat katonaságot adod Damjavics. / Elmentek, de űk is utánna mentek. / Ahun elfokták űket, ott is ety kis útközet a keét csapattül. / Na, de szíjelszüllettek a katonaság, / csak a keét ember maratt. / Hun egyyk vót fejül, hun a másik vóút fejül, azok úgy birkosztak má még a főüdön is. / De mégis Róuzsa Sándor lett az erőüebb, ű marat fel. / Má amaz ojan vóút, mintha talám meg is hóút vóúna. / És akkor / kikutatla / a zsebjit. / Mán akkor ot vóút az ötpecsétes levele a nimelektül, az osztrák nimelektül. /

Nagynéni meggyilkolása.

A nagynénémnek vót ety fija. / A fíjú megnöszült / és a rosz társasága elhúszta / s visszajött a bíresnőjivel / s a családót ot hatta, / s avval hogy összejött, elköltösztek. / Vásárra is mént, / ökröt adott el, ökrölt vett, maga nevíre íratla / és vett / ety kis tanýát és odaköltösztek / avval az asszonnyal / és osztán / nagynéném mekhált. / Erzsébet / maratt / az ípával / és egy este / hogy majd a fíjának csinál pakot / és hozott a böydbü eszt, aszt, amaszt, / a / átellembe lévő házbü meg lesttk. / Mikor ő mán a kapun bement, azok is ot vóúttak, ő zárta, / azok meg nyitották. / Mikor a kópönyegajóút ő húszta be, azok mek ki. És akkor

¹ Hornyista 'kürtlös'

monta: „Jajj, jönnek!” / S nagybácsi felugrot, hoty kijön ide, / s akkor ütet fejszével főbe vákták, ő mingyá elneémult a küszöbneél. / Erzsébettel birkosztak, / Gombozs Dani, / és hogy nem birt vele, minden vagyonját igrte, hogy oda-aggya meg mindent, csak ne báncsák. / Nem irt semmit se, / mer kintrül besziltek, hogy had mennik a másik után! / És üvele is vígesztek mingyá fejszével összevertik a fejit, hogy zörgött, annyira. / Hát, osztán / így osztán meglett a nagy mindenféle, kikutatták a házat, meg minden. / Sok mindenüket elvitték, még egy lepedőt se leltek volna, / hogy mibe tegyik a halottakat, / s eltemették. / Egy jánya vóut. / Az a menyecske jánya keét koporsóú közü állott és úty siratta az i* halottyajit.

Gombozs Dani vóut a tettes. / És az ipósa felment a csendőrsigre és bevalotta / és érü fokták el Gombozs Danit. / Gombozs Dani meg maga melleé vette / Naty Sándort / és aszt is elfokták / s elvittik törvönre. Két évig vótak törvintelen oda be a csendőr izébe / a hatóúságná / s kitörvineszték, Lajost eleresztették meg az asszont, / Gombozs Danit mek Sándort, azokat / meg elitiltik / életfotytig. / És azok maj csak / Dani mekhalt / ott / akkor vallotta ki: „Mégis csak furcsa — asszongya — hogy / a tettes / oda van / és mim meg it vagyunk!” / Maj mikor a háború lett, akkor szabadult Naty Sándor, ű meg mekhalt.

Katona Jani.

Katona Jani jóyba volt Nemes / Juliánnával. / De édesannya mindíg el-lenzette / és utójjára / a jány megeset túlle / és akkor egymásra / mindent kija-báltak, mert nem engette az annya, hogy elvegye. / Annyira torsalkottak, / hogy eecer az öreg Nemezs bácsi elment / a bányába,¹ / az édesannya sokálotta, hogy hazamennyen, a leányát utánna kütte. / Akkor Katona Jani megleste és mikor jöttek vissza, / azonnal agyonlütte az apját is és a jánt is. / Ere az édesannya kirohant, aszt is agyonlütte. /

Mondta: Balogh Antalné Vatai Eszter 88 éves háztartásbeli asszony, volt gazdálkodó felesége. A nyelvatlasz-gyűjtéssel kapcsolatos hanglemezfelvétel 1950. szeptember hó 14-én készült Komádiban a beszélő tudtával.

Árvíz.

Ezerkilencznegyvenbe március tizenötödikeértek a megünneplésre készü-ltünk éppen. / A színez zászlókat is ekisziteltünk, hogy majd avál vonulunk fél, / de egisz estefelet vettük már észre, hogy a gödö-rbe, a víz habos szaporodik, mek szaporodik. / Hát, praóbáltunk vidékezni ellene. / Gátakat csináltunk, osztán / avá zártuk el, oszt engettük a / gödö-rbe, — ottá van e nagy gödö-r mife-lünk. / Abba sē telt má / sok víz, / azutám má az úccán ácsapott. Azután pedig / má attól fíltünk, hogy / bejön az udvára, osztá ottan tész kárt. / Az udvar kör-nyékit körülraktuk / jóüddel, / azutám pedig az eresz alatt raktuk vígig a jóüdet, hogy a / házba be ne jö-jön, / de a víz ellen nem lehetet vidékezni. / Émosta a jóü-dei, amü odaraktunk, / asztám be akart hatólni a / házba. Ek kunyhaajtóyba csinátunk egy nat törlaszt, / aszt is májnem áttö-rté. Mán akkor reggel fele járt az időü, / szüleim felüütösztek, a szomszidokkal mēntek a kössikházához, / hát, hogy / megmonygyák a bíróúságnak, hogy valamit csinájnak, / mert itten veszünk

¹ Bányá'vtz, kissebb felgyülemlett vtz'

a vízbe benne | mindēnestű, jaószágostol egygyűtt. | Hát, | a bíróság még el sē akarta hinni, | hogy a dologbó valami is | igaz, de hát csak kijöt mēgnizni, hogy | hogy ál a héjzēt. | Amikor mēglátták, mingyán | ... embēreket kűdött | a Fabatőuba (?), tutajokat kiszítettek, oszt avval igyekeztek bennűnket mēgmenteni. | A mēgmentisre jöttek embērek is, | de nem nagyom mērték bemēnni a | vízbe, mer nagyon hideg vőút. | A loakat is nagyon neheze | leheted belehajtani, me hasig irt nekik, oszt | nem akartag belemēnni, mer borzalmassan fásztag benne. | A hástőrlasszozga pedig a kapuk előűtt | elakattak a tutajok, | oszt azok is nehezen tultak kimēnni az udvarrű. | Az embērek naty köteleken hűzgáták kifeleē. | Nagy nehezen tultuk a | bútorunkat is kiszállítani a házbu, me | a háznak a főűggyit is tejjessen előntötte | bejőve a viz. | Rittunk is, mēg mindēnt csinátunk, mēg vőúttunk ijjedve, | hoty hát it maradunk a vízbe, | de hát ippen csak, hoty ki tultunk belőle | menekűlni. | Amikor mēēgis földpakoltunk a tutajra, | kiindultunk kifele | a gátra, ot má sok embēr vőút, niszte | a vizet, mindēnki csudákóztolt rajta, nagyon | sajnálatos dolog vőút, | de ezēr mēēgis vőút ety kis treēfa is | a dologba. Mer vőút a | a szomszidungba egy | kis susztēr embēr, aminek nem vőút egyebe csak a kis | susztērszērszáma, mēg a kis kerek székje. | Avval földűt a tutajra, oszt naty komőulosan | útazot kifele | a vízbű. Fényképészek is | jöttek vizgáni. | a nagy vizet. | De mink kikötőszűnk, | emēntűnk máshova lakni. Ot laktunk pár napokig, asztán csak visszakőűtőszűnk a házungba. | De mēg az úton mindēnűt zizek vőúttak, csak tutajjā | tultunk közlekēdni kűtra, ijeshova tutajjā jártunk. |

Azutām pedig a kanárisogba elcsapolták a vizet a | nagy gödörböl, oszt úty húzatták szivattyűval a | nagy gödörbe a mi uccángbul a vizet. | Nas sār vőút mēg utánna | sokáig. Maj csak | kiső nyáron tultak hozzáfogni az ipitkezishō. | Az állam tejjessen ingyenesen ipitette föld | a házunkat. | A munkásokho mēntek a gyárágba | mēk | kērni űket, hoty hát segítcsik az árvizkárosultakat. | Nem vőút senkise, aki visszautasiccsa | a kiriseket. | Mindēnki szánt fizettségűl, | amēnnyit csak | tudott, amēnnyi tülle telhetētt. |

Igy a házunkat földē. | földipitettűk. | Majd asztán tultunk bele | köűtőzni az új házba. | Az új házunk most teēgla alabzata van, | mēg jóy földűtisen van földipítve. | Szóval, hogy altul már nem kel tartani, hogy mēēg egyy | árviz mēgrongálnā a házunkat. |

Mondta: Bodor János 14 éves általánosiskolai tanuló. Édesapja földműves. A nyelvatlasz-gyűjtéssel kapcsolatos hanglemzfelvétel 1950. szeptember hó 15-én készült Komádiban a beszélő tudtával. A hangfelvételt készítette, átírta és közzéteszi:

Hegedűs Lajos.

Téglás, Hajdú megye

L.: A burgonyát it maguknál hoty hívják? / V.: Kolompér. / L.: Hogy? / V.: Kolompér. /

L.: És ha a / kolompér megérett, akkor mi csinálunk vele? / V.: Félássuk. /

L.: S ha az erdőt / ki / az erdő /ből / kivágjuk a bokrokat, fákat, asztán ottan keletkezik egy / nagy darab üres terület, aszt minék nevezzük? /

V.: Írtás. / L.: Hogy? / V.: Írtás. /

L.: Mi az, / ahova a krumplít elrakjuk szabadba? / V.: Verém. /

L.: Hát, aszt a kis felete / magot, amit a levezsbe teszünk? Ijén / beteg-levezsbe? / rántollevezsbe? / mijem magos leves? / V.: Kemímag. / L.: Igen. /

L.: Házat építeni látott-é már? / V.: Láttam. /

L.: Mijen gèrèndák vannak itt a padláson? / V.: Szóal oan nagy vastag gèrèndák vannak. / L.: És asztán a nevük / micsoda? / V.: Gèrènda. /

L.: És ami it körbemegy a hász falán, az mijen gèrènda? / V.: Mester-gèrènda. /

L.: Azután ami a lektelejen van? / Vagy ami így ál? / — Ezeket nem is-meri. / Hát, itten / aszt a / amit a lovak húznak, / aszt minék nevezik itt? /

V.: Szekéir. / L.: És ha tehenek húzzák? / V.: Szekéir az is. / Akkor is.

L.: És kocsinak mit neveznek? /

V.: Szóval aszt a könnyebb, / kis féderés / kocsikat. / Aszt nevezik kocsinak. /

L.: És a szekérnek mijen részei vannak? Most aszt / mint kocsisembèr, aszt úgy mesélgesse el! / Holyha szélszèdi a szekeret, mit vész lè elöször és mit csinál vele satöbbi. /

V.: Szóval hotyha a szekeret szíjelszèggyük, / ki kell elèbb a kereket szèdni / vagy mi, a tengèj / búl a löücsöt, / levesszük a löücsöt, / s mikor a löcsöt leszét-tük, akkor levesszük az óudalt. /

L.: Hogyan szèdi le? Elöp kivész valamit? /

V.: Elöp kivésszük a tengèjvikszeget, / és akkor kivésszük a löücsöt. / A löücsöt leszèggyük, / levésszük az óudalt. / Akkor az óudalt leraktuk, / akkor az ájdèszkát, / és akkor a nyútóút, / a kerekeket / kiszèggyük. /

L.: A keréknek mijen részei vannak? / V.: Hát, / a keréknek van, / mindènféle risze van. / H.: Mi van rajta / kívül? /

V.: Kívül van a ráf. / H.: No, most utána az a ja, ami következik? /

V.: Talp. /

H.: No, most a talba ami bele van eresztve? / V.: Talpfába? /

H.: Ezek a kis részek, amik így bele vannak eresztve. / Egy-egy ijen ki is törhet esetleg, nem? / V.: Igen. / H.: Akkor pótolni kell, / hogy mongyák? /

E.: Küllő. / L.: Hogy mongyák? / V.: Küllő. /

H.: No, most a küllő itten mibe vam benne? / beleeresztve közepütt? / Mer itt is beleilleszkedik ugye valamibe? /

V.: Tudom, ety kis / fakerégbe vam beléhúzza. / H.: Na, eszt hoty híjják? /

V.: Hát. /

H.: Asztán abba a fakerégbe is van egy / vas rész, ugye? / V.: Igen. /

- H.: Na, annak mi a neve? / V.: Puska. / H.: Puska. / Hejes. /
 L.: Hát, ez amin ül most, az micsoda? / V.: Széik. /
 L.: És ha asz kisebb, akkor aszt hoty híjják? / V.: Hát, aszt is ugyan-
 úty híjják széiknek. /
 L.: Hát, amibe feksznünk, annak mi a neve? / V.: Ágy. /
 L.: És amivel takaródnunk? / V.: Dunna. /
 L.: És / a dunnára mit húznunk rá? / V.: A dunnára? / Tokot. /
 L.: És mi van a dunnában? / V.: Töll. /
 L.: És amit a fejünk alá teszünk? / V.: Párna. /
 L.: S az embër / úgy / ha lë akar fekdüni, akkor mi csinál? az ágyat.. /
 V.: Mégigaziccsa elëbb / és úgy lefekszik. /
 L.: Az asztalra mit szoktunk tenni? / V.: Átyterit.. / vagy mi: asztal-
 teritőit. /
 L.: Hát, az ebédet hol főzik? / Mi az amin főzik? / V.: Vaskonyha. /
 L.: Hogy? V.: Vaskonyha. / L.: Vaskonyha? /
 L.: És hotyha nëm vazsbul van, / akkor minék nevezik? /
 V.: Hát, ém még nem láttam, / hogy ne legyik vazsbul. / L.: Igën. /
 L.: És ha mongyuk / asz téglából van, amin főzik? / V.: Hát, asz léigla-
 konyha akkor. /
 L.: Mivel / tüzelnek? / V.: Fával. / L.: Mással nëm szoktak itt? /
 V.: Széinel is. /
 L.: Igën. / Aszt hogy mongyák ittën, / hogy / ez ittën ja, ez mäg..? /
 V.: Széin. /
 L.: Szén. / S mongyuk aszt mongyák, hoty: hozt, te a ját, te mäg a..? /
 V.: Szenet. / L.: Nëm így mongyák hoty szenet? / V.: Nem, széin. /
 L.: És mikor a dëszkát / gyalulják, mi az ami a gyaluból kijön? / L.: Az a /
 vékony / ja? / H.: Könnyen gyúlad, gyújtáshoz is szokták használni. / Aszta-
 lósnál látot má így gyalulni, ugye? / Na, mi az, ami ijenkor lejön? / Gyalu-
 lásnál. / Itt hogy mongyák? /
 V.: Hát, ém még nem nagyon láttam, / hogy / gyalultak. /
 H.: Forgács. Nálunk asz forgács vaty hókács. / Itt nem tudom, micsoda, /
 L.: Hát,.. /
 V.: Az van itten: forgács. / Hogy mongyák? / V.: Forgács. / L.: For-
 gács. /
 L.: Hát, a kútnak a részejit mongya el még. / Ahogy előbb elmesélte. /
 V.: Kúdgéim, / kúttosor, / kútágos, / kölönc, / védër, / kútkáva*. /
 H.: S amivel be van borítva, annak is van valami neve esellet? / Így az
 ódalborításnak. / Nincs? / V.: A kúttosor. /
 H.: A kútnál, mikor így be van fával / kerítve, / az oldalrészeinek van
 valami neve? / V.: Az a kúdgéim / vagy mi: / kútkáva*. / H.: Az egész? /
 V.: Igen. /
 H.: Nemcsak a felső része? / V.: Igen, / az összes. / H.: Az összes. /
 L.: A malacokat mibe tartják itt? / V.: Disztóólba. /
 L.: És ahova / kiszaladgálhatnak a malacok? / V.: Disztóúkecc. /
 L.: És ha ez, / annak tejeje is van, annak a disztó.. / annak a / kifutó-
 nak, akkor mi a neve? / V.: Hát akkor is csak kecc. / L.: Igën. / Hát, ez most
 hogyan áll itten? / V.: Fërdën. / L.: Szóval ez nem egyenes, hanem..? /
 V.: Fërdën áll. / L.: Igën. / Tehát ez, akkor egyenes ez vaty pedig..? /
 V.: Fërde. /
 H.: Hoty történik itt a disznóölés? /
 V.: Mikor disztóút akarunk ölni, / akkor / kivisszük az ólbul és elhíjuk a
 hentest. / Mikó meg akarjuk ölni vagy / három ember / filit, / fàrkát / meg a lábát

mekfogja és ledütik. / Akkor a hentes mekszúrja / és akkor hasra fordítja / és akkor szálmát hoznak rá. / Meg'gyújsák. / Mikor szípen mékpérszelődött, / akkor a hentes / mekpucúja. / Mikor meg vam pucúlva, akkor rátészi / egy / ájtóra, / osztán a hátá / vígívágja / és akkor kiveszi a / sódarát, / kiveszi a / bélit, / azután kiveszi a nyelvát, / kiveszi a háját, / máját / meg a tüdőjét. / Azuta a fejit kéljele vágja, / kiveszi a nyelvét, / azuta a szalonnát levágják rula, aszd beviszik. / Akkor a / zodalát is kéljele vágják. /

Diszlóvágás.

Januárba, kérem, hát megőjük a diszlóút. / Elkészülünk a diszlóhoz. / Félkélünk hajnalba kit óraker, / Akkor / kit óraker félkélünk. / Akkor / ottan elkészítik az asszonyok a kását. / Akkor melegítnek reggelre, négy órára ety kis bőrt. / Eszt a kis bőrt megőgyük, akkor kiméggyünk hajnalba, a / sötétbe, / nehogy beleharangozzanak, a / a sonkát elvegye a harangozó. / Akkor mánk / már kiméggyünk, akkor mekfogjuk a diszlóút, / beméggyünk az istállóba. / Akkor ety kihájsza. / Akkor kettem még várjuk kint. / Mikor kijött, akkor ékapjuk, akko főtő vágjuk, akko késsel leszúrjuk. / Mikor leszúrjuk, a diszlóút, akkor mekfogjuk, kivigyük a / pérzselő hējre. / A pérzselő hējre húzunk ki szálmát. / Akkor a szálmát / mingyá / letegyük, akkor a diszlóút hasra fektessük. / Mikor hasra fektettük a diszlóút, akkor / a diszlóút / hasra fektettük, akkor tüzet rakunk rá. / Akkor meg'gyúcsuk / az óránál. / Akko úgy mégyén a tűz vígig rájta. / Mikor vígig mént a tűz rájta, / leigett, akkor mégeccer kaszával le. . lekapárjuk. / Utánna / még ety tüzet adunk neki. / Mikor mán, ez má kász van, akkor / ezután / jön, / bekennyük sárral. / Akkor még bekennyük sárral, akkor / mékhöm bōrgessük. / Akko utánna / kissel lekapárjuk, megōntőzzük vízzel, akkor lekapárjuk. Mikor kász van, tiszta bőre a diszlónak, akkor rátegyük egy dēszkára. / Akkor kiszégyük a nty sonkát. / A nty sonka kijön, / akkor utánna eszlet mingyá visszük, van ott egy dēzsa, belerakjuk, ha nem, akkor még bevigyük ety teknőbe. / Mikor bevigyük, mikor bevigyük a teknőbe, akko kérem, / a sonkát mikor bevigyük, akkor a / le. . / a szalonnát lefordícsuk, asztat / mekfogjuk, / karon bevigyük az asztára rátégyük. / Akkor / utánna jön, utójjára marad a diszlónak a / ódala satōbbi, ezek a belsō riszek, / ezek utójjára marannak. / Akkor szípen felvágják az ódalt, akkor ktfelē nyílik a diszlónak a / belseje. Akkor kivegyük a belet. / Miko a bél kijön, / a bél után / akkor, kérem, ott az asszony a teknővel vár, akkor az / mingyá beteszi a teknőjūbe. / Mikor belettik a teknőjūbe, oszt mingyá mégyén be az asszonyoknak, azok bontyák fel, akkor beviszik, / az embereknek beviszik akkor mán az ódalt. / Akkor hozzákeznek szēdni az emberek a hūst, sonkát kikerekítik fejele, a szalonnát szēdik külöm még, hánnyák a zsrnakvalót ide, a / kolbásznakvalót eme tálba. /

Akkor az asszonyok leszettik rula a kövért, / akkor kimēnek a / kútho, / akkor kimossák a belet, melegítnek vizet és kimossák a belet. / Miko kimosták a belet, akkor bemennek, / akko hozzákezdenek kaparni. / Eszt mekparják úgy díre, / az emberek a díre megvagdossák a hūst. / Akkor / ehez má mikor meg-mégvagdossák a hūst, / akko közbe mégebídelnek. / Mikor mégebídeltek, közbe, / közbe, utánna / akkor már / mingyá nekifognak az asszonyok ideaggyák a belet, / a / ōk még mekparják a / mégvan a kásafakasztás, akkor, akkorra ez má kász van, akkor má mégyén bele a / az asszonyok csinájják a hūrkát, / az emberek mek csinájják a kolbászt / s ezután dilután négy órára asztán fertig van egy diszlónak a / feldolgozása. / Ezután nap az asszonyok hozzákeznek / ris pogácsát, hájaspogácsát sūtnek, / asztám mek hūrkát sūtnek ki, / az embe-

rek még bört készítenek elő, akkor isznak-esznek, reggelig mulatnak. / Egy disztónak ennyi a feldolgozása. /

H.: És a füstre szoktak-e valamit tenni? /

E.: *Hojne! Maj ez má két hét után, mikor beszózóódik, akkor asztám mégyén az izére, / mer má mikor ém montam má akkor mént a sózóúba is bele egyenest mind. / Má sózóúba ménd bele, az emberek berakták a sózóúba, — eszt kihattam belőüle. /*

H.: Itt nagyon jó / szalonnákat szoktak ity sózva készíteni az Alföldön, / ijen fehér szalonnát, ugye, amit nem tesznek füstre, / itt is szoktak? /

E.: *Hojne, aszlat, itt is van / De csak aszlat mán / nem teszik füstre, hanem aszlat hideg vízbe sózzák le. /*

Megeligedis.

Akkor aszt na, látom, megeligidisről vót szó kérem, hát, / én is megeligidett embernek íresztem magamat ety télen. / Mer hallottam, hogy / eccer ety kiráj beteg vót. / Hát, asz monták, / szóval a / az / a tudósok mind összejöttek, / hogy mégis lejjik el az orvos / vagy a kirájnak a betegsigit. / Hát, osztá / arra aszt tanálták-ki, hogy a / a megeligidett embernek az ingit vegye magára, / a kirá akkor minden betegsigtől kigyógyul. / Hát, méntek a tudósok szanaszíjtel az órszágba. / Hát, / méktanátak egy juházbőjtárt, legeltette a dam (?) két ódalon a nyáját. / Hát, kértik tőle, na „hogy van fíjatalember“? Aszongya: „Még vagyok elígedve, boldog ember vagyok.“ / „Na, — aszongya — / akkor aggya ide az ingét akkor őcsém uram!“ / „Hát, hogy aggyam oda az ingemet, mikor nincsen ingem!“ /

Hát, asztán / eén is mikor / jöttem-mémentem ity kint a határba, a graóf úrral hát / ojan jó ősmereccsigtbe vótam, méntem kifele a mezőre / még nízni a velemín igy vasárnap reggel. / Nohát, osztán „hogy van / Deme barátom?“ / „Hát, nagyom még vagyok elígedve a sórsommá, / íjem megeligidett ember Magyarországon még nincs, mint én.“ / „Hát, én eszt nem tom elgondolni, Deme, — aszongya — hogy / eszt a nagy megeligidist!“ / Mondom hát / mégmagyarázom má, ha. . / n em tuggya, hogy mi az a megeligidis. / „Hát, nem tudom“ — aszongya. / „Hát, — mondom — . . / akinék nyóc tehené van, — mondom — asz szeretné, h s ty tíz légyén. / De nekém nyóuc lányom van, hát má én nem szeretnük tízet!“ /

Egy görcsöt kötött a / zsepkendjire, osztán hát élette a zsebjibe, hogy maj ha ű hazamégyén, hogy be tuggya írni a noteszibe, hogy elmeslje a kollegájinak. /

Az egyes szavakra kérdezett Lőrincze Lajos és Hegedűs Lajos, válaszolt Varga György 18 éves kocsis, tszcs-tag. A „Disztvágást“ Elek István 42 éves fuvaros, a „Megeligidist“ Deme Gábor 61 éves gazda mondta el Lőrincze Lajos felkérésére. A hangfelvétel 1950. október hó 29-én készült mágneses „Dimafon“-hangfelvevővel a nyelvjárási gyűjtők együttes téglási kiszállásán a beszélők tudtával. A hangfelvételt készítette, átírta és közzéteszi:

Hegedűs Lajos.

Garbolc, Szatmár megye

Esti beszélgetés id. Kuzus Istvánné virrasztójában

Középkorú és idősebb férfiak. Helybeli földműves lakosok. Garbolc (Szatmár vm.), 1947. febr. 21., este 1/29-től éjféltutáni 2 óráig.

(A virrasztó kb. 30 főnyi résztvevője már jó félórája együtt van. Amikor belépek, éppen a dohányzásról folyik a szó.)

V. S.: *Az ecceri embər nem doházott. Lemondott a doházásról. A felesége mindėtig mondta, hogy:*

— *Ne dohányoz, māj nēz' mek, ha mindennap huszonkét fillért férretteszek, tiz esztendőjű múlva mēnnyi lessz egygyütt!*

Épített ety szép nacs csűrt, az oszt ety szép napō lángbaborúlt. Asz monygya a feleséginek:

— *Ez is a te hibád, mēr ha eszt¹ lassan ēlpipáltā vōyna, mos' nem let vōyna ojan nagy melegünk!² Látod, a szép csendesem ment vōyna el, e meg most eccerre ment ēl!*

Cs. L.: *Minek is az a kupōrgatás?*

B. I.: *Na-na!*

H. Zs.: *Na-na, várjon csak, maga is ot vā, hogy magának mek csalágyya sincs!*

B. I.: *Nem jelent semmt! Annál mégis többed dōugozok, mint sok más. De az a legnagyobb bāj, hogy nem nagyon kívánom most a pipád, beteg vōytam, azōyta nem nagyon ōhājtom.*

Többen: (nevetnek): *Nem jóul szóllott!³*

B. I.: (folytatja az előbbit): *Nizs gyerek? Legaláb nem monygyák: csag dōgōlne meg mán a vėn disznōj! Mek: kipakōltatom! Ijeneket lehet hālani a gyėrmekektől.⁴ Asz' csak nevēlt emberek csinájják, hogy megbecsūlik.*

V. S.: *Aszt a fiju mondta az apjának — fōrrōj vōjt a leves, oszt fūjta —*

— *Maga mi' csinál?*

— *Fujom a kezemre, mēr fázik!⁵*

De othon a levest fūtta, a meg meleg vōjt.

— *Szarom a kent⁶ pofájába, hoty fūjja, ha hideg is vam, mek ha meleg is!*

B. I.: *Szép ety felelet vōjt, elėk szép felelet egy gyėrmeektől! (Mėltatlan-kodó hangon.)*

F. S.: *Az uty született. Mek hogy nevēlte.*

¹ A pénzt, amit összerakosgattunk.

² Nem kerültünk volna ilyen bajba.

³ A dohányzást a házaselettel szokták tréfásan kapcsolatba hozni: aki nem kívánja a dohányt, nem kívánja az asszonyt. Ezért nevetnek a B. I. mondásán.

⁴ Egy nemrégiben megtörtént esetre céloz.

⁵ Eltévészttette a történetet, a történet eleje ugyanis kint az erdőben, favágás közben játszódik le.

⁶ Kend.

B. I.: *Elég báj! Akirül ém beszélek, nem úgy nevéte, mégis ojat kél neki elérni. Azér nem kél, hogy a szülőjü istenicse⁷ a gyérmekét!*

F. S.: *Sok példa va rá, hogy nincs semmi öröme benne soknak.*

(Rövid ideig mindnyájan hallgatnak.)

F. S.: *Elék sokā vagyunk.*

B. I.: *Asz monygya a vé Filep, hoty sokā vagyunk? Mondom, mos' mindenki rájér, nízsz dologidőjü, hogy él legyünk járadva a munkába.*

Cs. M.: *Mondok én egyget, tanítój ur, egy mesét!⁸ Eccēr vójt, hun nē vójt... (Kis szünetet tart.)*

Gyüjtő: *De nem lesz csúnya?⁹*

B. I.: *Esik most az essőjü, ki lehet tenni, ha csunya, megmosóudik!¹⁰*

Cs. M. (folytatja a megkezdett mesét): *Vójt a világon ety szegény tanítój és egy gazdak pap. Oszlán a papnak vójt ety szóügállója. A tanítójnak mek hijányzott a disznóuzsírja. Oszlán a papné mekhált. Élkütte a tiszteletes ur a szóügállójt, hotyhát mennyen el a tanítój úrhoz és monygya meg neki, hoty temesse el a tiszteletesasszonyt, mekfizet érte. El is ment a szóügállój, monygya a tanítój úrnak, hotyhát mit üzen a tiszteletes úr, hoty temesse el a tiszteletes asszonyt. Élvitte osztán a tanítój a tiszteletesasszont és...*

H. Zs.: (közbeszól) *Élvitte.*

Cs. M. (folytatja): *Élvitte magánál. Másik nap hijázott a disznóuzsír. A tiszteletes asszonnak hátrakötötte a fejít, asz monta, hogy a hójt tiszteletes asszony ölte meg a disznóukat.*

H. J.: *A tanítój úr le isz szúrta a disznójt?*

Cs. M. (az előbbi kérdésre való kitérés nélkül folytatja): *Kimegyen a szóügállój, monygya a tiszteletes úrnak:*

— *Tiszteletes úr! A tiszteletes asszony a disznójt öli mekfele a karámba!*

— *Mon' meg a tanítój úrnak, hotyhát vigye el a tiszteletes asszonyt, vigye el a disznójt is, csak temesse el, oszt legyen övé a disznó is.*

F. S.: *Leírja aszt is,¹¹ hogy élvitte a tanítój a tiszteletes asszonyt?*

B. I. (közbeszól, — rosszul — folytatja a Csüri által megkezdett történetet): *Monygya a szóügálló a tiszteletes úrnak:*

— *Tiszteletes úr, — asz monygya — itt a csipkés a faluba, tessék nekē venni valamit, azér, mer élmondom a faluba,¹² hotyhát a tiszteletes asszonyt még nem temették él!*

Ijesztette vele a papot. Vet neki a tiszteletes ur a csipkéstül valami ruha-félit, nem tudom, mit.

H. Zs.: *Lehet, ety piros nadrágot.*

Cs. M.: *Másik nap hijázott a liszt. Minygyán kapta-fokta magát a tanítój, élvitte a papné a pap kamarájába, a szitát a kezébe, a fejét hátra kötötte, oda-állította a dagasztóláb mellé, szitált a tiszteletes asszony jovába.*

B. I.: *Nagy melege vójt, mi?*

Cs. M.: *Küdi osztán a pap megént a szóügállójt, vigye el a pap(!)¹³ a lisz-*

⁷ Túlságosan szeresse. (Imádja, mint az Istent.)

⁸ A gyüjtő megszólítása. A kérdést azért teszi így fel, mert tudja, hogy mostanában mesét gyüjtök a faluban.

⁹ Ezt a kérdést óvatosságból azért tettem fel, hogy a házbeliek meg ne sértődjenek, vagy a dolognak az a látszata ne legyen, hogy az én kedvemért mondanak vastag tréfákat.

¹⁰ Az eső valóban esett, ekkor, de a felelet anélkül is igen jellemző.

¹¹ T. i. a gyüjtő.

¹² Ezt a kifejezést később, amikor odaér, a másik elbeszélő is alkalmazza.

¹³ Téved, e helyett mondja: a tanító.

*tel, mindent, csak a tiszteletes asszonyt lemesse el. Legyen a liszt mind az övé, csak pakójjá el a tiszteletes asszonyt. De a csipkés másképpé vójt!*¹⁴

Gy. M.: *Na csak monygyad, monygyad!*

B. I. (Cs.-hez): *Hat ki a csipkést, fodrost vegyél inkább, ne csipkést!*¹⁵

Cs. M.: *A tanító meg fogja a tiszteletes asszonyt — mán kipuccózza mindemből a papot!*¹⁶ —, *de másik napra tanált ki megént egyet. A papnak nagy jó jó ló vójt. Felüllette a tiszteletes asszonyt a lúra, lekötözte takaroson, a lovat elengette az udvaron a tanítót.*

B. I.: *Füdfangos esze vójt, mégisz szegény vójt.*

Cs. M.: *Monygya a szóúgáló a tiszteletesnek:*

— *Tiszteletes úr, a tiszteletes asszony it lovagol az udvaron!*

— *Mond a tanítónak, hogy nekem nem kel a lú se, csak takariccsa mán el a tiszteletes asszonyt!*

Gy. M.: *Csak szabadújjom meg az asszonytúl.*

H. Zs.: *Väjjon nem gondólt rá a tiszteletes, hotyhát nem tudok mekszabadúlni ettül a papnétül soha? Hijába attam meg mindent, nincs rá mójt, hogy mekszabadújjak?*

Cs. M.: *Mon' meg — asz monygya — a tiszteletes asszonyt temesse el! Megyem, monygya a tanítónak, hogy mit üzen a tiszteletes úr. A tanító másnap veszi a kapát, hogy megyen, és életeti mán. Mektanája a csipkést, a fa alat leheveredve alutt édezsden, a csipkés. Minygyán a csipkét kipakóltta, és a tiszteletes asszonyt behéjjeszte a csipke hējire.*

M. A.: *Ojan naty katuja vójt?*

H. J.: *Összegönygyölte!*

Cs. M.: *Mikor a csipkés felébred, minygyán összegönygyöli, veszi a hátára, a terével!*¹⁷ *bement a faluba, a tanító nyugottā hazament. Kijabál a csipkés a faluba:*

— *Itt a jó pörtēka, csipkét vegyenek!*

Hát monygya a szóúgáló a tiszteletes úrnak:

— *Tiszteletes ur, itt a csipkés! Elmondok mindent, ha nem teccik venni nekē valamit!*

— *Na, híd be hát!*

Behíjja a csipkést a szóúgáló minygyán. Az vitte a katujád be, osz' csomagójjá kifele rendesen. Asz monygya a csipkés:

— *Tessenek parancsólni!*

De mikōr kibonytya a csipkés, elszalad, de a pap is, a szóúgáló is megijettek a tiszteletes asszonytúl. A csipkés elszalatt, a pap nem tudot mi' csinálni. A tanító életent a papi lakra a tiszteletes asszonyér. A pap megzavarodott.

(— *Apám monta régen, én csak nagyobból tudom.* —) *Éltemette osztán a tanító. A pap leszegényedett, a tanító meg nagy gazdag lett. Még maji napig is élnek, ha meg nem hóyttak.*

H. Zs. (a gyűjtőhöz): *Māj tessék eszembe juttatni, hogy māj monygyak egy mesét, akkor amikor a tanító feltékeny vójt a feleségire.*

H. J.: *Nem a pap feltette a feleségit?*

H. Zs.: *Nem, a tanító.*

B. I.: *A mi tanítónnak nincs felesége.*

¹⁴ Kiigazítja a Balogh István szavait.

¹⁵ Szójáték!

¹⁶ Kifosztja.

¹⁷ Teherrel.

H. Zs.: *Jóú lesz figyelmesztetőjünek előüre. Ebbe az esztendőjübe lenni muszáj!*¹⁸

Mind: (Éneklük a „Jézus, fő-fő nyereségünk...” kezdetű halottas éneket. — Ref. énekeskönyv: 316. dicséret, 1—3. vers. — V. S. soronként diktálja, a többiek soronként éneklük utána.)¹⁹

Gy. S.: (A fenti módon diktálja a következő temetési népének-szöveget, a többiek éneklük utána a XXXV. zsoltár — „Perelj uram...” — dallamára.)²⁰

*Mi az élet, mongyátok meg...
Ti minnyájan, földi bölcsék...
Láttjátok e mulandóságot...
Láttjátok e mulóú világot...
Ismét egy lény haldoklása...
Eljöl, hogy mindenki lássa...
Csekéj egy emberi élet...
Mekhál, éltünik az élet.*²¹

*Eszt Amerikába csináltuk az ottani magyarok temetésire.*²²

Cs. L.: Na, Sándör bácsi, mos mongya el esztet, hogy: rákhándesz-mákhándesz, hátra mászándesz!

Gy. S.: Az ecceri fiju kérdészte a bátyjátúl:

— *Bátygá, vóúttál te mán divák?*²³

— *Vóúttam.*

— *Hát tucc-e divákúl?*

— *Högyne! Rákhándesz-mákhándesz hátramászándesz.*

Ifj. N. L.: *Jóú éccakát kívánok!* — (Megy hazafele.)

(Eközben bejön ifj. H. A.)

Gy. S.: *Eccēr vóút ety fazokaslegény oszt elindútt fazokat árúlni, oszt ety faluba telepedett, elesztelgett, lerakodott. Másnap egy időús jány elmeggyé fazokat venni, tejes csuprokat vásárolgatni. Na, este asz mongya a fazokas legény:*

— *Nem szálhatnék meg a kisasszonyékhoz?*

— *De élhálhat!*

*Élszállásolta oda magához, Élbészélgettek. Az öreg mama mongya, hogy a jánya ojan időjübe halat,²⁴ né vóút szerencséje, őj is ojan időjübe halat vóút, mint Józsiacsém.*²⁵

B. Á.: Ahá!

Gy. S.: *Megeggyesztek az öregasszonnyál, mekkérte a jányt, és meg is ígérték, hozzá is átták, nyomba meg is lett a készfogóú. Mekkészfogóúsztak, ety hét múlva lessz a lakodalom. A jánynak az annyájék szegények vóúttak,*

¹⁸ Ebben az esztendőben lennie kell feleségének.

¹⁹ A virrasztókban legtöbbször V. S. diktálja az éneket. A diktálás után való éneklés szokásos még a vallásos esteken, a házi istentiszteleteken, és a templomban esteli istentiszteleteken, temetésen, amikor viszik ki a halottat a temetőbe, ha pedig kevésbé ismert a temetési ének, a gyászszertartás alatt is.

²⁰ Az énekszámok az 1920-as, egységes zsoltároskönyvre vonatkoznak.

²¹ Ez a népének a faluban őszentdei énekek is használatos, az 5. sor következő módosításával: *Ismét egy év haldoklása...*

²² Gy. S. néhány évet Amerikában töltött, az első világháború után családotól hazajött.

²³ Diák. A tréfa kedvéért mondja így.

²⁴ Szépfő kifejezés, idős, vénleány.

²⁵ Tréfásan céloz az egyik jelenlévő idősebb legényemberre.

vóút két véka buzájok, elkütte a malomba, hogy a lakodalomba tuggyanak jukaszt süíteni.²⁶

J. I.: *Ojā vóút a, mint a lepény.*²⁷

Gy. S.: *Félszelelelték, mint a kalácsot.*

B. I.: *Lepény vóút az azelőtt.*

Gy. S.: *A kért alat vóút a malom, elment a jány. Ot meg vóút ety fijatāl móúnársegét, Pistának hitták.*

H. J. (tréfálkozva): *Vóút ojam, mint a tanítóú?*

Gy. S.: *Ojāfórma időüs, mint Balok Pista.*²⁸ *A fiju meg elkezte viccēlni:*

— *Te Mariska, uty hällő férhe mégy. Hát a mátkajuk ki van-i má járva?*

— *Mi ja, te? Nem monta aszt anyám sose!*

— *Te, hóynap ha elmentek esküdni, a pap minygyán asz kérdezi.*

— *A jene egye meg a vēm bolond anyámal, sose monta! Na tessék, mijē szēgyē fog rájtam esni!*

Megyen a fiju után:

— *Te Pista, nem tudnál seggiteni?*

— *Most éppen nem, de ha megvárnál, mekcsinájjuk.*

Pista ki tulta vērni kéccer am mátkajukat. Ugyannyirá elkéset, mikör meggyē hazafele, az asszony mán nem tulta, hú van.

— *Hú van ez a bűdös jány?*

Megyen a kērtē hazafele a jány, meggyem, meggyē jēlfele.

— *Hát te hú vóútál?*

— *Haggya el, a jene aszt a vēm bolont fejēt! Kifurattam a mátkajukat.*

Maga sose monta, holý furassam ki!

Elkezte az asszon csihé-csuhé, ütni. A vőülegény meg meggyem befele.

— *Haggya mám mama! Hát mi bāj?*

— *Hát fíjam, íjet sose hällottam még! De megattam neki a magájét!*

— *Akkör jóú van.*

Bementek, Megvóút a szend bēkesség. Na, megvóút a lakodalom, össze-kerültek. Na alig vártá az asszony, hotyhát hazajőjjenek. Elhājtya az ura, vagy mi lesz vele? Májđ ety hét múlva hazajőttek vendēksēgre.

— *Te, nē vette az urad észre?*

— *Nem hát. Tuggya anyám, eggyik lábom kinyútottam, a másikat meg összehusztam.*

— *Jóú vā jányom, én is uty tettem szegény apáddal!*

Mind: (Nevetnek.)

Gy. S.: *Bizony, uty tettem szegény apáddal, asz monta, úty tett ú is, mégizs bántotta a jánt.*

B. I.: *Nem tudom, mi' csináltak.*

B. A.: *Olvassa el, hisz leírta a tanítóú úr.*

H. J.: *A tanítóú ur asz monygya: ém mektanúlltam írni, te mek tanúj meg olvasni!*

J. E.: *Na, ebbül ez a fájta embēr nem tut semmit se kiölvadni, pedig vagyunk it szép számmal.*

Gy. S.: *Azutá vóút ety faluba egy nagyō jóúkēpü fijatalasszony és a tisztelēs úrnak nagyō fájrt ná a foga. Mindék szerette vőyna látni, nagyon kíváncsi vóút rá. Asz asszony nem ojā vóút, pērsze. Elmagyarászta az urának, hogy*

²⁶ Vastagabb lángoshoz hasonló tézstaféle, régi lakodalmi sütemény, ma már csak az emléke él.

²⁷ Kis cipó, nem a köznyelvben használatos lapos sülttészta!

²⁸ Tréfából mondja, hiszen a megnevezett 50 éven jóval felül van.

— Hállod, a tiszteletes úr mindék sárkál, hogy aggyak neki.

Többen : (nevetnek.)

Gy. S. : (Folytatja.)

— Igérd meg, elmegyek a vásárra és jőjjön el, osztán kab, de csak uty, ha a kéményenn ereszkedik le.

Ugy is vóút. Montá neki az asszony. Rétoját, kötelet készítel, ha a pap jön, kiereszt neki.

— Nahát, jóul van, nem bánom, tiszteletes ur, ha mán annyira van a tiszteletes úr, hát jőjjöm be, de csak uty, ha a kéményē leereszkedik.

Ű másképpen nem eggyezig bele. Na, dehát a pap māj csinál valamit, ű magába nem tuggya meksinálni, megyē szóul a tanítóúnak. Ugy is vóút. Szóullott a tanítóúnak, elküdütt érte a faluba. Ugy is lett. Hát osztán elmegyen a tanítóú.

— Jóú lessz — asz mongyya a tanítóú — én is ugy vagyok az asszonnyāl.

Beleegyegezett a tanítóú is. De elkeszteg gondolkozni : Ha az eggyik fogja csak, nem bírja meg a másikat.

Mekfogattak²⁹ ec cigánt, ity kettē fél tudnak huzni eggyet. A rétoját odaviszik, félmennek a hász tetejére. Ki megyē legelőül ? Hát mán csak a tiszteletes ur az elsőü ember, a megyē le. Rákötölte a derekára a kötelet. A gazda ot várta a kémény alatt. Megmonta a pap, hogy mikor eccer kijátō, fityfiritty, akkor huzzatok fél. Addig ereszettek, mikor eccer odalen kijátom : ety fityfiritty.³⁰ Na, mikor kéccer kijátō : fityfiritty, akkor huzzatok fél ! Leeresztették, a tanítóú meg a cigán csakhamār hājja : ety fityfiritty, két fityfiritty. Amikor félhuzzták, asz mongyya a cigány :

— Ha míg asz nem mondom : ezer-szász fityfiritty, addig ne huzzatok fél !

Gondolta a pap : na, haty kapjon a cigány ! Na, aszt is várta a gazda. Eccer hājják, hogy ety fityfiritty, két fityfiritty, tisz, szászhuzsezēr fityfiritty csak huzzatok má fél !

Mind : (Nevetnek.)

J. E. : Igy járnak a tanítóúk, meg a papok ! (Mindnyájan rövid ideig hallgatnak.)

M. A. : Sok mindent mesélnek, Zájta hējje tiszta lakatlā vóút. Egy naty sūrjám³¹ tanálták meg a templomát, mikor a tatárok elmentek. Azēr van ojam messze a templom. A falun kívül van.

B. I. : A svábok ugy jötleg be tán, amikor a tatárok elpusztították az országot.

H. Zs. : Azok a svábok németek ?

B. I. : Olvazsd el a mostani németet, nem érti a meg !

H. Zs. : A sváb nem ?

H. J. : Az őrszágnak minden eggyes tájáj vam belőülök. Érdéjbe inkább azok a románok vannak. A Dunántulō vannak a sok svábok. Most, hállom kitétték őüket.

F. S. : Érdéjbe, Brassóú városába nagyō sok szász van.

H. J. : Olvastam, hogy a Vólga mentén tōp százezēr német van.

J. E. : Na Zsiga, fōjtazs mán !

H. Zs. : Mikor űt vóút Hōrvát tanítóú úr, elmenl a másik faluba, ot vóút néki gyümőücsösse. Osztáhát elpájázott egy másik hējre, megválasztották. Az ű hējre meg megvdtasztották az őcsēt.

— Na ecsém, it van ez a három ālmaja, szilvaja, eszt ém palántáltam, az elsőü gyümőücsébül küggyl māj. Három év múlva tērmelt a kis fá hat szem

²⁹ Megfogadtak.

³⁰ Kiigazítja magát, az előző mondat téves volt.

³¹ Sűrű erdőben.

ringlószilva. Még akkor újság vóút. Előb gondōlkozott a tanitōy, hoty kűggye ēl. Mer aszt az ű bāttya palántōlta, hát kōystōjja meg a tērmēsīt. Fogadott ec cigānd, bepakōlta.

— Na bāttyám, hat szem szilva tērmel, hārmat a csalādōmmal ēlfogyasztok, hārmat it kűdök neked.

Ugy is lett. Megyen a cigány. Kivāncsi vóút, ugyam, mi lehed benne? Fēlbonytya, lāttya gyōnyōrū hārom szem szilva. Fōjlt a nyāla. Ha ű eggyet megehelne! Megett ety szem szilvāt. Odajēr, monygya:

— A bāttya kűtte a tanitōy űrnak, tessék megnēzni, valami levēl is vam benne!

A csomagot kibonytya, lāttya, hoty két szem szilva, gyōnyōrū két szem szilva Olvassa a levelet, a levēlbe hārom szem szilva van ira.

— Te, a levēlbe hārom szē van irva!

— Tessék ēlhinni, hogy nem nyūltam hozzá!

— Dehogy nem, mégis csināltāl vele valamit! De hogy etted meg?

— Igy ni!

Avvāl fēlkapta a cigány a két szem szilvāt, megette.

B. L.: Szilva vóút?

Id. N. S.: Igen, így vóút! Nem kōystōll meg eggyet se belōiule a tanitōy űr!

B. L.: A cigányok csināltak ijeneket ám! Vóút egy másik cigány. Vóút egy uradalom. Annak a gazdāja meg libāt kűdött a szomszēt tanyāra. Mer ez egy nōjltlen űr vóút, a másik csalādōs, kedveskedni akart neki valamivēl. Ety sūlt libād becsomagōlt, a cigānyal ēlkűtte: it van. Levelet is kűdött velle. A cigány hōyna alā veszi a kis csomagot. Nagyō rossz idōy vóút, eset, fūjt, a cigān kivāncsi vóút rá, mi jaz? Nagyō jōy szaga vóút, kibontotta. Hāt lāttya, hogy ety sūlt liba. De ahogy a falu végéhez ērt, hát lassa, hogy a sūlt libānak két lāba van. A kivāság addik tōrte, mig az eggyik sōydarāl megette. Lassa, hoty hideg van, a liba a fāluba huzza a fēl lábāt. Annak is egy lāba van, ennek is egy lāba van, — gondōjja. Visszacsomagōjja, bemegyen az űrhoz.

— It van a csomag, ēlkűtte a szomszēd űr!

Olvassák a levēlbe, hogy it kűdök egy libāt, fogyazd ēl jōy ētvāggyāl.

— Te cigány, ety sōydarāt hova tettēl?

— Tessik csak megnizsni asz ablakon, ott is egy lābon áll!³²

— Ne beszējj, erics csag, zavārd mek, két lābra áll!

— Tessik csak megszavārni, esz is két lābra jog állani!

Vóút egy másik cigány. Élment egy zsidōy a vásārra, mevet tiz darab juhot. Mekfogadott ec cigānt, hājcsa haza. Írt ec cēdulāt: „A cigānyāl tiz darab juhot kűdök, vedd ātāl.” A cigány mikōr ment hazafele tērelgetve,³³ eggyet szeretet vōyna megenni. Mikōr mentek ātal a falun, a pujāk lāttyák, hoty hājcsa a juhot az āpi.³⁴

— Hé apām, ehī van a sok ju, vegyünk csak el eggyet!

Eggyed befoktak. Hāt kilencet hājtot, tērelgette, mert eggyet ot hagyott. Hazahājtya, oszt ōlvaszgaltya a zsidōy, osz' csak kilencet tanālt.

— Gyere csak cigány, ōlvassuk meg!

Ōlvassák: ety, kettōy, hārom, nēgy, öt, hat, hét, nyōuc, kilenc. Asz monygya a cigány, hoty tizs esz, ōlvastuk mink hussor is!³⁵ Na, jōy vā, hát a zsidōy nē vitalkozott. Ha tiz, legyen tiz, mājnt hazajōn a māsīg zsidōy, aki kűtte. Monygya neki:

³² A cigány beszédmodot utānozza.

³³ Tērelgetve a juhokat.

³⁴ Cigányosan mondja.

³⁵ A cigányos beszédmodot utānozza.

— Nem tudom mér, de csak tizet hajtott a cigány.

— Te cigá, há juhot hajtottál?

— Én tizet!

— Na, gyere csak olvassuk meg!

A cigány csak tizet tanált, nem tudot véle semmire menni.

— Eric's csak, híjjál tiz embért!

Élment a cigá, híjt tiz embért. Mikor odá áll a tiz ember, asz monygya a zsidóy:

— Na, fogjunk meg egygy-egy juhot!

Hát egynek nem jutott. Hát asz monygya a zsidóy:

— Te cigány, annak nem jutott!

— Hát fogot vóna, míg vóyt mibül!

B. A.: Így igen, igaz van!

J. I.: Szóvāl, csak elmaratt az egy juh.

Gy. S.: Eccēr három cigány... Kiment a három cigány...

(Abbahagyja a beszédet, mert közben a gazdasszony két üveg pálinkát és egy tányéron felszeletelt kenyeret hoz, kínálja a jelenlévőket, azok is kínálják egymást, az üveget egymásra köszöntik, és ivás után az elhúnyt-nak nyugodalmat kívánnak.)

Gyűjtő (amíg ezek történnek, a mellette levő Molnár Andrásához fordulva):
Virrasztóban minek mondanak ilyeneket, mint az elébb is?

M. A.: Fele élment vóna a népnek, ha nem montak vón ijesmit.

Gy. S. (Miután ivott a pálinkásüvegből): Isteny nyuktassa meg a mekhóúttat!

Gy. M.: Nyuktassa meg az Isten!

Ifj. K. I.-né: Vegye csak Sándör, kinájja a többijeket is, tessék, itt a kenyér, vegyék!

Ifj. K. I.: Igyanak mām magok is! Náci, kináld mán üköt! Koma, it van a kenyér. Vegye csak el eszt a kenyeret!

Többen (a pálinkásüveggel sorba kínálják egymást): — kivehető közbeszólások —

Köszönöm, mán ittunk! Itt a kenyér! Ehun kinájja Eszti néni!

B. L. (Gy.-hez): Sándör bácsi! Ráncsom még egy jóút a javából!³⁶

(Eközben kínálgatják egymást. Valaki szól:)

— Hát, mostmán abba nincsen!³⁷

Ifj. JK. I.: Mostā vegyél csak fíjam!

Gy. S.: Vóút egy nagyō részeges festőü, Nyitraji. Mindig annyid dóugo-zott,³⁸ amíg a fejébe vóút a pájinka.³⁹ Mām megunták fizetni, pērsze, ha semmit se csinált. Félkötötte a kötelet a toronyra, ot hatta rájta a hőrdóükötelet.⁴⁰ Mig össze nem szettek ety kizs guggyira⁴¹ valóút, addig rájta vóút a kötél, de utóújjára csak mās mestēr csinálta meg. De csinált az ec církuszt a köücsjeji vásáron: kigyútot ety sátrat.

H. Zs. (a gyűjtőhöz fordulva): Tessék megmondani, a gārbóüci templom-ajtóút mér csinálták nyugatra kijárattāl, vagy a mételeküt északra kijárattāl, vagy a natyhodosit északnyugatnak, a kishodosit meg a Túrra?

Gyűjtő: Nem tudom.

³⁶ Mondjon még egy jó történetet a javából!

³⁷ Nincsen pálinka abban az üvegben.

³⁸ Annyi ideig dolgozott.

³⁹ Amíg részeg volt a pálinkától.

⁴⁰ Vastag, erős kötél, amellyel hordáskor kötik át a megrakott szekeret.

⁴¹ Innivalóra.

H. Zs.: Nem tuggya? Hát pénzér csináltak!

Na, vóyt eccer egy nagy reklám, mijen nagy előjadás lez, begyült a sok nép.

— Mínygyán előjaggyuk, minygyám, mos még minél többé jőjjenek! Az elsőj félvonás lesz: Nyitrai szokése. Hodosom, mikör beült a nép, a pészť összeszette, akkor ety taksi meg vóyt fogadva előüre, az odajöd, beleült az ójtóuba, észkótt. A nép asztán as se tulta, hogy egymást őjjék meg, vagy mi, hogy uggy bolonddá tették őjket.

J. I.: Hát Nyitrai vóyt az?

H. Zs.: Emlékesztek árra, mikör Tárdi Vilmust félvitte, ennek a Tárdi Eleknek az öcsét a toronytelejére? Szóúvár részeg vóyt, oszt félkötötte a hátára oszt akkör megindúlt körülfele menni a rétoján. Tám Margitaji Jóyska monygya a vén Tárdinak:

— Tárdi uram, jőjjon ki csak!

Kimeggyen a vén Tárdi:

— Mi van ott?

— Nézze csak, Vilmust félvitte Nyitrai!

Pérsze, pucólt oszt a vén Tárdi is! Csak pájinkájér igérte mek, hogy lehozza. Két litér pájinkájér hozta le. Azután ít halta Gárboúcot.

H. J.: Kispeseké vóyt egy eset. A spanyóljárvány nagy járvány vóyt az őrszágba, a kösségi előjjáróuk elhatároszták, hocs csapóúfávál kiálnak a falu végire, és nem eresztig be a faluba.

Cs. L.: Na, asz monygyátok meg, natyszombató hóyt meg egy ember, oszt natypénteken temették, hogy lehet az?

Ifj. N. S.: Hogy lehet? Ém megmondom. Vóyt egy város: Natyszombat. Abba mekhóyt egy ember, oszt natypéntekem meg életették. (Nevet.)

Mind: (Nevetnek.)

V. S.: Na, mos mán egy másikat mondok. Orosziba⁴² összeomlott a bika-istálló. Szóúvál megbeszéltek, hogy istállóyt kél csinálni a bikának és lerajzolták az istállóyt mindéféleképpen, hogy meksinájják. Mikör le vā rájzólva, nem tulták, mijen ájtóucs csinájjanak rá. Élmentek a biróúhosz, hogy a biróú monygya meg, mijen ájtóút csinájjanak rá. Élment a biróú, széjjéltártotta a kezét:

Ettül nagyob márha nem megyem be rájta, — asz monygya — ijen ájtóút kēr rá csinálni!

J. I.: Natypaládom meg a toromba nőjüt három szál buza. Nem tulták élkébzélni, hogy legyē, hogy mindenki élvezze a hasznát a kösségbe. Kitanálták, hogy a bikávál le kél legéltetni. Hát oszt a bikát vigyék fel a toronyba, hat harapja le a három szál buzát. Hogy vigyék, hogy vigyék? A nyakára kötöttek kötelet, élkeszték a toronyba félfele huzni. Eccer a bika kilöki a nyelvvi. Asz monygya az eggyik:

— Huzzat komám, huzzad, minygyá sodorinytya!⁴³ Mire oda félhuszták, megdöglött a bika.

H. J.: A natyhodosijak meg a pockot megittatták.

M. A.: Mentünk a géphe fele.⁴⁴ Ot Kají Vilmusnál a pockokat fották, uggy eresztették el, beleeresztették a Hodozsba, akkör szaladgáltak.⁴⁵

V. S.: Kishodos kösségbe behájították a góuját, mer a buzába ette a szöcskét. Kiment az egész falu, oszt el akárták árvezetni, hogy gázója a buzát.

⁴² Vámosorosziban.

⁴³ A szarvasmarha a nyelvvel sodorintja a füvet a szájába, és úgy harapja el.

⁴⁴ Mentünk a cséplőgéphez.

⁴⁵ A patkányok, mezei egerek szaladgáltak.

V. J. : *Hum pofoszták meg a kollójt, amér nem akárta szoptatni a csirkét ?*

B. I. : *Tárpán. Ot meg a kutyát sájtolták ki szöjlőü hëjjett.*

V. S. : *Bement a présudvára. Reggél menteg befele a munkások. Keresztül akárt ugrani, nem sikerüld, beleesett a kádba, beledöglött. Beleöntötték a sájtógba, kisájtolták, a mustot leatta.*

V. A. : *Kishodosom mek kiszappanoszták a kutyát.*

S. J. : *Álmásom meg mekfőjüszték a töjütöt káposztát, és nadájt ragasztottag bele, aszitték, hogy meg van dagadva.*

Gy. S. : *Na, a ricsejijek. Ety szegény ember elment Szatmárra. Vásár vójt. A tehenéd Bagójnak hitták. Elatta a tehenet.*

— *Na, elattam a Bagójt, háromszász forintot kaptam érte.*

A szomszéd mekhállotta, de nem tutta, hogy mijem bagójról vő szóü. Kiment az érdöüre, hoty jog egy bagjot. Egy bagójjészket kiszedett, ojan irombák vójtak azok, mék ki nem repültek.⁴⁶ Bevitte a vásárra, oszt háromszász forintot kér érte, de végül két krájcárér atta él. De a három pár bagójer vójt három krájcár az árulóü cédula, a bagójer meg nem köjüt él csak két krájcárér. Azóyta ha mongygák a ricsejijeknek, hoty „Két krájcár a bagoj ára, három meg a rédiája, hu, hu, hu,“ kiverik a jalubúl.

J. I. : *Ugy monta asz : Két krájcár a bagoj ára, három meg a rédiája, hu-hu-hu van ide Ricse? Mër dadogott.*

B. I. : *Még ü fizetet rá.*

Gy. S. : *A csécséji⁴⁷ templomot mikor építették, mikor a ménágast⁴⁸ álitották félfele, hát a mestër megnézi, megméri. Gondolta az egygik, mektréfalom az öregel.*

— *Hát, öregem, báj van !*

— *Mi báj van ?*

— *Rövid a méngerenda !*

Akkori időibe bajos vójt szerezni, nincs mit rájta sopánkodni.

— *Meg lehet nyútani ! Vam magoknak jóü erőüs fogattyok, nyúccsák meg !*

— *Meg lehet ?*

— *Persze ! Befognak egygik végire is hat ökröt, másakra is hat ökröt. (Vójtak neki is ottam mindig ökrök.)*

Befoktak egygik végire is hat ökröt, másakra is hat ökröt. Mekhajtották öjüket. Huszták vójn azok a világba !

— *Jóü van, öregem, mék két centivél hosszabb is ! Jáj, mester úr, mosmám meg élvágjuk ? Na, ez mán nem lesz jóü, mer élnyútották ! Nem az vójt a báj mester úr, hanem asz, hogy az utóülsóü nagyot ütött az ökörre.*

J. I. : *Natypaládon a kerülöjüt kitanálták, hogy ne gázöjjö jüvet, két embèrrel hürcöltatták. Két embèr mindég vitte a sarogján.*

Gy. S. (az előbbit folytatja) : *Nehéz vójd biztoson. Monták :*

— *Becsüjjük meg a határt, mer összegázolta a kerülöjü.*

Kimentek, nyóuc vaty kilenc embèr megbecsülni az Egresen a főjüdet, oszt öjük még jobban összegázolták. Ahoty kiérték a Túrpartra, ot minygyá van a Túr. Ot vójt egy naty ficja behhajólva. A szél liboktatta,⁴⁹ hãjlóükázott.⁵⁰

— *Az a ja annyira szomjas, hogy rettenetes. Ajjunk rá, itassuk meg ! Rãállottak, élkesztek rájta hóücální,⁵¹ hoty had igyon a ficja. Addik hóücök-tették, hogy leszakatt a ficja, beleeset mind a nyóuuc ember a Túrba.*

⁴⁶ Kis bagolyfiókák, amelyek még repülni sem tudtak.

⁴⁷ Tiszacsécsi

⁴⁸ Mennyezettartó (függöleges) gerendát.

⁴⁹ Lebegtette.

⁵⁰ Ide-oda hajladozott.

⁵¹ Hóücál, hóücögtet : 'magát ide-oda himbálja'.

B. I.: Legalább illak öük is!

Gy. S.: Addig jöttek-mentek, kihuzgálták egymást a Túrbut. Olvasták egymást, hogy megvannak-é. Aki olvasta, as sose olvasta magát, csak hetet tanált. Arra megy a katona. Monygyák az eskütt emberek:

— Mi nyóucā vóutur, beleestünk a Túrba, nyóucā vóutur, de nem tanálunk csak hetet. Tessék megölvasni minket!

— Jóu, ájjanak csak sörba! Élsoü, eggy!

Végigvágot rájta a nátpácával.

— Em meg a másik, kettöü! Három, négy, mind a nyóucat megölvasta, eggyet-eggyet vágot mindre.

— Megvagyunk?

— Megvannak mind a nyóucan!

— Nagyö szépen köszönnük a vitéz úrnak!

Mind: (Rövid hallgatás után hozzákezdenek énekelni a 296. dicséretet: „Mennynek, földnek teremtöje...” Diktál: V. S. Ez után pedig a 299. dicséretet: „Isten, ki vagy öröminkek, s bánatink adója...”)

Gy. S.: A kerülöü hällotta aszt is, hogy a rigóü fütüölt az érdöübe. Aszt fütüölte:

Fütüöl a rigóü,
Lóufasz a biróü!

Nagyö rosszulesett a falunak. Kimentek a rigóühoz. Ahogy mennek féljele, a kerülöü beledukta a fészegbe a kezit, fennakatt. Egymás vállára áltak. A meg lekfelül élkijáltta magát:

— Megvam mán komé, megvan!

Erre mind leugráttak. Az öt maratt a kezinel fogvást. Addik hajigálták a fészszévél mig levákták, mentek rétojával, hogy vegyék le, a rétoja előüt levákták a fát.

B. A.: Paládon történt. A szilvakérdbe vóut a rigóüfészek. Od dóugozot két embér. Hájja. Monygya az eggyik:

— Neké fütüöl a rigóü!

— Nem igaz, neké fütüöl a rigóü!

Annyira mentek, hogy összeverekettek. Féjjelentették pèrsze egymást a járázsbiróúságra. Jön a tárgyalás. Na, mennek elibe. Asz monygya az üggyéd:
— Járázsbiróü úr, magának se fütüöl a rigóü, magának se fütüöl,⁵² neké fütüöl!

J. I.: Ez igaz!

B. A.: Az ecceri biróü nagyon okos embèrnek tárlotta magát. A kiráj kihirdette, hogy eggy ojan kérdést aggyanak fél neki, hogy öü ne tanájja ki. Ha a kiráj kitanájja, kilencvenkilenc fėj vóut karóuba huzva, az övé lessz a száradik. Ha nem tanájja ki a kiráj, a kirájnak kèllet vóun ötezèr pengöüt adni. Közbe a két fiju hazament. Tanakodnak, hoty hoty kém⁵³ mekcsinálni. Na jóü, az eggyik asz monygya, hogy jóü vóuna elindülni négyen. Elindúttak négyen. Közbe, ahogy mentek, a kirájnak a lova félnyèrgèlve öt vóut. Elindúlnak ketten.⁵⁴ Kijé a lú, nem számít, elindúlnak ketten. A kiráj ezè fennakatt.⁵⁵ Ahogy elindúttak, féludba a lú megdöglött. Elindúttak újra csak négyenn. Mennek, ahogy mennek, aszt az egy lovat, ami kibukott a nyereg alóul, élhatták. Rászállot

⁵² Nekem fütüöl a rigó: 'nekem van hasznom belöle'.

⁵³ Hogy kéne.

⁵⁴ Történetet innen kezdve zavarosan adja elő.

⁵⁵ Megütközött, gondolkodóba esett.

tizenkéd galamb, a tizenkéd galamb a hējjen⁵⁶ ot marat, megdöglött. Közbe⁵⁷ ment huszonnégy betyár, annak is az utyába esett. Nem tuffak kitérni, asz monygya egyyikük :

— Együnk ety cseppel belöüle, hátha tudunk utat csinálni !

Ety cseppel ettek, mind ot maratt.

— Na mosmá jóul van ! Megvan a kérdés ! Elindúlnak négyen, tizenkettöü mek huszonnégy él fog esni. Mikor odajértek,⁵⁸ nem monták, hoty történt az elindulások, hogy — mint vóút. A kérdést monták a kirájnak, hogy

— Elindúltak othunnet négyen, előüször tizenkettöü, asztá huszonnégy eleset, mégis négyen értek oda.

Sehotyse tanálta ki a kiráj.

— Hát, fijuk, mindegygy, akárhogyā számolō, fōrgatom, nem tudom ki-számítani, hogy lehel.

— Ha kifizeti, amit igért, akkōr megmonygyuk, hogy -mint vóút.

— Hát, kifizellek, fijuk !

Kifizette az ötezēr pengöüt. Akkor oszt keszték él :

— Elindúltunk othunnet négyen, négy lovat utánna kötöttünk, hogy négy legyen.⁵⁹ A tizenkéd galamb rászállott, ot maratt. A huszonnégy betyárnak utyába esett. Azok ettek ety kicsit mindböül, mekháltak. Csak akkor indúltunk el a kirájhoz.

A kiráj māj megette magát, hogy ű nem tutta kitanálni.

B. L. : Na, most én kérdek egyget : Mi' csinál a jóü Isten odafent ?

A többiek : (Rövid ideig hallgatnak.)

B. L. : Hát, aláz és magasztāl.

V. L. : Mikōr hazudik a kántōr legnagyobbat ?

A többiek : (Hallgatnak.)

V. L. : Mikor aszt énekli, hogy „Menyöüj jövök most hozzátok.”⁶⁰

Mind : (Nevetnek.)

V. J. : Vóút ety körcsma. Abba bementek férjijak, jányok és asszonyok, és elfogyasztottak, huszam megittak egy litēr pájinkát. Egy litēr pájinka belekerült husz fillérbe. Ki akárták fizetni. Mit fizellek, hoty husz legyen a lány is, a férji is, az asszony izz, de a fillér is husz legyen, amit fizetett egyy-ecs csopōrt ?

Mind : (Hallgatnak.)

V. J. : A férjijak fizettek hárō fillért, a lányok fél fillért, az asszonyok másfél fillért.

B. L. : Na, mijē fa nélkül nem lehet meg érdöü ?

B. A. : Szélsöü fa nélkül.

V. J. : Mijaz, amire a világom mindennek szüksége van ?

H. J. : Hējre.

V. J. : Nem ! Még a hējnek izz szüksége vā rá. Hát, név. Hát név nélkül nem lehet semmi. Monygy ety tárgyat, hogy ne legyen neve !

J. I. (V. J.-hez) : Na, mon mek hát te nekem, mi jasz, ha elveszneg belöüle nagyop, ha tesznek hozzá, kissebb ?

V. J. : Észtet nem tudom.

V. A. : Kérdezd meg ety kerégyártóútul ! Hát a juk !

J. I. : Na, mics csinálsz arafáskōr lektöbbet ?

N. S. : Jóút kérdesztél !

⁵⁶ Azonnal.

⁵⁷ Közben.

⁵⁸ Odaértek a fiúk (a királyhoz).

⁵⁹ Téved, ill. rosszul fejezi ki magát.

⁶⁰ Református énekeskönyv 82. dicséret 2. versének kezdete.

J. I. : Na !

B. L. : Nem tuggyuk, hát nek kél mondani !

J. I. : Azér mondom, hogy gondolkoz rájta. (F. S.-hoz :) Na, vő Filep, maga régi aratóú embër !

F. S. : Eszlet mos' tanáltátok ki.

J. I. : Hát, jukat ! Alóul is, ahogy élvágja is, juk marad, nek jelöül is a kévén.

B. A. : Na, de es se lehet tējjesen ugy, mēr van ojan kasza, amék csak nyű.⁶¹

J. I. : Mindegygy !

V. J. : Na, mikōr vā lektōp hóú ?

A többiek : (Hallgatnak.)

V. J. : Buzahōrdáskōr, mēr minden keresztnél asz monygyák, hoty hóú, mék jēl' se pakōjja az embēr.

B. A. : Ki a legnagyobb úr a világon

(Nem felelnek rá. Közben J. I. B. L.-hez beszél, utána ketten nevetnek.)

B. L. : Asz monygya Náci bácsi : mijēr hunnya be a kis malac a szemēt, mikōr szopik, a kokas izs behunnya a szemēt, mikōr kukorēkōl. Mijēr ? Mer ugy is tuggya, ugy is láttya.

J. I. : A cselēt, Sándōr mindég behunyta a szemēt, mikōr danōlt. — Tudom én könyv nekül is, asz monygya.

B. L. : Na, még a vő Filepet nem hāllottuk !

F. S. : Szántóvetōü embēr mindennap lát ojat, kirájok, császárok ritkáj látnak ojat, *sten őüjēlsēge sose látott ojat.

(A többiek hallgatnak.)

Hát nem tuggyátok ? Ki-ki magát. Csak egy jóú Istē van. A szántóvetōü a másikat mindennap láttya, a kiráj ritkábbān, de Istē sose, mēr nīs több.

V. J. : Őtō vannak testvérek, mind az ötōn különbek egymástúl.

A többiek : (Nem szólnak.)

V. J. : Az ujjam.

B. L. : Hát a mi : ety szánt, kettōü nézi, kettōü hālgattya, nēty tartya, ety pedik hājtja.

Valaki hátulról : Kettōü nézi ? Mi lehet ?

B. L. : A dísznóú, ahoty túr.

Gy. S. : Nem hijába kondás vóútal !⁶²

(Mind : énekelnek : „E múlandó világban...“ 315. dícséret, 1—2. vers. A fentebb írt módon.)

Gy. S. (az éneklés befejezése után) : Megént lehet pipázni !

Tōbben (mennek hazafele) : Na, mennyünk mám mi is ! Jóú éccakát kívánunk !

Cs. L. : Hát mikor a gyērtya mekfagyott égve ? Hát mikor a juhászlegény ēlment világot látni ?

Gy. S. : Hát az nem juhász vóútal !

N. S. és N. E. (mennek hazafele) : Jóú éccakát kívánok !

Gy. S. : A kutjákēr — az dobōltatták — ki kél fizetni az óulázsdíjjat.

B. I. : Jā, hogy maga befizelte a hat forintot ? Én ēlkēstem a kutyávāl.

Mán csak két forintot kél fizetni.

B. L. : Még é fizessek érte, hoty kióúttotta az ēletit ?⁶³

Cs. I. : Akkōr nek fūbe kēlletet vóúna ütni.

⁶¹ Tōvestől szaggatja ki a búzát.

⁶² B. L. foglalkozására utal.

B. L.: *Asz mondom neki: köjökkutya ez! Ha tudom, nem attā vóun érte tizenöt forintot.*

H. Zs.: *Adok én neket tizenöt forintér kettőit!*

H. J.: *Hājja, nem ijē jóu let vóuna az! Az öreg Olának vóut ety kutyája, fél mázsa buzát adott érte.*

H. Zs.: *De mán élbántak öjük is vele, meget⁶⁴ két kenyeret. Ha befogják a kutyád, belekerül az egy mázsa lizdbe is.*

B. A.: *Meg az ijem mifājta udvarunkon⁶⁵ nem lehet tárlani, ha hamis. Őghatallā, hogy valaki be ne kerüjjön,⁶⁶ oszt az ojan kis csavārgóu,⁶⁷ mint az enyēm, neki mehel.*

H. Zs.: *Az óytás mit használt?*

B. L.: *Az Isten őjrizi mek, hogy a nyavaja bele nem esik, meg él nem döglük.*

J. I.: *Az enyim azēr oja hotyha pocok van az óulba, kifogja.⁶⁸*

M. A.: *Gedjék avvāl dicsekednek, hogy az övék tjem pocokos, ojam pocokos,⁶⁹ oszt nállunk nekje fogot meg egyget se.*

H. Zs.: *Naty szegénység bizony, ahum pocok nincsen.*

B. L. (tréfásan): *Akkör nállam szegénység vam mer ot nincs.*

H. J.: *Mijēr megyen oda? Mēr nálatok vam mit enni.*

Cs. I.: *Éllátot minket az uradalom⁷⁰ patkánnyal, egérrél, it vóytak a Gyār mati uradalmába. Mikor it vóut az a rossz óul, élbontították, nem tuttunk hozzá-jérni.*

Cs. L.: *Ti szerencsések vattok, ot még van az óulbuj jóu fāl.*

H. Zs.: *Én uty foktam mek, hogy bebútt. Hállottam, hogy it kocákól.⁷¹ Bebúd, de se macska, se semmi nem tudod bemenni utánna, oja szük hējjē vóut, hogy az Istennek se lehetet hozzátérni. Foktam a jurut,⁷² benyomtam, hállom, hogy a véginér roppam bent: jēlsodórtam a jurura a tüdejid, bēlit, máját, kihuszlam.*

B. A.: *Oja fogás' te nem láttál, min' nálunk büszszel vóut. A mama étette az ökröt. A patkány jēlmászott, a jászólba belebújt. Mamám odament, mekfokta a fārkát. A patkú jēl se tudot fōrdúlni. Kiját nekem, mennyek oda. Hát egy naty patkányt fog a fārkánál a mama. Mekfogom, hogy odavágom a fōjthō. Hát a nagyújjam bekapta. Nem tuttā vóuna kihuzni. A fārkával egygūt fokta a patkány a nagyújjam.*

F. S.: *Még az enyēm külömb vóut, amit é foktam. Mekfoklam az óulba a pocokot. Estened beviszem a moslēkot. Még a feleségem akkor ébrē vóut, nē fekütt. Egyg embēr fokta a zsákot, löüöttük a tengerit. Odaviszem elébb a tengerit a mi emberünkél.*

— *Te, síjes csak ide, mi van itt!*

Hát magátúl nem tanálta ki, mi lehet, Pocok vóut, egye meg a jene! Mā foktunk az büszsön is egyget a sütőjibe.⁷³

⁶³ Elpusztította. — Annakidején azokat a kutyákat, amelyeket idejében nem vittek el a veszetség elleni oltásra, sztrichines injekcióval elpusztította az állatorvos, ezen méltatlankodik B. L.

⁶⁴ Megevett.

⁶⁵ A garbolci udvaroknak csak az utca fele van rendes kerítése, a szomszédok fele legfeljebb sövényfonal, az udvar összeér a szántóig lenyúló kerttel.

⁶⁶ Be ne vetődjön az udvarra.

⁶⁷ Kis huncut (kutya).

⁶⁸ Megfogja.

⁶⁹ Mennyire szereti és tudja a pocokot fogni!

⁷⁰ Tréfás-gúnyos kifejezés: egy elhanyagolt öreg házra vonatkozik.

⁷¹ Szöszmötöl, kaparász.

⁷² Fúrót.

⁷³ Sütőház, kis építmény, amelyben a sütökemence van.

J. I. : Szólt az asszõ, hogy a sarogba van a pocok. Mi csinájjak Nem tudom õlvinni a zsákok, a pocok õlmegeyen. Fõlhezõ jelig-meddig, eccer látom, hogy billen a zsák, hát a deszkára esett a pocok. De, egye meg a fene, a zsákok rácsaplam a fõrgõúra,⁷⁴ ahõ võjt a pocok, alig látom, hogy mozdul, de mán nincsen is a pocok.

— Te mondom —, mán nincs is a pocok, az imend belement a zságba, hátba megõ visszajõtt. Akkor az asszõ lejõtt az ágyról. Tapogattya a zsákok, nincs sehõ Ot várunk, hõvõs võjt mán a házba, õlkesztük kërgetni. Bement a jelsõjõ házba. Na, mondom, mosmán nõ fogjuk meg! De csak jönne legalább az a bõdõs macska! A macska szerencsére bõ võjt. Hova ment?⁷⁵ Az ágy alá? Alásimult a kizs dõzsa fenekinek, oszt nem mozdul meg. Ot nõsztem, látom, hocs csak a dõzsám megeyen kõrõlfele.⁷⁶ Nem engette õlmeni. A nyavaja egye meg! A macska ot kõntõrkõdik. Fõlkapom a dõzsát megént. Kiugrik a kasitába,⁷⁷ a fálnál, a plat⁷⁸ alá. Itt osztán mekfokta.

H. Zs. : Még ez egy legjobbik eset. Õm meg ugy jártam, hogy odakõõtõzõtt az egér az eresz alá, de rendesen. Árpát vittem a padra. Az egér megindul a szarufá jelfe menni. Ki võjd gombõlva az ingem, nem tudot tovább menni, pontosan beleugrott az ingembe, szalat kõrül a derekamon. Megrázom a nadrágot, akkõr le az õlethez, akkor a nadrák szárába, marta a lábomat. Mi kabdosás võjt! Az asszony meg aszitte, meg vagyog bolondulva tisztára. A hásziján csak magam dájcsolok,⁷⁹ aszitte meg vagyog bolondulva tisztára.

B. L. : Õn isz szedem a Bakos málját lefele, nõ vettem észre, hogy belém mend belõjle az egér. Bement, odanyulok, eccer érzem é, hogy mozog nekem a hátamõ valami. Leszaladok-jelszaladok. Hát tapogatom, mi jaz? Hát egy egér. Mekfoktam, ugy vetkõjusztem le, õlszalad, de Miháj bácsi csak mekfokta.

H. Zs. : Hogy még a hátadõ võjd, de ami belém ment, osz kõrõlshalat, nahát, osztán a csizmaszárba nem tudot menni, jāj, ahocs csiklandot, visitotam egyet-eggyet.

J. I. : De legaláb meg-mekharapot võyna!

H. Zs. : Ugy nem mërtem mekszorítani, hoty harapna.

M. A. : Csak a fejit këllet võym mekfogni!

J. I. : Hát foktad võyn a fejét!

Mind énekelnek : („Kimûlni hagyod õket oly hirtelen. XC: zsoldár 3—9. versei. A fent leirt módon.)

H. Zs. : (Az éneklés végefele kiment, most jõtt be.) Hãjjátok, o jã füst van itt, alig lehet látni!⁸⁰

B. A. : Mik it látunk!

H. Zs. : Ot nem láccig, de hotyha innen nõzël, csupa homájos.

B. A. : Hát a tûdõjnek nem jó, az biztosz; szedi az embõr befele.

H. J. : Õn inkább asz szentesiteném, hogy bagõjt tegyeleg be inkább.⁸¹

F. S. (tréfalkozva) : Te Zsiga, annak az egérnek ety fogát këllet võyna mekfogni, akkõr nem let võyna bajod.

H. Zs. : Prõbãjjuk meg! Teszek magának a hátára egyet, māj meglãtjuk, mi csinálna!

B. L. (tréfálva) : Hát minden esetre fõlt, fõlt.

⁷⁴ Napraforgómagra.

⁷⁵ Hova ment a patkány?

⁷⁶ A macska járta kõrül a dõzsát.

⁷⁷ Kosárba

⁷⁸ Tûzhely.

⁷⁹ Össze-vissza ugrálok.

⁸⁰ Nagy a dohányfüst.

⁸¹ Azt ajánlanám, hogy bagõzzatok (mert az nem jár füsttel).

Gy. S. : *Eccer a zapszalmába märköltam, ide märköltam a csuszóút a mējjemhez.*

K. I. : *Eccēr belémszalatt egy egér a kis ládából. Ugy magamho szorítottam, szinte a vér is kisérked belőüle.⁸²*

Gy. S. : *Eccer ecs cseléd ment a jányokho fele a szomszét faluba. Legény vóút mām, más faluba járt. Láttya, hogy valami ot mozgot a lüherébe. Asz ilte kis nyúl.*

— *Jāj, nyalom a faszát, aszitem, kis nyúl ! Szalatt utánna, oszt akkor ráesett. Hát ety töviskés kutya vóút.*

B. L. : *Eccēr vóút két cigány. Élmentek fát szedegetni. Mennek-mendegélnék lassan-csendesen, mektanálnak egy nyulat, alutt. Mi' csinájjanak ? Megállottak, ot tanácskosztak, mi' csinájjak. Ha hazaviszik, abbúl nekik nem jut semmi. Kitanálták, hoty süssék-főűzzék meg.*

— *Erity haza, hozzál fazokat, meg ety kést, mek hagymát, meksüttyük itt*

Akkör megindúlt a cigány. Osztán, mikor élhalatt egy darabig, a nyu alutt, utánna kijáttya a másik :

— *Te, paprikát is hozzál bele !*

A nyúl felébrett, oszt élszalatt.

— *Na — asz monygya —, mehec mán utánna !*

Cs. I. : *Nekikészültek a nagy lakomának, oszt a nyúl mek sehu se vóút.*

H. Zs. : *Tudod, a lúőjrzésen naphosszat élmontunk ijeneket.*

J. I. : *Eccer a cigányok főűsztek turós haluskát. Leült a cigány az apjával szembe, oszt elték a turós haluskát. Etlék. Eccer asz' monygya a fiju :*

— *Hállod apám, mi mozog a szádba, az a veres ?*

— *Te bolond, a nyelvem !*

— *Óu, hogy a brand egye meg,⁸³ hoty sodorinyta aszt a haluskád befele !*

B. : *Aszitem, aszt akarod mondani, mikor a mezőün it vóútak.*

Gy. S. : *Milótán ahéjjet, hogy „A Sijonnak hegyén Uristen“ a Simonnak hegyén Uristen, asz' monlák.*

M. A. : *Asz monygyák, e mind igaz vóút. Simába, az igen !*

H. Zs. : *Ez évelem történt. Temetés vóút. Az' diktálták : Éjjövend a zört halál.⁸⁴ Valamék puja meg monta utánna :*

— *Nē vóút it hét évig bilétezs bál.⁸⁵*

A másik háboru utá vóút ez :

Nem tudom, hoty, szóval akkor jöttek el a cigányok. Asziszem, a temetés hidegbe vóút. A cigányok meg jöttek a szekérről, a natypaládi cigányok, kegyellen nagy⁸⁶ zürgőü⁸⁷ vóút velek. Takarosan kellett vóúm mondani : Éjjön a zört halál. A meg monygya : Éjjött a nagy zürgőü már.

Mongya Szentkiráji pap...⁸⁸ dehogy... nem is monta, csak csóyválta a fejét.

Asztán a vñ Kürti diktáltattya : Közöld velünk fijasiddal atyaji szerēl-medet. Hát ém meg lálom, hogy ot jönnek-mennek a cigányok. Mondom :

— *Közöld velünk fijasiddal atyaji szerelemmēj jönnek mán.*

Asz mongya nekem, mekfogja a vállamat :

⁸² Kiserkedt, kibuggyant a vére.

⁸³ Tipikus cigány-káromkodás. Magyar megfelelője : Egye meg a fene !

⁸⁴ Eljövend a zord halál... régi temetési népének kezdete.

⁸⁵ Olyan táncmulatság, ahol pénzért belépőjegyet kell váltani. Ahol nincs belépő-jegy, az a „közbáll“.

⁸⁶ Igen nagy.

⁸⁷ Lóra való éleshangú csengő.

⁸⁸ Gondolkozik, mert pontosan és helyesen akarja magát kifejezni.

— Eriggy innen !

Ránézek a papra oz diktálom :

Eriggy innen.

A vén Kúrti visszarántol :

— Te, te, te, te, te, ! (Gyorsítva.)

Valami pujafélit temettünk, nē vóút semmi bāj belőüle, de ugy emlékszem rá husz asztendőü múlva is.

Gy. S. : Történnek a pujaival ojanok !

H. Zs. : Nekem mán nem a temetés vóút az eszembe, hanem a nagy-dőügőü, hogy avvāl mi van.

Felőütösztem eccēr halálnak oihun az elsőü házba. Lőürinc vóút a háti lovam.⁸⁹ Nincs itt Esztēr néni ? Őü tudná ! Szent igaz valóü vóút. Nálatok vóút⁹⁰ a felsőü végibe jáfonóü, alsóü végibe asszōfonóü. Vóút egy rossz alsóuszoknya rájtam, közbe vóút egy naty fűrevalóü rossz kendőü a fejembe, ety szalaggal az állā felkötve, a pirosz céklától az a kegyellen csunya⁹¹ pofa. Meztelen mentem. Ety fekte ronggyot félhusztam takarónak, anyám ruhájába felőütösztem, oszt ety félcipőü arrúl vóút, hotyha muszáj kotróüdni, Lőürinc hozza a cipőüt, odaál, ráügrok, szaladunk. Bementem Nagy Lajosnál, ott is vóútak apróüb jányok. Bemegyek, megnyitom az ájtóüt. Na, lēkzem, jóü Istenem, monygya a vē Zsigmond bácsi. Eggyik az ágyba, másik az ágy alá ugrott, mék hova. Legutóüjára oda mentem. Szegē vén Nagy Lajos az is megijel, félkapta, szalatt a seprüvel utánnam. Beszaladok Móünráéknál. Mikōr megy befele, hát a kutya utánnam ! De féltem, eltēpi a ruhát. Akkōr felugrok a lādára. Mamám szegény fekszik az ágyon. Félvetik a fejeket, nézik a setēdbe, ez a fejer mi lehet ? Odaugrok a mamám mellé, akkor pērsze ott is jön a kutya, keresztül a platon. Megyek a nagyapám ágyáho : Takaroggy innen, coki innen, coki innen ! Gyerünk fel a hászijára ! Félmegyek, odagugolok a jukhoz. Mamám nēzet félfele. Mikor ű félñezett, é felegyenesettem, mikōr lējbe lépett ety fokkāl, lekucoroltam, hogy én is lássam, mi' csinál. Az igaz, hogy nem mērt fējjönni. Akārhova megyeg, biztos megvērnek. It nincs mi' csinálni, lemegyek a ház végin ! Lecsuszok. Na, hova mennyek, élvezett a hátilú, élvezett minden. Mikōr bemegyek Váradijéknál, bemegyek a felsőü végibe, hát oszt tele vā jányokkal. Eggyik erre, a másik arra őrdül. Na, gyerünk innen kifele ! Ahogy belépek, szegény vē Sarkadiné ott ült a bejáratnál, asz' keresztülléptem, mer lekucorodott. A guzsájjal piszkált. Jaj Istenem, jaj Istenem, csak asz' hájtotta.⁹² Akkōr keresztülmegyek Pinytye Feri bácsinál. Nincs odabe. Mā fōrdúltam is kifele, mentem Jóüskájéknál. Nem tudom biztosan aszt, mék hált meg ott akkōr. Tudom, azelőütti időübe mekhált valamék. Na, ém mondom, hogy ojä let szegē Jóüska, meg Istvámbácsi csak asz' hájtogatta :

— Nyuktazs' meg, Uram, a mekhóüttat ! Nyuktazs meg Uram a mekhóüttat !

De én nem igen ugrottam sehova, csak ott is áltam, téptem magamrúl lefele mindent. Az ārcomad becsirézéltem, tálluvāl beraktam, pocsek vóút ! Mikor onnen kimegyek, látō, valami két katona jō szembe, de nem, azok csendőürok vóútak. Az eggyik fütyöl, a másik elkijáttya : Ájj ! Na, vezsd el magad ! De hát mezélláb a hóüba, egészen Kovácsig. Mindētig nēsztem hátrafele. Megyek be Nagy Elekéknél, hogy levelkezek. Mikōr bementem, lēkzem, jóü Istenem,

⁸⁹ Háta lovam. Nem valóságos lóról van szó, a barátja játszott a farsangoláskor a ló szerepét, azaz ő hordozta a hátán.

⁹⁰ V.-éknál.)

⁹¹ Igen csúnya.

⁹² Állandóan ugyanazt mondja.

asz monygya, az annya meg : Istenem, jój Atyám ! Annár rosszab vóút, hogy nem ismértek meg ! Na, māj levetkezek Miháj bátyádéknál ! Mikör bemegeg ezem móuggyára (mutatja), a vén Kürti ott ül. Mikör belépek, rám néz :

— Ja-ja-jaj — asz monygya —, jāj, végē van ! Jāj te Miháj, te Miháj !

Asz monygya Miháj bácsi :

— Aggya csak érrébb aszt a báltát !

Ahogy befördült, nézem, mekkapom az ájtóút, megrázom. Póuli néni ot szipogot az asztál mellett.

— Te, te, nyis ki aszt az ájtóút !

Kinyitották, ém mek kifele ! Jön a vēm Miháj bácsi.

— Hát ki vagy ?

Jön a vēm Kürti is. Mikor észreveltem, mondom : jāj, megyek, mēr mājď összepisilem magam ! Pērsze, a szekérszēmbē behuzóúttam. Mondom : levetkezek. Ahogy ot vetkezek lefele, a vēm Kürti megállott. Néz : ējnye, ki vóút hát, mi vóút hát ? Hát pērsze, én oszt visszamentem. Ahogy mentem az ablak alatt, meglátta az árnyēkomal, hāj lelkem, hogy mend befele a vēm Kürti ! Nem ment haza, mig Miháj bácsi vissza nem kíserte. Hijába pap fija vóút !

M. A. : Miháj bátyám monta, hōly Sanyi ugrott, fejēt lehājította, oszt megakalt a szék kārjába.

Gy. S. : Nálunk is⁹³ őüjtözött egy ember halálnak. Én köjök vóútam mēk, csak nēsztem. Gyúrka mek csak nézi. Börnyujok vóút akkōr, ki vóút nálla, annak vīt málēt.⁹⁴ Oszt jön. Asz mongya :

— Zárd be csak az ájtóút ! E nem tiszta lélek !

Oszt jött a nyársvillávāl, ha ki nem megy, beleszúrja a nyársvillát⁹⁵ Csak asz monta :

— E nem tiszta lélek !

H. Zs. : Nekē vóút eszem. Beléptem, láttam, mindenki engem néz, láttam, ha nēm kedvesē fogaltak, abba a pērdzbe cofort, ki ! Nagy Lajosnál a hajamból leváktak, ēlvittēék jüstōlni űket, úgy megijettek, a jányok, gyerünk be a velett ágyba !

H. J. : Én is csak ugy jártam.

K. I. : Ez a Hōrvát Józsi⁹⁶ értel jóúl a kecskéhez.

F. S. : Rá is jizet ārra az ember, az ojā fārsángolásokra !

H. J. : Hōrvád Béla járt uty, hōty felőüjtözöd betyárnak . . .

H. J. (átveszi a szót) : Vóúttunk tán tizēhaton. Akkōr is, csakugyan, mikor ű is ot vóút, Pinytye Ferinél lakodālmas nép vóút. Oszt ott is késēret vóút, vóút hārmóúnika. Az egyyik é vóútam. Takarosō jōvün kifele Feri bácsinóúl. Asz monygyák eccer az uccán : Ájj ! Na, vezd ēl magad ! Négy-ōtfele huzóúttunk a Mōúnár mēhessibe. Mōúzes huszta a hārmóúnikát. A meg mindēg jōtt utánunk fele, akārmēre mentünk. Ū utāna mek szalat nagy Elek. Mi szalattunk előül, Kutus utānnunk, Kutus utā szalat Nagy Elek. Nemhōgy a kováčshász-kabolauttyájik, hanem a kōrtēfa kabolauttyájik !

K. I. : Ahoty szalattam a főüdünk jelē, végig az utonn, a bunda a kezembē maratt, ezek meg mentek. Sebestyē Laji beleborúlt az ārogba, meg egy naty tövzibe beleesett.

M. A. : Még akkōr én is tanálkosztā véle.

M. A. : Māj szóúllott a kokas az élēbb !⁹⁷

⁹³ Magyarban, ahol gyermekéveit töltötte.

⁹⁴ Tengerit.

⁹⁵ Egyágú, szigonyszerű vasvilla, amellyel a kazalból szénát húznak.

⁹⁶ Jelenlévő személy.

⁹⁷ A halottvirrasztóval kapcsolatosan az a szokás, hogy addig kell a halott mellett fennlenni, amíg a kakas meg nem szólal.

H. Zs.: *Nekünk van ott ety félkegyelmű kokasunk,⁹⁸ a lehetett.*

(Rövid ideig mindnyájan hallgatnak.)

H. Zs.: *Mikor először beszerették a rádióját Gárbórcra, Móvsnárt, Hörvát Miklóust meg Gyármait kérdeszte Törzsás rúla. Evvel a Szálkaji Janival, ennek a Janinak a bátyjáváj jóba vóut a tanítóy akkór. Na, élhitták eszt a vém Móvsnárt, hoty hálgassa meg a rádiójút, hálgassa meg, mit mond. Pársze, a tanítóy ur odagugólt a szekrény mellé.*

— *Na, Móvsnár bácsi, aggya a hireket!*

Meg is keszte a rádiójó a beszédet, az előadást. Hát osztán, móvsnár meg, mikór mondot valamit, móvsnár mek hálgatta, hálgatta, oszt visszafelésélt. Mindég monta: hájják, mit mondot. Mindég monta: hájják, hájják? Na, csak mongyyon, amit akár, Mikór mán nem jóul beszélt, a vém Móvsnár rászóvult:

— *Ne fecseg' ne locsoj!*

(Eszt a vém Móvsnár monta.)

Hát erre mongyya a kántor úr a szekrény megóul:

— *Mit mondot maga nekem? Beperelem becsületsértésér!*

Asz mongyya: Mid beszél e? É hálgassam meg? Élmegyek én innen, nem beszélek többé!

J. I.: *Jóy pofa vóut az a Törzsás is!*

H. Zs.: *Mikór behitta Meggyesit, a tekintetes címet megatta neki, csak-hogy részesülhessen az itóykába, aki a tekintetes címet monta. A vém Bückőj kaptá meg legelébb.*

B. A.: *A jeddzóitúl levél áltál kérte a tekintetes címet. A vém Bückőj, ha ittas vóut, nem is nagyon ismérte Meggyesit.*

Gy. S.: *Mikór jött ide Meggyesi?*

H. Zs.: *Mikór a visszatérés kezdőüdütt.⁹⁹ Laji lett a cseléggye.¹⁰⁰ Mikór mérgesítelte Meggyesit, osztán monta neki:*

— *Tü-tü, jön a Meggyesi óutóuja!*

Mer nem nagyó szerette Meggyesi a lütártást, nem is vóut lova.)

Meggyesi kikapta a puskát:

Meglülek, te, kutya cigány!

Megént ment Laji:

Tü-tü, jön a Meggyesi óutóuja!

Cs. L.: *Eccer egyy este husvédba szaválta végig a falut. Asz' kacaktam, mikor Naty Sándór ráriválgott: röktön mennyé hazafele, hazatakarodot csak uty futott.*

H. Zs.: *Na, a bátyjának két szép csikóuja vóut! Eccer a Gábórt meg a Bandit é hájtottam. Asz mongyya Sura:*

— *Nem tuc te hájtani! Nem engedem, hogy megelőüzzó, ha megdöglök se!*

Lehuzóttam készélédbe, ha dül a szekér. Ez vóut az egyy istenatta szerencsém. Ahogy lehuzóúdok, jön Kovács Miklóus. Az anélkül is pattoktatta az ostórt, szokása vóut. Avval a rettenetezs gyórsasággal, ahogy mi mentünk, a nem is vóut közpéséges! Jóy széles vóut az ud, de azér elibünk jót Kovács Miklóus, mint a férgeteg. De a mindik jokta az ostórt ráfele. Mikór mentünk élfele fórmán mellette, hát az ostór rátekeredett a Meggyesi úrnak a nyakára, oszt akkór huszta lefele a szekérrül. Minygyán a tekintetes asszom¹⁰¹ beleakaszkodott, élkeszte kapkodni. Amikór kikankarodott a nyakábóul, asz mongyya nekem.

⁹⁸ Vészen átesett kakas. A baromfivészen átesett jószág igen furcsán viselkedik, nyakát tekergeti, vergődik, ezért tetszik olyannak, mintha félkegyelmű (bolond) volna.

⁹⁹ Amikór egyes országrészeket visszacsatoltak Magyarországhoz. (1938 körül)

¹⁰⁰ Cigány ember. A névnek ez a formája jellegzetes.

¹⁰¹ Gányosan mondja. Medgyessy a „tekintetes úr“ ezért a felesége „tekintetes asszony“.

— Te, ki vójt ez?

— Maga tuggya, én nem ismerem!

— Gyere, üssük aszt a lovat. Értük utóul!

Pérsze, értért. Kovács Miklóus mek jenyegette. Legugöl Meggyesi, kap jéle fele egy gört, hogy mekhajította. Én annyit röhöktem azö, hogy a méltóságos urat meg akárta hajigálni küvel, mer a méltóságos úr lova jobbam ment, mint az övé.

Csengërbe vójtam. A rozsjái szövetezetet egy nagy ember, egy naty kal-hóulikus embër vezette. Meguntam a várást. Szóulok az ájtóuba egyy embërnek:

— Tessék mám bejönni, igyunk ety kis pájinkát!

Ol vójt az a sánta kizsbiróú. Röktön töütöt nekem pajinkát. Kifizettem. Asz monygya a kizsbiróú:

— Tuggya, kivél beszélt? Izsák Elemét vójt, a méltóságos úr, it röüfös-ködik¹⁰² a parasztok köszt.

Minden' dóugozott, igát huzott az a két lú, mikör megvette.¹⁰³ Öt mázsa zabot vit haza neki, mikör megvette. Röktön, ahoty simába bejön az ut, utánna hájtatott a nméltóságos úrnak. Pedig annak a lovaji is igazá jóul mentek!

M. A.: Szóulval ű nem csak eccër kapott össze Kovács Miklóussal?

H. Zs. (az előbbi gondolatmenetet folytatja): Foktam a bélfát, montam: jáj, kedves pujám, ja-ja-jáj! De tudot, hoty hájtottak a Sürütül? Pregon Géza tudná megmondani!

Gy. S.: Szóulval cuccóltak.

H. Zs. (az előbbit folytatva): Szóulval leesté vagy leugrottam, nem tudom, csak a jübe estem le. Odaülök Surához. Mételeken itattak. A biróú úr, Szabóú, meg még mék vójt, nem tudom... igem, meg a mi biróúnk. Szabóú ott ált a Viski kërtyébe. Megállott osztá Sura. Asz monygya a mi biróúnk:

— Gyere te puja jél!

— Mig meg nem ál, nem ülök!

Mikör jelültem, keresztülttettem a lábom a bélsán, meglököt, segre beleestem a kasfárba. Asz monygya Sura a mi biróúnnak:

— Fördüjjon oda mellé, oszt ha kifele szál, mindég lökje meg!

Asz monygya a biróú:

— Édes jóú Istenem! Csák annyira tessék még rázatni, hogy a bélē föjjö vissza, mér ki akár jönni a számonn!

Ém mondom nektek, ojā rosszúl lettem, hoty két nap csak vizet ittam. Uty foktam Csürinek a hátát, oszt montam neki:

— Te Csüri, én elép téged löklek le, oszt rád esek!

Gy. S.: Én eccër megyek Csengërbe, hát a táblá le vójt törve. Odajérek a csengeri hidvékhe. Jön két csendöü. Minygyá leintenek. (Baj is vójt akkor azért!)

— Hú van a tábla? Micsoda Gyöüri maga?

— Sándör.

— Hát osztá hú van a Sándör?

Mondom: itt ül a szekeren.

— Na, akkör mehet!

Osztán elmosojokta magát.

M. A.: Hát akkör, mikor it Petruskájéknál Feri bácsivál, Vilmussal összevesztetek?

¹⁰² Boltoskodik, kereskedik.

¹⁰³ Visszatér a Medgyesiről szóló dolgokra.

H. Zs. : Az a Laci¹⁰⁴ kutya egy embër, ha iszik ! Eccër Magaväl vittüg be Pregont, mind góuja viszi a fíját.¹⁰⁵

B. L. : Jani bácsinak mék hãrmadnap is ot vóyt a rëpavágóyba a tarisznyája. Jáj, micsoda egy amerika vóyt az akkõr !¹⁰⁶ A szekér így járt a lú után ! (Mutatja.)

Gy. S. : Élmentün káposztájér Csécsére. É szellem egy mázsát a bátyám-túl, õi meg Makkajitúl. Hát megittunk egy-ety félliter pájinkát.

— Te, ájjunk meg itt, itt is van egy vendëglõi !

Számítottunk, hogy mék Kõücsébe is megyünk, abrakot is ugy vittünk. Még akkõr nem éreztem, hogy ittam. Megindulunk. Ű nem tulta az utat, eltëvesztettük az utat, nem jobbra mentünk, hanem bãrra. Ugy ment az a két csikõy, hogy nem is láttam jóyszërrël.

— Te, nem jóy hëjje vagyunk, hãllo !

Hajtott az, a szãntásom ment az a kécs csikõy. A csikõy ahogy ment, egy vájásnak neki, ment vóyn azon keresztül, csak azé vettük észre, hogy a lábunk az égnek áll. Nem bírta a szãnat sehova se a kécs csikõy. Szállottã vóyna lefele, eccër csak férre kibukkanlérosztam¹⁰⁷ a szekërbõiül. A kas meg lecsuszott a káposztával együttl.

— Te Laci, innen nem megyün ki soha !

Gondoltam, it hagyjuk a szekeret, a lovakat visszük. Tájékosztam magam : csak kel it valahü lenni ety falunak ! Le is hántuk az isztrángot.

— Hát è lefekszek ety kicsit ! (Hideg vóyt !)

— Dehoty fekszël, mekfac ! Gyere csak ide, jok csak meg a lovakat !

Karoncsiptem, a gyeplõiüt jokta a másik kezëvël. Ha ot hagyom aludni, ahogy eltõrõüdütt, ot këllet vóym mekfügyni neki ! Megyek, megyek, õrdítozok, nem szóul senki semmit.

— Sãndõr bácsi, neki megyünk a Tiszának !

— Dëhogy !

Èn nem tultam magam tájékozni, õi meg mindig el akãrt aludni.

— Ne aluggy, az Isten álygom meg !

Megënt megyek, megënt megyek. Hát mégis, végre jön két embër. Mondom nekik, hova akarok menni, hoty Kõyróudra.

— Az Istembe, hiszen Csécsë vagynak, ezenn a véginn !

Kijöttünk, oszt a másik végin mentün befele.

— Hát mán Csécsë vagynak ! Itt a gãdgãdõr !¹⁰⁸

Szóyval visszamentünk, ahunnen elindúltunk. Hát nincs mics csinãlni, it kël hãlni ! Űk élmentek a lúval, entõiüllem jóy messzire tanãltam meg iket. Mikõr megõrginãltam,¹⁰⁹ alig láttam a szememnél be ! Mãjd észrevették, it van a léghãrítóy ágyuja a szekërnek.¹¹⁰ Visszamentem a tisztásra, inlegetnek. Allig bírtuk kihuzni a szekeret. Odafigyott a káposztám akkor èccaka.

H. Zs. : Reggël vóyt pájinka ?

¹⁰⁴ Egy falubeli legényember.

¹⁰⁵ Úgy, mint amikor a gyermekek játékból egymást hordozzák : kettõ a két kezét összefogja, a harmadikat ráülteti, közben ezt a versikét mondják :

Góuja viszi a fíját,
Elejti ja tojássát.

¹⁰⁶ Olyan gyorsan ment, hogy jóformán semmit sem láttam.

¹⁰⁷ Jãtszi képzésü humoros kifejezés : kibuktam.

¹⁰⁸ Gãtgãdõr.

¹⁰⁹ Klãbãltam.

¹¹⁰ A szekér rúdjã. (Tréfãsan. T. i. úgy áll fellefe, mint a léghãrító ágyú hosszú csõve.)

Gy. S. : *Hát p̄ersze, hogy vóút ! Ithun oszt kacaktak minkel : mán aszittük, hogy a h̄alványba¹¹¹ fűltatok ! Mijen eggy árok vóút ! Hogy ment vóún azon az a kécs csikóú keresztűl ?*

J. I. : *Az a jóú, hogy nem tudot kimenekűlni a csikóú, a rut f̄lkapta a nyakát.*

H. J. : *Sokjéle-kalandos uttya vóút Lacinak !*

Gy. S. : *A tejescsupōr meg a fazik ot vóút, képpes vóút ēlveszteni, ojany gyōrsā h̄ajtott.*

B. L. : *Hát mikōr Homokon beh̄ajtott a bálba a nép közzé ! Azon a szűg bejáróún fokta magát, oz zub, be a bálba !*

H. Zs. : *Ki is csinálta¹¹² aszt a kécs csikóút, a másiknak is visszeres a lába ! Na, de mehetnénk is mán !*

(Mindnyájan elkōszōnnek a háziaktól és hazamennek.)

Kovács László.

¹¹¹ A folyó holt medrébe.

¹¹² Kikészítette, azaz tönkretette, agyonhajszolta a lovakat.

Garbold, Szatmár megye

Id. Kutus István 82 é., fm. — Özv. Nagy Zsigmondné Csüri Eszter 80 é. —
Ifj. Kutus Istvánné Darabán Eszter 40 é. — Garbold (Szatmár vm.),
1947 június 1.

Gyorsírásos feljegyzés: Garbold IX. füzet, 42—49. l.

Id. K. I.: *Tóutná asszonnál vóutunk eccer, od bosszantanak éngemet velle, hogy mér nem mondom él. Élmontam osztán nekijek.¹ Én a férektül tudok olvasni.² A szomszédba ém mám montam Miklósnak, hoty tanúja meg, nem akárja, Hát így van:*

„Az én tehenemnek a megyibe,³ vagy a filébe van kilenc féreg; nem kilenc, nyóuc, nem nyóuc, hét, nem hét, hat, nem hat, öt, nem öt, négy, nem négy, három, nem három, kettő, nem kettő, egy, nem egy, ety csep se; vesszen el, én Istenem pusztizsd él!” Ennyibül van az egész. Mán nem csinálom. Az embër mennyen ki má setét hájnaló, várja meg, mikor a Nap jő féljele, avväl szembeállítani, uty kél mondani. Ha valaki megverődik, „Szem meglátta, sziv megígészte, uram Jézusz gyógyizs meg”⁴ annyi az egész ráolvasás.

K.-né: Én is tudom, éngem megtanított az örek Hörvád Zsigmond bácsi, mikor a nagyobbik fíjun vóut kicsi, nagyó siróus vóut, meg vóut verőüdv csudára,⁴ még éccaka is sokat felsirt mijatta. Éjjöttek ide egy este.

— Mektanitalak én — asz mongya — így van, élmonta.

Éccaka is félvettem, oszt montam a magamét. Nekem asz monta Zsiga bácsi:

— Uram Jézus, én Istenem, segics meg! Szem látta, sziv vërte, Szentlélek Uristen gyógyizs meg!

Él kél mondani háromszor, ha nagyon meg vā verőüdv, kilencër, közbe mondani kel: Szem látta, sziv vërte, Uram Jézus gyógyizs meg!

N. Zs.-né: Édesanyámnak szegénnek monta Váradí Menyüz: Bõrca, ne vidd el a tudományod!⁵

K.: Ém mán nem nagyon tudom mondani, nem annyira tudom olvasni, mér mikor a Nap jő féljele, szembe kel álni, osztán nézni szembe fele a Nappál, nem birom.

K.-né: Én így a magaméra ráolvazsgattam.⁶

K.: Amikör nyárba jönnek hozzám māj minden nap., hogy olvassak rá vagy a tehenire vagy a disznójára.

K.-né: Pistához is jöttek eccer.⁷ Asz monták, hoty kilenc asszonymnak rá kell olvasni a pujára, annyira meg vā verőüdv.

¹ Elmondtam nekik. A babonás tudományt csak akkor szabad átadni, ha már az illető halálát érzi.

² A férget ráolvasással ki tudom írni.

³ A tehén nemiszervének külső része.

⁴ Igen meg volt verődv.

⁵ Ne vidd magaddal a tudásod, ha meghalsz!

⁶ A magam gyermekére.

⁷ Férjéhez, ifj. Kutus Istvánhoz.

K.: Gyengül pedig avväl a puja!

K.: Jáj, Pistával-ahogy összekerültünk, a hetedik vagy a nyórcadik eszlen-dőjbe lett a puja, a keresztelej után a naty fijuval⁸ as se tuttuk, mi csinájjunk véle ha vójt ety kis változása, nem tuttunk véle mi csinálni. Édes pájinka kőmőnymagos teja meg ricinus, minden csomóval ált az asztalon. Mán a, fíjanak semmi se tudott használni, rá kellett őlasni.

N.-né: Szegény, az én édesanyámnak májbaja vójt, osztáhat vójt az újságba, kalendárijomba valami gyótyyszer, asz használni fog, asz fok seggiteni, külfőjdrül hozatták mek szegénnek, mékse ért a semmit Csak arra mondom, nem leli el az embēr. Fűbe-fába van az őrvossák, csak az embēr nem leli el. Az akácjavirák használ kőhögéstül. Asztán a szekfüvirák kőhögéstül. Csikörgőgaz a ficamodástül. A törmatilla a sebre jóy, mindē sebre jóy. A Téglagödörbe,⁹ kaszlóúgba vq, ojan kis aprójt nyitik, ojan kis hegyes levele van. Az innyútóy gaz¹⁰ inkeverodástül van. Gyömőicsájja gaz a gyomördaganattül, ojä szélez zőüd levele van. Máriaatenyērgaz a sebre valóy. Gyútóygaz lásztül van, kilencet tesznek alá, ahú fekszik a gyērmek a bőjcsőjbe, asz kihuzza belőjle a lázat. Az apróy bőjtörján kőhögéstúj jóy tejának. Az is van kétféle, egyyik ojä feketét nyitik, az is apróy bőjtörján, a másik meg ojan kis apróy sárgát. A gyalogboddza dísznóy alá valóy, mikör döglik a dísznóy. Sepfü,¹¹ annyi kis kerek, igy annyi kis kerek (mutatja) a Rekesz alat¹² terem inkább, az őrdőjbe, rekezebe,¹³ szegény keresztapám mindig aszt használla. A farksálya a rossebre jóy,¹⁴ meg van az a csudagaz, akinn az a dísznóy, töviskezdísznóy-förma terem.¹⁵ Annak is a levele az is rosseptül valóy.

K.-né: Jóy az ugy vérkelésre is, uty kicsipi, ki szíjja, jóy az izs, de azér a törmatilla a legjob mindēre.

N.-né: Szederlevele is sebre valóy. Teccik tudni,¹⁶ az a gyürümájva, annak a tövét összeszedni, összetörni, oszt asztat téjbe mekfőjzni, a vathust¹⁷ kiszedi, meggyógyítta. Azulá van ez a nadájlapu itt az Egren,¹⁸ az is mindēre jóy, hogy ami őltörík, mekfőrrasztya, vaty ha mekhuzóydik az i vaty pedig megdagad.

K.-né: Itt is van!

N.-né: Az én emberemnek is fáj' tizennégybe vaty tizenödbe ojä rettenetesen a feje, emlékszem is, ot vójt Béres Jánosnéál egyy öreg asszony, mindenki uty híttá hoty Pap kománé. Nem tudom, Pap Feri bácsi vaty ki vójt az ura, de mindenki ugy monta: Pap kománé. Azok csináltak neki a fejére valamit, mi a rossz is vójt a? Cintóurijon. Na, aszt is, a cintóurijomot pájinkába kel tenni. Uty kőbzējje el,¹⁹ egyy ijen nagy daganatot itt igy a fejēbe (háatul mutatja) kifokasztott. Kifokat magátul, ugy gondőjja meg! Teli vójt sárvizzel. Neki azelőjüt soha-soha nē fájt a feje. Ez előjüt vójt az a flastrom, a patikábül megvettük, aszt ide ragasztottuk a vakszemēre²⁰ hát kijött a sárviz. Montam őppē,

⁸ Nagyobbik gyermekükkel.

⁹ A falu szélén levő vályogvető nagy gödör.

¹⁰ Innyútó gaz. A vadontermő és gyomnövénye neve: gaz.

¹¹ Sebfü.

¹² A rekesz (erdő) szélén.

¹³ Fiatal erdő.

¹⁴ Rosszsere.

¹⁵ Csattanó maszlagról és a terméséről beszél.

¹⁶ A gyűjtő megszólítása.

¹⁷ Vadhúst.

¹⁸ Az égermenti lapályon.

¹⁹ A gyűjtőhöz szól.

²⁰ Halántékára.

hogy az ijem betegnél az ije²¹ sokkal többet használ, mint az orvos. Na. igé, víz-kártojának, ity híjják aszt. Oszl aszt patikábúl lehel venni. Patikábúl vették. Aszt elkenék ojfőrmám mint a levél, ide rakta az embēr, meg ide a nyakacsigájához, oszl oja vóut, mintha összegyűlt vóuna, nedves vóut az a sárviz Kifokat, kijött, oszl nē fájt az ember feje. Én ugyan nem tudom, mijen.²² Igaz, eccēr beteges vóutam, oszlá szegény édesanyám, nyugoggyom békével, monta, hogy igyak, mēr napszurást kapok. Igen nagy meleg vóut, és el is kaptam. Hát em mentem haza édesanyámnál, de nem láttam az uccá semmit. Meglátott, osztán elibém jött.

— Mi lēt jányom?

Osztám mondom:

— Hát uty fáj a fejem, hogy nem látok a szememmél.

Osztán a pujával mingyán Kárójjal, Lajossal vójattak²³ tőrmát, nyakamra rakták, meg a mārkomba, tǎlpamra, oszl kiszűnt.

K.: Ém meg vizesruhávār raktam.

N.-né: Ugy montā Váradí Jóuzsinénak. Oszl jött oda.

— Megmontā, vigyáz magadra, mēr napszurást kapsz!

Nem igé szokott a fejē fájni, hálá legyen a jóu Istennek, jóu óurába mongyam! („Lekopogja“ az asztalon.)²⁴ Ézelőtt nem tudom pujájány koromba, de mosmán nem.

A mēz mindēre jóu a megadott világon. Most a múltkorába ojam beteges vóutam, Bücsnéj járogattam, adott egy findza mézet, ennek a P.-nak ojan csunyá vóut az újja, kéccēr raktam belőüle az ujjára. A szemē fájt, azér nem adott ety kanál alullejet.

A téjfel, akinek jelömlött a melekséktől, asztat lemossa avval a tēj süriüjével, az mingyá leszedi asztat. A tejes ruha is nagyō jóu minden égésre. A paradicsom pokolszőkésre jóu. A barackja jéréktől valóu, összetőri a barackjának a levelét, kifacsárja, oszlán amék jóuszág inába jéreg van, bele facsárják. Eszt hállottam, mek csináltam is. Ojan az, mint amikōr szémpōrral behintettük.

Váradí Guszti vóut itt, ott ahū Hōrvát Miklōus lakik. Tessék mekhinni, hoty két lapáttāl sepretem ki tőülle! Szégyeltem, takártā vóuna.

— Őu Esztēr néni! — mongya a jánya, oszl megbillentette a kezét.

Annyi vóut! Oszl oja vóut a jánya, hogy meg nem mosta vóun aszt a sebes lábát, nē vóut képpes árra, hogy bekötözze, mekköpte a légy, a pondróu meglepte. Éngemet kértek mek, hoty takariccsam ki. Mondom, két lapáttāl vittem ki rula, mikōr kióytta.²⁵ Oszl még mikōr mekhóytt is, elszalad a jány az ablak alá. — Szegény Zsigmond²⁶ mindég emlegette.

— Jōjjon mán — asz mongya —, mekhóytt az öreg. Na! Ém mennyek, űk vóutak elegem pedig! Nē vóut senkije, Hōrvátné asszonyom oda vóud Debrecenbe.

Na, hogy vetnek poharat!

Ety kis ecetet tőütnek a fenekére, ennyi főrmát. (Egy ujjnyit mutat a poharán.) Ety kis csepüt összesodor az embēr takarosan, gyufával meggyúttya, oszl odacsapja, ahū fáj. Az osztán kiszíjja belőüle.

K.: Annyira szíjja, hogy az embērnek a lélegzetét is elfőjtya.

²¹ Az ijen népi gyógymód.

²² Nem tudom, milyen a fejfájás.

²³ Ásattak.

²⁴ Asztalon vagy fából készült tárgyon kell kopogni, ha valamiről jót mondunk, hogy rosszra ne forduljon.

²⁵ Kioltda, kikötötte (a sebet).

²⁶ Nagy Zsigmond, a beszélő elhunyt ura.

N.-né: Szegény Sándor asz mongya eccēr :

— Annyira fáj az ógdalam, pujám tudátok ti poharat vetni rá?

— Dehogy nem tudok Sándor bácsi, én tudok!

Othú vójtun Marival a pujájával.

— Na, feküggő le!

Lefekütt a hász közepire, a subájára.

— Megalutt a vére, amēr rávettem a pohárt. Mekhótt! Köüjjő jél Sándor bácsi!

Mozgatlyuk, nem szóul.

— Na, most mennyün ki az ablakō, lessük mek, hátha csak tökéletlenkedik!

Nézzük az ablakon: Nini, nem mozdúl!

— Jāj, mekhált — mondom —, é leveszem a pohárt!

En oszt levettem rúla a pohárt. Hát sokkúra éltátintotta magát. Asz monygya:

— Jāj, még elaluttam!

— Él biz maga szépen!

Na mondom, nē velek rá többet poharat. Hát a pohárvetés őjjan. Szegé Zsigmond bácsira emlékszel, ösmérted? (Kutashoz.)

K.: Hőgyne! A dinnye kőszl hójt meg Zsigmond bácsi. Juli néni vetet rá eccēr csuprot, oszt élkéllel tőrnī a csuprot, mēr beleszitta a hasát, mēr nem tuttak szellőüt eresztēni.

*Éram is vetelleg de nem is tudom, ide valahova (derekát mutatja), de uty félfuvóudott!

— Ved le, vigye el a nyavaja, mēr lehajitom!

N.: De azēr annyi is jóv vójt, hogy annyit isz szüntette.

K.: Akkor is fajt, azóyta is fáj.

N.-né: Mēr nem állotta. Szegény vėn Tārdiné, mikōr ráhántam, addig is kēllet neki tārítani, mik jél nem hóujagzott, addik szitta, az osztán aszt a sār-vizet kifokazgatta.

K.: Māj nē fáj mán!

N.-né: Māj odale nem.

K.: Ety szál szálmával is él lehet vinni a jóyszák tejit. Vójt itt ennek az Érdejínének az apja, hát az apjának vójt egy rokonnya a botpaládi érđőüm, Bot Mihájínének hitták, osztá járt oda sokszor az a vėn embēr. Hát kerülőü vójtā vele. Hát félhozóudott ez a tēj dőyga, hogy élviszik a tejet, asz monygya nekem. M!²⁷ Könnyü avval élbánni! Mondom, monygyō hát valamid belőüle.

— Este vójt ot valaki — asz monygya.

— Na, veszel egy darapka kenyeret, mekpirítod, oszt félteszed az ereszre, aszt a hārmal megesi, osztán arra fējsz ecs csep tejet²⁸ oszt odadod aszt a tehénnek, akkōr van tej elég. De én nem is próbáltam, nem is próbálok, mēr nincs abba haszon. Ennek az asszonynak²⁹ az apjoka³⁰ az értet hozzá. Aszt akarom mondani, hogy ennek az asszonynak az apjoka értet hozzá, hotyha élvitte valaki a tejet.³¹ De nem ártott annak senki, az egész faluvég rámehetett.³² Eccer a tēj megőlte a tehenét, megdōglött. Tessék mekhinni, hogy ahuny nyuszták mekfele,

²⁷ Dünnyögő hang.

²⁸ Egy csepp tejet, azaz: egy nagyon keveset.

²⁹ A jelenlevő Nagy Zsigmondnének.

³⁰ Apósa.

³¹ Értett a tehénnel kapcsolatos babonához.

³² Rátámadhatott.

* A (n) nem hangzik, csak az előző magánhangzó orrhangúságát jelöli.

hát a tej főjt a főjűdön, az udvaron, annyi vójt benne. Én is ott állottam, mint puja, hát mék puja vójtam, oszt ugy monták az emberek: „Sok szegénnek a teje foj itt élfele, a magájé kivette.“

Nem örülök én annak a sok téjnek. Mondom, nekem monta, hocs csinált meg min' csinált. Nem én! Én avvāl nem ölöm meg a jóuszágom! Hál' Istennek mindig vójt egy vaty két tehenünk, de avval értem meg, amit a jój Isten adod bele. Hát vannak ojā varázslóuk, tudákosok, akik tuggyák. Ez is tett úgy, megindult az uccá Viski Bénitül, ott ahun Csüri Lajos lakott, osztá rágyútott a pipájára, oszt őrdítva ment az uccán, annyira fájt a foga vagy mi baja vójt. Ordított az uccán! Vójt itt egy vèn ember, uty hitták: Radák, asztat kütte ki Viski Béninél, hogy gyúccsa meg a pipáját, avvāl mek tulta magát védeni, hogy meggyújtatta a másikkal a pipáját. Hát mámma mán nem igē vagynak ojanok. Ezelőjt vójtak ojā varázslóuk. Csakhogy ez az asszony, akihez járt ez a vèn ember akit mondok, mikör mekfele hójt, tessék élhinni, uty feldagatt, ojā vójt az ágyba, mint az a vetett ágy ahogy van, a sok huncuccsák kinyomta. Vójt régē, hogy megrontotta ety fejerceseléd ety fjatalembért, hogy belepusztúlt. (Kutusnéhoz.) Ennek az Esztérnek az apjoka tudott ojat csinálni. Mekfojamodott a téj az udvaron, ugy jöd belőjle.

Itt a temetőj véginél ot lent a lábba így járt ni két lángal le s fél a tűz. Még megirtóusztam tülle, hogy mi az Isten áldása lehet ez! Azután meg eccer ennek a Bak Károjnénak az ura... nem az ura... Sebestyég Sándör jöt hazafele Natyhodosrul éccaka. Osztán itt a határszélē van egy domb, árrunnen az Egēr felőj jött annak a dombnak egyenesen, az is ojan tüzes langal égett. De hát am mi lehet, tanítóq úr? Mondom, itt a temetőj véginél láttam szemjimmél, hoty felvetőjűdött a kék lang; eggyik asz monygya, lidérc vetőjűdöt fél, másik asz monygya, idélleny gyērmeket— akit ugy éltesznek, hát az indul annak a lélke. Nem tud az embēr biztost.

Vójtak azok a kuruzsolóusok meg uzsorások, azok csináltak ojanokat.

Kovács László.

Moldvai telepések

Mosás.

Az összes / munkásinet leszennyítettük és törölközőt, / párnahuzatát, / abroszt, / méndénféléit. / Asztá / béasztattuk a lugzóba, összeszétlünk, béasztattuk, / asztá kitörzsöltük, / osztán / asztal alatt előntöttük, / béraktuk szépen a lugzóba / és kepedőt tettünk a tetejire, / és / tettünk / egy véko hamut réája. / Asztá úgy a / azámba tettünk vizet, / egy öt-hat vedér, vödör vizet, / aszt félmelegítettük, / jó genge melegen réátöltöttük, / améddig félté¹ a lugzó; / Ottan / mikor esz félté, akkor eresztettük, alul csapja volt a lugzónak, / eresztettük a lugot. / És tettük vissza a kazámba*, / öntöttünk tiz üstöt, / tisz kazámval öntöttünk fél. / Félföszttük jól, / hogy / foró vót jól / és osztá / ot háltattuk a lugot ritta.² / Réggel eresztettük, a hamut levettük, / és osztán abból / törzsöltük ki. / Asztán kimostuk szépe hideg vízből / a kútnál. / Igy vót. / Eszt étettük az udvaron / s oda félterítettük és mēkszárítottuk. /

Ököröklelés.

Vót ápāmnak két ökre. / Én küslá vótam. / Hát, emént, / elszabadította, hogy elvitte itatni a kuthoz / és neki vót éty komájá / av vizre mēnt, / hogy vizet vigyēn a kuttol. / És az az ökör dőfős vót nagyó / és mikor a szijujábá beakasztotta a szárvát, / hoty keré. .kerékes / kut vót, / átalvette a kut tetejin aszt az embért. / Hát, az az embēr csak / kicsi hijján, hogy bé nem esétt a kudba / és asz monta édesápāmnak : „Édes komám, / most / lét vóna az én hūlālom“ / és többet édesápām nem szabaditta el aszt az ökröt. /

Veszekedés a szomszédal.

Vót szomszédunk / Tālász Antal / és mük avval a gyiőveresen összevesztünk, / mert a gyiő tőlünk behullot hozzája / és ő nem engedétt égyget és fej³wégyünk. / A kifelé állót aszt ő leette / a gyerēkejivel, / és aki félőlünk vót, az is hátulru állt, mert a kert³ nem vót hejessēn téve, / és az is átulhullott. / És én akartam vóna összesēn, hogy aszt és elosszuk. / De ő nem engedétt égygátallán. Békūdött az uram az udvarára, / hogy én aszt a gyiőt gyüssem⁴ fél és ő nem engedétt égygátallá. / Hát, kilōgdōstek az udvarról, kihajtottak, mint a kutyát. / Azon nem / szótam sēmmi, elhattam annyiba. / Hadd el, ha nektēk ak kell, égyétēk mēg! / És / az udvāra tanították a gyerēkēket, / hogy az én küslányomat dobályák. / Ahogy mēnt ez az én küslányom, méndēnhol dobáták. /

És én sósztam valami / zót paradicsomot / éty csēbērbe, / — asz mondotam a küslának : / „Nē, lányom, keress éty követ, / hogy nyomtassam te vele!“ /

¹ Feltelt, megtelt.

² Rajta.

³ Kerítés.

⁴ Gyűjtsem.

Elmént a kislyán a / kövesuton tul, / keresett éty köet. / Akkor a gyerekek dobálni folták / és a küslán kijábálni fogott, / hogy édesányám jöjjön, / met ütnek még a Antikájék engemet a kövekel. / És én kiszalattam, / mondom : / „Né dobálóggatok gyerekek, / met — mondom — nem lehet dobálódni, bétörítek égyyik a más fejét!“ / Akkor asz kiugrott az apja a házbül / — asz mondottam neki : „Né tanissátok dobálódni gyerekeket, Anti, / met — mondom — / nem léssz ojan jó / nekéd!“ / Hát, asz mondotta : / „Hát, / híres kurva vaty te lányostul, / kurva vagy lányostul, / én éltem a lányoddal és más embérek és.“ / Mondom : „Nemáj¹ mond eszt, / met nem szép ez nekéd!“ / Hát, asz mondotta : „Agyonüttek a házadba / és / még/gyilkollak / és földig égetlek!“ / Asz mondottam : „Még égettél te / és aszt is féladam² és eszt is féladam.“ / Így vót. /

Tuttuk, hogy mijenek, / de asztám megláttuk. / Mongyam eszt el itt?³ / Asztám megláttuk, / hogy velük nem lehet kibirni / és nekünk muszáj onnat elmenni valahova, máshoa / és ha valahova csánódik⁴ égyg üres hëj, / akkor eltésznek oda, / de nem lehet velük / kibirni / égygátalla. / Nëm is akarok, hogy agyonüttessem magamát, / nëm is akarok, hogy lássak és hallyak, / de / nëm nekünk való szomszédok azok / és mük së vagyunk nekik valók, ök së nekünk valók. /

Tizenkét tolvaj.

Hát, mikor én tizennyóc éves lán vótam, / akkor nálunk az a történet vót. / Vót tizenkét tolvaj. / Azok tizenkét évik tolvajkottak / és / azok mind mëntek, / mëndénhova, loptak / mëndén kösségbe / és ez a tizenkét tolvaj / hogy is vót e? / Hol vót az a faluba nálunk Klézsébe? / És égy vót Kúso-Rekecsind. / Azák elméntek, / égy asszont / jelpredálták. Az az asszon / kijábálni fogott, / és visszaméntek, aszt az asszont / agyonszürták. / Az az asszon még is hód belöle. / Asztán mi lét abból? /

Elméntek égyg / két tolvajnak a szomszéggyába / a / égyg asszon / állapotos vót, hoty kellét, közeledét, hogy beteggyék le a gyerekágyába / és attól elvittek mëndént, vásznat, mëndén ruháját / és az ura nëm vót hon, hanëm évót a vározsba. / Hát, asz foltak az az embër, mikor hazamént, / foltak a szomszéggyát, / a másik szomszéggyát, / hogy ő vót / az a tolvaj, aki az ő asszonyát ésszejezgette,⁴ mert abból az asszon még és hód, / a gyereke é lét / és még és hód belöle. /

Hát, / az az embër mi csinát? / Az az embër / vót neki égy uj / istalója, / ugg monták nálunk „szénás“ / És azák / a két tolvaj nekije / közé / szomszéggyai vótak. / És félfekült ára a szénásra, két hétig mindög ot leste, / kileste, / hogy lássá, hogy / kik azok a tolvaják / s hova mënnek s / hova szédik éssze, amit lopnak. / Hát, ü / ki is leste. / Ésszegyütték, / ugg mondották / Máris Péterhő. A hátul a / háznák / az utajánál végig el / kamarája vót / és a / a padlázsból vód bejáró, / aszt sënki së tutta ki, hogy mi van ott / vaj⁵ hogy van ott. / És / az az embër elmént / Bákóba / és ő nëm mënt a a / zsëndárokhöz oda, — mint nálunk monták — / nëm mënt a zsëndárokhöz hogy oda jelencse bé, / elmént Bákóba és oda bëjelentette. Na, eljöttek azok, / sog zsëndár / és, intéz... / ugg attá fél, hogy oda mënnek, ahol vót az a sok mëndén ésszeszedve. / Mikor / bërontottak oda, / ahhoz az embërhez, Máris Péterhez, / akkor megjijettek, hogy / Ne l

¹ Feljelentem.

² Nem tudta a beszélő, hogy hanglemezre vettem fel s azt kérdezi, hogy felvételek elmondja-e.

³ Csinálódik.

⁴ Ijesztgette.

⁵ Vajjon.

mi van ott. / Sokan megismerték aggyigelé / ki a / szálbáját¹ a nyakravala-
ját, / ki a fatáját,² / ki égyyikit, a másikját. / De menyé vásznat eltemettek a
Csomborozsba. / Eltemették az árogba. / Oda raktak el sok vásznot. / Hát, agyon-
öltek embereket, elvették a sok vásznat, a türedékvászszakat annyit / és akkor /
őköt még is folták. / Asztal a tolvajokat / s ésszeszették, bévítették a / a rendőr-
sékhöz / oda, — úgy monták nálunk „zsänderméri“. / Bévítették oda, / bézárták. /

Babonaság tyúkvész ellen.

Hát, ingemét is az öregebb asszonyok / hogy mikor a kotló kiköti a tojászbó
a / csirkét, / akkor asztal a tojásnéjat / ha / kupájával féljélé / csánnyak égyy /
héggyés / ját és huzzam fél a tojásnéjakat, / met akkor nem fognak pusztulni
a csirkék / és én ut tettem. / És az onnét, ahova én féltészem napjövetre, / fél-
szúrom égyy / rézsebe³ vaj / kérbe. / Ami van hogy hova félhúzni, az a tojásnéj
onnat letelyék és onnat nem lehet asztal elmozdítani sohova. / Az ot kell eltéjék. /
Akkor az / ott a tyukok nem fognak pusztulni. /

Mióta férhez mentem, / a tyukok nem döglöttek eccer még. /

Babonás gyógymódok.

Szoktak hozzám jönni az asszonyok / és én és amit tudok, arról méktanyítom /
a kizsgyerékekről, / Amin pattanás van / hát, akit küsmerek, hogy / mi az or-
vasságá / akirül van kukricát / pattantani. / Az az orvassága vaj a a / tyukok
mékarcóták a körtét vagy az álmát / és kivért a gyereken az a pattanás. / És az
az orvasságá. / És van a szája körül / az a / bibona,⁴ — hogy mongyák magukná? /
Nálunk úgy mongyák bibona. / És / attul / az az orvasságá, / orbánc,
úgy mongyák nálunk, hogy a / zsírba / a tojást méksütik a tűzbe, / a parázsba /
és a szikját / bérombollyák a zsírba / és mékpérszélük és mékkenik vele. / Az
nagyon hásznál. / És ha van / ojan / a lábán, / hogy viszkettéti, / asztal béköti
mosogatóval,⁵ / talpát / és többet nem / jön az elé. /

Mikor a kezire vaj akárhová csánódik szümücs, / hát, / asztal montuk, /
hogy / amikor ketté⁶ mēnen a biciklin, / akkor vészi a port az utrol / és / mēk-
surolja vele és utána dobja. / Asz mongyák, hogy ragaggyon ára a szümücs, /
aki mēnen a biciklin. / Akkor le is tellik. / És asztal is szoktuk, / hogy vásárnap
réggel, míg a nap fél nem jó, / a ganyét kimerik az ajtó után, / kit sēpērnék /
és amēnyye ot marad, avval méksurojják / és avval is ētelik. /

A tehēnek ha talyog vam; borjudzik, / megdagad nagyán a tőgye / és annak
az az orvasságá, / hogy asz mongyák: /

A talyognak van hét lyánya,
hét lányának hat lyánya, /
hat lányának öt lyánya, /
öt lányának négy lyánya, /
négy lányának három lyánya, /
három lányának két lyánya, /
két lányának egy lyánya,
egy lányának ēty sē lēgyēn! /

Akkor az a tehēn, / aminek híják a tehēnt, maraggyon tiszta, / mind a
Krisztus Urunk atta és annya szülle erre a világrá. /

¹ Vö. román *salba* 'nyakék, nyaklánc'.

² Pata 'szoknya'.

³ Rőzse; a szót itt tanulták Magyarországon.

⁴ Bibona 'pattanás'.

⁵ Mosogatórongy.

⁶ Kettő.

Ráolvasás igazs ellen.

Bódokságos szép Szűz Márja mékférészté az ű áldot szent fíját a Jordán vizibe. / Bétakará fehér fatyoladba, elindula Názáret vározsbá Krisztus Urunknak miséjire misehalgatni. / Ésszetalálkozik / három zsidó lyánvā. Kitakárák, mégnézik, hálálra igazik, mingyár éjfitlyene,¹ és naty sírva, naty keseregeve ésszetalálkozik szent Ilona asszonnal. Asz kérdé szent Ilona asszon: „Mit sírsz, mit kesereksz Bódokságos szép Szűz Márja?“ „Hodne sírjak, hodne keseregjük, / hogy az én áldot szent fíjamat / kitakárák, mégnézik, hálálra igazik, mingyá elfitlyene.“ „Né sírj, né keseregj Bódokságos szép Szűz Márja, / mennyünk el, tərjünk három magyaróágat, égessüng belöle kilencvenet, / hánnyug bé vízbe, mossuk még vele, / ulyan tisztám maraggyon, mint a Boldokságos szűz Márja fíja maratt, Krisztus Urunk. Ámen.“

Halottas szokások.

Ha valaki mékhót, akkor jēllették égyg / gyērtýát vagy gyōrtýát égy botra. / Akkor még / mértek / lélekvásznał égyg ulyan hosszut, / mint a hót. / Aszt jēl-akasztották ész szēgre. / Még / akkor égyg akkorát, mint égy jó nagy / sērvet /² ot hol kijutt a hót / e világból. / Akkor aszt, aszt monták lélek / vászony. / Abba még / belékötték két fránkot. / Asztánd az ott ült,³míg a hótát temették. / Akkor mēntek nappal / tesvéreji, / felesége / s méksiratták / mindég. / Akkor este éssze-jöttek sokan. / Vót éty kántor. / Eljöttek, rēggelig virjasztották / úty hogy / énekeltek, / még imátkosztak, elmonták az alvasól, / s ugy, ugy virjasztották. / Akkor három nap múlva / eltemették. /

Jöttek, / hoztak / két kērésztēt, / háromágut, / akkor hozták ez angyal-kērésztēt / mék ha fíjú vót. / Öreg, akkor mék hozták a fekete kērésztēt s a feszü-letet. / Ára aszt a hosszú vásznał, ulyan hosszú vót, mint a hót, / aszt / jēllették a feszületre, ami vót a papé. / Másik lélekvászony az akibe vót e két fránk, / ami vót azé, mikor elvitték e hótát, / s kisēprētték e házat. / Akkor onnat / elé mēnt hámarább a / gyihák⁴ ő s elēnekelte a zsótárját, / s akkor utáján, későbbre jött a pap. / Mikor a pap odaért, immá akkor indították e tēplomba. / E tēp-loba elvitték, / nagymisét montak. / Mikor a kis / mise kitéll, / akkor úgy vit-tek / a temetőbe. / Akkor osztán ugy / étemették. /

Ulyan vót a szokás. / Onnat / mikor a temetőből jöttek, akkor jött e kántor / s csináltak natykomándát.⁵ / S akkor azok, mējik ē vótak temelésre az az ésszes nép odamēnt, / s mind ott ebédelték még. / Akkor / mikor ültek le / ebédelni és / akkor és / imátkozott / e / diják. / Mikor jēlkéltek, még akkor imátkozot, nagyon sokat énekelt, / s el / bucsusztatta / az ésszes rokonnýátul, mék feleségi-tül, / mindenyiktül. /

Nálunk / még uly szoktuk, hogy Istennébe⁶ attak égyg őtőruhát, / hogy aki elvítte / e kērésztýit annak a hótnak, de az a kērészt vót, / kit il monnak „feteke lobogó“ / s annak attak teljes, még ételt, mindēnjélét, égy rendel. / E ki módos, / ki gazdagab vót, / annak még attak két / rēnd ruhát és, mék hár-mat és, / de a lekszegényebbeknek / égy rēndet attak / mindég. / Uty szokták ezelőt régebben és, / még ma, / még mostanig elé és ugy van. /

Nálunk régebben / kaptak a / jērésztők, / mikor jēlfērésztették a hótát, / mégmosták kezeiket, / elkészítették, / akkor attak égyg-éty sērvet vásznał, /

¹ Elájul.² Kendő.³ Ül. 1. 'Van.' 2. 'Tartózkódik, időzik.' 3. 'Lakik, él.'⁴ Diák, kántor.⁵ Halotti tor, asztalvetés.⁶ Isten nevében.

mék két fránkot, / égyy-égy gyertyát, / égyy-égy darap szappant, / e vót azoknak a fizetés, / a férésztlőknek. / Akkor mikor / temették, / a gödörásóknak / ulyan magasra, / béeresztették a hótat vászonval, hogy a. . /

Elmondta: Demse Dávidné 52 éves háztartásbeli, aki a felszabadulás előtti időben a moldvai Klézsében élt. Földosztáskor a baranyamegyei Egyházaskozáron telepedett le családjával. A hang-
lemezfelvételek 1949—50. évben készültek részben a beszélő tudta nélkül.

Béavatás.

Nálunk / mikor / e vásárnap vót a lakadalom, / félkét hetfőn reggel, félkét jó régvél a menyecske, / s félkészülődött, / osztá elmént a tēmplomba. / Mikor odamént e pap, hogy béavassa, akkor vitt éty tyukot, / aszt a tyukot odaatta, / mikor a tēmplomba béméntek, / hogy a pab béavassa, akkor / az égyyik. . mind a két válára vetēt két sēruvet / s akkor ott avatta bé pap ez asszonyok sergigbe.¹ /

E gyerēket mékkērésztték, / s asztá az asszony ēmēt / két hétre / béavatódott. / Akkor ēvitt égy nagy jó tyukot. / Még a pap / nēm szerette,² hazakülle, / hogy vigyēm mást. / Akkor még vit más tyukot. / Akkor még vitt más tyukot. / Akkor úgy béavatta, / mikor bémēt. / Akkor bémēt, halatt az ajtóikon / s akkor ott / elē / letérdēt, imátkozott égy miatyánkot, / égy üdvözlégyet s akkor a pap mékszentelte s onnat élévite az ótárra, / s akkor ott / imátkozott / s onnat osztá uty hazamēt. /

A récepásztor.

Eccēr vót, hol nēm vót / hetethét országot, még azon es tul, / vót égy embernek fülésege ,bütág vót. / Azoknak vót éty kislányik. / Asz monta jaz asszon urának, / hogy aszongya: „Mikor ém mékhalok — aszongya — / ulyan lyánt kēl keress, / hoty kinek találnak³ az én papucsajim!“⁴ / Hát, mékhót ez aszszonya, / s elvélte azokat a papucsokat, mēnt, mēnt, mēnt. / Hát, nēm tálalt sēnkinek. / Eccēr — aszongya — félpróbalta az a kislány, / hogy neki tálálnak-e édesannya / papucsaji. / Aszongya: „No, jédesápám, találnak édesányámnak a papucsaji!“ / Aszongya az édesapja: „Akkor én tégēdet veszlek el lányom hitestársamnak!“ /

Hát, sirt e kislány, sirt. / Elmēnen égy vízre. / Akkor / ésszetalálkozik e kutnál égyy öregasszonval. / „Minek sirsz te kislján?“ / „Azér sírok — aszongya — hogy az én édesányámnak / tálálnak a cipőji s férhesz kēl mēnnyek édesápámhoz.“ / Mongyad nekije — aszongya — ha hazamēnsz, hogy végyēn nekēd / égy aran fősüt, / s égy aranyürüt, / s égy ezüsruhát. / Hát, no elmēnen még vízre, akkor férhez mēnek hēzzá. / — Aszongya — / „Á, — aszongya — édes lányom e lekkönnyebb“ — aszongya. / No, akkor mék hát asztat mēgvētte. / Mék sirt a kislján, sirt. / Hát, emēnen vízre, mégeccēr tálálkozik aval az öregasszonval. / — Aszongya — az az öregasszony, / hogy minek sirsz kislján?“ / „Azét — aszongya — édesápám mēgvētte — aszongya — / az ezüsruhát, még az aran gyürüt, aran fősüt, hát férhesz kēl mēnnyek.“ / „Mongyad neki — aszongya — te kisleján, ha hazamēnsz, / hogy / végyēn nekēd ot, csináltasson nekēd / tetübőrköntöst.“ / No hazamēnen: „Édesápám, férhezmēgyek, ha csináltat e tetübőrköntöst.“ / „Á, édeslányom e még lekkönnyebb“ — aszongya. /

¹ Seregükbe.

² Mert kicsinek tartotta.

³ Kire illik, kinek jó.

⁴ Cipőim.

No, aszt és mékcsináltatta. | Akkor — aszongya — még elmént vizre, mék sir e kislán, sír. | „Hát, — aszongya — min csak férhesz kél mennyek édesapám után — aszongya — |, mert megvélte aszt és. | „Mégáj, kislány, monta az az öregasszon, mégáj, te kislán! | Menny el haza s mongyat csináltasson éty tetübör-köntöst, | égy bolhabörköntöst.“ | Hát, hazamént, mongya : „No, édesapám, férhöz menyek magához — mongya —, ha csináltat égy bolhabörköntöst.“ | „Ó, édeslyányom az — aszongya — | még lekkis. .lekkönnyebb!“ | No, | avál hát aszt és mékeltte az édesapja. Sirt, sirt a kislán, elmént akkor is a vizre. | Ésszetalálkozot avál | az öregasszonval. | „No, édeslyányom, nem bírlak sém mire tanítani. Édesapád elméhen hazunna, | pakold össze magadat, | csináj égy balyucskát, | ládába s | végyéd magadát s menny el onnal, mint sē édesapáthoz férhez menny!“ |

Ésszeszette a kislán magát | s elindult. Mént, mént, | hát méksetétedt, elérte égy erdőbe, | Ot vót éty kis házikócska, | akkor e kirájlegény ot vadászott. | Hát, a kirájlegény | énni adott e kutyájának, ő | mékhuszta ot magát éccakára, hogy ot hájom még. | Mikor a kirájlegény énni adott e | kapónak,¹ | hát elvélte e darap kényeret, | bévitte abba a kis házikócskába. | Kirájlegény ménen oda, hát mi van avval a kapóval, hogy a kényeret odavítte. | Hát, mikor odaménen, hát ot van a kislán. | „Hová ménsz te kislán?“ |

„Én — aszongya — elindultam — asz mongya — | hoty hol szolgálatot talállok.“ | „Hát, — aszongya — nem jönnél-é te hézzám | récepásztornak?“ | „Hát, hotyha maga akárja kirájfelség aszongya, elmének“ — asz mongya. | No, vélte kirájlegén aszt a kislán, | hát elvitte. | Mikor hazavítte ü még nagyon szép kislá vót, még békenődött éty kicsi koromval, hogy nemáj légyén olyan szép, | hád bétette récepásztornak. | No, | ü récékel étette, kirájlegén járt vadászni. | Ü aszt e | gunyájád bévitte oda a récékhez, hát ü ott alut, mindén. | Hát, | mikor vásárnaphoz érnek, | ü récéket még étette, | kirájlegén éménd bálba, | hát mikor királylegény elménd bálba, ü és félkészülődött s elmént e bálba. | Mikor oda-értek e bálba, | félvélte szép ezüs ruháját, | még az aranygyűrű az újjába, | szép ara Jesús fejibe. Hát, a kirájlegén szemet szél rivá.² | Aszongya, hoty „Hon- né való vátg te kislán?“ | „Hát, — aszongya — messzünnet való vagyok én, — aszongya. Erdőkön jöttem, — aszongya — mezőkön, — aszongya, | hát messzün- net való vagyok.“ | Na, | a kirájlegén méktáncoltatta, | de ü akart lenne mindk, hogy e küslány maraggyon estig válá | e bálbo. | Ü még nem akart, hogy e kiráj- legén né tuggya ki,³ hotyhát ü récepásztor. | Elmént haza, | kirájlegém még ot maratt. | Mikor a kirájlegén hazamént, há ü | othon van a récék köszt. | Mongya a kirájlegén az édesanyjának : | „Ulyan szép lányt láttam édesanyám, — aszongya — je | bálbo, | hogy — aszongya — hogy ulyant még nem és láttam e világon“ — aszongya. | Hát, aszongya az édesanyja ja kirájlegénnek : „Beszél- gettél-é válá?“ | „Beszélgettem, édesanyám, — aszongya, | még még és táncol- tattam.“ | No, | akkor héten | e kirájlegén mént vadászni, | de ü még ot récék köszt, mel hát ő récepásztor! | Akkor | még éjött az üdő vasárnap, mént e kiráj- legén a bálbo, | de ü és sietet, | hogy | vásárnap jusson el e bálba. | Megétetét, kikészült, mindén, hát, félvélte | a fetübür köntössit, elmént e bálba. | Na, akkor a kirájlegén mingyár | fél és hitta, táncoltatta | annyiba, hát | még monta, aszongya : „No, minek sijecc ulyan hama?“ „Nem lehet nekem — aszongya — elkésni, mer édesapám — aszongya — ha a nap leszöntül,⁴ — aszongya — ingé- met még és üt“, — aszongya. | No, beeseteledt, hazamént, hogy a kirájlegén

¹ Kopó, vadászkutya.

² Szemet vetett rá.

³ Ki tud 'kitalál'.

⁴ Lenyugszik a nap.

nē tuggya ki, hogy ű récepásztor, / Még mikor hazamént, hát / még mongya, récék köszt vót, / akkor még mongya az édesannyának, hogy : „Édesanyám, még el vót — aszongya a kirájlegén — a szép lejárny e bálba“ — aszongya. /

No, / hát tét-mullt az üdö, / kirájlegén mént vadásznyi, / ű othon a récék-vel. / Akkor élmént a hármádik vásárnap és a kirájlegén / e bálba, ű és elindút, / félkészülödöt, kimozdózott, / akkor / félvette / bolhabörköntössit. / Hát, akkor a kirájlegénnel táncolgattak, beszéltek, annyira ésszejöttek, hotyhát űk / gyürüt cseréltek. / No, hazaméntek. / No, — aszongya —, a lejárny ért hamaráp haza, / az a récepásztor. / Hát, / aszongya az édesannyának, aszongya, este hazamént a kirájlegén és : „No, édesanyám, / — aszongya — aval a szép lányval — aszongya — gyürüt cseréltem“ — aszongya. / „Jó, édesfijam.“ / Akkor héten mént / e kirájlegén vadásznyi. / Hát, sütögetétt, gyűtött az ű édesannya a kirájlegénnek. / Bemént az a récepásztorlány / e kirájlegénnek ez édesannyáho. / Akkor a kirájlegénnek az édesannya sütöt kalácsot mire / kirájfija hazajön. / Aszongya: „Engedgyém még én és csinállyak éty kalácsot!“ / Elkezdi az édesannya „a kirájfi ki / leli — aszongya —, még ingemét és elhajt a hástol, — aszongya —, némhoty tégedét!“ — aszongya. / „Úgy és engedgyém még, nē mongya mēk, hogy én csináltam.“ / Hát, annyira könyörgöt, kirájlegénnek ez annya megengette. Csinát éty kalácsot, / belétette az aranygyürüjit. No, belétette, de ő kimént oda. / Aszongya, nē mongya mēk, hogy ű vót. /

Hát, mikor hazamént a kirájlegén a vadászászból, / akkor / eltē* rte a kalácsot, ebédet tētt az édesannya. / Akkor kibenderedétt¹ a / az aranygyürüje. / Akkor szól és : „Édesanyám, ki csinálta eszt a kalácsot?“ / Hát, / az édesannya nem birta mon. .mondani e kirájfijának. / Hát, / annyira kérdezi / e kirájfija hoty ki csinátá, hát akkor az mongya : „Hát, ez a récepásztor — aszongya — aggyig reménykedétt² — aszongya —, hoty csinájjon éty kalácsot“, / — aszongya — hát, — aszongya : „Azé kérdezem, — aszongya — édesanyám, — aszongya — esztet a gyürüt, / az enyém ez az aranygyürü.“ / „Hija csak bé!“ — aszongya. / Elmént, béhitta az édesannya. / Akkor — aszongya — a kirájlegén, hoty hát : / „Te tētted bé — aszongya — eszt a gyürüt / e kalácsba?“ s aszongya : „Én.“ / „Hát, te nekēm mér nem montad, hogy ilyen szép lyány vagy s ilyen szép ötözed van, / hogy nē tēgyeeg bé récék közé!“ — aszongya. / „Hát, nēm montam, — aszongya, valahoty széggyeltem magamat“ — aszongya. / „Hát, akkor — aszongya — no imá én lészék hótig a tihid, / te lész az enyém hótig.“ /

Én és jártam vót a lakádalmába, / éty csonttol éltörtem vót a lábomat, még most és fáj. /

Ujévi eke készítése.

Nálunk / ulyan vót e szokás / odahaza / Rományiába, / Klézsébe, / hogy / készítették e lyányok / e legényeknek ekét. / Vót annak gērëndelye és, / talapa, / szárvaaji vótak, / Aszt mékkööttük gērdámval.³ / Akkor ára tēttünk / tükrökét, még / fényeskét / s ákkor a legények / émēntek ujév estejin az ablakhoz. / Kérdeszték akkor aval, / hogy — asz mongyák — az embērnek szabad-ē szántani? / Akkor asz montá az embēr : / „Szabad, de nēm tuggyátok fēlszántani az ógrádámat,⁴ / mer nagyon fágyos. / Akkor ók ótt urálták,⁵ / sok mindēnt. / Mikor végzettek, / vót / ostor, / rittyéktettek, dob dobótak, vót égy bika,⁶ aszt hūszták. / No, mindēnjlével / miko végzettek, akkor e házizagda béhitta, / mékiszitellte, adot nekik kalácsot, / mék péniszt. / Nálunk ilyen vót a divat. /

¹ Kibenderedik 'kiperdül'.

² Remékedik, rimánkodik, kérve-kér'.

³ Gērdán 'gyönggyel díszített színes szalag; színes gyöngyosor'.

⁴ Udvar. 'Urál 'rigmusokban jó kívánságokat mond el az új esztendőre.'

⁵ Bika 'hártyával, béllal bevont köcsög dobolásra, hangadásra.'

Guzsalyosban.

Elmëntünk guzsalyozsba, / ésszegyültünk / lyányok, / legények. / Hát, / táncoltunk, / múltattunk ott. / Hát, / néha inkáp teccét vaj egy lány / e másiknak, / akkor még e legények, / mellik szebbecskéb lán vót, hát ésszeverekettek. / Uty hogy még e lyányok és oda kellett álni közre, / mert ha nem, / hát tálán / nagy baj történt lenne közöttük. / Asztán szétválasztottuk, / akkor kibékültek, / mék táncoltunk el / tovább és. / Asztán jól létünk, hazaméntünk / s akkor vége lét, nem lét semmi báj, nagy báj. /

Vót / égy idős lyány, / vót három fiju és. / Hát, ékeszték a többi lyányok / hogy / mért jó az a lyány guzsalyozsba, ha az immá ulyan öreg. / De ténleg — aszongya — éty / fíjatalabb / legénke : | „Hát, te még anyám és lehetnél ! / Vehetéd magadat a emenny innet közülünk, — aszongya — mert immá csak ekkora üdösek csak asszongynak valók, nem guzsalyozsba !“ / Akkor az a lyány veszi magát / és sirittejivel¹ még jól elveri aszt a fíjút. / Az a fiju kiméhen a guzsalyozsbul. / De nem tuttuk, hogy hova. / Hát, hazamént e házazs bátyához. / Hát, jó, / vásvilla hátán, / béjött a guzsalyozsba. / Ő a guzsalyozsba elkezdí az ésszeset vèrni, / hogy elik tuttunk kiszaladgálni onnat. / Kinek a fejid bétörte, / ki..kinek e kezít mékszurta, / elik tuttunk észaladgálni. / No, / hát hazamént, az immá szét-szórta, / de még mikor elmént onnat az az embèr, / akkor mük / ésszegyültünk s még béméntünk, tovább és fontunk. / De hát immá többet nem vót szabad annak a lyánnak / hogy jójjon a guzsalyozsba, mert hát immá / úgy megverte az az embèr, / hogy mért hogy ü ulyan üdös / jár a fíjatalok közí. / Asztán többet nem és mént / Maj közel ... negyven évet, mikor férhez mént. /

Teherbe esett lányok.

Hát, nálunk ulyan vót a szokás / mikor vaj egy lyány vaj tèrhes vót, / akkor el kellett menni, elmént a misére. / Feteke / gyèrlyát atlak e kezibe / s ak kellett égjen. / Még a feteke kèrèsztet a kezibe, / térjen kihálgattatak kilenc misét, / osztá / úty kiálták, / aggyig / nem lehetét mennyèn / tèmplomba. / Nèm lehetét még a kulhoz és mennyèn, hogy vízet vigyen, / sohüba, mert ez embèrèk nem / engették, / ha aszt ki nem hágatta. Mikor aszt kihágatta, / akkor kiaatódott s asztá úgy mént akarmère. /

Hogyan lett a tekenyös béka?

Mikor Krisztus Urunk földön járt / szé.. / szèm Pétervel, / odaméntek égy asszonhoz. / Hát, ő sütött e keméncébe. / Hát, akkor / akárt Krisztus Urunk kèrni / éd darap kényeret, ő még elbütt. / Bébutt az asszon a tekenyö alá / s akkor avval álta² még / Krisztus Urunk / aszt az asszont, / hogy ez / e lépät / vót az ő farka, még a hasa alatt / s: “Éty tekenyöt / hordozz, míg élsz e világon örökké / tekenyözs béka légy !“ /

Akkor Krisztus Urunk szèm Pétervel elmént égy / másik szegén asszonhoz. / Ak kòrpakényeret sütött. / Kèrdezi Krisztus Urunk, hogy, — aszongya : / „Léty szíves, — aszongya — aggy mor..égy darap kényeret !“ / Hát, akkor — aszongya — ez az asszony : / „Nincsen készen, most velem, — aszongya — várják még, mer ha kiszül, — aszongya — mingyá adok — aszongya — ebből a kòrpakényèrből. / Akkor Krisztus Urunk úgy megálta³ / aszt a szegény asszonyt, / hogy mikor vette ki e kényerèket e / keméncéből / elik fért ki. /

¹ Sodrófa.² Áldta 'átkozta'.³ 'Áldta.'

Kísértet tarka kutya képiben.

Történt, hogy / az öreganyómk / hát mént várjasztani / ez onokájához. /
Hát, ő nem félt soha sémmitől. / Mindég monták, hogy van egy lik, / hoty hát
abba mékkésérik. / Ű aszt mék soha sē hille el, az öregasszon. / Nēm félt ő sēm-
mitől. / Ő nēm éppen szerette nagyon imátkozni és. / Hát, mēnen el / az az a
lik ott uty patak melljēt mént, / de még a házak messzire vótak, hát mēnen elé. /
Mikor elēhalad a liktól, odaēr este későn. / Hát, / kiszökik ēty tárka kutya. /

Hát, mēnen utána, de ő nēmhogy mék kērēszttē vessen. / vaj Istenhez gon-
dollyon, mék sziggya az istenit annak. / De am még annál inkább ugrott e nyakába,
de az öregasszon még / ijedēt, / ēkeszte a neki: kh-kh-kh! / — Aszongya —
mēnen vissza, mēnen, de ő még nész hátra, de még az istenit sziggya annak,
hogy mi lēhet. / Hát, mikor visszasirült,¹ met immá nem bírt mēnni elő, mert
mind a nyakába ugrott. / Mēktérül ez öregasszony. / Elmēnen e kapuhoz. /
Mikor e kapuhoz ért, úgy a kertēm mént ki, kiskapunag bé, / hát ő kaput nēm
bírja / csukni bé, / ha² bé akar mēnni. / De ő akkor mid gondol magábā: /
„Áldott Uram Jēzus Krisztusom el nē haggy! / Hát, mi ez? Mi lész velem?“
Immá jō bé / az ógrádába és. / Akkor ő kē^{*}rē^{*}sztēt vetēt, / imátkozik, / visszanēz, /
hát, odalēt, nēm lássa sozul. / Jō akkor. / „Hát, minek jōt vissza öregányām?“ /
„Hát, ēty kutya — aszongya —, ēty tárka kutya úgy mékkeccketelēt,³ — aszon-
gya — hogy immá nēm tultam mi csinállyak, jōjkek-ē vissza vagy elemēnyek. /
Ugy megijettem tōle. / De / atól toa felē / az öregasszon / nēm igért ējen,
hogy mēnyēn, / hanēm asz monta a gyērēknek és: „Mikor látok valamit, /
kērēszttē vesseték, / imátkoztatok, meri nincs ott igaz, hogy mékkésérnek ējen.“⁴

Babonás gyógymódok.

Hát, egy gyērēknek / ha tálpa / viszket / vaj a lábujkái között, / akkor mük /
aszt szoktuk tēnni orvossák helyett, / hogy a mosogató / ronggyal / három ējen
ēgymásután / békössük. / S mire aszt békössük, / hát, ēmulik. / Azēt mondom,
ēn sē tultam, / akkor tanyitottak, e gyērēknek úgy elhasadozott a tálpa, minha
késvel bé lēt lenne vágva. / Mikor béköttem három ējen ēgymásután / hát, úgy
bēgyógyult, / minha nē is fájt lenne sáha. /

Mónár Anna.

No, / Sajgó Mártonnak / vót három vésárája.⁵ / Hát, Sajgó Márton katóna-
legén vót. / Nekifogot Sajgó Márton / ēcsāta / két szép vésárājāt / ohoz e fához,
kinek külāzből vót az āga. / Fēlakasztotta āra. / Akkor ő még visszamēnt kato-
nának. / Mónár Anna mék jērhez mént. / Hát, / Mónár Annának / vót kizs-
gyērēke bōcsūbe / s nekije jámbor ura vót. /

No, ēmēnt e jámbor ura az erdőre / s Mónár Anna othon maratt. / Eccēr
hát / Sajgó Márton odamēnt, / katonalegén vót, lóhátón, / ka. . . naty kārdoosan. /
Aszongya: „Mónár Anna / gyere āl vālām!“ / „Nēm mēnek, nēm mēnek, /
Sajgó Márton, / met az én genge uram az erdőre, s e kis fījam e bōcsūbe.“ /
„Gyere, gyere velem, / Mónár Anna, / megyēbe sētālni, / erdőbe pihenni.“ /
„Nēm mēnek, nēm mēnek, Sajgó Márton, / az én genge uram elvan az erdőre /
s e kisfījam e bōcsūbe.“ / „Gyere, gyere velem, Mónár Anna, / mezőbe sētālni,
erdőbe nyugunnyi.“ / Hát, ēmēnt Mónár Anna. / Ot hatla a kizsgyērēket e
bōcsūbe s elindult Sajgó Mártonval, katona legēnvel. /

¹ Visszafordult.² Ha 'mikor'.³ keccetket 'fogat csattogtat (állat)'⁴ Éjtszaka.⁵ Mátka, unokatestvér (fogadott).

Ménnek, ménnek | — aszongya | Mónár Anna Sajgó Mártonnak : „Nyugugyunk mék, Sajgó Márton!” | „Ném nyukszom, Mónár Anna.” | „Ném nyukszunk, Mónár Anna, / elménünk ott, / mezőbe sétálni, érdőbe nyugunni. / Mėgnyukszunk annak a fának / árnyékjába, akinek kalázból van az ága.” | Hát, ménnek, ménnek, elérik eszt e ját. Aszongya : „No, immá / ide — aszongya — leülünk s mėgnyukszunk, Mónár Anna.” | Hát, leültek / ahhoz e fához, kinek kalázból vót z ága. / Aszongya Sajgó Márton, leült, / „hát, no Mónár Anna, — aszongya — fejedet.. fejemet az öledbe tészem, hogy nézd mėg a fejemet.” | Hát, Mónár Anna nezni keszte fejít. Mikor / féltekéntett ára a fára, kinek kalázból vót zága, / hát két szép vésárája félakasztva fára. / Akkor könnye csordult / Mónár Annának / Sajgó Márton arcájára. / „Talán féltekéntél a fára, Mónár Anna?” | „Vaj nem, vaj nem, Sajgó Márton, / elgondolék ez én jámbor uram ez erdőre, e kisfijam e bőcsübe.” | „Gyere, Mónár Anna, hágj fél ére a fáral!” | „Ném tudok én fára hágni, / Sajgó Márton, / haném / akaszt ki dumamentodot¹ s tēdd le kardodot, mütazsd mék te hoty hágnak ára fára, kinek kalázból van zága.” | Sajgó Márton kigombóta dumamentyát, / felindult ára a fára. / Vette Mónár Anna / e fényes kardval s lecsapta e nyákát. / Lecsapta nyákát, akkor mēkhalt, / félvotte dumamentyát Mónár.. Sajgó Mártonnak Mónár Anna. / S tette sapkát a fejire. / Akkor e / félült a ló hátára s kardot az ölibe. / Mēnt, mēnt, / hát, elér haza. /

Hazaér, uty halja este / hát us sír az ő / kisfija. / Aszongya : „Jó estét, te jó embər!” | „Aggyon az Istèn!” | „Hát, nem fogadna bé — aszongya — az éccakára, ha mēkhálk?” | „Ném fogadom, katona uram. / Emént az én Mónár Annám, it hatyta a kicsi fijamat e bőcsübe, uty sírt, nem tudom, mi csinállyak?” | „Fogaggy bé éccakára, / met talán elhálgat a kisfiju.” | „Ném birom, katona uram, bėfogadni.” | „De csak fogaggyon bé az éccakára, mēkhálok it magánd.” | Hát, bėfogatta Mónár Annát / ez ura. / Akkor aszongya : „Mėnnyen el, hozzon ęty kilu bort nekēm.” | „Ném mėnek, nem mėnek, katona uram, mert beléhal a / ki..kiszgyerėkēm.” | „No, mék fogja látni maga, hogy ęlhálgat e kiszgyerėk.” | Hát, mikor emént Mónár Annának ez ura, / akkor Mónár Anna / kigombóta a dumamentyát, / s mększoptatta ű kisfiját. / Mikor hazamént, / akkor hát a kicsi fiju / nem sírt, mert szopot vót. / Aszongya hotyhát, aszongya : „Te jó embər, — aszongya — te jámbor embər, / hazajőne Mónár Anna, mększidnád-ę, męgvėrnéd-ę, sonyörgatnád-ę?” | „Mék sēm szidnám, mék sēm vėrném, / csak eccər látnám Mónár Annát ithon. / Hogy az én kicsi fijamnak lęgyen / ędesannya.” |

Kisértelt piros kakas képében.

Hát, az én fijam ęs / kicsiká vót. / Utyan / kilencéves. / Hát, bėsötetedett, / jő haza este, / pedig nem ęs vót későn. / Szokták, / mikor bėsötetedik, harangoznak Márjának. / Utyan márjahanakszó közbe hallom, hát / ęty fütji*1 / e gyerėk. / Akkor mondom a lyeánkákknak ha jő mondom a gyerėk haza, — mondom — hallom fütji*1. Hát, eccər hallom, hogy / nem fütji*1. / Hát, ulyan gyorsan hazaért. / „Há, mi baj van, fijam?” | Aszongya : „Ędesányám, — aszongya — itt az udba / ęg gödőről kiállott ęty piros kakas. / Uty szalad vala utánam — aszongya — / s ém mikor szaladni foktam, hát, / én többet mėg vissza sė nésztem, — aszongya — mik haza nem ęrtem.” | Utyan igēn mėgijedett / s örökké annál a gödőrne, örökké / félünk este mēnni, / met ott / többen láttak, hogy este mēkkésėrik. /

¹ Dolmány.

Határozók.

Hát, ugy / a testvérjeim eméntek / legéltetni márhákkal. / Sokan ésszegyűltek s ugy montuk mük ott / vót egy bojer, / ugy Monták Fodör, / Fodör Mártonnak / éty szerüje. / Hát ot, hályák eccer, / hoty „hopp, hopp !” / Hát, mi lenne ez, mi lenne az ? / De u tehenyek / szaladgálnak, / gyerekék még mind ére szalattak, hoty hát / mi lenne jaz ? / Mi ? / Hát, mikor / messzire hálták, / ha .határon, a régi határon jönnek, lánc zéréggett. / S mikor eléfelé mentek, még monták : „Hopp !” / Mék : „Hopp !” /

De ök ugy megijettek, hoty hát mi léssz ott, mindig mind a gyerek / mindig mentek lenne ára. / Mikor este hazajönek, / mongya az édesányáméknak / testvérémék, hoty hát mit láttak, hogy a határon hogy zérgették. Édesányám, / a Fodör hátárjába — asz mongyák — / ugy / zérgették a láncot — aszongya — / s még aszongyák, hogy : „Hopp !” / „Hopp !” / Hát, asz mongya édesányám : / „Szérencsétek vót — aszongya —, hogy oda nem mentetek, úgy elvittek lenne a határon s ésszetörték lenne a határon, többet nem lét lenne embér belöletek !” / Hát, mikor mük háltuk ulyant, / többet nē mēnnyeték, / mert azok a határozók! — aszongya. /

Istók Gyurka és a Szépasszonyok.

Hát, vót ott egy, ugy monták, Klézse végibe / lakott égyy embér, Istók Gyurka. / Ha, nohát, / eljárt vót / más faluba / s mēnt haza. / Akkor mēnt haza, úgy neveltük ki / hogy napon(?) mēnen / s ot még nagy a / gödör, / ulyan gödört ástak, hoty földet vittek, / nagy gödör vót, onnat hoty síkagatni. / Hát, ot nagyon dütött e föld,¹ / sok mékhál, / de ot még éjen áltak ki Szépasszonyok. / Hát, mēnen haza az az embér este. / De ő aszt gondóta, hogy részeg vót, / mind aszt monta : „Hēj hēj Márton, hō, — aszongya — nē üss, — aszongya — mer ugy és üsmerlek, te vaty Pál Márton !” / De ő aszt gondolta, hogy / ténleg, hogy / haragult az az embér rivá, azért veri. / De ő nēm ütte mēk, Szépasszonyok / ugy meggyötörték vót, / hoty két hónapig és / elig bírta ki. . / kigyógyulni, úgy ésszetörték vót éjjel a Szépasszonyok. / Ő mindik haragutt ára az embérre, míg ésszetalálkozott. / Mer mikor ütték asz monta, hogy / aszongya : „Na, még a kezedrül és i* smerlek, hoty te vagy, — aszongya — / Pál Márton, te ücc !” /

Nēm Pál Márton ütte, hanem a Szépasszonyok ugy ésszetörték vót éjjē, / mert ű nēm hoty kérésztét vessen, / hanem mék szitta az istenüket, akkor még inkább ütték. /

Preceptor és a Szépasszonyok.

Vót nekēm égy nagybátyám. / Hát, az / nálunk, mük / ugy montuk, hoty preceptor.² / Elindult / a a harmadik faluba szolgál, / s elindült égy este haza. / S mēnt haza. / Mikor elért a faluba, / akkor mék kellett / ályanak, / hogy valami bört / kótoltak⁴ ott / eladásra. / Hát, ott éty kicsit iutt³ ére-ára komájindál, akkor bésötétedett, / s akor — aszongya — hogy ő elmēnyen haza. / Elindult haza. / Vót neki égy nagy dzsamántája⁵ / s még a bottya. / Mikor kimēnen égyy / naty hēgyre, / az országuton mēnt élē. Hát, / küjel⁶ / letette oda a dzsamántáját még a

¹ Gyakori földomlás volt ott.

² Állami adóhivatali alkalmazott a faluban.

³ Kótól ,pálcával méri a hordó bor tartalmát adózás céljából’.

⁴ Ivott.

⁵ Kézitáska.

⁶ Kfvül.

bottyát, / s állépett e / nagyobbat sáncon, / éty körezorra¹ letette / hād, gondolta maga szükségire elményen. / De mikor ő onnat visszalépett, hogy vegye le a dzsamántáját / még a bottyát, / akkor hát akkora naty szél fűtt, / de ő gondolta, hoty hát mi lessz a. / Mikor az a naty szél jút, hát mēnen ēggy asszo ēk kocsořbān,² / fēttette őt a kocsořbāra, / s elvitte Bākōn kühül³ / űgy monggyuk Bōchāta, / van ēgy igēn naty kerēk hēgy. / Hāt, elvitte oda, / letette. /

Hāt, ott annyin vōtak űsmerōsseji, de azokat mind űgy vitték odā / kocsořbān akkor ējjel. / Addik tāncoltatták ott, / hogy, / immā mikōra kōzeledēt tizēnkēt űra, mēgōlték vōt tāncolāsvā. / Onnat mikor kōzeledēt tizēnkēt űra, hāt szētszōrōdōtt. / Ot vōt, / csimpojās⁴ ēs vōt. / Asz csimpojālt nekik, űk mēk tāncoltak. / Akkor szētszōrōttak. / Mikor elindulnak haza, hāt ēgy mās falusi vōt ēgy embēr űsmerōsse. / Hāt, kāzāt fognak, kōszōnnek, — aszongya — hotyhāt: / „No, te ēs — aszongya — it vagy?” „S itt én ēs” — aszongya. / Immā hazafelē indultak vōt. Hāt, mikōra kēr... / kērgye, hoty honnat jōnek, / hāt, hogy értek el āra a hēgyre, / akkor mēg bugoktatōtt ēgy igēn naty szél, / s akkor fēlkapta, / s ēgy igēn nagy gōdōrbe,⁵ erdē⁶ kōzepibe / tette bē. De aszt nēm tuggya az a nagybātym, hoty hogy ērd bē oda. /

Akkor az a nagybātym onnat / hālta, hogy immā a kakasok szōlnak, / de hogy mērefelē mēn, nēm birt, egész ējen jārt ot, mik kitalālt az űtra, / ahonnat elvitte az a naty szél, / őt elvitték kocsořbān. / Hāt, jō van, / de eszibe jutott, / hāt észrevette, hogy / neki nincsen dzsamāntāja. / Hāt, visszamēnt abba a faluba, ahol vōt ott, / Somoskābā. Kāraste, / aszongya azoknak az embērēknek: „Koma, hāt nēm hattam itt a dzsamāntāmat s a botomat?” / Asz monggyák azok az embērēk: „Nēm, — aszongya — hā, / innet jōl elmēnt, mēg rēszek sē vōt, — aszongya — hāt, / hogy?” / Aszongya: „Elvesztētem s egész ējjen kerestem, — aszongya — s nēm tālālom.” — Nēm monta el, hogy jārt, azoknak! / Asz monta a komājuk, hoty hājōn ott. / Aszongya nēm, aggyanak ēgy / szēllāmpāst, mert ő mēnen, mēkkārāsā. / Tēnleg attak ēs ēty szēllāmpāst, / s elindult azon az uton haza, az űrszāgűltyān. / Mikor elérte oda. / Ott ēs vōt ēgy / kōrezōra letēve a dzsamātāja mēg a botya, hoty honnat őt elvitték kocsořbān tāncōni. /

S mindēk kērdesztiük / aszt a / nagybātymāt, / mēg negyvenēgybe ēs, / hoty hát ki vōt az, / eki elvitte. S asz monta: „Mid gondoltok, — aszongya — hoty hōt vōt? Vagy valami? Nēm hōt vōt, — aszongya — hanēm élő! / Innet a tik falutogbol vōt ēggy asszo / s nēm szabad nekēm mēgmondani aszt nektēk, / mert ha az mondotta az az asszony / ēsszetalātkosztam vele — aszongya — s kērdeszta, hoty hāt — aszongya — / minēk kellēt te ēngemēt elvivy?” / „Azért — aszongya — hogy lyānkōromtol — aszongya — / űrōkkē szerettelek lenne, / s te nēm szerettēl ingemēt, / s azért — aszongya — most elvittelek, hogy legalābb ēggy ējen tāncolljunk veled!” / S azēt nagybātym nēm birta mēgmondani, hoty kicsuda, de élő vōt, / Mēg negyvenēgybe ēs /, negyvenkettōbe, / szōvāl negyvēmbe ēs / éltek mind / ketten, nagybātym ēs az az asszony ēs, / s ot lakott a faluba, de mük nēm tuftuk, hoty kicsi*da, met ő nēm monta mēg. /

Szēpasszonyok a keresztesitōn.

Hāt, törtēnt / mikor én / űlyan ēty tizēnōtēves / lejānka vōtam. / Hā, vōt nekēm ēty testvērēm, / s a mindig jārt kurtafahōrdani. / Hāt, elindul, aszongya:

¹ Kōrezor 'kōoszlop, űtjelzō kō'.

² Szēvonō.

³ Kühül 'kivül'.

⁴ Csimpoja 'bōrduda'.

⁵ Gōdōr 'vōlgy'.

⁶ Erdō.

⁷ Halott, kisērtet.

„Te, | — félkelt —, aszongya : béfogom a tehenyeket, elmének.“ | Mondom : „Hova ménsz?“ — mondom — „hát még | korán vam, — mondom — | még a kakasok — mondom — mék csak elsőt sē szótak,“ — mondom —. | Hát, aszongya : „Te olyan buta vagy, — aszongya — | ha¹ immá ém megolvastam, mék tizénhetet és szóllak.“ | De hát ő | aszt gondolta, hoty hát annyit szólnak, de csak még első kakas'szó sē vót ! S ő nēm tutta aszt. | Hád, béfokta a tehenyeket, | elindül. | Mēnen na kurtafahórdani. |

Hát, mēnen elő, szép hódvilág. | Flér a temetéhez, | de a temelénél a kérésztésutnál, | hát áll | két szép menyecskü. | De mikor aszt a menyecskét meglátta*, hát ő azd gondolta, hogy azok mēnnek hajnalik kapálnyi. | Ő ugy akarta — aszongya — neki köszönnön nekik : „Jó réggelt aggyon Isten !“, de még a tehenek megjíettek, | Akkor elfördullak érefelé, hogy egy gödörbe bėjus. .bészalaggyanak. | Hát, ő nēm gondól, a tesvérem ára, hogy azok Szépasszonyok ! | Hát, azok Szépasszonyok vótak, | De tehenyek | megjíettek, ékerülték. | Avval neki ot szeréncseje vót. | Hát, a tehenyek elhatták, elszalattak. | Elmēnt, nēm köszönt. | Émēnt az erdőbe. Azok még ot marattak. | Hát, setét vót, mer, hát nagyon messzire vót az erdő, odaért. | Ő kifokta a teheneket, énni adott, | várta viládoggyék, várta, | hát, nēm akart kivilágodni. |

Hát, ot vót egy öregembēr. | Még aluttak réggelig, | mik kivilágodott s akkor | vót valami | helvenéves öregembēr, beszélli, hogy | tesvérem, hogy ő hogy járt akkor éjen. | Aszongya : „Édesöcsém, — aszongya — | te amikor még úgy jársz — aszongya —, te nē köszöny sēnkinek éjen, mer akkorára szeréncsed vót.“ |

Máris György mekkésértése.

Történt Máris Györvel | nálunk odahaza | Rományijába. | Éjött | hézzánk, oda Dávit Illésékhez. | Hát, | no este illogattak, | jó béborozóttak. | No, — asz mongya — elmēnyen haza. | „Csak mēnnyen, — mondom — mel immá késő, van, — mondom — | sēnēs álhatnám.“ | Immá, hogy láttam, hogy részegecske hát | asz montam, mēnnyen haza. | Elindül haza. | Hát, átmēnt az utra. | Az úton túl rajtunk egy gödör. | Átmēnen oda. | „Mēnny, — asz mongya — hé ! | Hé, mineg gyútotlad még a gyertyát ? | Fút ki györttyát ! | Mit ménsz a patakon ?“ | De emez, ü hogy mēnt az uton, | em még mēnt elé a gyertyával. | Mint kijábálta ő | hallottam hogy | kijábállya, hoty : „Fút ki gyertyát hé ! Mé má gyújtottad még ? | Ménsz le a patak közepin !“ | Hát, mikor az le. .lemēnt a patak közepin, | mikóra ő érjen haza, | hát, | úgy még'gyötörték, | hogy mikor hazamēnt, | hát nēm tutta | az ő asszonya, | hogy vaj megbolondult ? | De akkor éjen egebet nēm bírtak válá, | még oda kéllēt a szomszédokat és híják, | annyira kijábálta, | hogy nē hágygák, nē hágygák, mert öli még, öli még. |

Hát, ugy mekkésérték őt, | mert nēm bántották lenne, | ha nē kijabált lenne, | de mindik kijábálta, hoty hát a mēnek mēnen gyertyával le patakon, fujja ki s fujja ki. Hát, részeg vót. | Hát, abba | úgy ésszetörték, | hoty fekütt, mék talán két hétig és nēm bírt kigyógyülni. |

Állatból vált tűz.

Hát, | hallottam én ezelēt | régebben | az öreg bátyámtól, | hogy elindúltak az uton | este későn. | Hát, | eccēr mēnen ety kutya utánnik. | Mēnen, mēnen. | Mikor visszanéznek, | ök még belélódtak. | Hát, akkor téd belöle | ety | kakas. | Hát, | még mēnt, még mēntek éléb, | mikor nézik, hát, | mind a lábik közöt szadgál egy macska. | Aszongya az égygik, — ketten vótak —, aszongya az égygik;

¹ Ha 'mikor'.

hogy : „Lé* j belé !”¹ Hát, mikor belélé*tt, / akkor egy igen nagy tűz vállott / s az akkora nagy vót, hogy / a hásztetét félérte lenne. Hát, akkor ők úgy megijettek, hogy mi es léhel. / Akkor ők nekijöttek hotyhát hallották, hotyhát kéne kérésztét vessenek, / még imátkozzanak. / Hát, ők es jettiyigbe² kérésztét vettek s imátkosztak. / S akkor az a nagy tűz / csak lealutt. /

Hát, akkor örökké asz monlák, hotyhát este / félelmes menni, met hát / késértetek vannak. / S én eszt hallottam tőlük, / most még mindig / tartom észre. /

Tolbaj gyihák.

Hát, történt nálunk / a szomszét faluba, / vót most / immá ézelőtt / tiz ével. / Vót / egy embér a feleségivel, / úgy monlák annak a falunak : Trunk. / Hát, a Szeret mályját laktak. / Hát, / falu végibe vótak, ot laktak. / S nem vót nekik / gyermekik, / csak ő vót a fáláségivel. / Hát, / . . . este elig bésötetedét, lámpád gyújtottak. / Ha akkor elmént, / még / nem vót késő, / béménen három embér. / Hád, béménnek, / köszöntek náikik. / Fogágyyák. / Hát, mikor nézik, hát, az ő gyihákj³ vót, / ki hét esztendejig / szolgált náikik. / De a még / messze lakot tőlük más faluba / s annak még vót hát / két továroassa⁴ / Béménnek, asz mongya, / tuffa a járást met mindig járt, mik szolgált ott, / gyihák vót, / aszongya : „Add ide az ökrök árikát !” / Aszongya : „Ha minek aggyam oda ?” / „Ha ideadod, — asz mongya — / akkor nem ölünk még, / s ha ide nem adod az ökrök árikát, akkor feleségöstöl / mägölünk.” / Hát, az embér — aszongya — / odaaggya az ökrök árikot, / azon külön es vót pénzik. / Hát, — aszongya — „odaadom az utolsó fillérig, / csak haggyatok el élő nabba,⁵ / mert esztet én szeresztet / az asszonyával, én mék szerezek, / ha / élő nabba mékhaltok.” / El es mént az embér, / odaatta kezivel a pénst / náikik, / de mé / hogy ü ismerte, hogy ő gyihákjuk vót, ki hét esztendejig szolgált, / akkor a terelkészt / leakasztották a szégrül s ésszecsavarták, / s bégyurták a szájába. / Mékjullasztották az embért, / még a / feleséginek / nem gyurtág bé, haném csak elkötték, / Aszt letették a földre, / s akkor úgy mékszurkótták egy nagy késvel. /

De asz mongyák, mennyenek fél hiuba.⁶ / Felméntek a hiuba. / Hát, lehosztak / éty fizlitéres / dimizsával⁷ pálinkát. / No, / de jaz asszony úgy eleresztette magát, / hogy ni hogy még van hálva. / De nem vót mékhálva. / Csak mikor ők elsirültek⁸ tőle, elméntek, hát ő éty kicsi levegőd bévet, hogy né fulagyon még. / S mikor / őg béméntek / házbá, / akkor / eresztette magát, hogy né hogy még va hálva. / No, / lejönnek onnat / a pálinkát es elvették még a pénst. / Asz mongyák, hogy / mék kéne olvassák, hogy mennyi pénz van. / Aszongya égyg abból a hárombul : / „Ném ájj, / hát hátha valakire talának mék korán, / hamar üdö van, — aszongya — / s akkor — aszongya — / mégismernek, hoty kik / vagyunk. / Maj — aszongya — elményünk innet, maj rivá érünk mük, hogy még / olvassuk mennyi pénz van.” / Hát, / kiménnek ez ájtón, / — de az aszjo hallot mindént, / el vót gëngülve nagyon, de hallotta, hoty hogy mid beszéljenek. / Akkor — aszongya égyg : / „Tá / menny el, nézd mék, hátha csak tészti tész magát, — aszongya — / s nem hót lesz még. „ / „Á, — aszongya — / mégdöglött !” / Visszaménen męgrugja az ódalát mék keccer / a cipővel. / Aszongya : „Hát, e nem es mozog,

¹ Lőj belé !

² Ijedtükben.

³ Diák.

⁴ Továros ‘társ’.

⁵ Élő napban hagyni ‘életben hagyni’.

⁶ Hiu, ‘padlás’.

⁷ Demizson.

⁸ Elsirül, ‘elfordul’.

még van döglöve!" Jó. | Veszik magikat s émennek. | Hát, immá mikor a kapun | mēntek ki, | akkor az az asszó jēlkelt, | úgy mēkszurkódba, | s kinezēt a kapun, | hogy ōk mēntek el | ety kicsit mēgálot hogy halaggyanak el, hogy nehogy mēkfogják mēg. | Akkor émēntek. | Elmēntek szomszéggyigba. |

De nēm tudot rikojtani, | hogy immá mēnnyenek ki | szomszédok, mēgölték az urát, mēg őt és. | ...Aszongya, kimēt a kérészfija, hotyhát mējik az. | Ō mim monia kicsikén hogy : „Ū, ū!" de nēm hallották, met nēm vót neki ereje, hoty szölyön. Kimēt. „Hát, mēt?" Aszongya : „En vagyok, | kérészfijam, — aszongya — | gyere, met a tőlbajok mēgülték kérésztápádat, mēgölték, | ingemēt és — aszongya — észszéváktak." | Hát, szaladott az embēr, de nēm birt oda-mēnni | egyedül. | Mēk szalatt a másik szomszéggyához. | Onnat velték magikot, | elmēntek e zsēndárokhó. | A zsēndárokhó nēm messze, mellette laktak, közél. | De há mēg nēm gondolta sēnki, hogy ullyan korán időben hogy mēktörtēnik ez a báj. | Elmēntek, szalattak a sok zsēndárok ēre-ára. | De valamikor | azok | elmēntek ki faluból, ott a mezōn kereshették. |

Hát, jó. | Elvitték a pēnszt. | Ōt vitték rēggel az ēspitájba. | Mēg az ura jott maratt. | Hát, azok észszegyūltek, mert nēm vót nekig gyereik, sēnkijük, észszegyūltek idegenek. A komisszár odamēt, | mēgnésztek, hogy mi tōrtēt, | hogy és vót, elvitték az | ēspitájba. | Hát, osztán kivallották | az, asszont, hoty hogy törtēt s min törtēt, mikor ety kicsit mēgjött¹ | s tudot beszélgetni. | Hát, asz monggyák, hogy | az a gyihák lett, aki hét esztendejik szōlgált nekik. | Akkor ottan ēfokták, | s ēzárták űköt, mind a hármát | örökre, | hogy örökké bé lésznek zárva mīg ējjenek. |

Fodor Márton gazdagsága.

Nálunk törtēt vót Natypatakán. Fodor Márton | szegény embēr vót, csángó embēr. | Hát, | mindég járt juarba | Galacba. | Mindik juarodzott. | Hát, | eccēr émēt, | bēmēt ety korcsmához, | hogy a loak | ägyänäk | s ő és mēgebédeljen. | Hát, hallya két ember beszélget | ott a korcsmánál | Galacba. | Hát, | ű halgassa. | Ū és magyar vót, csángó embēr, de a másikak és magyarok, hogy mid beszélgettek. | Beszélgetik, asz monggyák, hoty Sóskut fejibe | hát ägy | ägy, naty fának ez uduj-jábá bētettek ōk aranyat. | De ōk vótak tizēnkellen | s esküvést tēttek, | hogy aszt nēm lehet kivēgye äggy és, | mīg ot nēm lésznek mind a tizēnkälten. | Ōk nēm birtak odamēnni, hoty kivēgyék, | abba az üdöbe a tizēnkälttöböl | mēkhót äggy. | Hát, immá az a pénz ot maratt, mer ahhoz ety sēm vót szabad odanyullyon, mert esküvés vót tēve, hát nēm lehetēt, nēm mērték odanyulni. | Jó. |

Mēkhallotta az a Fodor Márton, | na nēm vitt ő sēmmit juart, bēfokta a lovakot s häjtani s häjtani | Galacból, hogy érjen haza | hāmárabb. | Hát, jól van. | Min häjtotta a loakat, eccēr annyira häjtotta, hát elesēt, | az äggyik lova | s mēgdöglött. | „Nem baj, od döglöllyék!" — aszongya. | Akkor | : „Na, gyereünk!" — mēt az äggyikkel. | Mikor hazaért, | akkor a másik és immá leesēt, hogy döglöllyék mēg. | No, mēg az asszonya kiált siratözni, hogy immá | tōnkretētte magát, mēgdöglöttek a lovak, | az äggyik mēgdöglött vót, a másik és döglenivaló vót, hogy mi lész vele. | „Hälgass, — aszongya — nē busuj sēmmit, — aszongya, hadd el, mer mük mēg veszünk, — aszongya. | Hát, — aszongya — | csináj — aszongya — ēnnivalót, ägyünk s gyere gombászni!" | De nēm monia mēg az asszonyának, hogy minek. | „Gyere, mēnnyünk gombászni!" „Hägass embēr, — aszongya — mēgbolondultál — aszongya —, nekēm nēm kēl sē gomba, sēmmit, mēgölted a lovakot." | „Ō, — aszongya — | gyere, mēnnyüng gombászni!" |

¹ megjő, 'meggyógyul, magához tér'.

Vettek két naty tarisznyát, eménnek gombászni. / Hát, ü tutta, mert annak a fának fél vót írva / az ódalára, hoty hól van, ü mēkkereste, mēkkapta¹ mi hogy ot mesélték / Galacba az a két embēr. / Hát, ü épp ahoz a jához mēnt. / Kivákták azt a fát, raktak amēnnyit ebirtak aranyat / onnat / a feleségivel, tetejire mēk tettek keserügombát. / Na, / de mikor odamēntek, kivákták, / akkor — aszongya — odaólt egy embēr. / Aszongya : „Eszt a pēnszt szabad nekték elvinni, mer. nekték adom, de — aszongya — / ha ideadod, ami a feleségedné van.“ / Hát aszongya : „Szivesen odaadom, mi feleségemnél van.“ / De hogy az embēr nem tutta, hogy a felesége álapotos ! / Ő még odaajálta, felesége sē tutta !

No, raknak pēnszt, eménnek haza. / A tetejin vót ety kis keserügomba, de nem igēn lehetēt találni gombát az erdőbe ! Kérdik az embērek : „Honna hoztátok te eszt a sog gombát ?“ / „Hát, elég van az erdōn !“ Kiürítették azt az aranyat. / Még mēntek vissza a feleséginek / úty hogy vaj két-három nap a feleségivel / hōrták azt az aranyat. Kocsival még nem mēntek el, hanēm a hátikon, hogy a nép nē vēgye észre, hogy ōk mivel dolgoznak. / No, azt az aranyat elhoszták. / Ők odaigérték, mi a feleséginél van ! / Hát, / eccērecsak úgy / gazdagodik, hát annyi mindēnyre van, fōdet vettek, mēggazdagottak, nagy bojérok lēttek. / De / etōtt az üdō / hát a feleséginek. / De hát etōtt az üdō, / mikor ējöt, hotyhát kilenc hónapja vót / a feleséginek hát kicsikéje születēt. / De hogy mēkszűrt a kicsike, / annak ōk még a szinnyét es nem birták jól mēglátni, mert azt úgy elvitték ki az ablakon. / Mert ōk azt a pēnszt aval vállották mēg. / Elég vót nekik mindēnyük, / elég nagy gazdagok vótak, / .gyász es vót a szivükön, hogy / ōk odaatták / a lálkét ára a pénzre. / Osztán / még most es mēgvannak. / Az öreg mēkhall, / de a gyerekeji, onokáji mēgvannak, nagy bojérok / marattag belőle. /

Elmondta : D á v i d I l l é s n é 42 éves háztartásbeli, aki a fel-szabadulás előtti időben a moldvai Kléz sében élt. Földosztáskor a baranyamegyei Egyházaskozárra telepedtek le. A hanglezefelvételek 1949—50-ben készültek a beszélő tudtával.

Farkaskaland.

Éty télēn ojan lápogyicás² üdō vót : / esēt a hó / még / az esō es. / Hát, / ē*szebeszélek én a / éty komával, Tálász Mihállyal, — ot szomszédba laktunk. „Koma, mēnnyūnk mük vadászni ki az erdőbe !“ / „Mēnnyūnk, koma ! / Hát, vēgyūnk hajtót es.“ / „Há, vēgyūnk, de kít vēgyūnk el ?“ / „Hát, vēgyūnk el eszes embērt, Katyi Miháj Istánt.“ / Elvēgyūnk, eljō egyedül hajtani. Mást nem kaptunk, mer csunya üdō vót. / Hát, kimēnnyūnk mi két puskával. / Ő mēk hajtot nekūnk. / Mikor bērūnk / az állomázsa oda. / bēmēnūnk oda, / hát ot csinálunk egy verést. / Elkūgygūnk a hajtót, hogy mēnnyēn egy / nagy gödrön jōjön ki, sūrūs / vót az erdō, / hát hajcsa mifelēnk / ki. / Hát, ō szegēn fēlt, / de azē szēgyellte mēgmondani, hogy / fēlek elmēnni, / mert ugyē házas embēr vót. / Hát, elmēnen az embēr / bé, ott ahol montuk. / Mikor bējōn ott, / hát, akkor fél / fél-szōkik két farkás. / Az én komám vót ehejt / a gödör felé, / még én vótam fent a pārtōn. / Hát, Istenēm, mikor az a két farkas feléje indult, / akkor / ōt mēglátták, ō hējbe álott, úgy es mēglátták. / Akkor / ō lebutt, / mikor lebutt a földre, akkor a farkas / úgy nézni keszte. / Mikor nézni keszte, akkor ō szemre célozni fokta, szemre vētte a puskájával, / mikor szemre vētte puskával, / akkor a farkas ki-

¹ Megkap „megtalál“.

² lotyakos

ugrott a földből, a fejét ki. / kibökte hogy / szökjék máshoá, akkor ő tüzed beléengette, / akkor beléengette, akkor meglátte a hasát, / Meglátte a hasát, a farkas félgurút. / Ő odaszalatt a puskájával, hogy üsse agyon a farkast, / de a farkas akkorán klénceket¹ s akkora szájakat tátott / s kijabáltam neki : „Né mennyen oda koma, mert széttep a farkas, ésszerág a farkas, megészén mire én béérek.“ / Akkor ő megálot hejbe, a farkas mők félkelt és élmént. /

Akkor utánna méntünk a farkas után, / utánna, utánna. / Ahol megálot a farkas, ot kapárt hēt² magának, feküt le fájdalmábo, / mégin két fél. / Mikor vőtte eszre, közelédünk oda, mégin szalatt elé; mégin kapárt hejet, feküt le. / Hát, annyira, hogy estére jutva mekközélttyük annyira, / körülbelül egy övenhatvan méterre. / Hát, a hájtónak nem vód dóga. / Hát, ő hájtó vót, / s mikor megádtunk, hogy / cél. / cázolni kesztük, kesztém én kécs'csős puskávo, / akkor eltört hátul egy ágat, mikor etörte az ágot, akkor, farkas még és ugrotta magát, mekszökte magát, / elszalasztottuk. / Na, elsötétédett az üdö. / Most má / mennyünk haza, mēnyünk haza. / Hazamēnyünk. / Hát, akkor estéleg esett éty küs hó, / azulám megálot egy / két órájig vaty háromig és esett a hó csendēsén. / Réggel korán félkélünk, mégin kiérünk, hogy a farkast talájuk még, mert ugyé láttuk immá s tutlug bizstossan az a / miénk léssz. /

Mikor kimēnünk réggel, / réataldunk a nyomára, ott ahol elhattuk esténieg. / Hát, az / réggelélé visszatért / onnét, / jöt vissza ére félfelé mint csakis ahol eszrevēttük vót, hát látunk két új farkasnyomot félfelé jövet.

Hát, mēnünk mük azok a nyomok után, mēnyünk azok után a nyomok, után, hát étykor csak / láttunk egy / egy őszikét, bak őszikét / megdögölve. / Hát, abból évēt az égygyik farkas, az egēséség évēt / valamēnyit, de nem volt / szerencsėje, sokat egyék, / mert / közelgettük még. / Hát, akkor szaladni keszték ki / éty sűrűzsbe, ot sēm hattunk békét, ott és utānnuk méntünk. / Akkor elszalattak bējelé a Cigánfalu felé. / S szóval vót még a Cigánfalu. / . . Hát, mikor szaladnak bējelé, akkor az égygyik leesett. / Akkor még és dögölt. / Mire mü közelgettük még, hogy érjük, odaért az erdős és. / Jöt ki az erdőre egy erdős, nezi a farkast ott / a segégyivel. / Hát, . . . segégyivel elvőtte és / bévitte a Cigánfaluba. / Ot le / nyuszták a bőrit, / s mük megmarattunk a fáradságvál. / Ijen az ijen vadászásféle. /

Farkasszű használata.

Még a farkas szű / szüt használták az éjen / szűbajossaknak. / Mēkszárájszák / és méktörük, odaaggyák pālinkába megigya. / Még más / kivág úgy a farkas'szűbű / és méksüti, / mēgeszi, hogy légyēm merész, mint a farkas, hogy ne féjēn. / Légyēm erős.

Esmég még / monggyák, hogy / a farkasfogat kiveszik, / mékszárájszák, méktörük, / s akkor tēszik az ojan kelésre, az ojan kelés / sebre, / hogy nagyon / hasznos, mők hamarossan még'gyogyicsa. /

Elmondta : J a n k u J ó z s e f 43 éves földműves, aki a felszabadulás előtti időben a moldvai Gajcsánában élt. Földosztáskor a baranyamegyei Egyházasokzárta települt. A hangfelvételét 1950. március 12-én készült a beszélő tudtával. A hangfelvételt készítette, átírta és közzéteszi :

Hegedüs Lajos.

¹ klénceket 'fogával csattogtat'

² helyet

Konyár, Bihar megye

Babonák (1943).

Szoptató asszony.

Ha valamék já szoptatóus asszō hējjire űl, mekkeminyedik a mēje oszt űgy műlik ēl, ha janyatējjēl megmossák.

Eldugott lány.

Ha valamék jánnak mekfájul a szemōjldōkinēl a csont, ēldugot já¹ van a jaluba.

Szeretō.

Ha valaki nagyō szeret valakit, hozzá lehecs csinálni. Ūty, hogy ety pıntek iccaka ki kēl menni ja temelōjbe tizenkēl űrakkōr, oszt kilenc ojā firfi (nōj) sırjárul levenni bāl kézzel ety ety félmarik fōjdet, aki vaty felakasztotta magát, vagy anyonűtöttik, szójval aki nem tērmiszetes halállal hālt meg. Az bele kēl tenni jety fazigba, oszt fōjzni kilenc napon átāl, de bele kēl tenni a fījū (jány) fényképjūt is, aszt is vele fōjzni. De ja kilenc napon át nem szabad bűjhōjdnı.² Na josztám mire jēltelik a kilenc nap, a fījū (jány) rıva megy az ablakra, joszt annyıra szereti joutjā hogy bele tudna hālni.

Szeretō.

Meg űytán kilendz darap sōyt, mek kilenc szem konkōjt kēl mindig a zsebűngbe tārtni. Mikor asztán az a fījū (jány) jōm minālunk, oszt mikōr mām menni jakār, mikōr kisırjūk kifele, a kűszōbnēl a jeje felet keresztul kēl lōkni jazokat a mindeneket, oszt akkor a fījū (jány) soha nem tud othagyni ben-nűnket.

Álom.

Ha valaki jeggy ojā házba jāszik, ahűm még akkōr vōyt legelēbb, hát akkōr mek kēl számōlni ja gerendāt, osztám mājđ akıvel álmodik, az lessz az ura.

Szemōlcs.

Ha valakınek szemōjcs van a kezj vagy a lábā hát kenyırsűttskōr kilencēr be kēl vele sepērni ja kemencēt, oszt rá se kēl gondōlni továb, mājđ eccer oszt magātul ēlműlik.

Ház.

Ha valaki űj házat ipit, valaki mekhāl belōjle.

Tyűktetű.

Ha valaki tyűktetűt kap, kilencēr kōrűl kēl szaladni ja kűtat, oszt akkōr nem lesz tyűktelves.

¹ 'Állapotos.'

² 'Bűnt elkövetni, vétkezni.'

Ijedtség.

Ha valaki megijed, halot koponyát kél mektörni, oszt a levesibe tenni, oszt akkõr meggyõgyül.

Álom.

Ha valaki mējire teszi ja kezit, oszt úgy älszik el, hát akkõr rosszat älmodik.

Tyúk.

Ha nem tojik a tyúk, Luca napjá häjnälba mek kél üket pizskafázni,³ oszt akkõr jóü tojóü lesznek.

Golyva.

Ha valakineg gévája⁴ vā, hát kilencēr mek kél kerekíteni valamivel, oszt ety keresztütnäl ällökni. Osz akkõr älmülik.

Poc.

Ha valahú sok poc vā hát úty kél älpusztítani, hogy napfējõtte jelõüt ki kél a dūrászbül vaty fojóúra vagy valahova vinni, de jaz úton nem szabal senkihe se szóülni, oszt a dūrása után älmeü a poc.⁵

Tyúk.

Pínteki nap nem jóü elüüetni ja tyúkot, mēr nem kél ki. (T. i. a tojás.)

Boszorkány.

Píntek este nem jóü boszõrkárül beszilni, mēr megjelenik.

Bába.

Ha kitelkedünk valamég bábasszomba,⁶ hogy nem boszõrkány-i, hát ha viletlen odameü, a seprät nyirájáväl⁷ lefele kél tenni, osz ha boszõrká, hát nem tud älmenni jaddig, míg meg nē fordíttyák a seprüt.

Gyermek.

Ha ja gyērmek két éves lessz, akkõr meg lehet tudni, hogy mijen iletmõgyya lesz, vagy minek kél taníttatni. Úty kél, hogy a gyērmek második szüetise napjá fél kél az asztärra pakõlni mindennimü szērszámot, kapát, kalapácsot, könyvet, na csak mindent. Oszt oda kél vinni ja gyereket, oszt amékhē legeleg nyül, ära ja pájára kél kitanítani.

Munka.

Ünnepnapokon nem szabal se sütni, se mosni, mēr a kenyir küvé válik, a viz meg virré.

Hátfájás.

Ha Szeny Gyõrgy nap elõüt megzendül az ég, mek kél hengērgõüzni, joszt akkõr nem leszünk hátfájósok.

Köszvény.

Szeny Gyõrgy nap elõüt nem szabal kijülni ja kapu jelejibe, mēr köszvinyesek leszünk.

³ 'Pizskafával megdõfõlni.'

⁴ 'Golyva, gelyva.'

⁵ 'Vakondok.'

⁶ 'Bábaasszonyban.'

⁷ 'Nyir ágával, azaz fejjel lefele.'

Eső.

Ha ja hódnak nagy udvara van,⁸ esőj lesz.

Szél.

Ha piros az ég ajja, naty szél lesz.

Eső.

Ha ja macsaka kapār, essőj lesz.

Eső.

Ha ja göncör-szekér rúgyya lefele jáll, esőj lesz.

Szél.

Ha naty szél jú, asz mongygák : „Tán akasztottak valakit?”

Tyúk.

Ha ja tyúk soká tojik meg, mek kél sóuzni ja seggüt, hamaráb mektojik.

Tyúk.

Ha valamék tyúk vad, oszt el akārjuk űlletni, ha bevisszük a házba, hát a kemencénél a fenekit kilencēr mek kél kerekíteni, oszt mondani kilencēr : „Ijē szelid legyél, mint ez a kemence !” Őutám mek kilencēr bele kél köpni ja szájába, oszt akkor mekszelidül.

Pattanás.

Ha valakinek ojam pattanás van a nyēlvj hát esz kél mondani jegy másik-kāl : „Fű köjüt a nyēlvemē.” — Ha⁹ köjüt ?“ — „Ma köjüt.” — „Hóynapra jójā legyik, mint a zērji cigā segge.” — „Pū, pū, inkább ēlköpöm, minthogy ojā legyik.” Akkor osztám mājā ēlmulik.

Csuklás.

Ha valaki csuklik, addig nem mulik ēl, mik ki nem tanājja, hoty ki jemlegeti. Vagy igyik kilenc kōrty vizet, oszt akkor ēlhoggya.

Seb.

Ha valakinek septül megdagad a lába, frizs disznóuszárt, vagy meleg mārhanét kēr rá kötni, oszt meggyógygyl.

Tyúkszem.

Ha tyúkszē vā, hát akkor faggyút mek szalacint¹⁰ össze kél kevērni, oszt rákötni. Vaty háromszōr be kél kenni, jóutár⁹ kijásztatni, oszt magátul leválik.

Edény.

Ha tört edj van a háznál, szerencsēllēsig lesz.

Tükör.

Ha valaki tükört tör ēl, hét évig nem mety firhe.

⁸ 'Körülötte fénykarika van.'

⁹ 'Mikor.'

¹⁰ 'Szalicilt.'

Kelevény.

Két karácsony köszt¹¹ nem szabad főzni se kását, se kolompírlevest, mér kelevényesek leszünk tülle.

Férjhezmenetel.

Nappal szembe nem szabad szemetet önteni mér soká megyünk firhe.

Macska, kutya.

Macskát, kutyát nem jóu keresztüllípni, mért ęlszáradunk.

Hitvestárs.

Aki ja macskát szereti szíp felesige (ura) lessz, aki ja kutyát, annak mek hősige.

Szerencse.

Ha valaki bál lábbál tehészárba lip, szerencséje lessz.

Halott.

Ha valaki halot-lébe¹² hág, addig sörvad, hogy eccer mekhá.

Alvás.

Ha valaki mijeńávóu, hát ki lehcs csálni. Mikor mán elalutt az ęlsőü já-lomba, mek kěl gyútni ety lámpát, ety tükörte a kezüńgbe fogni, úty, hogy lássa magát a tükörbe, oszt integetni kěl az újünkál. Osz kimegyę.

Szik.¹³

Ha jidegę hęjen iszünk, észrevéllenül mek kěl lihelni ja kannafedőüt, oszt sose leszünk szikesek.¹⁴

Szik.

Ha pedig má szikesek vagyunk, az ingünk ájjával kěl húzgálgatni reggelenkint, oszt akkor megyóüggyúl.

Tővis, száalkaokozta seb.

Ha valakinek tővis van a kezín, szúrkot kēr rá csepeketni, jakkor hamar megyóüggyúl.

Bába.

Ha filünk a bábasszortúl, hogy megront, hát ha tanájjuk, asz kěl mondani : „Tűzes vasnyárs a seggibe, igessik meg rájta.“ Akkor osztá soha nem tud megrontani.

Edény.

Ha júj edin kerül a hászho, hát a lekkissebnek kěl legelébb enni belőüle.

Gyermek.

A gyermeknek nem jóu a tálpát megveregetni, mér nem nőü tovább.

¹¹ 'Nagykarácsony és kiskarácsony, azaz karácsony és vízkereszt közötti időben.'

¹² 'Abba a lébe, amelyikben a halottat mosták.'

¹³ 'A száj szélén levő seb' (ragadós).

¹⁴ 'Nem lesz sebes a szánk széle.'

Gyermek.

Gyermeknek nem szabad addig tükört mutatni, míg a foga ki nem nő, mēr nima lesz a gyermek.

Vendég.

Ha valaki van a háznál nem a csalátho lártozóy, nem szabad sepregetni, mērt az aszt jelenti: „Mehet a vendig.”

Villám.

Ha villámlik, az erezbe fészít, meg vasvillát kēl vágni, oszt akkor nem esig be ja házra ja villám.

Állapotos asszony.

Ha valamék állapotos asszon küszöbre jár, kettőüzs gyermeke lesz.

Állapotos asszony.

Az állapotos asszō ha mekcsudál valamit, ojany gyermeke lesz. Ezir, ha valamitől megijjed, asz kēl mondani: „Jāj Istenem, csak ijennygyermekem ne legyik!”

Menyasszony.

Mikor a menyasszom megesküdik, osz mennek a vőüleginyes hászho, hát seprűt szoktak elébe tenni, osz ha félveszi seré lesz, ha nē veszi, lusta.

Siker.

Ha valaki szeretné, hogy valami tējjesegyik, bűtöt kēl fogadni. Három pinteket, vaty hetet, vaty kilencet, oszt nem szabad se jenni, se jinni, meg vigyázni, hogy azon a napom bűhőüdni ne bűhőüggünk.

Tükör.

Esle nem szabad a tükörbe nízni, mērt az őrdögöl láttyuk meg.

Csirke.

Amék csirke favirák-huláskör kēl, mind megdöglik.

Csirke.

Ha a csirke telves, sóus téjél, vagy hagymázs zsírräl kēl bekenni.

Golyva.

Ha valakin géva vā, hát egy etyengőüst, vagy egy zsepkendőüt kerekiccsik mek kilencer a géva körül, oszt a legēsőü kereszlútnál lökje él, oszt akkor arra ragad, aki félveszi, vagy rälip.

Gyermek.

Ha gyermeket valaki ja szemivél megveri, a mindig ri, oszt úgy gyógygyül meg, hogy aki megveri, a hajából vágni kēl le, joszt mek kēl füstöltni ja gyermeket, osz nem ri tovább. A kistrucával is ity kel ilni.¹⁵

Állapotos asszony.

Ha valamék állapotos asszonynak kijtg a kötőüje, ha kerek juk vā rajtā, jakkör kisjánya lesz, ha hosszúkás, mek kisljija lesz.

¹⁵ 'Így kell eljárni, így kell tenni.'

Tehén.

Ha ja tehé hasas, előüre meg lehet tudni, hogy bika fija lesz-i, vagy üszöü. Mek kél figyélni karácson második napjá reggel: asszom megy-i ja háshö, vagy embër? Ha asszö, hát akkor üszöü lesz, ha jembër, bika fija lesz á tehénnek.

Tehén.

A túróút nem szabat késsél vágni, mër sebes lesz a tehén töügye.

Kenyér.

Ha ja kenyeret meg akārjuk szegni, ja késsel ety keresztet kër rá hüzni.

Halott.

A-halott utóúsóü kiváságát be kél tējjesíteni, mër ha nem tējjesittyük, mindíg visszajár.

Ijedtség.

Ha valaki megijjed, mek kél köpködni, vagy le kèll önteni hideg vízzel oszt akkõr nem lesz szübbajos.

Beszélgetés az utcán.

— Jóü reggèlt kívánok! Hasznájjik, ami vóút. — Agyun Istē. Köszönö, viszont kívánom. Na, hova megyē szomszidasszó? Megyek a kútra. Ki kéne má rázni jaszit a kisz szennyest, nem mostammég a hétē. Mi dolog járja? Mos sepërtem ki ja pitárt, oszt eszt a tojáshajat lökõm ki. — Tán kél valami? — Ruca, ruca. Mek csak ety köjüt ki. — Osz mégis kiviszi szomszidasszony a tojáshajat? Hát akkõr nem kél ki! — Csak ne monygya szomszidasszö, akkõr viszem is vissza. Mijē jóü, hoty tanálkosztunk, lám, evel is többet tudok.

A Péter-lányok, meg a kisértel

Péter Julianna, 29. éves, Konyár.

Sokan nem hiszik a szellemet, meg a boszörkányságot. Hát é hiszem, mært évelem is megtörtint. A Mõrgóüba¹ laktunk, mán akkõr mekhált anyám, úty hoty keltē vóútunk Annusunkäl, mært a fíjüg biresek vóútak. Annusunk napszámiba járt ém meg magā vóútam othõ. Na, csak elíg a hozzá, hogy új ruhánk vóút, asz meg Derecské várták. Ahogy od dóügozgatóüdok² hát jön ety kis já, hogy aszt izeni a vāróünoü, hogy mennyünk próbálni, mër csak úgy lesz kisz a ruha. Na de kisõü let, mire hazajöttek, de jazir csak mentünk. Háram mentünk, ém, meg Annus, meg Bëlma Róüza, mër vóút annak is új ruhája. Elindúltunk oszt a három já, de selít vóút, mint a korom, be, Derecskére. Az útnál meg ot kétfelõül ojan naty ják vóútak. Mikõr mentünk, mindig ijesztettük egymást, de azir nē fíltünk. Tíz óüra jèlmúlt, mikõr bejirtünk. A vāróü meg úgy zügba lakott. Az udvārlóümek Szilágyi Jóüskájék is ot laktak. Gondóltam magamba, csak mos jönne ki, adná az Istē. Na, de nem jöt Jóüska, úty hogy magunknak kèllet hazafele jis menni. De jám nē fíltünk. Mikõr mentünk hazafele, háromnegyet tizenegy vóút. Mikor a fasõrho jirtünk, hát lássuk, hogy egy naty fehér kutya

¹ 'Határrész neve Konyáron.'

² 'Dolgozgatok, dolgozom.'

fél-féltűnik, hún³ előjöttünk, hum meg a háttánk megett. A jányok észrevettik-i vagy nem, én aszlat nem tudom, csak ém mindik figyeltem. Mäjd oszt eccer életűnt. Mikör hazajirtung Bëlma Róúza bekisírd bennünket egészen a pítarajtóujig, az ning bezártuk, oz bementünk a házba,⁴ oz bezártam a házajtóút is. Annus aszonygya : „Hát hällod é lefekszek, mër nagyon kifárattam mámma, meg osz hóunap is korán kël félkëlni.“ „Fekügy“ — mondom, aval én továb dóugozgatóút-tam. Émlíkszem rá, mosogattam, meg a feketekávét íppë le akártam szűrni, mikor eccer üti ja tizenkettőüt. Mikor elüti, hát hällom, hogy a hászján dörömböl valami. Így gondóltam, biszto lopják a tengerit. Annust köütené fél, na de nem köüit, máskör pedig minden neszre felibrett. Így gondóltam : „Fene bánnya, hád lopják, csak minket ne báncsanak !“ De ja palfejjáróú a pítárba nyúlt le, Mán akkör jtem ety kicsit. Odaszalattam az ajtóúgho, be vóúrd zárva kúcscsál, ém még a likrit is rázártam. Akkor meg, mintha ugrálnának a padon, úty hällottam. Ém meg íjettembe féljüttam a lámpát, osz lefekültem Anna-mëllé, oz behúntam a szemem. Eccer osz mán nem düböröktek, félnyitom a szemem, hát látom, hogy ety szíp szöüike nőüji fél van ott az asztálnál, osz nyúltja ja kezit a feketekávého, é rám meg níz. Émmek féltem, oszt úra lehúntam a szemem. Eccer osz mán úra félсандáltam, még akkor is ot vóúrd az asztálnál, ém meg megí lehúntam a szemem. Eccer oszt úra nagy düböúgs vóúrd, az is élhalkúúlt, csend lett. Félnyitom a szemem, hát mán akkör nem láttam semmit. Annust osz köüíttem é fél, nagynehezen tuttá félköüteni. Soróltam osz neki, hogy mit láttam. Na de nem hille, pedig-én erre még meg is esküdnék. Másnap oszt magyaráztam egy öregasszonnak, oszt aszmonta : „Jáj féljam, csak ne köüborogjatok este, mër biszto az este is valami roszt líleknek a szëlleme vetöüjödöt hozzátok, oszt élkisírt. Mert az ojan nem tud nyúgodni, mindik köüborog, Hanem estére dugjatok egy vasvillát az ajtóúba, akkör nem tut többet menni.“ Úgy is tettünk, nem is zavárd benünket többet senki.

Különféle hiedelmek.

Kocsis Imréné sz. Fekete Juliánna, 80 év., fm. felesége,
Konyár.

Szilágyi Róza, 1944.

Gyertyaszentelő.

Félig gyertyaszentelőü,

Az íziket vedd előü !

Eszt a vërsét szoktág gyërtyaszentelőükkör mondani. Igem, mërnt árra monygyák, hogy asz monygyák, hogy gyërtyaszentelőükkör ki szokod büni ja medve ja bárlangjábóú. Osztán ijenkor osztá ha kibúvik, osz ha nem süt a nap, akkör továb is kim marad, osz mán akkor ezutá jóú idöüik lesznek. Na de hotyha kisüt a nap, akkör, mikör jön kifele ja medve ja bárlangjábúú megláttja ja maga járnnyikát, osz megíjted a maga járnnyikátúú, osz visszabúvik. Nem is jön ki josztán csak negyven nap múlva. Jaddig osztám mindig hidegek lesznek. Mikor osztá ja kisüt a nap, akkor osz má jóúsják az öregebb emberek, hogy mosmá lesznek csak a naty hidegek. Bizony osztá van úty, hogy még a búza jis kifogy. Az osztám mán naty kár.

³ 'Hoi.'

⁴ 'Szobába.'

Fekete karácsony, fehér húsvét.

Sokszor az időjárásokról má sok embər mektuggya, hoty hóynap, vagy valamikor esőj lesz. Ijem példájul az is : „Fejir karácsoj, fekete húsvit, vaty pedik : „Fekete karácsoj fehér húsvit. Eszt oszt ıra monygyák, hogy hotyha karácsonyba hój jesik, vagy má vā hój, jakkör húsvitdba jój időj következik vagyis hát nem lesz hój. Ha pedik karácsonba nem esik hój, jakkör húsvitdba szokot hój lenni. De josztán ezek mindig be szoktak tējesedni.

Szél.

Óutám mek, ha megyē lefelé ja nap, osz piros, meg veresz színt haty hátra, hát asz jelenti, hoty hóynap naty szél lesz.

Eső.

Ha pedig estej a hóynak nagy udvar avan, asz monygyák, hogy esőj lesz.

Eső.

Mek ha ja göncörszekér rúgya lefelé jál,
mek ha ja macsaka jaz ājtójt kapārja,
mek ha ja bıkák kuruttyólnak,
mek ha halottakkal álmodúnk,
mek ha ja job, vagy bāl fülünk viszket.

Még یره viccet isz szoktak mondani. Mikör monygya valaki, hogy : „Viszket a fülem, esőj lesz“, felelik rá : — „Ritka számár szokta megérezni!“
Óutám meg aszt isz szokták mondani : „Gondólta jesz csak, mint macska jaz essőjt.

Meg aszt is, hogy : „Akinék a füle viszket, a juka jis. (A füle juka!)

Levél.

Még vannak másimjē jójulatok is. Ojā, ha valaki meglát valakinek a kipi vagy akárhún ety szempillát, amék magátúl lejesett, akkor asz le kēl venni, josz mek kēl köpködni háromször, osztáhát⁵ a gelebungbe tenni. Akkör másnap, vaty hārmadnap, na csak közelesē levelet kapúnk.

Mek ha valaki ja kezeszárám bölhát fog, hát az is asztat jelenti, hogy levelet kap.

Vendég.

Mek ha valakinek rebdes a szeme, vendég jöm,
mek ha ja könyökít megüti jaz ājtójtélbe, jaz is aszt jelenti.

Bosszúság.

Ha pedig valakinek az óyrá viszket, bosszúsága lesz.

Bosszúság, öröm.

Ha ja jop szeme viszket, akkör meg bosszúsága, ha pedig a bal, akkor örömet jelent.

Vendég.

Ha valakinek az álla viszket, a meg asz jelenti, hoty szakállas vendig jō,
ha pedig a macska ja középsőj gerenda jalá fekszik, meg ha ja szárka csörög, akkor is vendig jōn.

⁵ 'Azután.'

Haragos vendég.

Mek ha ja tűz nagyō rohog, akkor asz monygyák, hoty haragos vendíg jön a házho.

Halott.

Ha jaz előjite, ja kemence jelōtéje kétfelé hasad, asz jelenti, hogy a háznál halot lessz. Ha pedig valaki fűsülkōdik, osztán kihagy ecs csomōu haját, hát az is asz jelenti, hogy mekhāl valaki.

Mek ha ja víz a falō jáccik, az is asz halált jelent.

Dicséret.

Ha valakinek a feneke viszket, asz jelenti, hogy dicsirik.

Eső.

Ha ja tyúkok a hászletōjüre másznak, esōj lessz.

Kutyavonítás.

Ha ja kutya vonít, osz jēlfelé tārtya ja fejít, tűz lesz, ha pedig lefelé tārtya, jakkōr mekhāl valaki.

Villámlás.

Ha villámlás van, akkōr jējszēt, meg vasvillát kēll az ereszcsepegōjibe dugni, joszt akkōr nem csab be ja villám.

Főzés.

Ha rántásos ítēlt jōjiz valaki, a fakanalat kerezbe kēl tenni ja fazikon, oszt akkōr nē jut ki.

Tükör.

Ha jegy já tükröt tör ēl, asz jelenti, hoty hét évig nem mety jírhe.

Házaselet.

Ha ja jány othaggya ja seggepōucát, akkor a asz monygyák neki, hogy : „Élhágy az urad.”

Mek ha ja szemetet ēlhaggya, jakkor is asz monygyák.

Vad kotlós.

Amikor elūttetik a kotlōjt, osztj vad, akkōr be kēl vinni ja kemencéhe, osz háromszor mek kel ot kalinygyōlni, joszt asz kēl mondani, hogy : „Ijē jámbōr legyēl, mint ez a kemence.” Őytám pedig háromszor a szájába kēl kōpni, őytám pedig rájūttetik a fízsekre. Akkōr leboríttyák egy rostával oz gatyát terítenek rá. Akkor oszt ojā jámbōr lesz, hogy úgy űl ott, akárcsak ety tōjike.

Pénz.

Ha valakinek viszket a bāl márka, asz monygyák, hoty píz kapnak. Ha pedig a job márka viszket, asz jelenti, hoty kírnek tōjille. Meg aszt is monygyák vidzbōjil, hogy beletojik valaki.

Csuklás.

Ha valaki csuklik, emlegeti valaki. Asz szokták mondani vidzbūil, hoty : „Tán a verebek emlegetnek a lúszaron?”

vaty pedig gondōlni, kēl valakire, osz ha jippen āra gondolunk, aki jemleget, akkor ēlhaggyuk a csuklást.

Csirkeültetés.

Ha csirkét ültetünk, kalabból kér rakni, mért akkór sok kakas lez benne. Meg akkór kel elültetni, mikor a csürhe jöm befelé, mért akkór frissen kél.

Csirkekeltetés.

Üres kannát nem szabad befedni, vagy a házba bevinni, mért akkór belefúlad a csirke ja tojázsba.

Meg laptázni se szabad a házba, mért akkor izs belefúlad a csirke.

Tehén.

Ha ja téfält késsél kenik, akkór vires lessz a tehén töügge.

Változás.

Ha a kenyír sütis utám mekszakad, akkór valami változást jelent.

Arcégés, fülégés.

Ha ja kipünk ig, akkór rülung beszélnek, ha pedig a fülüink ig, akkór gyaláznak.

Csirke.

Ha ja kicsi csirke kukorikol, asz jelenti, hogy mind megdöglik. Csak akkó nem döglik mek, ha jasz félkapjuk, osz jőüthövágjuk, akkor osz nem döglik meg

Szerencse.

Ha valaki öveszkavasat tanál, akkór hátra kél hajítani, joszt akkór szerencsénk lessz, ha pedig utánanizünk, akkór nem lesz szerencsénk. Ha valaki othőfeléjt valamit, osz visszamegy írte, hát akkór nem lesz szerencséje.

Ha valaki földítva vesz fél valami ruháját, osz nē földíttya meg, akkor isz szerencséje lessz.

Varrás.

Ha valaki várás közbe mekszúrja ja kezit, a tívél, mekszóukőjják írte.

Kenyér.

Ha valaki nem tuggya még mekszegni ja kenyeret úty hoty szíp sima legyik, akkor asz monygyák neki : „Még nem tuc írthe menni.“

Hazugság.

Ha valaki jélfeléjti jaszit amit akār mondani, akkor asz monygyák, hoty : „Hazukság let vóna.“

Kenyér.

Ha ja picí macskát, améknek mék fél nem nyíllott a szeme, mekfogjuk, akkór nem tudünk kenyeret sütni.

Kenyér.

Ha ja kenyeret hátávál lefelé földíttyuk, akkor annak, aki sütötte, mekfájdúl a háta.

Ha pedig a kenyér kifelé vam bélivel az ájtóúfelé, jakkór kimegy a kenyír a házbúl.

Tehén.

Hotyha ja tehé hasas, osztán karácsonba valami jasszom megy a hászho, jakkor üszöü fija lesz, ha pedig valami jembër, bika fija lesz.

Kováász.

Ha valakinek kovászt akarunk adni, akkõ hárõ félmarikkal vissza kël venni belõülle, mër ha nê veszünk vissza, jakkõr megrestül a kovász, osztán nem kël meg a mi kenyerünk.

Tyúk.

*Ha ja tyúk õ szokot tõjni, jakkõr mek kël sóuzni ja seggit, oszt akkor oda-
vezet, ahova tõjni szokott.*

Törött tükör, edény.

A háznál ha töröt tükör, vagy edí vã, szerencsèllësiget jelent.

Tyúk.

*Ha ja tyúkoknak karácsony ëszü napjá virãktengerit adunk, akkõr jóy tojóy
lesz.*

Csirke.

Ha a csirke favirág-hüllãskõr kël, akkõr mind ëldõglik.

Bãba.

*Ha a bábasszony odãmegy valahová, úgy lehet mektudni, hogy tud-i rontani,
vagy nem, hogy a pitarãjtõüho jety seprüt kell álitani félfelé nytrãjãvãl. Ha
josztán tud rontani, akkõr mindig monygya hogy : „Menni kéne mám, menni
kéne má.“ De nem tud ám menni, mek se moccani, míg osztán asz nem mony-
gya, hogy : „Fenygyëki benneteket, vegyitek el a seprüt az äjtõúsãrkãtül, mër
nem tudok hazamenni !“ Ha josztán kivesszük, ëlmegey a bábasszony, akkor
asz szoktãk mondani utãnna, hoty : „Tüzes vasnyãrs a seggibe, igessik meg rãjta.“
Akkor osztán nem tuggya ja bábasszom megrontani. Ha pedig mégis meg akãrja
rontani, bãl kézzël kël hozzãcsapni, joszt akkõr nem tud bãntani senkit.*

Legényhõdítãs.

*Ha valaki jety fíjút maggyõ szeret, oszt az meg nem szereti, hát meg lehet
ücs csinãlni, hogy az isz szeresse. Keresni kël hét szem konkõjt, hét szem bõrsot-
hét szem darabos sóf. Akkor osz mikor a fíjü jodameggen, osztán ëlmenetkõr-
mikõr mety kifelë ja kapü, vagy az äjtõy, hát a fejetején keresztül kël hajítani
ëszrevëllenül. Akkor oszt a fíjü sohase tuggya többet othagyni jaszt a házal.*

*Még asz monygyák, hogy meg is lehet ítetni jüket. Asz meg úty kël, hogy
a jány ety kis virics csepektel a fíjü borãba, vagy a sütemimbe. Öytãm mek hozzá
jis lehecs csinãlni. Úty, hoty a fíjúnak, ha van nállunk valami fényképje, vagy
zsepkendõüje, aszt is fél kël hasznãlni. Eszt oszt úty kël, hogy iccaka ki kël
menni ja temetõübe, osztán ojä firfi sirjárül, aki felakasztotta magát, hád bãl
kézzël iccaka pont tizenkët õyrakkor ety félmarik fõjüdet kël venni. Kilenc fél-
marikkal kel õsszegyüteni. Eszt osztãm bele kël tenni jegy vászõfãzigba, meg a
zsepkendõüt is, vagy a fényképet. Akkõr vizez kë rá tõüteni, osz fõüzni kilenc
napig fõjlon. A kilencedik iccaka mán a fíjü jodameggen, kõnyõrõg a jánynak,
hoty szeresse. Aszonygyák ám, hogy ez igaz szokot lenni. Mán tãjeseded be.
De jám a fíjü jügy mekszereti, hotyha ja jány üres kosarat adna, képes võyna
ja fíjü behãlni. Így van ez !*

(1943.)

Szilãgyi Rõza.

Gacsály, Szatmár megye

Gabonacséplés régen és ma.

Adatközlő: Szűcs József fm., 64 éves

Régé lúvāl nyomtattag de télen. Egész nyárom behörták az életet asztagba, lefjették, télem mikör fagy vóút két vagy négy lúvāl nyomtattak. A szérüt ucs csinálták, hogy mikor észrevették hogy fagy akār lenni, szépen ősimitották a főüdet, meglocsóllták, ledürücköllték hogy jóy kemére faggyom. Mikör mekfagyott akkor a buzát lehánták az asztagbúl, lerakták körbe, ha két lúvāl nyomtattak kissebbe, ha négyél, nagyubba, hogy a lú forogni tuggyó rájta. A kévéket megóútták, villával elegyengették hogy etyförma vastag 'egyem mindenütt. Akkor osztán a lovat hosszan kiéngedet kötőüfjékszáron ráállították, hogy mennyen körülfele rájta. Aki hájtotta beált közepre. Ha osztán a külsőü szélit akārta vágatni, a kötőüfjékszárat hosszabbra éngette. Mikor osztám má jóyul megvákta a lú az ágyást, mer aszt élfelejtettem, eszt ágyásnak híjták, akkor az emberek hozzáfoktak osztán asztat átförgatták. A lú addig a másik felé fjörgott. Hogy? Mer ugyi mindenül le vóút rakva a buza egy naty körbe, ott is vóút közepen ahun a hajlőy áút, nemcsak hogy ety sör kéve let vóyn körbe. Förgatás után újra járatták. Mikör készé vóút, a lovat levezették rulla, bekötötték ha nem vóút új ágyás, mér há sok vóút a termény, akkór közbe míg az egyiket rugatták, a másik ágyást mekcsinálták. Nehezebbem ment a nyomtatás az igaz, de nem is vóút annyi buza min ma. Nem térmelt akkór buzács csak az ugār, de az osztám buza vóút. Ety kereszt egy mázsát eresztett abbúl. Igasz hoty sállőyval aratták, meg ojan kereszteket raktak, hogy a kereszt lábára fél kellett mászni hogy a papot féllegyék. Vóút elég, aki este csak a kévét hórta össze, hogy ülepeggyen osztám másnap rakta kerebbe. Akkor virtus vóút a kévékötés.

Amék ágyás meg vóút járattva letakarították, a szalmát leszették. Mikor a szalmát lehánták, akkór vóút szérügerebbe, görbefogu vazsgerebbe, avval a szérüül a szalmát lekapárták rulla, akkór összeseperték a szérüt szérüseprüvel, gerebbe jokával összesztosogatták a magot, mellétették a szóúrőymalmot, osztán eléb nagyolóúrostá félszóúrták, utánna a tisztarostán, a buzarostán eresztelték le. Akkor osztán a szóúrőy lapáttál félszedik vékába, a lapát nygelévét lecsapják a vékát. Az ém pujakoromba még én is nyomtattam, nem buzát, árpád, zabot ijesmit. A buzát mán akkor géppét verették él. Akkór jöttek a tüzezsgépek, még eléb a járgányozs gépek jöttek, apróü gépek, lú huszta mint a szárazmalmot. Belefoktak négy lovat, hájtották körbefele, a járgány mek hájtotta a gépet. (Mi volt az a járgány? — kérdezem.) A járgány az egy naty fogaskerek meg egy rud, aminek az eggyik végén csoklőyval egy másik fogaskerek vóút, a rud másik végü vóút ety kerek amirül a szíjj a fagépet hájtotta. Van ijem még ma is, szacskát szoktak vele vágni. Azut jölt a tüzezsgép. Elevátör még akkor nem vóút, min ma, több embér kellett, huszonöt embér kellett. Vóút négy rudashördőy, aki vitte a szalmát a géptül a kazálhoz, meg vóút külön kécs csuszlőy. Ezek is váltották egymást.

A tüzezsgepnél vóyt ety peckás. A peckás meg a két életőj ki hált a géppél, azonkivül ety sörmunkás a résszél. Vasárnap meg ünnepnap mikör nem dóugosztak ety pójvás vóyt kinn a géppel öjrizni. Sörmunkások a többi ugy vóyt min máma, csak mámma mán tizennoyóc embër kël mer elevátör van.

Vóyt két zsákos a gép faránál, meg ety szekërzsákos. A gép faránál aki vóyt azok a zsákokat szették meg rakták a gép alá, lemázsáltág, beírták, megrészelték a termënt, a szekërzsákos meg a gazdával jërakta a zsákokat a szekërre, othum meg behörta a maktárba vagy a hászijára. Vóyt két életőj, ezek is váltották egymást. Amék lë vóyt asz felüggyelt a gépre, rostákra, zsirozóura hogy valami báj elöj ne aggya magát. Ezek naponta két kilóy buzávál többet káptak mint a többi munkás amijjër ki háltak, zsiroszták a gépet mek huzatáskor seggítettek, ékelték, bedítították a gépet az uj j álitászba. Azut vóyt ety kévevágóy. Esztet nem váutották egész nap. Esz kéz alá atta az életőjnek a kévét, a kötelét kiváкта. Három kévehángóy, aki az asztagrul a gépasztára hánta a kévét. Vóyt a kécs csuszlóys aki rudaszba vérté a szálmát ami a gébbút kijött. Azután négy rudashördóy, ezek a gép örátul a szálmát rudashördóyrudon éihörták. Néty szálmás a szálmát rakta kazálba, öt törekes, ebbül ety hánta kifele a gép alóy a töreket, négy mek hörta éjfele. Pójvásoknak is híjták üköt. Kettőy hörta a töreket, kettőy a pójvát, kétmázsállásként váltották egymást. A váltóymunkások mint két mázsálázs dóugoszt etyhuzamba. Vóyt még osztán ety törekrakóy. Máma má nem kell annyi, az elevátör félhorgya a szálmát, négy emberrël kevesep kël, így is mindenüt vályták egymás csak a kévevágóy, meg a szekërzsákos nem váltóydnak. Régen elevátör nélkül ha beáltunk egy lóygerbe, kiváll ha vóyt tisz-tizenkét álitás, helekig öt vóytunk. Ma mán májnen mindenki behörd.

Szotak osztám még ma is kézicséplës csinálni cséppél, ha valaki zsuppot akár, jedni. Annak isz szërücs csinálnak a gabonát beaggyák, mer uggyi buzából nem szoktag zsuppocs csinálni. Esz nem körbe aggyák, nem kerek agyázszba a gabonát hanem hosszába, kétóydarul össze a fejével a kévéket. Akkor osztán két vaty három embër hozzáfogott a cséppél vérti. A csép egy másfélméteres hosszu rud, ennek a végihesz körülbelölj egy méteres vagy nyóyucban centis másik rudat a hadaróyut szíjjál félkötik, ojjáformá hogy a nyelen is forog, a hadaróyut is forog. Akkór hozzáfognak, oszt lép csak ety kévébe kétóydarul jóyl megverik. Mikör mind a két óyudalát megvérték, mindem második kévét kihajítták, megrázzák a szemtül-osz kiteszik, a többit mek kióygygák, elegyengetik. Akkor egy rudat fektetnek rá, egy vastagab rudat végikfele hogy a zsupp él ne veróygygön nagyon egymástül, körtneyb legyen az összeszedése. Eszt is megverik azut mekförgaltták, a másik óyudalát is mekcsépelik. Mikör készë vë felszedik, csinosan össze a seggit eggyöve verik, jóy naty kévégbe bekötik. Esztet osztá híjják ety hogy zsupp. A szërüt összetakarítták ugy mint a nyomtatásnál, felszóyrtják, ha részre megy, részibe csépellék, jélmérik, minden kilencedik vékát a munkásoknak a részeseznek mérik. A tizedik vékát meg mint ebédvékát megént a munkásoknak aggyág, de esz csak akkór mikor a harmadik részvékát kapják, azut jön az ebédvéka. Uty szotkák mondani, hogy mindë hármadik mérësnél aggyák az ebédvékát. Amijjër a zsuppod bekötötte azër meg zsuppëszt attak. A régi világba husz krájcárt szotkák adni keresztenként. Akkór jóy péz vóyt, attak érte egy litër pájinkát.

Sebestyén Árpád

TARTALOMJEGYZÉK.

<i>Sulán Béla</i> : Szempontok az i-zés vizsgálatához	3
<i>D. Bartha Katalin</i> : A szlavóniai nyelvjárás szóképzése	34
<i>Lőrincze Lajos</i> : Szempontok és adatok személyneveink újabbkori történetéhez	64
<i>P. Hidvégi Andrea</i> : A magánhangzók labializációja Anonymus magyar szór- ványaiban	95
<i>Péter László</i> : Az ö-zés kérdéséhez	118
<i>B. Lőrinczy Éva</i> : Palatalis magánhangzók labializációja a königsbergi töredék- ben és szalagokban	136
<i>Nagy Jenő</i> : Csikaszk	143
<i>Bárczi Géza</i> : A magyar nyelvátlasz munkálatai	145
<i>B. Lőrinczy Éva</i> : Az új Magyar tájszótár	156
<i>Kálmán Béla</i> : Nyelvjárási Bibliográfia	165

Nyelvjárás i adatok.

<i>D. Bartha Katalin</i> : Szlavónia	167
<i>Lőrincze Lajos</i> : Szentgál, Veszprém m.	181
<i>Hegedüs Lajos</i> : Tanakajd, Vas megye	192
<i>Hegedüs Lajos</i> : Somlóvásárhely, Veszprém megye	201
<i>Hegedüs Lajos</i> : Komádi, Bihar megye	205
<i>Hegedüs Lajos</i> : Téglás, Hajdú megye	210
<i>Kovács László</i> : Garbolc, Szatmár megye	214
<i>Hegedüs Lajos</i> : Moldvai telepések	241
<i>Szilágyi Róza</i> : Konyár, Bihar megye	258
<i>Sebestyén Árpád</i> : Gacsály, Szatmár megye	269

U.S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE
1964

HIBA JEGYZÉK

(Magyar Nyelvjárások I.)

34. l. alulról	5. sor (címben)	<i>Egyszerű gyakorító képzők</i>	helyett	<i>Gyakorító képzők.</i>
34. „ „	3. „	„törülget‘	„	„törülget‘
34. „ „	1., 2. sor minden	ä	„	ä
35. „ felülről	2. sor	fulátt	„	fulátt
35. „ „	3. „	ányáód	„	ányáót
35. „ „	5. „	lészipátt	„	lészipát
35. „ „	7. „	fel enged	„	félenged
35. „ „	12. „	ä	„	ä
35. „ „	18. „	jelentésüek.	„	jelentésüek
35. „ alulról	17. „	ä lovákát	„	ä lovákát
35. „ „	9. „	(NyK. X.)	„	(NyK. X, 1—9.)
36. „ felülről	11. „	Keringél	„	keringél
36. „ „	15. „	ännjít	„	ännjít
36. „ alulról	10. „	gunyhóbä	„	gunyhóba
36. „ „	1. „	Nyr. 11, 154 ;	„	Nyr. XI, 154 ;
37. „ felülről	1. „ (címben)	s‘k‘	„	š‘k‘
37. „ „	20. „	Ua.	„	UA.
37. „ alulról	18. „	éty	„	ety
37. „ „	14. „	gakorító	„	gyakorító
37. „ „	5. „	l. m.	„	i. m.
38. „ felülről	2. „	NyHj.	„	NyH‘.
38. „ „	4. „	Ua.	„	UA.
38. „ „	6. „	l. m.	„	i. m.
38. „ „	7. „ (címben)	Összetett gyakorító képzők.	törlendő	helyett
38. „ „	25. „	hidegja	hidegje	
38. „ alulról	18. „	Ä macskä äggätot	„	Ä macska äggätot
39. „ felülről	7. „	TMNY.	„	TMNy.
39. „ „	8. „	-d gyak. -l).	„	-d + gyak. -l).
39. „ „	9. „	stb.	„	kb.
39. „ „	19. „	gyűjtésemben	„	gyűjtésemben
39. „ alulról	22. „	Äz	„	Äz
39. „ „	8. „	TMNY.	„	TMNy.
40. „ „	11. „	-kodik,	„	-kodik,
41. „ „	18. „	Simonyi	„	Simonyi,

41. l. alulról	17. sor	fg.	„	fg.
41. „ „	7. „	392 ;	„	392.)
41. „ „	6. és 7. sor közé	a -t (frg.* -tt).	fölé címnek :	<i>Műveltető képzők.</i>
42. „ felülről	23. sor	<i>asztáo</i>	„	<i>asztáón</i>
42. „ „	24. „	<i>éhülättá</i>	helyett	<i>éhülättá</i>
43. „ „	1. „	(utolsó betű) <i>ä</i>	„	<i>ä</i>
43. „ alulról	16. „	<i>épül</i>	„	<i>épüt</i>
43. „ „	11. „	<i>eszt,</i>	„	<i>-eszt,</i>
43. „ „	9. „	<i>lésznek,</i>	„	<i>lészneg,</i>
43. „ „	6. „	<i>méktántlni</i>	„	<i>méktánlni</i>
44. „ felülről	5. „ (címben)	<i>-tat, -tet</i> képző.	„	<i>-tat, -tet.</i>
44. „ „	16. „	<i>űtessem</i>	„	<i>űtessem</i>
44. „ „	18. „	<i>jobbá</i>	„	<i>jobbá</i>
44. „ „	24. „	<i>szoplát</i>	„	<i>szoplát</i>
44. „ alulról	17. „	<i>öd(ik),</i>	„	<i>-öd(ik),</i>
44. „ „	15. „	<i>ēmēnt</i>	„	<i>ēmēn(d)</i>
44. „ „	10. „	<i>vān ē</i>	„	<i>vān-ē</i>
45. „ felülről	3. „	(LXVII, 115),	„	(MSFOu. LXVII, 115),
45. „ „	18. „	<i>oz(ik),</i>	„	<i>-oz(ik),</i>
45. „ „	20. „	<i>elbeszélgetősztünk</i>	„	<i>elbeszélgetősztünk</i>
45. „ „	22. „	<i>ázutá</i>	„	<i>ázutá</i>
45. „ alulról	9. „	(Nyr. VII,	„	(Nyr. VII, 481, 492 ;
46. „ felülről	20. „	Ua.	„	UA.
46. „ alulról	10. „	stb.)A	„	stb. (A
47. „ felülről	15. „	Á	„	Á
47. „ „	22. „	<i>hānyättáo</i>	„	<i>hānyättáo</i>
47. „ alulról	3. „	NySs.	„	NySz.)
48. „ felülről	2. „	<i>Egyszerű képzők.</i>	„	törlendő
48. „ alulról	20. „	Egyszerű denom. -l	„	-l.
49. „ „	24. „	<i>ótléjká</i>	„	<i>ótléjká</i>
49. „ „	6. „	<i>akkor</i>	„	<i>akkor</i>
50. „ felülről	11. „	<i>vëlláót</i>	„	<i>vëlláót</i>
50. „ alulról	13. „	<i>szitkózás</i>	„	<i>szitkózás</i>
50. „ „	13. „	<i>Ojá</i>	„	<i>Ojá</i>
50. „ „	12. „	<i>álakítáos</i>	„	<i>álakítáos</i>
51. „ felülről	13. „	NyH [?])	„	NyH. [?]
52. „ „	9. „	<i>lívödék — vëráóg</i>	„	<i>lívödék — vëráóg</i>
52. „ „	17. „	NyK.	„	NyK.
52. „ alulról	9. „	eredeti, betakar, beföd,	„	eredeti 'betakar, be- föd'
53. „ „	16. „	<i>Búzā</i>	„	<i>Búzā</i>
53. „ „	1. „	<i>mégā</i>	„	<i>még ā</i>
54. „ „	12. „	TNyNy.	„	TMNy.
54. „ alulról	12. „	(Isod.	„	(Irod.
54. „ „	13. „	nyelvjásásban	„	nyelvjárásban

55. 1. felülről 13—15. sor helyesen :	<i>félnyúnija : A lént fél két nyúnija csövölniája : 'a fonalat a szövéshez csőre tekerni'. Ásztaón két csövölniája, szüniája, vetőfőrá vetniája. szüniája l. csövölniája vetniája l. csövölniája</i>	
55. „, felülről 17. sor	<i>Neköm s lé</i>	helyett <i>Neköm is lé</i>
55. „, alulról 16. „	kellést szüksé-	
	gességet,	„ kellést, szükségességet,
56. „, felülről 23. „ (címbe)	Denominális szóképzés¹	„ Denominális névszó- képzés¹
56. „, alulról 24. „	<i>kettőd</i>	„ <i>kettől</i>
58. „, felülről 15. „	(utolsó szó) a	„ az
58. „, alulról 26. „	<i>Hoz, bé</i>	„ <i>Hoz bé</i>
59. „, felülről 10. „	<i>bácsiká</i>	„ <i>bácsiká</i>
59. „, alulról 4. „	az az <i>-ika,</i>	„ az <i>-ika,</i>
60. „, felülről 21. „	<i>gyeröcske</i>	„ <i>gyerökce</i>
62. „, alulról 27. „	<i>bűdületész</i>	„ <i>bődületész</i>
62. „, „ 25. „	<i>méntek</i>	„ <i>ménteg</i>
63. „, felülről 15. „	<i>A -ság,</i>	„ <i>-ság,</i>
63. „, alulról 15. „	Ö. m. 153—156.)	„ ÖM. (I. 153—156.)
76. „, felülről 21. „	<i>Csizmágyi József</i>	„ <i>Csizmágyi József</i>
76. „, alulról 7. „	<i>vástáblás</i>	„ <i>vástáblás :</i>
77. „, felülről 3. „	<i>Mászli</i>	„ <i>Mászli</i>
77. „, „ 10. „	<i>Gyurá</i>	„ <i>Gyurá</i>
77. „, alulról 13. „	<i>Sági József Palkó</i>	„ <i>Sági József Palkó.</i>
78. „, jobboldali oszlop alulról az 5. név	<i>Szőkő Gyura</i>	„ <i>Szőkő Gyura</i>
79. „, baloldali oszlop alulról 3. név <i>csápko</i>	„	„ <i>csápko</i>
79. „, „ „ „ 2. „ <i>sisznyu</i>	„	„ <i>sisznyu</i>
79. „, jobboldali oszlop felülről a 2. név <i>szāmi</i>	„	„ <i>szāmi</i>
79. „, alulról 2. sor	<i>am mar</i>	„ <i>ām mār</i>
81. „, 1. jegyzet 2. sor	illetőleg	„ illetőleg
82. „, felülről 4. sor	<i>Emērēnc</i>	„ <i>Ēmērēnc</i>
82. „, közepén Az apa ragadvány vagy megkülönböztető neve: + keresztneve helyett Az apa ragad- vány- vagy megkülönböztető neve + ke- resztneve:		
82. „, alulról 3. sor	dédapja,	helyett dédapja
86. „, felülről 4. „	Önböli Mihály a János Józsi	„ <i>Önböli Mihály a János Józsi</i>
86. „, alulról 3. „	egyezése,	„ egyezése
86. „, „ 13. „	Önböli Jóska Miska Jós- kacskának	„ <i>Önböli Jóska Miska Jóska Joskacskának</i>
87. „, felülről 4. „	különbuzó	„ különböző
89. „, „ 18. „	örökölött	„ örökölt
90. „, alulról 20. „	<i>Jancs</i>	„ <i>Jancsi</i>

92. 1. felülről 11. sor	(vagy a kereszt- helyett anya!)	„ (vagy a keresztanya?)
93. „ „ 1. „	<i>Kisbzenedék</i>	„ <i>Kizsbenedék</i>
93. „ alulról 5. „	férfiági	„ férfiági
94. „ felülről 17. „	<i>Kertész</i>	„ <i>kertész</i>
95. „ „ 19. „	kor meghatározását	„ kormeghatározását
96. „ „ 9. „	Horger, NéNy.	„ Horger: NéNy.
96. „ „ 26—27. sor	Bárczi (Régi magyar nyelvjárások 7; MNy. XLV, 72—3) felfogását, Steinitz, Geschichte 5; Toivonen: FUF. XXIX, 160 kk.); mint helyett Steinitz, Geschichte 5; Toivonen: FUF. XXIX, 160 kk.); Bárczi (Régi magyar nyelvjárások 7; MNy. XLV, 72—3) felfogását, mint	
97. „ felülről 19. „	(48)	„ 48
98. „ alulról 21. „	vagy,	„ vagy
98. „ „ 6. „	kimutatni	„ kimutatni
99. „ felülről 2. „	Karácsonyi— Borovszki	„ Karácsonyi— Borovszky
99. „ „ 8. „	labialzációra	„ labializációra
99. „ alulról 23. „	Németh Gyula	„ Németh Gyula
99. „ „ 7. „	ó	„ ő
99. „ „ 3. „	végzet	„ végződés
100. „ „ 13. „	(Kassai II, 11),	„ (Kassai II, 11),
101. „ felülről 1. „	1929;	„ 1927
101. „ „ 8. „	sához	„ sának
101. „ „ 11. „	<i>cisz</i>	„ <i>čisz</i>
101. „ alulról 3. „	Borovszki:	„ Borovszky
101. „ „ 2. „	<i>Zemlânz</i>	„ <i>Zeml'bnz</i>
102. „ felülről 4. „	szláv 6	„ szláv b
102. „ „ 7. „	<i>igr6c, d6ska,</i> <i>t6mnica</i>	„ <i>ig6bc, d6ska, t6mnica</i>
102. „ „ 9. „	a-b-t i-vel helyettesítettük	„ a-b-t i-vel helyettesítették
102. „ „ 10. „	6	„ 6
102. „ „ 19. „	<i>Szeredic, Szredic</i>	„ * <i>Szeredic, *Szredic</i>
102. „ „ 20. „	szláv b-nek	„ szláv b-nek
102. „ alulról 22. „	ÁÚO. X, 51,	„ ÁÚO. X, 52,
102. „ „ 16. „	(Csánki II, 148)	„ (Csánki II, 248)
103. „ „ 20. „	irodalmát még:	„ irodalmát l. még:
103. „ „ 17. „	AK. Ért.	„ AkÉrt.
104. „ felülről 5. „	ggggg	„ <i>ččlex</i>
104. „ alulról 20. „	Csánki, III,	„ Csánki III,
105. „ felülről 4. „	194—5	„ 1494—5
105. „ „ 26. „	(vö. még Pas M.: An. 132; Melich: HonfMg. 206—9,	„ tőrleendő
105. „ alulról 26. „	<i>ás ji</i> helyett <i>ásji</i>	

106. I. felülről 3. sor	annot..	„	annot.
106. „ „ 13. „	'pagony'	„	'pagony'
106. „ „ 19. „	rég nyelvi	„	régi nyelvi
106. „ „ 20. „	Kézai	„	Kézai
106. „ „ 21. „	labzalizált	„	labializált
106. „ „ 22. „	Ilabiális	„	Ilabiális
108. „ alulról 4. „	172 : N a g y	„	172 ; N a g y
109. „ „ 24. „	mindazokban, ahol	„	mindazokban a szavak- ban, ahol
110. „ felülről 8. „	írásából, amennyiben	„	írásából, — amennyi- ben
111. „ „ 4. „	10, 14	„	10, 15
111. „ „ 8. „	<i>Altym. Altum,</i>	„	<i>Altym, Altum,</i>
111. „ „ 9. „	irodalmát <i>Ohtum</i>	„	irodalmát l. <i>Ohtum</i>
111. „ alulról 14. „	* <i>Sadzava</i>	„	* <i>Sadzava</i>
111. „ „ 11. „	43, délszláv	„	43, < délszláv
111. „ „ 2. „	HonfMg. 405—8;	„	HonfMg. 405—7 ;
112. „ felülről 11. „	Magy. Ered. 156 ;	„	Magy. Ered. 186 ;
112. „ alulról 24. „	* <i>Laborsz</i>	„	* <i>Loborsz</i>
112. „ „ 20. „	<i>S a c h m a t o v :</i>	„	<i>Š a c h m a t o v :</i>
112. „ „ 23. „	<i>őbors</i> esetén	„	<i>Lobors</i> átvétele esetén
113. „ „ 4. „	(SRH. I. 292).	„	(SRH. I, 292).
114. „ felülről 6. „	<i>P a i s.</i>	„	<i>P a i s,</i>
114. „ „ 8. „	'das wild'	„	'das wild')
114. „ „ 13. „	'das wild'	„	'das wild')
114. „ „ 15. „	<i>V á m b é r y</i> Magy. Ered.	„	<i>V á m b é r y,</i> Magy. Ered.
114. „ alulról 10. „	(l. $\ddot{i} > \ddot{u}$ hangsúlyos	szótág)	törlendő
114. „ „ 9. „	az <i>Obad</i>	„	az <i>Obad</i>
115. „ felülről 1. „	> török <i>tas</i>	„	< török <i>taš</i>
115. „ „ 25. „	<i>laac</i> 6, 20, <i>lac</i>	„	<i>/aac</i> 6, 20, <i>/ac</i>
115. „ alulról 5. „	melyekben	„	melyekben
116. „ felülről 20. „	<i>Racus Warod</i>	„	<i>Racus, Warod</i>
116. „ „ 22. „	ugyanazt	„	ugyanaz
116. „ alulról 19. „	<i>Bogat</i> 41	„	<i>Bogat</i> 41
116. „ „ 15. „	az datokkal	„	az adatokkal
116. „ „ 10. „	szavakban ezekre	„	szavakban, ezekre
117. „ felülről 3. „	javára, szemben az	„	javára, az
125. „ I. a. hasáb alulról 15. sor	<i>köt</i> , 'kelt', M. —	„	törlendő
131. „ I. hasáb alulról 6—7. sor	<i>lövöl-döz</i> helyett	„	<i>lűvő-döz</i>
134. „ felülről 24—25. sor	szinte nagyobb, alapszavakban	„	nagyobb, mint az alap- szavakban
136. „ (címben) a königsbergi töredékben és szalagokban	„	„	a Königsbergi Töre- dékben és Szalagjai- ban.

136. l. alulról	1. sor	váltakozásokat, helyett	változásokat,
137. „ felülről	3. „	a dolgot jelenleg	a dolgot. Jelenleg
137. „ „	5. „	nyiltabbávalással, „	nyiltabbávalással,
138. „ „	5. „	s(c)ilut, „	s(c)ilut,
138. „ „	11. „	DebrC. ... VirgC....	
		JordC. ...	
		ÉrdyC. ... helyett	DebrK. ... VirgK. ...
			JordK. ... ÉrdyK. ...
138. „ „	25. „	ÉrdyK. BécsiK. „	ÉrdyK., BécsiK.
138. „ alulról	18. „	ügy, res, „	ügy 'res'
138. „ „	11. „	gimOLL „	g'imolě
138. „ „	7. „	tekunk „	tekunte
138. „ „	1. „	TihC. ... KarC. ...	
		ÉrdyC. ... „	TihK. ... KarK. ...
			ÉrdyK. ...
139. „ „	16. „	menecnec, menec-	
		nec, menyun „	(men)ecnec, me(necnec),
			menyun
139. „ „	14. „	cuel „	cuel-
140. „ felülről	3. „	1086 (XII—XIII.: „	1086/XII—XIII. sz. :
140. „ „	5. „	C s á n k i ; II. „	C s á n k i II.
140. „ „	6. „	C s á n k i ; III. „	C s á n k i III.
140. „ „	10. „	KTSz.-en „	KTSz.-n
140. „ „	20. „	1449(1766 : „	1449/1766 :
140. „ „	21. „	geker ; ThewK. „	g'eker ; Thewrk.
140. „ „	23. „	abializált „	labializált
141. „ alulról	22. „	(Mikos, „	(M i k o s
141. „ „	16. „	a nyugati vagy dunántúli nyelvjárásterületen íródott.	
		Támogatják ezt	kimarad
141. „ „	9. „	(Mikos helyett	(M i k o s :
141. „ „	8. „	1138 „	1138 :
141. „ „	6. „	1263 „	1263 :
141. „ „	5. „	1284 „	1284 :
141. „ „	5. „	1325 „	1325 :
141. „ „	5. „	1455 „	1455 :
141. „ „	4. „	KÖeskvuth ; „	Kweskvuth ;
141. „ „	4. „	1489 „	1489 :
141. „ „	4. „	1436 „	1436 :
142. „ felülről	9. „	ie „	ię
143. „ „	9. „	annyimint „	annyi mint
145. „ „	18. „	nyelészkatatók „	nyelvészkatatók
146. „ „	7. „	felderítése „	felderítése
147. „ alulról	11. „	öltött testett, „	öltött testet
148. „ felülről	10. „	(Stolc), „	(Štolc),
148. „ „	10. „	(Veigand) „	(Veigand)
148. „ „	12. „	(Gilléron-	(Gilliéron-
148. „ „	14. „	niére „	nière
148. „ „	14. „	(Cohen)-	(Cohen),
149. „ „	5. „	különféle „	különféle

152. l. felülről 12. sor	munkaköre akadémiai	helyett	munkaköre : akadé- miai
152. „ alulról 24. „	véglegeszt	„	véglegest
152. „ „ 15. „	magnyugvásunkra,	„	megnnyugvásunkra
154. „ felülről 6. „	veszélyeztetik.	„	veszélyezteteti.
154. „ „ 23. „	eélt	„	célt
156. „ (címben) Az új Magyar	téjszótár.	„	Az Új Magyar Táj- szótár.
156. „ alulról 11. sör	aonban	„	azonban
156. „ „ 10. „	vennünket.	„	bennünket.
157. „ „ 9. „	ságairól	„	ságaiból
158. „ felülről 6. „	igekötés	„	igekötös
158. „ alulról 2. „	fehasználni.	„	felhasználni.
159. „ „ 14. „	kisöbbsiek	„	késöbbsiek
160. l. felülről 9. sor	hominativus,	„	nominativus,
160. „ „ 14. „	Ilyenkor az (!)	„	Ilyenkor (!)
160. „ „ 12. „	fonetika	helyett	fonetikai
161. „ „ 5. „	mintahogy	„	mint ahogy
161. „ „ 15. „	mégsincsenek	„	még sincsenek
162. „ „ 18. „	kenygyē, asztā	„	kenygyē, asztā
162. „ „ 21. „	tánogatták	„	támogatták
163. „ „ 15. „	szuv	„	szűv
163. „ alulról 4. „	MTSz.	„	MTsz.
167. „ (címben)	(Kórogy) ²	„	(Kórógy) ²
168. „ alulról 4. „	rāongātnaó.	„	raóngatnaó
168. „ alulról 1. „	tunnák	„	tunnág
169. „ felülről 17. „	Āmā	„	āmā
169. „ „ 18. „	tűskés gécsa	„	tűskézs gécsa
169. „ alulról 25. „	bāgó	„	bāgó
169. „ „ 24. „	jēnirtāk	„	jēnirtāk
169. „ „ 23. „	āz	„	āz
169. „ „ 2. „	māst	„	māst
169. „ „ 3. „	(= összevete- kedtek)	„	(= összeverekedtek)
170. „ felülről 4. „	rāózútottām	„	rāózútottām
170. „ „ 5. „	keblét	„	kebélt
170. „ „ 5. „	kettőd	„	kettőt
170. „ „ 8. „	emēnt	„	ēmēnd
170. „ „ 13. „	hoznāk	„	hoznág
170. „ „ 17. „	rēzaónkāóvāl	„	rēzaónkāóvāl
170. „ „ 18. „	Ākkor	„	Ākkor
170. „ „ 21. „	mēddig	„	mēddik
170. „ „ 24. „	zugorólāl	„	zugorólāl
170. „ „ 27. „	ā	„	ā
170. „ „ 27. „	Āsszonyikākkał	„	Āsszonyikākkał
170. „ alulról 22. „	Sok	„	Sog
170. „ „ 22. „	Ā	„	Ā
170. „ „ 21. „	Āvvól	„	Āv vól
170. „ „ 18. „	szoknyóót	„	szoknyáót
170. „ „ 11. „	mēkcinyáółtaók	„	mēkcinyáółtaók

	az	helyett az
170. l. alulról 7. sor	anyikaóó	anyikaóó
170. „ „ 6. „	Vá	Vá ⁿ
170. „ „ 2. „	Égy	Éty
170. „ „ 1. „	szütök	szütök
171. „ felülről 2. „	legálaóó	legálaóó
171. „ „ 3. „	ánnyaóóóó	ánnyaóóóó
171. „ „ 8. „	Áddig	Áddik
171. „ „ 8. „	Debor	Débor
171. „ „ 10. „	áginy	ángyi
171. „ „ 10. „	tanítónkát	tanítónkát
171. „ „ 12. „	mentök házü	méntök házá
171. „ „ 16. „	Gajinok	Gajnok
171. „ „ 23. „	szilváóó	szilváóó
171. „ „ 26. „	á beszédin.	á beszédin ?
171. „ alulról 21. „	Mágikbá	Mágigbá
171. „ „ 21. „	Huszezör	Huszezör
171. „ „ 12. „	Áóóráháóó	Áóóráháóó
172. „ felülről 15. „	Áóógyá	Áóógyá
172. „ „ 19. „	tób	tóp
172. „ alulról 14. „	hozzaóó	hozzaóó
172. „ „ 2. „	Nágy	nágy
173. „ felülről 3. „	gyáóószbá	gyáóószbá
173. „ „ 5. „	vá	vá ⁿ
173. „ „ 14. „	láóóttá	láóóttá
173. „ alulról 26. „	edáóóig	edáóóig
173. „ „ 8. „	léggyen	léggyen
174. „ felülről 19. „	váóóóóóó	váóóóóóó
174. „ alulról 18. „	á	á
174. „ „ 3. „	inkáóóó	inkáóó
174. „ „ 1. „	csúnyáóó	csúnyáóó ⁿ
175. „ felülről 15. „	Emáóóóóóó	Émáóóóóóó
175. „ „ 21. „	hogy Száóóóóóó	hoty Száóóóóóó
175. „ „ 22. „	á	á
175. „ „ 26. „	Á álóóó	Á láóóó
175. „ „ 25. „	á	á
175. „ alulról 19. „	á	á
175. „ „ 7. „	bálháóóóóóóóóóó	bálháóóóóóóóóóó
175. „ „ 4. „	áóóóóó	áóóóóó
175. „ „ 3. „	kilenc	kilendz
176. „ felülről 15. „	nyáóóóóóóóóóó	nyáóóóóóóóóóó
176. „ alulról 23. „	á	á
176. „ „ 22. „	áz	áz
176. „ „ 12. „	leszók	lészók
176. „ „ 11. „	tóóóóóó	tojóóóóóó
177. „ felülről 7. „	á	á
177. „ „ 11. „	zstros	zsirosz
177. „ „ 15. „	ván	ván
177. „ alulról 3. „	széóóóóóó	széóóóóóó
178. „ felülről 10. „	á	á
178. „ „ 5. „	áóóóóó	áóóóóó
178. „ „ 18. „		

178. I. felülről 19. sor	áz	helyett	áz
178. „ alulról 20. „	vót	„	vód
178. „ „ 18. „	áblake-szēm	„	áblák-szēm
178. „ „ 10. „	mutászd	„	mutázd
178. „ „ 8. „	gyálapadon	„	gyálapádon
178. „ „ 6. „	sírrál	„	sírrál
178. „ „ 8. „	ügyis	„	ugyisz
178. „ „ 3. „	ojá	„	ojá ⁿ
179. „ felülről 1. „	Rebeca	„	Rēbēca
179. „ „ 11. „	nyoszolyá	„	nyoszolyá
179. „ „ 28. „	eccēr	„	ēccēr
179. „ alulról 11. „	Vegyön	„	Vēgyön
179. „ „ 2. „	Ű	„	Ű
180. „ felülről 4. „	kocsi	„	kocsi
180. „ „ 7. „	szikő	„	szikő
180. „ „ 9. „	Ű	„	Ű
180. „ „ 11. „	elment	„	elmēnd
180. „ alulról 11. „	tíkok	„	tíkog
180. „ „ 5. „	ágy	„	ágy
180. „ „ 2. „	haófa	„	háó ^m fa
181. „ „ 2. „	A szöveg ē betűi	„	A szöveg e és ē betűi
182. „ felülről 10. „	Elősször	„	Elősször
182. „ alulról 15. „	nak	„	uah
184. „ felülről 8. „	hasznányi.	„	hasznányi,
186. „ alulról 5. „	pásztorgyerékek	„	pásztorgyerekek
187. „ „ 4. „	Ēccēr	„	Ēccēr
189. „ felülről 1. „	em	„	ém
189. „ „ 9. „	nyódzsibám	„	nyódz zsibám
190. „ alulról 22. „	bűjősbájos	„	bűjőzsbájos
190. „ „ 7. „	as	„	az
190. „ „ 5. „	Ēgybe	„	Ēgybe
192. „ (címben)	Vas megye ²	„	Vas megye ¹
192. „ felülről 18. „	ē az e-nél magasabb nyelvállású, de még nem e helyett, ē az e-nél magasabb nyelvállású, de még nem ē		
192. „ „ 24. „	à	helyett	á
193. „ alulról 2. „	villám	„	villám,
194. „ „ 16. „	lött	„	lēt
195. „ felülről 12. „	hoszta	„	hoszta.
195. „ alulról 21. „	belü·lő	„	belü·lő
195. „ „ 18. „	gondú.	„	gondú ?
195. „ „ 6. „	rendő	„	rendő-
196. „ felülről 12. „	szaktēroznyi	„	szaktēroznyi. ¹
197. „ „ 1. „	mēnnyi.	„	mēnnyi,
197. „ „ 5. „	vuof.	„	vuof.
197. „ „ 30. „	levēszi lefejt	„	lēvēszi, lēfejt
198. „ „ 10. „	mērjük	„	mērjük,
202. „ „ 13. „	Ālāk	„	Ālāk
203. „ alulról 9. „	1950.	„	tōrlendő
206. „ „ 5. „	kiērdemled	„	kiērdemled.

	<i>zott</i>	<i>helyett zot</i>
209. I. felülről 15. sor	<i>ris</i>	<i>kis</i>
212. „ alulról 1. „	<i>velemín</i>	<i>vetemint</i>
213. „ „ 19. „	<i>Kuzus</i>	<i>Kutus</i>
214. „ (címben)	<i>semmt !</i>	<i>semmit !</i>
214. „ felülről 18. „	<i>Jóuzsiecsém.²⁵</i>	<i>Jóuzsi ecsém.²⁵</i>
217. „ alulról 18. „	<i>küdütt</i>	<i>küdüt</i>
220. „ felülről 23. „	<i>sóudarál</i>	<i>sóudarát</i>
220. „ alulról 26. „	<i>tērelgetve,³³</i>	<i>terēlgetve,³⁸</i>
220. „ „ 15. „	Történetet	A történetet
224. „ „ 2. „	<i>tovább</i>	<i>továb</i>
228. „ felülről 17. „	<i>nyu</i>	<i>nyul</i>
229. „ „ 15. „	„közbál“	„közbál“.
229. „ alulról 4. „	<i>Istvámhácsi</i>	<i>Istvám hácsi</i>
230. „ „ 15. „	<i>jō</i>	<i>jō</i>
230. „ „ 9. „	<i>fej ét</i>	<i>fejēt</i>
231. „ felülről 18. „	<i>ki</i>	<i>ki</i>
231. „ „ 21. „	<i>jányok,</i>	<i>jányog,</i>
231. „ alulról 25. „	<i>gyerünk</i>	<i>gyerüng</i>
231. „ „ 25. „	²⁵ Magyarban,	²⁵ Nagyarban,
231. „ „ 6. „	(Esz t a vēm	(Esz t a vēm Mōunár
232. „ felülről 14. „	Mōunár monta.),	monta)
232. „ „ 17. „	<i>É</i>	<i>É</i>
232. „ alulról 25. „	<i>)Mer</i>	<i>(Mer</i>
232. „ „ 16. „	<i>é</i>	<i>é</i>
232. „ „ 11. „	<i>közöséges !</i>	<i>közöséges !</i>
233. „ felülről 12. „	<i>Elemēt</i>	<i>Elemēr</i>
233. „ „ 16. „	<i>nméltóúságos</i>	<i>méltóúságos</i>
234. „ felülről 1. „	<i>Magávāl</i>	<i>magávāl</i>
234. „ „ 22. „	<i>é</i>	<i>é</i>
234. „ alulról 19. „	<i>végín</i>	<i>végim</i>
236. „ „ 7. „	<i>árzi.</i>	<i>érzi.</i>
237. „ felülről 3. „	<i>csiná-</i>	<i>csiná-</i>
237. „ „ 4. „	<i>jjunk</i>	<i>junk</i>
237. „ alulról 7. „	¹⁴ Rosszsere	¹⁴ Rossz sebre
239. „ felülről 5. „	<i>feküggjō</i>	<i>feküggjō</i>
239. „ „ 7. „	<i>Kōūjjō</i>	<i>Kōūjjō</i>
239. „ „ 23. „	<i>* Éram</i>	<i>* É(n)rám</i>
240. „ „ 12. „	<i>meggyujtatta</i>	<i>meggyujtatta</i>
241. „ „ 3. „	<i>asztá</i>	<i>aszt á</i>
241. „ „ 4. „	<i>kepedōt</i>	<i>lepedōt</i>
241. „ „ 5. „	<i>azámba</i>	<i>kazámba</i>
242. „ alulról 14. „	<i>összejezgette⁴</i>	<i>összejezgette⁵</i>
242. „ „ 11. „	<i>uyg szénás</i>	<i>uyg szénás.</i>
242. „ „ 6. „	<i>vaj⁵</i>	<i>vaj⁶</i>
242. „ „ 7. „	(Nel	¹ Ne!
242. „ „ 6. „	1	2
242. „ „ 5. „	2	3
242. „ „ 3. „	3	4
242. „ „ 2. „	4	5

	5	helyett 6
242. l. alulról 1. sor	Amin	amin
243. „ felülről 18. „	dulamentyát	„ dulamentyát ¹
250. „ felülről 17. „	Monták	„ monták
251. „ felülről 2. „	én és	„ én és
253. „ alulról 21. „	gödör	„ gödör
253. „ „ 19. „	továrossa ⁴	„ továrossa. ⁴
254. „ felülről 16. „	Aszt	„ aszt
254. „ alulról 17. „	Nem ájj	„ Némájj
254. „ „ 8. „	ety	„ törlendő
258. „ felülről 10. „	valahú	„ valahú
259. „ „ 13. „	zërfi	„ Zërfi-
260. „ alulról 18. „	ety	„ egy
261. „ felülről 17. „	addig	„ addik
262. „ „ 2. „	vizzél	„ vízzél,
263. „ „ 13. „	mostammég	„ mostam még
263. „ „ 18. „	várróynőü,	„ várróynőü
263. „ alulról 12. „	mejtörtint,	„ mektörtint.
263. „ „ 16. „	filtem	„ filtem
264. „ felülről 12. „	jélfúttam	„ jélfúttam
264. „ „ 14. „	magyaráztam	„ magyarásztam
264. „ „ 22. „	benünket	„ bennünket
264. „ alulról 20. „	mindíg	„ mindik
264. „ „ 6. „	udvar avan,	„ udvara van,
265. „ felülről 12. „	a	„ kimarad
266. „ alulról 18. „	Ha a	„ Ha ja
268. „ felülről 17. „	Ha a	„ Ha ja
268. „ „ 19. „	magyō	„ nagyō
268. „ alulról 18. „	hogy	„ hoty
269. „ felülről 3. „	géppēt	„ géppēl
269. „ alulról 9. „	szekērzsákos	„ szekērzsákos
270. „ felülről 22. „	új Magyar táj-	„ Új Magyar Tájszótár
271. „ „ 12. „	szótár	„
271. „ tartalomjegyzékben	königsberki töre-	„ Königsberki Töredék
	dék és szalagjai	„ és Szalagjai.

Felelős kiadó: Bárczi Géza

Alföldi Nyomda, Debrecen. 1952—1860. — Felelős vezető: Patai István